नाम

संस्कृतप्राकृतभाषयोर्नानाविधप्राचीनकाव्यनाटकच्छन्दो-ऽलङ्कारव्याकरणज्यौतिषादिग्रन्थानां संग्रहः ।

शास्त्रविशारदजैनाचार्यश्रीविजयधर्मसूरिपादा-
म्भोजचञ्चरीकायमाणाभ्यां
श्रावकपं०-हरगोविन्ददास-बेचरदासाभ्यां संशोधितम् ।

१२-14

स्याद्वादागमवीचिमालिविलसत्-संसूक्तिमुक्तावहा
प्रौढप्रातिभपूर्वसूरिनिशित-प्रेक्षागुणैर्योजिता ।
एषाऽनन्यसुविज्ञधर्मविजया-चार्यप्रसादाच्छुभा
विज्ञानं प्रतिमासमाकलयतु श्रीग्रन्थमाला सताम् ॥ १ ॥

Published and Printed by Shah Harakhchand Bhurabhai at The Dharmabhyudaya Press, Benares city.

वार्षिकमूल्यं रूपकाष्टकम् ।

अथ स्तम्भतीर्थतोऽन्यदा ते ऋषिमुख्याः, किं०, मुनिगाजिभिः संयुताः परिवृताः, पुनः०, सुदृशां सम्यग्दृष्टीनां, दृशां नेत्राणां, श्रियं शोभां, सृजन्तः कुर्वन्त इति भूमौ विहारं विदधुरिति जह्रुरिति । के इव केत्याह—तपनाः सूर्या इवाम्बरे गगने; ते च तपनाश्च किं कुर्वन्तः, तमो हरन्तः, एकत्र पापं, अन्यत्र ध्वान्तम्, कैः, गवां भरैः, एकत्र गवां वाचां, अन्यत्र गवां किरणानां भरैरिति ॥ २७ ॥

सुपर्वपूर्णं वृषभावभासुरं
सुधामयं वैश्रमणास्पदं सदा ।
अहम्मदावादपुरं पुरन्दर-
द्रङ्गोपमं प्रापुरथर्षिशेखराः ॥ २८ ॥

अथ ऋषिशेखरा वाचंयमवतंसाः अहम्मदावादपुरं प्रापुरित्यन्वयः । किं०, पुरन्दरद्रङ्गोपमं इन्द्रपुरोपमं, इत्युत्तरार्द्धम् । पूर्वार्द्धेन द्वयं श्लेषालङ्कारेण वर्णयति—सुपर्वपूर्णं शोभनोत्सवपूर्णं, अन्यत्र देवपूर्णं, पुनः, वृषभावेन धर्मरागेण भासुरं; अन्यत्र वृषा शक्रस्तस्य भावः सद्भावस्तेन भासुरम्, पुनः, सुधामयं सुधा गृहादिलेपकारी द्रव्यविशेषः, तन्मयम्, यतस्तत्र भूयसां सुधाधवलीकृतानां सौधानां सद्भावात् आधाराधेययोरभेदोपचारादिति । अन्यत्र सुधामयं पीयूषमयं अमृतप्रचुरं, देवभोज्यत्वात् सुधाया इति । पुनः, वैश्रमणास्पदं, एकत्र वै निश्चितं श्रमणास्पदं साध्वास्पदं, अन्यत्र वैश्रमणास्पदं कुबेराख्यलोकपालस्थानम्; इति द्वयोः श्लेषः ॥ २८ ॥

अहम्मदावादसमीपवर्त्तिनि
श्रियां विलासैककुले जनाकुले
अहम्मदावादेऽथ पुरे मुनीश्वरा-

श्रावीं चतुर्मासभवां स्थितिं व्यधुः ॥ २९ ॥

अथाऽहम्मद्पुरे, किं०, अहम्मदावादाख्यनगरस्य समीपवर्त्तिनि शाखापुरे, पुनः किं०, श्रियां विलासस्य एककुलेऽद्वितीयगृहे, पुनः, जनाकुले लोकसङ्कुले, मुनीश्वरा गुरवः, चतुर्मासभवां चातुर्मासिकीं स्थितिं, चार्वीं रम्यां, निर्विघ्नत्वाद् व्यधुश्चक्रिरे ॥ २९ ॥

अथैकदैषां गणचिन्तनात्मनां

सूरीश्वराणां कृतधर्मकर्मणाम् ।

श्रीसूरिमन्त्राधिपतिः सुपर्वराट्

समेत्य भूयोऽभिदधेऽभिरामगीः ॥ ३० ॥

एकदा तत्पारणके तत्रैव पुरे, एषां सूरीश्वराणां, किं०, कृतधर्मकर्मणां विहितपौरुषीपाठनादिसुकृतकृत्यानाम्, पुनः किं०, गणचिन्तने आत्मा येषां तेषां गच्छचिन्ताविचारिणां, निशीथे सुप्तानामिति शेषः । श्रीसूरिमन्त्राधिष्ठायकः सुपर्वराट् सुरवरः, किं०, अभिरामगीर्मनोज्ञवाक्, भूयः पुनः, समेत्यागत्य, अभिदधेऽवक् ॥ ३० ॥

विद्वन्मणेः श्रीजयसिंहवाग्मिनः

पट्टप्रदाने किमियं विलम्बधीः ? ।

भावी यतो वीरपरम्पराब्जिनी-

दिवाकरः पट्टधरः स्फुरन्नयम् ॥ ३१ ॥

हे पूज्याः ! इत्यध्याहार्यम्; विद्वन्मणेर्मनीषिश्रेष्ठस्य, जयसिंहवाग्मिनो जयविमलाख्यपण्डितस्य, पट्टप्रदाने, इयं किं विलम्बधीः अनुत्सुकता, भवतां दृश्यत इति, यतः कारणात् अयं पट्टधरः, किं०, वीरपरम्पराब्जिन्यां दिवाकरो भावी इत्यवधार्यम् ॥ ३१ ॥

उक्त्वेत्यदृश्यस्त्रिदशः स जातवान्
मुदं मुनीनामधिपाश्च भेजिरे ।
स्वेष्टार्थसिद्धौ समताजुषामपि
प्रेष्येव मुत् स्याद् यदरं पुरःसरा ॥ ३२ ॥

इत्युक्त्वा स त्रिदशः सुरः, अदृश्यो जातवान् गत इति यावत् । च पुनः, मुनीनां अधिपाः गुरवो मुदं भेजिरे हर्षमापुरिति । तद्धेतुमेवाह–समताजुषामपि साधूनामपि, स्वेष्टार्थसिद्धौ जातायां, अरं अत्यर्थं, मुत् प्रेष्येव किंकरीव, पुरःसरा स्यादिति ॥ ३२ ॥

अथान्यदा सूरिसभोग्रधन्वनोऽ-
भ्येत्येति भून्यस्तसहस्तमस्तकाः ।
श्रीवाचकाधीश्वरपण्डितोत्तमाऽऽ-
दयः समस्ता ऋषयो बभाषिरे ॥ ३३ ॥

अथ सूरिसभोग्रधन्वनः आचार्यपर्षदिन्द्रान्, श्रीगुरून्, वाचकाधीश्वरा उपाध्यायोत्तमाः पण्डितोत्तमाश्च, गीतार्थमुख्यास्तदादयस्तत्प्रमुखाः समस्ता ऋषयः, किं०, भून्यस्तसहस्तमस्तकाः पृथिवीस्थापितसपाणिशीर्षाः कृताञ्जलय इति यावत् । अभ्येत्य इति बभाषिरेऽवदन् ॥ ३३ ॥

यदब्रुवंस्तदाह–

पूज्याः ! अनूचानपदैकगोचरा
सङ्घस्पृहा श्रीजयसिंहमण्डपे ।
ऊकेशवंशप्रभवेऽधिरोहणात्
फलेग्रहिर्वीरुधिरिवास्तु सत्वरम् ॥ ३४ ॥

हे पूज्याः ! अनूचानपदैकगोचरा आचार्यपदस्थापनाविष-

यिणी सङ्घस्पृहा श्रीजयसिंहमण्डपे श्रीजयविमलरूपमण्डपे, किं०, ऊकेशवंशप्रभवेऽधिरोहणात् वल्लिरिव सत्वरं शीघ्रं, फलेग्रहिरस्तु स्तात्; वल्लिरपि वंशजे मण्डपे चटिता सती फलवती भवति, तथेयमपीति तत्त्वम् ॥ ३४ ॥

स्वाकूतदेवोक्तिसमस्तसङ्घदृक्-
साङ्गत्यसन्तुष्टहृदोऽथ सूरयः ।
ओमित्युदारां गिरमानने स्मिता-
म्भोजे निविष्टां वरटामिवाकरन् ॥ ३५ ॥

अथ सूरयः, किं०, स्वाकूतं निजाभिप्रायः, देवोक्तिर्देववाणी, समस्तसङ्घस्य वाचकपण्डितादिकस्य, दृग् दृष्टिर्बुद्धिर्वा, स्वाकूतं च देवोक्तिश्च समस्तसङ्घदृक् च स्वाकूतदेवोक्तिसमस्तसङ्घदृशः, तासां साङ्गत्यमव्यभिचारित्वेन यन्मिलनं तेन सन्तुष्टहृदः हर्षितहृदयाः सन्तः, आनने मुखे, ओमिति गिरं अकरन् कुर्वन्ति स्म, इवोत्प्रेक्ष्यते—वरटां कलहंसीं स्मिताम्भोजे निविष्टां कुर्वन्ति स्म, अत्र आननस्य स्मिताम्भोजोपमाऽऽरोपणात् स्मितमुखीभूय तद्वचस्तैः प्रतिपन्नमिति रहस्यम् ॥ ३५ ॥

अत्याग्रहात् सङ्घभवादनुग्रहाऽऽ-
ग्रहा अथो सूरिसमाजकुञ्जराः ।
अहम्मदावादपुरं पुरोत्तमं
ते प्राविशन्नुत्सवपालिपेशलम् ॥ ३६ ॥

अथ ते सूरिसमाजकुञ्जरा आचार्यसभासिन्धुराः, उत्सवानां पालिः श्रेणिस्तया पेशलं रमणीयं, पुरोत्तमं अहम्मदावादपुरं, प्राविशन् प्रविशन्ति स्मेति। कस्मात् सङ्घभवात् अत्याग्रहात् सङ्घजनघनाग्रहात्, ते किं०, अनुग्रहाग्रहा अनुग्रहस्य ग्राहिणः इति ॥

अथ नवभिर्नगरप्रवेशार्हशकुनान् वर्णयति

पुरप्रवेशे प्रथमं सुभूषणा
सकङ्कणा पुण्ड्रवती सुहासिनी ।
सूरीश्वराणाममिलद् मृगेक्षणा
मूर्द्ध्ना दधाना घटमम्भसा भृतम् ॥ ३७ ॥

पुरप्रवेशे सति, तेषां सूरीश्वराणां, प्रथमं मृगेक्षणा स्त्री अमिलत्, किंलक्षणा, सुभूषणा सुश्रृङ्गारा, अनेन सभर्तृकत्व मसूचि; भर्त्तारमन्तरा श्रृङ्गारस्यैवाभावादिति । पुनः किं०, सकङ्कणा कराभरणवती, पुनः, पुण्ड्रवती सतिलका, पुनः, सुहासिनी स्मितमुखी, पुनः किं कुर्वाणा, मूर्द्ध्ना शिरसा, अम्भसा भृतं घटं, पानीयेन पूर्णं कुम्भं, दधाना । अत्र मृगेक्षणाया विशेषणपञ्चकं उत्तरोत्तरमङ्गलवाचकम् । यतः- श्रृङ्गारादपि कङ्कणं बलवन्मङ्गलसूचकं, कङ्कणादपि भाले तिलकं बलवत्, ततोऽपि मुखे स्मितं बलवत्, ततोऽपि पूर्णकुम्भधारणं बलवदिति हृदयम् ॥ ३७ ॥

जगर्ज पर्जन्य इवावनौ गतो
महाननड्वानथ दक्षिणः पुरः ।
सदैव वोढाऽहमिवैष पण्डितो
धुरं गणस्यास्य वदन्निवेत्यलम् ॥ ३८ ॥

अथ ततः पुरो दक्षिणो गुरोर्दक्षिणकरदिशि महान् अनड्वान् महावृषभः, जगर्ज गर्जितनादमकरोत् । इवोत्प्रेक्ष्यते– "पर्जन्यो गर्जदम्बुदे" इत्यनेकार्थवचनात्, अवनौ पृथिव्यां, पर्जन्यो गर्जन्मेघो, गतः प्राप्त इव अहमिव एष पण्डितोऽपि, अस्य गणस्य तपगच्छस्य, धुरं वोढा इति अलं बाढस्वरेण वदन्निवेति भावः॥३८॥

अभ्यापतन्नास्पदमेकमर्चिषां

पूज्यैर्विशद्भिर्ददृशेऽथ दर्पणः ।

यन्मे तुलामेति तदस्ति कीदृशं

द्रष्टुं किमस्यास्यमितीन्दुरीयिवान् ? ॥३९॥

अथ पूज्यैर्नगरं प्रविशद्भिर्दर्पणो ददृशे दृष्ट इत्यन्वयः । किं कुर्वन्, अभ्यापतन् संमुखमागच्छन्, पुनः किं०, अर्चिषां रोचिषां, एकं अद्वितीयमास्पदं इति पूर्वार्द्धम् । यद् मे मम तुलां मदुपमामेति तत्कीदृशमस्ति इति हेतोः अस्य गुरोरास्यं मुखं, द्रष्टुं किं दर्पणच्छलादिन्दुश्चन्द्रमा, ईयिवान् प्राप्त इति ॥ ३९ ॥

गोण्यः पुरस्तात् सुमृदामुदीक्षिता

बह्वयो नवानां किमुपागता इति ? ।

वक्तुं यथा स्मो जगतां वयं तथा

शिष्योऽपि वो भाव्ययमत्र मङ्गलम् ॥४०॥

ततः पुरस्तात् नवानां नूतनानां, सुमृदां शोभनमृदां तत्क्षणोत्खातानामिति शेषः। बह्वयो घना गोण्यो गुरुभिरुदीक्षिता दृष्टा इत्यन्वयः । इति किं वक्तुं कथयितुं उपागताः?, इतीति किं, यथा जगतां वयं मङ्गलं स्मः, तथा वो युष्माकमयं शिष्योऽपि सूरिपदस्थः सन् मङ्गलं भावीति भावार्थः ॥ ४० ॥

स्पर्द्धां मया यः कुरुते यशोभरैः

पश्यामि तस्यास्यमिति त्वरात्मकम् ।

दध्यौषधीवल्लभदीप्तिसन्निभं

तदाऽमिलत्तत्पुरगोपुरे पुरः ॥ ४१ ॥

यो गुरुः, यशोभरैः कीर्त्तिपुञ्जैः, मया सह स्पर्द्धां कुरुते तस्य

मुत्प्रह्ववीपाह्वगृहस्थहस्तिनः

सोत्कर्षभूषाभिरलङ्कृतं गृहम् ।

पूज्या अलंचक्रुरुदारवृत्तयः

सभां सुधर्मामिव वज्रपाणयः ॥ ४७ ॥

मुदा हर्षेणाथवा मुदि हर्षे प्रह्वः परायणो यो वीपाह्वो गृहस्थहस्ती श्राद्धसिन्धुरस्तस्य गृहं, किं०, अलङ्कृतं शृङ्गारितं, काभिः, सोत्कर्षाः सविशेषा या भूषा मण्डनस्नपनधूपनदीपनधवलनस्वस्तिकस्थासकार्पणतोरणचन्द्रोदयादिनिर्मापणरूपास्ताभिः पूज्या अलञ्चक्रुः, किं०, उदारवृत्तयः स्फारा चाराः । अत्र दृष्टान्तमुत्प्रेक्षां वा प्राह--सुधर्मा सभां वज्रपाणय इन्द्रा इवेति ॥ ४७ ॥

अथास्तिकैरस्तिधनैर्गुरूत्तमा-

भिप्रायविज्ञानविचक्षणैः क्षणात् ।

प्रचक्रिरेऽस्मिन्नगरे महोत्सवा

याम्यैः समीरैरिव केलिकानने ॥ ४८ ॥

अथाऽस्मिन्नगरे आस्तिकैः, किं०, अस्तिधनैर्धनवद्भिः, पुनः किं०, गुरूत्तमानां योऽभिप्रायोऽध्यवसायः पट्टस्थापनारूपस्तस्य विज्ञाने ज्ञाने विचक्षणैर्निपुणैः, महोत्सवा महामहाः, प्रचक्रिरे । अत्र दृष्टान्तमाह—केलिकानने क्रीडोद्याने, याम्यैर्दाक्षिणात्यैः, समीरैर्मलयानिलैः, तरुलताकुसुमगुल्मादिवृद्धिहेतवो महोत्सवा महोत्सेका महोत्कर्षा विधीयन्त इति ॥ ४८ ॥

अथाचार्यपदोत्सवं वर्णयति—

स सण्डपोऽसण्डि मनोज्ञकुम्भभृ-

तस्मिन्महे मौक्तिकमञ्जुजालकः ।
पराजितं येन सपूर्णपूर्णिमा-
चन्द्रं शरत्तारकतारमम्बरम् ॥ ४९ ॥

तत्र महे तस्मिन्महोत्सवे स मण्डपः अमण्डि मण्डित इत्यन्वयः । किं०, मनोज्ञं माङ्गल्यं कुम्भं शीर्षे बिभर्त्तीति सः, पुनर्मण्डपः किं०, मौक्तिकानां मञ्जूनि चारूणि जालकानि रचनाविशेषा यत्र सः, स क इत्याह—येन मण्डपेन अम्बरं आकाशं, पराजितं जिग्ये । अम्बरं किं०, सपूर्णपूर्णिमाचन्द्रं सह पूर्णेन कृत्स्नेन ग्रहणाद्यभावात् अखण्डितेन पूर्णिमाचन्द्रेण राकामृगाङ्केण वर्तते यत् तत्, पुनः, शरत्तारकैस्तारं मनोहरम् । अत्र पूर्णकुम्भस्य चन्द्रोपमा मौक्तिकजालकानां तारकोपमा चेति ॥ ४९ ॥

कालं विनाऽऽविर्भवदम्बुभृन्नवा-
म्भोवाहभूत्साहवता समन्ततः ।
धूमेन दग्धागुरुधूपजन्मना
रेजे पुरं तत्र महोत्सवे महत् ॥ ५० ॥

तत्र महोत्सवे तत् पुरं महत् बहु, रेजे भृशं शुशुभे इत्यन्वयः । केन धूमेन, किं०, दग्धागुरुधूपजन्मना निर्दग्धकृष्णागुरुधूपोद्भवेन, पुनर्धूमेन किं०, कालं वर्षाकालं विना आविर्भवन् प्रकटीभवन्, पुनः अम्बुभृत् पानीयवान् यो नवाम्भोवाहो नूतनमेघस्तद्भूयं उत्साहस्तद्वता, सजलजलधरोत्साहकारिणा लोकानामिति ॥ ५० ॥

रेजुः पुरे दुन्दुभिवल्लकीलस-
न्मृदङ्गचङ्गादिकवाद्यनिस्वनाः ।

तत्रोत्सवे पूरितरोदसीपदा

गर्जारवास्तोयमुचामिवाम्बरे ॥ ५१॥

तत्रोत्सवे दुन्दुभिवल्लकीलसन्मृदङ्गचङ्गादिकवाद्यनिस्वना भेरीवीणासन्मर्दलचङ्गादिवाद्यध्वनयो रेजुर्भान्ति स्मेत्यन्वयः। किं०, पूरितं भरितं, रोदसीपदं द्यावाभूम्यास्पदं यैस्ते, अम्बरे गगने तोयमुचां मेघानां, गर्जारवा इवेत्युत्प्रेक्ष्यते ॥ ५१ ॥

सुवर्णमुक्ताफलरत्नभूषणा

बभुः पुरे तत्र महे मृगीदृशः।

नन्तुं मुनीनामधिनायकस्य किं

क्रमद्वयीमप्सरसः समागताः? ॥ ५२ ॥

तत्र महे मृगीदृशो हरिणीलोचना बभुरित्यन्वयः। किं०, सुवर्णमुक्ताफलरत्नभूषणाः कनकमौक्तिकमण्याभरणाः; किमित्युत्प्रेक्ष्यते–मुनीनां अधिनायकस्य यतीनां पत्युः, क्रमद्वयीं नन्तुं अप्सरसः स्ववेश्याः, समागता इति ॥ ५२ ॥

वीथ्यो व्यभुस्तत्र महे मृगीदृशां

गीतैः स्फुरन्मञ्जुलमङ्गलागमैः।

पिकाङ्गनानामिव काननान्तराऽ-

वन्यो वसन्ते प्रियपञ्चमस्वरैः ॥ ५३ ॥

तत्रोत्सवे मृगीदृशां स्त्रीणां, गीतैः वीथ्यो राजमार्गत्रिंतुष्कचत्वरादिकमार्गाः, बभुः शोभन्ते स्मेत्यन्वयः। गीतैः किं०, स्फुरन्मञ्जुलानि यानि मङ्गलानि तेषामागमो येभ्यस्तैः, वसन्ते चैत्रवैशाखरूपे ऋतुविशेषे, पिकाङ्गनानां कोकिलानां प्रियपञ्चमस्वरैः मनोज्ञपञ्चमध्वनिभिः, काननान्तराऽवन्यो वनमध्यभूमय इवेत्युत्प्रेक्षादृष्टान्तौ ॥ ५३ ॥

श्रीसङ्घवात्सल्यविलासकौशलं
तत्तत्पुरे तत्र महोत्सवेऽभवत् ।
लोका अभूवन्नमरद्रुमाः समे
भुक्तिः सुधाभाऽजनि येन येन च ॥ ५४ ॥

तत्पुरे तत्रोत्सवे तत्सङ्घवात्सल्यविलासकौशलं चतुर्विधसङ्घभक्तिलीलानैपुणमभवत्, लोकेष्विति गम्यम् । तत् किमित्याहोत्तरार्द्धेन--येन सङ्घवात्सल्यविलासकौशलेन लोकाः समे सर्वे, अमरद्रुमाः कल्पवृक्षा अभूवन्, च पुनः, भुक्तिर्येन सुधाभा पीयूषकल्पा स्वादेनाऽजनि जातेत्यर्थः ॥ ५४ ॥

दानैरमानैर्घुसृणैर्महारुणै-
र्गीतैर्विनीतैर्नटनैः सभाऽटनैः ।
प्रत्यट्टमार्गालयमुत्सवोत्सुक-
स्तदा पुरेऽभूत्प्रमनाः सना जनः ॥ ५५ ॥

अमानैः अप्रमाणैः, दानैर्वितरणैः, याचकादीनामिति शेषः। पुनः, महारुणैर्बहुरङ्गैः, घुसृणैः कुङ्कुमैः, च पुनः, विनीतैर्निभृतैः, गीतैर्देवगुरुगुणगानैः, पुनः, नटनैः, किं०, सभाः सभ्यास्तेषां अटनं द्रष्टुमागमनं येभ्यस्तैर्नटनैः राजसभादियोग्यपात्रनृत्यैरिति, प्रत्यट्टमार्गालयं, अत्र प्रतिशब्दस्त्रिषु प्रयोज्यस्तेन प्रत्यट्टं प्रतिमार्गं प्रत्यालयं, मध्यपदलोपी समासोऽत्र; तेन प्रत्यट्टमार्गालयं उत्सवोत्सुको महोत्सवदिदृक्षुस्तदा तत्र पुरे सना सदा जनो लोकः, प्रमनाः प्रहृष्टचेता अभूत् ॥ ५५ ॥

अपामिवाब्धिः पदवी दिवौकसां
भानामिवाऽहर्पतिरर्चिषामिव ।

इन्दुः कलानामिव सुन्दरश्रिया-

मेवं महानां पदमस्ति तत् पुरम् ॥ ५६ ॥

तत् पुरं नगरं एवं महानामुत्सवानां पदमस्ति इत्यन्वयः। एवमिति किमित्याशङ्काव्यपोहायाह--अपां पानीयानां अब्धि-रिव समुद्र इव, दिवौकसां पदवी देवमार्ग आकाशमिति यावत्ः भानां नक्षत्राणां, पुनः, अहर्पतिः सूर्य इव अर्चिषां किरणानां, इन्दुश्चन्द्रः कलानामिव, तथा तत्पुरं सुन्दरश्रियां मनोहर-शोभानां, महोत्सवानां पदमस्तीति ॥ ५६ ॥

इति सङ्क्षेन विधीयमानमुत्सवमुक्त्वा पदस्थापनाकारिणं श्रेष्ठिनं तन्निर्मितोत्सवं च वर्णयति—

अहम्मदावादभवेभ्यसंसदां

मुख्यो ग्रहाणामिव पद्मिनीपतिः ।

सदा सदादेयवचा वचःकला-

विलासशीलोऽधिपतिर्गिरामिव ॥ ५७ ॥

उदारचेतास्तपनात्मभूरिव

श्रियोऽधिभर्त्ता च गदाग्रभूरिव ।

मूलाभिधो मूलमिव स्फुरन्मुदां

श्रेष्ठीति दध्यौ हृदि धर्मधीरथ ॥ ५८ ॥

अहम्मदावादभवेभ्यसंसदां श्रीराजनगरीयव्यवहारिसद-मुख्यो, यथा ग्रहाणामङ्गारकादीनां पद्मिनीपतिरिव रविरिव, :,सदा नित्यं सद्भिरादेयं वचो यस्य स सदादेयवचाः, पुनः, रामधिपतिरिव बृहस्पतिरिव, वचःकलाविलास एव शी-लस्येति सः, वाक्कलावानित्यर्थः ॥ ५७ ॥ पुनः, तपनात्मभू-

रिव कर्ण इव उदारचेताः, पुनः, गदाग्रभूरिव हरिरिव श्रियोऽधिभर्त्ता लक्ष्म्याः पतिरिति; ईदृक् मूलाभिधानः श्रेष्ठी, किं०, स्फुरन्मुदां मूलमिव, पुनः किं०, धर्मे धीर्यस्य सः, हृदि इति वक्ष्यमाणं दध्यौ ध्यातवान्। इति युग्मव्याख्या ॥ ५८ ॥

न्यायार्जितानां ननु संपदामिदं
फलं प्रतिष्ठादिविधानमर्हताम् ।
अपापमापं स्वयमुप्तवीरुधा-
मिवाहमासां तदशेषतत्कृतेः ॥ ५९ ॥

न्यायेनार्जितानां संपदां श्रीणां, इदं फलं प्रोक्तम्—यत् अर्हतां तीर्थकृतां, प्रतिष्ठादिविधानं आदिशब्दात् प्रासाद-पूजादिग्रहः, तत् फलं स्वयमुप्तवीरुधां निजरोपितवल्लीनामिव, अहं अपापं निष्पापं यथा स्यात्तथा, आपं प्रापम्। कुत इत्याह—अशेषतत्कृतेः समस्ततत्कार्यकरणात् यतः श्रीशत्रुञ्जये मुख्यशृङ्गे मुख्यचैत्ये, श्रीवृषभदेवप्रासाददक्षिणपाश्चात्यान्तर्वर्त्तिदिग्भागे, मूलश्रेष्ठिकारितं चैत्यं सांप्रतमस्तीति श्रेष्ठ्यभिप्रायो विशेषण-द्वारेणासूचीति ॥ ५९ ॥

पुनर्यद् दध्यौ तदाह—

गृह्णामि तासां तपगच्छगच्छराट्-
पदप्रतिष्ठोत्सवतः पुनः फलम् ।
ध्यात्वेत्यसौ श्रेष्ठिसभापुरन्दरः
सद्योऽभवत्तत्र महे कृतादरः ॥ ६० ॥

तासां संपदां पुनः फलं गृह्णामीत्यन्वयः । कुतस्तपग-च्छगच्छराट्पदप्रतिष्ठोत्सवतस्तपागच्छाचार्यपदस्थापनामहोत्स-वविधानात्, अथेति ध्यात्वा ज्ञात्वाऽसौ मूलाख्यः श्रेष्ठिस-

इन्दुः कलानामिव सुन्दरश्रिया-

मेवं महानां पदमस्ति तत् पुरम् ॥ ५६ ॥

तत् पुरं नगरं एवं महानामुत्सवानां पदमस्ति इत्यन्वयः। एवमिति किमित्याशङ्काव्यपोहायाह -अपां पानीयानां अब्धि-रिव समुद्र इव, दिवौकसां पदवी देवमार्ग आकाशमिति यावत्, भानां नक्षत्राणां, पुनः, अहर्पतिः सूर्य इव भासां किरणानां, इन्दुश्चन्द्रः कलानामिव, तथा तत्पुरं सुन्दरश्रियां मनोहर-शोभानां, महोत्सवानां पदमस्तीति ॥ ५६ ॥

इति सङ्क्षेपेन विधीयमानमुत्सवमुक्त्वा पदस्थापनाकारिणं श्रेष्ठिनं तन्निमित्तोत्सवं च वर्णयति-

अहम्मदावादभवेभ्यसंसदां

मुख्यो ग्रहाणामिव पद्मिनीपतिः।

सदा सदादेयवचा वचःकला-

विलासशीलोऽधिपतिर्गिरामिव ॥ ५७ ॥

उदारचेतास्तपनात्मभूरिव

श्रियोऽधिभर्त्ता च गदाग्रभूरिव ।

मूलाभिधो मूलमिव स्फुरन्मुदां

श्रेष्ठीति दध्यौ हृदि धर्मधीरथ ॥ ५८ ॥

अहम्मदावादभवेभ्यसंसदां श्रीराजनगरीयव्यवहारिसद-सां मुख्यो, यथा ग्रहाणामङ्गारकादीनां पद्मिनीपतिरिव रविरिव, पुनः, सदा नित्यं सद्भिरादेयं वचो यस्य स सदादेयवचाः, पुनः, गिरामधिपतिरिव बृहस्पतिरिव, वचःकलाविलास एव शीलमस्यास्तीति सः, वाक्कलावानित्यर्थः ॥ ५७ ॥ पुनः, तपनात्मभू-

रिव कर्ण इव उदारचेताः, पुनः, गदाग्रभूरिव हरिरिव श्रियाऽधिभर्त्ता लक्ष्म्याः पतिरिति; ईदृक् मूलाभिधानः श्रेष्ठी, किं०, स्फुरन्मुदां मूलमिव, पुनः किं०, धर्मे धीर्यस्य सः, हृदि इति वक्ष्यमाणं दध्यौ ध्यातवान। इति युग्मव्याख्या ॥ ५८ ॥

न्यायार्जितानां ननु संपदामिदं
फलं प्रतिष्ठादिविधानमर्हताम् ।
अपापमापं स्वयमुप्तवीरुधा-
मिवाहमासां तदशेषतत्कृतेः ॥ ५९ ॥

न्यायेनार्जितानां संपदां श्रीणां, इदं फलं प्रोक्तम्—यत् अर्हतां तीर्थकृतां, प्रतिष्ठादिविधानं आदिशब्दात् प्रासाद-पूजादिग्रहः, तत् फलं स्वयमुप्तवीरुधां निजरोपितवल्लीनामिव, अहं अपापं निष्पापं यथा स्यात्तथा, आपं प्रापम्। कुत इत्याह—अशेषतत्कृतेः समस्ततत्कार्यकरणात् यतः श्रीशत्रुञ्जये मुख्यशृङ्गे मुख्यचैत्ये, श्रीऋषभदेवप्रासाददक्षिणपाश्चात्यान्तर्वर्त्तिदिग्भागे, मूलश्रेष्ठिकारितं चैत्यं सांप्रतमस्तीति श्रेष्ठ्यभिप्रायो विशेषण-द्वारेणासूचीति ॥ ५९ ॥

पुनर्यद् दध्यौ तदाह—

गृह्णामि तासां तपगच्छगच्छराट्-
पदप्रतिष्ठोत्सवतः पुनः फलम् ।
ध्यात्वेत्यसौ श्रेष्ठिसभापुरन्दरः
सद्योऽभवत्तत्र महे कृतादरः ॥ ६० ॥

तासां संपदां पुनः फलं गृह्णामीत्यन्वयः । कुतस्तपग-च्छगच्छराट्पदप्रतिष्ठोत्सवतस्तपागच्छाचार्यपदस्थापनामहोत्स-वविधानात्, अथेति ध्यात्वा ज्ञात्वाऽसौ मूलाख्यः श्रेष्ठिस-

भार्या पुरन्दरस्तन्मुख्यत्वात्, तत्र मह तदुन्मवविधौ, कृतादरः सज्जोऽभूत् तत्परो जातवान्। इति अर्थतो युग्मम् ॥ ६० ॥

दत्ते स्म वित्तानि यथेच्छमर्थिना-
मपस्तडित्वानिव कान्तकीर्त्तिमान् ।
समौक्तिकैः स्वस्तिकमण्डनं पुनः
पुनर्व्यधात् पूज्यपुरः पुरोगवाक् ॥ ६१ ॥

स श्रेष्ठी, किं०, कान्तकीर्त्तिमान् मनोहरयशोभृत्, तडित्वानिव मेघ इव, अपः पानीयानि, यथेच्छं यथारुचि, अर्थिनां वित्तानि दत्ते स्मेति। पुनः स किं०, पुरोगवाक् मुख्यवचाः, पूज्यपुरः मौक्तिकैः स्वस्तिकं व्यधादुपदेशद्वारेति भावार्थः ॥६१॥

ताम्बूलपूगीफलनालिकेरको-
र्मिकादुकूलादिकदानकौशलात् ।
सङ्घेषु वात्सल्यमयं विनिर्ममे
वृक्षेष्विवाक्षीणबलो बलाङ्कः ॥ ६२ ॥

ताम्बूलानि नागलतापत्राणि, पूगीफलानि प्रतीतानि, नालिकेराण्यपि प्रसिद्धानि, ऊर्मिका मुद्रिकाः, दुकूलानि पट्टकूलानि इत्यादीनां यद् दानं तस्य कौशलात् पाटवात्, अयं श्रेष्ठी, सङ्घेषु वात्सल्यं विनिर्ममे कृतवान्, यथा अक्षीणबलः पूर्णबलो बलाङ्को वसन्तर्तुर्वृक्षेषु पत्रपुष्पफलादिदानतो वात्सल्यं कुरुते इति दृष्टान्तः ॥ ६२ ॥

गीतान्यगीयन्त तदोकसि स्फुर-
न्मङ्गल्यमूलानि कुलाङ्गनाजनैः ।
पेकीभिरुद्यानभुवीव मन्मथ-

स्थामस्थिराणि स्वरजृम्भितान्यलम् ॥ ६३ ॥

तदौकसि तस्य श्रेष्ठिनो गेहे कुलाङ्गनाजनैः गीतानि, किं०, स्फुरन्मङ्गल्यमूलानि लसत्कल्याणहेतूनि, अगीयन्त गानगोचरीकृतानि, इव यथा, उद्यानभुवि वनभूमौ, पिकीभिः स्वरजृम्भितानि पञ्चमकूजितविलसितानि, किं०, मन्मथस्थाम्ना स्मरबलेन स्थिराणि निश्चलानि गीयन्ते स्मेति दृष्टान्तः ॥६३॥

वित्तार्पणैस्तृप्तमनोमनोरथा

महस्यगायन्निह गायना भृशम् ।

नानाप्रसूनव्रजगन्धबन्धिनः

सुमञ्जु गुञ्जन्त इवालिनो वने ॥ ६४ ॥

इह महसि उत्सवे, गायना भृशं अगायन्, गीतानि गायन्ति स्मेत्यन्वयः । गायनाः किं०, वित्तार्पणैः प्रार्थितधनप्रदानैस्तृप्ता मनोमनोरथा येषां ते, अत्रापि उत्प्रेक्षया द्रढयति-नानाप्रसूनानां यो व्रजः पुञ्जस्तस्य यो गन्धः सौरभ्यं, तद्बन्धिनस्तल्लीना इति। इवोत्प्रेक्ष्यते—वने कानने, अलिनो भ्रमरा गुञ्जन्तः कथं सुमञ्जु इति क्रियाविशेषणम् ॥ ६४ ॥

धत्ते स्म गान्धर्वगणस्य कर्णयो-

रसावतः काञ्चनकुण्डलद्वयीम् ।

गुणान् गुरूणां यदनेन गायता

व्यधायि मुन्मे श्रवसोः सुवर्णजा ॥ ६५ ॥

असौ श्रेष्ठी, अतो हेतोः गान्धर्वगणस्य कर्णयोः काञ्चनकुण्डलद्वयीं धत्ते स्मेति पूर्वार्द्धेनान्वयः । उत्तरार्द्धेन तद्धेतुमेवाह—यत कारणात अनेन गान्धर्वगणेन गुरूणां गुणान् गायता

सता, मे मम, श्रवसोः श्रोत्रयोः, सुवर्णजा मुद्र व्यभाजि गान्धर्वगणेन सुवर्णजा शोभनाक्षरोत्पन्ना मुद्र व्यभाजि तेन श्रेष्ठिनाऽपि तत्कर्णयोः सुवर्णकुण्डलयुगली दत्तेति निगर्वः ॥ ६५ ॥

इति प्रभूतैर्जगतां जयावहै-
मर्हैर्महद्भिर्गृहमस्य तद्बभौ ।
लक्ष्मीसुखोल्लासविलासशालिनी
किं राजधानी प्रमदक्षमापतेः ? ॥ ६६ ॥

इति व्यावर्णितैर्महैरुत्सवैस्तस्य श्रेष्ठिनस्तद् गृहं बभौ शोभते स्मेत्यन्वयः । महैः किं०, प्रभूतैर्भूयोभिः, पुनः, जगतां जयावहैर्जयङ्करैः, पुनः, महद्भिर्विस्तीर्णैः । उत्प्रेक्ष्यते- प्रमदक्षमापतेः प्रमोदमेदिनीभर्तुः किं राजधानी साम्राज्यस्थानं, किं०, लक्ष्मीसुखोल्लासाः प्रतीतास्तेषां विलासेन शालिनी शोभमानेति भावः ॥ ६६ ॥

अथ काव्यचतुष्टयेन गुरोः पदस्थापनावर्षमासतिथिलग्नादिनिर्णीतिमाह—

अब्देऽथ दन्तावलबाहुभूमिभृ-
न्मिते तिथौ चान्दिरभासि सप्तमे ।
मासे तपस्येऽहनि शीतरोचिषो
लग्ने वृषाख्ये शशिना विभूषिते ॥ ६७ ॥

अब्दे वर्षे, किं०, दन्तावला दिग्गजा अष्टौ तेनाष्टाङ्कः, बाहू भुजौ द्वौ तेन द्व्यङ्कः, भूमिभृतो राजानः षोडश तेन षोडशाङ्कः, एतैर्वामगतिगणितैर्मिते वर्षे, संवत् १६२८ प्रमाणे इत्यागतम् । पुनस्तिथौ सप्तमे, किं लक्षणे, चान्दिरश्चन्द्रस्तस्य

भामः कान्तयो यस्मिंस्तस्मिंश्चन्द्रभासि शुक्ले इति या-
वत् । पुनः, मासे तपस्ये फाल्गुने, पुनः, अहनि दिने शीतरो-
चिषः शीतांशोर्वासरे सोमवार इति, मृगशीर्षनक्षत्रे चेति योगः,
पुनः, शशिना चन्द्रेणालङ्कृते वृषाख्ये द्वितीये वृषलग्ने वह-
माने उदयिनि सतीति भावः ॥ ६७ ॥

अथ ग्रहस्थित्या कुण्डलिकामाह—

विधुन्तुदे चन्द्रगृहं समागते
रवेः पृथिव्याश्च सुते तुलाऽऽश्रिते ।
कुम्भस्थयोः पङ्कजिनीप्रियज्ञयो-
र्मीनौकसोर्भार्गवशक्रमन्त्रिणोः ॥ ६८ ॥

विधुन्तुदे राहौ चन्द्रगृहं कर्कलग्नं समेते सति, पुनः, रवेः सुते
शनैश्चरे पृथिव्याः सुते मङ्गले च तुलाऽऽश्रिते तौल्यां गते सति,
पुनः, पङ्कजिनीप्रियज्ञयोः सूर्यबुधयोः कुम्भस्थयोः स-
तोः, पुनर्भार्गवशक्रमन्त्रिणोः शुक्रगुर्वोः, मीनौकसोर्मीन-
लग्नस्थितयोरिति ग्रहसंस्थितिः स्थापना; यथा—द्वादश-
भवनविभागेन कुण्डलिका ।

३ ४ रा.	२ चं.	१ शु १२ बृ.
५	श्रीः	११ बु. सू.
६ मं. ७ श.	८	१० ९

एतद्ग्रहाणां फलादिविचारस्तु व्यवहारचर्यागतराज्याभिषे-
कप्रकीर्णकादवधार्योऽत्र तु ग्रन्थगौरवभीरुणा मया न लिख्यत
इति ॥ ६८ ॥

पुनराह—

अन्तर्विंशद्वायुनि वामनासिका-
रन्ध्रे च रन्ध्रैरहिते समारुते ।

तत्त्वे धराया वहमान ऊर्जिते
कार्यस्य सौभाग्यविधानधूर्वहे ॥ ६९ ॥

च पुनः, वामनासिकारन्ध्रे सति, कीदृशे, रन्ध्रैश्छिद्रैः रहिते निर्दोषे इति यावत्। पुनः किं०, अन्तर्मध्ये विशन् प्रविशन् वायुर्यस्मिंस्तस्मिन्; पुनर्धरायाः पृथिव्यास्तत्त्वे समारूते वायुना पूरिते वहमाने सति; यतः—"सर्वेभ्योऽपि हि तत्त्वेभ्यः पृथ्वीतत्त्वं महाबलम्" इत्युक्तेः। पुनर्धरायास्तत्त्वे किं०, कार्यस्य कर्तुमारब्धस्य, सौभाग्यविधाने धूर्वहे समर्थे इति। यदुक्तमारम्भसिद्धौ—"कार्याणि भूमिजलतत्त्वगतौ कृतानि निर्दम्भमाभ्युदयिकीं प्रथयन्ति लक्ष्मीम्" इत्यादिवचनात्, ऊर्जिते बलवति पृथ्वीतत्त्वे ॥ ६९ ॥

यत् कृतं तदाह—

अथो जगद्बोधिपयोधिचन्द्रमाः
स्थानं जयानां जयसिंहपण्डितः।
श्रीमानुपाध्यायपदे स्वमूर्त्तिव-
न्न्यधायि सूरीन्द्रपदे च सूरिभिः ॥ ७० ॥

अथास्मिन् मुहूर्त्ते जयसिंहपण्डितः, किं०, जगद्बोधिपयोधौ विश्वोद्बोधसमुद्रे चन्द्रमाः, पुनः, जयानां स्थानं, श्रीउपाध्यायपदे न्यधायि, पूर्वमिति गम्यम्। च पुनः, तदनु तत्कालमेव, तैः सूरिभिः श्रीहीरविजयाचार्यैः, सूरीन्द्रपदे न्यधायि स्थापितः। किंवत्, स्वमूर्त्तिवत् स्वमूर्तिप्रतिबिम्बमेव कृतमिति भावार्थः। इति काव्यकलापकव्याख्या ॥ ७० ॥

अथास्य नामवर्णनमाह—

श्रीसुन्दरीहृदयसंवननक्रियाया

मन्त्रः सदक्षर इवाशु फलाप्तिमूलम् ।
सूरीन्द्रहीरविजयैः प्रमदादमुष्य
चक्रेऽभिधा विजयसेन इति प्रसिद्धा ॥७१॥

सूरीन्द्रहीरविजयैः, अमुष्य अस्याचार्यस्य, विजयसेन इति सिद्धाऽभिधा संज्ञा, चक्रे कृतेत्यन्वयः । उत्प्रेक्षामाह–श्रीरेव न्दरी स्त्री, तस्या हृदयस्य संवननक्रियाया वशीकारस्य, दक्षरो वर्णवर्णो, मन्त्र इव, पुनर्मन्त्रः किं०, आशु शीघ्रं, लाप्तेः फलप्राप्तेः, मूलं कारणमिति तत्त्वम् ॥ ७१ ॥

वर्णा अनूचानपतेर्विरेजिरे
पञ्चाऽस्य नाम्नि त्रिजगन्मनोहरे ।
स्वस्वांशसंपद् निदधे किमद्भुता
भूतैः प्रभूता भुवनोपकारिणी ? ॥ ७२ ॥

अस्यानूचानपतेर्विजयसेनसूरेः, नाम्नि, किं०, त्रिजगन्मनोहरे गत्त्रयचेतोहरे, पञ्च वर्णा अक्षराणि, विरेजिरे शुशुभिरे यन्वयः । उत्प्रेक्षामाह--किं०, पञ्चभिर्भूतैर्महाभूतैः पृथ्व्यप्तेजो-ायुगगनलक्षणैः, स्वस्वांशसंपत् निजनिजांशसंपत्तिः, किं०, भूता बह्वी, पुनः, अद्भुताऽऽश्चर्यकारिणी, पुनः, भुवनोपकारिणी कोपकारकृद्, निदधे स्थापितेत्यर्थः ॥ ७२ ॥

नामाक्षरेष्वस्य गुरोः प्रपञ्चितं
पञ्चत्वमप्यद्भुतभृद्बभूव नः ।
मूलं मुदां यन्निखिलात्मनामभू-
दगोचराणां वचनैर्विपाश्रिताम् ॥ ७३ ॥

अस्य गुरोर्नामाक्षरेषु प्रपञ्चितं रचितं, पञ्चत्वं निधन-

मपि, नोऽस्माकं, अद्भुतभूत् घनाश्चर्यकारि, बभूव संजातमित्य-
न्वयः। तदेव उत्तरार्धेन द्रढयति-यत् कारणात् निखिलात्मनां
सर्वजीवानां, मुदां मूलमभूत्, मुदां किं०, विपाश्रितां पण्डितानां,
वचनैरगोचराणामतिप्रभूतानामिति, अद्भुताविर्भावने तु पञ्च-
त्वं पञ्चसंख्याकत्वमिति भावार्थः ॥ ७३ ॥

पञ्चेप्सितां द्राक् सृजति श्रियं गुरो-
नाम्न्यस्य वर्णाः सुभगा व्यभुस्तमाम् ।
औदार्यवर्यास्तरवः सुधाऽन्धसां
वर्णत्वमेत्येव गुरौ समागताः ॥ ७४ ॥

अस्य गुरोर्नाम्नि, किं०, कुर्वति सृजति, कां श्रियं, किं०,
ईप्सितां कामितां, वाञ्छितश्रीविधातरि अस्य नाम्नि पञ्च वर्णाः
सुभगाः सौभाग्यवन्तो, व्यभुस्तमां अतिशयेन भान्ति स्मेत्य-
न्वयः। इवोत्प्रेक्ष्यते-सुधाऽन्धसां देवानां, तरवो देवद्रुमाः, वर्णत्वं
एत्य अक्षरतां प्राप्य, गुरौ समागताः। वर्णाः सुरद्रुमाश्च कीदृ-
शाः, औदार्येण स्फारत्वेन वर्णपक्षे, सुरद्रुमपक्षे च औदार्येण
दातृत्वेन, वर्याः श्रेष्ठाः। अथवा द्वयोरप्येकोऽर्थ एवात्रेति ॥७४॥

हर्षान्तिमाः श्रीविमलादयो बुधो-
त्तमा उपाध्यायपदे तदैव च ।
संस्थापिताः श्रीतपगच्छनायकैः
सुधीपदे षड् गणयस्तथाऽपरे ॥ ७५ ॥

तदैव तस्मिन् क्षणे, श्रीविजयसेनसूरीणां सूरिपदप्रदाना-
दनु श्रीविमलादयो हर्षान्तिमाः श्रीविमलहर्षाः; किं०, बुधो-
त्तमाः पण्डितोत्तमाः श्रीविमलहर्षपण्डिताः, श्रीतपगच्छनायकैः
उपाध्यायपदे स्थापिताः, च पुनः, अपरे षड् गणयो व्युत्पन्ना-

ण्मासिकयोगा गणिनामधारिणस्तदा गणिपद्मसागरलब्धिसागरप्रमुखाः सुधीपदे पण्डितपदे, स्थापिता इति ॥ ७५ ॥

श्रेष्ठी सुहृष्टो हृदि मूल इत्यथो
निःशेषलोकाय ददौ तदा मुदा ।
एकैकका द्राग् महमुन्दिकामसौ
स्वभावसंपद्वरवर्णिकामिव ॥ ७६ ॥

अथो मूलश्रेष्ठी सुहृष्टः सन् निःशेषलोकाय तदा तत्र मिलिताय समस्तजनाय, एकैकां महमुन्दिकां गूर्जरदेशप्रसिद्धां रूप्यमयीं ददौ दत्तवान्, प्रभावनयेति शेषः। स्वभावसंपदः स्वचित्तश्रद्धासंपत्तेः, वर्णिकामिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ ७६ ॥

स्वर्णोर्मिकाभिर्वसनैश्च शोभनै-
र्दिव्यैर्दुकूलैश्च तदर्पितैस्तदा ।
बभुस्तमामर्थिजना विकस्वरै-
र्नानापयोजप्रकरैरिवाब्धयः ॥ ७७ ॥

स्वर्णस्य ऊर्मिकाभिर्मुद्रिकाभिः, च पुनः, शोभनैर्वसनैश्चीवरैर्दुकूलादिभिर्दिव्यैश्च, तदर्पितैर्मूलश्रेष्ठ्यर्पितैः, तदाऽर्थिजना याचकाः, बभुस्तमां अति भ्राजन्ते स्म। दृष्टान्तमाह—यथा विकस्वरैर्विनिद्रैः, नानापयोजप्रकरैर्विचित्रसरोरुहव्यूहैः, अब्धयः सरांसि, "अब्धिः सरसि सागरे" इत्यनेकार्थत्वादत्राधिकारादर्थप्रतिपत्तिरिति सरोजाधिकारादत्र अब्धयः सरोवराणि गृह्यन्ते ॥ ७७ ॥

ज्येष्ठाग्रगो मूल इवैष कान्तिमान्
प्रद्योतनः श्रीगुरुरेष चार्यमा ।

स्थानेऽनयोः सङ्गम एतदस्ति यत्

कल्याणमस्मिन् महसि प्रमोदकृत् ॥ ७८ ॥

एष मूलश्रेष्ठी, किं०, कान्तिमान, पुनः किं०, ज्येष्ठाग्रगो ज्येष्ठानक्षत्रं एकत्र, अन्यत्र ज्येष्ठा वृद्धाः, तेन ज्येष्ठाग्रगत्वेन मूल इव नक्षत्रविशेष इव ज्ञेयः; च पुनः, पद्मोत्सवः पद्मानां पङ्कजानां एकत्र, अन्यत्र पद्मानां श्रीणां उत्सवो यस्मादिति पद्मोत्सवः, श्रीगुरुरेष अर्यमा सूर्य इव ज्ञेयः; तेन अनयोः मूलसूर्ययोः, सङ्गमे सति यत् कल्याणं अस्मिन् महसि वर्त्तते। अत्र जात्यपेक्षया एकत्वम्, अन्यथा कल्याणानि भूयांसि सन्तीत्यूह्यम्; तत्स्थाने उचितमेव। यतो "मूलार्कः श्रूयते शास्त्रे सर्वकल्याणकारणम्" इति श्रीहेमाचार्यवचनात् मूलार्कयोगमहत्त्वमवधेयम् ॥ ७८ ॥

अस्मिन्ननूचानपतौ पृथौ गुणैः

स्वयं गुरोरोज इयाय संक्रमम् ।

लसद्दशे वृन्दमिव त्विषां द्रुतं

दीपस्य दीपे तमसां प्रणाशकृत् ॥ ७९ ॥

अस्मिन् अनूचानपतौ, किं०, विशाले, कैः, गुणैः सूरिगुणैः, स्वयं यत्नं विनाऽपि, गुरोः ओजो बलं, संक्रमं इयाय संक्रान्तिमाप। दीपस्य त्विषां वृन्दं यथा दीपे, किं०, लसन्ती दशा वर्त्तिर्यस्य तस्मिन्, अनूचाने किं०, लसन्ती दशाऽवस्था यस्य तस्मिन्, ओजः त्विषां वृन्दं च कीदृशं, तमसां पापानां एकत्र, अन्यत्र ध्वान्तानां प्रणाशकृदिति ॥ ७९ ॥

बभार शोभामधिकामिहर्षिराट्-

पदं पदं शस्तमुदां ससंपदां ।

गुरौ कमाजन्मनि वैरिदृग्विषं

भटोद्भटे खड्गलतेव दीप्तिभृत् ॥ ८० ॥

इह क्षमाजन्मनि गुरौ श्रीविजयसेनसूरौ, ऋषिराट्पदं सूरिपदं, किं०, ससम्पदां सश्रीणां शस्तमुदां, पदं स्थानं, अधिकां शोभां बभारेत्यन्वयः । पुनः किं० पदं, वैरिदृशोर्विषमिव विषं, तद्दुःखदायित्वात्; यथा भटोद्भटे महासुभटे, दीप्तिभृत् कान्तिमती, खड्गलता कृपाणवल्लिः, शोभते, साऽपि वैरिदृग्विषमिति तुल्यं विशेषणम् ॥ ८० ॥

जना अनूचानपतिं गुरुं च तं

दृष्ट्वेत्यवोचन् मुदिताः परस्परम् ।

अथास्य गच्छस्य धुरं धरिष्यतः

समाविमौ सद्वृषभाविवानसः ॥ ८१ ॥

तं गुरुं तं चाऽनूचानपतिं दृष्ट्वा परस्परं मुदिताः सन्तो जना इत्यवोचन्नित्यूचुः । उत्तरार्द्धेन तदेवाह—अथाऽस्य तपागच्छस्य धुरं इमौ गुरुशिष्यौ, समौ तुल्यौ, धरिष्यतः, काविव कस्येत्याह—सद्वृषभौ अनसः शकटस्येवेति दृष्टान्तः ॥ ८१ ॥

असावनूचानपतिः पदं श्रिया-

मेषां गुरूणां शुशुभे समीपगः

एकालवालस्थितिभाग् नवोद्गमः

संतानशाखी हरिचन्दनेन किम् ? ॥ ८२ ॥

श्रियां पदं स्थानं, असौ अनूचानपतिः श्रीविजयसेनाचार्यः, एषां गुरूणां श्रीहीरविजयसूरीणां, समीपगः पार्श्ववर्त्ती, शुशुभे इत्यन्वयः । किमुत्प्रेक्ष्यते--हरिचन्दनेन कल्पद्रुणा सह एकालवालस्थितिभाग् एकस्थानस्थायी, पुनः, नवोद्गम उद्गच्छन् सन्तानशाखी पञ्चमः कल्पद्रुम इवेति ॥ ८२ ॥

एनं विनेयं युवराजमूर्जितं
दृष्ट्वा प्रहृष्टास्तदमी दमीश्वराः ।
गच्छस्य गुर्वीं दधतां धुरं हि नः
पदावलम्ब्येष बभूव शक्तिमान् ॥ ८३ ॥

एनं विनेयं युवराजं, किं०, ऊर्जितं बलवन्तं, दृष्ट्वा तदिति तस्माद्धेतोः, अमी दमीश्वरा गुरवो हृष्टा इत्यन्वयः । हेतुमाह - यदित्यध्याहार्यम्; यतः कारणात्, गुर्वीं गरीयसीं, गच्छस्य धुरं नोऽस्माकं, दधतां एष शक्तिमान् युवराजः पदावलम्बी बभूव सारणावारणादिगच्छव्यवसायविधायित्वेन विश्रामस्थानीयोऽभूदिति ॥ ८३ ॥

श्रीमाननूचानपतिः कथं दधौ
कलाविलासादनुकूलनेतृताम् ? ।
गच्छश्रिया संवसताऽमुना हठा-
दादायि संपत् परिपन्थिवेश्मतः ॥ ८४ ॥

असौ श्रीमाननूचानपतिः, कलाविलासात् अनुकूलनेतृतामनुकूलनायकत्वं, कथं दधौ ? अपि तु नाभूदनुकूल इति तदेव स्पष्टयति--स्वगच्छश्रिया सह संवसताऽमुनाऽनूचानपतिना, परिपन्थिवेश्मतो वैरिगृहात्, संपत् हठाद्बलात्कारेण, आदायि गृहीतेति हेतोरनुकूलः कथं भवति ? । यदुक्तम्—

"स्वस्त्रीभिरेव सन्तुष्टः परस्त्रीभ्यः पराङ्मुखः ।
शास्त्रेषु गीयते प्राज्ञैरनुकूलः स नायकः" ॥ १ ॥

वाग्भटालङ्कारेऽपि--"नीलीरागोऽनुकूलः स्यादनन्यरमणीरतः" इति लक्षणोऽनुकूल उच्यते, अयं तु तल्लक्षणविलक्षण इति; अत्रानुकूलनेतृताभावशब्दश्लेषेण परवादिसंपद्ग्रहणशक्तिः

सूचिता, अन्यथा तु अनुकूलनेतृत्वमविपरीतस्वामित्वं सर्वसंमत-
मस्त्येवेति कथं तदभावकथनमिति ध्येयम् ॥ ८४ ॥

गुणी गणस्यैष पतिः समुल्लसन्
रेजेतमां दक्षिणनेतृभावभाक् ।
भुञ्जन्नसौ स्वां गुरुदत्तसंपदं
प्राप्तां परेषां कमलां हि नारुणत् ॥ ८५ ॥

एष गुणी गुणवान्, गणस्य पतिर्गच्छेशः समुल्लसन्
देदीप्यमानः, दक्षिणनेतृभावभाक् दक्षिणनायकत्वं दधत् रेजेत-
मामित्यन्वयः । तदेव प्रकटयति–हि यतः कारणात्, असौ स्वां
गुरुदत्तसंपदं भुञ्जन् गच्छश्रियं भुञ्जन्, परेषां कमलां प्राप्तां
सतीं नाऽरुणत् परश्रियमपि न निषिद्धवान्, स्वीचकारेति
दक्षिणत्वं प्रादुश्चकार । यद्वाग्भटः–"दक्षिणश्चान्यचित्तोऽपि यः
स्यादविकृतः स्त्रियाम्" इति वचनाद्दक्षिणनायकोऽभूदिति भा-
वार्थः ॥ ८५ ॥

अयं विनेयः प्रतिमेव गौरवी
बभौतमां द्राग् गुरुलक्ष्मिसंक्रमात् ।
किमत्र चित्रं सुदृशां सुखं दध-
द्बिम्बेन साम्यं प्रतिबिम्बमेति यत् ? ॥८६॥

अयं विनेयो गुरुलक्ष्मिसंक्रमात् गौरवी प्रतिमेव गुरुप्रति-
रूपमिव, बभौतमामित्यन्वयः । अत्र किं चित्रं यत् प्रतिबिम्बं
बिम्बेन साम्यं तुलामेति; "बिम्बानुसारि प्रतिबिम्बमेव" इति
बालभारतवचनात् । किं० प्रतिबिम्बं, सुदृशां सम्यग्दृशां, सुखं
दधत्; पक्षे सुदृशां शोभनचक्षुषां सुखकृदिति ॥ ८६ ॥

असौ नवीनो युवराजचन्द्रमा

गच्छेशमूर्ध्नीह रुचां पदं बभौ ।

सद्यः कलाभिः सकलाभिराश्रितः

सदाऽभवद् यत्तमसां विनाशकृत् ॥ ८७ ॥

असौ युवराजचन्द्रमा नवीनो गच्छेशमूर्ध्नि बभौ, किं०, रुचां पदं ज्योतिर्गृहम् । नवीनत्वमेवाह--यत् कारणात् सकलाभिः कलाभिः सद्य एवाश्रित इति नूतनत्वम्; पुनः, सदा तमसां विनाशकृत् अभवत् । चन्द्रमास्तु सद्यः सकलकलाभृन्न स्यात्, पुनः, सदा तमसां अन्धकाराणां, विनाशकृन्न स्यादिति नूतनत्वम् ॥ ८७ ॥

द्राग् राजसंपद् युवराजि संक्रमं

चन्द्रस्य मूर्त्तिर्जलधाविवागमत् ।

चित्रं न चापल्यमिताऽस्ति यद्गता

नचापि दोषोदयकृत्कदाऽप्यभूत् ॥ ८८ ॥

अस्मिन् युवराजि द्राग् शीघ्रं, राजसंपत् श्रीहीरविजयसूरिराज्यश्रीः, जलधौ चन्द्रस्य मूर्त्तिरिव संक्रमं अगमत् संक्रान्तेत्यन्वयः । इदं चित्रमस्ति, इदमिति किं, तदेवाह--यद्गता युवराजि गता, संपत् चापल्यं चपलत्वं, न इताऽस्ति, स्थिराऽभूदिति; च पुनः, कदापि दोषोदयकृत् नाभूत् गुणाभाववती न जाता, चन्द्रमूर्त्तिस्तु जले संक्रान्ता सती चापल्यमायाति दोषोदयो रात्रेरुदयस्तमपि कुरुते इति चित्रम् ॥ ८८ ॥

विनयनयविराजत्केसरस्तोमरम्ये

कुमतिमतमतङ्गध्वंसधीरेऽतिवीरे ।

श्रितवति शुभशोभां श्रीअनूचानपञ्चा-

नन इह बहु रेजे श्रीतपागच्छकुञ्जः ॥८९॥

इह श्री अनूचानपञ्चानने आचार्यकेसरिणि, किं० विनयनयावेव विराजन्तौ यौ केसरस्तोमौ स्कन्धजटाकलापौ, ताभ्यां रम्ये, पुनः किं०, कुमतिमतरूपो यो मतङ्गो गजस्तस्य ध्वंसो नाशस्तत्र धीरे धैर्यवति निपुणे वा, अत्र मातङ्गवन्मतङ्गशब्दोऽप्यस्ति । यच्छब्दप्रभेदः--" गजे मतङ्गमातङ्गौ " इति । अत एवाऽतिवीरेऽतिश्रेष्ठेऽतिशूरे वा ईदृशे श्रीअनूचानपञ्चानने शुभशोभां श्रितवति सति शोभमाने सति, श्रीतपागच्छ एव कुञ्जो विविधवृक्षलतागुल्मादिवृतान्तरस्थानविशेषो निकुञ्ज इति बहु रेजे भृशमशोभिष्टेत्यर्थः ॥ ८९ ॥

अस्मिन् सर्गे इन्द्रवंशावंशस्थयोर्द्वयोश्छन्दसोर्मिलनरूपोपजातिकं छन्द इति; उपजातिलक्षणं तु पूर्वमभिहितमस्ति; सर्गान्त्यवृत्ते तु मालिनीवृत्तं; तल्लक्षणमप्युक्तपूर्वमिति ।

. . . .

इतीति भव्यम् ।

इति सकलसुविहितसभासार्वभौमसमानपण्डितमण्डलीमौलिमौलीयमानपण्डितश्रीकमलविजयगणिशिष्यमुख्यपण्डितपुरन्दरप्रख्यपण्डितश्रीविद्याविजयगणिविनेयवाचकश्रीगुणविजयगणिविरचितायां विजयप्रदीपिकाऽभिधानधारिकायां श्रीविजयप्रशस्तिमहाकाव्यटीकायां सप्तमः सर्गोऽर्थतः समर्थितः ।



अथैकदाऽत्रावसरे विहारैः
श्रीगूर्जरत्राऽऽभरणीभवत्सु
पूज्येषु सत्पुत्रगयौवराज्या-
नुभावतो लब्धघनर्द्धिमुत्सु ॥ ३ ॥
दुर्लोपलुम्पाकमताधिकारी
यो मेघजीत्यस्त्यनवद्यविद्यः ।
दत्तान्ध्यमात्मीयमतं मुमुक्षुः
स्वयं स निर्मोकमिवाहिरासीत् ॥ ४ ॥

अथाऽस्मिन्नवसरे एकदा पूज्येषु श्रीगूर्जरत्राभरणीभवत्सु श्रीगूर्जरदेशवसुधाभूषणेषु जायमानेषु, पुनः, सत्पुत्रगयौवराज्यानुभावतः सुशिष्यप्रदत्ताचार्यपदप्रभावात्, लब्धा घनर्द्धिश्च मुद् हर्षश्च यैस्तेषु विहरत्सु, किमभूदथ तदग्रेतनेन वृत्तेनाह ॥३॥ दुर्लोपं पाप्मभिर्दुस्त्यजं यल्लुम्पाकमतं तस्याऽधिकारी तन्मुख्य इति यो मेघजीतिनामा लुम्पाकाचार्यः, किं०, अनवद्या विद्या यस्यासौ महाविद्यावानस्तीति । स मेघजीनामर्षिः आत्मीयमतं लुङ्कामतं, किं०, दत्तं आन्ध्यं जिनप्रतिमाद्यालोकदर्शी अन्धत्वं येनेति तत्, मुमुक्षुर्मोक्तुकामः, आसीत्, कथं, स्वयं स्वयमितिसकलशास्त्रवाचनोद्भूतसन्मतित्वेन न तु परप्रेरणयेतिः इव यथा, अहिः सर्पः, निर्मोकं कञ्चुकमिति दृष्टान्तः । युग्मव्याख्या ॥ ४ ॥

उदन्तमत्यन्तनवीनमेनं
प्राप्तं सुधापानमिवर्द्धिहेतुम् ।
अध्वानमानन्दमया अनैपुः

स्वकर्णयोस्तेऽथ सकर्णमुख्याः ॥ ५ ॥

ते सकर्णमुख्याः सूरयः, एनं पूर्वोक्तमुदन्तं मेघजीनामर्षेः स्वमतमोचनस्वरूपनिरूपकं, पुनः, अत्यन्तनवीनं पूर्वमभूतत्वात् ; स्वकर्णयोरध्वानं श्रोत्रपथं, अनैषुः नयन्ति स्म, श्रुतवन्त इति। किं०, आनन्दमयाः सन्तः, किमिवेत्याह—सुधापानं प्राप्तमिव, किं०, ऋद्धिहेतुं, उदन्तपक्षे गच्छसमृद्धिमूलं, सुधापानपक्षे शरीरारोग्यबलादिसमृद्धिमूलमिति ॥ ५ ॥

विहारमाचार्यवरेण युक्ताः
सुखं सृजन्तः शमिनामधीशाः ।
प्रोच्चैः प्रमोदं स्म नयन्ति लोकान्
कोकानिवार्का महसां निवासाः ॥६॥

आचार्यवरेण युक्ता विहारं सृजन्तः कुर्वन्तः सन्तः शमिनामधीशा गुरवः लोकान् प्रमोदं नयन्ति स्मेति। दृष्टान्तमाह-कोकांश्चक्रवाकानिव यथा अर्काः सूर्याः; किं०, महसां निवासा आवासाः, गुरुपक्षे महसां उत्सवानां, अन्यत्र तेजसाम् ; अथवोभयेषामपि तुल्यं विशेषणमिदम् ॥ ६ ॥

अकब्बरे राज्ञ्यसुहृद्वधूनां
वैधव्यदीक्षाविधिदानदक्षे ।
क्षोणीमलङ्कुर्वति सप्रतापे
वर्त्मेव वायोस्तमसां विपक्षे ॥ ७ ॥

अकब्बरे राज्ञि पातिशाहिश्रीमदकब्बरसुरत्राणे, क्षोणीमलङ्कुर्वति सति विजयमानराज्ये सति, किं०, असुहृद्वधूनां वैरिनारीणां, वैधव्यदीक्षाविधिदानं रण्डात्वव्रतरूपं तत्र दक्षे, तद्भर्तृसंहारणात् ; तत्कृतिकृतिनि, पुनः, सप्रतापे प्रतापवति ।

दृष्टान्तमाह—यथा वायोर्वर्त्म गगनमिव तमसां विपक्षे ध्वान्त-शत्रौ, सूर्ये, सतीति शेषः ॥ ७ ॥

महोत्सवोल्लासविलासहर्म्य-
महम्मदावादपुरं प्रधानम् ।
श्रीपूज्यपादाः पुनरीयिवांसो
मनो मुनीनामिव मैत्र्यभावाः ॥ ८ ॥

अहम्मदावादपुरं, किं०, महोत्सवोल्लासानां विलासहर्म्यं केलीगृहं, पुनः, श्रीपूज्यपादा ईयिवांसः समागताः, मुनीनां मन इव मैत्र्यभावाः साम्याध्यवसाया इति दृष्टान्तः । अर्थतो युग्मव्याख्या ॥ ८ ॥

लुम्पाकपक्षं प्रविमुच्य रुच्य-
चेताः सचेताः प्रसभं प्रचेताः ।
स मेघजीः स्वैर्यतिभिः परीतः
सूरीननूचानयुताननंसीत् ॥ ९ ॥

तत्रागमनादनन्तरं स मेघजीनामर्षिः स्वैर्यतिभिः पण्डितैः सप्तविंशतिसंख्यैः, परीतः सन् लुम्पाकपक्षं लुङ्काख्यमतं, प्रविमुच्य अनूचानयुतान् श्रीविजयसेनसूरिपरिवृतान्, सूरीन् श्रीहीरविजयसूरीन्, अनंसीन्नमति स्मेति । स किं०, रुच्यं चारु चेतो यस्य सः, पुनः किं०, सचेताः सहृदयः, पुनः किं०, प्रचेता प्रहृष्टात्मेति ॥ ९ ॥

लुम्पाकपक्षाक्षितिसेकमेघः
श्रीमेघजीस्तैर्मुनिभिर्वृतः स्वैः ।
संस्थापितः प्राथमकल्पिकत्वे

लुम्पाकपक्षक्षितिसेके लुङ्काख्यकुमतमेदिनीसेचने, मेघस्तद्-वृद्धिकृत्त्वादिति; इदं विशेषणं प्रागवस्थामाश्रित्योक्तम् । नैः स्वैः निर्जैर्मुनिभिर्वृतः श्रीमेघजीनामर्षिः महोत्सवेन शाहिश्रीअकब्बरसुलतानजलालदीप्रदत्तातोद्यवादनादिनोत्सवेन श्रीपूज्यैः प्राथमकल्पिकत्वे नवीनशैक्षत्वे संस्थापित इति ॥ १० ॥

लुम्पाकपक्षाधिपतिः सुमेधाः
स मेघजीनामकऋषिर्विनीतः ।
पूज्यांह्रिपाथोरुहपर्युपास्ति-
परायणो भृङ्ग इवाऽजनिष्ट ॥ ११ ॥

स मेघजीनामऋषिः, किं०, लुम्पाकपक्षाधिपतिरपि पुनः सुमेधाः धीमान् पुनर्विनीतः सन् भृङ्ग इव भ्रमर इव पूज्यांह्रिपाथोरुहपर्युपास्तौ गुरुचरणकमलसेवने, परायणस्तत्परोऽजनिष्ट जातवानिति महाद्भुतं सर्वेषामिति शेषः ॥ ११ ॥

विहृत्य तस्मात् पुरतो वृतास्तै-
स्तैः साधुभिः साधुधुरन्धरास्ते ।
हंसा इवाब्जैः सर उत्सवौघैः
पूर्णं पुरं पत्तनमाससवन्तः ॥ १२ ॥

तस्मात् पुरतो राजनगरात् विहृत्य तैस्तैराचार्योपाध्यायपण्डितप्रधानैः पुनर्नवदीक्षितैस्तैः साधुभिर्वृतास्ते साधुधुरन्धरा गुरवः, क्रमेण पत्तनं पुरं अणहिल्लपाटकनामकं नगरं, किं०, पूर्णं, कैः, उत्सवौघैर्महसमूहैः, अब्जैः कमलैः पूर्णं सरस्तटाकं हंसा इव आससवन्तः प्राप्ता इति ॥ १२ ॥

चक्रुश्चतुर्मासकमाप्तमुख्या

अस्मिन् पुरे पत्तननाम्नि पूज्याः ।

तेषामथो पारणके गुरूणां

हृदुत्सुकं वन्दनकोत्सवेऽभूत् ॥ १३ ॥

आप्तेषु मुख्यास्ते पूज्याः, अस्मिन् पुरे पत्तने, चतुर्मासकं चक्रुरित्यन्वयः। अथ चतुर्मासकपारणके तेषां गुरूणां, हृन्मनः, वन्दनकोत्सवे निजपट्टभृत्पादवन्दनद्वयप्रदानोत्सवे, उत्सुकं अभूदिति ॥ १३ ॥

अष्टभिर्वृत्तैर्वन्दनोत्सवं वर्णयन्ति—

वर्षे नभःपावकभूपसंख्ये

मासे सहस्ये च तिथौ चतुर्थ्याम् ।

सितेतरायां सुखवृद्धिकर्त्र्यां

लग्ने मनोज्ञेऽहनि दोषमुक्ते ॥ १४ ॥

वर्षे, किं०, नभो बिन्दुः शून्यं, पावका अग्नयः त्रयः, भूपाः षोडश, एते अङ्का वामगत्या मीलिता यत्र तत्र १६३० प्रमाणे संवत्सरे, पुनर्मासे सहस्ये पौषे मासे, च पुनः, चतुर्थ्यां तिथौ, किं०, सितेतरायां श्यामायां, पुनः किं०, सुखवृद्धिकर्त्र्यां, पुनः, लग्ने राश्युदये मनोज्ञे सति, पुनरहनि दिने, दोषमुक्ते निर्दोषे सति ॥ १४ ॥

स्वजन्मभूजन्मफलाभिलाषा-

दुल्लेखिहृल्लेखिनि लेखवन्द्ये ।

नैपुण्यपुण्यात्मनि साधुसाध्वी-

सार्थे समेते परितः प्रभूते ॥ १५ ॥

तस्य श्रीगुणभद्रसूरिसुगुरुः पट्टावतंसोऽभवद्
य: श्रीशाहिमुहंमदस्य पुरतः क्ष्मापालचूडामणे: ।
श्लोकव्याकृतिरञ्जितस्य ददतः सौवर्णटङ्कायुतं
ग्राह्यं नैव तपस्विनामिति वदंश्चारित्रमस्थापयन् ॥ ७ ॥

केचिद् व्याकरणे भवन्ति निपुणाः केचिन् पुनश्छन्दसि
प्रायः केचन नाटकेषु नितरां तर्केषु केचिन् पुनः ।
साहित्ये कतिचित् प्रसन्नमतयोऽलङ्कारपारङ्गमा-
श्चातुर्यं गुणभद्रसूरिसुगुरोः शास्त्रेषु सर्वेष्वपि ॥ ८ ॥

तच्छिष्यो मुनिभद्रसूरिरजनि स्याद्वादिसंमाननः
श्रीपेरोजमहीमहेन्द्रसदसि प्राप्तप्रतिष्ठोदयः ।
तेनेदं निरमायि मन्दमतिना श्रीशान्तिवृत्तं नवं
तत्तज्जन्मसहस्रसंचितमहादुष्कर्मविच्छित्तये ॥ ९ ॥

पूज्यश्रीमुनिदेवसूरिरचितश्रीशान्तितीर्थेश्वर-
प्रख्याताद्भुतकाव्यदर्शनतया काव्यं मयेदं कृतम् ।
उत्सूत्रं यदि भावि किञ्चिदपि तद् नाऽऽदेयमेतत् सतां
स्याद् नूनं न च निर्वृतिं रचयतीत्यालोच्य बुद्ध्याऽधिकम् ॥ १०

श्रीमान् हर्षपुरीयगच्छजलधिप्रोल्लासशीतद्युति-
र्वाणीभूषणराजशेखरगुरुः सौजन्यसंवासभूः ।
श्रीशान्तेश्चरितं व्यशोधयदिदं दुष्कर्ममर्मापहं
प्राज्ञैस्त्वैरपि शोध्यमेतदसमं कृत्वा प्रसादं मयि ॥ ११ ॥

अर्हत्पादपयोजसेवनविधौ यो वर्तते हंसवद्
नित्यं सद्गुरुभक्त्यगाधसरसीक्रीडोऽच्छपक्षद्वयः ।
नीरक्षीरविवेकवत् प्रमनुते योऽधर्मधर्मान्तरं
स श्रीशान्तिजिनेन्द्रकाव्यभणने संरम्भमुद्भावयेत् ॥ १२ ॥

ये दोषान् प्रतिपादयन्ति सुधियः श्रीकालिदासोक्तिषु
श्रीमद्भारविमाघपण्डितमहाकाव्यद्वयेऽप्यन्वहम् ।
श्रीहर्षामृतसूक्तिनैषधमहाकाव्येऽपि ते केवलं
यावद्वृत्तविवर्णनेन भगवच्छान्तेश्चरित्रे गुणान् ॥ १३ ॥

मिथ्यात्वाञ्चितकाव्यपञ्चकमिदं व्याचक्षते सूरयो

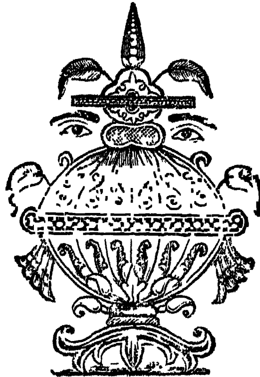
यद्वत् प्राथमकल्पिकाय सततं व्युत्पत्तिसंप्राप्तये ।
तद्वच्छान्तिजिनाधिनाथचरितं सम्यक्त्वसंवासना-
वासावासितमानसा यदि ततः किं स्याद् नवा वाञ्छितम्?॥१४॥

अनुष्टुब्मानेन प्रविरचितवर्णैकगणनं
प्रवित्त ग्रन्थाग्रं सकलमपि काव्ये जिनपतेः ।
शतानि द्वाषष्टिं बुधसमुदयाः ! संमदभृतः !
परं द्वासप्तत्या समधिकतमानि स्वयमिदम् ॥ १५ ॥

प्रोक्तो लोकत्रितयगुरुभिर्द्वेषरागैकबीज-
व्यामोहस्य क्षयविरचनात् प्राप्तविज्ञानतत्त्वैः ।
यावद्धर्मो जगति जयति श्रीमतः शान्तिनाथ-
स्यैतत् तावच्चरितमनिशं वाच्यमानं सुधीभिः ॥ १६ ॥

अन्तरिक्षरजनीहृदीश्वरब्रह्मवक्त्रशशिसंख्यवत्सरे ।
वैक्रमे शुचितपोजयातिथौ शान्तिनाथचरितं व्यरच्यत ॥ १७ ॥

॥ इति श्रीशान्तिनाथचरित्रं समाप्तम् ॥



दशमोऽवस्थाविशेषोऽस्त्यस्य दशमी "पूरणाद् दयसि" ॥ ७ । २ । ६२ ॥ इतीन्। दशमीस्थ इत्यपि । यदाह भागुरिः—

"इष्टो वयोदशोपेतः पञ्चमी सप्तमीति च ।
प्रवयाः दशमीस्थः स्यात्" इति ॥ ३ ॥ ४ ॥

विद्वान् सुधीः कविविचक्षणलब्धवर्णा-
ज्ञः प्राप्तरूपकृतिकृष्ट्यभिरूपधीराः ।
मेधाविकोविदविशारदसूरिदोष-
ज्ञाः प्राज्ञपण्डितमनीषिबुधप्रबुद्धाः ॥ ५ ॥
व्यक्तो विपश्चित् संख्यावान् सन्

वेत्तीति विद्वान् "वा वेत्तेः क्वसुः" ॥ ५ । २ । २२ ॥ इति क्वसुः ॥ १ ॥ सुष्ठु दधाति ध्यायति वा सुधीः "दिद्युद्दत्-" ॥ ५ । २ । ८३ ॥ इति साधुः, शोभना धीरस्येति वा ॥ २ ॥ कवते कौति वा कविः, कविताऽपि "स्वरेभ्य इः" ॥ (उणा--६०६) ॥ इति इः ॥ ३ ॥ विचष्टे विचक्षणः "तॄकॄशॄ-" ॥ (उणा–१८७) ॥ इत्यादिना अणः ॥ ४ ॥ लब्धं वर्णनं प्रसिद्धिर्येन स लब्धवर्णः ॥ ५ ॥ जानातीति ज्ञः ॥ ६ ॥ प्राप्तं रूपं येन प्राप्तरूपः ॥ ७ ॥ कृतमस्यास्तीति कृती कृतकृत्यः ॥ ८ ॥ कर्षति विविङ्क्ते कृष्टिः "दमुषिकृषि-" ॥ (उणा--६५१) ॥ इति तिक् ॥ ९ ॥ अभिगतं रूपं येन अभिरूपः ॥ १० ॥ दधाति धियं धीरः "इण्धाग्भ्यां वा" ॥ (उणा--३८९) ॥ इति रक्, धियमीरयतीति वा ॥११॥ मेधाऽस्त्यस्य मेधावी "अस्तपोमायामेधास्रजो विन्" ॥ ७।२।४७ ॥ इति विन् ॥ १२ ॥ को वेत्ति अभिप्रायमस्य, ओकः स्थानं वेत्तीति वा कोविदः, पृषोदरादित्वात्; कवत इति वा "कुमुद-" ॥ (उणा--२४४) ॥ इत्यादिशब्दाद् निपात्यते ॥ १३ ॥ विशेषेण शारदोऽधृष्टः प्रत्यग्रो वा विशारदः ॥ १४ ॥ सुवति संदेहं सूरिः "भूसूकुशि-" ॥ (उणा–६९३) ॥ इति रिक् ॥१५॥ दोषान् जानाति ज्ञात्वा जह्यात् इति दोषज्ञः ॥ १६ ॥ प्रज्ञा अस्त्यस्य प्राज्ञः "प्रज्ञाश्रद्धा-" ॥७।२।३३॥ इति णः, प्रज्ञ एवेति वा "प्रज्ञादिभ्योऽण्" ॥ ७ । २ । १६५ ॥ १७ ॥ पण्डते जानाति इति पण्डितः, पण्डा बुद्धिः संजाता अस्येति वा तारकादित्वादितः ॥ १८ ॥ मनस ईष्टे मनीषी पृषोदरादित्वात्, मनीषा अस्त्यस्येति वा शिखादित्वादिन्, यौगिकत्वाद् धीमान्, मतिमानित्यादयः ॥ १९ ॥ बुध्यते बुधः ॥ २० ॥ प्रबुध्यते प्रबुद्धः ॥२१॥५॥ व्यनक्त्यर्थं व्यक्तः ॥ २२ ॥ विपश्यंश्चेतयते विपश्चित् पृषोदरादित्वात् ॥ २३ ॥ सम्यक् ख्यानं ज्ञानं अस्त्यस्य संख्यावान्, यद्वा संख्या विचारणा गणना वा ॥ २४ ॥ अस्तीति सन् विद्यमान उत्तम इत्यर्थः, अन्ये त्वसत्कल्पाः ॥ २५ ॥

प्रवीणे तु शिक्षितः ।

निष्णातो निपुणो दक्षः कर्म-हस्त-मुखाः कृतात् ॥६॥

कुशलश्चतुरोऽभिज्ञविज्ञवैज्ञानिकाः पटुः ।

प्रकर्षेण वयिते गम्यते प्रवीणः "घ्रुवीह्वा-" ॥(उणा-१८३)॥ इति णक् तत्र ॥ १ ॥ शिक्षा संजाता अस्य शिक्षितः, शिक्षते इति वा ॥ २ ॥ निष्णाति स्म निष्णातः, निष्णातेर्मुख्यार्थं परित्यज्य निपुणे रूढः "निनद्याः स्नातेः कौशले" ॥२।३।२०॥ इति षत्वम् ॥ ३ ॥ नियतं पुणति शोभनकर्मत्वाद् निपुणः ॥ ४ ॥ दक्षते दक्षः ॥ ५ ॥ कृतशब्दात् पराः कर्महस्तमुखाः, तेन कृतं कर्माऽनेन कृतकर्मा, यौगिकत्वात् कृतकृत्यः, कृतार्थः, कृती च; कृतो वशीकृतो हस्तोऽनेन कृतहस्तः, कृतं संस्कृतं मुखमस्य कृतमुखः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ कुशान् लाति कुशलः, ते हि व्युत्पन्नैरादातुं शक्याः; कुश्यति इति वा "तृपिवपि-" ॥ (उणा-४६८)॥ इत्यलक् ॥१॥ चतते कर्म इति चतुरः "वाश्यसि-" ॥ (उणा-४२३) ॥ इत्युरः, चत्वारः पुमर्थाः सन्त्यस्येति वा अभ्रादित्वाद् अः ॥ १० ॥ अभिजानाति अभिज्ञः ॥ ११ ॥ विजानाति विज्ञः ॥ १२ ॥ विज्ञानं प्रयोजनमस्य वैज्ञानिकः ॥ १३ ॥ पटति दाक्ष्यं पटुः "भृमृतृत्सरि-" ॥ (उणा-७१६) ॥ इत्युः ॥१४॥

शेषश्चात्र—

अथ प्रवीणे क्षेत्रज्ञो नदीष्णो निष्ण इत्यपि ॥

छेको विदग्धे

छयति छिनत्ति मूर्खदुष्टचित्तानि इति छेकः "निष्कतुरुष्क-" ॥ (उणा-२६)॥ इति कान्तो निपात्यते ॥ १ ॥ विशेषेण मूर्खचित्तं दहति विदग्धः तत्र ॥ २ ॥

शेषश्चात्र—

छेकालच्छेकिलौ छेके ॥ छइल्लो देश्याम् ॥

प्रौढस्तु प्रगल्भः प्रतिभान्वितः ॥ ७ ॥

प्रोह्यते स्म प्रौढः ॥ १ ॥ प्रगल्भते प्रगल्भः ॥ २ ॥ प्रतिभा नवनवोल्लेखशालिनी प्रज्ञा तयाऽन्वितः प्रतिभान्वितः ॥ ३ ॥ ७ ॥

कुशाग्रीयमतिः सूक्ष्मदर्शी

कुशाग्रस्य तुल्या तीक्ष्णत्वात् कुशाग्रीया "कुशाग्रादीयः" ॥७।१।११६॥ इति ईयः, कुशाग्रीया मतिरस्य कुशाग्रीयमतिः ॥ १ ॥ सूक्ष्मं पश्यतीत्येवंशीलः सूक्ष्मदर्शी ॥ २ ॥

तत्कालधीः पुनः ।

प्रत्युत्पन्नमतिः

तत्कालं धीरस्य तत्कालधीः ॥१॥ प्रत्यग्रमुत्पन्ना मतिरस्य प्रत्युत्पन्नमतिः ॥२॥

दूराद् यः पश्येद् दीर्घदर्श्यसौ ॥ ८ ॥

दीर्घं पश्यतीत्येवंशीलो दीर्घदर्शी दूरदर्शी ॥ १ ॥ ८ ॥

हृदयालुः सहृदयश्चिद्रूपोऽपि

प्रशस्तं हृदयं मनोऽस्त्यस्य हृदयालुः "कृपाहृदयादालुः"॥७।२।४२॥ इत्यालुः ॥ १ ॥ सह हृदयेन मनसा न तु वक्षसा वर्त्तते सहृदयः ॥२॥ चिदिति विशिष्टे चैतन्ये वर्तते, चिद् रूपमस्य तन्मयत्वाद् चिद्रूपः ॥ ३ ॥

अथ संस्कृते ।

व्युत्पन्नप्रहतक्षुण्णाः

शास्त्रादिना संस्क्रियते स्म संस्कृतस्तत्र ॥ १ ॥ व्युत्पद्यते स्म व्युत्पन्नः ॥२॥ प्रहण्यते स्म प्रहतः ॥ ३ ॥ क्षुद्यते स्म क्षुण्णः ॥ ४ ॥

अन्तर्वाणिस्तु शास्त्रवित् ॥ ९ ॥

अन्तर्हृदयमध्ये न तु मुखे वाणिर्वागस्य अन्तर्वाणिः, शास्त्रं वेत्ति न च तथा वक्तुं शक्नोति शास्त्रवित् ॥ १ ॥ ९ ॥

वागीशो वाक्पतौ

वाचामीशो वागीशः ॥ १ ॥ वाचां पतिर्वाक्पतिस्तत्र ॥ २ ॥

वाग्ग्मी वाचोयुक्तिपटुः प्रवाक् ।

समुखो वावदूकः

प्रशस्ता वागस्यास्ति वाग्ग्मी " ग्मिन् " ॥ ७।२।२५ ॥ इति ग्मिन् ॥ १ ॥ वाचो युक्तौ पटुर्वाचोयुक्तिपटुः "पश्यद्वाग्दिशो हरयुक्तिदण्डे" ॥३।२।३२॥ इति षष्ठ्या अलुप् ॥ २ ॥ प्रकृष्टा वागस्य प्रवाक् ॥ ३ ॥ मुखशब्देन वचनमत्र लक्ष्यते ततः सह मुखेन वचनेन वर्तते इति समुखः ॥ ४ ॥ वावद्यते इत्येवंशीलो वावदूकः " यजिजपिदंशिवदादूकः " ॥ ५।२।४७ ॥ इत्यूकः ॥ ५ ॥

अथ वदो वक्ता वदावदः ॥ १० ॥

वदतीति वदः ॥ १ ॥ वक्तीति वक्ता ॥ २ ॥ वदतीति वदावदः "चराचर-" ॥ ४।१।१३ ॥ इत्यचि कृतद्वित्वो वा निपात्यते ॥ ३ ॥ १० ॥

स्याज्जल्पाकस्तु वाचालो वाचाटो बहुगर्ह्यवाक् ।

जल्पनशीलो जल्पाकः "भृङ्भिक्षिलुण्टिजल्पिकुट्टाट्टाकः" ॥५।२।७०॥ इति टाकः ॥१॥ निन्दिता वागस्यास्ति वाचालः, वाचाटः, "वाच आलाटौ" ॥७।२।२४॥ इत्याल आटश्च ॥ २ ॥ ३ ॥ बहुर्निःसारतया गर्ह्या वागस्य बहुगर्ह्यवाक् ॥ ४ ॥

यद्वदोऽनुत्तरे

यदेव निःसरति तदेव वदति यद्वदः ॥१॥ नास्त्युत्तरमस्य अनुत्तरस्तत्र ॥२॥

दुर्वाक् कद्वदे स्यात्

निन्दितं वक्ति दुर्वाक् गर्ह्यवादी ॥ १ ॥ कुत्सितं वदति कद्वदः "रथवदे" ॥३।२।१३१॥ इति कोः कदादेशस्तत्र ॥ २ ॥

अथाधरः ॥ ११ ॥

हीनवादिनि

अवति गच्छति हीनत्वमधरः "अवेर्ध् च वा" ॥ (उणा-३९८) ॥ इत्यरः ॥ १ ॥ ११ ॥ हीनं वदतीत्येवंशीलो हीनवादी तत्र ॥ २ ॥

एडमूकोऽनेडमूकौ त्ववाक्श्रुतौ।

एडो बधिरः मूकोऽवाक् एडश्चासौ मूकश्च एडमूकः, "कलमूकस्त्ववाक्श्रुतिः" इति हलायुधः ॥ १ ॥ अनेडोऽपि अवर्करोऽपि मूकः अनेडमूकः, "अन्धो ऽनेड-मूकः स्यात्" इति हलायुधः, "अनेडमूकस्तु जडः" इति वैजयन्ती, "शठो ऽनेड-मूकः स्यात्" इति भागुरिः, तदयमनेकार्थो द्रष्टव्यः ॥२॥ न विद्यते वाक् श्रुतिश्चास्य अवाक्श्रुतिस्तत्र ॥ ३ ॥

रवणः शब्दनस्तुल्यौ

रौतीत्येवंशीलो रवणः, शब्दयतीत्येवंशीलः शब्दनः शब्दकरः "चलशब्दार्थादकर्मकात्" ॥५।२।४३॥ इत्यनः ॥ १ ॥ २ ॥

कुवादकुचरौ समौ ॥ १२ ॥

कुत्सितो वादोऽस्य कुवादः ॥१॥ कुत्सितं चरति कुचरः, कुचरः कुटिलाशय-इति कश्चित् ॥ २ ॥ १२ ॥

लोहलोऽस्फुटवाग्

लुहः सौत्रः, लोहति मुह्यति लोहलः "मृदिकन्दि-" ॥ (उणा-४६५) ॥ इत्यादिशब्दादलः ॥ १ ॥ अस्फुटा अव्यक्ता वागस्य अस्फुटवाक् ॥ २ ॥

शेषश्चात्र-काहलोऽस्फुटभाषिणि ॥

मूयते बद्ध्यते वागभावेन मूकः " विचिपुषि- " ॥ (उणा-२२) ॥ इति कित् कः ॥ १ ॥ न विद्यते वागस्य अवाक् ॥ २ ॥

शेषश्चात्र–मूके जडकडौ ॥

असौम्यस्वरोऽस्वरः ।

न सौम्यः स्वरोऽस्य असौम्यस्वरः ॥ १ ॥ विपरीतः स्वरोऽस्य अस्वरः, नञ् विरुद्धे अनर्थवत् ॥ २ ॥

वेदिता विदुरो विन्दुः

वेत्तीत्येवंशीलो वेदिता ज्ञाता ॥ १ ॥ विदुरः " वेत्तिच्छिदभिदः कित् " ॥ ५।२।७५ ॥ इति घुरः ॥ २ ॥ विन्दुः " विन्द्विच्छू " ॥ ५।२।३४ ॥ इति साधुः ॥ ३ ॥

वन्दारुस्त्वभिवादकः ॥ १३ ॥

वन्दनशीलो वन्दारुः " शॄवन्देरारुः " ॥ ५।२।३५ ॥ इत्यारुः ॥ १ ॥ अभिवादयते अभिवादकः ॥ २ ॥ १३ ॥

आशंसुराशंसितरि

आशंसत इत्येवंशील आशंसुः "सन्भिक्षा-" ॥५।२।३३॥ इति उः॥१।२॥

कट्वरस्त्वतिकुत्सितः ।

कटत्यावृणोति कट्वरः "कृगॄशॄदॄवृग्चति-" ॥ (उणा-४४१) ॥ इति वरट्, कुत्सितं वृणोति कद्वर इत्यन्ये; अतिशयेन अत्यर्थं कुत्सितोऽतिकुत्सितः ॥ १ ॥

निराकरिष्णुः क्षिप्नुः स्यात्

निराकरणशीलो निराकरिष्णुः "भ्राज्यलङ्कृग्निराकृग्-"॥५।२।२८॥ इति इष्णुः ॥ १ ॥ क्षिपतीत्येवंशीलः क्षिप्नुः "त्रसिगृधि-"॥५।२।३२॥ इति क्नुः ॥२॥

विकासी तु विकस्वरः ॥ १४ ॥

विकसनशीलो विकासी विकस्वरः ॥ १ ॥ २ ॥ १४ ॥

दुर्मुखे मुखराबद्धमुखौ

मुखशब्देन वाग् लक्ष्यते, दुष्टं मुखं वागस्य दुर्मुखः तत्र ॥ १ ॥ मुखं सर्वस्मिन् वक्तव्येऽस्त्यस्य मुखरः "मध्वादिभ्यो रः" ॥७।२।२६॥ इति रः ॥२॥ अबद्धमनियन्त्रितं निरर्थकं वा मुखमस्य अबद्धमुखः ॥ ३ ॥

शक्तः प्रियंवदः ।

शक्नोति वक्तुं शक्रः "शामाश्याशक्यम्भ्यमिभ्यो लः" ॥ (उणा--४६२)।
इति लः ॥१॥ प्रियं वदति प्रियंवदः "प्रियवशाद् वदः"॥५।१।१०७॥ इति खः ॥२

दानशीलः स वदान्यो वदन्योऽपि

स प्रियंवदः दानशीलः सन् वदति प्रियं ददानो वदान्यः "वदिमहिभ्या मान्यः" ॥ (उणा--३८१) ॥ इत्यान्यः, दानशीलप्रियवाचौ वदान्यौ पृथगित्येके यद्वागुरिः—"शक्रो वदान्यः प्रियवाक् वदान्यो दानशीलकः" इति ॥ १ ॥ वदे साधुर्वदन्यः ॥ २ ॥

अथ बालिशः ॥ १५ ॥
मूढो मन्दो यथाजातो बालो मातृमुखो जडः ।
मूर्खोऽमेधोविवर्णाज्ञा वैधेयो मातृशासितः ॥ १६ ॥
देवानांप्रियजाल्मौ च

बलति प्राणिति जनन्येति बालिशः "बलेर्णिद् वा" ॥ (उणा--५३६) ॥ इति इशः ॥ १ ॥ १५ ॥ मुह्यति स्म मूढः ॥ २ ॥ मन्दोऽलस इव मन्दः ॥ ३ ॥ यथैव जातस्तथैव स्थितोऽसंस्कृतत्वाद् यथाजातः, यथोद्गतोऽपि ॥ ४ ॥ बाल इव बालः ॥ ५ ॥ मातैव मुखमस्य मातृमुखः ॥ ६ ॥ जलति न तीक्ष्णो भवति डलयोरैक्ये जडः ॥ ७ ॥ मुह्यति कार्ये मूर्खः "पूमुहोः पुन्मूर्गौ च" । (उणा--८६) ॥ इति खः ॥ ८ ॥ नास्ति मेधाऽस्य अमेधाः "मन्दाल्पाच्च मेधायाः" ॥ ७ । ३ । १३८ ॥ इत्यस् समासान्तः ॥९॥ विगतं वर्णनं श्लाघाऽस्य विवर्णः ॥१०॥ प्रश्नोत्तरे न जानात्यज्ञः ॥ ११ ॥ विधाया भोजनस्यापत्यमिव वैधेयः विधेयात् स्वार्थे प्रज्ञाद्यण् वा ॥ १२ ॥ अज्ञत्वात् मात्रा शास्यते मातृशासित ॥१३॥१६॥ देवानां प्रियः देवानांप्रियः "देवानांप्रियः" ॥३।२।३४॥ इति षष्ठ्या अलुप् ॥ १४ ॥ जलतीति जाल्मः "रुक्मग्रीष्म-" ॥ (उणा--३४६) ॥ इति मान्तो निपात्यते "जाल्मोऽसमीक्ष्यकारी स्यात्" इत्यमरः ॥ १५ ॥

शेषश्चात्र—मूर्खे त्वनेडो नामवर्जितः ॥

दीर्घसूत्रश्चिरक्रियः ।

दीर्घेण चिरेण सूत्रयति दीर्घसूत्रः, दीर्घेण सुवतीति वा ॥ १ ॥ चिरेण क्रिया‌ऽस्य चिरक्रियः ॥ २ ॥

मन्दः क्रियासु कुण्ठः स्यात

क्रियावान् कर्मसूद्यतः ॥ १७ ॥

क्रियाऽस्त्यस्य क्रियावान् नित्ययोगे मतुः ॥ १ । १७ ॥

कर्मक्षमोऽलङ्कर्मीणः

कर्मणि क्षमः शक्तः कर्मक्षमः अलं कर्मणे अलङ्कर्मीणः "अषडक्षाशितंग्वलङ्कर्मालंपुरुषादीनः" ॥ ७।१।१०६ ॥ इतीनः ॥ १ ॥

कर्मशूरस्तु कर्मठः ।

कर्मणि शूरः कर्मशूरः ॥ १ ॥ कर्मणि घटते कर्मठः "तत्र घटते कर्मणष्ठः" ॥ ७।१।१३७ ॥ इति ठः ॥ २ ॥

कर्मशीलः कार्मः

कर्मशीलमस्य कर्मशीलः ॥ १ ॥ कार्मः "अड्स्थाच्छत्रादेरञ्" ॥६।४।६०॥ इत्यञ् ॥ २ ॥

आयःशूलिकस्तीक्ष्णकर्मकृत् ॥ १८ ॥

तीक्ष्णं उपायोऽयःशूलसाम्यादयःशूलं तेन अन्वेष्टा आयःशूलिकः, यो मृदुनोपायेनाऽन्वेष्टव्यानर्थांस्तीक्ष्णोपायेनान्विच्छति राभसिकः स एवमुच्यते "दाण्डाजिनिकायःशूलिकपार्श्वकम्" ॥ ७।१।१७१ ॥ इति निपात्यते ॥ १ ॥ १८ ॥

सिंहसंहननः स्वङ्गः

सिंहस्येव संहननं देहोऽस्य सिंहसंहननः ॥ १ ॥ सुरूपमङ्गमस्य स्वङ्गः ॥२॥

स्वतन्त्रो निरवग्रहः ।

यथाकामी स्वरुचिश्च स्वच्छन्दः स्वैर्य्यपावृतः ॥ १९ ॥

स्व आत्मा तन्त्रं प्रधानमस्य स्वतन्त्रः ॥ १ ॥ अवग्रहान्नियन्त्रणात् निष्क्रान्तो निरवग्रहः ॥ २ ॥ यथा कामयते यथाकामी ॥ ३ ॥ स्वा आत्मीया रुचिरस्य स्वरुचिः ॥ ४ ॥ स्व आत्मीयश्छन्दोऽभिप्रायोऽस्य स्वच्छन्दः ॥ ५ ॥ स्वयमीरितुं शीलमस्य स्वैरी स्वैरोऽस्यास्तीति वा "स्वैरस्वैर्यक्षौहिण्याम्" ॥ १।२।१५ ॥ इति ऐत्वम् ॥ ६ ॥ अपगतं आवृतं नियन्त्रणमस्य अपावृतः ॥ ७ ॥ १९ ॥

यदृच्छा स्वैरिता स्वेच्छा

या या इच्छा यदृच्छा, पृषोदरादित्वात् ॥१॥ स्वैरिणो भावः स्वैरिता ॥२॥ स्वस्येच्छा स्वेच्छा ॥ ३ ॥

नाथवान् निघ्नगृह्यकौ ।

तन्त्रायत्तवशाधीनच्छन्दवन्तः परात् परे ॥ २० ॥

नाथो नियन्ताऽस्त्यस्य नाथवान् ॥ १ ॥ निहन्यते निघ्नः स्थादित्वान के "हनो ह्नो घ्नः" ॥ २।१।११२॥ इति घ्नादेशः ॥ २ ॥ गृह्यते गृह्यः "पदास्वैरि बाह्यापक्ष्ये ग्रहः" ॥५।१।४४॥ इति क्यप् स्वार्थे के गृह्यकः ॥३॥ परशब्दात् परे तन्त्रादयः तेन परस्य तन्त्रं आयत्तः परतन्त्रः, परस्यायत्तः परायत्तः, परस्य वश परवशः, परस्याधीनः पराधीनः, परस्य च्छन्दोऽस्य परच्छन्दः, परो नियन्ताऽस्त्यस्य परवान् ॥ ४॥ ५॥ ६ ॥ ७ ॥ ८॥ ९ ॥ २० ॥

शेषश्चात्र—परतन्त्रे वशायत्तावधीनोऽपि ।

लक्ष्मीवान् लक्ष्मणः श्लीलः

लक्ष्मीरस्त्यस्य लक्ष्मीवान्, लक्ष्मणः "लक्ष्म्या अनः" ॥ ७।२।३२ ॥ इ त्यनः ॥ १ ॥ २ ॥ श्रियं लाति श्लीलः, श्रीरस्यास्तीति वा सिध्मादित्वाद् ल ऋफिडादित्वाद् रस्य लत्वम्, श्रीमान् इत्यपि ॥ ३ ॥

इभ्य आढ्यो धनीश्वरः ।

ऋद्धे

इभमर्हति इभ्यः "दण्डादेर्यः" ॥ ६।४।१७८ ॥ इति यः ॥ १ ॥ आ ध्यायन्ति तामिति आढ्यः, पृषोदरादित्वात्; आढौकत इति वा "शिक्यास्याढ्य" ॥ (उणा--३६४) ॥ इति यान्तो निपात्यते ॥ २ ॥ धनमस्यास्तीति धनी, अ तिशायने इन् ॥ ३ ॥ ईष्ट इत्येवंशीलः ईश्वरः ॥ ४ ॥ ऋध्यति स्म ऋद्धः गत्यर्थ क्त्र ॥ ५ ॥

विभूतिः संपत्तिर्लक्ष्मीः श्रीऋद्धिसंपदः ॥ २१ ॥

विभवनं विभूतिः ॥ १ ॥ संपदनं संपत्तिः ॥ २ ॥ लक्ष्यते लक्ष्मीः ॥ ३ श्रयणशीला श्रीः ॥ ४ ॥ अर्धनं ऋद्धिः ॥ ५ ॥ संपदनं संपत् ॥ ६ ॥ २१ ॥

दरिद्रो दुर्विधो दुःस्थो दुर्गतो निःस्वकीकटौ ।

अकिञ्चनः

दरिद्राति दरिद्रः ॥१॥ दुष्टा विधा प्रकारो भोजनं वा अस्य दुर्विधः ॥ २ दुःखेन तिष्ठति दुःस्थः ॥ ३ ॥ दुःखेन गच्छति दुर्गतः ॥ ४ ॥ निर्गतं स्वम निःस्वः ॥ ५ ॥ ककते कीकटः "कपटकीकटादयः" ॥ (उणा--१४४) ॥ ' मुखम् ॥ ६ ॥ नास्ति किञ्चनाऽस्य अकिञ्चनः ॥ ७ ॥

"त्वं यद्यधिकराज्याय द्यूतं देवर ! दीव्यसि ।
मालवेन्द्रमहाराष्ट्रं गृहाण मम पैतृकम् ॥ १ ॥
मणिमाणिक्यरत्नानि स्वर्णमुक्ताफलानि च ।
तानि स्वीकुरु सर्वाणि गृहे तिष्ठन्ति यानि मे" ॥ २ ॥

एवं यद्दमयन्त्या प्रोक्तं श्रुतशीलादयोऽपि मन्त्रिणस्तथैवाऽन्वभाषन्त। राजा जगाद--भोः कूबर ! अहं सर्वं राज्यादिकं पणीकृत्य तव दास्यामि; त्वं मया सह सुचिरं रमस्व; इमामपि भैमीं पणीकृत्य दास्यामि। भैम्योक्तम्--प्राणेश ! एवं मा ब्रवीषि। पुनर्नलेनोक्तम्--भो मन्त्रिणः ! यूयं सर्वेऽपि स्वस्थानं गच्छन्तु; हे देवि ! त्वमपि गृहाभ्यन्तरे याहि, अहं तव पश्यन्त्याः कूबराजितां सकलां महीं स्वायत्तां करिष्ये, त्वं काञ्चिच्चिन्तां मा विधेहि; इत्युक्त्वा विसृष्टा दमयन्ती गृहाभ्यन्तरे गता। नियोगिनोऽपि सर्वे खिन्नाः सन्तः स्वाश्रयं ययुः। यतो दृष्टिकटुभिर्मन्त्रिभिस्तत्र स्थितैः किम् ? अतो निवर्त्य सर्वे स्वगृहं गताः। अहो ! नलदशा।

यतः--

"न समा वासराः सर्वे नैकरूपमिदं जगत् ।
भवन्ति विविधैर्भावैः प्रायशः प्राणिनां दशाः" ॥१॥

नलं दृष्ट्वा सर्वे लोका मन्त्रिणो महामात्याः परस्परं मन्त्रयन्ति स्म--नूनमेष नलो भूतेन वा, पिशाचेन वा, ग्रहेण वा, कलिना वा ग्रस्तोऽधिष्ठितो वा भविष्यति; अन्यथा ईदृशः कथं भवेत् ? ।

यतः--

"अतिक्रामति किं सत्यं विनयं वाऽतिवर्त्तते ।
परित्यजति वा प्रीतिं कल्पान्तेऽपि कथं नलः" ? ॥१॥

तर्हि नूनं ग्रहग्रस्त इव लक्ष्यते। इति सर्वेऽपि सामन्तादयो विचारयन्ति स्म। अथ किं कर्त्तव्यम् ? तदा केनचिद् महामन्त्रिणा

तन्त्रायत्तवशाधीनच्छन्दवन्तः परात् परे ॥ २० ॥

नाथो नियन्ताऽस्त्यस्य नाथवान् ॥ १ ॥ निहन्यते निघ्नः स्थादित्वात् के "हनो ह्नो घ्नः" ॥ २।१।११२॥ इति घ्नादेशः ॥ २ ॥ गृह्यते गृह्यः "पदास्वैरि बाह्यापक्ष्ये ग्रहः" ॥५।१।४४॥ इति क्यप् स्वार्थे के गृह्यकः ॥३॥ परशब्दात् परे तन्त्रादयः तेन परस्य तन्त्रं आयत्तः परतन्त्रः, परस्यायत्तः परायत्तः, परस्य वश परवशः, परस्याधीनः पराधीनः, परस्य च्छन्दोऽस्य परच्छन्दः, परो नियन्ताऽस्त्यस्य परवान् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ २० ॥

शेषश्चात्र—परतन्त्रे वशायत्तावधीनोऽपि ।

लक्ष्मीवान् लक्ष्मणः श्लीलः

लक्ष्मीरस्त्यस्य लक्ष्मीवान्, लक्ष्मणः "लक्ष्म्या अनः" ॥ ७।२।३२ ॥ इ त्यनः ॥ १ ॥ २ ॥ श्रियं लाति श्लीलः, श्रीरस्यास्तीति वा सिध्मादित्वाद् ल ऋफिडादित्वाद् रस्य लत्वम्, श्रीमान् इत्यपि ॥ ३ ॥

इभ्य आढ्यो धनीश्वरः ।

ऋद्धे

इभमर्हति इभ्यः "दण्डादेर्यः" ॥ ६।४।१७८ ॥ इति यः ॥ १ ॥ आ ध्यायन्ति तमिति आढ्यः, पृषोदरादित्वात्; आढौकत इति वा "शिक्याऽस्याढ्य" ॥ (उणा--३६४) ॥ इति यान्तो निपात्यते ॥ २ ॥ धनमस्यास्तीति धनी, अ तिशायने इन् ॥ ३ ॥ ईष्ट इत्येवंशीलः ईश्वरः ॥ ४ ॥ ऋध्यति स्म ऋद्धः समृ त्र ॥ ५ ॥

विभूतिः संपत्तिर्लक्ष्मीः श्रीऋद्धिसंपदः ॥ २१ ॥

विभवनं विभूतिः ॥ १ ॥ संपदनं संपत्तिः ॥ २ ॥ लक्ष्यते लक्ष्मीः ॥ ३ श्रयणशीला श्रीः ॥ ४ ॥ अर्धनं ऋद्धिः ॥ ५ ॥ संपदनं संपत् ॥ ६ ॥ २१ ॥

दरिद्रो दुर्विधो दुःस्थो दुर्गतो निःस्वकीकटौ ।

अकिञ्चनः

दरिद्राति दरिद्रः ॥१॥ दुष्टा विधा प्रकारो भोजनं वा अस्य दुर्विधः ॥ २ दुःखेन तिष्ठति दुःस्थः ॥ ३ ॥ दुःखेन गच्छति दुर्गतः ॥ ४ ॥ निर्गतं स्वम निःस्वः ॥ ५ ॥ ककते कीकटः "कपटकीकटादयः" ॥ (उणा--१४४) ॥ इ त्याद्युः ॥ ६ ॥ नास्ति किञ्चनाऽस्य अकिञ्चनः ॥ ७ ॥

"त्वं यद्यधिकराज्याय द्यूतं देवर ! दीव्यसि ।
मालवेन्द्रमहाराष्ट्रं गृहाण मम पैतृकम् ॥ १ ॥
मणिमाणिक्यरत्नानि स्वर्णमुक्ताफलानि च ।
तानि स्वीकुरु सर्वाणि गृहे तिष्ठन्ति यानि मे" ॥ २ ॥

एवं यद्दमयन्त्या प्रोक्तं श्रुतशीलादयोऽपि मन्त्रिणस्तथैवाऽन्वभाषन्त । राजा जगाद--भोः कूबर ! अहं सर्वं राज्यादिकं पणीकृत्य तव दास्यामि; त्वं मया सह सुचिरं रमस्व; इमामपि भैमीं पणीकृत्य दास्यामि। भैम्योक्तम्--प्राणेश ! एवं मा ब्रवीषि। पुनर्नलेनोक्तम्--भो मन्त्रिणः ! यूयं सर्वेऽपि स्वस्थानं गच्छन्तु; हे देवि ! त्वमपि गृहाभ्यन्तरे याहि, अहं तव पश्यन्त्याः कूबराजितां सकलां महीं स्वायत्तां करिष्ये, त्वं काञ्चिच्चिन्तां मा विधेहि; इत्युक्त्वा विसृष्टा दमयन्ती गृहाभ्यन्तरे गता । नियोगिनोऽपि सर्वे खिन्नाः सन्तः स्वाश्रयं ययुः। यतो दृष्टिकटुभिर्मन्त्रिभिस्तत्र स्थितैः किम् ? अतो निवर्त्य सर्वे स्वगृहं गताः। अहो ! नलदशा।

यतः—

"न समा वासराः सर्वे नैकरूपमिदं जगत् ।
भवन्ति विविधैर्भावैः प्रायशः प्राणिनां दशाः" ॥१॥

नलं दृष्ट्वा सर्वे लोका मन्त्रिणो महामात्याः परस्परं मन्त्रयन्ति स्म--नूनमेष नलो भूतेन वा, पिशाचेन वा, ग्रहेण वा, कलिना वा ग्रस्तोऽधिष्ठितो वा भविष्यति; अन्यथा ईदृशः कथं भवेत् ? ।

यतः—

"अतिक्रामति किं सत्यं विनयं वाऽतिवर्त्तते ।
परित्यजति वा प्रीतिं कल्पान्तेऽपि कथं नलः" ? ॥१॥

तर्हि नूनं ग्रहग्रस्त इव लक्ष्यते। इति सर्वेऽपि सामन्तादयो विचारयन्ति स्म। अथ किं कर्त्तव्यम् ? तदा केनचिद् महामन्त्रिणा

प्रोक्तम्--नलो विकलः सर्वं राज्यं हारयिष्यति तर्हि दमयन्ती पट्टराज्ञी पितृगृहे प्रेष्यते। तदा दमयन्त्योक्तम्--मम स्वामिसेवनां कुर्वत्या यद्भावि तद्भवतु, अहं तु प्राणप्रियनलस्य सेवां न त्यक्ष्यामि। तदा बाहुकः प्राह—

"धिग् शस्त्रभारवाहित्वं धिग् बुद्धिं धिग् बलं मम।
यस्य मे त्याज्यते राज्यं भर्त्ता भृत्यस्य पश्यतः ॥१॥
तथा किं न जयी राजा यथा जयति कूबरः ?।
नूनं मायाप्रपञ्चोऽयं दैवस्यैव दुरात्मनः" ॥ २ ॥

तदा बाहुकसेनानीरात्मानं निनिन्द। हे मातः! दमयन्ति! अथाऽहं तीर्थयात्राऽर्थं यास्यामि, सम्प्रति मम सौख्याय स्वस्त्यस्तु। यतोऽहं शक्तिमानपि द्यूतहारितराज्यं नलं कमललोचनं द्रष्टुं न शक्नोमि, इति जल्पन् स सेनानीः दमयन्त्या समाश्वासितो तीर्थयात्राकरणार्थं सकलां भुवं बभ्राम। एवं तीर्थयात्रां कुर्वाणो बाहुकसेनानीरचलपुरे शक्रावतारतीर्थस्य महिमानं श्रुत्वा तद्दिदृक्षया तत्र जगाम। तत्र तीर्थयात्रां कृत्व यावता सुखेन तिष्ठति तावता बन्दिवृन्देभ्यस्तं तथाविधं ज्ञात्वा तन्नगराधीश ऋतुपर्णनृपो नलप्रेम्णा तं सेनान्यं आत्म संनिधौ स्थापयामास। एवं बहवः सुभटाः नलभक्ता महात्मानं राज्यं त्यक्त्वा नगराद्बहिर्निर्ययुः। अथ स नलः कूबरेण स दिवा नक्तं निर्लज्जो द्यूतसज्जश्चिरं चिक्रीड; परं द्यूते कदाचिज्जयं बहुशः पराजयं लभते स्म। एवं दिनानि यान्ति स्म। मान्त्रिकवैद्यै मुक्तोऽसाध्यो ग्रहग्रस्तो रोगीव नलः सकलसेवकैर्मुक्तः सुख चिक्रीड। भैम्यपि नलं तथाविधं ज्ञात्वा भवितव्यतां संभाव्य मनसि काञ्चिद् व्यथां न बभार। तदादि सा भैमी षोढा विभक्तानि बाह्याऽभ्यन्तराणि तपांसि विदधे; तथा तया सप्त क्षेत्रेषु सुद्रव्यमुप्तम्, यथा तदग्रे सहस्रगुणं भविष्यति। तयाऽतिच तुरया भैम्या सुक्षेत्रवपनेन कोशस्तथा रिक्तीचक्रे यथा कूबरे

जितेऽपि राज्ये स्वमनसि काचिच्चिन्ता न भवेत् । नलोऽपि द्यूतसंज्ञेन परचक्रेण गृहीतराज्यसर्वस्वो दुर्गशेषोऽभवत् । तदैताः कमलिनी, कल्लोलिनी, करली, कलिकाश्चतस्रो दासीः देवकन्यासमाः कुलशीलवतीः केशिन्या सख्या सह रत्नमौक्तिकमाणिक्यस्वर्णादिकं सर्वं भाण्डागारं समादाय भैमी भीमराज्ञोऽन्तिके प्रेषयामास । अहो ! धन्या नीतिज्ञा निपुणा भैमी, यया स्वगृहं रक्षितम्; इति सर्वेऽपि लोकाः परस्परं वार्त्तां कुर्वन्ति स्म । तस्मिन् गृहे कतिपयपरिवारपरिवृता भैम्येव केवलं तस्थौ । एकस्मिन् दिने प्रभातसमयादारभ्य सन्ध्यां यावत् क्रीडां कुर्वतोस्तयोर्नलेन ग्रामाकरनगरपुरादि सर्वं हारितम् । तदा तस्मिन्नगरे हाहाकारोऽभवत् ।

यथा--

"सायाह्ने क्वचिदन्यदा सरभसं तस्मिन् सभामण्डपे
सर्वं राज्यमहो ! जितं जितमिति स्पष्टो महानिष्ठुरः ।
क्रूरैः कूबरसेवकैर्विरचितो बुम्बारवः कोऽप्यभूत्
सद्यः क्षोभमवाप येन नगरं भीता च भीमात्मजा" ॥१॥

जितं कूबरेणेत्युक्तवन्तः सेवकाः कोशेषु गजशालासु तुरङ्गशालासु पुरेषु ग्रामाकरेषु मण्डपिकासु सर्वत्र राज्यनियोगेषु कूबरेण प्रेषिताः राज्याधिष्ठायकत्वेन नियुक्ता नलराज्याधिकारिणः सर्वे राज्यान्निष्कासिताः सन्तो दूरदेशं गताः । लज्जया नलः पृथ्वीं प्रवेष्टुकाम इवाऽधोमुखस्तस्थौ । तं तथाविधं नलं ज्ञात्वा पुनः कूबरोऽवादीत्—भो नरेन्द्र ! खेदं मा उद्वह, सज्जो भव, भूयः किञ्चित् पणं कुरुष्व, विना पणं हारितं राज्यं नोपलभ्यते । नलेनोक्तम्—किं पणं करोमि ? मम किमपि नास्ति । कूबरेणोक्तम्--भैम्या पणं विधेहि । तदा गतत्रपेण नलेन भैमी पणीकृता । यत्—मयि हारिते भैमी याति, अथवा मयि जिते मम सकलं गतं राज्यं समायाति । एतद्वचः कूबरेणापि प्रतिपन्नम्;

लोकैर्निवारितौ नलकूबरौ क्रीडतः स्म । अथ नलो दमयन्तीं पुरस्कृत्य सर्वेषां क्षोणीभृतां हाहेतिजल्पतां कूबरेण समं द्यूत-क्रीडां कुर्वन् राज्ञीमहारयत् । इत्थं हारितसर्वस्वो राजा नलो मनसाऽपि किञ्चिन्मात्रं दुःखं न लेभे । अथ कूबरः पञ्चशब्दनि-र्घोषपूर्वं सर्वसामन्तैस्तत्क्षणं नले पश्यत्येव राज्येऽभिषिक्तः । ततः कूबरस्याज्ञा प्रवर्त्तते । गलिततेजा नलोऽभवत् ।

यतः—

"अघटितघटितानि घटयति सुघटितघटितानि जर्जरीकुरुते ।
विधिरेव तानि जनयति यानि पुमान्नैव चिन्तयति" ॥१॥

राज्यभ्रष्टं महात्मानं मनसाऽपि निर्मलं, एवंविधमपि नलं कूबरः स्वदेशान्निरवासयत् । कठोरभाषिणः कूबरनराः शस्त्रपाणयो नलं यान्तं दृष्ट्वा नलानुगामिनं लोकं निवारयामासुः । नलानुगामिनीं भैमीं प्रति दुरात्मा कूबरो बभाषे । भो दमयन्ति ! त्वं मया जिताऽसि, नलेन द्यूतकारेण समं मा याहि, मम गृहे सुखं विचर, त्वं मया पणेन गृहीता, अतो नलं त्यक्त्वा मां भजस्व । तत् श्रुत्वा भैमी अभ्यधात् । भो देवर ! योऽनले झम्पां दातुमिच्छति, यः सिंहीं दोग्धुमिच्छति, यस्य मरणेच्छा वर्त्तते, स मां नलानुगामिनीं रक्षतु । भोः कूबर ! कुलोचितं समाचर, मां भर्तारमनुगामिनीमनुमन्यस्व, त्वं निष्कण्टकं राज्यं कुरु, स्वां पृथ्वीं पालय; यतस्त्वमपि भर्तृलघुबान्धवोऽतस्त्वयि राज्यं युक्तम्, परं कान्तानुगमनं मम तव निषेद्धुं युक्तं न । यतः–पत्या मम वपुर्हारितं, न तु प्रणयः पणीकृतः; इति तस्या वचनं श्रुत्वा भीतः कूबरो बभाषे–हे आर्ये ! कोपं विसृज्य त्वं हृदयं प्रसन्नं कुरु, त्वं नलानुगामिनी भव, अहं नलस्य निजमण्डले स्थानं न दास्यामि, यस्मान्नह्येकस्मिन् वने क्वापि केसरिद्वयं घटते, अतोऽहमेनं मम भ्रातरं राज्यान्नि-ष्कासयिष्यामि । निर्द्धनो निष्परिच्छदो मया गृहीतसकलल-

क्ष्मीको देशाद्देशं व्रजन् न ज्ञायते कुत्र यास्यति कुत्र भ्रमिष्यति त्वमपि तेन सह गच्छन्ती दुःखमवाप्स्यसि; अत एव त्वं मया रुद्धा, पत्या सह यान्ती निषिद्धा; अन्यत् किमपि कारणान्तरं मनसि मा जानीहि, त्वं मम गुणवती मातृतोऽप्यधिका; अतस्त्वमिहैव तिष्ठ, अहं तव सेनानीरस्मि, त्वं राज्ञो वीरसेनवत् राज्यं कुरुष्व । एतत् श्रुत्वा दमयन्ती उवाच—भो देवर ! कूबर ! त्वयोक्तं सर्वं सत्यमेव । सत्कुलीना ईदृशा एव भवन्ति, परं तव राज्येन मम किम् ? ।

यतः—

"यत्र नास्ति मनःप्रीतिर्यत्र न प्रियदर्शनम् ।
यत्रास्ति परतन्त्रत्वं तद्राज्यं नरकं विदुः" ॥ १ ॥

भोः कूबर ! यदि मम राज्येन कार्यं भविष्यति तर्हि मत्पितृसत्कं राज्यं ममैवास्ति । अतस्तावकः कोऽपि दोषो नास्ति, त्वं तु भक्तिमानसि परमेतत्त्वद्वाक्यं मम नैव रोचते, अथ मौनं विधेहि, एषाऽहं नलेन सार्द्धं यामि, त्वं निश्चिन्तो निष्कण्टकं राज्यं कुरुष्व; इत्युक्त्वा पत्या समं निर्गता दमयन्ती मार्गे संचचार । नगरलोकोऽपि सर्वो नलमनुगछन् क्रूरैः कूबरभृत्यवर्गैर्दूरीकृतः । अहो ! विधिविलसितम् ।

यथा—

"हा ! हन्त ! हन्त ! हत ! दैव ! दुरन्तता ते
पृथ्वीभुजामपि यदेष दशाविवर्त्तः ।
धिग् २ विगीतमथवा भुवि राज्यलोभं
ज्येष्ठे यदर्थमनुजोऽपि विमुक्तभक्तिः" ॥ १ ॥

अहो ! धन्य एषो नलः सत्यव्रतो यः कितवे कूबरे राज्यं ददाति स्म; एवं पौरवचांसि शृण्वन् पुरीपरिसरं प्राप । तत्र पुरीपरिसरे सरसि तटस्थमेकं महान्तं स्तम्भं हस्तशतपरिणाहं समच-

तुरस्रं क्रोशषष्ठाङ्गतुङ्गं निरीक्ष्य नलश्चिन्तयति स्म। अहो! विधेर्विलसितम्; यत्राऽहं पृतनासहस्रैः परिवृतः शिरसि विधृतातपत्रः उद्धूयमानचामरो भीमतनयया सह विहितवीवाहमङ्गलो गजारूढो राजमार्गे समागतोऽभवम्, सम्प्रति भैम्या समं एकाकिनं चरणचारेण राजमार्गे विचरन्तं जना मां पश्यन्ति। धिग् विधिं, मम लक्ष्मीर्गता; अथ बलपरीक्षां करोमि; इति विचिन्त्यैनं स्तम्भं साम्प्रतं तथैव सर्वेषां जनानां पश्यतां बलपरीक्षार्थमुत्खातमतिरोपितं करोमि।

यथा—

"इति समचतुरस्रं क्रोशषष्ठाङ्गतुङ्गं
शतकरपरिणाहं स्तम्भमुन्मूलयन् यः।
स वियति युगमात्रं शीघ्रमुत्क्षिप्यमाणः
पुनरपि हि तथैव न्यस्तवान् वज्रहस्तः" ॥ १ ॥

अथ प्रजास्तन्नलबलं समुद्वीक्ष्य विस्मिताः परस्परमेवमवोचन्--नूनमेष नलः स्तम्भोत्खातप्रतिरोपणत्वात् पुनस्त्रिखण्डाधिपतिर्भावी। यतः-स्तम्भे प्रशस्तिर्लिखिताऽस्ति--यस्त्वेनं स्तम्भमुत्खातप्रतिरोपितं करोति स त्रिखण्डभरताधिपतिर्भविष्यति; तर्हि एष नलः पुनर्भरतार्द्धभोक्ता भावी। इति विचिन्त्य दुःखभारभराक्रान्ताः सर्वे लोकाः स्वं स्वं स्थानं समाजग्मुः। अथ राजा नलः श्रिया परित्यक्तो भैम्या द्वितीयो नगराद् बहिर्निर्गत्य वेतसतरोस्तलमध्युवास। तस्मिन् वृक्षतले समुपविष्टो दीर्घोष्णं निश्वसन्नलः आत्मानं मनसि सापराधमिव मेने। दुःखार्त्तो नलो भैम्या सार्द्धमपि किंकर्तव्यतामूढः सर्वोपायपराङ्मुखः किमपि न जल्पति स्म।

यतः—

"शय्याऽऽसनपरित्यक्तः पानाशनविवर्जितः।
अतीव स बभौ राजा निरगारं वने वसन्" ॥ १ ॥

नलः किं करोति स्म ? । क्व याति स्म, कुत्रापि स्थानं न लभते स्म पुनस्ततोऽपि चलितः। सूर्यो नलं समालोकयितुमिव मस्तकमारुरोह । तदानीं स्वकिरणैः सूर्योऽपि नलं क्लेशयामास । मार्गे सञ्चरन्नलो गङ्गाकूलं पश्यन् दमयन्तीं प्रत्यवोचत् । हे प्रिये ! एषा गङ्गा सुरनिम्नगा तुष्टा सती चक्रिवर्त्तिनां नव निधानानि दत्ते; इत्युक्त्वा एकस्य तरोस्तले फलैः प्राणवृत्तिं विधाय सुरापगायाः सलिलं पीत्वा खेदापनोदाय स्नात्वा वटवृक्षस्याधो विशश्राम । तत्र वालुकातल्पं विधाय नलो भैम्या समं सुखं सुष्वाप। एवं दिनत्रयं तत्र निर्गमितम्। इतश्च तदा मान्त्रिणः कूबराज्ञया एकं रथं वस्त्रशस्त्रवसूपेतं खाद्यस्वाद्यादिसंभृतं काञ्चनमयं तुरङ्गवाह्यं प्राहिण्वन्। ततो नलो दमयन्त्या समं रथारूढः काञ्चिदिशं समुद्दिश्य स्वयं सारथिर्मार्गे प्रतस्थे । ततो राजा राजन्वतीं भुवमतिक्रम्य भिल्लपल्लीवनाकुलं पर्वतोद्देशं चचाल । तदीयरथनिर्घोषं श्रुत्वा कृत्तिवाससः किराताः सहसा रोद्धुमधावन्त । भिल्लानां भटा रथारूढां नलपार्श्ववर्तिनीं भैमीं दृष्ट्वा मोहिताः सन्तो नलं हन्तुं प्रवृत्ताः । ततो नलो बाणदुर्दिनं वितन्वन् हत हतेत्युच्चरन् भिल्लसेनया सह डुढौके। भिल्लाधिपोऽप्येकाकिनं नलं ज्ञात्वा दमयन्त्या मोहितो भृशं युयुधे । नलस्य पूर्वसाधितानि संमोहनास्त्रमुख्यानि दिव्यास्त्राणि देहं त्यक्त्वा स्वं स्वं स्थानं संचेलुः । भयाद् नलो भैमीं रथादुत्तार्य पृष्ठे कृत्वा स्थितस्तावत्केचित्किराताः शस्त्ररत्नादिसम्भृतं रथमादाय ययुः । ते भिल्ला भैमीभाग्यान्नलं सप्रियमवीक्षमाणा निजस्थानं समाजग्मुः । अथ नलश्चरणचारेण प्रियान्वितः संचरन् श्वापदसङ्कीर्णामेकामटवीं प्राप । तामटवीमतिक्रामन् प्रबलसाहसो मार्गेऽनेकान् पक्षिसमूहान् दिव्यरूपान् कनकच्छदान् विद्रुमपादद्वन्द्वान् इन्द्रनीलपक्षान् मरकतचञ्चून् दृष्ट्वा प्रियां प्रत्याह--हे प्रिये ! अहमेकं पक्षिराजं ग्रहिष्ये । यतोऽमी

पक्षिणो बहुमूल्या भवन्ति। भैमी जगाद--हे प्राणेश! एते देवा मायाविनश्छलनार्थमश्रद्धेयपक्षिरूपाणि विधाय स्वेच्छया क्रीडन्ति, नैते गृह्यन्ते। आवयोरेभिः सह किं प्रयोजनम्?। यदि कर्मवशतः तव पैतृकं द्रव्यं स्थावरं जङ्गमं च करस्थं सर्वमपि गतं तर्ह्येभिः पक्षिभिः किं करिष्यसि?। एवमुक्तवत्यामपि देव्यां लोभावेशवशतः एकस्य पक्षिण उपरि राजा नलः स्वमुत्तरीयमक्षिपत्। ततः स चान्येऽपि पक्षिणस्तदुत्तरीयमादाय गगनाध्वना समुड्डीय जग्मुः। राजा चिन्तयति स्म-अहो! विधेर्विलसितं पश्य।

यथा—

"हृत्वा पटमपि प्राप्तान् तान् दुष्टान् तस्करानिव।
राजा वीक्ष्य सवैलक्ष्यं दध्यौ विधिविजृम्भितम्" ॥१॥

नलो वक्ति स्म। भो भो देवाः! दानवाः! वा मम भाग्यविपर्यासं पश्यत। एते पक्षिणोऽपि चौरवत् मदुत्तरीयं समादाय गगने गच्छन्ति। किं क्रियते?, कस्य कथ्यते?; धिक् कर्मविलसितम्। इत्थं चिन्ताप्रपन्नं नलं पश्यन्तः आकाशस्थास्त एव पक्षिण एवमवोचन्। भो राजन्! ये मूढा भवत्सदृशा द्यूतक्रीडातो धनमाकाङ्क्षन्ति तेषां निष्पुण्यकानां भवत्सदृशी गतिर्भविष्यति। यदि तव हस्तपादादिकं वर्तते तदेव लाभान्तरं मन्यस्व। श्रूयताम्-भो मूर्ख! वालुकाभ्यो यदा तैलं स्यात्, जलादपि यदाऽग्निः स्यात्, तदा द्यूतेभ्यो जने धनं स्यात्। इत्युक्त्वा क्रीडां कुर्वन्तोऽन्यत्र ययुः। अथैकवस्त्रसंवृतो नलो भैम्या समं मार्गे संचरन् तीव्रतृष्णार्त्तिवेगेन शुष्कताल्वोष्ठपुटो विच्छायवदनो देवीमुवाच--हे देवि! वज्रकठिनोऽप्यहं मार्गे चरणचारेण ग्रीष्मार्त्तिपीडितः शुष्कनिगरणः पदमपि गन्तुं न शक्नोमि, तर्हि त्वं शिरीषकुसुमसुकुमाला मार्गे मया सार्द्धं कथं समागमिष्यसि?। भैम्या प्रोक्तम्-भोः प्राणेश! प्रियतमसङ्गमसौख्यसुस्थिताया मम किमस्ति दुःखम्?। तव संगमे मम किमपि दुःखं नास्ति?। एवं

अर्हम्

श्रीविजयधर्मसूरिगुरुभ्यो नमः ।

श्रीभावदेवसूरिविरचितम्-

श्रीपार्श्वनाथचरितम् ।



नाभेयाय नमस्तस्मै यस्य क्रमनखांशवः ।
मौलौ दधति नम्राणां मङ्गल्यामक्षतश्रियम् ॥ १ ॥
स्तुमः श्रीशान्तिनाथस्य क्रमच्छायाद्रुमद्वयम् ।
यस्मिन्नश्रान्तविश्रान्तैर्द्वन्द्वतापो न वेद्यते ॥ २ ॥
मनोदृशि यदंशांशुदिव्याञ्जननियोजनम् ।
कल्याणनिधिलाभाय सतां नेमिं तमाश्रये ॥ ३ ॥
भक्तिप्रह्वो द्विजिह्वोऽपि प्रापोच्चैःपदसम्पदः ।
यस्मिन्नस्मि नतो[1] भक्त्या तं श्रीपार्श्वजिनेश्वरम् ॥ ४ ॥
तं नमामि जिनं वीरं यदुत्था त्रिपदी नदी ।
क्षमाधरगुरुं प्राप्य विश्वं व्यापाऽस्तकल्मषा ॥ ५ ॥
समस्तेभ्यः शुभज्ञानवदान्येभ्यो[2] जगत्त्रये ।
त्रिकालविषयेभ्योऽपि जिनेन्द्रेभ्यो नमोऽस्तु मे ॥ ६ ॥
श्री-विद्यावास्तु हस्ताभ्यां वाग्देवी पद्म-पुस्तकम् ।
जीयाद् दधाना दौर्गत्यदुःखोच्छेदाय देहिनाम् ॥ ७ ॥
नमोऽस्तु गुरुचन्द्राय यत्करस्पृष्टमुर्द्धनि ।
आविर्भवति भव्येऽश्मन्यपि[3] वाक्यसुधारसः ॥ ८ ॥
जयन्त्यऽन्येऽपि ये सन्तो भवपङ्केऽपि पद्मवत् ।

---

१ कर्तरि क्तः । २ शुभज्ञानदानशीलेभ्यः । ३ चन्द्रपक्षे अश्मनि चन्द्रकान्ताऽश्मनि ।

न लिप्यन्ते सदात्मानं दधाना भुवनोत्तरम् ॥ ९ ॥
इत्थमेतानजुज्ञाप्य भावोल्लासवशादहम् ।
मन्दधीरऽपि संक्षिप्तमतीनां हितकाम्यया ॥ १० ॥
अनन्तसुखसर्वस्वनिधानाख्यानबीजकम् ।
दुष्टमोहविषद्रोहाऽपोहगारुडमुत्तमम् ॥ ११ ॥
समस्तविपदुच्छेदसिद्धमन्त्रमयन्त्रितम् ।
इष्टसम्पत्तिवल्लीनां कन्दकन्दलनाऽम्बुदम् ॥ १२ ॥
संसारोदन्वदुत्तारयानपात्रमखण्डितम् ।
जरा-मरणविध्वंससुधाकुण्डं यथातथम् ॥ १३ ॥
सुहृदां हृदये दिव्यमुक्ताहारं महागुणम् ।
कर्णयुग्मे सकर्णानां सद्रत्नस्वर्णकुण्डलम् ॥ १४ ॥
मनोऽतिमत्तमातङ्गबन्धनाऽऽलानमश्लथम् ।
अज्ञाननिद्राविद्राणसुप्रभातमिदं नृणाम् ॥ १५ ॥
निबद्धमष्टभिः सर्गैः संबद्धं दशभिर्भवैः ।
चरितं कीर्त्तयिष्यामि श्रीमत्पार्श्वजिनप्रभोः ॥ १६ ॥

(कुलक

अस्त्यत्र भरतक्षेत्रे पवित्रे पृथवीतले ।
नानाऽऽरामपुरग्रामसङ्काशाऽऽवासमण्डितम् ॥ १७ ॥
कृतपर्वतसंवाददिव्यप्रासादसुन्दरम् ।
विदेहविजयस्पर्धि विपणिश्रेणिराजितम् ॥ १८ ॥
अनेकाऽनेकपैरश्वैः नररत्नैरलंकृतम् ।
सद्द्वारवलयाऽऽकारप्राकारजगतीवृतम् ॥ १९ ॥
अपत्यमिव सश्रीकं जम्बुद्वीपस्य विश्रुतम् ।
नगरं विपुलाऽऽकारद्योतनं पोतनाभिधम् ॥ २० ॥

तत्राऽऽसीत् कोशसंपन्नः पत्राऽऽढ्यः स्वगुणोज्ज्वलः ।
यशःपरिमलस्फातिप्रीणिताऽशेषविष्टपः ॥ २१ ॥
प्रीताऽर्थिप्रस्तुतस्तोत्रभ्रमरस्वरबन्धुरः ।
संसेव्यो राजहंसानां समस्तसुमनोगुरुः ॥ २२ ॥
अरविन्दोपमः श्रीमान् अरविन्दो नरेश्वरः ।
किन्तु नित्यश्रिया ज्येष्ठस्तथा कण्टकवर्जितः ॥ २३ ॥
(त्रिभिर्विशेषकम्)

तस्य सद्गुणमाणिक्यमण्डना गजगामिनी ।
सुवर्णशालिनी न्यायधर्ममार्गप्रवर्त्तनी ॥ २४ ॥
परैरपरिभूतात्मा नाथाऽभ्युदयकारिणी ।
प्रियाऽस्ति धारणी नाम राज्यलक्ष्मीरिवाऽपरा ॥ २५ ॥
(युग्मम्)

कुलकादिक्रमेणैवमूर्ध्वोर्ध्वं स्तोकवृत्तवान् ।
आरम्भोऽयं प्रभोराद्यभवाऽऽधाराय मेरुवत् ॥ २६ ॥
राज्ये राज्ञोऽरविन्दस्य विधिना कृतशान्तिकः ।
कुलीनक्रमिकः स्पष्टभाषको विदुषां वरः ॥ २७ ॥
नृपधर्मसमाचारविचारचतुरः स्थिरः ।
ब्रह्मकर्मणि निष्णातो विश्वभूतिः पुरोहितः ॥ २८ ॥
निर्मलं मानसं यस्य त्यक्ताऽखिलजलाशयः ।
सर्वज्ञोपज्ञसद्धर्मराजहंसः समाश्रयत् ॥ २९ ॥
सधर्मचारणी तस्य नामतोऽभूदनुद्धरा ।
निजवंशे पताकेव या रराज गुणोज्ज्वला ॥ ३० ॥
कुलाचारधुराभारधरणोद्धुरकन्धरौ ।
कमठो मरुभूतिश्चाऽभूतां सुतवृषौ तयोः ॥ ३१ ॥
कमठस्य प्रिया जज्ञे वरुणा हरिणेक्षणा ।
मरुभूतेस्तु लावण्यवसुभूमिर्वसुन्धरा ॥ ३२ ॥

१ राजपक्षे पत्राणि वाहनानि, तैराढ्यः । २ अत्र ड-लयोरैक्यं समाश्रयम् ।

शब्द-रूप-रस-स्पर्श-गन्धाख्यैः सुमनोहरैः ।
विषयैः पञ्चभिः कालं निन्युस्तेऽनन्यमानिभाः ॥ ३३ ॥
अथ योग्यतया गेहभारमारोप्य पुत्रयोः ।
जिनधर्मसुधाऽऽस्वादछिन्नतृष्णार्तिसुस्थिनः ॥ ३४ ॥
चटत्प्रकर्षवैराग्यरङ्गप्रेरितमानसः ।
विविक्तस्य गुरोः पार्श्वे गृहीताऽनशनः सुधीः ॥ ३५ ॥
परमेष्ठिनमस्कारमन्त्रमेकमनाः स्मरन् ।
विश्वभूतिस्तनुं त्यक्त्वा सौधर्मेऽभूत् सुरोत्तमः ॥ ३६ ॥
(त्रिभिर्विशेषकम्)

पत्युर्वियोगविधुराऽनुद्धराऽपि ममाऽधुना ।
श्रेयो नाऽन्यदिहेत्युग्रं तपः कृत्वा व्यपद्यत ॥ ३७ ॥
परेतकार्यं कमठ-मरुभूती तयोरथ ।
कृत्वा कुटुम्बचिन्तायां जाताऽऽत्ताहितमानसौ ॥ ३८ ॥
अन्यदा बहिरुद्याने तत्र नेत्रामृतं सताम् ।
सच्छायः सुमनःशाली क्षमाऽऽधारो महोदयः ॥ ३९ ॥
प्रशमाऽमृतसिक्तात्मा सदाऽभीष्टफलप्रदः ।
हरिश्चन्द्रमुनिः कल्पशाखीव समवाऽसरत् ॥ ४० ॥
(युग्मम्)

तदीयगुणसौरभ्येणाऽऽकृष्टा भ्रमरा इव ।
आययुः परितः पौराः स्तुतिझङ्कारहारिणः ॥ ४१ ॥
पित्रोर्वियोगदुःखार्त्तौ विश्वभूतिसुतावपि ।
हृदि धर्मविनोदाय तदा तत्र समेयतुः ॥ ४२ ॥
प्रणिपत्य च तं शुद्धभावेन भवनिःस्पृहम् ।
धन्यंमन्यास्ततः सर्वे यथास्थानमुपाऽविशन् ॥ ४३ ॥
मुनिनाऽपि दयोल्लासिमानसक्षीरनीरधेः ।

लोलकल्लोलसद्ध्रीची प्रारेभे धर्मदेशना ॥ ४४ ॥
धर्मरत्नं भवपुरे चतुर्गतिचतुष्पथे ।
स्वर्णहट्टं नृजन्माऽऽप्य सद्द्रव्यैरेव लभ्यते ॥ ४५ ॥
तत्प्रायः सुलभं येन भवन्ति विपुलाः श्रियः ।
दुर्लभं तत्पुनर्भाग्यं येन धर्मे मतिर्भवेत् ॥ ४६ ॥
मालास्वप्नेक्षणमिदं सुप्तानां मोहनिद्रया ।
धर्मशून्यमधीतादि तत्रोत्स्वप्नायितं पुनः ॥ ४७ ॥
अघाटमपि कल्याणं[1] सुघटादपि कूटतः ।
यथा प्रशस्यते तद्वद् मुग्धोऽपि सुकृती नरः ॥ ४८ ॥
असाऽवनक्षरो लेखो निर्देवं देवमन्दिरम् ।
निर्जलं च सरो धर्मं विना यन्मानुषो भवः ॥ ४९ ॥
धनैश्वर्याऽभिमानेन प्रमादमदमोहिताः ।
दुर्लभं प्राप्य मानुष्यं हारयध्वं मुधैव मा ॥ ५० ॥
छिन्नमुलो यथा वृक्षो गतशिर्षो यथा भटः ।
धर्महीनो धनी तद्वत् कियत्कालं ललिष्यति[2] ॥ ५१ ॥
धराऽन्तःस्थं तरोर्मूलमुच्छ्रयेणाऽनुमीयते ।
अदृष्टोऽपि तथा प्राच्यधर्मो लक्षेत संपदा ॥ ५२ ॥
मूलभूतमतो धर्मं सिक्त्वा भोगफलं बुधाः ।
गृह्णन्ति बहुशो मूढास्तमुच्छिद्यैकदा पुनः ॥ ५३ ॥
आस्तां सिद्धिगतं सौख्यं मनोऽभीष्टं यदैहिकम् ।
जनास्तदपि धर्माख्यवृक्षस्य कुसुमोपमम् ॥ ५४ ॥
कुलं गतमलं कामाऽनुरूपं रूपमव्ययम् ।
विश्वभोग्यं च सौभाग्यं श्रीविलासो विकस्वरः ॥ ५५
अनवद्या पुनर्विद्या कीर्त्तिः स्फुर्तिमती सती ।
अभिरामो गुणग्रामः सर्वं धर्मादवाप्यते ॥ ५६ ॥

(युग्मम्)

---

१ कल्याणं कनकम् । २ 'लल विलासे' भौवादिकः ।

यद्यपि ज्वरितस्याऽर्त्तिर्जन्तोर्जनयते जलम् ।
तथाऽप्युष्णीकृतं तस्य मुख्यपथ्यं तदेव हि ॥ ५७ ॥
तथा प्राक्कर्मदोषेण पीड्यमानस्य यद्यपि ।
धर्मो न रतये, कार्यो नीरसोऽपि तथाऽप्यसौ ॥ ५८ ॥
अतो धर्मं न मुञ्चन्ति कथञ्चन विचक्षणाः ।
विपद्यऽपि गता वाढम्, मुच्यते किमु संपदि ? ॥ ५९ ॥
पक्षपातोऽपि धर्मस्य जयाय ललिताङ्गवत् ।
तत्भृत्यसज्जनस्येव क्षयाय पुनरन्यथा ॥ ६० ॥
तथाहि जम्बूद्वीपेऽत्र क्षेत्रे भरतनामनि ।
अस्ति विस्तारगं श्रीभिः श्रीवासं नाम पत्तनम् ॥ ६१ ॥
आसीद् दासीकृताऽशेषभूपतिर्भूपतिः पुरा ।
तत्र चित्रगुणव्रातविख्यातो नरवाहनः ॥ ६२ ॥
तदीयदयिता देवी कमला कमलानना ।
कमलेव हरेः किं तु न चला न चलाकृतिः ॥ ६३ ॥
तस्या विश्वमनोनेत्राऽऽनन्दनो नन्दनोऽजनि ।
लालित्याऽतिशयाऽऽक्लृप्तललिताङ्गाभिधः सुधीः ॥६४॥
यथासमयमभ्यस्तशास्त्रशस्त्रकलापटुः ।
उवास हृदि बालोऽपि विदुषां विद्विषां च यः ॥६५॥
सत्पात्रविहिताऽऽधारः प्रचुरस्नेहपूरितः ।
वृत्तोज्ज्वलगुणश्रीकः स्फुरत्तेजोमयात्मकः ॥६६॥
निजमुद्द्योतयामास प्रदीप इव यः कुलम् ।
परमुष्णस्वभावो न न च कष्मलदूषितः ॥६७॥
प्रीतिर्देवे गुरौ पित्रोर्भक्तिः स्वजनमाननम् ।
सत्यमार्त्तपरित्राणं वात्सल्यं चाऽऽश्रिते जने ॥६८॥
लघोरपि हि तस्यैवं स्वाभाविकगुणोदयः ।
अपक्वस्याऽपि कर्पूरस्योच्चैः परिमलो यथा ॥६९॥ (गाथाः)

एवं भूरिगुणस्याऽपि तस्य दातृगुणो भृशम् ।
जज्ञे कुत्राऽपि कस्याऽपि बोभवीति मनोरतिः ॥७०॥
न तथाऽऽशु कथाकाव्यैर्न गीतवनितादिभिः ।
न चाऽश्वगजलीलाभिः सुखं दृष्टे[1] यथाऽर्थिनि ॥७१॥
गलितेव तिथिस्तस्य चित्ते मास इवाऽधिकः ।
तद्दिनं गणनां नैति यस्मिन्नाऽर्थिसमागमः ॥७२॥
सुतलाभादभीष्टस्याऽर्थ्याऽऽगमस्याऽपि शंसिने ।
दानव्यसनिनः तस्याऽदेयं किमपि नाऽभवत् ॥७३॥
अथाऽऽसीत् सज्जनो नाम्ना प्रकृत्या दुर्जनः पुनः ।
भृत्यः कृत्येषु सर्वत्र कुमारस्याऽनिवारितः ॥ ७४ ॥
वर्धितोऽपि कुमारेण तं प्रति प्रातिकूलकृत् ।
जलैः पुष्टोऽपि किं वार्द्धेः सुखाय वडवानलः? ॥ ७५ ॥
सकलोऽपि सुवृत्तोऽपि दूष्यमाणोऽप्यलं जनैः ।
न मुञ्चति कुमारस्तं कलङ्कमिव चन्द्रमाः ॥ ७६ ॥
अनर्थहेतुः तत्सर्वं पूर्वदुष्कर्मचेष्टितम् ।
वैद्योऽपि यदपथ्याऽऽशी यद् विद्वान् नीचसंगतः ॥७७॥
आयुक्तः प्रीतिदो लोके वियुक्तः श्रवणप्रियः ।
प्रयुक्तः सर्वविद्वेषी केवलः स्त्रीषु वल्लभः ॥७८॥
इतः कश्चित् कलादेन[2] विहितो गुरुकारणे ।
ढौकितः भूपतेः सोऽग्रे पुना राज्ञा[3] ततः परम् ॥७९॥
अन्यदा तद्गुणप्रीतमानसोल्लासतो ददौ ।
अलङ्कारं कुमारस्य महामूल्यं महीपतिः ॥८०॥
दानमेवाऽस्तु किं भारकारिभिः भूषणान्तरैः? ।
इतीव सपदि त्यागं चक्रे तस्याऽपि राजसूः ॥८१॥
अथ विज्ञपयामास तस्याऽतित्यागदूषणम् ।
तत्सर्वं सज्जनो गत्वा सविशेषं महीभुजे ॥८२॥

---

१ दृष्टैर्यथाऽर्थिभिः, इत्यपि । २ सुवर्णकारेण । ३ गृहीत इति शेषः ।

कर्णेजपतया तस्य फुत्कृत्येव हुताशनः ।
अदीपिष्ट भृशं राजा, किं तु पुत्रोऽपि मित्रवत् ॥८३॥
द्रष्टव्यः शैशवोत्तारे नीतिवाक्यमिति स्मरन् ।
रहः कुमारमाकार्य शिक्षयामास कोमलम् ॥८४॥
(युग्मम्)

तात! यद्यपि सद्वृत्तैर्वृद्धत्वं जरसा विना ।
जातं तदपि ते किञ्चिद् योग्यत्वादुपदिश्यते ॥८५॥
वत्स! नो वेत्सि किं राज्यं बहुकार्यं निरन्तरम्? ।
स्वार्थैककरणव्यग्रपरिवारसमावृतम् ॥८६॥
सावधानतया चिन्त्यं करण्डस्थभुजङ्गवत् ।
नियन्त्रणीयं कपिवद् गुणैः शाखान्तरं व्रजत् ॥८७॥
फलितक्षेत्रवद् नित्यं रक्षणीयं प्रयत्नतः ।
नव्याऽऽराम इव स्थित्या सेवनीयं मुहुर्मुहुः ॥८८॥
समूलमपि कोशेन दृढस्कन्धं महीभुजा ।
तदपत्यैर्महाशाखं विस्तीर्णं नृचतुष्पदैः ॥ ८९ ॥
स्फुरद्रत्नसुवर्णादिपल्लवोल्लाससुन्दरम् ।
यशःकुसुमसंभारैराकृष्टाऽर्थिमधुव्रतम् ॥ ९० ॥
नानाऽऽयातकलादक्षपक्षिभिः कृतसंश्रयम् ।
सुधाधवलितोत्तुङ्गप्रासादेन महोच्छ्रयम् ॥९१॥
अनीतिजलकल्लोलैर्लोलमुच्चैः क्षणाद् भुवि ।
व्यसनाख्यो नदीपूरः पातयेद् राज्यपादपम् ॥९२॥
(कलापकम्)

किञ्चित् किञ्चिदकुर्वाणोऽप्यशृण्वन्नचलन्नपि ।
प्रमादश्छलयत्येवाऽनवधानं पिशाचवत् ॥ ९३ ॥
गम्यं तदस्य दूरेण पुरुषेण हितैषिणा ।
विश्वासो नैव कर्त्तव्यस्तथा लक्ष्म्यामियं यतः ॥ ९४ ॥

क्षीरनीरनिधेर्जन्मलाभादिव सतृष्णताम् ।
करोति मत्तमातङ्गसंगादिव मदान्धताम् ॥ ९५ ॥
रजोबहुलतां पद्मसद्मवासादिवाऽधिकाम् ।
तनोति क्रूरतां तीक्ष्णाऽसिधाराचरणादिव ॥९६॥
(त्रिभिर्विशेषकम्)
नैव मूर्खे न विदुषि न शूरे न च कातरे ।
न कुरूपे न सद्रूपे न वृद्धे तरुणे न वा ॥९७॥
प्रकाश्य विविधान् भावानसतोऽपि सतो यथा ।
रञ्जयन्ती जगत्सर्वं नैव श्रीः क्काऽपि रज्यते ॥९८॥
पण्यं पण्याङ्गनेवाऽसौ केवलं पुण्यमीक्षते ।
नराणां तेन तैर्नित्यमर्जनीयं तदेव हि ॥९९॥
भवेद् नैकान्ततस्तच्च व्यसनाऽऽसक्तचेतसाम् ।
तदेवं भण्यते जात! भवानित्थं पुनः पुनः ॥ १०० ॥
एष यद्यपि ते दानगुणः सर्वगुणोत्तमः ।
तथाऽपि नियतं तत्राऽप्यत्याऽऽसक्तिर्न शोभना ॥१०१॥
सर्वथा सर्वकार्येषु माध्यस्थ्यं शस्यते नृणाम् ।
दन्तपातः कथं न स्यादतिकर्पूरभक्षणात्? ॥ १०२ ॥

तथा—

तरुदाहोऽतिशीतेन दुर्भिक्षमतिवर्षणात् ।
अतित्यागादनौचित्यमऽतिः कुत्राऽपि नेष्यते ॥१०३॥
एतदेव हि पाण्डित्यं यदाऽऽयादल्पको व्ययः ।
अत्रोदाहरणं दृष्टं स्पष्टं मुनिकमण्डलुः ॥१०४॥
नित्यं कृतव्ययः स्वैरं मेरुरप्यपचीयते ।
तेजसीव गते वित्ते नरोऽङ्गारसमो भवेत् ॥१०५॥
बन्धुर्बन्धुरधीस्तावत् तावद् भार्या मनोऽनुगा ।
सर्वः कलकलः तावद् यावद् द्रव्यसमागमः ॥१०६॥
तदभावे पुनः शान्तध्वानिं तमनुजीविनः ।

मुञ्चन्ति विहगाः सद्यस्तडागमिव निर्जलम् ॥१०७॥
विशुद्धोऽपि गुणव्रातो विना लक्ष्मीं न शोभते ।
उन्मीलति यथा चित्रं न विना कृष्णतूलिकाम्[1] ॥ १०८ ॥
मलरूपाऽपि तेनैषा सज्जनैरपि काङ्क्ष्यते ।
अतो नाऽर्थव्ययः कार्यस्त्वया वत्स ! यदृच्छया ॥१०९॥
अद्य श्वो वा तवैवाऽयं राज्यभारोऽवतिष्ठते ।
तन्निर्वाहक्षमं विद्वन् ! साधारणगुणं श्रय ॥११०॥
ललिताङ्गकुमारस्तदुपदेशाऽमृतं पितुः ।
कर्णाञ्जलिगतं पीत्वा मुदितो हृद्यऽचिन्तयत् ॥१११॥
धन्योऽहं यस्य मे तातः प्रत्यक्षमिति शंसति ।
गुरुवत् तत्त्वमेकान्ते तदिदं स्वर्णसौरभम् ॥११२॥
मातापित्रोर्गुरूणां च शिक्षणादपरं जने ।
अमृतं नास्ति, नास्त्येव तदुपेक्षासमं विषम् ॥११३॥
पूज्याऽऽदेशः प्रमाणं मे इत्यानन्द्य गुरुं गिरा ।
भक्त्या कृतनमस्कारः कुमारः स्वगृहं ययौ ॥११४॥
अथ स्तोकतमं तस्य यच्छतः पितुराज्ञया ।
अपवादः प्रववृते याचकानां मुखादिति ॥११५॥
कुमार ! किमिदं विश्वदानेश्वरशिरोमणे ! ।
आकस्मिकमिहाऽऽरेभे वैलोम्याऽऽचरणं[2] त्वया ? ॥११६॥
चिन्तामणिसमो भूत्वा देव ! दानेन भूतले ।
पाषाण इव संवृत्तः तदिदानीं कथं भवान् ? ॥११७॥
कलामिन्दुः, करं दाता, धारां धाराधरो यदि ।
संकोचयिष्यते तर्हि जीविष्यति कथं जगत् ? ॥ ११८ ॥
व्यञ्जनं यद्वदन्नस्य यथा चाऽङ्गस्य भूषणम् ।
दानस्याऽन्ये गुणास्तद्वत् परीवाराय केवलम् ॥ ११९ ॥
दानमेकं ततः श्रेष्ठम्, महर्द्धिरपि मानवः ।

---

[1] श्यामकूचिकाम् । [2] विपरीतताचरणम् ।

तेन हीनो विना क्षीरं स्थूला गौरिव नाऽर्हति ॥ १२० ॥
धैर्य-शौर्यादिकं द्वीपि[1]-कोलादिष्वपि दृश्यते ।
दानं तु महतामेव गजेन्द्राणां प्रवर्तते ॥ १२१ ॥
कीटिकानामनक्षीणामपि संग्रहशीलता ।
दानं पुनर्न देवानामपि निर्निमिषेक्षिणाम् ॥ १२२ ॥
संग्रहैकपरः प्राप समुद्रोऽपि रसातलम् ।
दाता तु जलदः पश्य भुवनोपरि गर्जति ॥ १२३ ॥
धनाङ्गपरिवाराद्यं सर्वमेव विनश्यति ।
दानेन जनिता लोके कीर्त्तिरेकैव तिष्ठति ॥ १२४ ॥
अदातैव वरं जातमृतपुत्रादपुत्रवत् ।
दानेन जनयित्वाऽऽशां न तु तस्मात् च्युतः पुमान् ॥१२५॥
प्रहित्य सर्वतः कीर्त्तिं निमन्त्र्य भृशमर्थिनः ।
द्वारं पिदधतो देव! कस्ते धातुविपर्ययः ? ॥ १२६ ॥
चित्रं दातृकरो मुक्तद्रविणोऽपि गुरुर्भवेत् ।
अर्थिनः पुनरत्यन्तलघुर्धनभृतोऽप्यसौ ॥ १२७ ॥
दातुर्नाऽर्थिसमो बन्धुर्भारमादाय यः परात् ।
लक्ष्मीरूपाऽऽपदि गतं निस्तारयति तं खलु ॥ १२८ ॥
तस्मिन् सदुत्सव इवाऽऽगते तुष्यति पण्डितः ।
मूर्खस्तु दूयते दीर्घरोगीव हि चिकित्सके ॥ १२९ ॥
समुद्राः स्थितिमुज्झन्ति चलन्ति कुलपर्वताः ।
प्रलयेऽपि न मुञ्चन्ति महान्तोऽङ्गीकृतं व्रतम् ॥ १३० ॥
पालयित्वा चिरं दानगुणं पावनमुन्नतम्[2] ।
मा नाशय निषेधेन शिखाबन्धेन दर्भवत् ॥ १३१ ॥
ललिताङ्गो निशम्यैवं हृदये पीडितो भृशम् ।
अचिन्तयदिदं हन्त ! विषमं समुपस्थितम् ॥ १३२ ॥
एकतः पितुराज्ञा मे परिवादस्तथाऽन्यतः ।

---

१ चित्रक-शूकरादिषु । २—मर्जितमित्यपि ।

मुञ्चन्ति विहगाः सद्यस्तडागमिव निर्जलम् ॥१०७॥
विशुद्धोऽपि गुणव्रातो विना लक्ष्मीं न शोभते ।
उन्मीलति यथा चित्रं न विना कृष्णतूलिकाम् ॥ १०८ ॥
मलरूपाऽपि तेनैषा सज्जनैरपि काङ्क्ष्यते ।
अतो नाऽर्थव्ययः कार्यस्त्वया वत्स ! यदृच्छया ॥१०९॥
अद्य श्वो वा तवैवाऽयं राज्यभारोऽवतिष्ठते ।
तन्निर्वाहक्षमं विद्वन् ! साधारणगुणं श्रय ॥११०॥
ललिताङ्गकुमारस्तदुपदेशाऽमृतं पितुः ।
कर्णाञ्जलिगतं पीत्वा मुदितो हृद्यऽचिन्तयत् ॥१११॥
धन्योऽहं यस्य मे तातः प्रत्यक्षमिति शंसति ।
गुरुवत् तत्त्वमेकान्ते तदिदं स्वर्णसौरभम् ॥११२॥
मातापित्रोर्गुरूणां च शिक्षणादपरं जने ।
अमृतं नास्ति, नास्त्येव तदुपेक्षासमं विषम् ॥११३॥
पूज्याऽऽदेशः प्रमाणं मे इत्यानन्द्य गुरुं गिरा ।
भक्त्या कृतनमस्कारः कुमारः स्वगृहं ययौ ॥११४॥
अथ स्तोकतमं तस्य यच्छतः पितुराज्ञया ।
अपवादः प्रववृते याचकानां मुखादिति ॥११५॥
कुमार ! किमिदं विश्वदानेश्वरशिरोमणे ! ।
आकस्मिकमिहाऽऽरेभे वैलोम्याऽऽचरणं त्वया ? ॥११६॥
चिन्तामणिसमो भूत्वा देव ! दानेन भूतले ।
पाषाण इव संवृत्तः तदिदानीं कथं भवान् ? ॥११७॥
कलामिन्दुः, करं दाता, धारां धाराधरो यदि ।
संकोचयिष्यते तर्हि जीविष्यति कथं जगत् ? ॥ ११८ ॥
व्यञ्जनं यद्वदन्नस्य यथा चाऽङ्गस्य भूषणम् ।
दानस्याऽन्ये गुणास्तद्वत् परीवाराय केवलम् ॥ ११९ ॥
दानमेकं ततः श्रेष्ठम्, महर्द्धिरपि मानवः ।

---

१ श्यामकूर्चिकाम् । २ विपरीतताचरणम् ।

तेन हीनो विना क्षीरं स्थूला गौरिव नाऽर्हति ॥ १२० ॥
धैर्य-शौर्यादिकं द्वीपि[1]-कोलादिष्वपि दृश्यते ।
दानं तु महतामेव गजेन्द्राणां प्रवर्तते ॥ १२१ ॥
कीटिकानामनक्षीणामपि संग्रहशीलता ।
दानं पुनर्न देवानामपि निर्निमिषेक्षिणाम् ॥ १२२ ॥
संग्रहैकपरः प्राप समुद्रोऽपि रसातलम् ।
दाता तु जलदः पश्य भुवनोपरि गर्जति ॥ १२३ ॥
धनाङ्गपरिवाराद्यं सर्वमेव विनश्यति ।
दानेन जनिता लोके कीर्त्तिरेकैव तिष्ठति ॥ १२४ ॥
अदातैव वरं जातमृतपुत्रादपुत्रवत् ।
दानेन जनयित्वाऽऽशां न तु तस्मात् च्युतः पुमान् ॥१२५॥
प्रहित्य सर्वतः कीर्त्तिं निमन्त्र्य भृशमर्थिनः ।
द्वारं पिदधतो देव ! कस्ते धातुविपर्ययः ? ॥ १२६ ॥
चित्रं दातृकरो मुक्तद्रविणोऽपि गुरुर्भवेत् ।
अर्थिनः पुनरत्यन्तलघुर्धनभृतोऽप्यसौ ॥ १२७ ॥
दातुर्नाऽर्थिसमो बन्धुर्भारमादाय यः परात् ।
लक्ष्मीरूपाऽऽपदि गतं निस्तारयति तं खलु ॥ १२८ ॥
तस्मिन् सदुत्सव इवाऽऽगते तुष्यति पण्डितः ।
मूर्खस्तु दूयते दीर्घरोगीव हि चिकित्सके ॥ १२९ ॥
समुद्राः स्थितिमुज्झन्ति चलन्ति कुलपर्वताः ।
प्रलयेऽपि न मुञ्चन्ति महान्तोऽङ्गीकृतं व्रतम् ॥ १३० ॥
पालयित्वा चिरं दानगुणं पावनमुन्नतम् ।
मा नाशय निषेधेन शिखाबन्धेन दर्भवत् ॥ १३१ ॥
ललिताङ्गो निशम्यैवं हृदये पीडितो भृशम् ।
अचिन्तयदिदं हन्त ! विषमं समुपस्थितम् ॥ १३२ ॥
एकतः पितराज्ञा मे परिवादस्तथाऽन्यतः ।

सैष व्याघ्रतटिन्यायः किं करोमि द्वयाश्रयः ? ॥ १३३ ॥
उच्चैरारोहतां किं वा ममाऽऽज्ञाभङ्गदूषणम् ।
सर्वतः प्रसरन्नेषोऽवर्णवादस्तु दुस्तरः ॥ १३४ ॥
इति कृत्वा तथैवाऽसौ दातुं प्रववृते पुनः ।
उष्णीकृतमपि स्वीयं शैत्यं याति यतः पयः ॥ १३५ ॥
तद् ज्ञात्वा कुपितः कामं कुमारस्य नराधिपः ।
द्वारं निवारयामास सेवाहेवाकिनोऽपि हि ॥ १३६ ॥
अथाऽसावऽपमानेन बाढमापूरितो हृदि ।
नदीपुर इवाऽऽवर्त्तबद्धरुद्धगतिर्गतः ॥ १३७ ॥
अहो ! मे व्यसनं नैव तावद् द्यूतादि किञ्चन ।
नैव राज्यस्पृहा नैवाऽविनयः कोऽपि नाऽनयः ॥ १३८ ॥
जन्तुप्रीतिकरं दानं यदेवं दोषतां गतम् ।
तदत्र युज्यते नैव मम स्थातुमतः परम् ॥ १३९ ॥
व्याधि-मालिन्य-दारिद्र्या-ऽपमान-व्यसनाऽऽगमः ।
परदेशं विना नाऽन्यदिह श्रेयो मनस्विनाम् ॥ १४० ॥
इति निश्चित्य निर्गूढं कुमारो निशि निर्जने ।
वरं तुरङ्गमारुह्य चचालैकां दिशं प्रति ॥ १४१ ॥
इङ्गितज्ञस्तु तद् ज्ञात्वा निजदौर्जन्यदोषतः ।
तत्र स्थातुमशक्तः सन् सज्जनोऽपि तमन्वगात् ॥ १४२ ॥
आत्मवत् कर्मणा तेनाऽनुगतः श्रितवत्सलः ।
कुमारः प्राह भो भृत्य ! वद किंचिद् विनोदकृत् ॥ १४३ ॥
तेनोचे देव ! किं श्रेष्ठं कथ्यतां पुण्य-पापयोः ? ।
सोऽप्यवादीदरे ! मूर्ख ! किमिदं गदितं त्वया ॥ १४४ ॥
अबला-बाल-गोपाल-हालिकानामपि स्फुटम् ।
इदं हि यद् जयो धर्मादधर्मेण पुनः क्षयः ॥ १४५ ॥
देव ! सत्यमहं मूर्खः परं कथय कीदृशौ ।
धर्माऽधर्मौ, कुमारेण भणितं शृणु सज्जन !? ॥ १४६ ॥

वचः सत्यं गुरौ भक्तिः शक्त्या दानं दयाऽर्दिते ।
धर्मोऽयमिष्टसंयोगकरोऽनिष्टनिवारकः ॥ १४७ ॥
अधर्मः पुनरेतस्माद् विपरीतोऽथ सोऽवदत् ।
नैवम्, समय एवाऽत्र कारणं संपदापदोः ॥ १४८ ॥
दिवा बलक्षये सूरोऽप्यस्तमेति गलद्युतिः ।
निशाबलवशात् क्षुद्रा अपि ताराः स्फुरन्त्यमूः ॥ १४९ ॥
समयस्य बले नृणामधर्मोऽपि सुखावहः ।
पुनस्तस्य बलाऽभावे न धर्मोऽपि सुखावहः ॥ १५० ॥
यदिदानीं तवाऽवस्था धर्मिणोऽपीदृशी ततः ।
अधर्मसमयोऽयं तद् धनं चौर्यादिनाऽर्जय ॥ १५१ ॥
कुमारोऽप्याह रे! पापिन्! न श्रोतव्यमिदं वचः ।
मा वादीः सर्वदा येन धर्मादेव जयो ध्रुवम् ॥ १५२ ॥
यस्तु कोऽप्यजयस्तत्राऽन्तरायं कर्म कारणम् ।
शर्करामश्नतां दन्तव्यथायै किं न कर्करः? ॥ १५३ ॥
अन्यायेन तु या लक्ष्मीः स उद्द्योतः प्रदीपनात् ।
क्षणं प्रकाश्य वस्तूनि निर्वाहे केवलं रजः ॥ १५४ ॥
अरण्यरुदितैः किं वा पुरो ग्रामे जरन्नराः? ।
जयं वक्ष्यन्ति चेद् धर्मात् तदा त्वं किं करिष्यसि? ॥१५५
तेनोचे भृत्यभावं ते करिष्ये जीविताविधि ।
पणबन्धं कुमारोऽपि तमेव प्रतिपन्नवान् ॥ १५६ ॥
तावेवं कृतमर्यादौ वेगाद् ग्रामं गतौ ततः ।
परिषत्स्थानुपागत्य भृत्यः प्रणतिपूर्वकम् ॥ १५७ ॥
वृद्धान् प्रपच्छ यदहो! संदेहश्चिरमावयोः ।
जयो धर्मादधर्माद् वा सम्यग् निर्णीय कथ्यताम्? ॥१५८
(युग्मम्)
तैस्तु दैवादसंभाव्यनवीनप्रश्नविस्मितैः ।
रभसादिदमाचख्ये यदधर्माद् जयोऽधुना ॥ १५९ ॥

१ समाप्तौ ।

ततः पुनः पुरो यान्तं कुमारं सज्जनोऽवदत् ।
सोपहासं यथा देव! सत्यैकधनधार्मिक! ॥ १६० ॥
मुञ्चेमं तुरगं शीघ्रं भृत्यभावं कुरुष्व मे ।
तेनोचे वचनं मे स्यात् प्रलयेऽपि किमन्यथा ॥ १६१ ॥
गृहाण तुरगं भृत्य! पृष्ठचारी सदाऽस्मि ते ।
सर्वं यातु ममाऽसारं सारं सत्यं तु तिष्ठतु ॥ १६२ ॥
सोऽश्वारूढो व्रजन् वेगात् सहर्षमवलोकते ।
कुमारमनुधावन्तं श्रमस्वेदमलाविलम् ॥ १६३ ॥
अब्रवीच्च त्वया धर्मपक्षपातभवं फलम् ।
कुमार! ददृशे साक्षात् तदथाऽपि तदाग्रहम् ॥ १६४ ॥
मुञ्च वञ्चय भोः! लोकं वधबन्धादिके कृपाम् ।
मा कार्षीर्जीवनोपायः कोऽपि नान्यस्तवाऽधुना ॥ १६५ ॥
(युग्मम्)
कुमारोऽवोचदाः! पाप ! वृथा ते सज्जनाभिधा ।
मधुराख्या विषस्येव त्वत्समो यन्न दुर्जनः ॥ १६६ ॥
किंचैवं दुर्मतिं यच्छन् व्याधादप्यधिकोऽभवः ।
अतिनिन्द्योऽहि पापस्य कारकादुपदेशकः ॥ १६७ ॥
यथा कोऽपि वने व्याध ! कर्णान्ताऽकृष्टकार्मुकः ।
घाताग्रगतया मृग्या सदैन्यमिदमर्थितः ॥ १६८ ॥
प्रतीक्षस्व क्षणं व्याधः बाध्यमानानि मे क्षुधा ।
अवतिष्ठन्तेऽपत्यानि मदीयागमनाऽऽशया ॥ १६९ ॥
स्तन्यपानमहं तानि कारयित्वा तवाऽन्तिकम् ।
यावदायामि तेनोचे नैषि चेत् तव किं ततः? ॥ १७० ॥
ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनाऽऽगमः ।
महान्ति पातकान्याहुस्तत्संसर्गश्च पञ्चमम् ॥ १७१ ॥
ब्रह्महत्यादिपञ्चाऽतिपातकाङ्गीकृतावपि ।

यदा न प्रत्ययस्तस्य तदाऽभाणि पुनस्तया ॥ १७२ ॥
कुधियं पृच्छतो दत्ते विश्वस्तस्य च दुर्मतिम् ।
तस्य पापेन गृह्येऽहं यदि नाऽऽयामि सत्वरम् ॥ १७३ ॥
तेन मुक्ता तथा कृत्वा पुनरागत्य तत्र सा ।
पप्रच्छ वद भो व्याध ! तव बाणप्रहारतः ॥ १७४ ॥
कथं छुट्ये ततस्तेन चिन्तितं हन्त ! सर्वथा ।
पशूनामपि निर्भत्स्यां कथं यच्छामि दुर्मतिम् ? ॥ १७५ ॥
कथितं चेति भद्रे ! मां दक्षिणं न प्रयासि[1] चेत् ।
तथैव वचसा तस्य सा जगाम जिजीव च ॥ १७६ ॥
तदेवं कथ्यते ते यन्मा पापमतिमातथाः[2] ।
येनाऽक्षत्रकृतां बाढं जीविताद् मरणं वरम् ॥ १७७ ॥
एकस्य निजजीवस्य कृते जीवाननेकशः ।
दुःखे क्षिपन्ति ये मूढाः तेषां किं जीवितं स्थिरम् ? ॥१७८॥
विपद्यपि गताः सन्तः पापकर्म न कुर्वते ।
हंसः कुक्कुटवत् कीटानत्ति किं क्षुधितोऽप्यलम् ? ॥ १७९ ॥
किञ्च क्षेत्रेषु जीवानामुप्त्वा बीजं वधादिकम् ।
समीहन्ते हहा ! मूर्खाः कथं सौख्योदयं ततः ? ॥ १८० ॥
निर्गुणस्य शरीरस्य प्रतिक्षणविनाशिनः ।
गुणोऽस्ति सुमहानेकः परोपकरणाभिधः ॥ १८१ ॥
तेऽप्यधन्याः पशुप्रायाः परार्थे य उदासते[3] ।
तेषां त्वजननिर्भूयाद् ये परद्रोहकारिणः ॥ १८२ ॥
यदि ग्राम्यैरजानद्भिर्धर्मो न बहुमानितः ।
किमेतेन सतामिष्टो न प्रमाणं भवेदसौ ? ॥ १८३ ॥
स्वादुस्वादाऽनभिज्ञश्चेद् द्राक्षासु करभो मुखम् ।

---

१ मां न प्रयासि न प्राप्नोषि, इत्यन्वितिः ।

२ 'तनूयी विस्तारे' अद्यतन्यामाङ्पूर्वकं थासि रूपम् । ३ उत्पूर्वकः 'आसिक् उपवेशने' ।

वक्रीकुर्यात्, ततस्तासां माधुर्यं क्वाऽपि किं गतम्? ॥१८४॥
एक एव सुहृद् धर्मस्तस्माच्च विमुखीभवन्।
न भावी भाविभद्राणां कदाऽप्यभिमुखो भवान् ॥ १८५ ॥
सज्जनः प्राह भद्राणि दृश्यन्ते त्वयि कोविद!।
इयता ते किमद्याऽपि न पूर्यन्ते मनोरथाः? ॥ १८६ ॥
यथा कोऽपि पुरा ग्राम्यो जनन्याऽभाणि यत्त्वया।
गृहीतोऽर्थो न मोक्तव्यः कुलपुत्र! कथंचन ॥ १८७ ॥
अन्यदा वृषभं पुच्छे स जग्राह महाबलम्।
तेनाऽसौ हन्यमानोऽथ कृष्यमाणो विसंस्थुलम् ॥ १८८ ॥
मुञ्च मुञ्चेति लोकेन प्रोच्यमानोऽपि नो जडः।
पुच्छं मुमोच भोस्तद्वदेकग्राहो भवानपि ॥ १८९ ॥
पृच्छ्यते तर्हि भूयोऽपि कोऽपि किं तु पणस्तव?।
इदानीं विद्यते नान्यश्चक्षुरुत्पाटनं विना ॥ १९० ॥
अमर्षाच्च कुमारेण तदप्यङ्गीकृतं वचः।
ततः शाखापुरे गत्वा क्वाऽपि पप्रच्छिरे जनाः ॥ १९१ ॥
तैरपि प्रागिवाऽऽख्यातं भवितव्यनियोगतः।
अथ तं प्रस्थितो मार्गे सज्जनः पुनरूचिवान् ॥ १९२ ॥
सत्यशौण्ड! कुमारेन्द्र! परोपकृतिकर्मठ!।
धर्मकर्मनिधे! ब्रूहि किमिदानीं करिष्यसि? ॥ १९३ ॥
सोल्लुण्ठवचनैस्तस्य शाणघृष्टकृपाणवत्।
भृशमुत्तेजितस्वान्तो गत्वाऽरण्ये वटादधः ॥ १९४ ॥
शृण्वन्तु वनदेव्यो मे लोकपालाश्च साक्षिणः।
एक एव जयी धर्मः, एष ऊर्ध्वीकृतो भुजः ॥ १९५ ॥
न भयान्न तमोभावान्न च धर्मपराजयात्।
केवलं वचनं स्वीयं कर्तुं सत्यं करोम्यदः ॥ १९६ ॥
इत्युदित्वा मुदोल्लासिरोमाञ्चैरञ्चितां तनुम्।
तत्सत्त्वतुष्टदेवीभिः पुष्पकोशैरिवाऽर्चिताम् ॥ १९७ ॥

दधानः सहसा सूर्यस्याऽपि निर्मितविस्मयः ।
नेत्रे शस्त्रीकयोत्पाट्य सज्जनाय समर्पयत् ॥१९८॥ (कुलकम्)
सर्वश्रीनाशपुष्पस्य धर्मस्वीकारशाखिनः ।
फलं भुङ्क्ष्वेदमित्युक्त्वा हयारूढोऽन्यतो ययौ ॥ १९९ ॥
अथ तत्र कुमारोऽपि कृत्याऽन्तरसमापनात् ।
दुस्तराऽऽपन्नदीपूरकल्लोलोत्तालमानसः ॥ २०० ॥
दध्याविदमसंभाव्यसंभवाच्चेतासि क्षणम् ।
किमिदं हन्त ! धर्मैकनिरतस्य ममाऽभवत् ॥ २०१ ॥
तदीयवचनस्याऽपि प्रामाण्यं जाघटीति किम् ? ।
आः ! ज्ञातमथवा सिद्धिः कष्टेनाऽन्तरिताऽखिला ॥२०२॥
यथाऽङ्गक्षालकः पूर्वं मलाऽपनयनोद्यतः ।
तैलचूर्णादिकं देहे नियोजयति किञ्चन ॥ २०३ ॥
तथा धर्मोऽपि जीवस्य सिद्धिशुद्धिविधित्सया ।
प्राच्यकर्ममलोच्छित्त्यै करोति क्षणमापदम् ॥ २०४ ॥
धिग् धिग् मे मोहहतकादिदं वैलोम्यचिन्तनम् ।
धर्म एव ध्रुवं नाऽन्यो जयहेतुर्जगत्त्रये ॥ २०५ ॥
तदेकशरणः स्वान्तमित्याऽऽनिन्ये पुनः पथि ।
दैवायत्ते हि देहे तु सतामास्था न विद्यते ॥ २०६ ॥
दुःखे पतन्तं मुग्धत्वाद् मनः कायमनुव्रजत् ।
अन्योऽयमिति संबोध्य धीरः स्थिरयते[1] निजम् ॥ २०७ ॥
तदा तस्य महादुःखं सतोऽप्युच्छेत्तुमक्षमः ।
अद्रष्टुमिव सूर्योऽस्तपर्वताऽन्तरितोऽभवत् ॥ २०८ ॥
शब्दायमाना विविधं पक्षिणोऽपि तदाऽऽपदि ।
क्रन्दन्त इव दुःखेन निलीना नीडवेश्मसु ॥ २०९ ॥
मुखानि ककुभां सद्यस्तमसा श्यामतामगुः ।
कुमाराऽऽपत्तिसंजातशोकेनेव प्रसर्पता ॥ २१० ॥

---

१ स्थिरं करोतीत्यर्थः ।

अहो! कथमऽसौ भावी महात्मेतीव चिन्तया ? ।
क्षणमेकमजायेतां रोदसी अपि निःस्वने ॥ २११ ॥
अत्राऽन्तरे वटे तत्रैकत्र संमिलितास्तदा ।
भारण्डपक्षिणः स्वैरं संलापमिति चक्रिरे ॥ २१२ ॥
कथ्यतां येन यद् दृष्टं श्रुतं वा काऽपि कौतुकम् ।
एकेन व्याहृतं तेषु कथयामि निशम्यताम् ॥ २१३ ॥
इतोऽस्ति ककुभि प्राच्यां चम्पा नाम महापुरी ।
तस्यां भुवनविख्यातो जितशत्रुर्महीपतिः ॥ २१४ ॥
पुत्री पुष्पावती तस्य जीवितव्यादऽपि प्रिया ।
सकलस्याऽपि राज्यस्य रहस्यमिव मूर्तिमत् ॥ २१५ ॥
यस्याः क्रमयुगं धत्ते दायादत्वं सरोरुहाम् ।
ऊरुयुग्मं पुना रम्भास्तम्भगर्भं जिगीषति ॥ २१६ ॥
मध्यदेशः कृशोदर्यास्तुच्छः कृपणचित्तवत् ।
सविस्तारमुरस्त्वेष्यद्गुणग्रामादिवाऽधिकम् ॥ २१७ ॥
बाहू सह मृणालैः सस्पर्द्धौ मृदुतरावपि ।
अधरोऽपि हरत्येव प्रसभं विद्रुमश्रियम् ॥ २१८ ॥
उदारचित्तवद् नासावंशोऽतिसरलोन्नतः ।
कर्णपाली चलद्दोलालीलां धत्ते मनोभुवः ॥ २१९ ॥
केशपाशो बर्हिबर्हलक्ष्मीलाभादिवोज्ज्वलः ।
तद्रूपमथ किं वर्ण्यं निर्वर्ण्यं द्युसदामपि ॥ २२० ॥
किं तु सर्वं वृथा जज्ञे दैवाच्चक्षुरभावतः ।
लक्षाङ्कोऽप्यऽप्रमाणं स्याद् यथा पाश्चात्यबिन्दुना ॥२२१॥
अन्यदा तां सभाऽऽसीनः कन्यामङ्कगतां तथा ।
निरूप्य सहसा चिन्ताऽऽचान्तस्वान्तोऽभवद् नृपः ॥२२२॥
अहो! पश्य हताशस्य प्रतीपाऽऽचरितं विधेः ।
एवं निर्माय यदियं कथं हन्त! विडम्बिता ? ॥ २२३ ॥
इह तावन्निसर्गेण चिन्तायै पुत्रिका पितुः ।

विशेषेण पुनर्दोषदूषिता तत् करोमि किम् ? ॥२२४॥
अथवाऽलमुपालम्भैर्दत्तैर्दैवस्य संप्रति ।
इयं प्राप्तवरा तेन कोऽप्युपायो विधीयते ॥ २२५ ॥
इति निश्चित्य भूपालः कारयामास घोषणाम् ।
सर्वत्र पटहध्वानपूर्वकं यदहो ! जनाः ! ॥ २२६ ॥
जितशत्रोः पुत्रिकाया लोचने यः करिष्यति ।
तस्मै राजा निजं राज्यस्याऽर्धं कन्यां च दास्यति ॥२२७॥
भ्रमन्तः सन्ति ते नित्यमित्यादेशकरा नराः ।
अतः परमहं तत्र न जाने किं भविष्यति ? ॥२२८॥
तच्छ्रुत्वा विस्मयादेकः पप्रच्छ लघुपक्षकः ।
तात ! कश्चिदुपायोऽपि भवेत् तन्नेत्रसंभवे ॥ २२९ ॥
जात्यऽन्धायाः कथं नेत्रे भवतो वत्स ! किन्त्विह ? ।
मणिमन्त्रमहौषध्यः सन्त्येवाऽचिन्त्यशक्तयः ॥ २३० ॥
कथ्यतां तर्हि तेनोक्तः स ऊचे नैव कथ्यते ।
तरोरपि यतो जातु रजन्यां भवतः श्रुती[1] ॥ २३१ ॥
निर्बन्धेन[2] तथा तेन शिशुभावादपृच्छयत ।
दिव्यज्ञानी यथा सत्यं भारण्ड इदमाख्यत ॥२३२॥
वल्ली याऽस्य तरोः स्कन्धे देशमावेष्ट्य तिष्ठति ।
तदीयरससंसेकात् सद्यो नव्यदृशोर्भवः[3] ॥ २३३ ॥
तात ! प्रातः क्व गन्तासि तत्रैव पुरि पुत्रक ? ।
नयेः सहैव मां तर्हि येन मेऽस्त्यतिकौतुकम् ॥ २३४ ॥
इत्थं संलपतां तेषां प्रमीला[4] क्षणमागमत् ।
कुमारोऽपि वटाऽधस्थः सर्वं श्रुत्वेत्यचिन्तयत् ॥ २३५ ॥
किन्तु सत्यमिदं किंवाऽसत्यमेवाऽत्र को भ्रमः ? ।
धर्म एव सतां नित्यं जागर्त्ति विपदुच्छिदे[5] ॥ २३६ ॥
करस्पर्शाल्लतां ज्ञात्वा छित्त्वा क्षुरिकया च सः ।

---

१ श्रवणद्वयम् । २ आग्रहेण । ३ उत्पत्तिः । ४ निद्रा । ५ चतुर्थ्यन्तमेतत् ।

अहो! कथमऽसौ भावी महात्मेतीव चिन्तया ?।
क्षणमेकमजायेतां रोदसी अपि निःस्वने॥ २११॥
अत्राऽन्तरे वटे तत्रैकत्र संमिलितास्तदा।
भारण्डपक्षिणः स्वैरं संलापमिति चक्रिरे॥ २१२॥
कथ्यतां येन यद् दृष्टं श्रुतं वा काऽपि कौतुकम्।
एकेन व्याहृतं तेषु कथयामि निशम्यताम्॥ २१३॥
इतोऽस्ति ककुभि प्राच्यां चम्पा नाम महापुरी।
तस्यां भुवनविख्यातो जितशत्रुर्महीपतिः॥ २१४॥
पुत्री पुष्पावती तस्य जीवितव्यादऽपि प्रिया।
सकलस्याऽपि राज्यस्य रहस्यमिव मूर्तिमत्॥ २१५॥
यस्याः क्रमयुगं धत्ते दायादत्वं सरोरुहाम्।
ऊरुयुग्मं पुना रम्भास्तम्भगर्भं जिगीषति॥ २१६॥
मध्यदेशः कृशोदर्यास्तुच्छः कृपणचित्तवत्।
सविस्तारमुरस्त्वेष्यद्गुणग्रामादिवाऽधिकम्॥ २१७॥
बाहू सह मृणालैः सस्पर्द्धौ मृदुतरावपि।
अधरोऽपि हरत्येव प्रसभं विद्रुमश्रियम्॥ २१८॥
उदारचित्तवद् नासावंशोऽतिसरलोन्नतः।
कर्णपाली चलद्दोलालीलां धत्ते मनोभुवः॥ २१९॥
केशपाशो बर्हिबर्हलक्ष्मीलाभादिवोज्ज्वलः।
तद्रूपमथ किं वर्ण्यं निर्वर्ण्यं द्युसदामपि॥ २२०॥
किं तु सर्वं वृथा जज्ञे दैवाच्चक्षुरभावतः।
लक्षाङ्कोऽप्यऽप्रमाणं स्याद् यथा पाश्चात्यबिन्दुना॥२२१॥
अन्यदा तां सभाऽऽसीनः कन्यामङ्कगतां तथा।
निरूप्य सहसा चिन्ताऽऽचान्तस्वान्तोऽभवद् नृपः॥२२२॥
अहो! पश्य हताशस्य प्रतीपाऽऽचरितं विधेः।
एवं निर्माय यदियं कथं हन्त! विडम्बिता ?॥ २२३॥
इह तावन्निसर्गेण चिन्तायै पुत्रिका पितुः।

विशेषेण पुनर्दोषदूषिता तत् करोमि किम् ? ॥२२४॥
अथवाऽलमुपालम्भैर्दत्तैर्दैवस्य संप्रति ।
इयं प्राप्तवरा तेन कोऽप्युपायो विधीयते ॥ २२५ ॥
इति निश्चित्य भूपालः कारयामास घोषणाम् ।
सर्वत्र पटहध्वानपूर्वकं यदहो ! जनाः ! ॥ २२६ ॥
जितशत्रोः पुत्रिकाया लोचने यः करिष्यति ।
तस्मै राजा निजं राज्यस्याऽर्धं कन्यां च दास्यति ॥२२७॥
भ्रमन्तः सन्ति ते नित्यमित्यादेशकरा नराः ।
अतः परमहं तत्र न जाने किं भविष्यति ? ॥२२८॥
तच्छ्रुत्वा विस्मयादेकः पप्रच्छ लघुपक्षकः ।
तात ! कश्चिदुपायोऽपि भवेत् तन्नेत्रसंभवे ॥ २२९ ॥
जात्यऽन्धायाः कथं नेत्रे भवतो वत्स ! किन्त्विह ? ।
मणिमन्त्रमहौषध्यः सन्त्येवाऽचिन्त्यशक्तयः ॥ २३० ॥
कथ्यतां तर्हि तेनोक्तः स ऊचे नैव कथ्यते ।
तरोरपि यतो जातु रजन्यां भवतः श्रुती[1] ॥ २३१ ॥
निर्बन्धेन[2] तथा तेन शिशुभावादपृच्छयत ।
दिव्यज्ञानी यथा सत्यं भारण्ड इदमाख्यत ॥२३२॥
वल्ली याऽस्य तरोः स्कन्धे देशमावेष्ट्य तिष्ठति ।
तदीयरससंसेकात् सद्यो नव्यदृशोर्भवः[3] ॥ २३३ ॥
तात ! प्रातः क्व गन्तासि तत्रैव पुरि पुत्रक ? ।
नयेः सहैव मां तर्हि येन मेऽस्त्यतिकौतुकम् ॥ २३४ ॥
इत्थं संलपतां तेषां प्रमीला[4] क्षणमागमत् ।
कुमारोऽपि वटाऽधस्थः सर्वं श्रुत्वेत्यचिन्तयत् ॥ २३५ ॥
किन्तु सत्यमिदं किंवाऽसत्यमेवाऽत्र को भ्रमः ? ।
धर्म एव सतां नित्यं जागर्त्ति विपदुच्छिदे[5] ॥ २३६ ॥
करस्पर्शाल्लतां ज्ञात्वा छित्त्वा क्षुरिकया च सः ।

---

१ श्रवणद्वयम् । २ आग्रहेण । ३ उत्पत्तिः । ४ निद्रा । ५ चतुर्थ्यन्तमेतत् ।

आत्तैकखण्डस्य रसेनाऽक्षिकूपाऽवपूरयत् ॥ २३७ ॥
अथ सद्यो नवोद्भिन्नदिव्यनेत्रो महामनाः ।
सर्वं निरूपयामास वस्तु रात्रावपि स्फुटम् ॥२३८॥
इदं पुष्पावती-राज्यलाभाय मम दैव ! किम् ।
सर्वम्, तदमुना सार्धं यामीत्यारुह्य तं वटम् ? ॥२३९॥
निलीय पक्षिपक्षान्तस्तस्थावथ निशात्यये ।
उड्डीय तद्युतः पक्षी चम्पोद्यानवनं ययौ ॥२४०॥

(युग्मम्)

ततः कुमारो निर्गत्य स्नात्वा सरसि निर्मले ।
कृतस्वादुफलाऽऽहारश्चलितो नगरीं प्रति ॥२४१॥
पटहोद्घोषणं शृण्वन् प्रतोलिद्वारमागतः ।
तस्योपरिष्टाल्लिखितं श्लोकमेवमलोकयत् ॥२४२॥
जितशत्रोरियं वाचा मत्पुत्रीनेत्रदायिने ।
राज्यस्याऽर्धं च कन्यां च प्रदास्यामीति नान्यथा ॥२४३॥
वाचयित्वा च तं रात्रीश्रुतसंवाददर्शनात् ।
शुभसंभावनोत्कर्षादतीव प्रमुदे हृदि ॥२४४॥
इङ्गितज्ञैश्च तद् ज्ञात्वा नियुक्तै राजपूरुषैः ।
नृपाय तदनुज्ञातैरिति सर्वं निवेदितम् ॥२४५॥
दिष्ट्या वर्द्धाप्यसे देव ! जयेन विजयेन च ।
प्राप्तो द्वारे पुमानेकस्त्वन्मनोरथपूरकः ॥२४६॥
श्रुत्वा तत्कर्णपीयूषं सहर्षोच्छ्वसिताऽऽत्मनि ।
अमादिव तनौ तेषां सर्वाङ्गाभरणं ददौ ॥ २४७ ॥
उत्कण्ठितश्च तं द्रष्टुं सहस्राक्षममन्यत ।
बाहुं सहस्रबाहुं च तस्याऽऽश्लेषाय भूपतिः ॥ २४८ ॥
शीघ्रमाकार्य दृष्ट्वा च तं गुणाऽधिकरूपिणम् ।
यत्राऽऽकृतिर्गुणास्तत्र निश्चिकायेति भाषितम् ॥ २४९ ॥

गाढमालिङ्ग्य दूर्वाभरोमाञ्चैरर्चयन्निव ।
अङ्कमारोप्य हर्षाश्रुसलिलैः स्नपयन्निव ॥ २५० ॥
प्रीणयन्नमृताऽऽस्वादसोदरैस्तं गिरां रसैः
कुमारमिदमप्राक्षीत् सस्नेहमधुरं नृपः ॥ २५१ ॥
किं कुलं वत्स ! का जातिः को देशो निजजन्मना ।
भवता पावनीचक्रे ब्रूहि यन्मेऽतिकौतुकम् ?॥ २५२ ॥
व्याजहार कुमारोऽपि देव ! किं संभ्रमोदितैः ?।
कृत्यमादिश्यतां शीघ्रं तदेवोत्तरमत्र मे ॥ २५३ ॥
अहो ! कृत्यैकनिष्ठत्वमस्य नो फल्गु वल्गितम् ।
तदेतेनाऽनुमीयेत कुलाद्यं सर्वमुत्तमम् ॥ २५४ ॥
विमृश्येति नृपस्तेन समं कन्यागृहं ययौ ।
श्रुत्वा कृत्यं कुमारोऽपि कन्यान्तिकमुपेयिवान् ॥ २५५ ॥
चित्रग्राह्यो जनोऽयं तच्चारुपट्टासने स्थितः ।
सुगन्धद्रव्यमानाय्य विधाय विधिमण्डलम् ॥ २५६ ॥
पूजयित्वा च पुष्पाद्यैर्जपित्वा किञ्चन क्षणम् ।
ध्यानमापूरयामास विस्मापितनरेश्वरम् ॥ २५७ ॥
कटीन्यस्तं लताखण्डं गृहीत्वा तद्रसेन च ।
अपूरयद् दृशौ तस्याः स्पष्टे जाते च तत्क्षणात् ॥ २५८ ॥
रूपलावण्यसौन्दर्यनिर्जिताऽनङ्गविग्रहम् ।
भाग्यसौभाग्यनिकषं तं वीक्ष्य पुरुषं पुरः ॥ २५९ ॥
हर्षौ-त्सुक्य-त्रपा-जाड्यप्रमुखं भावसंकरम् ।
दधाना कामनामेनां सा चकार नृपात्मजे ॥ २६० ॥
(युग्मम्)
इयत्कालं दृशोरान्ध्यमजनिष्ट यथा मम ।
आजन्माऽपि तथा भूयात् त्वदन्यपुरुषेक्षणे ॥ २६१ ॥
तन्निशम्य जगादैवं नृपः पूर्णमनोरथः ।
अनेन स्वगुणैरेव त्वमात्ता कनकोत्तमे ! ॥ २६२ ॥

त्वयाऽपि स्वयमेवाऽस्मै स्फुटमात्मा समर्पितः ।
नाऽहं निमित्तमात्रोऽपि चिरं जीव सभर्तृका ॥ २६३ ॥
ततो मौहूर्त्तिकश्रेष्ठं सपद्याऽऽजूहवद् नृपः ।
गणयित्वाऽऽख्यदेषोऽप्याऽऽसन्नं वैवाहिकं क्षणम् । २६४
चित्तवित्ताऽनुमानेन सर्वसंवाहपूर्वकम् ।
तयोरकारयद् राजा पाणिग्रहणमहोत्सवम् ॥ २६५ ॥
ददाऽवथ कुमाराय महासौधं मनोहरम् ।
देशकोशादिसप्ताङ्गराज्यसार्द्धं विभज्य च ॥ २६६ ॥
पुष्पावत्या समं सोऽपि तत्र काव्यकथारसैः ।
धर्मशास्त्रविनोदैश्च दोगुन्दक इवाऽमरः ॥ २६७ ॥
पुण्यप्रभावाऽऽविर्भूतिप्रभूतः सुखसम्पदा ।
सुधामग्न इवाऽजस्रं वासरान्निरवाहयत् ॥२६८॥ (युग्मम्
कुमारस्तावदन्येद्युः वातायनगतः पुरम् ।
आलोकयन्नकस्मात् तं भृत्याऽधममवैक्षत ॥ २६९ ॥
गलन्नेत्राऽऽस्यबीभत्सं ध्वस्तव्यस्तशिरोरुहम् ।
दुर्निवारक्षुधाबाधाकरालवदनोदरम् ॥ २७० ॥
सर्पाकारसिराजालैः कङ्कालैमिव भीषणम् ।
पापाऽतिरेकाद् उद्वृत्तं नरकादिव नारकम् ॥ २७१ ॥
विशीर्णदण्डिखण्डैकपरिधानं दुरीक्षणम् ।
मलीमसतनुं मूर्त्तं पाप्मानमिव जङ्गमम् ॥ २७२ ॥
व्रणपट्टैर्दरिद्रेषु बद्धपदमिवाऽऽपदा ।
घृणाजनकमत्यन्तकठोरमनसामपि ॥ २७३ ॥
अलाभेन च भिक्षायाः पर्यटन्तं गृहे गृहे ।
कराऽऽत्तकर्परं दीनं प्रस्खलन्तं पदे पदे ॥ २७४ ॥

उपलक्ष्य पुनः सम्यक् करुणार्द्रमना भृशम् ।
अहहाऽस्य वराकस्य दशैषाऽजनि कीदृशी ॥ २७५ ॥
अहमित्थमयं चैवं धिग् दैवमिति चिन्तयन् ।
तमाकार्य पुनश्चेटैः कुमार इदमभ्यधात् ॥ २७६ ॥
अहो ! जानासि मां ब्रूहि सोऽपि कम्पितविग्रहः ।
भयेन तरलं नेत्रयुगं कुर्वन्नवोचत ॥ २७७ ॥
देव ! पूर्वाऽचलोत्तुङ्गशृङ्गसङ्गतमण्डलम् ।
को न वेत्ति रविं को वा गगने घनमुन्नतम् ? ॥ २७८ ॥
अलं संभ्रमवाक्येन सत्यमाख्याहि तेन सः ।
इत्युक्तः पुनरप्याह तर्हि देव ! न वेद्म्यऽहम् ॥ २७९ ॥
ललिताङ्गोऽब्रवीद् यस्य चक्षुरुत्पाटनेन भोः ! ।
उपचक्रे त्वया तं मां कथं नो वेत्सि सज्जनः ? ॥ २८० ॥
तत् श्रुत्वा सहसाऽऽशङ्कालज्जाभाराऽतिरेकतः ।
विविक्षुरिव पातालमधोमुखमसौ स्थितः ॥ २८१ ॥
अथ त्याजितदुर्वेषं कारितस्नानभोजनम् ।
परिधापितसद्वस्त्रं कुमारस्तमभाषत ॥ २८२ ॥
प्रभूतेनाऽपि किं तेनोपार्जितेन धनेन भोः ! ।
येनाऽऽत्मीयमनुष्याणां संविभागो न विद्यते ? ॥ २८३ ॥
अद्य मे सफलं राज्यं यत्र दुःखसखो भवान् ।
समाजगाम तत्सौख्यं भुङ्क्ष्व निश्चिन्तमानसः ॥ २८४ ॥
सविस्मयमनाः सोऽपि दध्याविति हृदि क्षणम् ।
अहो ! क्काऽरण्यजाऽवस्था क्व चासाऽवस्य दृश्यते ? ॥२८५॥
चित्तेऽपि यदसम्भाव्यं दैवात् तदपि जायते ।
अस्तु वा किं वितर्केण भणामि समयोचितम् ? ॥ २८६ ॥
सतोऽपि लयतां[1] दोषानऽसतोऽपि परे गुणान् ।
वदतां विगतोपाधिः काऽप्यऽपूर्वा स्थितिः सताम् ॥२८७॥

---

१ षष्ठीबहुवचनम् , आच्छादयतामित्यर्थः ।

व्यञ्जयन्त्यऽघमन्येषां खला गलनवस्त्रवत् ।
अधः क्षिपन्ति सन्तस्तु महाहृदवदम्भसाम् ॥ २८८ ॥
श्रूयतां च तदा देव! तादृशं त्वां वटादधः ।
विमुच्य विततं भाग्यमिव मार्गे चलन्नरम् ॥ २८९ ॥
गृहीतं तस्करैः सर्वं दृढमाहत्य यष्टिभिः ।
दुष्कर्मफलभोगाय जीवन् मुक्तश्च तैरहम् ॥ २९० ॥
नाथ! साक्षाद् मया दृष्टं स्वस्येदं पाप्मनः फलम् ।
त्वयाऽपि सुकृतस्यैकधर्मादेव ध्रुवं जयः ॥ २९१ ॥
तदद्दश्यमुखं पापं मां दूरेण विसर्जय ।
ईदृक्सम्भावनायोग्यो नाऽहमस्मि विचारय ॥ २९२ ॥
कुमारः प्राह भो मैवं विकल्पं हृदये कृथाः ।
साहाय्येन तवैवेदं मम सर्वं विजृम्भते ॥ २९३ ॥
कथमत्रागमो राज्य-कन्यालाभाद्यमन्यथा? ।
मम सत्त्वसुवर्णस्य परीक्षणकषोपल! ॥ २९४ ॥
तदस्मिन्नधुना राज्ये मदीयेऽखिलकृत्यकृत् ।
प्रधानपदवीमेत्य गतचिन्तं विधेहि माम् ॥ २९५ ॥
निवृत्तेऽथ तथा राज्ञः पुत्र्या प्रकृतिदक्षया ।
विदित्वा तस्य दौरात्म्यमभाणीति नृपात्मजः ॥ २९६ ॥
नोपदेशः कुलस्त्रीणां पुरुषं प्रति बुध्यते ।
किन्तु देव! त्वदीयोऽतिप्रसादो मे तदुच्यते ॥ २९७ ॥
प्राणेश! यदि ते स्नेहात् प्रतिपन्नतयाऽथवा ।
आर्त्तत्राणस्वभावाद् वा सज्जनो हृदि सम्मतः ॥ २९८ ॥
तदस्य दीयतां देशो द्रव्यं वा किञ्चिदद्भुतम् ।
अनेन सह किन्त्वेवं सङ्गतिर्नैव युज्यते ॥ २९९ ॥
लालितः सत्कृतस्वादुभोजितोऽथ चिरादपि ।
अकृत्वा सर्पवद् नीचो विकारं नाऽवतिष्ठते ॥ ३०० ॥

अम्भसामधस्, इति योजना । २ पूर्वं ज्ञाततया ।

अर्हम्

श्रीविजयधर्मसूरिभ्यो नमः ।

श्रीरामचन्द्रसूरिनिर्मितः

श्रीनिर्भयभीमव्यायोगः ।

तपोभिर्दुस्तपैर्येन संतप्यात्मानमूर्जिताः ।
जिता रागादयस्तस्मै कस्मैचित् प्रणिदध्महे ॥ १ ॥

(नान्द्यन्ते सूत्रधारः)

सूत्र०—(सविनयम्) भो भोः ! स्फुरद्भाग्यप्रागल्भ्यलभ्याः सभ्या सभ्याः! किमपि वो विज्ञपयामि । अकाण्डप्रसन्नचेतसा वेधस तत्रभवतां भवतां सोऽयमिदानीमुपनीतः प्रमोदप्रकर्षः ।

यतः—

सूक्तयो रामचन्द्रस्य पूर्णेन्दुः कलगीतयः ।
स्वातन्त्र्यमिष्टयोगश्च पञ्चैता हर्षवृष्टयः[1] ॥ २ ॥

तदवधीयताम् २ । किंच । प्रसिद्धवैदग्ध्याः सर्वतो यूयमतोऽ युष्माकं पुरतो नाट्यकौशलमादर्शयितुं श्रद्धालुः ।

यतः—

आम्नाती सर्वभाषासु पठिती दशरूपके ।
अधीती रसकाव्येषु प्रबन्धान् द्रष्टुमिच्छति ॥ ३ ॥

(नेपथ्ये)

भाव ! प्रगुणमखिलं भरतकुलं, किन्तु श्रीमदाचार्यश्रीहेमचन्द्र शिष्यस्य प्रबन्धशतकर्तुर्महाकवेः **रामचन्द्रस्य** भूयांसः प्रबन्धाः, तत् प्रवृद्धरसानुविद्धं प्रबन्धमधिकृत्य संरम्भामहे ? ।

---

१ हर्षसृष्टय इत्यपि ।

सूत्र०--(स्वगतम्) कथमस्मदन्तेवासी विशारदः प्रबन्धविशेषं जिज्ञासति ? (पुनरुच्चैःस्वरम्) श्रीनिर्भयभीमनामानं व्यायोगमधिकृत्य प्रवर्त्तध्वम् ।

(नेपथ्ये भीमः)

वत्स ! अर्जुन ! यावद् वयं पाञ्चाल्याः काननकमनीयतां दर्शयामस्तावत् त्वया गाण्डीवयोगमाधाय महाराजेन सह शीघ्रमागन्तव्यम् ।

सूत्र०--कथमयं भीमभूमिकावाही कुशीलवः शब्दायते ? । तदहमपि कार्यान्तरमनुतिष्ठामि ।

(इति निष्क्रान्तः)

॥ प्रस्तावना ॥

—:o:—

(ततः प्रविशति भीमो द्रौपदी च)

भीमः--(द्रौपदीमवलोक्य सरोषम्)

उन्मीलत्केतकीनां नखदलितदलैः कर्णयोः कुण्डलश्री-
गण्डाभोगस्थलस्य द्विरदमदजलैर्मण्डनाडम्बराणि ।
मार्णालैस्तन्तुजालैर्वलयविरचितिः किञ्च चञ्चत्कलाऽञ्चर्यो
वन्यो वेषस्तवैष ज्वलयति कुरुषु क्रोधवह्निं ममान्तः ॥४॥

(पुनः सखेदम्)

अन्यायैकजुषः शठव्रतपुषो येऽस्माकमत्र द्विष-
स्ते नन्दन्ति मुदं वहन्ति महतीं गच्छन्ति च श्लाघ्यताम् ।
ये तु न्यायपराः परार्जवधरास्ते पश्यतामी वयं
नीचैः कर्मकृतः पराभवभृतस्तप्ताश्च वर्तामहे ॥ ५ ॥

द्रौपदी--सामिय[1] ! अलाहि विसाएणं, जदो—

वीरमहिलाण तं चेव मंडणं जं पियाण भडिवाओ ।
मंडिज्जंते महिला कणयकडएहिं अवराओ ॥ ६ ॥

भीमः--देवि ! किमपरमुच्यते ?—

अद्राक्षुर्ये नरेन्द्रा द्रुपदतनुभुवः केशपाशावकृष्टिं
चक्रुर्वाऽकारयन् वा मनसि किमपरं येऽन्वमन्यन्त मोहात् ।
सर्वेषामेव तेषां समरमखभुवि क्रोधवह्नौ जुहोति
द्वित्रैर्हुङ्कारमात्रैरभिजनसमिधो मध्यमः पाण्डवेयः ॥ ७ ॥

द्रौपदी--णाध[2] ! दुक्करो कुरुपराभवो मे पडिहासदि ।

भीमः--(साक्षेपम्)

अन्यस्यापि प्रतिभयजुषः शौर्यकण्डूकरालान्
शत्रून् मूलाद् दलयितुमहं जागरूकांशपीठः ।
आकर्षद्भिस्तव तु कबरीं यैर्ममैवापराद्धं
तानुच्छेत्तुं यदि न विषहे हा ! हतो वीरवर्गः ॥८॥

तदलमसंभावनया, तावदेहि कान्ताररामणीयकमादर्शयामि ।

(उभौ परिक्रामतः)

भीमः--देवि ! पश्य २—

एते निर्झरझात्कृतैस्तु मिलितप्रस्थोदराः क्ष्माभृतः
किञ्चैते फलपुष्पपल्लवभरैर्व्यस्तातपाः पादपाः ।
चक्रोऽप्येष वधूमुखार्धदलितैर्वृत्तिं विधत्ते बिसैः
कान्तां मन्द्ररुतस्तथैव परितः पारापतो नृत्यति ॥९॥

---

१ स्वामिन् ! अलं विषादेन, यतः—
वीरमहिलानां तदेव मण्डनं यत् प्रियाणां भटिवादः ।
मण्ड्यन्ते महिलाः कनककटकैरपराः ॥ १ ॥

२ नाथ ! दुष्करः कुरुपराभवो मे प्रतिभासते ।

सूत्र०--(स्वगतम्) कथमस्मदन्तेवासी विशारदः प्रबन्धविशेषं जिज्ञासति ? (पुनरुच्चैःस्वरम्) श्रीनिर्भयभीमनामानं व्यायोगमधिकृत्य प्रवर्त्तध्वम् ।

(नेपथ्ये भीमः)

वत्स ! अर्जुन ! यावद् वयं पाञ्चाल्याः काननकमनीयतां दर्शयामस्तावत् त्वया गाण्डीवयोगमाधाय महाराजेन सह शीघ्रमागन्तव्यम् ।

सूत्र०--कथमयं भीमभूमिकावाही कुशीलवः शब्दायते ? । तदहमपि कार्यान्तरमनुतिष्ठामि ।

(इति निष्क्रान्तः)

॥ प्रस्तावना ॥

—:०:—

(ततः प्रविशति भीमो द्रौपदी च)

भीमः--(द्रौपदीमवलोक्य सरोषम्)

उन्मीलत्केतकीनां नखदलितदलैः कर्णयोः कुण्डलश्री-
र्गण्डाभोगस्थलस्य द्विरदमदजलैर्मण्डनाडम्बराणि ।
मार्णालैस्तन्तुजालैर्वलयविरचितिः किञ्च चञ्चत्कलाऽऽर्यो
वन्यो वेषस्तवैष ज्वलयति कुरुषु क्रोधवह्निं ममान्तः ॥४॥

(पुनः सखेदम्)

अन्यायैकजुषः शठव्रतपुषो येऽस्माकमत्र द्विष-
स्ते नन्दन्ति मुदं वहन्ति महतीं गच्छन्ति च श्लाघ्यताम् ।
ये तु न्यायपराः परार्जवधरास्ते पश्यतामी वयं
नीचैः कर्मकृतः पराभवभृतस्तत्प्राश्च वर्तामहे ॥ ५ ॥

द्रौपदी--[1]सामिय ! अलाहि विसाएणं, जदो—

वीरमहिलाण तं चेव मंडणं जं पियाण भडिवाओ ।
मंडिज्जंते महिला कणयकडएहिं अवराओ ॥ ६ ॥

भीमः--देवि ! किमपरमुच्यते ?–

अद्राक्षुर्ये नरेन्द्रा द्रुपदतनुभुवः केशपाशावकृष्टिं
चक्रुर्वाऽकारयन् वा मनसि किमपरं येऽन्वमन्यन्त मोहात् ।
सर्वेषामेव तेषां समरमखभुवि क्रोधवह्नौ जुहोति
द्वित्रैर्हुङ्कारमात्रैरभिजनसमिधो मध्यमः पाण्डवेयः ॥ ७ ॥

द्रौपदी--[2]नाध ! दुक्करो कुरुपराभवो मे पडिहासदि ।

भीमः--(साक्षेपम्)

अन्यस्यापि प्रतिभयजुषः शौर्यकण्डूकरालान्
शत्रून् मूलाद् दलयितुमहं जागरूकांशपीठः ।
आकर्षद्भिस्तव तु कबरीं यैर्ममैवापराद्धं
तानुच्छेत्तुं यदि न विषहे हा ! हतो वीरवर्गः ॥८॥

तदलमसंभावनया, तावदेहि कान्तारमणीयकमादर्शयामि ।

(उभौ परिक्रामतः)

भीमः--देवि ! पश्य २–

एते निर्झरझात्कृतैस्तु मिलितप्रस्थोदराः क्ष्माभृतः
किञ्चैते फलपुष्पपल्लवभरैर्व्यस्तातपाः पादपाः ।
चक्रोऽप्येष वधूमुखार्धदलितैर्वृत्तिं विधत्ते बिशैः
कान्तां मन्द्ररुतस्तथैव परितः पारापतो नृत्यति ॥९॥

---

१ स्वामिन् ! अलं विषादेन, यतः—
वीरमहिलानां तदेव मण्डनं यत् प्रियाणां भटिवादः ।
मण्ड्यन्ते महिलाः कनककटकैरपराः ॥ १ ॥

२ नाथ ! दुष्करः कुरुपराभवो मे प्रतिभासते ।

द्रौपदी--णाध[1] ! जधा एदाओ अट्ठिपिसिदसोणिदपिच्छलाओ भूमीओ, तधा जाणे मसाणुद्देसो एसो, ता अन्नत्थ वच्चामो।

भीमः--देवि ! किं मामेवमभिदधासि ?, न नाम समृद्धफलकुसुमपल्लव प्रेतवनशाखिनो भवन्ति, यत्पुनरिमाः पिशितशोणितकीकसपङ्किलाः काननभुवस्तत्र कारणेन भवितव्यम् । तदि देवि ! देवतायतनद्वारचारिणमेनं पुरुषं पृच्छामि ।

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टः पुरुषः)

भीमः--(उपसृत्य) भो भोः ! वैदेशिकत्वादनभिज्ञा वयमत्रत्यवृत्तान्तस्य, तत्कथय, कस्त्वं, कस्य देवस्यायतनमिदं, किमर्थं च सर्वतः पिशितशोणितकीकससंकुला देवताङ्गणभुवः ?।

पुरुषः--महानयं कथाप्रबन्धः, कुतोऽपि संजातभयश्चाहमिदानीमावेदयितुमसहिष्णुः ।

भीमः--(साहङ्कारम्) मा भैषीः, कुतोऽप्यसंजातभयो भूत्वा सर्वमावेदय, अहं ते कृतान्तवक्त्रोदरादपि त्राता।

पुरुषः--यद्येवं तर्हि आवेदयामि; पुरः पश्यति भवान् अभ्रंलिह-शिखरशिरःस्खलन्मार्तण्डमण्डलमचलम् ?।

भीमः--ततः किम् ? ।

पुरुषः--अत्र जगत्त्रयख्यातस्थामा बकनामा राक्षसपतिः प्रतिवसति, अपराणि च भूयांसि रक्षांसि ।

द्रौपदी--(सभयम्) तदो[2] तदो ।

---

१ नाथ ! यथा एता अस्थिपिशितशोणितपिच्छला भूमयः, तथा जाने श्मशानोद्देश एषः, तदन्यत्र व्रजावः ।

२ ततस्ततः ।

पुरुषः--तस्य रक्षःपतेः पौरजनानिर्मापितं प्रतिभुवनमिदम्, अहं च पौरैरेवाधिकृतः साहसिकनामा देवतायतनपरिचारकः ।

भीमः--ततः ।

पुरुषः--सर्वजनग्रासभीतेन पौरलोकेन तस्य रक्षःपतेः प्रतिवासरमेको जन्तुः परिकल्पितः ।

भीमः--अहो ! भयकौतुककारी कथारसः ।

पुरुषः--ततो यस्य कस्यापि पर्यायो भवति स विहितमरणकालोचितनेपथ्यः पुरीतः समागत्य वध्यशिलातलमिदमधिशेते ।

द्रौपदी--(सभयं सकरुणं च) [1]तदो किं तस्स पुरुसस्स ? ।

पुरुषः--अनन्तरामियति समये पर्वतादागत्य विकटदंष्ट्राङ्कुरोत्कृत्तमांसं विरसमारसन्तं पुमांसं रौद्ररसावेशपाटलाक्षो राक्षसपतिर्भक्षयति ।

भीमः--(कर्णौ पिधाय) अहह ! अशरणोऽयं जीवलोकः । अहो ! अश्रोतव्यमश्रोतव्यम् ।

पुरुषः--समयश्चेदानीमुपहारपुरुषस्य राक्षससमागमनस्य च; तदपसरत यूयमस्मादपायस्थानात् ।

(इत्यभिधाय दिशो विलोकयन् नीचैर्भूत्वा निष्क्रान्तः)

द्रौपदी--[2]णाध ! अज्जवि उवहारपुरिसो रक्खसो वा न समागच्छदि, दाव पलायदम्ह ।

(नेपथ्ये)

[3]हा ! पुत्त ! हा ! सिरीससोमाल ! हा ! कुलपईव ! कहिं दाणीं ते पुणो वयणं पिक्खिस्सं ? ।

---

१ ततः किं तस्य पुरुषस्य ? ।

२ नाथ ! अद्यापि उपहारपुरुषो राक्षसो वा न समागच्छति, तावत् पलायावहे ।

३ हा ! पुत्र ! हा ! शिरीषसुकुमार ! हा ! कुलप्रदीप ! कुत्रेदानीं ते पुनर्वदनं प्रेक्षिष्ये ? ।

द्रौपदी--नाथ[1] ! किमिदं ? ।

भीमः--देवि ! सहस्व यावन्निपुणमाकर्णयामि ।

(नेपथ्ये)

हा[2] ! पियय ! महासुहय ! हा ! वियक्खण ! तए विणा मन्दभाइणी कहमहं भविस्सं ? ।

भीमः--देवि ! यथाऽयं करुणध्वनिः श्रूयते तथा व्यक्तं पुरीतः समायात्युपहारपुरुषः, तदेहि तिरोधाय विलोकयावः * ।

(ततः प्रविशति रक्तचन्दनानुलिप्तसर्वाङ्गः परिहितधौताधोवसनः कण्ठपीठप्रलम्बितरक्तकरवीरमालः प्रलम्बमानकेशो मन्दप्रचारी दीनवदनो नवयौवनः पुरुषः, वृद्धा, सर्वाङ्गीणाभरणा वधूश्च)

(पुरुषो मन्दं मन्दं रुदन् शिलातलमधिशेते, शिरोभागपादभागयोर्वृद्धा वधूश्चोपविशतः)

पुरुषः--(सबाष्पकण्ठम्) अम्ब !

वृद्धा--पुत्तय[3] ! एसा मंदभाइणी चिट्ठामि, संदिस करणिज्जं ।

पुरुषः--प्रिये मालति !

मालती--नाथ[4] ! एसा चिट्ठामि, आदिस, किं करेमि ? ।

पुरुषः--(क्षणं मौनमास्थाय) अम्ब ! प्रिये मालति ! एषोऽहमिदानीमशरणो विपद्ये, न मे त्रातारः सन्ति, न मे बान्धवा विद्यन्ते, किमुताहमेकाकी गगनगर्भादिव पतितः ? ।

---

१ नाथ ! किमिदम् ? ।

२ हा ! प्रियक ! महासुभग ! हा ! विचक्षण ! त्वया विना मन्दभागिनी कथमहं भविष्यामि ?

३ पुत्रक ! एषा मन्दभागिनी तिष्ठामि, सन्दिश करणीयम् ।

४ नाथ ! एषा तिष्ठामि, आदिश, किं करोमि ? ।

* समायात्युपहारः तदेहि तिरोधाय विलोकयिष्याव इति पाठान्तरम् ।

भीमः--(सरोषम्) देवि ! किमिदमेवमुपहारपुरुषः प्रलपति ?, नन्वहमेतस्यास्मि त्राता ।

द्रौपदी--णाध ! किं एदिणा दिव्वहदगेण पओयणं ? । [1]

भीमः--(साक्षेपम्) किमेवमपाण्डुकुलोचितमभिदधासि ? ।

त्रस्तांस्त्रातुं सुदति ! न सहो यद्यहं गाढबन्धः
स्कन्धस्थामग्रहिलललितौ धिक् तदेतौ भुजौ मे ।
रक्षोवक्षः सपदि गदया चेन्न संचूर्णयामि
व्यक्तं विश्वत्रितयविजयी नास्ति भीमस्तदानीम् ॥९॥

पुरुषः--अम्ब ! प्रिये मालति ! समयश्चेदानीं राक्षसागमनस्य, तदुत्थाय पुरीं व्रज ।

वृद्धा--(मुखमाघ्राय) पुत्तय ! एगागिणं तुमं कयंतवयणं पिक्खिविय कहं जामि ?, मंपि रक्खसो भक्खदु । [2]

वधूः-(पुरुषस्य पादौ शिरसि निधाय सकरुणस्वरमुच्चैः) अज्जउत्त ! अत्थमिदो ममेदाणीं जीवलोगो, समत्थिदो मे विलासो, अवसं संहरिदो सिंगारो, ता अहं हुआसणे पाविसिय तुह मग्गमणुसरिस्सं । [3]

द्रौपदी--णाध ! एहि अन्नदो वच्चामो, न सक्केमि करुणं पेक्खिदुं । [4]

भीमः--देवि ! पर्याप्तमिदानीमन्यत्र गमनेन, रक्षामि साम्प्रतमवश्यमुपहारपुरुषं निर्दलितदोःस्थामाभिमानाद् जातुधानात् ।

---

१ नाथ ! किं एतेन दैवहतकेन प्रयोजनम् ? ।

२ पुत्रक ! एकाकिनं त्वां कृतान्तवदने प्रक्षिप्य कथं यामि ?, मामपि राक्षसो भक्षयतु ।

३ आर्यपुत्र ! अस्तमितो ममेदानीं जीवलोकः, समर्थितो मे विलासः, अवशं संहृतः शृङ्गारः, तस्मादहं हुताशने प्रविश्य तव मार्गमनुसरिष्यामि ।

४ नाथ ! एहि अन्यतो व्रजावः, न शक्नोमि करुणं प्रेक्षितुम् ।

द्रौपदी--णाध ! अपरिचिदो एस पुरिसो, पसिद्धभुयबलो रक्खसो, ता किं अकारणे अप्पा संसयतुलाए आरोवियदि ? [1] ।

भीमः--(साक्षेपम्)

त्रासं मुञ्च द्रुपदतनये ! नन्वसि ब्रूहि का स्यात्
क्रव्यादेऽस्मिन् सुभटगणना स्फूर्जदूर्जोजुषो मे ? ।
दोष्णः क्रीडां किमु मम रणे सोऽपि जिष्णुः सहिष्णु-
र्विश्वस्थाम्नां कवलनपटुः पाण्डवः क्षत्रियोऽस्मि ॥ १० ॥

पुरुषः--अम्ब ! प्रिये मालति ! इदानीं किं स्मरामि, कस्य शरणं गच्छामि ? ।

भीमः--(साक्षेपम्; सहसोपसृत्य साक्षेपमुच्चैःस्वरम्) अरे ! वराक ! मां स्मर, मम शरणं गच्छ; यस्त्वामात्मसात्करिष्यति ।

(उभे भीषणाकारधारिणं भीममवलोक्य लोचने मीलयतः)

पुरुषः--कथं प्राप्त एव राक्षसः ?। आः ! हा अम्ब ! हा प्रिये मालति ! एष राक्षसवदनं गतोऽस्मि ।

(इत्यभिधाय मूर्च्छितः)

द्रौपदी--(उपसृत्य, उच्चैःस्वरम्) अये ! मा भयाहि, मा भयाहि, न एस रक्खसो, किं तु पंडुकुलगयणहरिणंको महारायजुहिट्ठिलभाया महावीरचूडामणी तुह्माणं रक्खणत्थमागदो [2] ।

(उभौ विलोक्य ससंभ्रमं प्रणमतः)

भीमः--मा भैषीः, अहं युष्माकं सर्वथा त्राता ।

वृद्धा--(प्रणम्य सकरुणस्वरम्)

---

१ नाथ ! अपरिचित एष पुरुषः, प्रसिद्धभुजबलो राक्षसः, तत् किं अकारणं आत्मा संशयतुलायां आरोप्यते ? ।

२ अये ! मा भैषीः मा भैषीः, न एष राक्षसः, किन्तु पाण्डुकुलगगनहरिणाङ्को महाराजयुधिष्ठिरभ्राता महावीरचूडामणिर्युष्माकं रक्षणार्थमागतः ।

तुज्झ पसाएण चिरं परमेसर ! एस जिअउ मह पुत्तो।
नवजुव्वणमुद्धमुही नंदउ एसावि हु वराई ॥ ११ ॥

वधूः--(सप्रणामाञ्जलिं कृत्वा)

सामिय ! कुणसु पसायं मह दइयं रक्खसाउ रक्खेहि।
भत्ताररक्खणत्थं एस कओ अंजली पुरओ ॥ १२ ॥

द्रौपदी--(सकरुणम्) नाध ! रक्खेहि एदाए वहुयाए भत्तारं।

तावच्चिय सिंगारो ताव य भोयं च ताव नेवत्थं।
जावच्चिय कुलवहुयाए पिअयमो जीविअं धरइ ॥ १३ ।

भीमः--(उच्चैःस्वरम्) उत्तिष्ठ भोः ! मा भैषीः।

(पुरुषः प्रतिभयेन न विलोकते)

वृद्धा--पुत्तय ! उत्थेहि एस तुह पाणरक्खणट्टं कुदोवि कोवि परमेसरं समागदो।

वधूः--अज्जउत्त ! उत्थेहि न एस रक्खसेसरो किंतु तुह जीविदेसरो

पुरुषः--(उत्थाय प्रणमति पुनः सखेदमञ्जलिं कृत्वा)

तातस्त्वं मम, रक्षको मम, मम त्वं नायकः पालकः
पाल्योऽहं तव, किङ्करस्तव, तव प्रेष्यो भुजिष्यश्च ते।

---

१ तव प्रसादेन चिरं परमेश्वर ! एष जीवतु मम पुत्रः।
नवयौवनमुग्धमुखी नन्दतु एषाऽपि खलु वराकी ॥ १ ॥

२ स्वामिन् ! कुरु प्रसादं मम दयितं राक्षसात् रक्ष।
भर्तृरक्षणार्थमेष कृतोऽञ्जालिः पुरतः ॥ १ ॥

३ नाथ ! रक्ष एतस्या वध्वा भर्तारम् ;
तावदेव शृङ्गारस्तावच्च भोगश्च तावद् नेपथ्यम्।
यावदेव कुलवध्वाः प्रियतमो जीवितं धरति ॥ १ ॥

४ पुत्रक ! उत्तिष्ठ एष तव प्राणरक्षणार्थं कुतोऽपि कोऽपि परमेश्वरः समागतः।

५ आर्यपुत्र ! उत्तिष्ठ न एष राक्षसेश्वरः, किन्तु तव जीवितेश्वरः।

(उभौ भूमिं सिञ्चमानौ परिभ्रमतः)

(द्रौपदी सभयं तरुमूले निलीयते)

ाघ्रः--(विलोक्य) कधं[1] इत्थिका ? । अले ! अले ! सूकलमुहा ! एदो एदो एहि, एसा इत्थिका चिट्ठदि ।

क्रः--(ससंभ्रममागत्य) जिदं[2] मए जिदं मए (इति नृत्यति)

(द्रौपदी प्रतिभयेन वेपते)

ाघ्रः--इत्थिगे[3] ! अग्गदो भोहि ।

ापदीः--किमिति[4] ? ।

ाघ्रः--णं[5] हगे खाइस्सं ।

(द्रौपदी सभयमुत्थाय परिक्रामति)

क्रः--भट्टा[6] ! एसा इत्थिका लद्धा ता पढमं एदं भक्खेदु सामी ।

कः--अमुनैवाद्य वयं तृप्तिं यास्यामः; तदियमास्ताम् ।

क्रः--(द्रौपदीमाघ्राय जिह्वाग्रेणालिह्य च) भट्टा[7] ! अदिपेशलाइं एदाए मंससोणिदाइं ता अंतला २ एसावि भक्खियदु ।

कः--यद्यपि वयं राक्षसास्तथापि मर्यादां न लङ्घयामः, एक एव पौरैरस्माकं प्रतिवासरमुपहारपुरुषः कल्पितोऽस्ति ।

---

१ कथं स्त्रिका ? अरे ! अरे ! सूकरमुख ! इत इत एहि, एषा स्त्रिका तिष्ठति ।

२ जितं मया जितं मया ।

३ स्त्रिके ! अग्रतो भव ।

४ किमिति ? ।

५ ननु अहं खादिष्यामि ।

६ भर्तः ! एषा स्त्रिका लब्धा तस्मात् प्रथमं एनां भक्षयतु स्वामी ।

७ भर्तः ! अतिपेशलानि एतस्याः मांसशोणितानि तस्मादन्तरा २ एषाऽपि भक्ष्यताम् ।

राक्षसौ--[१]यद्येवं ता अम्हे भक्खिस्सं ।

बकः--युवामपि एतमेव मेदुरमुपहारपुरुषमश्नीयातम् ।

(राक्षसौ भीमं दन्ताग्रेण त्रोटयतः; द्रौपदी मन्दं मन्दं रोदिति)

बकः--यथाऽयं सविधस्थापितगदस्तथा जाने कोऽपि गोपालः । (पुनः साक्षेपम्) बाले ! कोऽयम् ? ।

द्रौपदी--(सभयकम्पम्) [२]जधा तुम्हे भणाध तधा सव्वकज्जेव एस गोवालो (पुनर्मन्दस्वरम्) तुज्झ कालो ।

राक्षसौ--(सविलक्षमुपसृत्य) [३]भट्टा ! एदंमि कक्कसलीले न अम्ह दसणेहि पहालो भोदि ।

बकः--(विहस्य स्वयं दन्ताग्रैर्मांसं त्रोटयति) (पुनः सविलक्षमुत्थाय) वज्रकायः कोऽप्ययं न शक्यते शस्त्रैर्विना व्यापादयितुं तदुत्पाट्य पर्वतं नयतम् ।

राक्षसौ--(भीममुत्पाट्य मुञ्चतः) [४]भट्टा ! न अम्हे उप्पाडेदुं सक्केमो ।

बकः--तर्हि अपराण्याकारयतम् ।

सूकरः--(उच्चैःस्वरम्) [५]अले ! अले ! लक्खसा तुलिदं तुलिदं एध ।

(ततः प्रविशन्ति पञ्चषा राक्षसाः)

[६]भट्टा ! एदे चिट्ठम्ह ।

बकः--उत्पाट्य नयत पर्वतं पुरुषमेनम् ।

---

१ यद्येवं तर्हि आवां भक्षयिष्यावः ।

२ यथा यूयं भणथ तथा सर्वकार्येव एष गोपालः, तव कालः ।

३ भर्त्तः ! अस्मिन् कर्कशरीरे नास्माकं दशनैः प्रहारो भवति ।

४ भर्तः ! न वयं उत्पाटयितुं शक्नुमः ।

५ अरे ! अरे ! राक्षसाः ! त्वरितं त्वरितं एत ।

६ भर्तः ! एते तिष्ठामः ।

राक्षसाः--[१]जधा आदिसदि सामी ।

(सर्वे सर्वबलेन भीममुत्पाट्य मन्दं २ निष्क्रान्ताः)

द्रौपदी--[२]हा ! अज्जउत्त ! हा ! महावीर ! कहिं गदोसि देहि पडिवयणं (इति रोदिति)(क्षणं विमृश्य) किमेदिणा अरन्नरुदिदेण, ता एदंमि सहयारे उल्लंबिय वावाएमि अप्पाणम्। (सहकारमुपसृत्य उच्चैःस्वरम्) हा ! महाराय* जुहिट्ठिल ! एसा पंचाली विवज्जेदि । (लतापाशे कण्ठं बध्नाति)

(ततः प्रविशति अर्जुनेन निर्दिश्यमानमार्गो नकुलसहदेवाभ्यां सह राजा युधिष्ठिरः)

राजा--(ससंभ्रमम्) देवि ! अलमतिसाहसेन, किमर्थमयं अकाण्डे पाण्डवानां त्रपाप्रतिभूरङ्गीकृतो दुरध्यवसायः ? ।

द्रौपदी--(सलज्जम्) [३]अन्नपुरिसवारए भीमो रक्खसेहिं नीदो सो दाणीं वावादीयदि तदो एदं मए अणुट्ठिदम् ।

राजा--(विहस्य)

पाञ्चालीक्रोधशान्त्यै कुरुकुलमखिलं हन्तुमिच्छोर्महद्भ्यां
बाहुभ्यामन्यदस्त्रं प्रथयति महतीं यस्य लज्जां गदाऽपि ।
त्रैलोक्यस्थामधाम्नः समररसजुषस्तस्य भीमस्य युद्धे
योद्धारो यातुधाना वयमिति च कथं पश्य रोमाञ्चिताः स्मः॥१८॥

अर्जुनः--देवि ! मा भैषीः, भीमसेनः खल्वसौ अमुष्माद् जातुधानात्

---

१ यथाऽऽदिशति स्वामी ।

२ हा ! आर्यपुत्र ! हा महावीर ! कुत्र गतोऽसि देहि मे प्रतिवचनम् ? । किमेतेन अरण्यरुदितेन ?, तस्मात् अस्मिन् सहकारे उल्लम्ब्य व्यापादयामि आत्मानम् । हा ! महाराज ! युधिष्ठिर ! एषा पाञ्चाली विपद्यते ।

३ अन्यपुरुषवारके भीमो राक्षसैर्नीतः स इदानीं व्यापाद्यते ततो मयैतदनुष्ठितम् ।

* महावीर इत्यपि ।

कां किल पराभवसंभावनां न वितर्कयत्येव पराम् ।

अपि च—

रजनिचरवराकेष्वस्य भीमस्य युद्धे
विजयमुपदिशन्ती त्वं न किं व्रीडिताऽसि ? ।
गुरुवपुरिति चित्रं वीरमानीति दर्पं
बलितम इति खेदं यो रिपूणां चकार ॥ १९ ॥

द्रौपदी--एँगागी भीमसेणो, पभूदा रक्खसा, तदो भयामि ।

सहदेवः--द्रुपदतनये ! अनुचितमभिदधासि ।

एकोऽहमस्मि रिपवः पुनरस्तसंख्याः
संख्ये स एष सुभटापसदस्य तर्कः ।
कण्डूलबाहुबहुवीरपरिग्रहः किं ?
लोकत्रयं कवलयत्यनिशं कृतान्तः ॥ २० ॥

नकुलः--(साक्षेपम्) याज्ञसेनि ! अनभिज्ञाऽसि समरसंकथानाम् ।

न स्तोकतां मृगयते न पुनर्बहुत्व-
मन्यैव किन्तु सरणिः समरे जयस्य ।
अल्पेऽपि केचन जयन्ति कथञ्चनापि
कुत्रापि केऽपि बहवोऽपि तिरस्क्रियन्ते ॥ २१ ॥

राजा—रणे शौण्डीराणां रिपुविजयहेतुर्भुजयुगं
गजाश्वं तु द्वेषिप्रतिभयकृते डम्बरविधिः ।
स सारङ्गः कश्चित् करटिकटकूटानि कुरुते
कुरङ्गेन्द्रः शश्वन्मुषितमदलेखान्यधिवनम् ॥ २२ ॥

---

१ एकाकी भीमसेनः, प्रभूता राक्षसास्ततो बिभेमि ।

अर्जुनः--यदि समादिशति देवः तदाऽहमार्यं भीमसेनमनुसरामि ।

राजा--(सरोषम्) भीमोऽप्यपरसाहायिकः पराभूतयेऽपेक्ष्यते ? ।

(नेपथ्ये)

हंहो ! मा भैष्ट भूयः प्रमुदितमनसस्तासु तासु क्रियासु
स्वासु स्वैरं प्रवृत्तिं विरचयत चिरं निर्विशङ्कं तु* लोकाः ।
रक्षोविक्षोभदक्षैरसमनिहतिभिर्मुष्टिभिः सारकीर्णैः
संचूर्ण्यास्थीनि तूर्णं रणभुवि निहितः कालवक्त्रे बकोऽयम् २३

राजा--पाञ्चालि ! सोऽयं निहत्य यातुधानं धैर्यैकनिधिरुपैति भीमसेनः ।

(ततः प्रविशति समररसावेशप्रभूतसर्वाङ्गीणरोमाञ्चकञ्चुकद्विगुणतरमांसलो भीमः)

भीमः--(लतापाशमवलोक्य) अयि ! कातरे ! किमिदम् ? ।

(द्रौपदी अधोमुखी तिष्ठति)

राजा--आस्तां व्रीडावती कथा, कथय कथं निहतो रात्रिंचरः ? ।

भीमः--अहमतः स्थानादुत्पाट्य राक्षसैरेकस्यां शिलायां निहितः ।

राजा--ततस्ततः ।

भीमः--देव ! मां** समानीतमाकर्ण्य मिलितमखिलं राक्षसकुलम् ।

राजा--ततस्ततः ।

भीमः--ततो यावत्करालकृपाणपाणिः स्वयं मां व्यापादयितुमुपक्रमते बकः, तावदहं स्मर रे ! स्मर दैवतमिष्टमिदानीमेष न भवसि इत्यभिधाय योद्धुमुत्थितः ।

---

* निर्विशङ्कास्तु इत्यपि ।

** भीमामिति च ।

(सर्वे सकौतुकम्)

राजा--ततस्ततः[1] ।

भीमः--ततः प्रवृत्तमनेकविधं युद्धमावयोः सुचिरमभूत् ।

द्रौपदी--तदो तदो ।

भीमः--अनन्तरं--

बाहुर्लोकैकराहुः प्रथममपहृतो दक्षिणस्कन्धबन्धा-
दन्धीभूतं व्यथाभिर्मुखमखिलमथो चूर्णितं पार्ष्णिघातैः ।
भूयो भूयः प्रहृत्योरसि रसितमहाकीकसैर्मुष्टिदण्डैः
सद्यः कीनाशदासः समरभुवि मया कल्पितो यातुधानः २४

सर्वे-- (सप्रमोदमुच्चैःस्वरम्) साधु महावीर ! साधु ।

अर्जुनः--कः पुनरसौ वराकपुरुषो यदर्थमयमियानायासः ?।

(ततः प्रविशति वध्यनेपथ्यधारी
वृद्धावधूभ्यां सह वराकपुरुषः)

पुरुषः-- (भीमं प्रणम्य) एषोऽहमस्मि जीवितदानचेतनाक्रीतो जीवि-
तावधिस्तव दासः ।

वृद्धा वधूश्च-(प्रणम्य) परमेसर[2] ! अम्हिवि दुह किंकरीओ आदिस
किं करणिज्जं ?।

राजा--अये ! कस्त्वम् ? ।

पुरुषः--सविधपुरनिवासी द्विजातिरहमस्मि ।

राजा--प्राणभीरुः कृपापात्रं वराको द्विजातिरासि ?।

पुरुषः--अथ किम् ?। (पुनर्भीमसेनं प्रति) परमेश्वर ! समादि-
श किं ते प्रियमादधामि ? ।

---

१ ततस्ततः ।

२ परमेश्वर ! आवामपि द्वे किंकर्यौ आदिश, किं करणीयम् ? ।

भीमः--

दर्पाध्मातदशं निहत्य समरे तं रक्षसामीश्वरं
शौर्याहङ्कृतिमेदुरांसशिखरौ बाहू बलं * लम्भितौ ।
लोकः शोकपरः परां मुदमसौ नीतः कृतान्ताननात्
त्रातस्त्वं मरणाकुलः किमपरं श्रेयस्तरं ब्रूहि नः ?।। २५ ॥

पुरुषः--तथापीदमस्तु--

भूयासुः सत्कवीनां रसरसनपराः काव्यवाचः प्रवाचः
प्रत्याशं यान्तु हेलाविफलितसुजना दुर्जना नाशमाशु ।
धर्मः पुष्णातु वृद्धिं कुरुकुलकमलारामचन्द्रः सुधार्द्रां
प्राप्य स्वातन्त्र्यलक्ष्मीमनुभवतु मुदं शाश्वतीं भीमसेनः।।२६।।

(निष्क्रान्ताः सर्वे)

॥ प्रथमोऽङ्कः ॥

इति प्रबन्धशतकर्तुर्महाकवेः श्रीहेमचन्द्रसूरिशिष्यश्रीरामचन्द्रस्य कृतिरियम् ।

अर्हम्

श्रीयशोविजयजैनग्रन्थमाला [१९]



श्रीरामचन्द्रसूरिविरचितः

निर्भयभीमव्यायोगः ।



शास्त्रविशारदजैनाचार्यश्रीविजयधर्मसूरिपादा-
म्भोजचञ्चरीकायमाणाभ्यां
पं-श्रावकहरगोविन्ददास-बेचरदासाभ्यां संशोधितः ।



स च
वाराणस्यां
श्रेष्ठिभूराभाईतनुजहर्षचन्द्रेण निजधर्माभ्युदययन्त्रालये
मुद्रितः प्रकाशितश्च ।



वीरसंवत् २४३७ ।

मूल्यम् ।)

अर्हम्

सिरीविजयधम्मसूरीणं नमो ।

सुअकेवलिसिरीभद्दबाहुसामिविरइआ

आवस्सयनिज्जुत्ती



आभिणिबोहिअनाणं सुअनाणं चेव ओहिनाणं च ।
तह मणपज्जव*नाणं केवलनाणं च पंचमयं ॥ १ ॥
उग्गह ईहावाओ अ धारणा एव हुंति चत्तारि ।
आभिणिबोहिअनाणस्स भेअवत्थू समासेणं ॥ २ ॥
अत्थाणं उग्गहणम्मि उग्गहो तह विआलणे ईहा ।
ववसायम्मि अवाओ† धरणं पुण धारणं बिंति ॥ ३ ॥
उग्गह इक्कं समयं ईहावाया मुहुत्तमद्धं तु ।
कालमसंखं संखं च धारणा होइ नायव्वा ॥ ४ ॥
पुट्ठं सुणेइ सद्दं रूवं पुण पासइ अपुट्ठं तु ।
गंधं रसं च फासं च बद्धपुट्ठं वियागरे ॥ ५ ॥

आभिनिबोधिकज्ञानं श्रुतज्ञानं चैवावधिज्ञानं च ।
तथा मनःपर्यवज्ञानं केवलज्ञानं च पञ्चमकम् ॥ १ ॥
अवग्रह ईहाऽवायश्च धारणा एव भवन्ति चत्वारि ।
आभिनिबोधिकज्ञानस्य भेदवस्तूनि समासेन ॥ २ ॥
अर्थानामवग्रहणेऽवग्रहस्तथा विचारणे ईहा ।
व्यवसायेऽवायो धरणं पुनर्धारणां ब्रुवते ॥ ३ ॥
अवग्रह एकं समयं ईहावायौ मुहूर्तमर्धं तु ।
कालमसङ्ख्यं सङ्ख्यातं च धारणा भवति ज्ञातव्या ॥ ४ ॥
स्पृष्टं शृणोति शब्दं रूपं पुनः पश्यत्यस्पृष्टं तु ।
गन्धं रसं च स्पर्शं च बद्धस्पृष्टं व्यागृणीयात् ॥ ५ ॥

---

* क, पज्जय । † क, ववसायं च अवायं ।

भासासमसेढीओ सद्दं जं सुणइ मीसअं सुणइ ।
वीसेढी* पुण सद्दं सुणेइ नियमा पराघाए ॥ ६ ॥
गिह्णइ य काइएणं निसरइ तह वाइएण जोएण ।
एगंतरं च गिह्णइ निसरइ एगंतरं चेव ॥ ७ ॥
तिविहम्मि सरीरम्मि जीवपएसा हवन्ति जीवस्स ।
जेहि उ गेह्णइ गहणं तो भासइ भासओ भासं ॥ ८ ॥
ओरालिअ वेउव्विअ आहारओ गिह्णइ मुअइ भासं ।
सच्चं सच्चामोसं मोसं च असच्चमोसं च ॥ ९ ॥
कइहि समएहि लोगो भासाइ निरंतरं तु होइ फुडो ।
लोगस्स य कइभागे कइभागो होइ भासाए ॥ १० ॥
चउहि समयेहि लोगो भासाइ निरंतरं तु होइ फुडो ।
लोगस्स य चरमंते चरमंतो होइ भासाए ॥ ११ ॥
ईहाअपोहवीमंसा मग्गणा य गवेसणा ।
सन्ना सई मई पन्ना सव्वं आभिणिबोहिअं ॥ १२ ॥

भाषासमश्रेणीतः† शब्दं यं शृणोति मिश्रकं शृणोति ।
विश्रेणिः पुनः शब्दं शृणोति नियमात् पराघाते ॥ ६ ॥
गृह्णाति च कायिकेन निसृजति तथा वाचिकेन योगेन ।
एकान्तरं च गृह्णाति निसृजति एकान्तरं चैव ॥ ७ ॥
त्रिविधे शरीरे जीवप्रदेशा भवन्ति जीवस्य ।
यैस्तु गृह्णाति ग्रहणं ततो भाषते भाषको भाषाम् ॥ ८ ॥
औदरिको वैक्रिय आहारको गृह्णाति मुञ्चति भाषाम् ।
सत्यां सत्यामृषा मृषा च असत्यामृषा च ॥ ९ ॥
कतिभिः समयैर्लोको भाषया निरन्तरं तु भवति स्पृष्टः ।
लोकस्य च कतिभागे कतिभागो भवति भाषायाः ॥ १० ॥
चतुर्भिः समयैर्लोको भाषया निरन्तरं तु भवति स्पृष्टः ।
लोकस्य च चरमान्ते चरमान्तो भवति भाषायाः ॥ ११ ॥
ईहाऽपोहविमर्शौ मार्गणा च गवेषणा ।
संज्ञा स्मृतिर्मतिः प्रज्ञा सर्वमाभिनिबोधिकम् ॥ १२ ॥

---

* क, वीसेढि । † भाषासमश्रेणीः इतो गतः प्राप्त इति यावत्

ऊससिअं नीससिअं निच्छूढं खासिअं च छीअं च ।
निस्सिंघिअमणुसारं अणक्खरं छेलिआईअं ॥ २० ॥
आगमसत्थग्गहणं जं बुद्धिगुणेहि अट्ठहि वि दिट्ठं ।
बिन्ति सुअनाणलंभं तं पुव्वविसारया धीरा ॥ २१ ॥
सुस्सूसइ पडिपुच्छइ सुणेइ गिह्णइ अ ईहए आवि ।
तत्तो अपोहए वा धारेइ करेइ वा सम्मं ॥ २२ ॥
मूअं हुंकारं वा बाढक्कारपडिपुच्छवीमंसा ।
तत्तो पसंगपारायणं च परिणिट्ठ सत्तमए ॥ २३ ॥
सुत्तत्थो खलु पढमो बीओ निज्जुत्तिमीसिओ भणिओ ।
तइओ अ निरवसेसो एस विही होइ अणुओगे ॥ २४ ॥
संखाईआओ खलु ओहीनाणस्स सव्वपयडीओ ।
काओ भवपच्चइआ खओवसमिआउ काओ वि ॥ २५ ॥
कत्तो मे वन्नेउं सत्ती ओहिस्स सव्वपयडीओ ? ।
चउदसविहनिक्खेवं इड्ढीपत्ते अ वुच्छामि ॥ २६ ॥

उच्छ्वसितं निःश्वसितं निक्षिप्तं कासितं च क्षुतं च ।
निस्सिङ्घितमनुस्वारमनक्षरं सेण्टितादिकम् ॥ २० ॥
आगमशास्त्रग्रहणं यद् बुद्धिगुणैरष्टभिरपि दिष्टम् ।
ब्रुवन्ति श्रुतज्ञानलाभं तं पूर्वविशारदा धीराः ॥ २१ ॥
शुश्रूषते प्रतिपृच्छति शृणोति गृह्णाति चेहते चापि ।
ततोऽपोहते वा धारयति करोति वा सम्यक् ॥ २२ ॥
मूकं हुङ्कारं वा बाढकारप्रतिप्रश्नमीमांसाः ।
ततः प्रसंगपारायणं* च परिनिष्ठा सप्तमके ॥ २३ ॥
सूत्रार्थः खलु प्रथमो द्वितीयो निर्युक्तिमिश्रितो भणितः ।
तृतीयश्च निरवशेष एष विधिर्भवत्यनुयोगे ॥ २४ ॥
सङ्ख्यातीताः खलु अवधिज्ञानस्य सर्वप्रकृतयः ।
काश्चिद् भवप्रत्ययिताः क्षायोपशमिक्यः काश्चिदपि ॥ २५ ॥
कुतो मे वर्णयितुं शक्तिरवधेः सर्वप्रकृतीः ? ।
चतुर्दशविधिनिक्षेपं ऋद्धिप्राप्तांश्च वक्ष्यामि ॥ २६ ॥

---

* पारे अयनं गमनं प्रापणमिति यावत् ।

ओही खित्तपरिमाणे संठाणे आणुगामिए ।
अवट्ठिए चले तिव्वमंदपडिवाउ*प्पयाइ अ ॥ २७ ॥
नाणदंसणविब्भंगे देसे खित्ते गई इअ ।
इड्ढीपत्ताणुओगे अ एमेआ पडिवत्तीओ ॥ २८ ॥
नामं ठवणा दविए खित्ते काले भवे अ भावे अ ।
एसो खलु ओहिस्सा निक्खेवो होइ सत्तविहो ॥ २९ ॥
जावइया तिसमयाहारगस्स सुहुमस्स पणगजीवस्स ।
ओगाहणा जहन्ना ओहीखित्तं जहन्नं तु ॥ ३० ॥
सव्वबहुअगणिजीवा निरंतरं जत्तिअं भरिज्जसु ।
खित्तं सव्वदिसागं परमोही खित्तनिद्दिट्ठो ॥ ३१ ॥
अङ्गुलमावलिआणं भागमसंखिज्ज दोसु संखिज्जा ।
अङ्गुलमावलिअन्तो आवलिआ अङ्गुलपुहत्तं ॥ ३२ ।
हत्थम्मि मुहुत्तन्तो दिवसन्तो गाउअम्मि बोधव्वो ।
जोअण दिवसपुहत्तं पक्खन्तो पन्नवीसं तु ॥ ३३ ॥

अवधिः क्षेत्रपरिमाणं संस्थानमानुगामिकः ।
अवस्थितश्चलस्तीव्रमन्दप्रतिपातोत्पादादि च ॥ २७ ॥
ज्ञानदर्शनविभङ्गाः देशः क्षेत्रं गतिरिति ।
ऋद्धिप्राप्तानुयोगश्च एवमेताः प्रतिपत्तयः ॥ २८ ॥
नाम स्थापना द्रव्यं क्षेत्रं कालो भवश्च भावश्च ।
एष खल्ववधेर्निक्षेपो भवति सप्तविधः ॥ २९ ॥
यावती त्रिसमयाहारकस्य सूक्ष्मस्य पनकजीवस्य ।
अवगाहना जघन्याऽवधिक्षेत्रं जघन्यं तु ॥ ३० ॥
सर्वबह्वग्निजीवान् निरन्तरं यावद् भर ।
क्षेत्रं सर्वदिक्कं परमाऽवधिः क्षेत्रनिर्दिष्टः ॥ ३१ ॥
अङ्गुलावलिकयोर्भागमसंख्येयं द्वयोः संख्येयौ ।
अङ्गुलावलिकान्तरावलिका अङ्गुलपृथक्त्वम् ॥ ३२ ॥
हस्ते मुहूर्तान्तर्दिवसान्तर्गव्यूते बोद्धव्यः ।
योजने दिवसपृथक्त्वं पक्षान्तः पञ्चविंशतिस्तु ॥ ३३ ।

भरहम्मि अद्धमासो जंबूदीवम्मि* साहिओ मासो ।
वासं च मणुअलोए वासपुहत्तं च रुअगम्मि ॥ ३४ ॥
संखिज्जम्मि उ काले दीवसमुद्दा वि हुन्ति संखिज्जा ।
कालम्मि असंखिज्जे दीवसमुद्दा य भइअव्वा ॥ ३५ ॥
काले चउण्ह वुड्ढी कालो भइअव्वु खित्तवुड्ढीए ।
वुड्ढीइ दव्वपज्जव भइअव्वा खित्तकालाओ ॥ ३६ ॥
सुहुमो अ होइ कालो तत्तो सुहुमयरयं हवइ खित्तं ।
अंगुलसेढीमित्ते ओसप्पिणीओ असंखिज्जा ॥ ३७ ॥
तेआभासादव्वाण ‡ अन्तरे इत्थ लहइ पट्ठवओ ।
§ गुरुलहु अ अगुरुलहुअं तंपि तेणेव निट्ठाइ ॥ ३८ ॥
ओरालविउव्वाहारतेअभासा ‖ णपाणमणकम्मे ।
अह दव्ववग्गणाणं कमो विवज्जासओ खित्ते ॥ ३९ ॥
कम्मोवरिं धुवेअरसुन्नेअरवग्गणा अणन्ताओ ।

भरतेऽर्धमासो जम्बूद्वीपे साधिको मासः ।
वर्षं च मनुजलोके वर्षपृथक्त्वं च रुचके ॥ ३४ ॥
संख्येये तु काले द्वीपसमुद्रा अपि भवन्ति संख्येयाः ।
कालेऽसंख्येये द्वीपसमुद्राश्च भक्तव्याः ॥ ३५ ॥
काले चतुर्णां वृद्धिः कालो भक्तव्यः क्षेत्रवृद्धौ ।
वृद्धौ द्रव्यपर्यवयोर्भक्तव्यौ क्षेत्रकालौ तु ॥ ३६ ॥
सूक्ष्मश्च भवति कालस्ततः सूक्ष्मतरकं भवति क्षेत्रम् ।
अङ्गुलश्रेणीमात्रेऽवसर्पिण्योऽसंख्येयाः ॥ ३७ ॥
तैजसभाषाद्रव्याणामन्तरेऽत्र लभते प्रस्थापकः ।
गुरुलघु चाऽगुरुलघुकं तदपि तेनैव नितिष्ठति ॥ ३८ ॥
औदारिकवैक्रियाहारकतैजसभाषाऽऽनाऽपानमनःकर्मणाम् ।
अथ द्रव्यवर्गणानां क्रमो विपर्यासतः क्षेत्रे ॥ ३९ ॥
कर्मोपरि ध्रुवेतरशून्येतरवर्गणा अनन्ताः ।

* क, ख, ग, जंबुद्दीवम्मि । ‡ ख, ग, अन्तरा । § ख, गुरुलहु ग, गुरुलहु अगुरुलहुअं । ‖ ख, ग,–णुपाण– ।

चउधुवणन्तरतणुवग्गणा य मीसो तहाऽचित्तो ॥ ४० ॥
ओरालिअवेउव्विअआहारगतेअ गुरुलहूदव्वा ।
कम्मगमणभासाई एआइं अगुरुलहुआइं ॥ ४१ ॥
संखिज्ज मणोदव्वे भागो लोगपलिअस्स बोधव्वो ।
संखिज्ज कम्मदव्वे लोए थोऊणगं पलिअं ॥ ४२ ॥
तेआकम्मसरीरे तेआदव्वे अ भासदव्वे अ ।
बोधव्वमसंखिज्जा दीवसमुद्दा य कालो अ ॥ ४३ ॥
एगपएसोगाढं परमोही लहइ कम्मगसरीरं ।
लहइ अ अगुरुलहुअं तेअसरीरे भवपुहत्तं ॥ ४४ ॥
परमोहि असंखिज्जा लोगमित्ता समा असंखिज्जा ।
रूवगयं लहइ सव्वं खित्तोवमिअं अगणिजीवा ॥ ४५ ॥
आहारतेअलंभो उक्कोसेणं तिरिक्खजोणीसु ।
गाउअ जहन्नमोही नरएसु उ जोअणुक्कोसो ॥ ४६ ॥
चत्तारि गाउआइं अद्धुट्ठाइं तिगाउअं चेव ।

चतुर्ध्रुवानन्तरतनुवर्गणाश्च मिश्रस्तथाऽचित्तो ॥ ४० ॥
औदारिकवैक्रियकाहारकतैजसानि गुरुलघुद्रव्याणि ।
*कर्मकमनोभाषादय एतान्यगुरुलघुकानि ॥ ४१ ॥
सङ्ख्येयो मनोद्रव्ये भागो लोकपलितस्य बोद्धव्यः ।
सङ्ख्येयः कर्मद्रव्ये लोके स्तोकोनकं पलितम् ॥ ४२ ॥
तैजसकर्मशरीरे तैजसद्रव्ये च भाषाद्रव्ये च ।
बोद्धव्यमसङ्ख्येया द्वीपसमुद्राश्च कालश्च ॥ ४३ ॥
एकप्रदेशाऽवगाढं परमावधिर्लभते कर्मकशरीरम् ।
लभते चाऽगुरुलघुकं तैजसशरीरे भवपृथक्त्वम् ॥ ४४ ॥
परमावधिरसङ्ख्येयानि लोकमात्राणि समा‡असङ्ख्येयाः ।
रूपगतं लभते सर्वं क्षेत्रोपमितमग्निजीवाः ॥ ४५ ॥
आहारतेजोलाभ उत्कृष्टतास्तिर्यग्योनिषु ।
गव्यूतं जघन्योऽवधिर्नरकेषु तु योजनमुत्कृष्टतः ॥ ४६ ॥
चत्वारि गव्यूतानि अर्धचतुर्थानि त्रिगव्यूतं चैव ।

---

* कार्मणमित्यर्थः । ‡ उत्सर्पिण्यवसर्पिणीरिति तत्त्वम् ।

अड्ढाइज्जा दुन्नि अ दिवड्ढमेगं च नरएसु ॥ ४७ ॥
सक्कीसाणा पढमं दुच्चं च सणंकुमारमाहिन्दा ।
तच्चं च बंभलंतग सुक्कसहस्सारय चउत्थिं ॥ ४८ ॥
आणयपाणयकप्पे देवा पासन्ति पंचमिं पुढविं ।
तं चेव आरणच्चुअ ओहीनाणेण पासंति ॥ ४९ ॥
छट्ठिं हिट्ठिममज्झिमगेविज्जा सत्तमिं च उवरिल्ला ।
संभिन्नलोगनालिं पासंति अणुत्तरा देवा ॥ ५० ॥
एएसिमसंखिज्जा तिरिअं दीवा य सागरा चेव ।
बहुअयरं उवरिमगा उड्ढं च सकप्पथूभाई ॥ ५१ ॥
संखिज्जजोअणा खलु देवाणं अद्धसागरे ऊणे ।
तेण परमसंखिज्जा जहन्नयं पन्नवीसं तु ॥ ५२ ॥
उक्कोसो मणुएसुं मणुस्सतेरिच्छिएसु अ जहन्नो ।
उक्कोसलोगमित्तो पडिवाइ परमपडिवाई ॥ ५३ ॥
थिबुआगारजहन्नो वट्टो उक्कोसमायओ किंचि ।

अर्धतृतीयानि द्वे च द्वितीयार्धमेकं च नरकेषु ॥ ४७ ॥
शक्रेशानाः प्रथमां द्वितीयां च सनत्कुमारमाहेन्द्राः ।
तृतीयां च ब्रह्मलान्तकाः शुक्रसहस्रारजाश्चतुर्थीम् ॥ ४८ ॥
आनतप्राणतकल्पे देवाः पश्यन्ति पञ्चमीं पृथिवीम् ।
तामेवारणाच्युता अवधिज्ञानेन पश्यन्ति ॥ ४९ ॥
षष्ठीमधस्तनमध्यमग्रैवेयकाः सप्तमीं चोपरितनाः ।
संभिन्नलोकनाडीं पश्यन्त्यनुत्तरा देवाः ॥ ५० ॥
एतेषामसंख्येयास्तिर्यग् द्वीपाश्च सागराश्चैव ।
बहुकतरमुपरिमकाः* ऊर्ध्वं च स्वकल्पस्तूपादीन् ॥ ५१ ॥
संख्येययोजनानि खलु देवानामर्धसागरे ऊने ।
ततः परमसंख्येयानि जघन्यकं पञ्चविंशतिस्तु ॥ ५२ ॥
उत्कृष्टो मनुजेषु मनुष्यतिर्यक्षु च जघन्यः ।
उत्कृष्टलोकमात्रः प्रतिपाती परमप्रतिपाती ॥ ५३ ॥
स्तिबुकाकारजघन्यो वृत्त उत्कृष्ट आयतः किञ्चित् ।

र्मिणि पुरुषे पुरुषान्तरचित्तवदेकसन्तानेऽपि स्मृतिप्रत्यभिज्ञाने न स्याताम्; नित्यानित्ये पुंसि पुनः सर्वमेतदवदातमुपपद्यते। विरोधादेः सामान्यविशेषवच्चित्रज्ञानवच्चासंभवात्। तथा तुरङ्गोऽयं शृङ्गसङ्गित्वादित्याद्यप्यत्रोदाहर्त्तव्यम्। ये च सति सपक्षे पक्षविपक्षव्यापक इत्यादयो विरुद्धभेदास्तेऽस्यैव प्रपञ्चभूताः। तथाहि–सति सपक्षे चत्वारो विरुद्धाः। पक्षविपक्षव्यापको यथा–नित्यः शब्दः कार्यत्वात्। सपक्षश्चात्र चतुर्ष्वपि व्योमादिर्नित्यः, स्वकारणसमवायः कार्यत्वं; उभयान्तोपलक्षिता सत्ताऽनित्यत्वमित्येके; तदभिप्रायेण प्रागभावस्यापि नित्यत्वाद्युक्तमेव विरुद्धोदाहरणम्। अन्यथा न विपक्षव्यापि कार्यत्वं स्यात्। यदा त्वादिमत्त्वमेव कार्यत्वं तदा प्रध्वंसस्य नित्यत्वेऽपि कार्यत्वमस्तीत्यनैकान्तिकं स्यात् न विरुद्धमिति। अयं च पक्षे शब्दे विपक्षे घटादौ व्याप्य वर्त्तते। १। विपक्षैकदेशवृत्तिः पक्षव्यापको यथा–नित्यः शब्दः सामान्यवत्त्वे सत्यस्मदादिबाह्येन्द्रियग्राह्यत्वात्। अर्हत्यर्थे कृत्याभिधानात् ग्रहणयोग्यतामात्रं ग्राह्यत्वमुक्तम्, तेनास्य पक्ष-
ापकत्वं, विपक्षे तु घटादावस्ति न सुखादौ। २। पक्षविपक्षैकदेश-
त्तिर्यथा–नित्यः शब्दः प्रयत्नानन्तरीयकत्वात्। अयं हि पुरुषादि-
ब्दे पक्षेऽस्ति न वाय्वादिशब्दे, घटादौ च विपक्षे, न विद्युदादौ। ३।
क्षैकदेशवृत्तिर्विपक्षव्यापको यथा–नित्या पृथिवी कृतकत्वात्। कृत-
त्वं द्व्यणुकादावस्ति पृथिव्यां न परमाणौ, विपक्षे तु घटादौ सर्वत्रा-
स्ति। ४। असति सपक्षे चत्वारो विरुद्धाः। पक्षविपक्षव्यापको यथा–
ाकाशविशेषगुणः शब्दः प्रमेयत्वात्। एषु चतुर्ष्वप्याकाशे विशेषगु-
ान्तरस्याभावात् सपक्षाभावः। अयं च पक्षे शब्दे विपक्षे च रूपादौ
्याप्य वर्त्तते। ५। पक्षविपक्षैकदेशवृत्तिर्यथा–तत्रैव पक्षे प्रयत्ना-
नन्तरीयकत्वात्। अयं पक्षे पुरुषादिशब्द एव, विपक्षे च रूपादावेवास्ति, न वाय्वादिशब्दे विद्युदादौ च। ६। पक्षव्यापको विपक्षैकदेशवृत्तिर्यथा–तत्रैव पक्षे बाह्येन्द्रियग्राह्यत्वात्। अयं शब्दे पक्षे व्याप्नोति, विपक्षे तु रूपादावस्ति न सुखादौ। ७। विपक्षव्यापकः

पक्षैकदेशवृत्तिर्यथा—तत्रैव पक्षे अपदात्मकत्वात् । अयं पक्षैकदेशे वर्णात्मकेऽस्ति नान्यत्र, विपक्षे तु रूपादौ सर्वत्रास्ति ।८। ननु चत्वार एव विरुद्धभेदा ये पक्षव्यापका नान्ये, ये पक्षैकदेशवृत्तयस्तेषामसिद्ध-लक्षणोपपन्नत्वात् । तदसत् । उभयलक्षणोपपन्नत्वेनोभयव्यवहार-विषयत्वात्, तुलायां प्रमाणप्रमेयव्यवहारवत् । धर्मिस्वरूपविपरीतसा-धनधर्मिविशेषविपरीतसाधनौ तु सौगतसंमतौ हेत्वाभासावेव न भव-तः; साध्यस्वरूपविपर्ययसाधकस्यैव विरुद्धत्वेनाभिधानाद् । अन्यथा समस्तानुमानोच्छेदापत्तिः । तथाहि—अनित्यः शब्दः कृतकत्वादिति हेतुरनित्यतां साधयन्नपि यो यः कृतकः स शब्दो न भवति, यथा—घटः । यो यः कृतकः स श्रावणो न भवति । यथा—स एवेति धर्मिणः स्वरूपं विशेषं च साधयत्येवेत्यहेतुः स्यात्, नचैवं युक्तमिति ॥५३॥

अनैकान्तिकस्वरूपं प्ररूपयन्ति—

यस्यान्यथानुपपत्तिः संदिह्यते सोऽनैकान्तिकः ॥५४॥

साध्यसद्भावे क्वचिद्धेतोर्विभावनात् क्वचित्तु तदभावेऽपि विभाव-नादन्यथानुपपत्तिः सन्दिग्धा भवति ॥ ५४ ॥

एतद्भेदसङ्ख्यामाख्यान्ति—

स द्वेधा-निर्णीतविपक्षवृत्तिकः सन्दिग्धविपक्षवृत्तिकश्च ॥

निर्णीता विपक्षे वृत्तिर्यस्य स तथा; सन्दिग्धा विपक्षे वृत्तिर्यस्य स तथोक्तः । अयं सन्दिग्धविपक्षव्यावृत्तिकः, सन्दिग्धान्यथानुपप-त्तिकः, सन्दिग्धव्यतिरेक इति नामान्तराणि प्राप्नोति ॥ ५५ ॥

तत्राद्यभेदमुदाहरन्ति—

निर्णीतविपक्षवृत्तिको यथा-नित्यः शब्दः प्रमेयत्वात् ॥५६॥

प्रमेयत्वं हि सपक्षीभूते नित्ये व्योमादौ यथा प्रतीयत तथा विप-क्षभूतेऽप्यनित्ये घटादौ प्रतीयत एव; ततश्चोभयत्रापि प्रतीयमानत्वा-विशेषात् किमिदं नित्यत्वेनाविनाभूतम्, उताहो ! अनित्यत्वेन? इत्येव-

मन्यथानुपपत्तेः संदिह्यमानत्वादनैकान्तिकतां स्वीकुरुते। एवं वह्निमानयं पर्वतनितम्बः पाण्डुद्रव्योपेतत्वादित्याद्यप्युदाहार्यम् ॥ ५६ ॥

अथ द्वितीयभेदमुदाहरन्ति–

सन्दिग्धविपक्षवृत्तिको यथा-विवादपदापन्नः पुरुषः सर्वज्ञो न भवति वक्तृत्वात् ॥ ५७ ॥

वक्तृत्वं हि विपक्षे सर्वज्ञे सन्दिग्धवृत्तिकम्; सर्वज्ञः किं वक्ता आहोस्विन्न वक्ता? इति संदेहात्। एवं स श्यामो मैत्रपुत्रत्वादित्याद्यप्युदाहरणीयम्। सोपाधिरयमिति नैयायिकाः। उपाधिः खल्वत्र शाकाद्याहारपरिणामः, साधनाव्यापकत्वे सति साध्येन समव्याप्तिकत्वात्। साधनव्यापकः खलूपाधिर्न भवति। अन्यथा वह्निसंबन्धोऽपि धूमस्य सोपाधिः स्यात्, आर्द्रेन्धनसंबन्धस्य तथाभूतस्य संभवात्। ननु शाकाद्याहारपरिणामोऽपि मैत्रपुत्रत्वाख्यसाधनस्य व्यापक एव; तमन्तरेणाऽस्य हेतोः क्वचिददर्शनात्। परिदृश्यमानकतिपयतत्पुत्रेषु तद्भाव एव तद्भावादिति चेत्। नैवम्। क्वचित्तद्भावभावित्वावलोकनेऽपि सर्वत्र मैत्रपुत्रता शाकाद्याहारपरिणामसमन्वितैवेति निर्णेतुमशक्तेः। तत्संबन्धस्यापि सोपाधिकत्वात्। श्यामत्वरूपस्योपाधेर्विद्यमानत्वात्। मैत्रपुत्रोऽपि हि स एव शाकाद्याहारपरिणतिमान् यः श्याम इति; साधनाव्यापकोऽपि यः साध्यस्याप्यव्यापको नासावुपाधिः। यथा–धूमानुमाने खादिरत्वम्। तद्धि यथा–धूमस्य, एवं वह्नेरप्यव्यापकमेवेति नोपाधिः। अप्रयोजकोऽयं हेत्वाभास इत्यपरे। परप्रयुक्तव्याप्त्युपजीवी हि हेतुरप्रयोजकः; परश्चोपाधिः स चात्रास्तीति। न चैवमपि नामभेदे कश्चिद्दोषः, सन्दिग्धविपक्षवृत्तिकत्वानतिक्रमात्। ये तु पक्षसपक्षविपक्षव्यापकादयोऽनैकान्तिकभेदास्तेऽस्यैव प्रपञ्चभूताः। तथाहि– पक्षसपक्षविपक्षव्यापको यथा–अनित्यः शब्दः प्रमेयत्वात्। अयं पक्षे शब्दे सपक्षे घटादौ विपक्षे व्योमादौ चास्ति। १। पक्षव्यापकः सपक्षविपक्षैकदेशवृत्तिर्यथा–अनित्यः शब्दः प्रत्यक्षत्वात। अस्मदादीन्द्रियग्राह्-

णयोग्यतामात्रं प्रत्यक्षत्वमत्राभिप्रेतं, ततो नास्य पक्षत्रयव्यापकत्वं पक्षैकदेशवृत्तित्वं वा प्रसज्यते । पक्षे हि शब्देऽयं सर्वत्रास्ति, न सपक्षविपक्षयोः, घटादौ सामान्यादौ च भावाद्, व्यणुकादौ व्योमादौ चाभावात् । २ । पक्षसपक्षव्यापको विपक्षैकदेशवृत्तिर्यथा-गौरयं, विषाणित्वात् । अयं हि पक्षं गां सपक्षं च गवान्तरं व्याप्नोति, विपक्षे तु महिष्यादावस्ति, न तु तुरङ्गादौ । ३ । पक्षविपक्षव्यापकः सपक्षैकदेशवृत्तिर्यथा– नायं गौर्विषाणित्वात् । अयं पक्षं गवयं विपक्षं च गां व्याप्नोति, सपक्षे तु महिष्यादावस्ति, न तु तुरङ्गादौ । ४ । पक्षसपक्षविपक्षैकदेशवृत्तिर्यथा–नित्या पृथिवी, प्रत्यक्षत्वात् । अयं पक्षे घटादावस्ति, न परमाण्वादौ, सपक्षे सामान्यादावस्ति, नाकाशादौ, विपक्षे बुद्बुदादावस्ति, नाप्यद्व्यणुकादौ, अयोग्यक्षविषयत्वमेवात्र प्रत्यक्षत्वं द्रष्टव्यम् । ५ । पक्षसपक्षैकदेशवृत्तिर्विपक्षव्यापको यथा–द्रव्याणि दिक्कालमनांसि, अमूर्त्तत्वात् । अयं पक्षे दिक्कालयोर्वर्त्तते, न मनसि, सपक्षे व्योमन्यस्ति, न घटादौ, विपक्षं तु गुणादिकं व्याप्नोति । ६ । पक्षविपक्षैकदेशवृत्तिः सपक्षव्यापको यथा–न द्रव्याणि दिक्कालमनांसि, अमूर्त्तत्वात् । प्राक्तनवैपरीत्येन सुगममेतत् । ७ । सपक्षविपक्षव्यापकः पक्षैकदेशवृत्तिर्यथा–न द्रव्याणि आकाशकालदिगात्ममनांसि, क्षणिकविशेषगुणरहितत्वात् । अयं पक्षे कालदिग्मनःसु वर्त्तते, नाकाशात्मसु, सपक्षं गुणादिकं विपक्षं च पृथिव्यप्तेजोवायुरूपं व्याप्नोति । ८ । यश्च नित्यः शब्दः श्रावणत्वादित्यादि सपक्षविपक्षव्यावृत्तत्वेन संशयजनकत्वादसाधारणानैकान्तिकः सौगतैः समाख्यायते; नैष सूक्ष्मतामञ्चति; श्रावणत्वाद्धि शब्दस्य । सर्वथैव नित्यत्वं यदि साध्यते तदाऽयं विरुद्ध एव हेतुः, कथञ्चिदनित्यत्वसाधनात् । प्राच्याश्रावणत्वस्वभावत्यागेनोत्तरश्रावणत्वस्वभावोत्पत्तेः कथञ्चिदनित्यत्वमन्तरेण शब्देऽनुपपत्तेः । अथ कथञ्चिन्नित्यत्वमस्माच्छब्दे साध्यते तदाऽसौ सम्यग्घेतुरेव, कथञ्चिन्नित्यत्वेन सार्द्धमन्यथाऽनुपपत्तिसद्भावादिति नायमनैकान्तिकः । यं च विरुद्धाव्यभिचारिनामानमनैकान्तिकविशेषमेते व्यतानिषुः, यथा-

अनित्यः शब्दः, कृतकत्वात् घटवत्। नित्यः शब्दः, श्रावणत्वात्, शब्दत्ववदिति; सोऽपि नित्यानित्यस्वरूपानेकान्तसिद्धौ सम्यग्घेतुरेव; तदपरपरिणामित्वादिहेतुवत्। सर्वथैकान्तसिद्धये पुनरुपन्यस्तोऽसौ भवत्येव हेत्वाभासः; स तु विरुद्धो वा संदिग्धविपक्षवृत्तिरनैकान्तिको वेति न कश्चिद्विरुद्धाव्यभिचारी नाम। एवं च असिद्धविरुद्धानैकान्तिकास्त्रय एव हेत्वाभासा इति स्थितम्। नन्वन्योऽप्यकिञ्चित्कराख्यो हेत्वाभासः परैरुक्तः, यथा—प्रतीते प्रत्यक्षादिनिराकृते च साध्ये हेतुरकिञ्चित्करः। प्रतीते, यथा—शब्दः श्रावणः, शब्दत्वात्। प्रत्यक्षादिनिराकृते, यथा—अनुष्णः कृष्णवर्त्मा, द्रव्यत्वाद्; यतिना वनिता सेवनीया, पुरुषत्वादित्यादिः; स कथं नात्राभिहित इति चेत्। उच्यते। नन्वेष हेतुर्निश्चितान्यथानुपपत्त्या सहितः स्याद्रहितो वा। प्रथमपक्षे, हेतोः सम्यक्त्वेऽपि प्रतीतसाध्यधर्मविशेषणप्रत्यक्षनिराकृतसाध्यधर्मविशेषणाऽऽगमनिराकृतसाध्यधर्मविशेषणादिपक्षाभासानां निवारयितुमशक्यत्वात् तैरेव दुष्टमनुमानम्। न च यत्र पक्षदोषस्तत्रावश्यं हेतुदोषोऽपि वाच्यः, दृष्टान्तादिदोषस्याप्यवश्यं वाच्यत्वप्रसक्तेः। द्वितीयपक्षे तु यथोक्तहेत्वाभासानामन्यतमेनैवानुमानस्य दुष्टत्वम्। तथा हि—अन्यथानुपपत्तेरभावोऽनध्यवसायाद्विपर्ययात् संशयाद्वा स्यात्, प्रकारान्तरासंभवात्; तत्र च क्रमेण यथोक्तहेत्वाभासावतार इति नोक्तहेत्वाभासेभ्योऽभ्यधिकः कश्चिदकिञ्चित्करो नाम। एवमेव न कालात्ययापदिष्टोऽपि। तथाहि—अस्य स्वरूपं कालात्ययापदिष्टः कालातीत इति; हेतोः प्रयोगकालः प्रत्यक्षागमानुपहतपक्षपरिग्रहसमयस्तमतीत्य प्रयुज्यमानः प्रत्यक्षागमबाधिते विषये वर्त्तमानः कालात्ययापदिष्टो भवतीति। अयं चाकिञ्चित्करदूषणेनैव दूषितोऽवसेयः। प्रकरणसमोऽप्यप्रकटनीय एव। अस्य हि लक्षणं; यस्मात् प्रकरणचिन्ता स निर्णयार्थमपदिष्टः प्रकरणसम इति; यस्मात्प्रकरणस्य पक्षप्रतिपक्षयोश्चिन्ता विमर्शात्मिका प्रवर्त्तते, कस्माच्चासौ प्रवर्त्तते ?, विशेषानुपलम्भात्; स एव विशेषानुपलम्भो यदा निर्णयार्थमपदिश्यते तदा प्रकरणमनतिवर्त्तमा-

नत्वात् प्रकरणसमो भवति; प्रकरणे पक्षे प्रतिपक्षे च समस्तुल्य इति । यथा–अनित्यः शब्दो नित्यधर्मानुपलब्धेरित्येकेनोक्ते, द्वितीयः प्राह्– यद्यनेन प्रकारेणानित्यत्वं साध्यते तर्हि नित्यतासिद्धिरप्यस्तु, अन्यतरानुपलब्धेस्तत्रापि सद्भावात् । तथाहि– नित्यः शब्दोऽनित्यधर्मानुपलब्धेरिति । अयं चानुपपन्नः, यतो यदि नित्यधर्मानुपलब्धिर्निश्चिता, तदा कथमतो नानित्यत्वसिद्धिः?; अथानिश्चिता, तर्हि संदिग्धासिद्धतैव दोषः । अथ योग्यायोग्यविशेषणमपास्य नित्यधर्माणामनुपलब्धिमात्रं निश्चितमेव, तत्तर्हि व्यभिचार्येव । प्रतिवादिनश्चासौ नित्यधर्मानुपलब्धिः स्वरूपासिद्धैव नित्यधर्मोपलब्धेस्तत्रास्य सिद्धेः । एवमनित्यधर्मानुपलब्धिरपि परीक्षणीया; इति सिद्धं त्रय एव हेत्वाभासाः॥५७॥

अथ दृष्टान्ताभासान् भासयन्ति–

साधर्म्येण दृष्टान्ताभासो नवप्रकारः ॥ ५८ ॥

दृष्टान्तो हि प्राग् द्विप्रकारः प्रोक्तः, साधर्म्येण वैधर्म्येण च । ततस्तदाभासोऽपि तथैव वाच्य इति साधर्म्यदृष्टान्ताभासस्तावत्प्रकारतो दर्शितः ॥ ५८ ॥

प्रकारानेव कीर्त्तयन्ति–

साध्यधर्मविकलः, साधनधर्मविकलः, उभयधर्मविकलः, सन्दिग्धसाध्यधर्मा, सन्दिग्धसाधनधर्मा, सन्दिग्धोभयधर्मा, अनन्वयोऽप्रदर्शितान्वयो विपरीतान्वयश्चेति ॥ ५९ ॥

इतिशब्दः प्रकारपरिसमाप्तौ; एतावन्त एव साधर्म्यदृष्टान्ताभासप्रकारा इत्यर्थः ॥ ५९ ॥

क्रमेणामून् उदाहरन्ति–

तत्रापौरुषेयः शब्दोऽमूर्त्तत्वाद् दुःखवदिति साध्यधर्मविकलः ॥ १ ॥ ६० ॥

पुरुषव्यापाराभावे दुःखानुत्पादेन दुःखस्य पौरुषेयत्वात् तत्रापौरुषेयत्वसाध्यस्यावृत्तेरयं साध्यधर्मविकल इति ॥१॥६०॥

तस्यामेव प्रतिज्ञायां तस्मिन्नेव हेतौ परमाणुवदिति साधनधर्मविकलः ॥ २ ॥ ६१ ॥

परमाणौ हि साध्यधर्मोऽपौरुषेयत्वमस्ति, साधनधर्मस्त्वमूर्त्तत्वं नास्ति, मूर्त्तत्वात् परमाणोः ॥ २ ॥ ६१ ॥

कलशवदित्युभयधर्मविकलः ॥ ३ ॥ ६२ ॥

तस्यामेव प्रतिज्ञायां तस्मिन्नेव च हेतौ कलशदृष्टान्तस्य पौरुषेयत्वान्मूर्त्तत्वाच्च साध्यसाधनोभयधर्मविकलता ॥ ३ ॥ ६२ ॥

रागादिमानयं वक्तृत्वाद्देवदत्तवदिति सन्दिग्धसाध्यधर्मा ॥ ४ ॥ ६३ ॥

देवदत्ते हि रागादयः सदसत्त्वाभ्यां संदिग्धाः; परचेतोविकाराणां परोक्षत्वाद्रागाद्यव्यभिचारिलिङ्गादर्शनाच्च ॥ ४ ॥ ६३ ॥

मरणधर्माऽयं रागादिमत्त्वात् मैत्रवदिति संदिग्धसाधनधर्मा ॥ ५ ॥ ६४ ॥

मैत्रे हि साधनधर्मो रागादिमत्त्वाख्यः संदिग्धः ॥ ५ ॥ ६४ ॥

नायं सर्वदर्शी रागादिमत्त्वात् मुनिविशेषवदिति सन्दिग्धोभयधर्मा ॥ ६ ॥ ६५ ॥

मुनिविशेषे सर्वदर्शित्वरागादिमत्त्वाख्यौ साध्यसाधनधर्मौ संदिग्धेते; तदव्यभिचारिलिङ्गादर्शनात् ॥ ६ ॥ ६५ ॥

रागादिमान् विवक्षितः पुरुषो वक्तृत्वादिष्टपुरुषवदित्यनन्वयः ॥ ७ ॥ ६६ ॥

यद्यपीष्टपुरुषे रागादिमत्त्वं च वक्तृत्वं च साध्यसाधनधर्मौ दृष्टौ, तथापि यो यो वक्ता स स रागादिमानिति व्याप्त्यसिद्धेरनन्वयत्वम्॥७॥६६

अनित्यः शब्दः कृतकत्वात् घटवदित्यप्रदर्शितान्वयः ॥ ८ ॥ ६७ ॥

अत्र यद्यपि वास्तवोऽन्वयोऽस्ति तथापि वादिना वचनेन न प्रकाशित इत्यप्रदर्शितान्वयत्वम् । यद्यप्यत्र वस्तुनिष्ठो न कश्चिद्दोषस्तथापि परार्थानुमाने वचनगुणदोषानुसारेण वक्तृगुणदोषौ परीक्षणीयाविति भवत्यस्य वाचनिकं दुष्टत्वम् । एवं विपरीतान्वयाप्रदर्शितव्यतिरेकविपरीतव्यतिरेकेष्वपि द्रष्टव्यम् ॥ ८ ॥ ६७ ॥

अनित्यः शब्दः कृतकत्वात्, यदनित्यं तत् कृतकं घटवदिति विपरीतान्वयः ॥ ९ ॥ ६८ ॥

प्रसिद्धानुवादेन ह्यप्रसिद्धं विधेयम्; प्रसिद्धं चात्र कृतकत्वं हेतुत्वेनोपादानाद्, अप्रसिद्धं त्वनित्यत्वं साध्यत्वेन निर्देशाद्; इति प्रसिद्धस्य कृतकत्वस्यैवानुवादसर्वनाम्ना यच्छब्देन निर्देशो युक्तः, न पुनरप्रसिद्धस्यानित्यत्वस्य; अनित्यत्वस्यैव च विधिसर्वनाम्ना यच्छब्देन परामर्श उपपन्नो न तु कृतकत्वस्य ॥ ९ ॥ ६८ ॥

अथ वैधर्म्यदृष्टान्ताभासमाहुः–

वैधर्म्येणापि दृष्टान्ताभासो नवधा ॥ ६९ ॥

तानेव प्रकारानुद्दिशन्ति–

असिद्धसाध्यव्यतिरेकोऽसिद्धसाधनव्यतिरेकोऽसिद्धोभयव्यतिरेकः, सन्दिग्धसाध्यव्यतिरेकः, सन्दिग्धसाधनव्यतिरेकः, सन्दिग्धोभयव्यतिरेकोऽव्यतिरेकोऽप्रदर्शितव्यतिरेको विपरीतव्यतिरेकश्च ॥ ७० ॥

अथैतान् क्रमेणोदाहरन्ति–

तेषु भ्रान्तमनुमानं प्रमाणत्वात् यत्पुनर्भ्रान्तं न भवति

न तत् प्रमाणं यथा स्वप्नज्ञानमिति असिद्धसाध्यव्यतिरेकः; स्वप्नज्ञानात् भ्रान्तत्वस्यानिवृत्तेः ॥ १ ॥ ७१ ॥

निर्विकल्पकं प्रत्यक्षं प्रमाणत्वाद् यत्तु सविकल्पकं न तत्प्रमाणं यथा लैङ्गिकमित्यसिद्धसाधनव्यतिरेको लैङ्गिकात्प्रमाणत्वस्यानिवृत्तेः ॥ २ ॥ ७२ ॥

नित्यानित्यः शब्दः सत्त्वात् यस्तु न नित्यानित्यः स न संस्तद्यथा स्तम्भ इत्यसिद्धोभयव्यतिरेकः स्तम्भान्नित्यानित्यत्वस्य सत्त्वस्य चाव्यावृत्तेः ॥ ३ ॥ ७३ ॥

व्यक्तमेतत्सूत्रत्रयमपि ॥ ३ ॥ ७३ ॥

असर्वज्ञोऽनाप्तो वा कपिलोऽक्षणिकैकान्तवादित्वाद् यः सर्वज्ञ आप्तो वा स क्षणिकैकान्तवादी यथा सुगत इति सन्दिग्धसाध्यव्यतिरेकः सुगतेऽसर्वज्ञतानाप्तत्वयोः साध्यधर्मयोर्व्यावृत्तेः सन्देहात् ॥ ४ ॥ ७४ ॥

अयं च परमार्थतोऽसिद्धसाध्यव्यतिरेक एव क्षणिकैकान्तस्य प्रमाणबाधितत्वेन तदभिधातुरसर्वज्ञतानाप्तत्वप्राप्तेः केवलं तत्प्रतिक्षेपकप्रमाणमाहात्म्यपरामर्शनशून्यानां प्रमातॄणां सन्दिग्धसाध्यव्यतिरेकत्वेनाभास इति तथैव कथितः ॥ ४ ॥ ७४ ॥

अनादेयवचनः कश्चिद्विवक्षितः पुरुषो रागादिमत्त्वाद् यः पुनरादेयवचनः स वीतरागस्तद्यथा शौद्धोदनिरिति सन्दिग्धसाधनव्यतिरेकः शौद्धोदनौ रागादिमत्त्वस्य निवृत्तेः संशयात् ॥ ५ ॥ ७५ ॥

यद्यपि तद्दर्शनानुरागिणां शौद्धोदनेरादेयवचनत्वं प्रसिद्धं तथापि रागादिमत्त्वाभावस्तन्निश्चायकप्रमाणवैकल्यतः सन्दिग्ध एव ॥५॥७५॥

न वीतरागः कपिलः करुणाऽऽस्पदेष्वपि परमकृपयाऽनर्पितनिजपिशितशकलत्वात् यस्तु वीतरागः स करुणास्पदेषु परमकृपया समर्पितनिजपिशितशकलस्तद्यथा-तपनबन्धुरिति सन्दिग्धोभयव्यतिरेक इति तपनबन्धौ वीतरागत्वाभावस्य करुणाऽऽस्पदेष्वपि परमकृपयाऽनर्पितनिजपिशितशकलत्वस्य च व्यावृत्तेः सन्देहात् ॥ ६ ॥ ७६ ॥

तपनबन्धुर्बुद्धो वैधर्म्यदृष्टान्ततया यः समुपन्यस्तः स न ज्ञायते किं रागादिमानुत वीतरागः, तथा करुणाऽऽस्पदेषु परमकृपया निजपिशितशकलानि समर्पितवान्नवा, तन्निश्चायकप्रमाणापरिस्फुरणात् ॥६॥७६॥

न वीतरागः कश्चिद्विवक्षितः पुरुषो वक्तृत्वात् यः पुनर्वीतरागो न स वक्ता यथोपलखण्ड इत्यव्यतिरेकः॥७॥७७॥

यद्यपि किलोपलखण्डादुभयं व्यावृत्तं तथापि व्याप्त्या व्यतिरेकासिद्धेरव्यतिरेकत्वम् ॥ ७ ॥ ७७ ॥

अनित्यः शब्दः कृतकत्वादाकाशवदित्यप्रदर्शितव्यतिरेकः ॥ ८ ॥ ७८ ॥

अत्र यदनित्यं न भवति तत्कृतकमपि न भवतीति विद्यमानोऽपि व्यतिरेको वादिना स्ववचनेन नोद्भावित इत्यप्रदर्शितव्यतिरेकत्वम् ॥ ८ ॥ ७८ ॥

अनित्यः शब्दः कृतकत्वाद् यदकृतकं तन्नित्यं यथाऽऽकाशमिति विपरीतव्यतिरेकः ॥ ९ ॥ ७९ ॥

वैधर्म्यप्रयोगे हि साध्याभावः साधनाभावाक्रान्तो दर्शनीयो न चैवमत्रेति विपरीतव्यतिरेकत्वम् ॥ ९ ॥ ७९ ॥

अथोपनयननिगमनाभासौ प्रभाषन्ते–

उक्तलक्षणोल्लङ्घनेनोपनयनिगमनयोर्वचने तदाभासौ॥८०॥

'हेतोः साध्यधर्मिण्युपसंहरणमुपनयः' इत्युपनयस्य लक्षणम्; 'साध्यधर्मस्य पुनर्निगमनम्' इति निगमनस्येति ॥ ८० ॥

उपनयाभासमुदाहरन्ति–

यथा परिणामी शब्दः कृतकत्वाद् यः कृतकः स परिणामी यथा कुम्भ इत्यत्र परिणामी च शब्द इति कृतकश्च कुम्भ इति च ॥ ८१ ॥

इह साध्यधर्मं साध्यधर्मिणि साधनधर्मं वा दृष्टान्तधर्मिणि उपसंहरत उपनयाभासः ॥ ८१ ॥

निगमनाभासमुदाहरन्ति–

तस्मिन्नेव प्रयोगे तस्मात् कृतकः शब्द इति तस्मात्परिणामी कुम्भ इति च ॥ ८२ ॥

अत्रापि साधनधर्मं साध्यधर्मिणि साध्यधर्मं वा दृष्टान्तधर्मिणि उपसंहरतो निगमनाभासः। एवं पक्षशुद्ध्याद्यवयवपञ्चकस्य भ्रान्त्या वैपरीत्यप्रयोगे तदाभासपञ्चकमपि तर्कणीयम् ॥ ८२ ॥

इत्थमनुमानाभासमभिधायागमाभासमाहुः–

अनाप्तवचनप्रभवं ज्ञानमागमाभासम् ॥ ८३ ॥

अभिधेयं वस्तु यथावस्थितं यो जानीते यथाज्ञानं चाभिधत्ते स आप्त उक्तस्तद्विपरीतोऽनाप्तस्तद्वचनसमुत्थं ज्ञानमागमाभासं ज्ञेयम् ॥

अत्रोदाहरन्ति–

यथा मेकलकन्यकायाः कूले तालहिन्तालयोर्मूले सुलभाः पिण्डखर्जूराः सन्ति त्वरितं गच्छत २ शावकाः! ॥८४॥

रागाक्रान्तो ह्यनाप्तः पुरुषः क्रीडापरवशः सन्नात्मनो विनोदार्थं

किञ्चन वस्त्वन्तरमलभमानः शावकैरपि समं क्रीडाऽभिलाषेणेदं वाक्यमुच्चारयति ॥ ८४ ॥

एवमुक्तः प्रमाणस्य स्वरूपाभासः; संप्रति संख्याऽऽभासमाख्यान्ति-

प्रत्यक्षमेवैकं प्रमाणमित्यादिसंख्यानं तस्य संख्याऽऽभासम् ॥८५॥

प्रत्यक्षपरोक्षभेदाद्धि प्रमाणस्य द्वैविध्यमुक्तम्; तद्वैपरीत्येन प्रत्यक्षमेव, प्रत्यक्षानुमाने एव, प्रत्यक्षानुमानागमा एव प्रमाणमित्यादिकं चार्वाकवैशेषिकसौगतसांख्यादितीर्थान्तरीयाणां संख्यानं, तस्य प्रमाणस्य संख्याऽऽभासम्। प्रमाणसंख्याभ्युपगमश्च परेषामितोऽवसेयः-

चार्वाकोऽध्यक्षमेकं सुगतकणभुजौ सानुमानं सशाब्दं
तद् द्वैतं पारमर्षः सहितमुपमया तत् त्रयं चाक्षपादः ।
अर्थापत्त्या प्रभाकृद्वदति च निखिलं मन्यते भट्ट एतत्
साभावं, द्वे प्रमाणे जिनपतिसमये स्पष्टतोऽस्पष्टतश्च ॥१॥८५॥

अथ विषयाभासं प्रकाशयन्ति-

सामान्यमेव, विशेष एव, तद्द्वयं वा स्वतन्त्रमित्यादिस्तस्य विषयाभासः ॥ ८६ ॥

सामान्यमात्रं सत्ताद्वैतवादिनो, विशेषमात्रं सौगतस्य, तदुभयं च स्वतन्त्रं नैयायिकादेरित्यादिरेकान्तस्तस्य प्रमाणस्य विषयाभासः । आदिशब्दान्नित्यमेवानित्यमेव तद्द्वयं वा परस्परानिरपेक्षमित्याद्येकान्तपरिग्रहः ॥ ८६ ॥

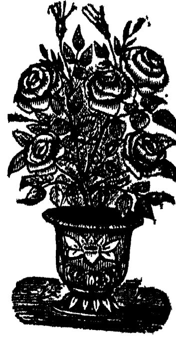
अथ फलाभासमाहुः-

अभिन्नमेव भिन्नमेव वा प्रमाणात्फलं तस्य तदाभासम् ॥ ८७ ॥

अभिन्नमेव प्रमाणात्फलं बौद्धानां, भिन्नमेव नैयायिकादीनां तस्य

प्रमाणस्य तदाभासं फलाभासं; यथा फलस्य भेदाभेदैकान्तावेकान्तावेव तथा सूत्रत एव प्रागुपपादितमिति ॥ ८७ ॥

इति प्रमाणनयतत्त्वालोकालङ्कारे श्रीरत्नप्रभाचार्यविरचितायां
रत्नाकरावतारिकाख्यलघुटीकायां फलप्रमाणस्वरूपाभासा-



अर्हम्

अथ सप्तमः परिच्छेदः ।



एतावता प्रमाणतत्त्वं व्यवस्थाप्येदानीं नयतत्त्वं व्यवस्थापयन्ति—

नीयते येन श्रुताख्यप्रमाणविषयीकृतस्यार्थस्यांशस्तदितरांशौदासीन्यतः स प्रतिपत्तुरभिप्रायविशेषो नयः॥१॥

अत्रैकवचनमतन्त्रं तेनांशावंशा वा, येन परामर्शविशेषेण श्रुतप्रमाणप्रतिपन्नवस्तुनो विषयीक्रियन्ते तदितरांशौदासीन्यापेक्षया स नयोऽभिधीयते । तदितरांशप्रतिक्षेपे तु तदाभासता भणिष्यते । प्रत्यपादयाम च स्तुतिद्वात्रिंशति—

अहो ! चित्रं चित्रं तव चरितमेतन्मुनिपते !
स्वकीयानामेषां विविधविषयव्याप्तिवशिनाम् ।
विपक्षापेक्षाणां कथयसि नयानां सुनयतां
विपक्षक्षेप्तॄणां पुनरिह विभो ! दुष्टनयताम् ॥ १ ॥

पञ्चाशति च—

निःशेषांशजुषां प्रमाणविषयीभूयं समासेदुषां
वस्तूनां नियतांशकल्पनपराः सप्त श्रुतासङ्गिनः ।
औदासीन्यपरायणास्तदपरे चांशे भवेयुर्नया-
श्चेदेकान्तकलङ्कपङ्ककलुषास्ते स्युस्तदा दुर्नयाः ॥ १ ॥

ननु नयस्य प्रमाणाद्भेदेन लक्षणप्रणयनमयुक्तम् । स्वार्थव्यवसायात्मकत्वेन तस्य प्रमाणस्वरूपत्वात् । तथाहि—नयः प्रमाणमेव, स्वार्थव्यवसायकत्वादिष्टप्रमाणवत् स्वार्थव्यवसायकस्याप्यस्य प्रमाणत्वानभ्युपगमे प्रमाणस्यापि तथाविधस्य प्रमाणत्वं न स्यादिति कश्चित् । तदसत् । नयस्य स्वार्थैकदेशनिर्णीतिलक्षणत्वेन स्वार्थव्यवसायकत्वासिद्धेः । ननु नयविषयतया संमतोऽर्थैकदेशोऽपि यदि वस्तु तदा तत्परिच्छेदी

नयः प्रमाणमेव, वस्तुपरिच्छेदलक्षणत्वात्प्रमाणस्य। स न चेद्वस्तु तर्हि तद्विषयो नयो मिथ्याज्ञानमेव स्यात्, तस्यावस्तुविषयत्वलक्षणत्वादिति चेत्। तदवद्यम्। अर्थैकदेशस्य वस्तुत्वावस्तुत्वपरिहारेण वस्त्वंशतया प्रतिज्ञानात्। तथा चावाचि–

नायं वस्तु न चावस्तु वस्त्वंशः कथ्यते बुधैः।
नासमुद्रः समुद्रो वा समुद्रांशो यथैव हि ॥ १ ॥
तन्मात्रस्य समुद्रत्वे शेषांशस्यासमुद्रता।
समुद्रबहुता वा स्यात् तत्त्वे क्वास्तु समुद्रवित्?॥ २ ॥

यथैव हि समुद्रांशस्य समुद्रत्वे शेषसमुद्रांशानामसमुद्रत्वप्रसङ्गात् समुद्रबहुत्वापत्तेर्वा; तेषामपि प्रत्येकं समुद्रत्वात्। तस्यासमुद्रत्वे वा शेषसमुद्रांशानामप्यसमुद्रत्वात् क्वचिदपि समुद्रव्यवहारायोगात्। समुद्रांशः समुद्रांश एवोच्यते, तथा स्वार्थैकदेशो नयस्य न वस्तु, स्वार्थैकदेशान्तराणामवस्तुत्वप्रसङ्गाद् वस्तुबहुत्वानुषक्तेर्वा; नाप्यवस्तु, शेषांशानामप्यवस्तुत्वेन क्वचिदपि वस्तुव्यवस्थाऽनुपपत्तेः। किं तर्हि वस्त्वंश एवासौ तादृक्प्रतीतेर्बाधकाभावात्? ततो वस्त्वंशे प्रवर्त्तमानो नयः स्वार्थैकदेशव्यवसायलक्षणो न प्रमाणं, नापि मिथ्याज्ञानमिति ॥ १ ॥

नयसामान्यलक्षणमुक्त्वा नयाभासस्य तद्दर्शयितुमाहुः–

स्वाभिप्रेतादंशादितरांशापलापी पुनर्नयाभासः ॥ २ ॥

पुनः शब्दो नयात् व्यतिरेकं द्योतयति। नयाभासो नयप्रतिबिम्बात्मा दुर्नय इत्यर्थः। यथा तीर्थिकानां नित्यानित्याद्येकान्तप्रदर्शकं सकलं वाक्यमिति ॥ २ ॥

नयप्रकारसूचनायाहुः–

व्यासनयप्रकारान् प्रकाशयन्ति—

व्यासतोऽनेकविकल्पः ॥ ४ ॥

एकांशगोचरस्य हि प्रतिपत्त्रभिप्रायविशेषस्य नयस्वरूपत्वमुक्तं, ततश्चानन्तांशात्मके वस्तुन्येकैकांशपर्यवसायिनो यावन्तः प्रतिपत्तॄणामभिप्रायास्तावन्तो नयाः, ते च नियतसंख्यया संख्यातुं न शक्यन्त इति व्यासतो नयस्याऽनेकप्रकारत्वमुक्तम् ॥ ४ ॥

समासनयं भेदतो दर्शयन्ति—

समासतस्तु द्विभेदो द्रव्यार्थिकः पर्यायार्थिकश्च ॥ ५ ॥

नय इत्यनुवर्तते; द्रवति द्रोष्यति अदुद्रुवत् तांस्तान् पर्यायानिति द्रव्यं तदेवार्थः, सोऽस्ति यस्य विषयत्वेन स द्रव्यार्थिकः । पर्येत्युत्पादविनाशौ प्राप्नोतीति पर्यायः स एवार्थः, सोऽस्ति यस्याऽसौ पर्यायार्थिकः । एतावेव च द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकाविति, द्रव्यस्थितपर्यायस्थिताविति, द्रव्यार्थपर्यायार्थाविति च प्रोच्येते । ननु गुणविषयस्तृतीयो गुणार्थिकोऽपि किमिति नोक्त इति चेत्, गुणस्य पर्याय एवान्तर्भूतत्वेन पर्यायार्थिकेनैव तत्संग्रहात् । पर्यायो हि द्विविधः—क्रमभावी सहभावी च । तत्र सहभावी गुण इत्यभिधीयते । पर्यायशब्देन तु पर्यायसामान्यस्य स्वव्यक्तिव्यापिनोऽभिधानान्न दोषः । ननु द्रव्यपर्यायव्यतिरिक्तौ सामान्यविशेषौ विद्येते ततस्तद्गोचरमपरमपि नयद्वयं प्राप्नोतीति चेत् । नैतदनुपद्रवम् । द्रव्यपर्यायाभ्यां व्यतिरिक्तयोः सामान्यविशेषयोरप्रसिद्धेः । तथाहि—द्विप्रकारं सामान्यमुक्तम्—ऊर्द्धतासामान्यं तिर्यक्सामान्यं च । तत्रोर्द्धतासामान्यं द्रव्यमेव; तिर्यक्सामान्यं तु प्रतिव्यक्तिसदृशपरिणामलक्षणं व्यञ्जनपर्याय एव । स्थूलाः कालान्तरस्थायिनः शब्दानां सङ्केतविषया व्यञ्जनपर्याया इति प्रावचनिकप्रसिद्धेः । विशेषोऽपि वैसदृश्यविवर्तलक्षणः पर्याय एवान्तर्भवतीति नैताभ्यामधिकनयावकाशः ॥ ५ ॥

द्रव्यार्थिकभेदानाहुः—

आद्यो नैगमसंग्रहव्यवहारभेदात् त्रेधा ॥ ६ ॥

आद्यो द्रव्यार्थिकः ॥ ६ ॥

तत्र नैगमं प्ररूपयन्ति-

धर्मयोर्धर्मिणोर्धर्मधर्मिणोश्च प्रधानोपसर्जनभावेन यद्विवक्षणं स नैकगमो नैगमः ॥ ७ ॥

पर्याययोर्द्रव्ययोर्द्रव्यपर्याययोश्च मुख्यामुख्यरूपतया यद्विवक्षणं स एवंरूपो नैके गमा बोधमार्गा यस्याऽसौ नैगमो नाम नयो ज्ञेयः ॥७॥

अथास्योदाहरणाय सूत्रत्रयीमाहुः-

सच्चैतन्यमात्मनीति धर्मयोः ॥ ८ ॥

प्रधानोपसर्जनभावेन विवक्षणमितीहोत्तरत्र च सूत्रद्वये योजनीयम्। अत्र चैतन्याख्यस्य व्यञ्जनपर्यायस्य प्राधान्येन विवक्षणम्; विशेष्यत्वात्। सत्त्वाख्यस्य तु व्यञ्जनपर्यायस्योपसर्जनभावेन; तस्य चैतन्यविशेषणत्वादिति धर्मद्वयगोचरो नैगमस्य प्रथमो भेदः ॥ ८ ॥

वस्तु पर्यायवद् द्रव्यमिति धर्मिणोः ॥९॥

अत्र हि पर्यायवद् द्रव्यं वस्तु वर्त्तत इति विवक्षायां पर्यायवद् द्रव्याख्यस्य धर्मिणो विशेष्यत्वेन प्राधान्यम्, वस्त्वाख्यस्य तु विशेषणत्वेन गौणत्वम्। यद्वा। किं वस्तु पर्यायवद् द्रव्यमिति विवक्षायां वस्तुनो विशेष्यत्वात् प्राधान्यम्, पर्यायवद् द्रव्यस्य तु विशेषणत्वात् गौणत्वमिति धर्मियुग्मगोचरोऽयं नैगमस्य द्वितीयो भेदः ॥ ९ ॥

क्षणमेकं सुखी विषयासक्तजीव इति धर्मधर्मिणोः ॥१०॥

अत्र हि विषयासक्तजीवाख्यस्य धर्मिणो मुख्यता, विशेष्यत्वात्, सुखलक्षणस्य तु धर्मस्याप्रधानता, तद्विशेषणत्वेनोपात्तत्वादिति धर्मधर्म्यालम्बनोऽयं नैगमस्य तृतीयो भेदः। नचास्यैवं प्रमाणात्मकत्वानुषङ्गो धर्मधर्मिणोः प्राधान्येनात्र ज्ञप्तेरसंभवात् तयोरन्यतर एव हि नैगमनयेन प्रधानतयाऽनुभूयते। प्राधान्येन द्रव्यपर्यायद्वयात्मकं चार्थमनुभवद्विज्ञानं प्रमाणं प्रतिपत्तव्यं नान्यत् ॥ १० ॥

अथ नैगमाभासमाहुः—

धर्मद्वयादीनामैकान्तिकपार्थक्याभिसन्धिर्नैगमाभासः ॥ ११ ॥

आदिशब्दाद् धर्मिद्वयधर्मधर्मिद्वययोः परिग्रहः । ऐकान्तिकपार्थक्याभिसन्धिरैकान्तिकभेदाभिप्रायो नैगमाभासो नैगमदुर्नय इत्यर्थः ॥ ११ ॥

अत्रोदाहरन्ति—

यथाऽऽत्मनि सत्त्वचैतन्ये परस्परमत्यन्तं पृथग्भूते इत्यादिः ॥ १२ ॥

आदिशब्दाद्वस्त्वाख्यपर्यायवद्द्रव्याख्ययोर्धर्मिणोः सुखजीवलक्षणयोर्धर्मधर्मिणोश्च सर्वथा पार्थक्येन कथनं तदाभासत्वेन द्रष्टव्यम् । नैयायिकवैशेषिकदर्शनं चैतदाभासतया ज्ञेयम् ॥ १२ ॥

अथ संग्रहस्वरूपमुपवर्णयन्ति—

सामान्यमात्रग्राही परामर्शः संग्रहः ॥ १३ ॥

सामान्यमात्रमशेषविशेषरहितं सत्त्वद्रव्यत्वादिकं गृह्णातीत्येवंशीलः, समेकीभावेन पिण्डीभूततया विशेषराशिं गृह्णातीति संग्रहः। अयमर्थः। स्वजातेर्दृष्टेष्टाभ्यामविरोधेन विशेषाणामेकरूपतया यद् ग्रहणं स संग्रह इति ॥१३॥

अमुं भेदतो दर्शयन्ति—

अयमुभयविकल्पः परोऽपरश्च ॥ १४ ॥

तत्र परसंग्रहमाहुः—

अशेषविशेषेष्वौदासीन्यं भजमानः शुद्धद्रव्यं सन्मात्रमभिमन्यमानः परसंग्रहः ॥ १५ ॥

परामर्श इत्यग्रेतनेऽपि योजनीयम् ॥ १५ ॥

उदाहरन्ति-

विश्वमेकं सदविशेषादिति यथा ॥ १६ ॥

अस्मिन् उक्ते हि सदितिज्ञानाभिधानानुवृत्तिलिङ्गानुमितसत्ताकत्वेनैकत्वमशेषार्थानां संगृह्यते ॥ १६ ॥

एतदाभासमाहुः-

सत्ताऽद्वैतं स्वीकुर्वाणः सकलविशेषान्निराचक्षाणस्तदाभासः ॥ १७ ॥

अशेषविशेषेष्वौदासीन्यं भजमानो हि परामर्शविशेषः संग्रहाख्यां लभते, न चायं तथेति तदाभासः ॥ १७ ॥

उदाहरन्ति-

यथा सत्तैव तत्त्वं ततः पृथग्भूतानां विशेषाणामदर्शनात् ॥ १८ ॥

अद्वैतवादिदर्शनान्यखिलानि सांख्यदर्शनं चैतदाभासत्वेन प्रत्येयम्। अद्वैतवादस्य सर्वस्यापि दृष्टेष्टाभ्यां विरुध्यमानत्वात् ॥ १८ ॥

अथापरसंग्रहमाहुः-

द्रव्यत्वादीन्यवान्तरसामान्यानि मन्वानस्तद्भेदेषु गजनिमीलिकामवलम्बमानः पुनरपरसंग्रहः ॥ १९ ॥

द्रव्यत्वमादिर्येषां पर्यायत्वप्रभृतीनां तानि तथा, अवान्तरसामान्यानि सत्ताख्यमहासामान्यापेक्षया कतिपयव्यक्तिनिष्ठानि तद्भेदेषु द्रव्यत्वाद्याश्रयभूतविशेषेषु द्रव्यपर्यायादिषु गजनिमीलिकामुपेक्षाम् ॥ १९ ॥

उदाहरन्ति-

अत्र द्रव्यं द्रव्यमित्यभिन्नज्ञानाभिधानलक्षणलिङ्गानुमितद्रव्यत्वात्मकत्वेनैक्यं षण्णामपि धर्मादिद्रव्याणां संगृह्यते । आदिशब्दाच्चेतनाचेतनपर्यायाणां सर्वेषामेकत्वम्; पर्यायत्वाविशेषादित्यादि दृश्यम् ॥२०॥

एतदाभासमाहुः-

द्रव्यत्वादिकं प्रतिजानानस्तद्विशेषान्निह्नुवानस्तदाभासः ॥ २१ ॥

तदाभासोऽपरसंग्रहाभासः ॥ २१ ॥

उदाहरन्ति-

यथा द्रव्यत्वमेव तत्त्वं, ततोऽर्थान्तरभूतानां द्रव्याणामनुपलब्धेरित्यादिः ॥ २२ ॥

अयं हि द्रव्यत्वस्यैव तात्त्विकतां प्रख्यापयति, तद्विशेषभूतानि तु धर्मादिद्रव्याण्यपह्नुत इत्यपरसंग्रहाभासनिदर्शनम् । सर्वत्र संग्रहाभासत्वे कारणं प्रमाणविरोध एव, सामान्यविशेषात्मनो वस्तुनस्तेन प्रतीतेरभिहितत्वात् ॥ २२ ॥

अथ व्यवहारनयं व्याहरन्ति-

संग्रहेण गोचरीकृतानामर्थानां विधिपूर्वकमवहरणं येनाभिसन्धिना क्रियते स व्यवहारः ॥ २३ ॥

संग्रहगृहीतान् सत्त्वाद्यर्थान् विधाय न तु निषिध्य यः परामर्शविशेषस्तानेव विभजते, स व्यवहारनयस्तज्ज्ञैः कीर्त्यते ॥ २३ ॥

उदाहरन्ति-

यथा यत्सत्तद् द्रव्यं पर्यायो वेत्यादिः ॥ २४ ॥

आदिशब्दादपरसंग्रहगृहीतार्थगोचरव्यवहारोदाहरणं दृश्यम् । यद् द्रव्यं तज्जीवादि षड्विधं, यः पर्यायः स द्विविधः-क्रमभावी सहभावी चेति । एवं यो जीवः स मुक्तः संसारी च, यः क्रमभावी पर्यायः स क्रियारूपोऽक्रियारूपश्चेत्यादि ॥ २४ ॥

एतदाभासं वर्णयन्ति—

यः पुनरपारमार्थिकद्रव्यपर्यायविभागमभिप्रैति स व्यवहाराभासः ॥ २५ ॥

यः पुनः परामर्शविशेषः कल्पनाऽऽरोपितद्रव्यपर्यायप्रविवेकं मन्यते सोऽत्र व्यवहारदुर्नयः प्रत्येयः ॥ २५ ॥

उदाहरन्ति—

यथा चार्वाकदर्शनम् ॥ २६ ॥

चार्वाको हि प्रमाणप्रतिपन्नं जीवद्रव्यपर्यायादिप्रविभागं कल्पनाऽऽरोपितत्वेनापह्नुते, अविचारितरमणीयं भूतचतुष्टयप्रविभागमात्रं तु स्थूललोकव्यवहारानुयायितया समर्थयत इत्यस्य दर्शनं व्यवहारनयाभासतयोपदर्शितम् ॥ २६ ॥

द्रव्यार्थिकं त्रेधाऽभिधाय पर्यायार्थिकं प्रपञ्चयन्ति—

पर्यायार्थिकश्चतुर्द्धा ऋजुसूत्रः शब्दः समभिरूढ एवंभूतश्च ॥ २७ ॥

एषु ऋजुसूत्रं तावद्वितन्वन्ति—

ऋजु वर्त्तमानक्षणस्थायि पर्यायमात्रं प्राधान्यतः सूत्रयन्नभिप्राय ऋजुसूत्रः ॥ २८ ॥

ऋजु अतीतानागतकालक्षणलक्षणकौटिल्यवैकल्यात् प्राञ्जलम्। अयं हि द्रव्यं सदपि गुणीभावान्नार्पयति, पर्यायांस्तु क्षणध्वंसिन प्रधानतया दर्शयतीति ॥ २८ ॥

उदाहरन्ति—

यथा सुखविवर्त्तः सम्प्रत्यस्तीत्यादिः ॥ २९ ॥

अनेन हि वाक्येन क्षणस्थायिसुखाख्यं पर्यायमात्रं प्राधान्ये दर्श्यते, तदधिकरणभूतं पुनरात्मद्रव्यं गौणतया नार्प्यते। अ

दिशब्दाद् दुःखपर्यायोऽधुनाऽस्तीत्यादिकं प्रकृतनयनिदर्शनमभ्यूह-नीयम् ॥ २९ ॥

ऋजुसूत्राभासं ब्रुवते–

सर्वथा द्रव्यापलापी तदाभासः ॥ ३० ॥

सर्वथा गुणप्रधानभावाभावप्रकारेण तदाभास ऋजुसूत्राभासः॥३०॥

उदाहरन्ति–

यथा तथागतमतम् ॥ ३१ ॥

तथागतो हि प्रतिक्षणविनश्वरान् पर्यायानेव पारमार्थिकतया समर्थयते, तदाधारभूतं तु प्रत्यभिज्ञादिप्रमाणप्रसिद्धं त्रिकालस्था-यि द्रव्यं तिरस्कुरुत इत्येतन्मतं तदाभासतयोदाहृतम् ॥ ३१ ॥

शब्दनयं शब्दयन्ति–

कालादिभेदेन ध्वनेरर्थभेदं प्रतिपद्यमानः शब्दः॥ ३२ ॥

कालादिभेदेन कालकारकलिङ्गसंख्यापुरुषोपसर्गभेदेन ॥ ३२ ॥

उदाहरन्ति–

यथा बभूव भवति भविष्यति सुमेरुरित्यादिः ॥ ३३ ॥

अत्रातीतवर्त्तमानभविष्यल्लक्षणकालत्रयभेदात्कनकाचलस्य भेदं शब्दनयः प्रतिपद्यते । द्रव्यरूपतया पुनरभेदममुष्योपेक्षते । एतच्च कालभेदे उदाहरणम् । करोति क्रियते कुम्भ इति कारकभेदे, तटस्तटी तटमिति लिङ्गभेदे, दाराः कलत्रमित्यादि संख्याभेदे, एहि मन्ये रथेन यास्यसि नहि यास्यसि यातस्ते पितेति पुरुषभेदे, सन्तिष्ठते अवतिष्ठत इत्युपसर्गभेदे ॥ ३३ ॥

एतदाभासं ब्रुवते–

तद्भेदेन तस्य तमेव समर्थयमानस्तदाभासः ॥३४॥

तद्भेदेन कालादिभेदेन तस्य ध्वनेस्तमेवार्थभेदमेव; तदाभासः शब्दाभासः ॥ ३४ ॥

उदाहरन्ति-

यथा बभूव भवति भविष्यति सुमेरुरित्यादयो भिन्नकालाः शब्दा भिन्नमेवार्थमभिदधाति भिन्नकालशब्दत्वात् तादृक्सिद्धान्यशब्दवदित्यादिः ॥३५॥

अनेन हि तथाविधपरामर्शोत्थेन वचनेन कालादिभेदाद्भिन्नस्यै वार्थस्याभिधायकत्वं शब्दानां व्यवस्थितम् । एतच्च प्रमाणविरुद्धमिति तद्वचनस्य शब्दनयाभासत्वम् । आदिशब्देन करोति क्रियते कट इत्यादिशब्दनयाभासोदाहरणं सूचितम् ॥ ३५ ॥

समभिरूढनयं वर्णयन्ति-

पर्यायशब्देषु निरुक्तिभेदेन भिन्नमर्थं समभिरोहन् समभिरूढः ॥ ३६ ॥

शब्दनयो हि पर्यायभेदेऽप्यर्थाभेदमभिप्रैति, समभिरूढस्तु पर्यायभेदे भिन्नानर्थानभिमन्यते, अभेदं त्वर्थगतं पर्यायशब्दानामुपेक्षत इति ॥ ३६ ॥

उदाहरन्ति-

इन्दनादिन्द्रः शकनाच्छक्रः पूर्दारणात् पुरन्दर इत्यादिषु यथा ॥ ३७ ॥

इत्यादिषु पर्यायशब्देषु यथा निरुक्तिभेदेन भिन्नमर्थं समभिरोहन्नभिप्रायविशेषः समभिरूढस्तथाऽन्येष्वपि घटकुटकुम्भादिषु द्रष्टव्यः ॥ ३७ ॥

एतदाभासमाभाषन्ते-

पर्यायध्वनीनामभिधेयनानात्वमेव कक्षीकुर्वाणस्त-

उदाहरन्ति–

यथेन्द्रः शक्रः पुरन्दर इत्यादयः शब्दा भिन्नाभिधेया एव भिन्नशब्दत्वात् करिकुरङ्गतुरङ्गशब्दवदित्यादिः ॥३९॥

एवंभूतनयं प्रकाशयन्ति–

शब्दानां स्वप्रवृत्तिनिमित्तभूतक्रियाविष्टमर्थं वाच्यत्वेनाभ्युपगच्छन्नेवंभूतः ॥४०॥

समभिरूढनयो हीन्दनादिक्रियायां सत्यामसत्यां च वासवादेरर्थस्येन्द्रादिव्यपदेशमभिप्रैति, पशुविशेषस्य गमनक्रियायां सत्यामसत्यां च गोव्यपदेशवत् तथा रूढेः सद्भावात् । एवंभूतः पुनरिन्दनादिक्रियापरिणतमर्थं तत्क्रियाकाले इन्द्रादिव्यपदेशभाजमभिमन्यते; न हि कश्चिदक्रियाशब्दोऽस्यास्ति, गौरश्व इत्यादिजातिशब्दाभिमतानामपि क्रियाशब्दत्वात्–गच्छतीति गौः, आशुगामित्वादश्व इति । शुक्लो नील इति गुणशब्दाभिमता अपि क्रियाशब्दा एव—शुचिभवनात् शुक्लो नीलनान्नील इति । देवदत्तो यज्ञदत्त इति यदृच्छाशब्दाभिमता अपि क्रियाशब्दा एव–देव एनं देयात्, यज्ञ एनं देयादिति । संयोगिद्रव्यशब्दाः समवायिद्रव्यशब्दाश्चाभिमताः क्रियाशब्दा एव–दण्डोऽस्यास्तीति दण्डी, विषाणमस्यास्तीति विषाणीत्यस्तिक्रियाप्रधानत्वात् । पञ्चतयी तु शब्दानां व्यवहारमात्राद् न निश्चयादित्ययं नयः स्वीकुरुते ॥ ४० ॥

उदाहरन्ति—

यथेन्दनमनुभवन्निन्द्रः शकनक्रियापरिणतः शक्रः पूर्दारणप्रवृत्तः पुरन्दर इत्युच्यते ॥ ४१ ॥

एवंभूताभासमाचक्षते—

क्रियाऽनाविष्टं वस्तु शब्दवाच्यतया प्रतिक्षिपंस्तु तदाभासः ॥ ४२ ॥

क्रियाऽऽविष्टं वस्तु ध्वनीनामभिधेयतया प्रतिजानानोऽपि यः परामर्शस्तदनाविष्टं तत्तेषां तथा प्रतिक्षिपति नतूपेक्षते स एवंभूतनयाभासः, प्रतीतिविघातात् ॥ ४२ ॥

उदाहरन्ति—

यथा विशिष्टचेष्टाशून्यं घटाख्यं वस्तु न घटशब्दवाच्यं घटशब्दप्रवृत्तिनिमित्तभूतक्रियाशून्यत्वात् पटवदित्यादिः ॥ ४३ ॥

अनेन हि वचसा क्रियाऽनाविष्टस्य घटादेर्वस्तुनो घटादिशब्दवाच्यतानिषेधः क्रियते स च प्रमाणबाधित इति तद्वचनमेवंभूतनयाभासोदाहरणतयोक्तम् ॥ ४३ ॥

के पुनरेषु नयेष्वर्थप्रधानाः के च शब्दनया इति दर्शयन्ति—

एतेषु चत्वारः प्रथमेऽर्थनिरूपणप्रवणत्वादर्थनयाः ॥४४॥

शेषास्तु त्रयः शब्दवाच्यार्थगोचरतया शब्दनयाः ॥४५॥

कः पुनरत्र बहुविषयः को वाऽल्पविषयो नय इति विवेचयन्ति—

पूर्वः पूर्वो नयः प्रचुरगोचरः, परः परस्तु परिमितविषयः ॥ ४६ ॥

तत्र नैगमसंग्रहयोस्तावन्न संग्रहो बहुविषयो नैगमात्परः किं तर्हि नैगम एव संग्रहात्पूर्व इत्याहुः—

सन्मात्रगोचरात्संग्रहान्नैगमो भावाभावभूमिकत्वाद् भूमविषयः ॥ ४७ ॥

भावाभावभूमिकत्वाद्भावाभावविषयत्वात्, भूमविषयो बहुविषयः ॥ ४७ ॥

संग्रहाद् व्यवहारो बहुविषय इति विपर्ययमपास्यन्ति—

सद्विशेषप्रकाशकाद्व्यवहारतः संग्रहः समस्तसत्समूहोप-

दर्शकत्वात् बहुविषयः ॥ ४८ ॥

व्यवहारो हि कतिपयान् सत्प्रकारान् प्रकाशयतीत्यल्पविषयः, संग्रहस्तु सकलसत्प्रकाराणां समूहं ख्यापयतीति बहुविषयः ॥ ४८॥

व्यवहारात् ऋजुसूत्रो बहुविषय इति विपर्यासं निरस्यन्ति–

वर्त्तमानविषयादृजुसूत्राद्व्यवहारस्त्रिकालविषयावलम्बित्वादनल्पार्थः ॥ ४९ ॥

वर्त्तमानक्षणमात्रस्थायिनमर्थमृजुसूत्रः सूत्रयतीत्यसावल्पविषयः, व्यवहारस्तु कालत्रितयवर्त्त्यर्थजातमवलम्बत इत्ययमनल्पार्थ इति॥४९॥

ऋजुसूत्राच्छब्दो बहुविषय इत्याशङ्कामपसारयन्ति–

कालादिभेदेन भिन्नार्थोपदर्शिनः शब्दादृजुसूत्रस्तद्विपरीतवेदकत्वान्महार्थः ॥ ५० ॥

शब्दनयो हि कालादिभेदाद्भिन्नमर्थमुपदर्शयतीति स्तोकविषयः, ऋजुसूत्रस्तु कालादिभेदतोऽप्यभिन्नमर्थं सूचयतीति बहुविषय इति॥५०॥

शब्दात्समभिरूढो महार्थ इत्यारेकां पराकुर्वन्ति–

प्रतिपर्यायशब्दमर्थभेदमभीप्सतः समभिरूढाच्छब्दस्तद्विपर्ययानुयायित्वात् प्रभूतविषयः ॥ ५१ ॥

समभिरूढनयो हि पर्यायशब्दानां व्युत्पत्तिभेदेन भिन्नार्थतामर्थयत इति तनुगोचरोऽसौ, शब्दनयस्तु तेषां तद्भेदेनाप्येकार्थतां समर्थयत इति समधिकविषयः ॥ ५१ ॥

समभिरूढादेवंभूतो भूमविषय इत्यप्याकूतं प्रतिक्षिपन्ति–

प्रतिक्रियं विभिन्नमर्थं प्रतिजानानादेवंभूतात्समभिरूढस्तदन्यथार्थस्थापकत्वान्महागोचरः ॥ ५२ ॥

एवंभूतनयो हि क्रियाभेदेन भिन्नमर्थं प्रतिजानीत इति तुच्छविषयोऽसौ, समभिरूढस्तु तद्भेदेनाप्यभिन्नं भावमभिप्रैतीति प्रभूतविषयः ॥ ५२ ॥

अथ यथा नयवाक्यं प्रवर्त्तते तथा प्रकाशयन्ति—

नयवाक्यमपि स्वविषये प्रवर्त्तमानं विधिप्रतिषेधाभ्यां सप्तभङ्गीमनुव्रजति ॥ ५३ ॥

नयवाक्यं प्राग्लक्षितविकलादेशस्वरूपं; न केवलं सकलादेशस्वभावं प्रमाणवाक्यमित्यपि शब्दार्थः । स्वविषये स्वाभिधेये प्रवर्त्तमानं विधिप्रतिषेधाभ्यां परस्परविभिन्नार्थनययुग्मसमुत्थविधाननिषेधाभ्यां कृत्वा सप्तभङ्गीमनुगच्छति, प्रमाणसप्तभङ्गीवदेतद्विचारः कर्त्तव्यः । नयसप्तभङ्गीष्वपि प्रतिभङ्गं स्यात्कारस्यैवकारस्य च प्रयोगसद्भावात् । तासां विकलादेशत्वादेव सकलादेशात्मिकायाः प्रमाणसप्तभङ्ग्या विशेषव्यवस्थापनात् । विकलादेशस्वभावा हि नयसप्तभङ्गी वस्त्वंशमात्रप्ररूपकत्वात्; सकलादेशस्वभावा तु प्रमाणसप्तभङ्गी संपूर्णवस्तुस्वरूपप्ररूपकत्वादिति ॥ ५३ ॥

एवं नयस्य लक्षणसंख्याविषयान् व्यवस्थाप्येदानीं फलं स्फुटयन्ति—

प्रमाणवदस्य फलं व्यवस्थापनीयम् ॥ ५४ ॥

प्रमाणस्येव प्रमाणवत्, अस्येति नयस्य, यथा खल्वानन्तर्येण प्रमाणस्य संपूर्णवस्त्वज्ञाननिवृत्तिः फलमुक्तम्, तथा नयस्यापि वस्त्वेकदेशाज्ञाननिवृत्तिः फलमानन्तर्येणावधार्यम् । यथा च पारंपर्येण प्रमाणस्योपादानहानोपेक्षाबुद्धयः संपूर्णवस्तुविषयाः फलत्वेनाभिहितास्तथा नयस्यापि वस्त्वंशविषयास्ताः परम्पराफलत्वेनावधारणीयाः । तदेतद् द्विप्रकारमपि नयस्य फलं ततः कथञ्चिद्भिन्नमभिन्नं वाऽवगन्तव्यम् । नयफलत्वान्यथानुपपत्तेः कथञ्चिद्भेदाभेदप्रतिष्ठा च नयफलयोः प्रागुक्तप्रमाणफलयोरिव कुशलैः कर्त्तव्या ॥ ५४ ॥

तदित्थं प्रमाणनयतत्त्वं व्यवस्थाप्य संप्रति तेषां तत्र कथञ्चिद्विष्वग्भावेनावस्थितेरखिलप्रमाणनयानां व्यापकं प्रमातारं स्वरूपतो व्यवस्थापयन्ति—

प्रमिणोतीति प्रमाता, किंभूतः क इत्याह-प्रत्यक्षादिप्रसिद्धः प्रत्यक्षपरोक्षप्रमाणप्रतीतः, अतति अपरापरपर्यायान् सततं गच्छतीत्यात्मा जीवः । इहात्मानं प्रति विप्रतिपेदिरे परे । चार्वाकास्तावच्चर्चयांचक्रुः—कायाकारपरिणामदशायामभिव्यक्तचैतन्यधर्मकाणि पृथिव्यप्तेजोवायुसंज्ञकानि चत्वार्येव भूतानि तत्त्वम्, न तु तद्व्यतिरिक्तः कश्चिद् भवान्तरानुसरणव्यसनवानात्मा; यदुवाच बृहस्पतिः—"पृथिव्यापस्तेजो वायुरिति तत्त्वानि, तत्समुदाये शरीरविषयेन्द्रियसंज्ञाः; तेभ्यश्चैतन्यम्" इति प्रत्येकमदृश्यमानचैतन्यान्यपि च भूतानि समुदितावस्थानि चैतन्यं व्यञ्जयिष्यन्ति, मदशक्तिवत्; यथा हि काष्ठपिष्टादयः प्रागदृश्यमानामपि मदशक्तिमासादितसुराकारपरिणामा व्यञ्जयन्ति; तद्वदेतान्यपि चैतन्यमिति । तदेतत् तरलतरमतिविलसितम्, कायाकारपरिणतभूतैश्चैतन्याभिव्यक्तेरसिद्धेः,सतः खल्वभिव्यक्तिर्युक्ता। न च देहदशायाः प्राग् भूतेषु चैतन्यसत्तासाधकं प्रत्यक्षमस्ति, तस्यैन्द्रियकस्यातीन्द्रिये तस्मिन्नप्रवर्तनात्, अनैन्द्रियकस्य तस्य त्वयाऽनङ्गीकाराच्च । नाप्यनुमानम्, तस्याप्यनङ्गीकारादेव । अथ स्वीक्रियत एव लोकयात्रानिर्वाहणप्रवणं धूमाद्यनुमानम्, स्वर्गापूर्वादिप्रसाधकस्यालौकिकस्यैव तस्य तिरस्कारादिति चेत्; तर्हि कायाकारहेतुष्वकायाकारभूतेषु भूतेषु चैतन्यानुमानमप्यलौकिकं स्याद्, लौकिकैस्तत्र तस्याननुमीयमानत्वात्, स्वर्गापूर्वादिप्रसाधकमपि वा तद् लौकिकं भवेत् । अथोक्तं प्राक्काष्ठपिष्टप्रभृतिषु प्रत्येकमप्रतीयमानाऽपि मदशक्तिः समुदायदशायां यथाभिव्यज्यते, तथा कायाकारे चैतन्यमपीति चेत् । तदसत्यम् । यतः केयं मदशक्तिर्नाम ?। वस्तुस्वरूपमेव, अतीन्द्रिया वा काचित्। न प्राच्यः पक्षः, काष्ठपिष्टादिवस्तुस्वरूपस्यासमुदायदशायामपि सत्त्वेन तदानीमपि मदशक्तेरभिव्यक्तिप्रसक्तेः। अतीन्द्रियायास्तु तस्यास्तदानीमन्यदा वा न ते स्वीकारः सुन्दरः, प्रत्यक्षातिरिक्तप्रमाणस्य तत्साधकस्य भवतोऽभावात्। जैनैस्तदानीं स्वीकृतैव तावदियम्, समुदायदशायामभिव्यक्तिस्वीकारादिति चेत् । तदसत्, तस्यास्तदानीं तैरुत्पाद्यत्वेन स्वीकारात्,

मृत्पिण्डदण्डकुलालादिसामग्र्यां घटवत् । सति वस्तुनि ज्ञानजनन-योग्यं ह्यभिव्यञ्जकमुच्यते, प्रदीपादिवद्। न च काष्ठपिष्टादीनि मद-शक्तौ तथा, तस्याः साधकप्रमाणाभावाद्; इति कथं तद्दृष्टान्तेन चैत-न्यव्यक्तिः सिध्येत् ?। अथ भूतेभ्यश्चैतन्यमुत्पद्यमानमिष्यते । नैतदपि प्रशस्यम्, पृथगवस्थेभ्योऽपि तेभ्यस्तदुत्पत्तिप्रसक्तेः । भूतसमुदयस्वभा-वात् कायात्तदुत्पाद इति चेद्, ननु समस्ताद् व्यस्ताद् वा तस्मात् तदु-त्पद्येत । न तावत् समस्तात्, अङ्गुल्यादिच्छेदेऽपि पञ्चताप्रसङ्गात्, अन्यथा शिरश्छेदेऽप्यपञ्चत्वप्राप्तेः । नापि व्यस्ताद् एकस्मिन्नेव कायेऽनेकचैतन्योत्पत्तिप्रसङ्गात्। अथैकः शरीरावयवी तत एकमेव चैतन्यमुत्पद्यते । तदप्यसूक्ष्मम्, अक्षपादमत एव तादृशावयविस्वी-कारात्, त्वन्मते तु " समुदयमात्रमिदं कलेवरम् " इत्यभिधानात् । किञ्च, शरीरस्यावैकल्याद् मृतशरीरेऽपि चैतन्योत्पत्तिः स्यात् । अथ वातादिदोषैर्वैगुण्याद् न मृतशरीरस्य चैतन्योत्पादकत्वम् । नैतद् युक्तम् । यतो मृतस्य समीभवन्ति दोषास्ततो देहस्याऽऽरोग्यलाभः, तथाचोक्तम्—"तेषां समत्वमारोग्यं क्षयवृद्धी विपर्यये" इति; ततश्च पुनरुज्जीवनं स्यात्। अथ समीकरणं दोषाणां कुतो ज्ञायते ?, ज्वरादि-विकारादर्शनात्। अथ वैगुण्यकारिणि निवृत्तेऽपि नावश्यं तत्कृतस्य वैगुण्यस्य निवृत्तिः, यथा वह्निनिवृत्तावपि न काष्ठे श्यामिकाकौटि-ल्यादिविकारस्य । तदप्यसूपपादम् । यतः किञ्चित् क्वचिदनिवर्त्त्य-विकारारम्भकं दृष्टम् ,यथा काष्ठे वह्निः श्यामिकादेः; क्वचिच्च निवर्त्त्य-विकारारम्भकम्, यथा सुवर्णे द्रवतायाः; तत्र यदि दोषविकारोऽनि-वर्त्त्यः स्यात् चिकित्साशास्त्रं वृथैव स्यात्, ततो दौर्बल्यादिविकारस्येव महतोऽपि मरणविकारस्य निवृत्तिः प्रसज्येत । अथ चिकित्साप्रयोगाद् दौर्बल्यादिनिवृत्त्युपलब्धेरपनेयविकारत्वम्, असाध्यव्याधेरुपलब्धेर-नपनेयविकारत्वं चेत्युभयथादर्शनाद् मरणानिवृत्तिः । तदसत् । यत-श्चौषधादेरलाभाद् आयुःक्षयाद् वा कश्चिदसाध्यो विकारो भवति, दोषे तु केवले विकारकारिणि नास्त्यसाध्यता । तथा हि—तेनैव व्याधि-

ना कश्चिद् म्रियते कश्चिद् न, इति नेदं दोषे केवले विकारकारिणि घटते; तस्मात् कर्माधिपत्यमेवाऽत्र सुसूत्रम्। न चैतत् परलोकादागतमात्मानं विनेति, तथाहि–एतस्योत्पादे देहः सहकारिकारणम्, उपादानकारणं वा भवेत्। प्राचि विकल्पे कलेवरस्य सहकारिभावे किमुपादानं चैतन्यस्य स्यात्? तद्व्यतिरेकेण तत्त्वान्तराभावात्। न चानुपादाना कस्यचित्कार्यस्योत्पत्तिरुपलब्धचरी, शब्दविद्युदादीनामप्यनुपादानत्वे तत्त्वचतुष्टयानन्तर्भावो भवेत्; देहाधिकोपादानाभ्युपगमे तु चैतन्यस्य निष्प्रत्यूहाऽऽत्मसिद्धिः, कायसहकृतादात्मोपादानात् तथाविधचैतन्यपर्यायोत्पादप्रसिद्धेः। नाप्युपादानकारणं कायश्चैतन्योपादेयस्य, परस्परानुयायिविकारवत्त्वं खलूपादानोपादेययोर्लक्षणम्, यथा पटानुयायिनीलिमवत्त्वं तन्तूनाम्, तन्त्वनुयायिनीलिमवत्त्वं च पटस्य; तथाहि–नीलतन्तुपटलपरिघटितमूर्त्तिः पटो नील एव भवति, शुक्लश्च पटो नीलीद्रवादिना रज्यमानो नीलतन्तुसन्तान एव भवतीति । तत्र न तावत् तनोरुपादानत्वोपपत्तिः, उपादानभावाभिमततनुभाजः शस्त्रसंपातादिजनितस्य विकारस्य वासीचन्दनकल्पानामन्यत्र गतचित्तानां वा चैतन्येऽनुपलम्भात् । यस्तु शस्त्रसंपाताद्यनन्तरं कस्यापि मूर्च्छादिश्चैतन्यविकारः, स रुधिरसंदर्शनपीडाभयादिसम्भव एव, न तु कायविकारकारणकः; पररुधिरसंदर्शनव्याघ्रादिभयोत्पन्नमूर्च्छादिवत् । अस्तु वा कायविकारकारणकोऽसौ, तथापि नोपादानकारणं कायः, तस्मिन्नवस्थामात्रकारणतया तस्य सहकारिकारणत्वस्यैवोपपत्तेः, सुवर्णद्रवतायां दहनवत् । नापि चैतन्यस्योपादेयत्वोपपत्तिः, उपादेयभावाभिमतचैतन्यजुषो हर्षविषादमूर्च्छानिद्राभीतिशोकानेकशास्त्रप्रबोधादेर्विकारस्य कायेऽनुपलम्भादिति नोक्तमुपादानलक्षणं देहस्योपपद्यते । यद्वृद्धौ; यदात्मनः कार्यस्य वृद्धिस्तत्तस्योपादानम्, यथा तन्तवः पटस्य; इत्यप्युपादानलक्षणं न तनोश्चैतन्यं प्रति युज्यते, योजनशतादिशरीरप्रमाणानामपि मत्स्यादीनामल्पतमबुद्धित्वात्, कृशतरशरीराणामपि केषांचिद् नृणां सातिशयप्रज्ञाबलशालित्वात्; या पुन-

रेषा बालकादेर्विग्रहवृद्धौ चैतन्यवृद्धिः, सा शरीरस्य चैतन्यं प्रति सहकारिभावाद्, उदकवृद्धावङ्कुरवृद्धिवत्; उपादानभावे हि नियमेन चैतन्यस्य तद्वृद्ध्यनुविधायित्वं स्याद्; न चैवम्, तथानुभवाभावात्। पूर्वाकारपरित्यागाजहद्वृत्तोत्तराकारोपादानमप्युपादानलक्षणं तनोश्चैतन्यं प्रति नास्त्येव, उपादानभावाभिमतशरीरप्राक्तनाकारपरित्यागाभावेऽपि प्रादुर्भवन्नानाप्रकारप्रकर्षरूपचैतन्यविकारोपलम्भादिति न चैतन्यं प्रत्युपादानभावोऽपि वपुषः सूपपादः। किञ्च, यथा काष्ठाद्यन्तःप्रतिष्ठादव्यक्ताज्ज्वलनाज्ज्वलनः, चन्द्रकान्तान्तर्गताद् वा तोयात् तोयं व्यक्तीभवदभ्युगतं भवता, तथाऽव्यक्ताच्चैतन्यात् कुतोऽपि पाश्चात्याद् व्यक्तचैतन्यमभ्युपगम्यताम्; तथा चात्मसिद्धिः। अथ दृश्यमानकाष्ठेन्दुकान्तादेरेव पार्थिवाज्ज्वलनोदकाद्युत्पादोऽभ्युपगम्यते, नादृश्यमानात् कुतोऽपि; तर्हि क्षीणस्ते तत्त्वचतुष्टयवादः, सर्वेषां भूम्यादीनामुपादानोपादेयभावप्रसङ्गेन जैनाभिप्रेतपुद्गलैकतत्त्ववादप्रसङ्गादिति न भूतेभ्यश्चैतन्योत्पादः सद्वादः। ननु ज्ञानं भूतान्वयव्यतिरेकानुविधायि दृश्यते, तथाहि–भूतेष्वन्नपानोपयोगतुष्टेषु पट्वी चेतना भवति, तद्विपर्यये विपर्ययः, ब्राह्मीघृताद्युपयोगसंस्कृते च कुमारकशरीरे पटुप्रज्ञता प्रजायते, वर्षासु च स्वेदादिना नातिद्वीयसैव कालेन दृष्टवयवा एव चलन्तः पूतरादिकृमिरूपा उपलभ्यन्ते, इति भूतचैतन्यपक्ष एव युक्तियुक्तो लक्ष्यत इति चेद्। नैतच्चारु। यतश्चेष्टेन्द्रियार्थाश्रयः शरीरं प्रसिद्धम्, तदनुग्रहात् तत्सहकारीन्द्रियानुग्रहे सति पटुकरणत्वाद् विषयग्रहणमपि पटुतरमेव भवति। न च विषयग्रहणादन्यच्चैतन्यं नाम, एतेन ब्राह्मीघृतोपयोगोऽपि व्याख्यातः। आत्मनो भोगायतनत्वेन शरीरस्य कदाचित् केषाञ्चिद् भूतावयवानामुपादानम्, अतः शुक्रशोणितवद् दृष्टवयवान् विकृतानुपादास्यते। तथा च स्वेदजादिभेदेन बहुभेदो भूतसर्गः प्रवर्त्तते विचित्रकर्मविपाकापेक्षयेति यत्किंचिदेतत्। आत्मप्रतीतौ किं प्रमाणमिति चेत्, प्रत्यक्षमेव तावत्, तथाहि–सुखी दुःखी वाऽहमित्याद्यहंप्रत्ययश्चेतनातत्त्वमात्माख्यमर्पयत्येव। न चायं भ्रान्तिभ्राता, विसंवादापवादवन्ध्यत्वात्।

नापि लैङ्गिकादिः, लिङ्गादितत्तत्कारणकलापोपनिपातमन्तरेणैवोत्पादात्। ततः स्पष्टप्रतिभासस्वरूपत्वेन प्रत्यक्षलक्षणोऽयमन्तर्मुखाकारतया परिस्फुरन्नात्मानमुद्द्योतयति। ननु मूर्त्तिमात्रमन्त्रणप्रवण एवैष प्रत्ययः, स्थूलोऽहं कृशोऽहमित्यादिप्रत्ययवत्; न खल्वेषोऽप्यात्मालम्बनः, तस्य स्थूलतादिधर्माधारत्वाभावादिति चेत्, तत्किमिदानीमुन्दुरवृन्दं विद्यत इति मन्दिरमादीपनीयम्?। न हि नीलः स्फटिक इत्यादि वेदनं सत्यं न संभवतीत्येतावता शुक्लः स्फटिक इत्यपि मा भूत्। स्थूलोऽहमित्याद्यपि हि ज्ञानं स्थूलशरीरवानहमित्येवं शरीरोपाधिकमुत्पद्यमानमात्मालम्बनतया सत्यमेव, यदि तु भेदं तिरस्कुर्वदुत्पद्यते तदा भ्रान्तमेव, नीलः स्फटिक-इत्यादिज्ञानवत्; अस्ति च भेदेनापि प्रतिपत्तिः—स्थूलं कृशं वा मम शरीरमिति। ननु मदीय आत्मेत्येषाऽपि प्रतिपत्तिरस्ति, न च मच्छब्द-वाच्यमात्मान्तरमत्राऽभ्युपगतं त्वया। यद्येवम्, प्रतिपन्न आत्मा तर्हि त्वयाऽप्येतदात्मशब्दाभिधेयः, मच्छब्दवाच्ये तत्र विवादात्। प्रतिपन्ने च विवादः सापवादः, स्ववचनविरोधबाधितत्वात्। अथ मम शरीरमि-त्यादिषु शरीरव्यतिरिक्तमालम्बनं ममेति ज्ञानस्याभ्युपगच्छतो ममा-त्मेत्यत्राप्यात्मव्यतिरिक्तमालम्बनं प्रसज्यत इत्यनिष्टापादनार्थत्वाददो-षोऽयमिति चेत्। तदचतुरस्रम्, अप्रतिभासनाद्; न हि ममायमात्मेति प्रत्यये शरीरादिवद् मत्प्रत्ययविषयादन्य आत्मा प्रतिभाति, किन्त्वह-मित्यात्मानं प्रत्यक्षतः प्रतिपद्यात्मान्तरव्यवच्छेदेन परप्रतीत्यर्थं ममा-त्मेति निर्दिशति, ममात्मा अहमेवेत्यर्थः। यदा पुनः शरीरमात्मशब्देन निर्देष्टुमिच्छति, तदा ममात्मेति भेदाभिधानमेवेदम्, शरीरस्यात्मोप-कारकत्वेनात्मत्वेनोपचारात्, अत्यन्तोपकारके भृत्येऽहमेवायमिति-वत्। किञ्च, ममात्मेति मत्प्रत्ययविषयाद् भेदेनात्मज्ञानं बाध्यमान-त्वाद् भ्रान्तं भवतु, शरीरभेदज्ञानं तु कस्माद् भ्रान्तम?; न ह्येकत्र केशादिज्ञानस्य भ्रान्तत्वे सर्वत्र भ्रान्तत्वं युक्तम्, भ्रान्ताऽभ्रान्तविशे-षाभावप्रसङ्गात्। ततः प्रत्यक्षादात्मा सिद्धिसौधमध्यमध्यासामास। नन्वात्मनः किं रूपं यत् प्रत्यक्षेण साक्षात्क्रियते?। यद्येवम्, सुखा-

देरपि किं रूपं यद् मानसप्रत्यक्षसमधिगम्यमिष्यते ?। नन्वानन्दादि-स्वभावं प्रसिद्धमेव रूपं सुखादेः, तर्हि तदाधारत्वमात्मनोऽपि रूप-मवगच्छतु भवान्।

"सुखादि चेत्यमानं हि स्वतन्त्रं नाऽनुभूयते ।
मतुबर्थानुवेधात् तु सिद्धं ग्रहणमात्मनः ॥ १ ॥
इदं सुखमिति ज्ञानं दृश्यते न घटादिवत् ।
अहं सुखीति तु ज्ञप्तिरात्मनोऽपि प्रकाशिका" ॥ २ ।

अनुमानतोऽप्यात्मा प्रसिध्यत्येव, तथाहि-चैतन्यं तन्वादिविल-क्षणाश्रयाश्रितम्, तत्र बाधकोपपत्तौ सत्यां कार्यत्वान्यथानुपपत्तेः । न तावदयं हेतुर्विशेष्यासिद्धः, कटकुटपटज्ञानादिविचित्रपरिणामपरम्परा-याः कादाचित्कत्वेन पटादिवत् तत्र कार्यत्वप्रसिद्धेः । नापि विशेषणा-सिद्धः, न शरीरेन्द्रियविषयाश्चैतन्यधर्माणः, रूपादिमत्त्वाद्, भौतिकत्वाद् वा घटवत्; इत्यनेन तत्र तस्य बाधनात् । नाप्ययं व्यभिचारी विरुद्धो वा, तन्वादिलक्षणाश्रयाश्रितात्[1] विपक्षात् तन्वादिवर्त्तिनो रूपादेः शरी-रत्वसामान्याद् वा सविशेषणकार्यत्वहेतोरत्यन्तं व्यावृत्तत्वात्। इत्यनु-मानतोऽप्यात्मा प्रासिध्यत्। "उपयोगलक्षणो जीवः" इत्यागमप्रदीपो-ऽप्यात्मानमुद्द्योतयति । अनुमानागमयोश्च प्रामाण्यं प्रागेव प्रसा-धितमित्यात्मप्रसिद्धिः ॥ बौद्धास्तु बुद्धिक्षणपरम्परामात्रमेवात्मानमा-म्नासिषुः, न पुनर्मौक्तिककणनिकरनिरन्तरानुस्यूतैकसूत्रवत् तदन्व-यिनमेकम् । ते लोकायतलुण्टाकेभ्योऽपि पापीयांसः, तद्भावेऽपि तेषां स्मरणप्रत्यभिज्ञानाद्यघटनात्; तथाहि-पूर्वबुद्ध्याऽनुभूतेऽर्थे नोत्तरबुद्धी-नां स्मृतिः संभवति, ततोऽन्यत्वात्, सन्तानान्तरबुद्धिवत् । न ह्यन्यदृष्टो-ऽर्थोऽन्येन स्मर्यते, अन्यथैकेन दृष्टोऽर्थः सर्वैः स्मर्येत । स्मरणाभावे च कौतस्कुती प्रत्यभिज्ञाप्रसूतिः ?, तस्याः स्मरणानुभवोभयसंभवत्वात्; पदार्थप्रेक्षणप्रबुद्धप्राक्तनसंस्कारस्य हि प्रमातुः स एवायमित्याकारेणेय-मुत्पद्यते । अथ स्यादयं दोषो यद्यविशेषेणाऽन्यदृष्टमन्यः स्मरतीत्युच्यते,

---

१ श्रितत्वाद् इति पाठान्तरम्, तदपि विपक्षत्वस्यैवावस्थापने हेतुत्वेन सुयोजम् ।

किन्त्वन्यत्वेऽपि कार्यकारणभावादेव स्मृतिः, भिन्नसंतानबुद्धीनां तु कार्यकारणभावो नास्ति, तेन सन्तानान्तराणां स्मृतिर्न भवति; न चैकसान्तानिकीनामपि बुद्धीनां कार्यकारणभावो नास्ति, येन पूर्वबुद्ध्यनुभूतेऽर्थे तदुत्तरबुद्धीनां स्मृतिर्न स्यात् । तदप्यनवदातम्, एवमपि नानात्वस्य तदवस्थत्वात् । अन्यत्वं हि स्मृत्यसंभवे साधनमुक्तम्, तच्च कार्यकारणभावाभिधानेऽपि नापगतम्, न हि कार्यकारणभावाभिधाने तस्यासिद्धत्वादीनामन्यतमो दोषः प्रतिपद्यते । नापि स्वपक्षसिद्धिरनेन क्रियते, न हि कार्यकारणभावात् स्मृतिरित्यत्रोभयप्रसिद्धोऽस्ति दृष्टान्तः । अथ—

" यस्मिन्नेव हि संतान आहिता कर्मवासना ।
फलं तत्रैव संधत्ते कर्पासे रक्तता यथा " ॥ १ ॥

इति कर्पासरक्तताहष्टान्तोऽस्तीति चेत् । तदसाधीयः, साधनदूषणासंभवात् । अन्वयाद्यसम्भवान्न साधनम्—न हि कार्यकारणभावो यत्र तत्र स्मृतिः कर्पासे रक्ततावदित्यन्वयः संभवति, नापि यत्र न स्मृतिस्तत्र न कार्यकारणभाव इति व्यतिरेकोऽस्ति । असिद्धत्वाद्यनुद्भावनाच्च न दूषणम्, न हि ततोऽन्यत्वादित्यस्य हेतोः कर्पासे रक्ततावदित्यनेन कश्चिद्दोषः प्रतिपाद्यते । किञ्च, यद्यन्यत्वेऽपि कार्यकारणभावेन स्मृतेरुत्पत्तिरिष्यते, तदा शिष्याचार्यादिबुद्धीनामपि कार्यकारणभावसद्भावेन स्मृत्यादि स्यात् । अथ नायं प्रसङ्गः, एकसंतानत्वे सतीति विशेषणादिति चेत् । तदयुक्तम्, भेदाभेदपक्षाभ्यां तस्योपक्षीणत्वात् । क्षणपरम्परातस्तस्याऽभेदे हि क्षणपरम्परैव सा, तथा च सन्तान इति न किञ्चिदतिरिक्तमुक्तम् । भेदे तु पारमार्थिकोऽपारमार्थिको वाऽसौ स्यात् । अपारमार्थिकत्वे त्वस्य तदेव दूषणम् । पारमार्थिकत्वे स्थिरो वा स्यात्, क्षणिको वा । क्षणिकत्वे सन्तानिनिर्विशेष एवायमिति किमनेन स्तेनभीतस्य स्तेनान्तरशरणस्वीकरणकारिणा ? ।

"स्थिरमथ सन्तानमभ्युपेयाः प्रथयन्तं परमार्थसत्स्वरूपम् ।
अमृतं पिब पूतयाऽनयोक्त्या स्थिरवपुषः परलोकिनः प्रसिद्धेः"॥१॥

उपादानोपादेयभावप्रबन्धेन प्रवर्त्तमानः कार्यकारणभाव एव सन्तान इति चेत्। तदवद्यम्, अविष्वग्भावादिसंबन्धविशेषाभावे कारणत्वमात्राविशेषादुपादानेतरविभागानुपपत्तेः। सन्तानजनकं यत् तदुपादानमिति चेत्। न, इतरेतराश्रयत्वप्रसङ्गात्—सन्तानजनकत्वेनोपादानकारणत्वम्, उपादानकारणजन्यत्वेन च सन्तानत्वमिति। लोके तु समानजातीयानां कार्यकारणभावे संतानव्यवहारः, तद्यथा—ब्राह्मणसन्तान इति, तत्प्रसिद्ध्या चास्माभिरपि शब्दप्रदीपादिषु सन्तानव्यवहारः क्रियते, तथापि यद्येवमभिप्रेतः सन्तानस्तदा कथं न शिष्याचार्यबुद्धीनामेकसन्तानत्वम्? । न ह्यासां समानजातीयत्वं कार्यकारणभावो वा नास्ति, ततः शिष्यस्य चिरव्यवहिता अपि बुद्धयः पारम्पर्येण कारणमिति तदनुभूतेऽप्यर्थे यथा स्मृतिर्भवति तथोपाध्यायबुद्धयोऽपि जन्मप्रभृत्युत्पन्नाः पारम्पर्येण कारणमिति तदनुभूतेऽप्यर्थे स्मृतिर्भवेत्। किञ्च, धूमशब्दादीनामुपादानकारणं विनैवोत्पत्तिस्तव स्याद्, न हि तेषामप्यनादिप्रबन्धेन समानजातीयं कारणमस्तीति शक्यते वक्तुम्, तथा च ज्ञानस्यापि गर्भादावनुपादानैवोत्पत्तिः स्यादिति परलोकाभावः। अथ धूमशब्दादीनां विजातीयमप्युपादानमिष्यते, एवं तर्हि ज्ञानस्याप्युपादानं गर्भशरीरमेवास्तु न जन्मान्तरज्ञानं कल्पनीयम्, यथादर्शनं ह्युपादानमिष्टम्, अन्यथा धूमशब्दादीनामप्यनादिः सन्तानः कल्पनीयः स्यादिति संतानाघटनाद् न परेषां स्मृत्यादिव्यवस्था, नापि परलोकः कोऽपि प्रसिद्धिपद्धतिं दधाति, परलोकिनः कस्यचिदसंभवात्। सत्यपि वा परलोके कथमकृताभ्यागममकृतप्रणाशौ पराक्रियेते? येन हि ज्ञानेन चैत्यवन्दनादिकर्म कृतम्, तस्य विनाशाद् न तत्फलोपभोगः; यस्य च फलोपभोगः, तेन न तत्कर्म कृतमिति। अथ नायं दोषः, कार्यकारणभावस्य नियामकत्वात्; अनादिप्रबन्धप्रवृत्तो हि ज्ञानानां हेतुफलभावप्रवाहः। स च सन्तान इत्युच्यते, तद्वशात् सर्वो व्यवहारः संगच्छते; नित्यस्त्वात्माऽभ्युपगम्यमानो यदि सुखादिजन्मना विकृतिमनुभवति तदनित्यः [illegible]

दुक्तः स्यात्, निर्विकारकत्वे तु सताऽसता वा सुखदुःखादिना कर्मफलेन कस्तस्य विशेषः ?, इति कर्मवैफल्यमेव । तदुक्तम्—

"वर्षातपाभ्यां किं व्योम्नश्चर्मण्यस्ति तयोः फलम् ? ।
चर्मोपमश्चेत् सोऽनित्यः खतुल्यश्चेदसत्समः" ॥ १ ॥ इति

तस्मात् त्यज्यतामेष मूर्धाभिषिक्तः प्रथमो मोह आत्मग्रहो ....., तन्निवृत्तावात्मीयग्रहोऽपि विरंस्यति–अहमेव न, किं मम ? इति । तदिदमहंकारममकारग्रन्थिप्रहाणेन नैरात्म्यदर्शनमेव निर्वाणद्वारम्, अन्यथा कौतस्कुती निर्वाणवार्ताऽपि ? । तदपि वार्तम्, हेतुफलभावप्रवाहस्वभावस्य सन्तानस्यानन्तरमेव नियामकत्वेन निरस्तत्वात् । यत् पुनः सुखादिविकाराभ्युपगमे चर्मादिवदात्मनोऽनित्यत्वं प्रसञ्जितम्, तदिष्टमेव, कथञ्चिदनित्यत्वेनाऽऽत्मनः स्याद्वादिभिः स्वीकाराद्; नित्यत्वस्य कथञ्चिदेवाभ्युपगमात् । यत्तु नित्यत्वेऽस्याऽऽत्मीयग्रहसद्भावेन मुक्त्यनवाप्तिदूषणमभाणि, तदप्यनवदातम्, विदितपर्यन्तविरससंसारस्वरूपाणां परिगतपारमार्थिकैकान्तिकाऽऽत्यन्तिकानन्दसन्दोहस्वभावापवर्गोपनिषदां च महात्मनां शरीरेऽपि किंपाकपाकोपलिप्तपायस इव निर्ममत्वदर्शनात् । नैरात्म्यदर्शने पुनरात्मैव तावन्नास्ति, कः प्रेत्यसुखीभवनार्थं यतिष्यते ?; ज्ञानक्षणोऽपि संसारी कथमपरज्ञानक्षणसुखीभवनाय घटिष्यते ?; न हि दुःखी देवदत्तो यज्ञदत्तसुखाय चेष्टमानो दृष्टः; एकक्षणस्य तु दुःखं स्वरसनाशित्वात् तेनैव सार्धं दध्वंसे । सन्तानस्तु न वास्तवः कश्चिदिति प्ररूपितमेव, वास्तवत्वे तस्य निष्प्रत्यूहाऽऽत्मसिद्धिरिति ॥ ५५ ॥

अथात्मनः परपरिकल्पितस्वरूपप्रतिषेधाय स्वाभिमतधर्मान् निर्णयन्ति—

चैतन्यस्वरूपः परिणामी कर्त्ता साक्षाद्भोक्ता स्वदेहपरिमाणः प्रतिक्षेत्रं भिन्नः पौद्गलिकादृष्टवांश्चायम् ॥ ५६ ॥

चैतन्यं साकारनिराकारोपयोगाख्यं स्वरूपं यस्याऽसौ चैतन्यस्वरूपः, परिणमनं प्रतिसमयमपरापरपर्यायेषु गमनं परिणामः स नित्यमस्यास्तीति परिणामी, करोत्यदृष्टादिकमिति कर्त्ता, साक्षादनुपचरितवृत्त्या भुङ्क्ते सुखादिकमिति साक्षाद्भोक्ता, स्वदेहपरिमाणः स्वोपात्तवपुर्व्यापकः, प्रतिक्षेत्रं प्रतिशरीरं भिन्नः पृथक्, पौद्गलिकादृष्टवान् पुद्गलघटितकर्मपरतन्त्रः, अयमित्यनन्तरं प्रमातृत्वेन निरूपित आत्मेति । अत्र चैतन्यस्वरूपत्वपरिणामित्वविशेषणाभ्यां जडस्वरूपः कूटस्थनित्यो नैयायिकादिसंमतः प्रमाता व्यवच्छिद्यते । यतो येषामात्माऽनुपयोगस्वभावस्तावत्, तेषां नासौ पदार्थपरिच्छेदं विदध्याद्, अचेतनत्वात्; आकाशवत् । अथ नोपयोगस्वभावत्वं चेतनत्वम्, किन्तु चैतन्यसमवायः; स चात्मनोऽस्तीत्यसिद्धमचेतनत्वमिति चेत् । तदनुचितम्, इत्थमाकाशादेरपि चेतनत्वापत्तेः, चैतन्यसमवायो हि विहायःप्रमुखेऽपि समानः; समवायस्य स्वयमविशिष्टस्यैकस्य प्रतिनियमहेत्वभावादाऽऽत्मन्येव ज्ञानं समवेतं नाकाशादिष्विति विशेषाव्यवस्थितेः । ननु यथेह कुण्डे दधीति प्रत्ययाद् न तत्कुण्डादन्यत्र तद्दधिसंयोगः शक्यसंपादनः, तथेह मयि ज्ञानमितीहेदंप्रत्ययाद् नात्मनोऽन्यत्र गगनादिषु ज्ञानसमवाय इति चेत् । तदयौक्तिकम् । यतः खादयोऽपि ज्ञानमस्मास्विति प्रतियन्तु, स्वयमचेतनत्वाद्, आत्मवत्; आत्मानो वा मैवं प्रतिगुः, तत एव, खादिवत्; इति जडात्मवादिमते सन्नपि ज्ञानमिहेतिप्रत्ययः प्रत्यात्मवेद्यो न ज्ञानस्याऽऽत्मनि समवायं नियमयति, विशेषाभावात् । नन्वेवमिह पृथिव्यादिषु रूपादय इति प्रत्ययोऽपि न रूपादीनां पृथिव्यादिषु समवायं साधयेत्, यथा खादिषु; तत्र वा स तं साधयेत्, पृथिव्यादिष्विव; इति न कचित् प्रत्ययविशेषात् कस्यचिद् व्यवस्थेति चेत् । सत्यम्, अयमपरोऽस्य दोषोऽस्तु, पृथिव्यादीनां रूपाद्यनात्मकत्वे खादिभ्यो विशिष्टतया व्यवस्थापयितुमशक्तेः । स्यान्मतम्, आत्मानो ज्ञानमस्मास्विति प्रतियन्ति; आत्मत्वात्, ये तु न तथा ते नाऽऽत्मानः, यथा खादयः, आत्मानश्चैतेऽहंप्रत्ययग्राह्याः, तस्मात्तथा; इत्यात्मत्वमेव खादिभ्यो विशेष-

मात्मनां साधयति, पृथिवीत्वादिवत्, पृथिव्यादीनां पृथिवीत्वादियोगाद्धि पृथिव्यादयः, तद्वदात्मत्वयोगादात्मान इति। तदयुक्तम्, आत्मत्वादिजातीनामपि जातिमदनात्मकत्वे तत्समवायनियमासिद्धेः । प्रत्ययविशेषात् तत्सिद्धिरिति चेत्, स एव विचारयितुमारब्धः; परस्परमत्यन्तभेदाविशेषेऽपि जातितद्वताम्, आत्मत्वजातिरात्मनि प्रत्ययविशेषमुपजनयति, न पृथिव्यादिषु; पृथिवीत्वादिजातयश्च तत्रैव प्रत्ययमुत्पादयन्ति, नात्मनि; इति कोऽत्र नियमहेतुः?। समवाय इति चेत्, सोऽयमन्योन्यसंश्रयः—सति प्रत्ययविशेषे जातिविशेषस्य जातिमति समवायः, सति च समवाये प्रत्ययविशेष इति । प्रत्यासत्तिविशेषादन्यत एव तत्प्रत्ययविशेष इति चेत्। स कोऽन्योऽन्यत्र कथञ्चित्तादात्म्यपरिणामात्?, इति स एव प्रत्ययविशेषहेतुरेषितव्यस्तदभावे तदघटनात्, जातिविशेषस्य क्वचिदेव समवायासिद्धेरात्मादिविभागानुपपत्तेरात्मन्येव ज्ञानं समवेतमिहेदमिति प्रत्ययं कुरुते, न पुनराकाशादिषु; इति प्रतिपत्तुमशक्तेर्न चैतन्ययोगादात्मनश्चेतनत्वं सिद्ध्येत्; अथ किमपरेण ?, प्रतीयते तावच्चेतनासमवायादात्मा चेतन इति चेत्। तदयुक्तम्। यतः प्रतीतिश्चेत् प्रमाणीक्रियते, तर्हि निष्प्रतिद्वन्द्वमुपयोगात्मक एवात्मा प्रसिद्ध्यति । न हि जातुचित् स्वयमचेतनोऽहं चेतनायोगाच्चेतनः, अचेतने वा मयि चेतनायाः समवाय इति प्रतीतिरस्ति; ज्ञाताऽहमिति समानाधिकरणतया प्रतीतेः। भेदे तथाप्रतीतिरिति चेत्। न, कथञ्चित्तादात्म्याभावे तददर्शनात्। यष्टिः पुरुष इत्यादिप्रतीतिस्तु भेदे सत्युपचाराद् दृष्टा, न पुनस्तात्त्विकी। तथा चात्मनि ज्ञाताऽहमिति प्रतीतिः कथञ्चिच्चेतनात्मतां गमयति, तामन्तरेणाऽनुपपद्यमानत्वात्, कलशादिवत्; न हि कलशादिरचेतनात्मको ज्ञाताऽहमिति प्रत्येति । चैतन्ययोगाभावादसौ न तथा प्रत्येतीति चेत्। न, अचेतनस्यापि चैतन्ययोगाच्चेतनोऽहमिति प्रतिपत्तेरनन्तरमेव निरस्तत्वात्, इत्यचेतनत्वं सिद्धमात्मनो जडस्यार्थपरिच्छेदं पराकरोति; तं पुनरिच्छता चैतन्यस्वरूपताऽस्य स्वीकरणीया। ननु ज्ञानवानहमिति प्रत्ययादात्मज्ञानयोर्भेदः, अन्यथा धनवानिति प्र-

त्ययादपि धनतद्वतोर्भेदाभावानुषङ्गादिति कश्चित्। तदप्यसत्। यतो ज्ञानवानहमिति नात्मा प्रत्येति, जडत्वैकान्तरूपत्वाद्, घटवत्। सर्वथा जडश्च स्यादात्मा, ज्ञानवानहमिति प्रत्ययश्चास्य स्याद्, विरोधाभावात्, इति मा निर्णैषीः; तस्य तथोत्पत्त्यसम्भवात्; ज्ञानवानहमिति हि प्रत्ययो नाऽगृहीते ज्ञानाख्ये विशेषणे विशेष्ये चात्मनि जातूत्पद्यते, स्वमतविरोधात् "नागृहीतविशेषणा विशेष्ये बुद्धिः" इति वचनात्। गृहीतयोस्तयोरुत्पद्यत इति चेत्, कुतस्तद्गृहीतिः?। न तावत् स्वतः, स्वसंवेदनानभ्युपगमात्, स्वसंविदिते ह्यात्मनि ज्ञाने च स्वतः सा युज्यते, नान्यथा; सन्तानान्तरवत्। परतश्चेत्, तदपि ज्ञानान्तरं विशेष्यं नागृहीते ज्ञानत्वविशेषणे ग्रहीतुं शक्यमिति ज्ञानान्तरात् तद्ग्रहणेन भाव्यमित्यनवस्थानात् कुतः प्रकृतप्रत्ययः?। तदेवं नात्मनो जडस्वरूपता संगच्छते। नापि कूटस्थनित्यता, यतो यथाविधः पूर्वदशायामात्मा, तथाविध एव चेज्ज्ञानोत्पत्तिसमयेऽपि भवेत्, तदा प्रागिव कथमेष पदार्थपरिच्छेदकः स्यात्? प्रतिनियतस्वरूपाप्रच्युतिरूपत्वात् कौटस्थ्यस्य; पदार्थपरिच्छेदे तु प्रागप्रमातुः प्रमातृरूपतया परिणामात् कुतः कौटस्थ्यमिति?॥ कर्त्ता साक्षाद्भोक्तेतिविशेषणयुगलकेन कापिलमतं तिरस्क्रियते, तथाहि–कापिलः कर्तृत्वं प्रकृतेः प्रतिजानीते न पुरुषस्य, "अकर्त्ता निर्गुणो भोक्ता" इति वचनात्। तदयुक्तम्। यतो यद्ययमकर्त्ता स्यात्, तदानीमनुभविताऽपि न भवेत्। द्रष्टुः कर्तृत्वे मुक्तस्यापि कर्तृत्वप्रसक्तिरिति चेत्। मुक्तः किमकर्तेष्टः?। विषयसुखादेरकर्त्तैवेति चेत्, कुतः स तथा?। तत्कारणकर्मकर्तृत्वाभावादिति चेत्, तर्हि संसारी विषयसुखादिकारणकर्मविशेषस्य कर्तृत्वाद् विषयसुखादेः कर्ता, स एव चाऽनुभविता किं न भवेत्?। संसार्यवस्थायामात्मा विषयसुखादितत्कारणकर्मणां न कर्ता, चेतनत्वाद्, मुक्तावस्थावत्; इत्येतदपि न सुन्दरम्, स्वेष्टविघातकारित्वात्। संसार्यवस्थायामात्मा न सुखादेर्भोक्ता, चेतनत्वाद्, मुक्तावस्थावत्; इति स्वेष्टस्यात्मनो भोक्तृत्वस्य विघातात्। प्रतीतिविरुद्धमिष्टविघातसाधनमिदमिति चेत्, कर्तृत्वाभा-

त्वसाधनमपि किं न तथा ? पुंसः श्रोताऽऽघ्राताऽहमिति स्वकर्तृत्वप्रतीतेः। अथ श्रोताऽहमित्यादिप्रतीतिरहङ्कारास्पदम्, अहङ्कारस्य च प्रधानमेव कर्तृतया प्रतीयत इति चेत्, तत एवानुभवितृ प्रधानमस्तु। न हि तस्याहङ्कारास्पदत्वं न प्रतिभाति, शब्दादेरनुभविताऽहमिति प्रतीतेः सकलजनसाक्षिकत्वात्। भ्रान्तमनुभवितुरहङ्कारास्पदत्वमिति चेत्, कर्तुः कथं न भ्रान्तम्?। तस्याहङ्कारास्पदत्वादिति चेत्, तत एवाऽनुभवितुस्तदभ्रान्तमस्तु। तस्यौपाधिकत्वादहङ्कारास्पदत्वं भ्रान्तमेवेति चेत्, कुतस्तदौपाधिकत्वसिद्धिः?। अथ पुरुषस्वभावत्वाभावादहङ्कारस्य तदास्पदत्वं पुरुषस्वभावस्यानुभवितृत्वस्यौपाधिकमिति चेत्। स्यादेवम्, यदि पुरुषस्वभावोऽहङ्कारो न स्यात्। मुक्तस्याहङ्काराभावादपुरुषस्वभाव एवाहङ्कारः; स्वभावो हि न जातुचित् तद्वन्तं त्यजति, तस्य निःस्वभावत्वप्रसङ्गादिति चेत्। न, स्वभावस्य द्विविधत्वात् सामान्यविशेषपर्यायभेदात्, तत्र सामान्यपर्यायः शाश्वतिकस्वभावः, कादाचित्को विशेषपर्याय इति न कादाचित्कत्वात् पुंस्यहङ्कारादेरतत्स्वभावता, ततो न तदास्पदत्वमनुभवितृत्वस्यौपाधिकम्, येनाभ्रान्तं न भवेत्। ततः सिद्धमात्माऽनुभवितेव कर्ता; अकर्तुर्भोक्तृत्वानुपपत्तेश्च। ननु भोक्तृत्वमप्युपचरितमेवास्य, प्रकृतिविकारभूतायां हि दर्पणाकारायां बुद्धौ संक्रान्तानां सुखदुःखादीनां पुरुषः स्वात्मनि प्रतिबिम्बोदयमात्रेण भोक्ता व्यपदिश्यते। तदशस्यम्, तस्य तथापरिणाममन्तरेण प्रतिबिम्बोदयस्याऽघटनात्, स्फटिकादावपि परिणामेनैव प्रतिबिम्बोदयसमर्थनात्; तथापरिणामाभ्युपगमे च कुतः कर्तृत्वमस्य न स्यात्?; इति सिद्धमस्य कर्तृत्वं साक्षाद्भोक्तृत्वं चेति॥ स्वदेहपरिमाण इत्यनेनाऽपि नैयायिकादिपरिकल्पितं सर्वगतत्वमात्मनो निषिध्यते, तथात्वे जीवतत्त्वप्रभेदानां व्यवस्थानाप्रसिद्धिप्रसङ्गात्। सर्वगतात्मन्येकत्रैव नानात्मकार्यपरिसमाप्तेः, सकृन्नानामनःसमायोगो हि नानात्मकार्यम्, तच्चैकत्रापि युज्यते, नभसि नानाघटादिसंयोगवत्। एतेन युगपन्नानाशरीरे-

न्द्रियसंयोगः प्रतिपादितः । युगपन्नानाशरीरेष्वात्मसमवायिनां सुख-दुःखादीनामनुपपत्तिः, विरोधादिति चेत् । न, युगपन्नानाभेर्यादिष्वा-काशसमवायिनां विततादिशब्दानामनुपपत्तिप्रसङ्गात्, तद्विरोधस्या-विशेषात् । तथाविधशब्दकारणभेदाद् न तदनुपपत्तिरिति चेत्, सुखा-दिकारणभेदात् तदनुपपत्तिरप्येकत्राऽऽत्मनि मा भूद्, विशेषाभावात् । विरुद्धधर्माध्यासादात्मनो नानात्वमिति चेत्, तत एवाकाशनानात्व-मस्तु । प्रदेशभेदोपचाराददोष इति चेत्, तत एवात्मन्यप्यदोषः । जननमरणकरणादिप्रतिनियमोऽपि सर्वगतात्मवादिनां नाऽऽत्मबहुत्वं साधयेत्, एकत्राऽपि तदुपपत्तेः, घटाकाशादिजननविनाशादिवत्; न हि घटाकाशस्योत्पत्तौ घटाकाशस्योत्पत्तिरेव, तदा विनाशस्यापि दर्श-नात्; नापि विनाशे विनाश एव, जननस्यापि तदोपलम्भात्; स्थितौ वा न स्थितिरेव विनाशोत्पादयोरपि तदा समीक्षणात् । सति बन्धे न मोक्षः, सति वा मोक्षे न बन्धः स्यात्, एकत्रात्मनि विरोधादिति चेत् । न, आकाशेऽपि सति घटबन्धे घटान्तरमोक्षाभावप्रसङ्गात्; सति वा घट-विश्लेषे घटान्तरविश्लेषप्रसङ्गात् । प्रदेशभेदोपचाराद् न तत्प्रसङ्ग इति चेत्, तत एवात्मनि न तत्प्रसङ्गः । नभसः प्रदेशभेदोपगमे जीवस्या-ऽप्येकस्य प्रदेशभेदोऽस्त्विति कुतो जीवतत्त्वप्रभेदव्यवस्था? यतो व्याप-कत्वं स्यात् । नन्वात्मनो व्यापकत्वाभावे दिग्देशान्तरवर्तिपरमाणु-भिर्युगपत्संयोगाभावादाद्यकर्माभावः, तदभावादन्त्यसंयोगस्य तन्निमि-त्तशरीरस्य, तेन तत्संबन्धस्य चाभावादनुपायसिद्धः सर्वदा सर्वेषां मोक्षः स्यात् । अस्तु वा यथा कथञ्चिच्छरीरोत्पत्तिः, तथापि सावयवं श-रीरं प्रत्यवयवमनुप्रविशन्नात्मा सावयवः स्यात्, तथा चास्य पटादिवत् कार्यत्वप्रसङ्गः । कार्यत्वे चासौ विजातीयैः सजातीयैर्वा कारणैरा-रभ्येत । न प्राच्यः प्रकारः, विजातीयानामनारम्भकत्वात् । न द्वि-तीयः, यतः सजातीयत्वं तेषामात्मत्वाभिसंबन्धादेव स्यात्, तथा चा-त्मभिरारभ्यते इत्यायातम्; एतच्चायुक्तम्, एकत्र शरीरेऽनेकात्मनामा-रम्भकाणामसम्भवात्, सम्भवे वा प्रतिसन्धानानुपपत्तिः; न ह्यन्येन

दृष्टमन्यः प्रतिसन्धातुमर्हति अतिप्रसङ्गात्, तदारभ्यत्वे चास्य घटवदव-यवक्रियातो विभागात् संयोगविनाशाद् विनाशः स्यात्। शरीरपरिणामत्वे चात्मनो मूर्त्तत्वानुषङ्गाच्छरीरेऽनुप्रवेशो न स्यात्, मूर्त्ते मूर्त्तस्यानुप्रवे-शविरोधात्; ततो निरात्मकमेवाखिलं शरीरमनुषज्यते। कथं वा तत्प-रिमाणत्वे तस्य बालशरीरपरिमाणस्य सतो युवशरीरपरिमाणस्वी-कारः स्यात्? तत्परिमाणपरित्यागात्, तदपरित्यागाद्वा। परित्यागाच्चेत्, तदा शरीरवत् तस्यानित्यत्वप्रसङ्गात् परलोकाद्यभावानुषङ्गः। अथापरि-त्यागात्, तन्न, पूर्वपरिमाणापरित्यागे शरीरवत् तस्योत्तरपरिमाणो-त्पत्त्यनुपपत्तेः। तथा—

"यदि वपुष्परिमाणपवित्रितं वदसि जैनमतानुग! पूरुषम्।
वद तदा कथमस्य विखण्डने भवति तस्य न खण्डनडम्बरम्?"॥१॥

अत्राभिदध्महे– यदभ्यधायि–नन्वात्मनो व्यापकत्वाभाव इत्यादि, तदसत्यम्, यद् येन संयुक्तं तदेव तं प्रत्युपसर्पतीति नियमासंभवात्; अयस्कान्तं प्रत्ययसस्तेनाऽसंयुक्तस्याऽप्याकर्षणोपलब्धेः। अथासंयुक्तस्या-ऽप्याकर्षणे तच्छरीरारम्भं प्रत्येकमुखीभूतानां त्रिभुवनोदरविवरवर्तिपर-माणूनामुपसर्पणप्रसङ्गाद् न जाने कियत्परिमाणं तच्छरीरं स्यादिति चेत्। संयुक्तस्याऽप्याकर्षणे कथं स एव दोषो न भवेत्? आत्मनो व्यापक-त्वेन सकलपरमाणूनां तेन संयोगात्। अथ तद्भावाविशेषेऽप्यदृष्टवशाद् विवक्षितशरीरोत्पादनानुगुणा नियता एव परमाणव उपसर्पन्ति; तदि-तरत्रापि तुल्यम्। यच्चान्यदुक्तम्–सावयवं शरीरं प्रत्यवयवमनुप्रविश-न्नात्मेत्यादि, तदप्युक्तिमात्रम्, सावयवत्वकार्यत्वयोः कथञ्चिदा-त्मन्यभ्युपगमात्। न चैवं घटादिवत् प्राक्प्रसिद्धसमानजातीयावयवार-भ्यत्वप्रसक्तिः; न खलु घटादावपि कार्ये प्राक्प्रसिद्धसमानजातीय-कपालसंयोगारभ्यत्वं दृष्टम्, कुम्भकारादिव्यापारान्विताद् मृत्पिण्डात् प्रथममेव पृथुबुध्नोदराद्याकारस्याऽस्योत्पत्तिप्रतीतेः। द्रव्यस्य हि पूर्वाकारपरित्यागेनोत्तराकारपरिणामः कार्यत्वम्, तच्च बहिरिवा-न्तरप्यनुभूयत एव। न च पटादौ स्वावयवसंयोगपूर्वककार्यत्वो-

पलम्भात् सर्वत्र तथाभावो युक्तः, काष्ठे लोहलेख्यत्वोपलम्भाद् वज्रेऽपि तथाभावप्रसङ्गात्; प्रमाणबाधनमुभयत्र तुल्यम् । न चोक्तलक्षणकार्यत्वाभ्युपगमेऽप्यात्मनोऽनित्यत्वानुषङ्गात् प्रतिसन्धानाभावोऽनुषज्यते, कथञ्चिदनित्यत्वे सत्येवाऽस्योपपद्यमानत्वात् । यच्चाऽवाचि–शरीरपरिमाणत्वे चात्मनो मूर्तत्वानुषङ्ग इत्यादि, तत्र किमिदं मूर्त्तत्वं नाम ? असर्वगतद्रव्यपरिमाणत्वं, रूपादिमत्त्वं वा । तत्र नाद्यः पक्षो दोषपोषाय, संमतत्वात् । द्वितीयपक्षस्त्वयुक्तः, व्याप्त्यभावात्; न हि यदसर्वगतं तन्नियमेन रूपादिमदित्यविनाभावोऽस्ति, मनसोऽसर्वगतत्वेऽपि तदसम्भवात् । अतो नात्मनः शरीरेऽनुप्रवेशानुपपत्तिर्यतो निरात्मकं तत् स्यात्; असर्वगतद्रव्यपरिमाणलक्षणमूर्तत्वस्य मनोवत् प्रवेशाप्रतिबन्धकत्वात्; रूपादिमत्त्वलक्षणमूर्त्तत्वोपेतस्यापि हि जलादेर्भस्मादावनुप्रवेशो न निषिध्यते, आत्मनस्तु तद्रहितस्यापि तत्रासौ प्रतिबध्यत इति महच्चित्रम् । यदप्यवादि–तत्परिमाणत्वे तस्य बालशरीरपरिमाणस्येत्यादि, तदप्ययुक्तम्, युवशरीरपरिमाणावस्थायामात्मनो बालशरीरपरिमाणपरित्यागे सर्वथा विनाशासम्भवात्, विफणावस्थोत्पादे सर्पवत्, इति कथं परलोकाभावोऽनुषज्यते?; पर्यायतस्तस्याऽनित्यत्वेऽपि द्रव्यतो नित्यत्वात्। यच्चाजल्पि–यदि वपुष्परिमाणपवित्रितमित्यादि, तदप्यपेशलम्, शरीरखण्डने कथञ्चित्तत्खण्डनस्येष्टत्वात्, शरीरसंबद्धात्मप्रदेशेभ्यो हि कतिपयात्मप्रदेशानां खण्डितशरीरप्रदेशेऽवस्थानमात्मनः खण्डनम्, तच्चात्र विद्यत एव; अन्यथा शरीरात् पृथग्भूतावयवस्य कम्पोपलब्धिर्न स्यात् । न च खण्डितावयवानुप्रविष्टस्यात्मप्रदेशस्य पृथगात्मत्वप्रसङ्गः, तत्रैवानुप्रवेशात् । न चैकत्र सन्तानेऽनेक आत्मा, अनेकार्थप्रतिभासिज्ञानानामेकप्रमात्राधारतया प्रतिभासाभावप्रसङ्गात्, शरीरान्तरव्यवस्थितानेकज्ञानावसेयार्थसंवित्तिवत् । कथं खण्डिताखण्डितावयवयोः संघट्टनं पश्चादिति चेत् ?, एकान्तेन च्छेदानभ्युपगमात्, पद्मनालतन्तुवदच्छेदस्यापि स्वीकारात्; तथाभूतादृष्टवशाच्च तत्सं-

घट्टनमविरुद्धमेवेति तनुपरिमाण एवाऽऽत्माऽङ्गीकर्तव्यो न व्यापकः । तथा चाऽऽत्मा व्यापको न भवति, चेतनत्वात्, यत्तु नैवं न तच्चेतनं यथा व्योम, चेतनश्चात्मा, तस्मादव्यापकः । अव्यापकत्वे चाऽस्य तत्रैवोपलभ्यमानगुणत्वेन सिद्धा शरीरपरिमाणता ॥ प्रतिक्षेत्रं विभिन्न इत्यनेन तु विशेषणेनाऽऽत्माऽद्वैतमपास्तम् । एतदपासनप्रकारश्च प्रागेव प्रोक्त इति न पुनरुच्यते ॥ पौद्गलिकादृष्टवानिति नास्तिकादिमतमत्यसितुम् । तथाहि–नास्तिकस्तावद् नाऽदृष्टमिष्टवान् । स प्रष्टव्यः–किमाश्रयस्य परलोकिनोऽभावात्, अप्रत्यक्षत्वाद्, विचाराक्षमत्वात्, साधकाभावाद् वाऽदृष्टाभावो भवेत्? । न तावत् प्रथमात्, परलोकिनः प्राक्प्रसाधितत्वात् । नाऽप्यप्रत्यक्षत्वात्, यतस्तवाऽप्रत्यक्षं तत्, सर्वप्रमातॄणां वा । प्रथमपक्षे त्वत्पितामहादेरप्यभावो भवेत्, चिरातीतत्वेन तस्य तवाऽप्रत्यक्षत्वात्; तदभावे भवतोऽप्यभावो भवेदित्यहो ! नवीना वादवैदग्धी । द्वितीयकल्पोऽप्यल्पीयान्, सर्वप्रमातृप्रत्यक्षमदृष्टनिष्टङ्कनिष्णातं न भवतीति वादिना प्रत्येतुमशक्तेः; प्रतिवादिना तु तदाऽऽकलनकुशलः केवली कक्षीकृत एव । विचाराक्षमत्वमप्यक्षमम्, कर्कशतर्कैस्तर्क्यमाणस्य तस्य घटनात् । ननु कथं घटते ? तथाहि–तदनिमित्तं सनिमित्तं वा भवेत् । न तावदनिमित्तम्, सदा सत्त्वासत्त्वयोः प्रसङ्गात् "नित्यं सत्त्वमसत्त्वं वा हेतोरन्यानपेक्षणात्" । यदि पुनः सनिमित्तम्, तदाऽपि तन्निमित्तमदृष्टान्तरमेव, रागद्वेषादिकषायकालुष्यम्, हिंसादिक्रिया वा । प्रथमे पक्षेऽनवस्थाव्यवस्था । द्वितीये तु न कदापि कस्यापि कर्माभावो भवेत्, तद्धेतोरागद्वेषादिकषायकालुष्यस्य सर्वसंसारिणां भावात् । तृतीयपक्षोऽप्यसूपपादः, पापपुण्यहेतुत्वसंमतयोर्हिंसाऽर्हत्पूजादिक्रिययोर्व्यभिचारदर्शनात्–कृपणपशुपरम्पराप्राणप्रहाणकारिणां कपटघटनापटीयसां पितृमातृमित्रपुत्रादिद्रोहिणामपि केषांचिच्चपलचारुचामरश्वेतातपत्रपात्रपार्थिवश्रीदर्शनात्, जिनपतिपदपङ्कजपूजापरायणानां निखिलप्राणिपरम्पराऽपारकरुणाकूपाराणामपि केषांचिदनेकोपद्रवदारिद्र्यमुद्राक्रा-

न्तत्वाऽऽलोकनादिति ॥ अत्र ब्रूमः–पक्षत्रयमप्येतत् कक्षीक्रियत एव । प्राच्याऽदृष्टान्तरवशगो हि प्राणी रागद्वेषादिना प्राणव्यपरोपणादि कुर्वाणः कर्मणा बध्यते । न च प्रथमपक्षेऽनवस्था दौस्थ्याय, मूलक्षयकरत्वाभावाद् , बीजाङ्कुरादिसन्तानवत् तत्सन्तानस्याऽनादित्वेनेष्टत्वात् । द्वितीयेऽपि यदि कस्यापि कर्माभावो न भवेद् मा भूत्, सिद्धं तावददृष्टम् । मुक्तिवादे तदभावोऽपि प्रसाधयिष्यते । तृतीये तु या हिंसावतोऽपि समृद्धिः, अर्हत्पूजावतोऽपि दारिद्र्याऽऽप्तिः; सा क्रमेण प्रागुपात्तस्य पापानुबन्धिनः पुण्यस्य, पुण्यानुबन्धिनः पापस्य च फलम् । तत्क्रियोपात्तं तु कर्म जन्मान्तरे फलिष्यतीति नाऽत्र नियतकार्यकारणभावव्यभिचारः । साधकाभावादपि नाऽदृष्टाभावः, प्राक्प्रसाधितप्रामाण्ययोरागमाऽनुमानयोस्तत्प्रसाधकयोर्भावात् । तथा च "शुभः पुण्यस्य " " अशुभः पापस्य" इत्यागमः । अनुमानं तु–तुल्यसाधनानां कार्ये विशेषः सहेतुकः, कार्यत्वात् , कुम्भवत् ।

" दृष्टश्च साध्वीसुतयोर्यमयोस्तुल्यजन्मनोः ।
विशेषो वीर्यविज्ञानवैराग्यारोग्यसंपदाम् " ॥ १ ॥

न चायं विशेषो विशिष्टमदृष्टकारणमन्तरेण ।

यदूचुर्जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणमिश्राः–

"जो तुल्लसाहणाणं फले विसेसो ण सो विणा हेउं ।
कज्जत्तणओ गोयम ! घडोव्व हेऊ य से कम्मं " ॥ १ ॥

अथ यथैकप्रदेशसंभवानामपि बदरीकण्टकानां कौटिल्यार्जवादिर्विशेषः, यथा वैकसरसीसंभूतानामपि पङ्कजानां नीलधवलपाटलपीतशतपत्रसहस्रपत्रादिर्भेदः; तथा शरीरिणामपि स्वभावादेवाऽयं विशेषो भविष्यति । तदशस्यम् , कण्टकपङ्कजादीनामपि प्राणित्वेन परेषां प्रसिद्धेस्तद्दृष्टान्तावष्टम्भस्य दुष्टत्वात्; आहारक्षतरोहदोहदादिना वनस्पतीनामपि प्राणित्वेन तैः प्रसाधनात् ।

---

१ यस्तुल्यसाधनानां फले विशेषो न स विना हेतुम् ।
कार्यत्वतः, गौतम ! घट इव हेतुश्च स कर्म ॥ १ ॥

अथ गगनपरिसरे मकरकरितुरङ्गकुरङ्गभृङ्गाराङ्गाराद्याकारानन्नेक-प्रकारान् बिभ्रत्यभ्राणि, न च तान्यपि चेतनानि वः संमतानि; तद्वत् तनुभाजोऽपि राजरङ्कादयः सन्त्विति चेत्। तदसत्, तेषामपि जगददृष्टवशादेव देवपदवीपरिसरे विचरतां विचित्राकारस्वीकारात् । कश्चायं स्वभावो यद्वशाज्जगद्वैचित्र्यमुच्यते ?। किं निर्हेतुकत्वम्, स्वात्महेतुकत्वम्, वस्तुधर्मः, वस्तुविशेषो वा। आद्ये पक्षे सदा सत्त्वस्य, असत्त्वस्य वा प्रसङ्गः । द्वितीये आत्माश्रयत्वं दोषः, अविद्यमानो हि भावात्मा कथं हेतुः स्यात् ?; विद्यमानोऽपि विद्यमानत्वादेव कथं स्वोत्पाद्यः स्यात् ? । वस्तुधर्मोऽपि दृश्यः कश्चित्, अदृश्यो वा। दृश्यस्तावदनुपलम्भबाधितः । अदृश्यस्तु कथं सत्त्वेन वक्तुं शक्यः ? । अनुमानात् तु तन्निर्णयेऽदृष्टानुमानमेव श्रेयः । वस्तुविशेषश्चेत् स्वभावो भूतातिरिक्तो भूतस्वरूपो वा । प्रथमे मूर्तोऽमूर्तो वा । मूर्तोऽपि दृश्योऽदृश्यो वा । दृश्यस्तावद् दृश्यानुपलम्भबाधितः । अदृश्यस्त्वदृष्टमेव स्वभावभाषया बभाषे । अमूर्तः पुनः परः परलोकिनः को नामाऽस्तु ?। न चादृष्टविघटितस्य तस्य परलोकस्वीकारः, इत्यतोऽप्यदृष्टं स्पष्टं निष्टङ्क्यते । भूतस्वरूपस्तु स्वभावो नरेन्द्रदरिद्रतादिवैसदृश्यभाजोर्यमलजातयोरुत्पादकस्तुल्य एव विलोक्यते, इति कौतस्कुतस्तयोर्विशेषः स्यात् ?। तद्दर्शनात् तत्राऽदृष्टभूतविशेषानुमानेन नामान्तरतिरोहितमदृष्टमेवानुमितिसिद्धं दृष्टम् ; इतोऽपि–बालशरीरं शरीरान्तरपूर्वकम्, इन्द्रियादिमत्त्वात्, तरुणशरीरवत् । न च प्राचीनभवातीततनुपूर्वकमेवेदम्, तस्य तद्भवावसान एव पटुपवनप्रेरितातितीव्रचिताज्वलनज्वालाकलापप्लुष्टतया भस्मसाद्भावादपान्तरालगतावभावेन तत्पूर्वकत्वानुपपत्तेः । न चाऽशरीरिणो नियतगर्भदेशस्थानप्राप्तिपूर्वकशरीरग्रहो युज्यते, नियामककारणाभावात् । स्वभावस्य तु नियामकत्वं प्रागेव व्यपास्तम् । ततो यच्छरीरपूर्वकं बालशरीरं तत्कर्ममयमिति । पौद्गलिकं चेदमदृष्टमेष्टव्यम्, आत्मनः पारतन्त्र्यनिमित्तत्वाद्, निगडादिवत् । क्रोधादिना

व्यभिचार इति चेत् । न, तस्याऽऽत्मपरिणामरूपस्य पारतन्त्र्य-स्वभावत्वात्; तन्निमित्तभूतस्य तु कर्मणः पौद्गलिकत्वात् । एवं सीधु-स्वादनोद्भवचित्तवैकल्यमपि पारतन्त्र्यमेव, तद्धेतुस्तु सीधु पौद्गलिकमे-वेति नैतेनाऽपि व्यभिचारः । ततो यद् यौगैरात्मविशेषगुणलक्षणम्, कापिलैः प्रकृतिविकारस्वरूपम्, सौगतैर्वासनास्वभावम्, ब्रह्मवादि-भिरविद्यास्वरूपं चाऽदृष्टमवादि; तदपास्तम् । विशेषतः पुनरमीषां नि-षेधो विस्तराय स्यादिति न कृतः ॥ ५६ ॥

अथात्मन एव विशेषणान्तरमाहुः—

तस्योपात्तपुंस्त्रीशरीरस्य सम्यग्ज्ञानक्रियाभ्यां कृत्स्नकर्मक्षयस्वरूपा सिद्धिः ॥ ५७ ॥

तस्याऽनन्तरनिरूपितरूपस्याऽऽत्मनः, उपात्तपुंस्त्रीशरीरस्य स्वी-कृतपुरुषयोषिद्वपुषः, एतेन स्त्रीनिर्वाणद्वेषिणः काष्ठाम्बरान् शिक्ष-यन्ति । सम्यग्ज्ञानं च यथावस्थितवस्तुतत्त्वावबोधः, क्रिया च तपश्चरणादिका, ताभ्याम् । ननु सम्यग्दर्शनमपि कृत्स्नकर्मक्ष-यकारणमेव । यदाहुः–"सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः" इति, तत् कथमिह नोपदिष्टम्? । उच्यते । सम्यग्ज्ञानोपादानेनैव तस्याक्षिप्तत्वात्, द्वयोरप्यनयोः सहचरत्वात् । सम्यग्ज्ञानस्य क्रि-यातः पृथगुपादानाद् या क्रिया सम्यग्ज्ञानपूर्विका सैव तत्कारणम्, न पुनर्मिथ्यात्वमलपटलावलुप्तविवेकविकलानां मिथ्याज्ञानपूर्विका क-न्दफलमूलशैवालकवलनादिका । कृत्स्नस्याऽष्टप्रकारस्यापि, न तु क-तिपयस्य, जीवन्मुक्तेरनभिधित्सितत्वात् । कर्मणो ज्ञानावरणादेरदृ-ष्टस्य, न तु बुद्ध्यादिगुणानामपि, नापि ज्ञानमात्रसंतानस्य । क्षयः सामस्त्येन प्रलयः स्वरूपं यस्याः सा तथा । एतेन नैयायिक-सौगतोपकल्पितमुक्तिप्रतिक्षेपः । एवंविधा सिद्धिर्मोक्षो भवति । इह केचिज्ज्ञानादेव मोक्षमास्थिषत, तथाह्येते ब्रुवते–सम्यग्ज्ञान-मेव फलसंपादनप्रत्यलम्, न क्रिया; अन्यथा मिथ्याज्ञानादपि

क्रियायां फलोत्पादप्रसङ्गात् । यदुक्तम्—

"विज्ञप्तिः फलदा पुंसां न क्रिया फलदा मता ।
मिथ्याज्ञानात् प्रवृत्तस्य फलाऽसंवाददर्शनात्" ॥ १ ॥

तथा—

"श्रियः प्रसूते विपदो रुणद्धि यशांसि दुग्धे मलिनं प्रमार्ष्टि ।
संस्कारशौचेन परं पुनीते शुद्धा हि बुद्धिः कुलकामधेनुः" ॥१॥

क्रियावादिनस्तु वदन्ति—क्रियैव फलहेतुर्न ज्ञानम्, भक्ष्यादिविज्ञानेऽपि क्रियामन्तरेण सौहित्यादिफलानुत्पादात् । यदवाचि—

"क्रियैव फलदा पुंसां न ज्ञानं फलदं मतम् ।
यतः स्त्रीभक्ष्यभोगज्ञो न ज्ञानात् सुखितो भवेत्" ॥ १ ॥

तथा—

"शास्त्राण्यधीत्याऽपि भवन्ति मूर्खा यस्तु क्रियावान् पुरुषः स विद्वान् ।
संचिन्त्यतामौषधमातुरं हि न ज्ञानमात्रेण करोत्यरोगम्" ॥ १ ॥

अत्र ब्रूमहे— यदुक्तम्—सम्यग्ज्ञानमेव फलसंपादनप्रत्यलमित्यादि, तत् 'स्त्रीभक्ष्यभोगज्ञो न ज्ञानात् सुखितो भवेत्' इत्यनेन क्रियावादिनैव व्यपास्तम्, इत्युपेक्षणीयमेव । ततः सम्यग्ज्ञानं सम्यक्क्रियासध्रीचीनमेव फलसिद्धिनिबन्धनमित्यभ्युपगन्तव्यम्; न तु ज्ञानैकान्तः कान्तः। क्रियैकान्तोऽपि भ्रान्त एव।'यतः स्त्रीभक्ष्यभोगज्ञो न ज्ञानात् सुखितो भवेत्' इति तु न युक्तम्। यतः सम्यग्ज्ञानकारणैकान्तवादिनामयमुपालम्भो न पुनरस्माकम्, सम्यग्ज्ञानक्रिययोरुभयोरपि परस्परापेक्षयोः कारणत्वस्वीकारात् । न च नितम्बिनीमोदकादिगोचरायां प्रवृत्तौ तद्विज्ञानं सर्वथा नास्त्येव, यतः क्रियाया एव तत्कारणता कल्प्येत । तद्गोचरविज्ञानसनाथैव तत्र प्रवृत्तिः प्रीतिपरम्परोत्पादनप्रत्यला; अन्यथोन्मत्तमूर्च्छितादेरपि प्रौढप्रेमपरायणप्रणयिनीनिबिडाश्लेषक्रियाऽपि तदुत्पादाय किं न स्यात्?। अथासौ क्रियैव तत्त्वतो न भवति, सैव हि क्रिया तात्त्विकी या स्वकीयकार्याऽव्यभिचारिणी; हन्त! तर्हि तदेव तात्त्विकं ज्ञानं यत् स्वकीयकार्याव्यभिचारीति कथं स्त्रीभक्ष्य-

भोगज्ञ इत्युपालम्भः शोभेत ?। ततः कार्यमर्जयन्ती यथा निश्चयनयेन क्रिया क्रियोच्यते, तथा ज्ञानमपि; इति कचिद् व्यभिचाराभावाद् द्वयमेवैतत् फलोत्पत्तिकारणमनुगुणमिति । अथ भवत्वेतत्कारणिका मुक्तिः, तथापि बुद्ध्यादीनां नवानामात्मविशेषगुणानां योऽत्यन्तमुच्छेदः, तद्रूपैव स्वीकर्तव्या; न पुनर्निःशेषकर्मक्षयलक्षणा । तथा चानुमानम्-नवानामात्मविशेषगुणानां सन्तानोऽत्यन्तमुच्छिद्यते, सन्तानत्वात्, यो यः सन्तानः स सोऽत्यन्तमुच्छिद्यते यथा प्रदीपसन्तानः, तथा चायम्, तस्मादत्यन्तमुच्छिद्यत इति । " न ह वै सशरीरस्य सतः प्रियाप्रिययोरपहतिरस्ति", "अशरीरं वा वसन्तं प्रियाप्रिये न स्पृशतः" इत्यादयो वेदान्ता अपि तादृशीमेव मुक्तिमादिशन्ति । अपि च-

"यावदात्मगुणाः सर्वे नोच्छिन्ना वासनादयः ।
तावदात्यन्तिकी दुःखव्यावृत्तिर्न विकल्प्यते ॥ १ ॥
धर्माधर्मनिमित्तो हि संभवः सुखदुःखयोः ।
मूलभूतौ च तावेव स्तम्भौ संसारसद्मनः ॥ २ ॥
तदुच्छेदे च तत्कार्यशरीराद्यनुपप्लवात् ।
नात्मनः सुखदुःखे स्त इत्यसौ मुक्त उच्यते ॥ ३ ॥
इच्छाद्वेषप्रयत्नादि भोगायतनबन्धनम् ।
उच्छिन्नभोगायतनो नात्मा तैरपि युज्यते ॥ ४ ॥
तदेवं धिषणादीनां नवानामपि मूलतः ।
गुणानामात्मनो ध्वंसः सोऽपवर्गः प्रतिष्ठितः ॥ ५ ॥
ननु तस्यामवस्थायां कीदृगात्माऽवशिष्यते ? ।
स्वरूपैकप्रतिष्ठानः परित्यक्तोऽखिलैर्गुणैः ॥ ६ ॥
ऊर्मिषट्कातिगं रूपं तदस्याहुर्मनीषिणः ।
संसारबन्धनाधीनदुःखक्लेशाद्यदूषितम् " ॥ ७ ॥

ऊर्मयः कामक्रोधमदगर्वलोभदम्भाः ।

"प्राणस्य क्षुत्पिपासे द्वे मनसः शोकमूढते ।
जरामृत्यू शरीरस्य षडूर्मिरहितः शिवः" ॥ १ ॥

इति तु पुराणे ॥ अत्र ब्रूमः —यदवादि– सन्तानत्वादिति, तत्र किमिदं सन्तानत्वं नाम ? किमुपादानोपादेयभावप्रबन्धेन प्रवर्तमानत्वम्, कार्यकारणभावप्रबन्धेन प्रवृत्तिः, अपरापरपदार्थोत्पत्तिमात्रता वा । आद्यः पक्षः सावद्यः, आश्रयासिद्धिस्वरूपासिद्धतयोरापत्तेः, बुद्ध्यादिनवक्षणानामुपादानोपादेयभावरूपतया सन्तानस्य सौगतानामेव संमतत्वात्; आत्मनः समवायिनः, आत्ममनःसंयोगादसमवायिनः, अदृष्टादेर्निमित्ताच्च तैरात्मगुणोत्पादप्रतिपादनात् । एतेन द्वितीयपक्षोऽपि व्यपास्तः, बुद्ध्यादिक्षणानां कार्यकारणभावमात्रस्याऽपि तैरस्वीकारात्; प्रलयप्रलीनबुद्ध्यादेरप्यात्मनः पुनर्बुद्ध्याद्युत्पादाङ्गीकारात् । तृतीयपक्षेऽपि व्यभिचारः, अपरापरेषामुत्पादुकानां पटकटकपाटादीनां सन्तानत्वेऽप्यत्यन्तमनुच्छिद्यमानत्वात् । अथैकाश्रयाऽपरापरोत्पत्तिः सन्तानः, ततो नैष दोषः; तर्हि तादृशं सन्तानत्वं प्रदीपे नास्तीति साधनवैकल्यं दृष्टान्तस्य; परमाणुपाकजरूपादिभिश्च व्यभिचारी हेतुः, तथाविधसन्तानत्वस्य तत्र सद्भावेऽप्यत्यन्तोच्छेदाभावात् । अपि च, संतानत्वमपि भविष्यत्यत्यन्तानुच्छेदश्च, विपर्यये बाधकप्रमाणाभावात्, इति सन्दिग्धविपक्षव्यावृत्तिकत्वादप्यनैकान्तिकोऽयम् । विरुद्धश्च, शब्दबुद्धिविद्युत्प्रदीपादिष्वत्यन्तानुच्छेदवत्स्वेव सन्तानत्वस्य व्यवस्थानात्; शब्दबुद्धिविद्युत्प्रदीपादयो हि पर्याया द्रव्यरूपतया स्थास्नव एव, तद्द्रव्याविष्वग्भूतं पर्यायान्तरमुत्पादयन्त एव प्रध्वंसन्ते । न पुनरमीषामत्यन्तमुच्छेदः सूपपादः, उत्पादव्ययध्रौव्याणां परस्परनिरपेक्षाणां खरविषाणप्रख्यत्वात् । तथाहि– नास्ति कचिदत्यन्तमुच्छेदः, स्थित्युत्पादरहितत्वात्, खरविषाणवत्; इति न प्रस्तुतानुमानाद् बुद्ध्यादिगुणोच्छेदरूपा सिद्धिः सिध्यति । नापि न ह वै सशरीरस्येत्यादिगदितागमात्, शुभाशुभादृष्टपरिपाकप्रभवेन भवसम्भविनी हि प्रियाप्रिये परस्परानुषक्ते अपेक्ष्याऽयं व्यवस्थितः; सकलादृष्टक्षयकारणकं पुनरैकान्तिकात्यन्तिकरूपं केवलमेव प्रियं निःश्रेयसदशायामिष्यते, तत् कुतः प्रतिषिध्यते ? । आगमार्थश्चायमित्थमेव सम-

र्थनीयः, यत एतदर्थानुपातिन्येव स्मृतिरपि विलोक्यते–

"सुखमात्यन्तिकं यत्र बुद्धिग्राह्यमतीन्द्रियम् ।
तं वै मोक्षं विजानीयाद् दुष्प्रापमकृतात्मभिः" ॥ १ ॥

न चायं सुखशब्दो दुःखाभावमात्रे वर्तनीयः, मुख्यसुखवाच्यतायां बाधकाभावात् । न च भवदुदीरितो मोक्षः पुंसामुपादेयतया संमतः, को हि नाम शिलाशकलकल्पमपगतसकलसुखसंवदेनस्पर्शमात्मानमुपपादयितुं यतेत ? । सोपाधिकसावधिकपरिमितानन्दनिष्यन्दात् स्वर्गादप्यधिकमनवधिकनिरतिशयनैसर्गिकाऽऽनन्दसुन्दरमपरिम्लानतत्संवेदनसामर्थ्यं चतुर्थं पुरुषार्थमाचक्षते विचक्षणाः । यदि तु जडः पाषाणनिर्विशेष एव तस्यामवस्थायामात्मा भवेत्, तत् कृतमपवर्गेण, संसार एव वरमस्तु; यत्र तावदन्तराऽन्तराऽपि दुःखकलुषितमपि सुखमुपभुज्यते । चिन्त्यतां तावदिदम्–किमल्पसुखानुभवो भव्यः, उत सर्वसुखोच्छेद एव ?। अथास्ति तथाभूते मोक्षे लाभातिरेकः प्रेक्षाणाम् । ते ह्येवं विवेचयन्ति–दुःखसंस्पर्शशून्यशाश्वतिकसुखसंभोगासंभवाद् दुःखस्य चाऽवश्यहातव्यत्वाद् विवेकहानस्य चाशक्यत्वाद् विषमधुनी इवैकत्राऽमत्रे पतिते उभे अपि सुखदुःखे त्यज्येयातामिति; अतश्च संसाराद् मोक्षः श्रेयान् यत्राऽयमियानतिदुःसहो दुःखप्रबन्धोऽवलुप्यते; वरमियती कादाचित्कसुखकणिका त्यक्ता, न तु तस्याः कृते दुःखभारइयान् व्यूढ इति । तत्र दुःखसंस्पर्शशून्यशाश्वतिकसुखसम्भोगासम्भवादित्यत्र शाश्वतिकमनादिनिधनम्, यद्वाऽऽदिमदपि प्रध्वंसवदपर्यवसानं सुखं विवक्षितम् । तत्रादिपर्यवसानशून्यं सुखं तावत् प्रेक्षाणामुपादित्सागोचर एव न भवति सदैव प्राप्तत्वात्, इति कुतस्तदभावः तत्राऽप्रवृत्तौ प्रेक्षाकारिणां कारणमभिधीयते ? । द्वितीयं तु सुखं भवत्येव तत्प्रवृत्तिनिमित्तम् । न च तस्याऽसंभवः, बाधकप्रमाणाभावात् । अनन्तं च तत्, तदानीं विनाशकारणाभावात् । तद्विनाशकारणं हि कर्म, न च तदानीं तदस्ति, तस्य समूलमुन्मूलित-

त्वात्; मिथ्यात्वाविरतिकषाययोगलक्षणस्य तत्कारणस्याभावाच्च न पुनरपि कर्मनिर्माणम्। कारणाभावात् तादृशसुखोत्पाद एव नास्तीति चेत्। न, सकलकर्मोपरमस्यैव तत्कारणस्य सद्भावात्। यच्चोक्तम्—विवेकहानस्य चाशक्यत्वादिति, तदेवमेव, सांसारिकसुखस्यैताहशत्वात्; तद्धि मधुदिग्धधाराकरालमण्डलाग्रग्रासवद् दुःखाकरोतीति युक्ता मुमुक्षूणां तज्जिहासा, किन्त्वात्यन्तिकसुखविशेषलिप्सूनामेव। ये अपि विषमधुनी एकत्राऽमत्रे संपृक्ते परित्यज्येते, ते अपि सुखविशेषलिप्सयैव। किञ्च, यथा प्राणिनां संसारावस्थायां सुखमिष्टम्, दुःखं चानिष्टम्; तथा मोक्षावस्थायां दुःखनिवृत्तिरिष्टा, सुखनिवृत्तिस्त्वनिष्टैव। ततो यदि त्वदभिमतो मोक्षः स्यात्, तदा न प्रेक्षावतामत्र प्रवृत्तिः स्याद्, भवति चेयम्। ततः सिद्धं मोक्षः सुखसंवेदनस्वभावः, प्रेक्षावत्प्रवृत्तिविषयत्वाऽन्यथानुपपत्तेरिति। अथ सुखसंवेदनैकस्वभावो यदि मोक्षः स्यात्, तदा तद्रागेण प्रयतमानो मुमुक्षुर्न मोक्षमधिगच्छेत्; न हि रागिणां मोक्षोऽस्तीति मोक्षविदः, तस्य बन्धनात्मकत्वात्। तदयुक्तम्। यो हि सुखसाधनेषु शब्दादिष्वभिष्वङ्गः स रागो बन्धनात्मकः, तस्य विषयार्जनरक्षणादिप्रवृत्तिद्वारेण संसारहेतुत्वात्। अनन्ते तु सुखे यद्यपि रागस्तथाऽप्यसौ सर्वविषयार्जनादिनिवृत्तिमोक्षोपायप्रवृत्त्योरेव हेतुः; अन्यथा तस्य सुखस्य प्राप्तुमशक्यत्वात्। न हि तद् विषयसाध्यम्, नापि तत्क्षीयते, येन विषयसुखार्थमिव पुनः पुनस्तदर्थं हिंसादिष्वऽपि प्रवर्तेत। तन्न बन्धहेतुर्मुमुक्षोरस्ति रागः, स्पृहामात्ररूपोऽपि चासौ परां कोटिमारूढस्यास्य निवर्तते, "मोक्षे भवे च सर्वत्र निस्पृहो मुनिसत्तमः" इति वचनात्; अन्यथा दुःखनिवृत्त्यात्मकेऽपि मोक्षे प्रयतमानस्य दुःखद्वेषकषायकालुष्यं किं न स्यात्?। अथ नास्त्येव मुमुक्षोर्द्वेषः। रागद्वेषौ हि संसारकारणमिति तौ मुमुक्षुर्मुञ्चति, द्वेष्टि च दुःखम्, इति कथमिदं सङ्गच्छेत? इति चेत्। तदितरत्राऽपि तुल्यम्। इति सिद्धं कृत्स्नकर्मक्षयात् परमसुखसंवेदनात्मा मोक्षः, न बुद्ध्यादिविशेष-

मूर्च्छाहेतुत्वाभावेन परिग्रहरूपत्वाभावात्। तन्न सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयाभावेन स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपकर्षः। नापि विशिष्टसामर्थ्यासत्त्वेन, यतस्तदपि तासां किं सप्तमपृथ्वीगमनाभावेन, वादादिलब्धिरहितत्वेन, अल्पश्रुतत्वेन, अनुपस्थाप्यतापाराञ्चितकशून्यत्वेन वा भवेत्। न तावदाद्यः पक्षः, यतोऽत्र सप्तमपृथ्वीगमनाभावो यत्रैव जन्मनि तासां मुक्तिगामित्वं तत्रैवोच्यते, सामान्येन वा। प्राचि पक्षे चरमशरीरिभिरनैकान्तः। द्वितीये त्वयमाशयः— यथैव हि स्त्रीणां सप्तमपृथ्वीगमनसमर्थतीव्रतराशुभपरिणामे सामर्थ्याभावादपकर्षः, तथा मुक्तिगमनयोग्योत्कृष्टशुभपरिणामेऽपि; चरमशरीरिणां तु प्रसन्नचन्द्रराजर्षिप्रमुखाणामुभयत्रापि सामर्थ्याद् नैकत्राऽप्यपकर्षः। तदयुक्तम्। यतो नायमविनाभावः प्रामाणिकः, यदुत्कृष्टाऽशुभगत्युपार्जनसामर्थ्याभावे सत्युत्कृष्टशुभगत्युपार्जनसामर्थ्येनाऽपि न भवितव्यम्; अन्यथा प्रकृष्टशुभगत्युपार्जनसामर्थ्याभावे प्रकृष्टाऽशुभगत्युपार्जनसामर्थ्यं नास्तीत्यपि किं न स्यात्?; तथा चाऽभव्यानां सप्तमपृथ्वीगमनं न भवेत्। अथ वादादिलब्धिरहितत्वेन स्त्रीणां विशिष्टसामर्थ्याऽसत्त्वम्, यत्र खल्वैहिकवादविक्रियाचारणादिलब्धीनामपि हेतुः संयमविशेषरूपं सामर्थ्यं नास्ति, तत्र मोक्षहेतुस्तद्भविष्यतीति कः सुधीः श्रद्दधीत?। तदचारु, व्यभिचारात्; माषतुषादीनां तदभावेऽपि विशिष्टसामर्थ्योपलब्धेः। न च लब्धीनां संयमविशेषहेतुकत्वमागमिकम्, कर्मोदयक्षयक्षयोपशमोपशमहेतुकतया तासां तत्रोदितत्वात्। तथा चाऽवाचि—

" उदयखयखओवसमोवसमसमुत्था बहुप्पगाराओ।
एवं परिणामवसा लद्धीउ हवन्ति जीवाणं " ॥ १ ॥

चक्रवर्तिबलदेववासुदेवत्वादिप्राप्तयोऽपि हि लब्धयः, न च संयमसद्भावनिबन्धना तत्प्राप्तिः। सन्तु वा तन्निबन्धना लब्धयः, तथापि स्त्रीषु तासां सर्वासामभावोऽभिधीयते, नियतानामेव वा। नाद्यः पक्षः, चक्र-

वर्त्यादिलब्धीनां कासाञ्चिदेव तासु प्रतिषेधात्, आमर्षौषध्यादीनां तु भूयसीनां भावात् । द्वितीयपक्षे तु व्यभिचारः, पुरुषाणां सर्ववादादिलब्ध्यभावेऽपि विशिष्टसामर्थ्यस्वीकारात्, अकेशवानामेव, अतीर्थकरचक्रवर्त्यादीनामपि च मोक्षसंभवात् । अल्पश्रुतत्वमपि मुक्त्यवाप्त्याऽनुमितविशिष्टसामर्थ्यैर्माषतुषादिभिरेवाऽनैकान्तिकमित्यनुद्घोष्यमेव । अनुपस्थाप्यतापाराञ्चितकशून्यत्वेनेत्यप्ययुक्तम्, यतो न तन्निषेधाद् विशिष्टसामर्थ्याभावः प्रतीयते । योग्यतापेक्षो हि चित्रः शास्त्रे विशुद्ध्युपदेशः । उक्तं च–

" संवरनिर्जररूपो बहुप्रकारस्तपोविधिः शास्त्रे ।
रोगचिकित्साविधिरिव कस्यापि कथञ्चिदुपकारी " ॥ १ ॥

पुरुषानभिवन्द्यत्वमपि योषितां नापकर्षाय, यतस्तदपि सामान्येन, गुणाधिकपुरुषापेक्षं वा । आद्येऽसिद्धतादोषः, तीर्थकरजनन्यादयो हि पुरन्दरादिभिरपि प्रणताः, किमङ्ग ! शेषपुरुषैः ? । द्वितीये तु शिष्या अप्याचार्यैर्नाभिवन्द्यन्त एवेति तेऽपि ततोऽपकृष्यमाणत्वेन निर्वृतिभाजो न भवेयुः; न चैवम्, चण्डरुद्रादिशिष्याणां शास्त्रे तच्छ्रवणादिति मूलहेतोर्व्यभिचारः । एतेन स्मारणाद्यकर्तृत्वमपि प्रतिक्षिप्तम् । अथ पुरुषविषयं स्मारणाद्यकर्तृत्वमत्र विवक्षितं, न तु स्मारणाद्यकर्तृत्वमात्रम् ; न च स्त्रियः कदाचन पुंसां स्मारणादीन् कुर्वन्तीति न व्यभिचार इति चेत्, तर्हि पुरुषेतिविशेषणं करणीयम् । करणेऽप्यसिद्धतादोषः, स्त्रीणामपि कासाञ्चित् पारंगतागमरहस्यवासितसप्तधातूनां क्वापि तथाविधावसरे समुच्छृङ्खलप्रवृत्तिपराधीनसाधुस्मारणादेरविरोधात् । अथामहर्द्धिकत्वेन स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपकर्षः। सोऽपि किमाध्यात्मिकीं समृद्धिमाश्रित्य,बाह्यां वा । नाऽऽध्यात्मिकीम्, सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयादेस्तासामपि सद्भावात् । नापि बाह्याम्, एवं हि महत्यास्तीर्थकरादिलक्ष्म्या गणधरादयः, चक्रधरादिलक्ष्म्याश्चेतरक्षत्रियादयो न भाजनम्; इति तेषामप्यमहर्द्धिकत्वेनापकृष्यमाणत्वाद् मुक्त्यभावो भवेत्। अथ याऽसौ पुरुषवर्गस्य महती समृद्धिस्ती-

र्थकरत्वलक्षणा, सा स्त्रीषु नास्तीत्यमहर्द्धिकत्वमासां विवक्ष्यते। तदानीमप्यसिद्धता, स्त्रीणामपि परमपुण्यपात्रभूतानां कासाञ्चित् तीर्थकृत्त्वाविरोधात्, तद्विरोधसाधकप्रमाणस्य कस्याऽप्यभावात्, एतस्याऽद्यापि विवादास्पदत्वात्, अनुमानान्तरस्य चाभावात्। मायादिप्रकर्षवत्त्वेनेत्यप्यशस्यम्, तस्य स्त्रीपुंसयोस्तुल्यत्वेन दर्शनाद्, आगमे च श्रवणात्; श्रूयते हि चरमशरीरिणामपि नारदादीनां मायादिप्रकर्षवत्त्वम्। तन्न पुरुषेभ्यो हीनत्वं स्त्रीनिर्वाणनिषेधे साधीयान् हेतुः। यत् पुनः–निर्वाणकारणं ज्ञानादिपरमप्रकर्षः स्त्रीषु नास्ति, परमप्रकर्षत्वात्, सप्तमपृथ्वीगमनकारणाऽपुण्यपरमप्रकर्षवत्; इति तेनैवोक्तम्। तत्र मोहनीयस्थितिपरमप्रकर्षेण स्त्रीवेदादिपरमप्रकर्षेण च व्यभिचारः। नास्ति स्त्रीणां मोक्षः, परिग्रहवत्त्वात्, गृहस्थवद्, इत्यपि न पेशलम्; धर्मोपकरणचीवरस्यापरिग्रहत्वेन प्रसाधितत्वात्; इति स्त्रीनिर्वाणे संक्षेपेण बाधकोद्धारः। साधकोपन्यासस्तु–मनुष्यस्त्री काचिद् निर्वाति, अविकलतत्कारणत्वात्, पुरुषवत्। निर्वाणस्य हि कारणमविकलं सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयम्, तच्च तासु विद्यते एवेत्यादित एवोक्तम्, इति नासिद्धमेतत्। विपक्षाद् नपुंसकादेरत्यन्तव्यावृत्तत्वाद् न विरुद्धमनैकान्तिकं वा। तथा मनुष्यस्त्रीजातिः कयाचिद् व्यक्त्या मुक्त्याविकलकारणवत्या तद्वती, प्रव्रज्याधिकारित्वात्, पुरुषवत्। न चैतदसिद्धं साधनं "गुव्विणी बालवच्छा य पव्वावेउं न कप्पइ" इति सिद्धान्तेन तासां तदधिकारित्वप्रतिपादनात्, विशेषप्रतिषेधस्य शेषाभ्यनुज्ञानान्तरीयकत्वात्। दृश्यन्ते च सांप्रतमप्येताः कृतशिरोलुञ्चना उपात्तपिच्छकाकमण्डलुप्रमुखयतिलिङ्गाश्च, इति कुतो नैतासां प्रव्रज्याधिकारित्वसिद्धिः?, यतो न मुक्तिः स्यात्। इति सिद्धा यथोक्तरूपस्यात्मनो यथोक्तलक्षणा सिद्धिः।

इति प्रमाणनयतत्त्वालोकालङ्कारे श्रीरत्नप्रभाचार्यविरचितायां रत्नाकरावतारिकाख्यलघुटीकायां नयात्मस्वरूपनिर्णयो नाम सप्तमः परिच्छेदः॥

अर्हम्

अथाष्टमः परिच्छेदः ।



प्रमाणनयतत्त्वं व्यवस्थाप्य संप्रति तत्प्रयोगभूमिभूतं वस्तुनिर्णयाभिप्रायोपक्रमं वादं वदन्ति—

विरुद्धयोर्धर्मयोरेकधर्मव्यवच्छेदेन स्वीकृततदन्यधर्मव्यवस्थापनार्थं साधनदूषणवचनं वादः ॥ १ ॥

विरुद्धयोरेकत्र प्रमाणेनाऽनुपपद्यमानोपलम्भयोर्धर्मयोर्मध्यादिति निर्धारणे षष्ठी सप्तमी वा । विरुद्धावेव हि धर्मावेकान्तनित्यत्वकथञ्चिन्नित्यत्ववादी वादं प्रयोजयतः, न पुनरितरौ, तद्यथा—पर्यायवद् द्रव्यं गुणवच्च; विरोधश्चैकाधिकरणत्वैककालत्वयोरेव सतोः संभवति। अनित्या बुद्धिर्नित्य आत्मेति भिन्नाधिकरणयोः; पूर्वं निष्क्रियम्, इदानीं क्रियावद् द्रव्यमिति भिन्नकालयोश्च तयोः प्रमाणेन प्रतीतौ विरोधासंभवात् । अयमेव हि विरोधो यत्प्रमाणेनाऽनुपलम्भनं नाम, अन्यथाऽपि तस्याभ्युपगमे सर्वत्र तदनुषङ्गप्रसङ्गात्, इति विरुद्धत्वान्यथानुपपत्तेरेकाधिकरणत्वैककालत्वयोरवगतौ । यद् न्यायभाष्ये—"वस्तुधर्मावेकाधिकरणौ विरुद्धावेककालावनवसितौ" इति तयोरुपादानम्, तत् पुनरुक्तम्, अपुष्टार्थं वा । यदप्यत्रैवानवसिताविति, तदप्यव्यापकम्, यतो वीतरागविषयवादकथायामनवसितत्वसद्भावेऽपि जिगीषुगोचरवादकथायां तदसद्भावात् । वीतरागवादो ह्यन्यतरसंदेहादपि प्रवर्तते । जिगीषुगोचरः पुनर्वादो न नाम निर्णयमन्तरेण प्रवर्त्तितुमुत्सहते । तथाहि—वादी शब्दादौ नित्यत्वं स्वयं प्रमाणेन प्रतीत्यैव प्रवर्तमानोऽसमानप्रतिपक्षप्रतिक्षेपमनोरथोऽहमहमिकयाऽनुमानमुपन्यस्यति; प्रतिवाद्यपि तत्रैव धर्मिणि प्रतिपन्नानित्यत्वधर्मस्तथैव दूषणमुदीरयतीति

क्क नाम वादकथाप्रारम्भात् प्रागनवसायस्यावकाशः ? । ततोऽयं सूत्रार्थः–यावेकाधिकरणावेककालौ च धर्मौ विरुध्येते, तयोर्मध्यादेकस्य सर्वथा नित्यत्वस्य कथंचिन्नित्यत्वस्य वा, व्यवच्छेदेन निरासेन, स्वीकृततदन्यधर्मस्य कथंचिन्नित्यत्वस्य सर्वथा नित्यत्वस्य वा, व्यवस्थापनार्थं वादिनः प्रतिवादिनश्च साधनदूषणवचनं वाद इत्यभिधीयते । सामर्थ्याच्च स्वपक्षविषयं साधनम्, परपक्षविषयं तु दूषणम्, साधनदूषणवचने च प्रमाणरूपे एव संभवतः, तदितरयोस्तयोस्तदाऽऽभासत्वात्; न च ताभ्यां वस्तु साधयितुं दूषयितुं वा शक्यमिति । ननु यस्मिन्नेव धर्मिण्येकतरधर्मनिरासेन तदितरधर्मव्यवस्थापनार्थं वादिनः साधनवचनम्, कथं तस्मिन्नेव प्रतिवादिनस्तद्विपरीतं दूषणवचनमुचितं स्यात्?, व्याघातात्; इति चेत् । तदसत्, स्वाभिप्रायानुसारेण वादिप्रतिवादिभ्यां तथासाधनदूषणवचने विरोधाभावात् । पूर्वं हि तावद् वादी स्वाभिप्रायेण साधनमभिधत्ते, पश्चात् प्रतिवाद्यपि स्वाभिप्रायेण दूषणमुद्भावयति । न खल्वत्र साधनं दूषणं चैकत्रैव धर्मिणि तात्त्विकमस्तीति विवक्षितम्; किन्तु स्वस्वाभिप्रायानुसरणेन वादिप्रतिवादिनौ ते तथा प्रयुञ्जाते, इति तथैवोक्ते ॥ १ ॥

अङ्गनियमभेदप्रदर्शनार्थं वादे प्रारम्भकभेदौ वदन्ति–

प्रारम्भकश्चात्र जिगीषुः, तत्त्वनिर्णिनीषुश्च ॥ २ ॥

तत्र जिगीषुः प्रसह्य प्रथमं च वादमारभते, प्रथममेव च तत्त्वनिर्णिनीषुः, इति द्वावप्येतौ प्रारम्भकौ भवतः । तत्र जिगीषोः–

"सारङ्गमातङ्गतुरङ्गपूगाः ! पलाय्यतामाशु वनादमुष्मात् ।
साटोपकोपस्फुटकेशरश्रीर्मृगाधिराजोऽयमुपेयिवान् यत्" ॥१॥

इत्यादिविचित्रपत्रोत्तम्भनम् । अयि ! कपटनाटकपटो ! सितपट ! किमेतान् मन्दमेधसस्तपस्विनः शिष्यानलीकतुण्डताण्डवाडम्बरप्रचण्डपाण्डित्याविष्कारेण विप्रतारयसि ?; क्व जीवः ?, न प्रमाण-

दृष्टमदृष्टम्, दवीयसी परलोकवार्त्तेति साक्षादाक्षेपो वा, न विद्यते निरवद्यविद्यावदातस्तव सदसि कश्चिदपि विपश्चिदित्यादिना भूपतेः समुत्तेजनं च; इत्यादिर्वादारम्भः । तत्त्वनिर्णिनीषोस्तु सब्रह्मचारिन् ! शब्दः किं कथञ्चिद् नित्यः स्याद् नित्य एव वेति संशयोपक्रमो वा, कथञ्चिद् नित्य एव शब्द इति निर्णयोपक्रमो वा इत्यादिरूपः। वचनव्यक्ती सूत्रेष्वतन्त्रे, क्वचिदेकस्मिन्नपि प्रौढे प्रतिवादिनि बह्वोऽपि संभूय विवदेरन् जिगीषवः, पर्यनुयुञ्जीरंश्च तत्त्वनिर्णिनीषवः, स च प्रौढतयैव तांस्तावतोऽप्यभ्युपैति, प्रत्याख्याति च, तत्त्वं चाचष्टे । क्वचिदेकमपि तत्त्वनिर्णिनीषुं बह्वोऽपि तथाविधाः प्रतिबोधयेयुः। इत्यनेकवादिकृतः, स्वीकृतश्च वादारम्भः संगृह्यते ॥ २ ॥

तत्र जिगीषोः स्वरूपमाहुः–

स्वीकृतधर्मव्यवस्थापनार्थं साधनदूषणाभ्यां परं पराजेतुमिच्छुर्जिगीषुः ॥ ३ ॥

स्वीकृतो धर्मः शब्दादेः कथञ्चिद् नित्यत्वादिर्यः, तस्य व्यवस्थापनार्थम्, यत्सामर्थ्यात् तस्यैव साधनं परपक्षस्य च दूषणम्, ताभ्यां कृत्वा परं पराजेतुमिच्छुर्जिगीषुरित्यर्थः । एतेन यौगिकोऽप्ययं जिगीषुशब्दो वादाधिकारिनिरूपणप्रकरणे योगरूढ इति प्रदर्शितम् ॥ ३ ॥

अथ तत्त्वनिर्णिनीषोः स्वरूपं निरूपयन्ति–

तथैव तत्त्वं प्रतितिष्ठापयिषुस्तत्त्वनिर्णिनीषुः ॥ ४ ॥

तथैव स्वीकृतधर्मव्यवस्थापनार्थं साधनदूषणाभ्याम्, शब्दादेः कथञ्चिद् नित्यत्वादिरूपं तत्त्वम्, प्रतिष्ठापयितुमिच्छुस्तत्त्वनिर्णिनीषुरित्यर्थः ॥ ४ ॥

अस्यैवाङ्गेयत्तावैचित्र्यहेतवे भेदावुपदर्शयन्ति–

अयं च द्वेधा स्वात्मनि परत्र च ॥ ५ ॥

अयमिति तत्त्वनिर्णिनीषुः, कश्चिद् खलु सन्देहाद्युपहतचेतो-

वृत्तिः स्वात्मनि तत्त्वं निर्णेतुमिच्छति, अपरस्तु परानुग्रहैकरसिकतया परत्र तथा; इति द्वेधाऽसौ तत्त्वनिर्णिनीषुः। सर्वोऽपि च धात्वर्थः करोत्यर्थेन व्याप्त इति स्वात्मनि परत्र च तत्त्वनिर्णयं चिकीर्षुरित्यर्थः। अथ परं प्रति तत्त्वनिर्णिनीषोरप्यस्य तन्निर्णयोपजनने जयघोषणामुद्घोषयन्त्येव सभ्या इति चेत्, ततः किम्?। जिगीषुता स्यादिति चेत्, कथं यो यदनिच्छुः स तदिच्छुः परोक्तिमात्राद् भवेत्?। तत् किं नासौ जयमश्नुते?, बाढमश्नुते। न च तमिच्छति च, अश्नुते चेति किमपि कैतवं तवेति चेत्, स्यादेवम्, यद्यनिष्टमपि न प्राप्येत। अवलोक्यन्ते चानिष्टान्यप्यनुकूलप्रतिकूलदैवोपकल्पितानि जनैरुपभुज्यमानानि शतशः फलानि। तदिदमिह रहस्यम्–परोपकारैकपरायणस्य कस्यचिद् वादिवृन्दारकस्य परत्र तत्त्वनिर्णिनीषोरानुषाङ्गिकं फलं जयः, मुख्यं तु परतत्त्वावबोधनम्। जिगीषोस्तु विपर्यय इति ॥ ५ ॥

स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषुमुदाहरन्ति–

आद्यः शिष्यादिः ॥ ६ ॥

आद्य इति स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषुरित्यर्थः। आदिग्रहणादिहोत्तरत्र च सब्रह्मचारिसुहृदादिरादीयते ॥ ६ ॥

परत्र तत्त्वनिर्णिनीषुमुदाहरन्ति–

द्वितीयो गुर्वादिः ॥ ७ ॥

द्वितीय इति परत्र तत्त्वनिर्णिनीषुः ॥ ७ ॥

द्वितीयस्य भेदावभिदधति–

अयं द्विविधः क्षायोपशमिकज्ञानशाली केवली च ॥ ८ ॥

अयमिति परत्र तत्त्वनिर्णिनीषुर्गुर्वादिः, ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः क्षयोपशमेन निर्वृत्तं ज्ञानं मतिश्रुतावधिमनःपर्यायरूपं व्यस्तं समस्तं वा यस्यास्ति स तावदेकः; द्वितीयस्तु तस्यैव क्षयेण यज्जनितं केवलज्ञानं

तद्वान् । तदेवं चत्वारः प्रारम्भकाः—जिगीषुः, स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषुः, परत्र तत्त्वनिर्णिनीषू च क्षायोपशमिकज्ञानशालिकेवलिनाविति । तत्त्वनिर्णिनीषोर्हि ये भेदप्रभेदाः प्रदर्शिताः, न ते जिगीषोः सर्वेऽपि संभवन्ति । तथाहि—न कश्चिद् विपश्चिदात्मानं जेतुमिच्छति । न च केवली परं पराजेतुमिच्छति, वीतरागत्वात् । गौडद्रविडादिभेदस्तु नाङ्गनियमभेदोपयोगी, प्रसञ्जयति चानन्त्यम्; इति पारिशेष्यात् क्षायोपशमिकज्ञानशाली परत्र जिगीषुर्भवतीत्येकरूप एवासौ न भेदप्रदर्शनमर्हति । यौ च परत्र तत्त्वनिर्णिनीषोर्भेदावुक्तौ, न तौ द्वावपि स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषोः संभवतः, निर्णीतसमस्ततत्त्वज्ञानशालिनः केवलिनः स्वात्मनि तत्त्वनिर्णयेच्छानुपपत्तेः, इति पारिशेष्यात् क्षायोपशमिकज्ञानवानेव स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषुर्भवतीत्यसावप्येकरूप एवेति ॥ ८ ॥

वादिप्रतिवादिनोर्हस्तिप्रतिहस्तिन्यायेन प्रसिद्धेर्यावद् वादिनः, तावद् वैव प्रतिवादिभिरपि भवितव्यम् ? इत्याहुः—

एतेन प्रत्यारम्भकोऽपि व्याख्यातः ॥ ९ ॥

आरम्भकं प्रति प्रतीपं चाऽऽरभमाणः प्रत्यारम्भकः, सोऽयमेतेन प्रारम्भकभेदप्रभेदप्ररूपणेन व्याख्यातः । प्रदर्शितभेदप्रभेदः सहृदयैः स्वयमवगन्तव्यः । एवं च प्रत्यारम्भकस्यापि जिगीषुप्रभृतयश्चत्वारः प्रकारा भवन्ति । तत्र यद्यप्येकैकशः प्रारम्भकस्य प्रत्यारम्भकेण सार्धं वादे षोडश भेदाः प्रादुर्भवन्ति, तथापि जिगीषोः स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषुणा, स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषोर्जिगीषुणा, स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषोः स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषुणा च, केवलिनश्च केवलिना सह वादो न संभवत्येव; इति चतुरो भेदान् पातयित्वा द्वादशैव तेऽत्र गण्यन्ते । तद्यथा—वादी जिगीषुः, प्रतिवादी तु जिगीषुः स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषुर्न, परत्र तत्त्वनिर्णिनीषुः क्षायोपशमिकज्ञानशाली, केवली च । तथा वादी स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषुः, प्रतिवादी तु जिगीषुर्न स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषुर्न, परत्र तत्त्वनिर्णिनीषुः क्षायोपशमिकज्ञानशाली, केवली च । तथा वादी परत्र तत्त्वनिर्णिनीषुः क्षायोपशमिकज्ञानशाली

प्रतिवादी तु जिगीषुः, स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषुः, परत्र तत्त्वनिर्णिनीषुः क्षायोपशमिकज्ञानशाली, केवली च । तथा वादी परत्र तत्त्वनिर्णिनीषुः केवली च प्रतिवादी तु जिगीषुः, स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषुः, परत्र तत्त्वनिर्णिनीषुः क्षायोपशमिकज्ञानशाली, केवली च न । एवमेते चत्वारश्चतुष्काः षोडश । नन्वुपलक्षितेषु चतुर्षु पातितेषु द्वादश भवन्ति–

"अङ्गनैयत्यनिश्चित्यै वादे वादफलार्थिभिः ।
द्वादशैवाऽवसातव्या एते भेदा मनस्विभिः" ॥ १ ॥ ९ ॥

अङ्गनियममेव निवेदयन्ति–

तत्र प्रथमे प्रथमतृतीयतुरीयाणां चतुरङ्ग एव, अन्यतमस्याऽप्यङ्गस्यापाये जयपराजयव्यवस्थादिदौःस्थ्यापत्तेः ॥ १० ॥

उक्तेभ्यश्चतुर्भ्यः प्रारम्भकेभ्यः प्रथमे जिगीषौ प्रारम्भके सति प्रथमस्य जिगीषोरेव, तृतीयस्य परत्र तत्त्वनिर्णिनीषुभेदस्य क्षायोपशमिकज्ञानशालिनः तद्भेदस्यैव, तुरीयस्य केवलिनश्च प्रत्यारम्भकस्य प्रतिवादिनश्चतुरङ्ग एव प्रकरणाद् वादो भवति । वादिप्रतिवादिरूपयोरङ्गयोरभावे वादस्यानुत्थानोपहततैव, इति तयोरयत्नसिद्धत्वेऽप्यपराङ्गद्वयस्यावश्यम्भावप्रदर्शनार्थं चतुरङ्गत्वं विधीयते । प्रसिद्धं च सिद्धांशमिश्रितस्याऽप्यसिद्धस्यांशस्य विधानम् । यथा शब्दे हि समुच्चारिते यावानर्थः प्रतीयते तावति शब्दस्याभिधैव व्यापार इति "निःशेषच्युतचन्दनम्" इत्यादौ वाच्य एवैकोऽर्थ इति प्रत्यवस्थितं प्रति द्वावेतावर्थौ वाच्यः प्रतीयमानश्चेत्येवंरूपतया वाच्यस्य सिद्धत्वेऽपि प्रतीयमानपार्थक्यसिद्ध्यर्थं द्वित्वविधानम् । तत्र वादिप्रतिवादिनोरभावे वाद एव न संभवति, दूरे जयपराजयव्यवस्था; इति स्वतःसिद्धावेव तौ । तत्र च वादिवत् प्रतिवाद्यपि चेज्जिगीषुः, तदानीमुभाभ्यामपि परस्परस्य शाठ्यकलहादेर्जयपराजयव्यवस्थाविलोपकारिणो निवारणार्थं लाभा-

र्थं वाऽपराङ्गद्वयमप्यवश्यमपेक्षणीयम् । अथ तृतीयस्तुरीयो वाऽसौ स्यात्; तथाऽप्यनेन जिगीषोर्वादिनः शाठ्यकलहाद्यपोहाय, जिगीषुणा च प्रारम्भकेण लाभपूजाख्यात्यादिहेतवे तदपेक्ष्यत एवेति सिद्धैव चतुरङ्गता। स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषुस्तु जिगीषुं प्रति वादितां प्रतिवादितां च न प्रतिपद्यते, स्वयं तत्त्वनिर्णयानभिमाने परावबोधार्थं प्रवृत्तेरभावात्, तस्मात् तत्त्वनिर्णयासम्भवाच्च; इति नायमिहोत्तरत्र च निर्दिश्यते ॥ १० ॥

अनयैव नीत्या जिगीषुमिव स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषुमपि प्रत्यस्य वादिता प्रतिवादिता वा न सङ्गच्छत इति पारिशेष्यात् तृतीयतुरीययोरेवास्मिन् वादः सम्भवतीति तृतीयस्य तावदङ्गनियममभिदधते—

द्वितीये तृतीयस्य कदाचिद् द्व्यङ्गः, कदाचित् त्र्यङ्गः॥११॥

स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषौ वादिनि समुपस्थिते सति तृतीयस्य परत्र तत्त्वनिर्णिनीषोः क्षायोपशमिकज्ञानशालिनः प्रतिवादिनः, कदाचिद् द्व्यङ्गो वादो भवति, यदा जयपराजयादिनिरपेक्षतयाऽपेक्षितस्तत्त्वावबोधो वादिनि प्रतिवादिना कर्तुं पार्यते, तदानीमितरस्य सभ्यसभापतिरूपस्याऽङ्गद्वयस्यानुपयोगात् । न ह्यनयोः स्वपरोपकारायैव प्रवृत्तयोः शाठ्यकलहादिलाभादिकामभावाः सम्भवन्ति । यदा पुनरुत्ताम्यताऽपि क्षायोपशमिकज्ञानशालिना प्रतिवादिना न कथंचित्तत्त्वनिर्णयः कर्तुं शक्यते, तदा तन्निर्णयार्थमुभाभ्यामपि सभ्यानामपेक्ष्यमाणत्वात् कलहलाभाद्यभिप्रायाभावेन सभापतेरनपेक्षणीयत्वात् त्र्यङ्गः ॥ ११ ॥

द्वितीय एव वादिनि चतुर्थस्याङ्गनियममाहुः—

तत्रैव द्व्यङ्गस्तुरीयस्य ॥ १२ ॥

तत्रैव द्वितीये स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषौ वादिनि, तुरीयस्य परत्र तत्त्वनिर्णिनीषोः केवलिनः प्रतिवादिनः, द्व्यङ्ग एव वादः, तत्त्वनिर्णायकत्वाभावासंभवेन सभ्यानामभिहितदिशा सभापतेश्चाऽनपेक्षणात्॥१२॥

तृतीयेऽङ्गनियममाहुः–

तृतीये प्रथमादीनां यथायोगं पूर्ववत् ॥ १३ ॥

परत्र तत्त्वनिर्णिनीषौ क्षायोपशमिकज्ञानशालिनि वादिनि, निवेदितरूपाणां प्रथमद्वितीयतृतीयतुरीयाणां प्रतिवादिनाम्, उक्तयुक्त्यैव प्रथमस्य चतुरङ्गः, द्वितीयतृतीययोः कदाचिद् द्व्यङ्गः, कदाचित् त्र्यङ्गः, तुरीयस्य तु द्व्यङ्ग एव वादो भवति । निःसीमा हि मोहहतकस्य महिमा, इति कश्चिदात्मानं निर्णीततत्त्वमिव मन्यमानः समग्रपदार्थपरमार्थदर्शिनि केवलिन्यपि तन्निर्णयोपजननार्थं प्रवर्तत इति न कदाचिद्सम्भावना, भगवांस्तु केवली प्रबलकृपापीयूषपूरपूरितान्तःकरणतया तमप्यवबोधयतीति को नाम नानुमन्यते ? ॥ १३ ॥

परोपकारैकपरायणस्य भगवतः केवलिनः संभवन्त्यपि परत्र तत्त्वनिर्णिनीषा न केवलकलावलोकितसकलवस्तुतया कृतकृत्ये केवलिनि विलसितुमुत्सहत इति प्रथमादीनां त्रयाणामेवाङ्गनियममाहुः—

तुरीये प्रथमादीनामेवम् ॥ १४ ॥

परत्र तत्त्वनिर्णिनीषौ केवलिनि वादिनि, प्रथमद्वितीयतृतीयानामेवमिति पूर्ववत् प्रथमस्य चतुरङ्गः, द्वितीयतृतीययोस्तु द्व्यङ्ग एव वादो भवतीत्यर्थः ।

"प्रारम्भकापेक्षतया यदेवमङ्गव्यवस्था लभते प्रतिष्ठाम् ।
संचिन्त्य तस्मादमुमादरेण प्रत्यारभेत प्रतिभाप्रगल्भः" ॥१॥१४॥

चतुरङ्गो वाद इत्युक्तम्, कानि पुनश्चत्वार्यङ्गानि ? इत्याहुः–

वादिप्रतिवादिसभ्यसभापतयश्चत्वार्यङ्गानि ॥ १५ ॥

स्पष्टम् ॥ १५ ॥

अथैतेषां लक्षणं कर्म च कीर्तयन्ति–

प्रारम्भकप्रत्यारम्भकावेव मल्लप्रतिमल्लन्यायेन

वादिप्रतिवादिनौ ॥ १६ ॥

यौ तौ प्रारम्भकप्रत्यारम्भकौ पूर्वमुक्तौ, तावेव परस्परं वादिप्रतिवादिनौ व्यपदिश्येते; यथा द्वौ नियुध्यमानौ मल्लप्रतिमल्लाविति ॥ १६ ॥

प्रमाणतः स्वपक्षस्थापनप्रतिपक्षप्रतिक्षेपावनयोः कर्म ॥ १७ ॥

वादिना प्रतिवादिना च स्वपक्षस्थापनं परपक्षप्रतिक्षेपश्च द्वितयमपि कर्तव्यम्, एकतरस्यापि विरहे तत्त्वनिर्णयानुत्पत्तेः। अत एव स्वपक्षेत्यादिद्विवचनेनोपक्रम्यापि कर्मेत्येकवचनम्, यथेन्धनध्मानाधिश्रयणादीनामन्यतमस्याप्यपाये विक्लित्तेरनिष्पत्तेः सर्वेषामपि पाकइत्येकतया व्यपदेश इति। स्वपक्षस्थापनपरपक्षप्रतिक्षेपयोः समासेन निर्देशः क्वचिदेकप्रयत्ननिष्पन्नताप्रत्यायनार्थम्। यदा हि निवृत्तायां प्रथमकक्षायां प्राप्तावसरायां च द्वितीयकक्षायां प्रतिवादी न किञ्चिद् वदति, तदानीं प्रथमकक्षायां स्वदर्शनानुसारेण सत्प्रमाणोपक्रमत्वे स्वपक्षस्थापनमेव परपक्षप्रतिक्षेपः; यदा वा विरुद्धत्वादिकमुद्भावयेत्, तदा परपक्षप्रतिक्षेप एव स्वपक्षसिद्धिः; इति समासेऽपि तुल्यकक्षताप्रदर्शनार्थमितरेतरयोगद्वन्द्वः। यथा स्वपक्षः स्थाप्यते तथा परपक्षः प्रतिक्षेप्यः, यथा चायं प्रतिक्षिप्यते तथा स्वपक्षः स्थाप्यः, न तु सर्वत्र पारिशेष्यात् परितोषिणा भवितव्यम्।

"मानेन पक्षप्रतिपक्षयोः क्रमात् प्रसाधनक्षेपणकेलिकर्मठौ।
वादेऽत्र मल्लप्रतिमल्लनीतितो वदन्ति वादिप्रतिवादिनौ बुधाः"॥१॥१७॥

वादिप्रतिवादिसिद्धान्ततत्त्वनदीष्णत्वधारणाबाहुश्रुत्यप्रतिभाक्षान्तिमाध्यस्थ्यैरुभयाभिमताः सभ्याः ॥ १८ ॥

नदीष्ण इति कुशलः, प्राधान्यख्यापनार्थं वादिप्रतिवादिसिद्धान्ततत्त्वनदीष्णत्वस्य प्रथमं निर्देशः। न चैतद् बहुश्रुतत्वे सत्यवश्यं भावि, तस्यान्यथापि भावात्, अवश्यापेक्षणीयं चैतत्, इतरथा वादिप्रतिवादिप्रतिपादितसाधनदूषणेषु सिद्धान्तसिद्धत्वादिगुणानां तद्बाधितत्वादिदोषाणां चावधारयितुमशक्यत्वात् । सत्यप्येतस्मिन् धारणामन्तरेण न स्वावसरे गुणदोषावबोधकत्वमिति धारणाया अभिधानम्। कदाचिद् वादिप्रतिवादिभ्यां स्वात्मनः प्रौढताप्रसिद्धये स्वस्वसिद्धान्ताप्रतिपादितयोरपि व्याकरणादिप्रसिद्धयोः प्रसङ्गतः प्रयुक्तोद्भावितयोर्विशेषलक्षणच्युतसंस्कारादिगुणदोषयोः परिज्ञानार्थं बाहुश्रुत्योपादानम्। ताभ्यामेव स्वस्वप्रतिभयोत्प्रेक्षितयोस्तत्तद्गुणदोषयोर्निर्णयार्थं प्रतिभायाः प्रतिपादनम्। वादिप्रतिवादिनोर्मध्ये यस्य दोषोऽनुमन्यते स यदि कश्चिद् कदाचित् परुषमप्यभिदधीत, तथापि नैते सभासदः कोपपिशाचस्य प्रवेशं सहन्ते, तत्त्वावगमव्याघातप्रसङ्गादिति क्षान्तेरुक्तिः। तत्त्वं विदन्तोऽपि पक्षपातेन गुणदोषौ विपरीतावपि प्रतिपादयेयुरिति माध्यस्थ्यवचनम्। एभिः षड्भिर्गुणैरुभयोः प्रकरणात् वादिप्रतिवादिनोरभिप्रेताः सभ्या भवन्ति। सभ्या इति बहुवचनं त्रिचतुरादयोऽमी प्रायेण कर्तव्या इति ज्ञापनार्थम्, तदभावेऽपि द्वावेको वाऽसौ विधेयः ॥ १८ ॥

वादिप्रतिवादिनोर्यथायोगं वादस्थानककथाविशेषाङ्गीकारणाऽग्रवादोत्तरवादनिर्देशः, साधकबाधकोक्तिगुणदोषावधारणम्, यथावसरं तत्त्वप्रकाशनेन कथाविरमणम्, यथासंभवं सभायां कथाफलकथनं चैषां कर्माणि ॥ १९ ॥

यत्र स्वयमस्वीकृतप्रतिनियतवादस्थानकौ वादिप्रतिवादिनौ समुपतिष्ठेते, तत्र सभ्यास्तौ प्रतिनियतं वादस्थानकं सर्वानुवादेन दूष्यानुवादेन वा, वर्णपरिहारेण वा वक्तव्यमित्यादिर्योऽसौ कथाविशेषस्तं

चाङ्गीकारयन्ति, अस्याग्रवादोऽस्य चोत्तरवाद इति च निर्दिशन्ति, वादिप्रतिवादिभ्यामभिहितयोः साधकबाधकयोर्गुणं दोषं चावधारयन्ति। यदैकतरेण प्रतिपादितमपि तत्त्वं मोहादभिनिवेशाद्‌ वाऽन्यतरोऽनङ्गीकुर्वाणः कथायां न विरमति, यदा वा द्वावपि तत्त्वपराङ्मुखमुदीरयन्तौ न विरमतः, तदा तत्त्वप्रकाशनेन तौ विरमयन्ति। यथायोगं च कथायाः फलं जयपराजयादिकमुद्धोषयन्ति, तैः खलूद्धोषितं तन्निर्विवादतामवगाहते।

"सिद्धान्तद्वयवेदिनः प्रतिभया प्रेम्णा समालिङ्गिता-
स्तत्तच्छास्त्रसमृद्धिबन्धुरधियो निष्पक्षपातोदयाः।
क्षान्त्या धारणया च रञ्जितहृदो बाढं द्वयोः संमताः
सभ्याः शम्भुशिरोनदीशुचिशुभैर्लभ्यास्त एते बुधैः"॥१॥१९॥

प्रज्ञाऽऽज्ञैश्वर्यक्षमामाध्यस्थ्यसंपन्नः सभापतिः ॥२०॥

यद्यप्युक्तलक्षणानां सभ्यानां शाठ्यं न संभवति, तथापि वादिनः प्रतिवादिनो वा जिगीषोस्तत् संभवत्येवेति सभ्यानपि प्रति विप्रतिपत्तौ विधीयमानायां नाऽप्राज्ञः सभापतिस्तत्र तत्समयोचितं तथा तथा विवेक्तुमलम्, न चासौ सभ्यैरपि बोधयितुं शक्यते। स्वाधिष्ठितवसुन्धरायामस्फुरिताऽऽज्ञैश्वर्यो न स कलहं व्यपोहितुमुत्सहते, उत्पन्नकोपा हि पार्थिवा यदि न तत्फलमुपदर्शयेयुः, तदा निदर्शनमकिंचित्कराणां स्युः, इति सफले तेषां कोपे वादोपमर्द एव भवेदिति। कृतपक्षपाते च सभापतौ सभ्या अपि भीतभीता इवैकतः किल कलङ्कः, अन्यतश्चालम्बितपक्षपातः प्रतापप्रज्ञाधिपतिः सभापतिरिति 'इतस्तटमितो व्याघ्रः' इति नयेन कामपि कष्टां दशामाविशेयुः; न पुनः परमार्थं प्रथयितुं प्रभवेयुः, इत्युक्तं प्रज्ञाऽऽज्ञैश्वर्यक्षमामाध्यस्थ्यसंपन्न इति ॥ २० ॥

वादिसभ्याभिहितावधारणकलहव्यपोहादिकं चास्य कर्म ॥ २१ ॥

वादिभ्यां सभ्यैश्चाभिहितस्याऽर्थस्याऽवधारणम्, वादिनोः कलह-

व्यपोहो यो येन जीयते स तस्य शिष्य इत्यादेर्वादिप्रतिवादिभ्यां प्रतिज्ञातस्यार्थस्य कारणा, पारितोषिकवितरणादिकं च सभापतेः कर्म ।

"विवेकवाचस्पतिरुच्छ्रिताज्ञः क्षमान्वितः संहृतपक्षपातः ।
सभापतिः प्रस्तुतवादिसभ्यैरभ्यर्थ्यते वादसमर्थनार्थम्"॥१॥२१॥

अथ जिगीषुवादे कियत्कक्षं वादिप्रतिवादिभ्यां वक्तव्यमिति निर्णेतुमाहुः–

सजिगीषुकेऽस्मिन् यावत्सभ्यापेक्षं स्फूर्तौ वक्तव्यम् ॥

सह जिगीषुणा जिगीषुभ्यां जिगीषुभिर्वा वर्तते योऽसौ तथा तस्मिन् वादे, वादिप्रतिवादिगतायाः स्वपक्षसिद्धिपरपक्षप्रतिक्षेपविषयायाः शक्तेरशक्तेश्च परीक्षणार्थं यावत् तत्रभवन्तः सभ्याः किलाऽपेक्षन्ते, तावत् कक्षाद्वयत्रयादि स्फूर्त्तौ सत्यां वादिप्रतिवादिभ्यां वक्तव्यम्। ते च वाच्यौचित्यपरतन्त्रतया कदाचित् क्वाचित् कियदप्यपेक्षन्ते इति नास्ति कश्चित् कक्षानियमः । इह हि जिगीषुतरतया यः कश्चिद् विपश्चित् प्रागेव पराक्षेपपुरःसरं वादसङ्ग्रामसीम्नि प्रवर्तते, तस्य स्वयमेव वादविशेषपरिग्रहे, तदपरिग्रहे सभ्यैस्तत्समर्पणे वाऽग्रवादेऽधिकारः। तेन सभ्यसभापतिसमक्षमक्षोभेण प्रतिवादिनमुद्दिश्याऽवश्यं स्वसिद्धान्तबुद्धिवैभवानुसारितया साधु साधनं स्वपक्षसिद्धयेऽभिधानीयम् । अथ क्षोभादेः कुतोऽपि प्रागेवाऽसौ वक्तुमशक्तो भवेत्, तदानीं दूरीकृतसमस्तमत्सरविकारैः सभासारैरुभयोरपि वस्तुव्यवस्थापनदूषणशक्तिपरीक्षणार्थं तदितरस्याग्रवादेऽभिषेकः कार्यः । अथ वादिनस्तूष्णीम्भावादेव पराजितत्वेन कथापरिसमाप्तेः किमितरस्याग्रवादाभिषेकेण ?, इति चेत्। स्यादेतत्, यदि प्रतिवादिनोऽपि पक्षो न भवेत्, सति तु तस्मिन् वादीव तमसमर्थयमानोऽसौ न जयति, नापि जीयते, प्रौढिप्रदर्शनार्थं तु तद्गृहीतमुक्तमग्रवादमङ्गीकुर्वाणः श्लाघ्यो भवेत्। उभावप्यनङ्गीकुर्वाणौ तु भङ्ग्यन्तरेण वादमेव निराकुरुत इति तयोः सभ्यैः सभाबहिर्भाव एवाऽऽदेष्टव्यः । तत्र वादी स्वपक्षविधिमुखेन वा, परपक्षप्रतिषेधमुखेन

वा साधनमभिदधीत, यथा–जीवच्छरीरं सात्मकं प्राणादिमत्त्वान्यथानुपपत्तेरिति, नेदं निरात्मकं तत एवेति । अत्र च यद्यप्यर्थान्तराद्यभिधानेऽपि वस्तुनः साधनदूषणयोरसंभवाद् न कथोपरमः, तथापि परार्थानुमाने वक्तुर्गुणदोषा अपि परीक्ष्यन्त इति न्यायात् स्वात्मनोऽश्लाघ्यत्वविघाताय यावदेवावदातं तावदेवाभिधातव्यम् । अन्यथा शब्दानित्यत्वं साधयितुकामस्य 'प्रागेव नाभिप्रदेशात् प्रयत्नप्रेरितो वायुः प्राणो नामोर्ध्वमाक्रामन्नुरःप्रभृतीनां स्थानानामन्यतमस्मिन् स्थाने प्रयत्नेन विधार्यते, स विधार्यमाणः स्थानमभिहन्ति, तस्मात् स्थानाद् ध्वनिरुत्पद्यते' इत्यादिशिक्षासूत्रोपदिष्टशब्दोत्पत्तिस्थानादिनिरूपणां कर्णकोटरप्रवेशप्रक्रियां च प्रकाश्य य एवंविधः शब्दः सोऽनित्यः कृतकत्वादिति हेतुमुपन्यस्य पुनः पटकुटादिदृष्टान्तमुत्पत्त्यादिमुखेन वर्णयतः प्रथमकक्षैव न समाप्येत, कुतः प्रतिवादिनोऽवकाशः? । किञ्च, परप्रतिपत्तये वचनमुच्चार्यत इति यावदेव परेणाऽऽकाङ्क्षितम्, तावदेव युक्तं वक्तुम् । लोकेऽपि वादिनोः करणावतीर्णयोरेकः स्वकीयकुलादिवर्णनां कुर्वाणः पराक्रियते, प्रकृतानुगतमेवोच्यतामिति चानुशिष्यते । किं पुनस्तदवदातम्? इति चेत्, यस्मिन्नभिहिते न भवति मनागपि सचेतसां चेतसि क्लेशलेशः; एते हि महात्मानो निष्प्रतिमप्रतिभाप्रेयसीपरिशीलनसुकुमारहृदयाः स्वल्पेनाप्यर्थान्तरादिसंकीर्तनेन प्रकृतार्थप्रतिपत्तौ विघ्नायमानेन न नाम न क्लिश्यन्ति । तेन स्वस्वदर्शनानुसारेण साधनं दूषणं चाऽर्थान्तरन्यूनक्लिष्टतादिदोषाऽकलुषितं वक्तव्यम् । तत्रार्थान्तरं प्रागेवाऽभ्यधायि । न्यूनं तु नैयायिकस्य चतुरवयवाद्यनुमानमुपन्यस्यतः । क्लिष्टं यथा–यत् कृतकं, कृतकश्चायं, यथा घटः, तस्मादनित्यस्तत्तदनित्यम्, कृतकत्वाच्छब्दोऽनित्य इत्यादि व्यवहितसंबन्धम् । नेयार्थं यथा–शब्दोऽनित्यो द्विकत्वादिति, द्वौ ककारौ यत्रेति द्विकशब्देन कृतकशब्दो लक्ष्यते, तेन कृतकत्वादित्यर्थः । व्याकरणसंस्कारहीनं यथा–शब्दोऽनित्यः कृतकत्वस्मादिति । असमर्थं यथा–अयं हेतुर्न स्वसाध्यगमक इत्यर्थेनाऽसौ स्वसाध्यघातक इति । अश्लीलं यथा–नोदनार्थे

चकारादिपदम् । निरर्थकं यथा–शब्दो वै अनित्यः कृतकत्वात् खल्विति । अपरामृष्टविधेयांशं यथा–अनित्यशब्दः कृतकत्वादिति, अत्र हि शब्दस्याऽनित्यत्वं साध्यं प्राधान्यात् पृथग् निर्देश्यम्, न तु समासे गुणीभावकालुष्यकलङ्कितमिति । पृथग्निर्देशेऽपि पूर्वमनुवाद्यस्य शब्दस्य निर्देशः शस्यतरः, समानाधिकरणतायां तदनुविधेयस्यानित्यत्वस्याऽलब्धास्पदस्य तस्य विधातुमशक्यत्वादित्यादि । तदेवमादि वदन् वादी समाश्लिष्यते नियतमश्लाघ्यतया । प्रतिवादिना तु स्वस्यानुषङ्गिकश्लाघ्यत्वसिद्धये तत्प्रकाश्य साधनदूषणे यत्नवता भाव्यम्, न तु तावतैव स्वात्मनि विजयश्रीपरिरम्भः संभावनीयः । प्रकटिततीर्थान्तरीयकलङ्कोऽकलङ्कोऽपि प्राह–वादन्याये दोषमात्रेण यदि पराजयप्राप्तिः पुनरुक्तवच्छ्रुतिदुष्टार्थदुष्टकल्पनादुष्टादयोऽलङ्कारदोषाः पराजयाय कल्पेरन्निति । ननु वादी साधनमभिधाय कण्टकोद्धारं कुर्वीत वा, न वा?, कामचार इत्याचक्ष्महे । तत्राऽकरणे तावद् न गुणो न दोषः । तथाहि–स्वप्रौढेरप्रदर्शनाद् न गुणः, परानुद्भावितस्यैव दूषणस्यानुद्धाराच्च न दोषः; उद्भावितं हि दूषणमनुद्धरन् दुष्येत । अथ कथं न दोषः?, यतः सत्यपि हेतोः सामर्थ्ये तदप्रतिपादनात् संदेहे प्रारब्धासिद्धिः, इत्यवश्यकरणीयं दूषणोद्धरणमिति चेत् । कस्यायं सन्देहः? वादिनः, प्रतिवादिनः, सभ्यानां वा । न तावद् वादिनः, तस्यासत्यपि सामर्थ्ये तन्निर्णयाभिमानेनैव प्रवृत्तेः, किं पुनः सति प्रतिवादिसभ्यसंदेहापोहाय तु सामर्थ्यं प्रमाणेनैव प्रदर्शनीयम्?। तत्रापि प्रमाणान्तरेण सामर्थ्याप्रदर्शने संदेहः, प्रदर्शने तु तत्रापि प्रमाणान्तरेण तत्प्रदर्शनेनाऽनवस्था । अथ यथा स्वार्थानुमाने हेतोः साध्यमध्यवसीयते, हेतोश्च प्रत्यक्षादिभिः प्रतिपत्तिः, न चाऽनवस्था, तथा परार्थानुमानेऽपीति चेत्, तर्हि यथा प्रत्यक्षादेः कस्यचिदभ्यासदशायां स्वतःसिद्धप्रमाणतयाऽनपेक्षितसामर्थ्यप्रदर्शनस्यापि गमकत्वम्, एवमन्ततो गत्वा कस्यचित् परार्थानुमानस्यापि तथैव तद्वत्त्वमभ्युपेयम्; इति गतं सामर्थ्यप्रदर्शननियमेन । अथ

---

१ त्वोद्धारमित्यर्थः ।

यत्रानभ्यासदशायां परतः प्रामाण्यसिद्धिः; तत्र तत्प्रदर्शनीयमेवेति चेत्, यदि न प्रदर्श्यते किं स्यात् ?, ननूक्तमेव–संदेहात् प्रारब्धासिद्धिः, इति चेत्। तर्हि यथा सदपि सामर्थ्यमप्रदर्शितं न प्रतिवादिना प्रतीयते, तद्वत् संदेहोऽपि प्रतिवादिगतोऽप्रदर्शितः कथं वादिना प्रतीयेत ?। स्वबुद्धयोत्प्रेक्ष्यत इति चेत्, इतरेणापि यदि तत्सामर्थ्यं स्वबुद्धयैवोत्प्रेक्ष्येत, तदा किं क्षूणं स्यात् ?। अथ वादिनः साधनसमर्थनशक्तिं परीक्षितुं न तदुत्प्रेक्ष्यते, तर्हि प्रतिवादिनो दूषणशक्तिं परीक्षितुमितरेणापि न संदेहः स्वयमुत्प्रेक्ष्यते। अथ द्वितीयकक्षायां दूषणान्तरवत् संदेहमपि प्रदर्शयन् स्फोरयत्येव दूषणशक्तिं प्रतिवादी, इति चेत्। तर्हि वाद्यपि तृतीयकक्षायां दूषणान्तरवत् संदेहमपि व्यपोहमानः किं न समर्थनशक्तिं व्यक्तीकरोति ?। किञ्च, केनचित् प्रकारेण सामर्थ्यप्रदर्शनात् कस्यचित् संदेहस्यापोहेऽपि तस्य प्रकारान्तरेण संभवतोऽनपोहे कथं प्रारब्धसिद्धिः ?; विप्रतिपत्तेरिव संदेहस्यापि ह्यपरिमिताः प्रकाराः, इति कियन्तस्ते स्वयमेवाशङ्क्याऽऽशङ्क्य शक्याः पराकर्त्तुम् ?। न च प्रदर्शितेऽपि सामर्थ्ये स्वपक्षैकपक्षपातिनोऽस्य विश्रम्भः संभवति, येन प्रारब्धमवबुध्येत। दृश्यन्ते हि साधनमिव तत्समर्थनमपि कदर्थयन्तः प्रतिवादिनः, इति साधनमभिधाय सामर्थ्याऽप्रदर्शनेऽपि दोषाभावात् स्थितमेतदकरणे न गुणो न दोष इति। करणे तु यदेव संदेहस्य विवादस्य वा भवेदास्पदम्, तस्यैवोद्धारं कुर्वाणः समलंक्रियते प्रौढतागुणेन, यदुद्धरेत् तत्संदिग्धमेव विवादापन्नमेव चोद्धरेदित्येवमवधार्यते, न तु यावत् संदिग्धं विवादापन्नं वा तावत् सर्वमुद्धरेदेव; असंख्याता हि सन्देहविवादयोर्भेदाः, कस्तान् कार्त्स्न्येन ज्ञातुं निराकर्तुं वा शक्नुयात् ?। इति यावत्तेभ्यः प्रसिद्धिः प्रतिभा वा भगवती प्रदर्शयति, तावदुद्धरणीयम्, तदधिकोद्धारकरणे तु कदर्थ्यते सिद्धसाधनाभिधानादिदोषेण। सिद्धमपि साधयंश्च कदा नामायं वावदूको विरमेदिति सत्यं व्याकुलाः स्मः, एकेन प्रमाणेन समर्थितस्यापि हेतोः पुनः समर्थनाय प्रमाणान्तरोपन्यास-

प्रसङ्गात्, साध्यादेरप्येवम्, इति न काञ्चिदमुष्य सीमानमालोकयामः। तेन सिद्धस्य समर्थनमनर्थकत्वाद् न कर्तव्यम्। 'सिद्धसाध्यसमुच्चारणे सिद्धं साध्यायोपदिश्यते' इति न्यायात् साध्यसिद्धये त्वभिधानमस्यावश्यमुपेयम्, अपरथा ह्यसिद्धमसिद्धेन साधयतः किं नाम न सिद्ध्येत्? । यत्र तु सिद्धत्वेनोपन्यस्तस्यापि सिद्धत्वं संदिग्धं विवादाधिरूढं वा भवेत्, तत्र तत्समर्थनं सार्थकमेव । ततः स्थितमेतद् यो यत् सिद्धमभ्युपैति, तं प्रति न तत्साधनीयमिति । बौद्धो हि मीमांसकं प्रत्यनित्यः शब्दः सत्त्वात्, इत्यभिधायोभयासिद्धस्यार्थक्रियाकारित्वरूपस्य सत्त्वस्यासिद्धत्वमुद्धरन् न कमप्यर्थं पुष्णाति, केवलं सिद्धमेवार्थं समर्थयमानो न सचेतसामादरास्पदम् । अनैकान्तिकत्वं पुनराशङ्क्योद्धरन्नधिरोपयति सरसे सभ्यचेतसि स्वप्रौढिवल्लरीम्। तदिह यथा—कश्चित् चिकित्सकः कुतश्चित् पूर्वरूपादेः संभाव्यमानोत्पत्तिं दोषं चिकित्सति, अन्यः कश्चिदुत्पन्नमेव, कश्चित्त्वसंभाव्यमानोत्पत्तितयाऽनुत्पन्नतया च निश्चिताभावम्, इत्येते त्रयोऽपि यथोत्तरमुत्तममध्यमाधमाः; तद्वद्वाद्यप्येकः कथञ्चिदाशङ्क्यमानोद्भावनं दोषं समुद्धरति, अपरः परोद्भावितम्, अन्यस्त्वनाशङ्क्यमानोद्भावनमनुद्भावितं चेति, एतेऽपि त्रयो यथोत्तरमुत्तममध्यमाधमा इति परमार्थः।

"स्वपक्षसिद्धये वादी साधनं प्रागुदीरयेत् ।
यदि प्रौढिः प्रिया तत्र, दोषानपि तदुद्धरेत्" ॥१॥

इति संग्रहश्लोकः ।

द्वितीयकक्षायां तु प्रतिवादिना स्वात्मनो निर्दोषत्वसिद्धये वादिवदवदातमेव वक्तव्यम् । द्वयं च विधेयम्—परपक्षप्रतिक्षेपः, स्वपक्षसिद्धिश्च । तत्र कदाचिद् द्वयमप्येतदेकेनैव प्रयत्नेन निर्वर्त्यते, यथा—नित्यः शब्दः कृतकत्वात्, इत्यादौ विरुद्धोद्भावने, परप्रहरणेनैव परप्राणव्यपरोपणात्मरक्षणप्रायं चैतत् प्रौढतारूपप्रियसखीसमन्वितामेव विजयश्रियमनुषञ्जयति । असिद्धताद्युद्भावने तु स्वपक्षसिद्धये सा-

नान्तरमनित्यः शब्दः सत्त्वादित्युपाददानः केवलामेव तामव-
म्बते । तदप्यनुपाददानस्त्वसिद्धताद्युद्भावनभूतं श्लाघ्यतामात्रमेव
प्राप्नोति, न तु प्रियतमां विजयश्रियम्। यदुदयनोऽप्युपादिशत्—वादि-
चआर्थमवगम्याऽनूद्य दूषयित्वा प्रतिवादी स्वपक्षे स्थापनां प्रयु-
ञ्जीत, अप्रयुञ्जानस्तु दूषितपरपक्षोऽपि न विजयी, श्लाघ्यस्तु
यात्, आत्मानमरक्षन् परघातीव वीर इति। तद्यदीच्छेत् प्रौढता-
न्वितां विजयश्रियम्, तत्राऽप्रयत्नोपनतां तयोः प्राणभूतां हेतो-
र्विरुद्धतामवधीरयेत्, निपुणतरमन्विष्य सति संभवे तामेव प्रसा-
रयेत् । न च विरुद्धत्वमुद्भाव्य स्वपक्षसिद्धये साधनान्तरमभिद-
धीत, व्यर्थत्वस्य प्रसक्तेः । एवं तृतीयकक्षास्थितेन वादिना विरुद्ध-
त्वे परिहृते चतुर्थकक्षायामपि प्रतिवादी तत्परिहारोद्धारमेव विद-
धीत, न तु दूषणान्तरमुद्भाव्य स्वपक्षं साधयेत्, कथाविरामाभावप्र-
सङ्गात्। नित्यः शब्दः कृतकत्वात्, इत्यादौ हि कृतकत्वस्य विरुद्धत्व-
मुद्भावयता प्रतिवादिना नियतं तस्यैवाऽनित्यत्वसिद्धौ साधनत्व-
मध्यवसितम्, अत एव न तदाऽसौ साधनान्तरमारचयति । स चे-
दयं चतुर्थकक्षायां तत्परिहारोद्धारमनवधारयन् प्रकारान्तरेण पर-
पक्षं प्रतिक्षिपेत्; स्वपक्षं च साधयेत्, तदानीं वादिना तद्दूषणे कृते
स पुनरन्यथा समर्थयेत्; इत्येवमनवस्था। किञ्च, एवं चेत् प्रतिवादी
विरुद्धत्वोद्भावनमुखेनाऽनित्यत्वसिद्धौ स्वीकृतमपि कृतकत्वं हेतुं परि-
हृत्य सत्त्वादिरूपं हेत्वन्तरमुररीकुर्यात्, तदा वाद्यपि नित्यत्वसिद्धौ
समुपात्तं परित्यज्य प्रत्यभिज्ञायमानत्वादि साधनान्तरमभिदधानः
कथं वार्येत ?, अनिवारणे तु सैवानवस्था सुस्थायते। तदिदमिह रह-
स्यम्—उपक्रान्तं साधनं दूषणं वा परित्यज्य नापरं तदुदीरयेदिति।
विरुद्धत्वोद्भावनवत् प्रत्यक्षेण पक्षबाधोद्भावनेऽप्येकप्रयत्ननिर्वर्त्ये
एव परपक्षप्रतिक्षेपस्वपक्षसिद्धी । कदाचिद् भिन्नप्रयत्ननिर्वर्त्ये
एते संभवतः, तत्र चायमेव क्रमः—प्रथमं परपक्षप्रतिक्षेपः, तदनु स्वप-
क्षसिद्धिरिति। यथा—नित्यः शब्दश्चाक्षुषत्वात्, प्रमेयत्वाद् वा; इत्युक्तेऽ-

तत्रावतारमात्रेण वृत्तेरस्याः कृतार्थता" ॥ ३ ॥

प्रमाणे च प्रमेये च बालानां बुद्धिसिद्धये ।
किञ्चिद् वचनचातुर्यचापलायेयमादधे ॥ १ ॥
न्यायमार्गादतिक्रान्तं किञ्चिदत्र मतिभ्रमात् ।
यदुक्तं, तार्किकैः शोध्यं तत् कुर्वाणैः कृपां मयि ॥ २ ॥

आशावासःसमयसमिधां संचयैश्चीयमाने
श्रीनिर्वाणोचितशुचिवचश्चातुरीचित्रभानौ ।
प्राजापत्यं प्रथयति तथा सिद्धराजे जयश्री-
र्यस्योद्वाहं व्यधित स सदा नन्दताद् देवसूरिः ॥ ३ ॥

प्रज्ञातः पदवेदिभिः स्फुटदृशा संभावितस्तार्किकैः
कुर्वाणः प्रमदाद् महाकविकथां सिद्धान्तमार्गाध्वगः ।
दुर्वादाङ्कुशदेवसूरिचरणाम्भोजद्वयीषट्पदः
श्रीरत्नप्रभसूरिरल्पतरधीरेतां व्यधाद् वृत्तिकाम् ॥ ५ ॥

वृत्तिः पञ्च सहस्राणि येनेयं परिपठ्यते ।
भारती भारती चाऽस्य प्रसर्पन्ति प्रजल्पतः ॥ ६ ॥

इति प्रमाणनयतत्त्वालोकालङ्कारे श्रीरत्नप्रभाचार्यविरचिताया रत्नाकरावतारिकाख्यलघुटीकायां वादस्वरूपनिर्णयो नामाष्टमः परिच्छेदः ।

॥ तत्समाप्तौ च समाप्तेयं रत्नाकरावतारिकाऽऽख्यलघुटीका ।



॥ अर्हम् ॥

यशोविजयजैनग्रन्थमाला

नाम

संस्कृतप्राकृतभाषयोर्नानाविधप्राचीनकाव्यनाटकच्छन्दो-
ऽलङ्कारव्याकरणन्यायज्यौतिषादिग्रन्थानां संग्रहः ।

शास्त्रविशारदजैनाचार्यश्रीविजयधर्मसूरिपादा-
म्भोजचञ्चरीकायमाणाभ्यां
ावकपं०-हरगोविन्ददास-बेचरदासाभ्यां संशोधितः ।

१५

स्याद्वाद्यागमवीचिमालिविलसत्-संसूक्तिमुक्तावहा
प्रौढप्रातिभपूर्वसूरिनिशित-प्रेक्षागुणैर्योजिता ।
एषाऽनन्यसुविज्ञधर्मविजयाचार्य-प्रसादाच्छुभा
विज्ञानं प्रतिमासमाकलयतु श्रीग्रन्थमाला सताम् ॥ १ ॥

ublished and Printed by Shah Harakhchand Bhurabhai
at The DHarmabhyudaya Press, Benares city.

वार्षिकमूल्यं रूप्यकाष्टकम् ।

विषयानुक्रमः ।



प्रकरणानि

१ महाकाव्यानि—

२ न्यायग्रन्थाः—

३ कोशग्रन्थाः—

४ प्राकृतग्रन्थाः—

तदा तत्र क्षणे, असतां सतां च चेतसि क्रमेण अमुदां मुदां च प्ररोहौ अभूतां बभूवतुः, इति ॥ २२ ॥

आचार्यधुर्यो महधाम गच्छा-
नुज्ञामुपेत्याऽतिबभौ प्रतापी ।
स्तोमैर्गवां क्लृप्तजगत्प्रकाशो
भर्त्तेव भासां नभसोऽन्तरालम् ॥ २३ ॥

आचार्यधुर्यः गच्छानुज्ञां किं०, महधाम महानां तेजसां धाम शालां, उपेत्य प्राप्य, अतिबभौ भृशमशुभत्, किं०, प्रतापी प्रतापवान्, यथा भासां भर्त्ता भानुः, नभसोऽन्तरालं गगनमध्यं, उपेत्य शोभते, किं०, क्लृप्तो जगति प्रकाशो येन; कैर्गवां स्तोमैः गुरुपक्षे गवां वाचां; रविपक्षे गवां किरणानां स्तोमैर्वृन्दैः, इति ॥ २३ ॥

उक्त्वेत्यमाभ्यां तरणेरिवाहः-
श्रिया च कान्त्या च तवाऽस्तु संगः ।
लक्ष्मीमनुज्ञां च विनेयरत्ने
द्वे अप्यमुष्मिन्निदधे गुरुः स्वे ॥ २४ ॥

अमुष्मिन् विनेयरत्नेऽस्मिन् शिष्योत्तमे, गुरुर्लक्ष्मीं सूरिपदवीरूपां, अनुज्ञां च सर्वकार्यानुमतिप्रदानरूपां, द्वे अपि निदधेऽस्थापयत्, किं०, कृत्वा इति उक्त्वा कथयित्वा इति, किं०, तदाह–आभ्यां गच्छाधिपत्यलक्ष्मीगच्छानुज्ञाभ्यां, अमा सह, तव संगोऽस्तु भूयादिति, काभ्यामिव कस्येत्याह–तरणेः सूर्यस्य, इव यथा, अहःश्रिया वासरलक्ष्म्या, कान्त्या रुचा च, इति भावः ॥ २४ ॥

वर्णाः किमेते लिखिता ललाट-

पट्टेऽस्य वासान् गुरुभिः सृजद्भिः ।
आजन्म जिष्णो रमयेव तेऽस्तु
गच्छश्रिया सार्द्धमविप्रलम्भः ॥ २५ ॥

अस्याचार्यस्य, वासान् सृजद्भिः वासक्षेपं कुर्वद्भिर्गुरुभिः, किं०, एते वर्णा ललाटपट्टे लिखिता इति, एते क इत्याह--हे शिष्योत्तम! ते तव, आजन्म आभवं, गच्छश्रिया सार्द्धं अविप्रलम्भोऽस्तु वियोगो मा भूयादिति, कयेव कस्येत्याह--जिष्णोर्विष्णोः, लक्ष्म्येवेति दृष्टान्तः ॥ २५ ॥

गुरोरनुज्ञामधिगम्य सम्यक्
स्थितं तमागात् सकला गणर्द्धिः ।
वेगादपाचीपवनप्रपञ्चं
वसन्तलीलेव वनस्य मध्यम् ॥ २६ ॥

गुरोरनुज्ञां अधिगम्य प्राप्य, सम्यग् स्थितं तं सूरिं सकला गणर्द्धिर्गच्छसंपत्तिः, आगात् प्राप्नोति, यथा वसन्तलीला अपाचीपवनप्रपञ्चं दक्षिणानिलविस्तारं, अधिगम्य वनस्य मध्यं काननान्तरालं, वेगादागच्छतीति दृष्टान्तः ॥२६॥

सुधर्मजम्बूप्रभवादिसूरि-
सिंहैर्धृता याऽस्य गणस्य धुर्वी ।
वहन्नयं तां सुमनःसुखाय
स्वर्गाधिपत्यं मघवेव जज्ञे ॥ २७ ॥

याऽस्य गणस्य धुर्वी धूः, सुधर्मजम्बूप्रभवादिसूरिसिंहैः पूर्वं धृतेति तां गणधुरं अयं वहन् मघवेव इन्द्र इव, स्वर्गाधिपत्यं वहन् सुमनःसुखाय सुमनसां पण्डितानां एकत्र,

मन्यत्र च सुमनसां सुराणां, सुखाय जज्ञे जात इति दृष्टा-
तः ॥ २७ ॥

न्यक्षर्षिभर्त्रा गुरुणाऽमुना च
शिष्येण चानेन नवोदयेन ।
द्वाभ्यां गणोऽसौ शुशुभे वसन्त
इवोल्लसंश्चैत्रिकमाधवाभ्याम् ॥ २८ ॥

न्यक्षर्षिभर्त्रा समस्तसाधुस्वामिना, अमुना गुरुणा च पुन-
ऽनेन नवोदयेन शिष्येणेति अत्र द्वौ चकारौ द्वयोस्तुल्यत्व-
सूचकौ द्वाभ्यामेताभ्यां असौ गणः शुशुभे, यथा वसन्तर्त्तु-
चैत्रिकमाधवाभ्यां चैत्रवैशाखाभ्यामिव, इति दृष्टान्तः ॥२८॥

अस्मिन्ननूचानपतौ गणस्या-
नुज्ञामुपेते ववृधे विशेषात् ।
श्रीर्दर्शनज्ञानचरित्रमूलं
वेलेव चन्द्रेऽभ्युदयं पयोधेः ॥ २९ ॥

अस्मिन् आचार्यपतौ गणानुज्ञां उपेते प्राप्ते, सति दर्श-
नज्ञानचरित्रमूलं दर्शनं सम्यक्त्वं ज्ञानं मतिश्रुताभ्यासरूपं
चरित्रं संयमस्तेषां मूलं बीजं श्रीस्तपगच्छसंपत्, ववृधे वृद्धि-
मती जाता, पयोधेर्वेलेव चन्द्रेऽभ्युदयं प्राप्ते सति यथा वृद्धि-
मती तथेति दृष्टान्तः ॥ २९ ॥

श्रीमत्यनूचान इते गणस्या-
नुज्ञां मनोज्ञामुदयैकमूलम् ।
गच्छोऽयमुल्लासभृदाशु चासीत्
पूर्वाद्रिमंशाविव जीवलोकः ॥ ३० ॥

अस्मिन्नित्यध्याहार्यं अस्मिन् श्रीमति अनूचाने गणस्याऽनुज्ञां किं०, मनोज्ञां पुनः, उदयैकमूलं गच्छाभ्युदयहेतुं, इते प्राप्ते, सति अयं गच्छः उल्लासभृत् आसीत् । यथा पूर्वाद्रिमुदयाचलं, अंशौ सूर्ये, प्राप्ते सति जीवलोको मर्त्यलोक इवेति ॥ ३० ॥

अनुज्ञया साकमथात्र गच्छ-
चिन्तात्मको भार इयाय शिष्ये ।
ज्योत्स्नागमः शीतमरीचिबिम्बे
त्रियामयेवानुगरागमय्या ॥ ३१ ॥

अथात्राऽस्मिन् शिष्ये, अनुज्ञया साकं गच्छचिन्तात्मको भार इयाय आगतवानित्यन्वयः। अनुज्ञया किं०, अनुगानां सेवकानां यो रागस्तन्मय्या यथा शीतमरीचिबिम्बे चन्द्रमण्डले त्रियामया यामिन्या, किं०, अनुगच्छतीत्यनुगः सार्वदिको यो रागो रक्तिमा स्नेहः तन्मय्या तत्प्रचुरया, साकं ज्योत्स्नागमः कौमुदीसंगमः, इवेति दृष्टान्तः ॥ ३१ ॥

कृतौ महावीरपरम्परैक-
महारथस्योद्वहनाय धात्रा ।
गुरुर्महौजाश्च विनेय एष
धुरन्धरौ द्वौ वृषभाविवेमौ ॥ ३२ ॥

धात्रा वेधसा, द्वौ धुरन्धरौ गच्छधूर्वहौ, इमौ वृषभाविव कृतौ इमौ कावित्याह--एको गुरुश्च पुनरेष महौजा महाबलवान्, विनेय इति कस्मै उद्वहनाय कस्य महावीरपरम्परामहारथस्य वर्द्धमानजिनशासनशकटस्येति ॥ ३२ ॥

गुरुं च शिष्यं च निरीक्ष्य गच्छ-

चिन्तोद्यतौ सङ्घजनो जहर्ष ।
स्वस्वेषु कार्येषु शुभेषु वामा-
वामाविवात्मीयभुजौ प्रसक्तौ ॥ ३३ ॥

गुरुं च शिष्यं च द्वाविमौ गच्छाचिन्तोद्यतौ निरीक्ष्य सङ्घजनश्चतुर्विधोऽपि सङ्घलोकः, जहर्ष हृष्टः, यथा स्वस्वेषु निजनिजेषु, शुभेषु वर्य्येषु, कार्येषु वामाऽवामौ सव्याऽपसव्यौ, आत्मीयभुजौ निजबाहू प्रसक्तौ परौ, दृष्ट्वा लोको हर्षवान् भवति तथेति दृष्टान्तः ॥ ३३ ॥

स्वगच्छचिन्तोद्भवभूरिभार-
क्षमं निरीक्ष्यात्मविनेयमेनम् ।
हृदीति दध्यावथ सूरिसंसत्-
सिंहोऽन्यदा हीरगुरुर्गरिष्ठः ॥ ३४ ॥

एनं आत्मविनेयं, स्वगच्छचिन्तोद्भवभूरिभारक्षमं गच्छचिन्तानिर्वाहसमर्थं, निरीक्ष्य अन्यदा सूरिसंसत्सिंहः आचार्यसभाकेसरी, हीरगुरुः श्रीहीरसूरिः, हृदि मनसि, इति वक्ष्यमाणं दध्यौ ध्यातवान् ॥ ३४ ॥

नेत्रे श्रितस्याब्जविलोचनानां
स्यादञ्जनस्येव निजाङ्कमुक्तेः ।
लक्ष्मीरनूचानपतेरमुष्य
देशान् बहून् भूषयतो विहारैः ॥ ३५ ॥

यथा अञ्जनस्य कज्जलस्य, निजाङ्कमुक्तेः स्वास्पदमोचनात् कज्जलकुम्पकात् पृथग् भवतः, अब्जविलोचनानां स्त्रीणां, नेत्रे श्रितस्य लक्ष्मीः स्यात् तथाऽमुष्याऽनूचानपतेरस्याचार्यधुर्यस्य,

निजाङ्कमुक्तेः अस्मदुत्सङ्गास्पदमोचनात्, बहून् देशान् विहारैः भूषयतः सतो लक्ष्मीः स्यादिति ॥ ३५ ॥

ध्यात्वेत्यथो व्याकरणादिविद्या-
विद्याधरीभोगनभोगमानाम् ।
आज्ञामनुज्ञातगणेन्दिराणा-
मेषां विहाराय ददुर्दमीन्द्राः ॥ ३६ ॥

अथेति ध्यात्वा इति मनसि निश्चित्य, एषां, आचार्याणां किं०, अनुज्ञाता गणेन्दिरा गच्छलक्ष्मीः येषां तेषां विहाराय आज्ञां विहारादेशं, दमीन्द्रा गुरवः, ददुर्दत्तवन्त इति। एषां किं०, व्याकरणादिर्या विद्या आदिशब्दात् साहित्यतर्कज्योतिश्छन्दोलङ्कृतिप्रभृतिग्रहः सैव विद्याधरी खेचरी, तस्या भोगे नभोगमानां विद्याधराणामिति ॥ ३६ ॥

आदाय दामेव गुरोर्निदेशं
मूर्ध्नाथ मूर्द्धन्य ऋषीश्वराणाम् ।
क्रमेण सोऽपापमवाप चम्पा-
नेरं पुरं दुर्गमदुर्गमूर्त्तिः ॥ ३७ ॥

स ऋषीश्वराणां मूर्द्धन्यः श्रीआचार्यः, गुरोः श्रीहीरविजयसूरेः, निदेशं विहारादेशं, दामेव मालामिव, मूर्ध्ना आदाय लात्वा, क्रमेण गुरुपार्श्वाच्चलन् चम्पानेरं पुरं दुर्गं, अवाप प्राप्तः, किं० अपापं निष्पापमिति क्रियाविशेषणं नगरविशेषणं वा स किं०, अदुर्गाऽचण्डा मूर्त्तिर्यस्य सः सौम्यमूर्त्तित्वादिति ॥ ३७ ॥

श्रेष्ठीभ्यसभ्यो जयवन्तनामा
तत्रोत्सवैर्दत्तजगत्प्रमोदैः ।

धनान्यपोऽम्भोद इवैष वर्ष

न्नकारयत् प्रौढतमां प्रतिष्ठाम् ॥ ३८ ॥

तत्र चम्पानेरदुर्गे जयवन्तनामा श्रेष्ठी किं०, इभ्येषु धनिषु, सभ्यो मुख्य इति, दत्तजगत्प्रमोदैः जगत्कृताह्लादैः, उत्सवैः प्रौढतमां प्रतिष्ठां अकारयत् आचार्यधुर्यद्वारेतिशेषः किं०, कुर्वन् वर्षन् कानि धनानि वित्तानि, अपः पानीयानि, अम्भोदो मेघ इवेति दृष्टान्तः ॥ ३८ ॥

आचार्यवर्याः पुरि तत्र शुभ्रे

त्रयोदशाह्वेऽह्नि च मासि राधे ।

अब्देऽथ दृक्पावकभूपसंख्ये

कृत्वा प्रतिष्ठां विदधुर्विहारम् ॥ ३९ ॥

तत्र पुरि नगरे, मासि राधे वैशाखे मासे, पुनः, शुभ्रे त्रयोदशीतिथौ पुनः अब्दे किं०, दृक्पावकभूपानां द्व्यङ्कत्र्यङ्कषोडशाङ्कानां क्रमेण वामगतिविन्यस्तानां १६३२ इति संख्या यत्र तत्राब्दे वर्षे प्रतिष्ठां कृत्वा विहारं विदधुश्चक्रिरे ते सूरय इति शेषः ॥ ३९ ॥

क्ष्मां पावयन्तः पदपद्मपांसु-

पूरैरनूचानशिरोवतंसाः ।

क्रमादलंचक्रुरलङ्कृताब्धि

श्रीपूरितं सूरतिबन्दिरं ते ॥ ४० ॥

क्रमात् अनूचानशिरोवतंसा आचार्यशीर्षशेखराः, पदपद्मपांसुपूरैः चरणकमलरेणुगणैः, क्ष्मां भूमिं, पावयन्तः पवित्रीकुर्वन्तः चलन्त इति यावत्, अलङ्कृतो विभूषितोऽब्धिः समुद्रो

येन तत् तदुपकण्ठवर्त्तित्वादिति; पुनः, श्रीपूरितं सूरतिबन्दिरं तेऽलञ्चक्रुः प्राप्ता इति ॥ ४० ॥

पौरैरथास्मिन्नगरे प्रवेशो-

त्सवा अतुच्छा विहिता यथेच्छम् ।

ज्येष्ठस्थितिं ते गुरवोऽथ तस्थु-

स्तत्रैव धर्मा इव मूर्त्तिमन्तः ॥ ४१ ॥

अथाऽस्मिन्नगरे पौरैर्नगरमहाजनैः, प्रवेशोत्सवाः यथेच्छं यथारुचि, तथा विहिता इति तत्रैव नगरे सूरतिबन्दिरे ते गुरवोऽथ ज्येष्ठस्थितिं चतुर्मासीं तस्थुः इवोत्प्रेक्ष्यते मूर्त्तिमन्तो धर्मा इव शरीरिणः साधुधर्मा इति ॥ ४१ ॥

अथ तत्र किं जातमित्याह—

श्रीभूषणो नाम दिगम्बरेश-

स्तेषां गुरूणां कमलोत्सवानाम् ।

तत्राथ शोभामसहिष्णुरुष्ण-

भासामिवोलूकयुवा बभूव ॥ ४२ ॥

अथ चतुर्मासकानन्तरं तत्रैव तस्थुषां तेषां गुरूणां उभासां सूर्याणामिव कमलोत्सवानां गुरुपक्षे कमलाया लक्ष्म्याः उत्सवो येभ्यस्तेषां सूर्यपक्षे कमलानां कजानां उत्सव इति । शोभां श्रियं, असहिष्णुः अक्षमिता, क इत्याह—श्रीभूषणो नाम्ना दिगम्बरेशो दिक्पटाचार्यः, इति क इव बभूवेति प्राह—उलूकयुवा घूक इवेति ॥ ४२ ॥

तेषां प्रभूणां प्रतिभाप्रकर्ष-

प्रद्योतनोद्द्योतिमुखाम्बुजानाम् ।

संघाशिषा मञ्जुलमङ्गलाली-
मूलेन सज्जीकृतसाहसानाम् ॥ ४३ ॥
श्रीमिश्रचिन्तामणिमुख्यभट्ट-
सभ्येषु पौरेषु च सत्सु सत्सु ।
वादे सहानेन दिगम्बरेण
जयोऽभवल्लोकमुदब्धिचन्द्रः ॥ ४४ ॥

तेषां प्रभूणां गुरूणां, किं०, प्रतिभाप्रकर्षप्रद्योतनोद्द्योतिमुखाम्बुजानां प्रज्ञोत्कर्षादित्योद्द्योतवद्वदनकमलानां, पुनः किं०, सज्जीकृतं साहसं सत्त्वं यैस्तेषां, कया, संघाशिषा चतुर्विधसङ्घसंबन्धिमङ्गलशंसनेन, किं०, मञ्जुलमङ्गलालीमूलेन कमनीयकल्याणश्रेणिकारणेनेति ॥ ४३ ॥ पुनः केषु, पौरेषु नागरेषु, किं०, सत्सु पण्डितेषु साधुषु वा, किं०, श्रीमिश्रचिन्तामणिनाम्ना मुख्यो भट्टः सभ्यो येषु तेषु श्रीमिश्रचिन्तामणिमुख्यभट्टसभ्येषु, सत्सु भवत्सु, अनेन दिगम्बरेण सह, वादे जायमाने सति, जयोऽभवद् बभूव, किं०, लोकमुदब्धौ जनप्रमोदपयोधौ चन्द्रस्तद्वृद्धिकारित्वादिति युग्मव्याख्येयम् ॥ ४४ ॥

दृष्ट्वैनमेनं सरसीजपाणिं
पद्मोत्सवं द्रागुदयं प्रपन्नम् ।
श्रीभूषणो कैरविणीसमूह-
इवाभवद् मुद्रितवक्त्रकोशः ॥ ४५ ॥

एनं इनं स्वामिनं सूर्यं वा, उदयं प्रपन्नं दृष्ट्वा, किं०, सरसीजवत् पाणी यस्य तं, पक्षे सरसीजं पाणौ यस्य तं; पुनः

किं०, पद्माया रमायाः, पक्षे पद्मानां कमलानां उत्सवो यस्मात् तं, श्रीभूषणो दिक्पटः, कैरविणीसमूह इव मुद्रितो वक्त्रकोशो मुखकुड्मलं यस्य सः, अभवद् जातवानिति ॥ ४५ ॥

शास्त्रज्ञविज्ञद्विजभूरिभट्टै-
यत्तद् वदन् पर्षदि भूषितायाम् ।
श्रीभूषणः दिग्वसनस्तदानीं
हास्यास्पदं बाल इवाजनिष्ट ॥ ४६ ॥

"शासनसामर्थ्येन तु सन्त्राणबलेन वाऽनवद्येन ।
युक्तं यत्तच्छास्त्रं तच्चैतत् सर्वविद्वचनम्" ॥ १ ॥

इत्युक्तेः शास्त्राणि सर्वज्ञवचनानि जानन्तीति शास्त्रज्ञाः जैनपण्डिताः, पुनर्विज्ञा द्विजाः पञ्चकाव्यादिदक्षविप्राः, पुनः, भूरिभट्टास्तार्किकास्तैर्भूषितायां षर्पदि यत्तद् अपसिद्धान्तरूपं, वदन् तदानीं श्रीभूषणो दिग्वसनोऽबालोऽपि बाल इव मूर्ख-इव, हास्यास्पदं अजनिष्ट जातः, सर्वेषां सभ्यानामिति शेषः ॥ ४६ ॥

अस्मिन्ननूचानवितानशक्रे
जयाङ्किताङ्के सुमनोमनोज्ञे ।
श्रीभूषणस्य स्मयतुङ्गशैलः
समन्ततः स्राक् कणशो बभूव ॥ ४७ ॥

अस्मिन् अनूचानवितानशक्रे आचार्यवृन्देन्द्रे, किं०, जयाङ्किताङ्के गुरुपक्षे जयेन वादिविजयरूपेण, पक्षे जयेन जयदत्ते-नेन्द्रपुत्रेण अङ्कितोऽलङ्कृतः अङ्क उत्सङ्गो यस्य तस्मिन् जयवति जाते सति, पुनः किं०, सुमनोभिः पण्डितैः, पक्षे देवै-र्मनोज्ञे मनोहरे, श्रीभूषणस्य प्रतिवादिनः, स्मयतुङ्गशैलः

गर्वोत्तुङ्गगिरिः, स्राक् शीघ्रं, कणशः शतखण्डशः, बभूवेति-भावः ॥ ४७ ॥

दुर्वादिदर्पज्वरशान्तिवैद्यैः
कुर्वन्ननूचानवरैर्विवादम् ।
श्रीभूषणाशावसनोऽजनिष्टा-
नर्थाभिधश्चात्ममतार्थनामा ॥ ४८ ॥

अनूचानवरैः, किं०, दुर्वादिदर्प एव ज्वरो रोगस्तस्य शान्तौ शमने वैद्यैः, विवादं कुर्वन् श्रीभूषणाशावसनः श्रीभूषणनामा आशावसनो दिगम्बरः, किंलक्षणोऽभूदित्याह--अनर्था निरर्थिका अभिधा संज्ञा यस्य सः, श्रीभूषणपदेऽश्रीभूषणोऽभूत्, पुनः, आत्ममतार्थं स्वमतार्थतुल्यं नाम यस्य सः दिगम्बरमत-भृत्त्वेन दिगम्बरो नग्नोऽभूदिति भावार्थः ॥ ४८ ॥

चतुर्दिगुच्चैश्चतुरस्रिकायां
वव्रे जयश्रीः सतताऽवियोगा ।
श्रीभूषणाहंकृतिदारुदाह-
दीप्तप्रतापानलसाक्षिकं तैः ॥ ४९ ॥

तैः सूरिभिः, तत्र जयश्रीः वव्रे इत्यन्वयः । किं०, सततं अवियोगा सदा संयोगवतीत्यर्थः, कस्यां, चतुर्दिश एवोच्चैरत्युच्चा या चतुरस्रिका मङ्गलकलसाङ्किता लोके 'चउरी' इति प्रसिद्धा तस्यां चतुर्दिगुच्चैश्चतुरस्रिकायां, पुनः कथमित्याह--श्रीभूषणस्य अहङ्कृतिरहङ्कारः स एव दारुदाहः काष्ठज्वालनं तेन दीप्तो यः प्रतापानलः तेजःपावकस्तस्य साक्षिकम्, यतो लोकेऽग्निं विना कन्यावरणं न स्यादिति ॥ ४९ ॥

स्वर्लोकभूलोकभुजङ्गलोक-

विलासिनीगीतविनीतगीतः ।
अयं जयश्रीकरपीडनाह्वो
महो महांस्तत्र पुरे प्रजातः ॥ ५० ॥

स्वर्लोको अमर्त्यलोकः भूलोको मर्त्यलोकः भुजङ्गलोकः पाताललोकः तेषां विलासिनीभिः स्त्रीभिः गीतानि गानगोचरीकृतानि विनीतानि विनयगर्भितानि गीतानि गुणावदातरूपाणि यस्य सः, जयश्रीकरपीडनाह्वः जयलक्ष्मीकरग्रहाख्यः, अयं उक्तलक्षणः, महः किं०, महान् तत्र पुरे, प्रजातोऽभूत् ॥ ५० ॥

विचित्रवादित्रपवित्रपात्र-
विस्तारिशब्दैर्बधिरीकृताध्वा ।
भूयस्तमानन्दनिदानदान-
प्रह्वाखिलश्रावकदत्तमानः ॥ ५१ ॥
सद्यो नवोढां जयकन्यकां तां
कान्तामनूचानवरो वरास्याम् ।
कुलाङ्गनागीतमनोज्ञगीतो
लात्वा निजोपाश्रयमाजगाम ॥ ५२ ॥

विचित्राणि नानाप्रकाराणि यानि वादित्राणि भेरीमृदङ्गवीणावेणुप्रमुखाणि पुनः पवित्राणि च यानि पात्राणि राजनर्त्तकरूपाणि तेषां शब्दैः बधिरीकृतः अध्वा मार्गो यस्य सः, पुनः किं०, भूयस्तमो अतिघनो य आनन्दो मोदः तन्निदानं कारणं यद्दानं तत्र प्रह्वैः आसक्तैः अखिलैः सर्वैः श्रावकैः दत्तं मानं पूजालक्षणं यस्य सः ॥५१॥ एवंविधः कः किं च कृतवा-

नित्याह-सोऽनूचानवरः श्रीमदाचार्यवर्यः, तां जयकन्यकां, किं०, नवोढां नवपरिणीतां, पुनः किं०, कान्तां अभीष्टां, सर्वेषामिति शेषः । पुनः किं०, वरास्यां रम्यमुखीं, लात्वा किंलक्षणः सन्, कुलाङ्गनागीतमनोज्ञगीतः सन् कुलस्त्रीगीतध्वनिपूर्वकमिति, निजोपाश्रयं स्वं स्थानं, आजगाम आगतवानिति युग्मव्याख्या ॥ ५२ ॥

देशात् प्रभुः कुङ्कणदेशधात्री-
लताविलासैककलावसन्तः ।
दुर्वादिवृन्दद्रुममत्तदन्ता-
बलो बलाढ्यो ववलेऽथ तस्मात् ॥ ५३ ॥

अथ तस्माद् देशात्, स प्रभुर्ववले पश्चाद् वलितो गूर्जरत्रां प्रतीत्यन्वयः। किं०, कुङ्कणदेशस्य या धात्री पृथ्वी सैव लता वल्ली तस्या विलासैककलायां वसन्तः तच्छोभासंपादकत्वात्, पुनः किं०, दुर्वादिवृन्दान्येव द्रुमास्तरवस्तेषु मत्तदन्ताबलः प्रभिन्नगजस्तद्भञ्जकत्वात्, अत एव बलाढ्यः श्रुतबलादिपरिपूर्ण इति ॥ ५३ ॥

शस्तैः समस्तां सुखयन् धरित्रीं
गोभिः पयोवाह इव स्वकीयैः ।
श्रीपत्तनं पत्तननाम तुङ्गं
द्रङ्गं क्रमात् प्रावृषि सोऽधितष्ठौ ॥ ५४ ॥

क्रमात् स गुरुः, ततो देशाद् विहरन् कालान्तरेण स्वकीयैर्गोभिर्वाग्भिः, पयोवाह इव गोभिर्जलैः, धरित्रीं सुखयन्, गोभिः किं०, शस्तैः प्रशस्तैः, गोशब्दस्य पुंस्त्रीलिङ्गत्वादिदं पुंविशेषणम्,

पत्तनं नाम तुङ्गं द्रङ्गं, किं०, श्रियः पत्तनमिव श्रीनगरमिति, प्रावृषि वर्षाचतुर्मासके, अधितष्ठौ स्थित इति ॥ ५४ ॥

इतश्च रङ्गत्तरतुङ्गगाङ्ग-
तरङ्गतुल्याऽतुलकीर्त्तिकीर्त्या ।
शुभ्रीकृताशेषककुप्प्रपञ्चः
पूर्वर्षिपन्थाम्बुधिपूर्णिमेन्दुः ॥ ५५ ॥
सौभाग्यभूर्हीरगुरुर्गरीयः-
श्रीभ्राजि गन्धारपुरे वरेण्ये ।
तस्थौ जगल्लोकमनःप्रदत्त-
हर्षासु वर्षासु सुखाब्धिमीनः ॥ ५६ ॥

इतश्चेति अधिकारान्तरे, रङ्गत्तराश्च तुङ्गाश्च ते गाङ्गतरङ्गा-गङ्गोर्मयस्तैस्तुल्यस्तत्तुल्यः, पुनरतुलोऽनुपमः कीर्त्तिर्विस्तारो यस्याः "कीर्त्तिर्यशसि विस्तारे" इति श्रीहेमसूरिवचनात्, तया रङ्गत्तरतुङ्गगाङ्गतरङ्गतुल्यातुलकीर्त्तिकीर्त्या; शुभ्रीकृतो धवलितः अशेषककुप्प्रपञ्चो निःशेषदिगाभोगो येन सः, पुनः, पूर्वर्षिप-न्थाम्बुधिपूर्णिमेन्दुः प्राचीनमुनिमार्गार्णवपूर्णचन्द्र इति, पथवत् पन्थशब्दोऽप्यस्तीति ध्येयम् ॥५५॥ ईदृक् कः किं च विहितवा-नित्याह-पुनः सौभाग्यभूः सुभगत्वगेहं, हीरगुरुः श्रीहीरविजय-सूरिः, गरीयःश्रीभ्राजि महीयोलक्ष्मीशालिनि, पुनः, वरेण्ये श्रेष्ठे, गन्धारपुरे वन्दिरे, तस्थौ, कासु, वर्षासु, किंलक्षणासु, जगल्लो-कमनसां प्रदत्तो हर्षो याभिस्तासु, गुरुः किं०, सुखाब्धौ सौ-ख्यसमुद्रे मीनस्तत्र मग्नत्वादिति युग्मव्याख्या ॥ ५६ ॥

साम्प्रतं काव्यचतुष्टयेन सर्गमुपसंहरति—

सति सुरतरौ धाम्नीवाऽऽर्त्तिर्न दौःस्थ्यसमुद्भवा

वसति सति भीः सौपर्णेये न पन्नगभूरिव ।
अभवदसुखं सत्यासन्नं न हीरगुरौ गुरौ
जलधिसविधे श्रीगन्धारे पुरे परमोदये ॥ ५७ ॥

इव यथा, धाम्नि गेहे, सुरतरौ कल्पपादपे सति, दौःस्थ्यसमुद्भवा दारिद्र्यजाता, अर्त्तिः पीडा, न स्यात्; तथा सौपर्णेये गरुडे, वसति सति, इव यथा, पन्नगभूः भीः सर्पोद्भवा भीतिः, न स्यात्; तथा जलधेः समीपं यत्र तत्र जलधिसविधे समुद्रान्तिकवर्त्तित्वात् श्रीगन्धारे पुरे, पुनः किं०, परः प्रकृष्टः मायालक्ष्म्या उदयो वाहनादीनां क्षेमेणाऽऽगमनाद् यत्र, अथवा परमः प्रकृष्ट उदयो यत्र तत्र, हीरगुरौ किं०, गुरौ महति सति चतुर्मासीमासीने सति असुखं आसन्नं नाभवत् सातमेव जातमिति ॥ ५७ ॥

अथानूचानान् वर्णयति—

तपति तपने याऽम्भोजानां सरस्यतलार्णसि
प्रणयिनि मृगीनेत्राणां या निशान्तिकवर्त्तिनि ।
अजनि जनितामन्दानन्दा सदा रतिरङ्गिनां
स्थितवति सुखं साऽनूचाने पुरोत्तमपत्तने ॥ ५८ ॥

तपने भानौ, तपति सति, सरसि तटाके, किं०, अतलार्णसि अगाधजले, या अम्भोजानां भवति; पुनर्मृगीनेत्राणां स्त्रीणां, या निशान्तिकवर्त्तिनि निशायां अन्तिकवर्त्तिनि, अथवाऽनिशं नित्यं अन्तिकवर्त्तिनि समीपस्थायिनि सति, प्रणयिनि भर्त्तरि भवति, सा रतिः प्रीतिः, सदा निरन्तरं, पुरोत्तमपत्तने अनूचाने श्रीविजयसेनसूरौ स्थितवति सति, सुखमिति क्रियाविशेषणं, अजनि जाता, केषां, अङ्गिनां तत्रत्यसङ्घजनानां,

रतिः किं०, जनिताऽमन्दानन्दा निर्मितानल्पाह्लादेति ॥ ५८ ॥

सलिलललिते तापव्यापो दिवीव घनोदये
वनभुवि हरौ लीलाशीले स्थितिः करिणामिव ।
इह पुरि सुधीप्रीतिश्रीवाङ्मयाम्बुधिकुम्भजे
न हि सति महानूचानेन्द्रे कुपाक्षिकभीरभूत् ॥५९॥

इव यथा, दिवि आकाशे, सलिलललिते जलापूर्णे, घनोदये मेघोदये सति, तापव्यापो न स्यात्; पुनः, यथा वनभुवि काननावनौ, हरौ सिंहे, लीलाशीले क्रीडाशालिनि सति, करिणां हस्तिनां, स्थितिर्न स्यात्; तथा इह पुरि पत्तननगरे, महानूचानेन्द्रे श्रीमदाचार्ये सति, किं०, सुधीनां पण्डितानां प्रीतिश्रीर्यस्माद् एवंविधो यो वाङ्मयाम्बुधिः सिद्धान्तसमुद्रस्तत्र कुम्भजेऽगस्त्ये, कुपाक्षिकभीः कुमतिलोकभीतिः, नाऽभूत् ॥५९॥

गगनसदने नक्षत्राणामिवामलरोचिषां
शरदि सुहृदि प्राप्तायां क्ष्मातलान्तरपामिव ।
सुकृतिकृतिदृग्व्यापारश्रीविलासविधायिना-
मजनि महिमाऽनूचानानां भृशं पुरि पत्तने ॥६०॥

इव यथा, शरदि प्राप्तायां शरत्काले जाते सति, गगनसदने व्योमाङ्गणे, अमलरोचिषां निर्मलत्विषां, नक्षत्राणां महिमा स्यात्; पुनः शरदि किं०, सुहृदि मित्रानुकारिण्यां, लोकानामाह्लाददायित्वादिति प्राप्तायां, क्ष्मातलान्तर्भूमध्ये, अपां पानीयानां, इव यथा, महिमा स्यात्; तथा पत्तने पुरि नगरे, अनूचानानां श्रीआचार्याणां, किं०, सुकृतिषु पुण्यात्मसु कृतिषु च पण्डितेषु दृग्व्यापारेण निरीक्षणरूपेण श्रीविलासविधायिनः कमलोल्लासकारिणस्तेषां, महिमा माहात्म्यं, अजनि ॥ ६० ॥

अत्र सर्गे इन्द्रवज्रोपेन्द्रवज्रयोः पादोद्भवोपजातिनामकं छन्दः, तल्लक्षणं तु प्रागभिहितम् । अन्त्ये वृत्तचतुष्टये हरिणीच्छन्दः, तल्लक्षणमपि पूर्वं प्रतिपादितमिति ।

. . . .

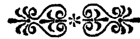
इतीति कण्ठ्यम् ।

इति सकलसुविहितसभासार्वभौमसमानपण्डितमण्डलीमौलिमौलीयमानपण्डितश्रीकमलविजयगणिसुशिष्यमुख्यपण्डितपुरन्दरप्रख्यपण्डितश्रीविद्याविजयगणिविनेयवाचकगुणविजयगणिविरचितायां विजयप्रदीपिकाभिधानधारिकायां सुखावबोधिकायां श्रीविजयप्रशस्तिमहाकाव्यटीकायां अष्टमः सर्गोऽर्थतः समर्थितः ।



अर्हम्

अथ नवमः सर्गः ।



अथ नवमः सर्गः समारभ्यते, अयं सर्गः श्रीअकब्बरपातिशाहिश्रीहीरविजयसूरिचरितरूपः, तेनाऽऽदावेकादशभिर्वृत्तैः सामान्येन पातशाहिश्रीमदकब्बरं कविर्वर्णयति—

इतश्च तीव्रातपतीव्रदीधिति-
प्रभप्रतापानलदीप्तदिग्मुखः ।
अकब्बरः शत्रुनितम्बिनीदृशा-
मनञ्जनीकारकृती विराजते ॥ १ ॥

इतश्चेत्यस्मिन्नवसरे, अकब्बरो नाम्ना पातशाहिः, विरा-

जत इत्यन्वयः । किं०, तीव्रः खर आतपो यस्याऽसौ तीव्रदीधितिः सूर्यस्तत्प्रभो यः प्रतापानलस्तेन दीप्तं भासितं दिग्मुखं येन सः, पुनः किं०, शत्रुनितम्बिनीदृशां वैरिनारीनयनानां, अनञ्जनीकारे कज्जलवत्त्वाभावकरणे कृती दक्षस्तद्भर्तॄणां व्यापादकत्वादिति ॥ १ ॥

चतुर्दिशां राज्यमरातिभूभुजां
यशश्चयोल्लासिविधौ विधुन्तुदः ।
फतेपुरे स्फूर्तिमति स्थितः स्थिर-
स्थितिर्दिवीवोष्णरुचिर्बिभर्ति यः ॥ २ ॥

यः पातिशाहिः, चतुर्दिशां राज्यं बिभर्तीत्यन्वयः । किं०, अरातिभूभुजां वैरिनृपाणां, यशश्चयोल्लासिविधौ कीर्त्तिवितानचन्द्रमसि, विधुन्तुदो राहुस्तद्ग्रासकृत्त्वात्, पुनः किं०, स्थितः, कस्मिन्, फतेपुरे लोके 'सीकरी' इति प्रसिद्धे, किं०, स्फूर्त्तिमति देदीप्यमाने, यः किं०, स्थिरा स्वाधीनत्वेन निश्चला स्थितिर्यस्य सः, यथा दिवि गगने, उष्णरुचिः सूर्यः, अपरेषां चन्द्राङ्गारकादीनां ग्रहाणां दीप्त्यभावाच्चतुर्दिशां राज्यं बिभर्तीति दृष्टान्तः ॥ २ ॥

वलक्षपक्षद्वयराजहंसभृद्
यदीयसेना सुरवाहिनी नवा ।
महाबलोत्सर्पितुरङ्गमोर्मिभाग्
विगाहते स्माऽखिलदिग्मुखानि या ॥ ३ ॥

वलक्षं धवलं पक्षद्वयं येषां ते वलक्षपक्षद्वयास्ते राज[हंस]ाः कलहंसा नृपोत्तमाश्च तान् बिभर्तीति वलक्षपक्षद्व[यरा]जहंसभृत्, यस्याऽकब्बरस्य सेना चमूर्यदीयसेना, नवा

सुरवाहिनी गङ्गा जातेति योगः । नवीनत्वे हेतुमाह–या सेना सुरवाहिनी अखिलदिग्मुखानि विगाहते स्म, सा गङ्गा त्वेक-दिग्मुखमवगाहते इयं तु चतुर्दिग्मुखानीति नवीनत्वे हेतुः; या किं०, महाबलाश्च ते उत्सर्पिणश्च अथवा महाबलवद् वायुवत् उत्सर्पिणो धावन्तो ये तुरङ्गमा अश्वा एवोर्मयः कल्लो-लास्तान् भजतीति महाबलोत्सर्पितुरङ्गमोर्मिभाक् वायुवेगाश्व-कल्लोलवतीति, गङ्गापक्षे महाबलेन वायुना उत्सर्पिण-इतस्ततो व्रजन्तः पुनः तुरङ्गमाः शीघ्रङ्गमा ये ऊर्मयस्तान् भजतीति भावार्थः ॥ ३ ॥

स्वःप्रेतयादःस्वपतिस्मयक्षयः
कृतोऽमुना दिग्विजयं वितन्वता ।
बलोद्धतं येन यशस्विना रजो
न्यधायि यद्दिग्दयिताऽलकेषु यत् ॥ ४ ॥

अमुनाऽकब्बरेण, दिग्विजयं वितन्वता दिग्विजयका-रिणा, स्वःप्रेतयादःस्वपतीनां अत्र पतिशब्दः प्रत्येकं चतुर्णां पुरः प्रयोज्यः, तेन स्वःपतिप्रेतपतियादःपतिस्वपतीनामिन्द्र-यमवरुणकुबेराणां स्मयक्षयो गर्वध्वंसः कृतः । कथं ज्ञात-मित्युत्तरार्धेनाह–यत्कारणात् , येन यशःस्विना कीर्ति-शालिनाऽकब्बरेण, बलोद्धतं बलेन कटकेनोद्धतं, रजो यद्दिग्-दयिता येषां दिशः पूर्वदक्षिणपश्चिमोत्तरास्ता एव दयिताः स्त्रियस्तासां अलकेषु केशेषु, न्यधायि क्षिप्तमिति । येन हि यत्कामिनीकुन्तलेषु धूलिर्दत्ता तेन तद्भर्तृगर्वापहारः सुतरां कृत इति निर्गलितार्थः ॥ ४ ॥

समं समा दिग्महिला रजस्वला
यदीयसैन्ये वसुधासु सर्पति ।

पतिं युवानं यमवाप्य भोगिनं
जयं प्रसूताः सुतमङ्कशायिनम् ॥ ५ ॥

यदीयसैन्ये यत्कटके, वसुधासु पृथ्वीषु, सर्पति चलति सति, समं समकालं, समाः सर्वाः, दिग्महिला रजस्वलाः पांसुमत्यः स्त्रीधर्मवत्यश्च जाता इति योगः । ततः किं जातमित्याह—यं भोगिनं पतिं भर्तारं, अवाप्य अङ्कशायिनं उत्सङ्गस्थायिनं, जयं वैरिजयरूपं, सुतं प्रसूता जनयांचक्रुरिति ॥ ५ ॥

न पेशलं कौशलमस्य सैन्यजं
वयं विधातुं विषयं गिरामलम् ।
विरोधिपाथोनिधिमेखलाभुजां
यदाऽऽददे द्रागसतीं जयश्रियम् ॥ ६ ॥

अस्याऽकब्बरस्य, सैन्यजं कटकोद्भवं, कौशलं नैपुण्यं, किं०, पेशलं मनोज्ञं, गिरां विषयं विधातुं वाग्गोचरीकर्तुं वक्तुमिति यावत्, वयं नाऽलं न समर्थाः, स्म इति शेषः । तत्कारणमेवाऽऽविष्कुरुते—यत्कारणात्, विरोधिपाथोनिधिमेखलाभुजां वैरिणां राज्ञां, असतीं अविद्यमानां, जयश्रियं जयलक्ष्मीं, आददेऽग्रहीत् ॥ ६ ॥

स्वस्मिन्नसद् येन भयं वितीर्यते
विरोधिनां येन जयो न सन्नपि ।
इत्युग्रचिन्ताचकितात्मनां जहु-
र्दृशो निमेषांस्त्रिदिवौकसां किमु ? ॥ ७ ॥

येनाऽकब्बरेण स्वस्मिन् असत् आत्मन्यविद्यमानं, भयं विरोधिनां वैरिणां, वितीर्यते दीयते इत्यन्वयः । पुनः, येन सन्नपि

विद्यमानोऽपि, जयो न वितीर्यते इति द्वितीयोऽन्वयः । कि-
ञ्चित्युत्प्रेक्ष्यते, इत्युग्रचिन्तया चकितात्मनां आकुलीभूतानां,
त्रिदिवौकसां देवानां, दृशो नेत्राणि, निमेषान् जहुस्त्यजन्ति
स्मेति ॥ ७ ॥

तुरङ्गलालापटलैः सुधोज्ज्वलै-
मदैर्गजानां शितिभिश्च भूरिभिः ।
नभःसरित्सूर्यसुतासमागमा-
दिवाऽभवत् तीर्थमदःपताकिनी ॥ ८ ॥

तुरङ्गाणां अश्वानां लालापटलैः किं०, सुधोज्ज्वलैः
पीयूषप्रभैर्धवलैरिति, पुनः गजानां मदैः किं०, शितिभिः
श्यामैः, नभःसरित्सूर्यसुतयोर्धवलाधवलयोर्गङ्गायमुनयोः समा-
गमात् तुरङ्गलालारूपा गङ्गा गजमदरूपा यमुना तयोः
संयोगात्; अदःपताकिनी अस्याऽकब्बरस्य पताकिनी सेना,
तीर्थमेवाऽभवत्; यतः "गङ्गायमुनयोर्योगे महातीर्थमुदाहृतम्"
इति पुराणवचनात् ॥ ८ ॥

यशो यदीयं कुमुदेन्दुसुन्दरं
जगुस्तमामित्यहिराजयोषितः ।
धरन् धरां नः पतिखेदमुल्वणं
जहार यः क्ष्माभरभारसंभवम् ॥ ९ ॥

यस्याऽकब्बरस्य संबन्धि यदीयं, यशः किं०, कुमुदेन्दु-
सुन्दरं कैरवकैरवबन्धुबन्धुरं, इति कारणात् अहिराजयोषितः शे-
षनागनार्यः, जगुस्तमां गायन्ति स्मेत्यन्वयः। इतीति कुत इत्याह-
यः शाहिः, धरां भूमिं, धरन् सन् नोऽस्माकं, पतिखेदं भर्तृश्रमं,
किं०, क्ष्माया भरेणाऽतिशयेन यो भारस्तत्संभवं, जहार

हृतवान् ॥ ९ ॥

पुरेषु शून्येषु यदीयविद्विषां
भृशोच्चसौधाग्रतृणाङ्कुराश्रितः ।
महोदरो द्राक् पिदधद् विधुं मृगो
न्यहन् स्वभर्तुस्तमसो भवं भयम् ॥ १० ॥

यदीयविद्विषां यस्याऽकब्बरस्य वैरिणां, शून्येषु पुरेषु भृशोच्चानि यानि सौधाग्राणि तेषु ये तृणाङ्कुराः, पद्मरोहास्तेषां आश्रितः प्रापणात्, मृगो मृगलाञ्छनलाञ्छनीभूतो महोदरः सन्, विधुं चन्द्रं, पिदधत् आच्छादयन्, स्वभर्तुश्चन्द्रस्य, तमसो भवं राहुजं, भयं न्यहन् हन्ति स्मेति ॥ १० ॥

अभूदगारातिकृतान्तपाशभृ-
द्धनाधिपेभ्योऽपि हि यो बली बहु ।
दधुर्दिशां भारममी यमुद्भटं
बिभर्ति चैष स्वयमेक एव तम् ॥ ११ ॥

योऽकब्बरः, अगाऽरातिः इन्द्रः कृतान्तो यमः पाशभृद् वरुणः धनाधिपः धनदः एभ्योऽपि, बहु अतिशयेन, बली बलवान् अभूदित्यन्वयः। बलवत्त्वे हेतुमाह—यस्मादित्यध्याहार्यम्, यं उद्भटमुत्कटं, चतुर्दिशां भारं अमी चत्वारोऽपि लोकपालाः, दधुर्धरन्ति स्म, तं दिशां भारं, एष शाहिः, एक एव स्वयमात्मना बिभर्तीति भावः ॥ ११ ॥

अथैकदा सोऽवनिजानिचन्द्रमा
नमन्नृपश्रेणिनिषेवितक्रमः ।
परत्रसंपत्सुकृतस्य वर्त्मनो-

ऽभवत् परीक्षासु विचक्षणेक्षणः ॥ १२ ॥

अथेत्यधुना, सोऽवनिजानिचन्द्रमा अकब्बरो राजेन्दुः, किं०, नमन्नृपश्रेणिभिर्निषेवितौ क्रमौ यस्य सः, एकदा कदाचिदेकस्मिन् दिने, परत्र परलोके संपद् यस्मादेवंविधं सुकृतं पुण्यं यस्मिन् तस्य, वर्त्मनो मार्गस्य, परीक्षासु विचक्षणं प्रवीणं ईक्षणं ज्ञानलोचनं यस्य सः, पारलौकिकपुण्यमार्गपरीक्षायां परीक्षकोऽभूदिति भावार्थः ॥ १२ ॥

श्रीमान् हमाऊतनयोऽरिपार्थिव-
प्रियाश्रुपूरैरभिषिक्तविक्रमः ।
स दर्शनानामतिदर्शनीयदृग्
जनान् समस्तान् मतिमानमीमिलत् ॥१३॥

सः श्रीमान् हमाऊतनयोऽकब्बरः, किं०, अरिपार्थिवप्रियाश्रूणां वैरिराजनारीनयननीराणां पूरैः, अभिषिक्तो विक्रमः पराक्रमो यस्य सः, स मतिमान् पुनः, अतिदर्शनीयदृग् धर्मप्रियत्वात् अतिदर्शनीयं विलोकनार्हं दृग् दर्शनं यस्य सः, दर्शनानां जनान् इत्यत्र धर्मधर्मिणोरभेदोपचाराद् बौद्धादीनां पञ्चानां दर्शनानां दर्शनिनः समस्तान् अमीमिलत्, आदौ पञ्चदर्शनजनान् संमील्य धर्माधर्मपरीक्षां कृतवानिति ॥ १३ ॥

अमीष्वसौ स्वस्वमतार्थवादिषु
प्रियं न पन्थानमपश्यदात्मनः ।
मणीमिवोच्चावचकेषु सद्रुचिं
रजस्तृणाश्मच्छगणादिपङ्क्तिषु ॥ १४ ॥

असौ शाहिः, स्वस्वमतार्थवादिषु निजनिजमताभिमतभाव-

भाषणपरेषु, अमीषु दर्शनिषु परीक्षितेषु सत्सु, आत्मनः प्रियं पन्थानं नाऽपश्यत् । दृष्टान्तमाह—रजस्तृणाऽश्मच्छगणादीनां पङ्क्तयो येषु तेषु, उच्चाऽवकरेषु प्रौढसंकरेषु, सद्रुचिं स्फुरत्कान्तिं, मणीमिव रत्नमिवेति, अत्र मणिवद् मणीशब्दोऽप्यस्तीति ध्येयम् ॥ १४ ॥

तदा मुदा तत्पदपद्मषट्पदो-
ऽतिमेतखानः शुभगीरदोऽवदत् ।
इहाऽस्ति शस्ताकृतिराप्तवाग् व्रती
महामतिर्हीर इति व्रतिप्रभुः ॥ १५ ॥

तदा शाहिना परीक्षितेषु सर्वेष्वपि पाखण्डिषु तथाविधं द्वेधाऽपि मनोज्ञं मुनिमपश्यता पृष्टः सन् अतिमेतखाननामा गूर्जरत्रासत्कः श्रीगुरून् दृष्टपूर्वी महामुद्गलः, किं०, तत्पदपद्मयोस्तस्य शाहेश्चरणकमलयोः षट्पदो रोलम्बः, पुनः किं०, शुभगीर्वरवचाः, अदो वक्ष्यमाणम्, अवददित्यन्वयः । इह जगति, हीर इति पदैकदेशे पदसमुदायोपचाराद् हीरो हीरविजयसूरिरिति, व्रतिप्रभुर्मुनीन्द्रः, किं०, शस्ताकृतिः रुचिराकारधारित्वात्, पुनः, आप्तवाक् सत्यभाषित्वात्, पुनः, महामतिः शास्त्रपारगत्वात्, अस्ति वर्तत इति ॥ १५ ॥

स एव देवाऽम्बुजबन्धुवच्छुभा-
ऽशुभाध्वनोस्त्वत्प्रिययोः प्रकाशकः ।
स चाधुना क्वेत्युदितेऽथ शाहिना
स शाहिमाह स्म पुनः पटिष्ठवाक् ॥ १६ ॥

स एव नाऽन्य इति अत्रैवकारोऽन्ययोगव्यवच्छेदकः, हे देव राजेन्द्र! अम्बुजबन्धुवत् सूर्य इव, त्वत्प्रिययोः परीक्षा

कर्तुमिष्टयोः, शुभाशुभाऽध्वनोः सत्यासत्यमार्गयोः, प्रकाशको-ऽस्तीत्यन्वयः । अधुना इदानीं, स हीरगुरुः क्काऽस्तीति शाहिना श्रीअकब्बरेण, उदिते सति, पुनः, सोऽतिमेतखानः, किं०, पटिष्ठवाक् प्रगल्भवचाः सन्, आह स्माऽभाषतेति ॥ १६ ॥

यदाह स्म तदाह—

पयोजिनीं हंस इवाऽच्छपक्षभाक्
स गूर्जरत्रामधुनाऽधितिष्ठति ।
निशम्य तद्वाचमदम्भजृम्भितां
मुदं दधौ शाहिरहार्यधर्मधीः ॥ १७ ॥

पयोजिनीं हंस इव स गुरुः, गूर्जरत्रामधुनाऽधितिष्ठति अधुना गूर्जरदेशे स्थितोऽस्तीति । हंसः स च कीदृशः, अच्छपक्षभाक् हंसपक्षेऽच्छौ पक्षौ छदौ, गुरुपक्षे मातृपितृलक्षणौ पक्षौ भजतीति सः, अथ तद्वाचं किं०, अदम्भजृम्भितां नास्ति दम्भजृम्भितं कैतवविलसितं यस्यां तां निष्कपटां, निशम्य शाहिः किं०, अहार्या धर्मे धीर्यस्य सः, मुदं दधौ हर्षितवानित्यर्थः ॥ १७ ॥

वितीर्य पत्रं फुरमानसंज्ञकं
समानमाह्वानकृते कृती गुरोः ।
घनादरेणाऽऽत्मजनान् स मेवडा-
भिधानथ स्म प्रहिणोति भूपतिः ॥ १८ ॥

अथ स भूपतिरकब्बरपातिशाहिः, समानं सबहुमानं, गुरोराह्वानकृते आकारणाय, फुरमानसंज्ञं पत्रं वितीर्य दत्त्वा, घनादरेण बह्वाग्रहेण, मेवडाभिधान् आत्मजनान् स्वाज्ञावलगकसेवकान्, प्रहिणोति स्म प्रैषीत् प्रत्यकमिपुरस्थं श्रीशाहि-

बखानाख्यं नृपमुख्यम्, अथ सोऽपि ज्ञातोदन्तः श्रीगुरून् गन्धारबन्दिरे स्थितान् मत्वा तान् शाहिसेवकान् गुरुपार्श्वे प्राहिणोदिति शेषः ॥ १८ ॥

जातावतारा जगतां हिताय ते
मुनीश्वराः कल्पितकल्पपादपाः ।
हवं नरेशस्य निशम्य सादरं
तदाऽभवंस्तत्र विहर्तुमुत्सुकाः ॥ १९ ॥

तदा तच्छाहिफुरमानं वाचयित्वा, ते मुनीश्वरा गुरवः, किं०, जगतां हिताय जातावताराः, पुनः, कल्पिते कल्पपादपाः नरेशस्याऽकब्बरस्य, हवं आह्वानं, निशम्याऽऽकर्ण्य, तत्र विहर्तुं उत्सुका अभवन्, गन्धारबन्दिराच्चतुर्मासकपारणके इति शेषः ॥ १९ ॥

अथ काव्यकलापकेन फतेपुरागमनं वर्णयति—

पदे पदे प्रौढमहोत्सवोत्सुकै-
र्जनैः प्रदत्ताद्भुतमानसंपदः ।
पदे पदे स्वस्तिकमुक्तमौक्तिकै-
र्वधूजनैर्मण्डितमङ्गलालयः ॥ २० ॥

पदे पदे सत्वरसंमुखागतै-
र्धराधिपैः सूत्रितसुन्दरादराः ।
पदे पदे प्राप्तघनार्थसंचयैः
सदर्थिभिर्गीतमनोज्ञगीतयः ॥ २१ ॥

रजोभिरंह्युच्छलितैर्भुवस्तलं

विभूषयन्तो द्युसदामपि प्रियैः ।
महाव्रतिप्रीतिकलैर्जलैर्नभः-
सरित्प्रवाहा इव विश्वपावनाः ॥ २२ ॥

सदा समुल्लासभृतः सुपर्वभि-
स्तापं हरन्तो जगतां गुरूत्तमाः ।
क्रमादलञ्चक्रुरभङ्गवैभव
फतेपुरश्रीत्रिपुरारिमस्तकम् ॥ २३ ॥

अथ क्रमाद् गन्धारबन्दिराद् मार्गशीर्षासितसप्तम्यां पुष्पार्कयोगे विंशे रवियोगे राजयोगे च सति शुभे मुहूर्त्ते प्रशस्तशकुननिमित्तसञ्जातसद्विक्रमा गुरूत्तमाः किं०, पदे पदे स्थाने स्थाने वा पादन्यासरूपे पदे पदे वा, प्रौढमहोत्सवोत्सुकैर्महामहोत्सवकरणपरायणैः, जनैर्लोकैः, प्रदत्ताद्भुतमानसंपदः कृतबहुमानश्रियः, पुनः किं०, पदे पदे स्वस्तिकेषु मुक्तानि मौक्तिकानि यैस्तैः, वधूजनैर्नारीगणैः, मण्डिता मङ्गलालिर्येषां ते ॥२०॥ पुनः किं०, पदे पदे सत्वरं शीघ्रं संमुखागतैरभिमुखागतैः, धराधिपैर्नरेन्द्रैः, सूत्रितः कृतः सुन्दर आदरो येषां ते, पुनः किं०, पदे पदे प्राप्तो घनो महान् अर्थसंचयो धनसमूहो यैस्तैः, सदर्थिभिर्गान्धर्वभट्टप्रभृतिभिरर्थिभिर्याचकैः, गीता मनोज्ञा गीतिः कीर्त्तिरूपा येषां ते ॥ २१ ॥ पुनः किं कुर्वन्तः, विभूषयन्तः, किं०, भुवस्तलं पृथ्वीतलं, कैः, अंह्र्युच्छलितैश्चरणोत्थै रजोभिः, किं०, द्युसदामपि देवानामपि, प्रियैः, पुनः किं०, विश्वपावनाः, क इवेत्याह—नभःसरित्प्रवाहा गङ्गाप्रवाहा इव जगत्पावित्र्यकारकाः, कैः, जलैः, किं०, द्युसदामपि प्रियैरिदं तुल्यं विशेषणम्, पुनः किं०, महाव्रतिनो महादेवस्य प्रीतेः

कला येभ्यस्तैः, रजःपक्षे महाव्रतिनां महामुनीनां प्रीतिकला येभ्यस्तैः ॥२२॥ पुनः किं०गुरूत्तमाः गङ्गाप्रवाहाश्च, सुपर्वभिः समुल्लासभृतः गुरुपक्षे सुपर्वभिः शोभनोत्सवैः, गङ्गाप्रवाहपक्षे सुपर्वभिर्देवैः, पुनः, तापं संतापं, हरन्तो जगतां जगद्वर्तिजनानां, क्रमेण गूर्जरदेशाद् मरुस्थलीदेशमध्ये भूत्वा विहरन्तः सन्तः, अभङ्गवैभवं फतेपुरश्रीत्रिपुरारेरीश्वरस्य मस्तकमलञ्चक्रुरिति चतुर्णां व्याख्येति ॥ २३ ॥

त्रिभिः प्रवेशोत्सवं वर्णयति—

अथाङ्कहव्याशनभूपवत्सरे
त्रयोदशीवासर इन्दुवर्जिते ।
शुक्रे च मासे त्रिजगन्मनःसुख-
प्रदे प्रभाते त्रिदशेशमन्त्रिणि ॥ २४ ॥

दधत्सु शृङ्गारिसुहासिनीजन-
प्रणीतगीतैरतिमेदुरां मुदम् ।
ददत्सु दानं धनकाञ्चनाऽम्बरो-
र्मिकातुरङ्गद्विपमुख्यवस्तुनः ॥ २५ ॥

दुकूलदिव्याम्बररत्नकाञ्चना-
द्यलङ्कृतिस्तोममनोज्ञमूर्त्तिषु ।
जनेषु कुर्वत्सु महोत्सवान् बहून्
पुरे प्रवेशं विदधुर्दमीश्वराः ॥ २६ ॥

अथ दमीश्वरा गुरवः फतेपुरपुरे प्रवेशं विदध्युरित्यन्वयः । कस्मिन्, अङ्का नव, हव्याशना अग्नयस्त्रयः, राजानः षोडश, एतेऽङ्का वामतो गत्या मीलिता यत्र

तत्र अङ्कहव्याशनभूपवत्सरे १६३९ वर्षे पुनः, त्रयोदशीवासरे किं०, इन्दुवर्जिते श्यामायां त्रयोदश्यामिति, पुनर्मासे, किं०, शुक्रे ज्येष्ठाख्ये, पुनः, प्रभाते प्रातर्वेलायां प्रथमयामे, पुनः, त्रिदशेशमन्त्रिणि गुरुवारे ॥ २४ ॥ पुनः, बहून् महोत्सवान् जनेषु कुर्वत्सु, जनेषु किं कुर्वत्सु, दधत्सु बिभ्रत्सु, कां, अतिमेदुरां मुदं हर्षं, कैरित्याह—शृङ्गारिसुहासिनीजनप्रणीतगीतैः शृङ्गारी शृङ्गारवान् यः सुहासिनीजनः सधववधूजनस्तेन प्रणीतानि यानि गीतानि तैः, पुनर्जनेषु किं०, दानं ददत्सु, कस्येत्याह—धनकाञ्चनाम्बरोर्मिकातुरङ्गद्विपमुख्यवस्तुनः, अत्र धनकाञ्चनाम्बरादिभ्यो द्विपदानं सर्वोत्तममभूतपूर्वत्वात् तत्तु मेडतादङ्गवासिना सा०—सदारङ्गाभिधानेन श्राद्धेन दत्तमिति॥२५॥ पुनर्जनेषु कीदृशेषु, दुकूलदिव्याम्बररत्नकाञ्चनाद्यलङ्कृतीनां पट्टकूलप्रवरवस्त्रमणिसुवर्णप्रमुखालङ्काराणां स्तोमेन समूहेन मनोज्ञा मूर्तयोऽङ्गानि येषां तेषु लोकेषु मिलितेषु, साडम्बरं श्रीगुरवः सीकरीद्रङ्गे प्रवेशं चक्रुरिति । इति त्रयाणां व्याख्या ॥ २६ ॥

विपक्षसंपत्तटिनीपयोधिना
नयाम्बुजोल्लाससहस्ररश्मिना ।
विधाय पूर्वं मिलनं महीभुजा
प्रतिश्रये नः प्रतिगन्तुमर्हति ॥ २७ ॥

समर्थनिर्ग्रन्थगृहस्थसार्थसत्-
परिच्छदोपासितपादपङ्कजाः ।
विचार्य चित्तान्तरिति व्रतीश्वरा
अकब्बरोर्वीश्वरसौधमभ्यगुः ॥ २८ ॥

महीभुजाऽकब्बरशाहिना, किं०, विपक्षसंपत्तटिनीपयोधिना वैरिलक्ष्मीनदीसमुद्रेण, पुनः किं०, नयाम्बुजोल्लाससहस्ररश्मिना न्यायनलिनविकासनसूर्येण सह सार्द्धं, पूर्वं प्राग्, मिलनं विधाय ततः पश्चान्नोऽस्माकं, प्रतिश्रये वसतौ, गन्तुमर्हतीति गमनं योग्यतामेतीति भावः ॥ २७ ॥ इति विचिन्त्य किं चक्रुस्तदग्रेतनवृत्तेनाह— इति चित्तान्तर्मनसि, विचार्य व्रतीश्वरा गुरवः, किं०, समर्था द्विधाऽपि श्रुतशरीरबलेन संपन्ना ये निर्ग्रन्था अधिकारात् समीपवर्त्तिनः सैद्धान्तिकशिरोमणिवाचकश्रीविमलहर्षगणिसकलाष्टावधानशतावधानाद्यनेकराजरञ्जनकलाकुमुदिनीचन्द्रवाचकश्रीशान्तिचन्द्रगणिपण्डितसहजसागरगणिपण्डितसिंहविमलगणिवक्तृत्वकवित्वकलाश्रीहेमाचार्यानुकारिप्रस्तुतकाव्यकारिपण्डितहेमविजयगणिवैयाकरणचूडामणिपण्डितलाभविजयगणिश्रीगुरुप्रधानधनविजयगणिप्रमुखाः साधवः, पुनर्गृहस्थाः श्रावका ये साधुश्रीथानसिङ्घसा०— मानसिंघसा०— कल्याणप्रमुखास्तेषां ये सार्थाः समूहास्तेषां सन् श्रेष्ठो विद्यमानो वा यः परिच्छदः परिवारस्तेन उपासितं सेवितं पादपङ्कजं येषां ते समर्थनिर्ग्रन्थगृहस्थसार्थसत्परिच्छदोपासितपादपङ्कजाः, श्रीहीरविजयसूरिपादा अकब्बरोर्वीश्वरसौधं शाहिसौधं, अभ्यगुः प्राप्तवन्त इति । इदमर्थतो युग्मम् ॥ २८ ॥

इमं समायान्तमदभ्रविभ्रमं
त्रयोदशर्षिप्रमुखैर्वृतं गुरुम् ।
अकब्बरः प्रेक्ष्य मुदं दधौतमां
शिखीव पाथोमुचमुन्नतं दिवि ॥ २९ ॥

इमं गुरुं किं०, अदभ्रविभ्रमं भूरिशोभं, पुनः किं०, त्रयोदश ये केचिदुक्ताः केचिच्चाऽनुक्ता ऋषिप्रमुखा मुनिमुख्याः "प्रमुखं

प्रथमे मुख्ये" इति वचनात् तैस्त्रयोदशर्षिप्रमुखैः, वृतं परिकरितं, समायान्तं प्रेक्ष्य अकब्बरः शाहिः, मुदं दधौतमां अतिहर्षितवान्। दृष्टान्तमाह—यथा पाथोमुचं मेघं, दिव्याकाशे, उन्नतं प्रेक्ष्य शिखी मयूर इवेति ॥ २९ ॥

नृपोऽभिगच्छन् सुमनोमनोरमो
भाति स्म साक्षादिव वासवस्तदा ।
विधाय सुस्वागतमागतोचितं
मुदाऽनमस्यच्च गुरोः पदद्वयीम् ॥ ३० ॥

तदा गुरून् प्रति अभिगच्छन् संमुखं व्रजन्, नृपोऽकब्बरशाहिः, भाति स्मेत्यन्वयः । इवोत्प्रेक्ष्यते—साक्षाद्वासवः शक्र इव, किं०, सुमनोमनोरमः, नृपपक्षे सुमनसा शोभनचित्तेन मनोरमः, अथवा सुमनोभिः प्राज्ञैर्मनोरमस्तत्परिवृतत्वात्; शक्रपक्षे सुमनोभिः सुरैर्मनोरम इति, आगतोचितं सुस्वागतमित्यादिप्रश्नं विधाय, गुरोः श्रीहीरविजयसूरेः, पदद्वयीं मुदाऽनमस्यत् प्राणमत् ॥ ३० ॥

शाहेर्नमतो गुरुः किं बभाणेत्याह—

अजय्यचेतोजतमोभवान्तकृद्
वृषाङ्कवैकुण्ठविरञ्चिसन्निभः ।
नृपाय कल्याणलतापयोमुचा
तदाऽभ्यनन्दत् सुकृताशिषा गुरुः ॥ ३१ ॥

गुरुः किं०, अजय्योऽजेयो यश्चेतोजः स्मरस्तथा तमः पापं भवश्च संसारस्तेषां चेतोजतमोभवानां अन्तकृद्विनाशकारी, अत एव वृषाङ्कवैकुण्ठविरञ्चिसंनिभः हरहरिहिरण्यगर्भतुल्य-

स्तथाहि—चेतोजान्तकृत्त्वेन नृपाङ्कः; तमसो गुणविशेषस्य राहोर्वा अन्तकृत्त्वेन वैकुण्ठो विष्णुः, भवान्तकृत्त्वेन विरञ्चितुल्यश्चेति; ईदृग्गुरुस्तदा तन्नमनावसरे, नृपायाऽकब्बराय, कल्याणलता-पयोमुचा मङ्गलवल्लिजलधरेण, सुकृताशिषा धर्मलाभरूपाशीर्वादेन, अभ्यनन्दत् तोषयामासेत्यर्थः ॥ ३१ ॥

त्रयोऽप्यथ स्वात्मभुवो भुवोमिल-

ल्ललाटपट्टाः सुखिताखिलप्रजाः ।

तदेरिताः क्ष्मापतिना गुरूत्तमान्

हिमोष्णवर्षासमया इवाऽनमन् ॥ ३२ ॥

अथ त्रयोऽपि स्वात्मभुवः निजनन्दनाः शेखूजीपाहडीदानीआरनामानः कुमाराः, किं०, भुवः पृथ्व्या मिलन् ललाटपट्टो येषां ते, पुनः किं०, सुखिताः सुखीकृता अखिलाः प्रजा लोका यैस्ते, पुनः किं०, क्ष्मापतिनाऽकब्बरेण, ईरिताः सन्तः, गुरूत्तमान्, हिमोष्णवर्षासमयाः शीतकालग्रीष्मकालवर्षाकाला इव, किं०, सुखिता अखिलप्रजाः स्वस्वगुणैर्यैस्ते, त्रयोऽपि अनमन् प्रणताः, इवेत्युत्प्रेक्षा ॥ ३२ ॥

त्रयोऽपि शेखूप्रमुखा नृपाङ्गजा-

स्त्रिलोकलोका इव पुण्यवृत्तयः ।

तदा गुरोर्दर्शनतोऽतिशायिनीं

मुदं समीयुर्वसुधासुधाञ्जनात् ॥ ३३ ॥

तदा तत्र क्षणे, गुरोर्दर्शनतः, किं०, वसुधाया भूमेरुपचारात्तद्वासिनो जनस्य सुधाञ्जनादमृताञ्जनभूतात्, ते शेखूप्रमुखा नृपाङ्गजाः शाहिसूनवस्त्रयोऽपि, इवोत्प्रेक्ष्यते—त्रिलोकलोकाः स्वर्गमर्त्यपाताला इव, पुण्यवृत्तयः पवित्राचाराः,

अतिशायिनीं मुदं समीयुर्महाहर्षुला जाता इति ॥ ३३ ॥

तदा च तेषां क्षितिपात्मजन्मनां
गुरुस्त्रयाणामपि पुण्यतेजसाम् ।
वृषाशिषं द्राग् व्यतरद् हुतिं हवि-
र्भुजां द्विजन्मेव महःप्रदायिनीम् ॥ ३४ ॥

तदा तेषां क्षितिपात्मजन्मनां पातिशाहिपुत्राणां, त्रयाणामपि, किं०, पुण्यतेजसां पवित्ररुचां, तदा गुरुर्वृषाशिषं धर्मलाभं, व्यतरद् दत्तवान् । दृष्टान्तमाह—यथा द्विजन्मा ब्राह्मणः, हविर्भुजां वह्नीनां, हुतिं किं०, महःप्रदायिनीं तेजःप्रदायिनीं, वृषाशिषं किं०, महप्रदायिनीं उत्सवप्रदायिनीं, वितरति ॥ ३४ ॥

चरित्रमाहारविहारसंलया-
श्रयोपवासासनपानगोचरम् ।
अथ स्वयं प्रेषितपूरुषाननाद्
निशम्य सूरेर्मुमुदे महीपतिः ॥ ३५ ॥

अथ स्वयं प्रेषिताः पूर्वं ये मेवडाभिधाना गुरूणामाकारणाय प्रेषितास्तेषामाननाद् मुखात्, सूरेश्चरित्रं वृत्तं, किं०, आहारविहारसंलयाश्रयोपवासासनपानगोचरं आहारो नित्यैकभक्तरूपः, विहारः सूर्योदये सत्येव पादचाररूपः, संलयस्त्रियामायास्तृतीये यामे निद्राकरणरूपः, आश्रयो याचितवसतिवसनरूपः, उपवासा एकस्मिन् मासि जघन्यतः षडुपवासकरणरूपाः, आसनं मासाष्टके भूमावेवोपवेशनरूपं, पानं तप्तस्यैव पानीयस्येति गोचरं एतद्विषयं, गुरुवृत्तं निशम्य, महीपतिः शाहिः, मुमुदे हर्षमधात् ॥ ३५ ॥

अथैकतः संयमिलोकनायकौ
स्थितौ व्यभातामभितः प्रकाशकौ ।
विधेर्वशात् संगमितौ क्षमाधरौ
सुरारिजिच्छैलहिमालयाविव ॥ ३६ ॥

अथैकतो विजने सभामण्डपदेशे, संयमिलोकनायकौ संयमिनायकलोकनायकौ गुरुभूपौ, स्थितौ पीठोपविष्टौ, पुनः, अभितः सर्वतः, प्रकाशकौ व्यभातां भातः स्मेति । इवोत्प्रेक्ष्येते–विधेर्वशाद् दैववशात्, सुरारिजिच्छैलहिमालयौ संगमितौ मेरुहिमाचलौ, किं०, मिलितौ; किं०, क्षमाधरौ एकत्र क्षमाश्रमणत्वात् क्षमा क्षान्तिः, अन्यत्र क्षमा पृथ्वी पृथिवीपतित्वादिति ॥३६॥

विशारदव्रातवृतस्य धर्मिणो
गुरोः पुरःस्थः स्थिरदृक् स्थिरेश्वरः ।
अपृच्छदच्छं परमात्मनः प्रभोः
स्वरूपमास्तिक्यसमं सविस्तरम् ॥ ३७ ॥

स्थिरा पृथिवी तस्या ईश्वरः स्थिरेश्वरो राजाऽकब्बरशाहिः, किं०, स्थिरदृक् निश्चलदृष्टिः, पुनर्गुरोः पुरःस्थः, गुरोः किं०, विशारदव्रातवृतस्य पण्डितपटलपरिकरितस्य, पुनः, धर्मिणो यतिधर्मधारिणः, परमात्मनः प्रभोः परमेश्वरस्य, स्वरूपं अपृच्छत् अच्छं निर्मलमिति, क्रियाविशेषणं वा, पुनः किं०, सविस्तरं, क्रियाविशेषणं वा; पुनः कथं आस्तिक्येन श्रद्धया तुल्यमित्यास्तिक्यसमम् ॥ ३७ ॥

पुरातनाचार्यवरैर्निरूपितं
न्यरूपि पूज्यैस्तदशेषमुत्तमम् ।

पिबन् श्रुतिभ्यां तदतुष्यदुर्वरा-

पतिश्च वीणाक्कणितं फणीव सः ॥ ३८ ॥

तत्परमात्मनः स्वरूपं, किं०, अशेषं समस्तं, पुनः, उत्तम-मुत्कृष्टं, यथा पुरातनाचार्यवरैः प्राचीनानूचानेन्द्रैः श्रीसिद्धसे-नदिवाकरकलिकालसर्वज्ञबिरुदधारकश्रीहेमाचार्यादिभिः श्री-विक्रमार्कश्रीकुमारपालादीनां पुरो निरूपितं तथा तैरपि पूज्यै-र्न्यरूपि प्रोक्तमिति, तत्स्वरूपं श्रुतिभ्यां कर्णाभ्यां, पिबन् अत्यादरेण शृण्वन्, उर्वरापतिः शाहिः, अतुष्यत् तुतोष । दृष्टान्त-मत्राह—यथा वीणाक्कणितं वल्लकीनादं, शृण्वन् फणी भुजङ्ग-इवेति ॥ ३८ ॥

निशम्य सम्यक् प्रविचार्य चात्मना

यथास्थितं तन्मुदमाप भूपतिः ।

मनःसुखामुक्तिमवाप्य धीमतां

न कस्य हर्षः खलु जायतेतमाम् ? ॥३९॥

भूपतिस्तद् यथास्थितं गुरूदितं, निशम्य श्रुत्वा, च पुनः, आत्मना स्वयं, प्रविचार्य मुदमाप हर्षं प्राप्तवान्, खलु निश्चितं, धीमतां पण्डितानां, उक्तिं वाणीं, कीदृशीं, मनःसुखां चेतःसौ-ख्यकारिणीं, अवाप्य कस्य सकर्णस्य पुंसो हर्षो न जायते-तमां न भवतितराम्, अपि तु सर्वस्याऽपि जायते इति ॥३९॥

अभूद् निजे धामनि वाङ्मयं पुरा

द्विधाऽऽत्म जैनं च यदैश्वरं च यत् ।

गुरोस्तदुर्वीपतिराश्वदर्शयद्

वदन् वरीयो विनयाञ्चितं वचः ॥ ४० ॥

निजे धामनि शाहेः सद्मनि, पुरा पूर्वं, यद् वाङ्मयं शास्त्रं, किं०, जैनं जिनागमरूपमङ्गोपाङ्गमूलमूत्रादि, च पुनः, ऐश्वरं यत् शिवशासनसंबन्धि भागवतभारतपुराणरामायणादि, इति द्विधात्म द्विप्रकारकं नागपुरीयतपापक्षीयपद्मसुन्दरश्वेताम्बरसत्कं, अभूत् तत् उर्वीपतिः शाहिः, गुरोरदर्शयत् गुरोः पुरः प्राभृतीकृतवान्, पुनर्विनयाश्रितं वचो वदन् यूयं पुस्तकमिदं गृह्णीतेति वाक्यं ब्रुवन्, आशु शीघ्रं, तदा दर्शयामासेति भावः ॥ ४० ॥

विदन्नदस्तद्गुरुराददे च ना-
धुनैतदादानमकीर्तिकारि नः ।
नृपो विशेषाद् मुमुदे निरीहतां
निरीक्ष्य सूरेरतिशायिनीमिमाम् ॥४१॥

अधुनेदानीम्, एतदादानं पुस्तकग्रहणमपि, नोऽस्माकं, अकीर्तिकारि राढाकृद् नेति, अदो विदन् इति जानन् , गुरुस्तद् नाऽऽददे न गृहीतवान्, ततः कारणादिमां अतिशायिनीं निरीहतां पुस्तकस्यापि मुक्तिरूपां निःस्पृहतां, निरीक्ष्य नृपो विशेषाद् मुमुदेऽतिमुदितोऽभूद्; अहो ! एते निःस्पृहा यदि पुस्तकमपि न गृह्णन्ति तदा मया दीयमानममानधनकाञ्चनकाश्यपीप्रमुखं कथं गृह्णन्तीति मुन्निदानम् ॥ ४१ ॥

आगृह्य भूयोऽपि ददौ नृपस्तदा
तद्भारतीगेहमिवापरं परम् ।
अकब्बरीयाभिधया च कोशगं
तत्पुस्तकं सर्वमचीकरद् गुरुः ॥ ४२ ॥

तदा तस्मिन् पुस्तके गुरुणाऽगृहीते सति, भूयो-

ऽपि पुनरपि, आगृह्य निर्बन्धं विधाय, नृपस्तद्भारतीगेहमिव अपरं सरस्वतीगृहमिव, परं प्रकृष्टं केवलं वा, ददौ दत्तवान्, गुरुर्निरीहः सन् यच्चकार तदुत्तरार्धेनाह–गुरुस्तत्पुस्तकं सर्वं द्विप्रकारमपि, अकब्बरीयाभिधया अकब्बरशाहिनाम्ना, कोशगं भाण्डागारगतं, अचीकरत् कारयामास, आगराख्ये नगरे भाण्डागारे स्थापितवानिति शेषः ॥ ४२ ॥

नृपेण दत्त्वा बहुमानमानम-
न्महीमहेन्द्रव्रजसेवितांह्रिणा ।
गुरुर्विसृष्टो निरगात् तदोकसः
पयोधराभ्रादिव घर्मदीधितिः ॥ ४३ ॥

गुरुर्नृपेण बहुमानं दत्त्वा विसृष्टोऽनुज्ञातः सन्, तदोकसस्तद्गृहाद्, निरगादित्यन्वयः । नृपेण किं०, आनमन्महीमहेन्द्रव्रजसेवितांह्रिणा प्रणमद्भूपालजालजुष्टचरणेन । दृष्टान्तमाह–इव यथा, पयोधराभ्राद् मेघवार्दलाद्, घर्मदीधितिः सूर्य इवेति ॥ ४३ ॥

विलोक्य मेने नृपगोपुरे पुरः
समेतमेतं गुरुमास्तिकैरिति ।
किमन्तिमार्हज्जनिराशितोऽद्य दु-
र्ग्रहोऽवरूढः खलु भस्मनामकः ॥ ४४ ॥

नृपगोपुरे राजद्वारप्रतोल्यां, एतं गुरुं पुरः समेतं विलोक्य आस्तिकैरिति मेने इत्यचिन्ति । तदेवाह–खलु इति निश्चयार्थे, अद्य किं अन्तिमार्हज्जनिराशितः श्रीमहावीरजन्मराशेः, भस्मनामको दुर्ग्रहः अवरूढ इति उत्तीर्णो मेने ॥ ४४ ॥

धराधिपाज्ञागतभूरितूरसत्-
स्वनैर्भवद्भिर्बधिरीकृताम्बरे ।
ददद्भिरर्थिप्रकरेभ्य ईप्सितां
श्रियं महेभ्यैरतिचारुचत्वरे ॥ ४५ ॥

महोत्सवे गायनगीतगौरवे
प्रभूतपद्माढ्यमलञ्चकार तम् ।
विमानमानर्द्धिमुपाश्रयं गुरुः
स मानसौका इव मानसं सरः ॥ ४६ ॥

धराधिपस्य अकब्बरस्याऽऽज्ञया आगतानि भूरीणि यानि तूराणि वादित्राणि तेषां सत्स्वनैः शोभनध्वानैः, बधिरीकृतमम्बरमाकाशं यस्मिन् तस्मिन्, महोत्सवे जायमाने सतीतिशेषः । पुनर्महोत्सवे कीदृशे, अर्थिप्रकरेभ्यो याचकव्रजेभ्यः, ईप्सितां वाञ्छितां, श्रियं ददद्भिर्महेभ्यैरतिचारूणि मनोहराणि चत्वराणि यत्र तत्र ॥ ४५ ॥ पुनर्महोत्सवे किं०, गायनगीतानां गौरवं यत्र तत्र, गुरुस्तमुपाश्रयं अलञ्चकार, किं०, प्रभूतपद्माढ्यं भूरिशोभाढ्यं, अन्यत्र भूरिपङ्कजाढ्यं, पुनः, विमानमाना स्वर्भवनप्रमाणा ऋद्धिर्यत्र तं, दृष्टान्तमाह—मानसौका राजहंस इव, मानसाख्यं सर इवेति यथा । इति युग्मव्याख्या ॥ ४६ ॥

दिनान्युषित्वा कतिचित् फतेपुरे
प्रजाप्रभुप्रेमपयोनिधौ विधुः ।
स आगराख्ये नगरे गरीयसि

क्रमाच्चतुर्मासकमासितो गुरुः ॥ ४७ ॥

स गुरुः फतेपुरे कतिचिद् दिनानि उषित्वा स्थित्वा, ततो योजनत्रिकान्तरिते आगराख्ये नगरे शाहिसाम्राज्यराजधानी-रूपे, पुनः, गरीयसि महति, चतुर्मासकं आसितः स्थितः, गुरुः किं०, प्रजाप्रभुरकब्बरस्तत्प्रेमपयोनिधौ विधुश्चन्द्रस्तदुल्लासवृद्धिकारित्वादिति ॥ ४७ ॥

निरन्तरं श्रीगुरुवज्रिणो व्यधात्
प्रशंसनं शाहिरिति स्वपर्षदि ।
क्रियासु वाक्येषु च तुल्यमीदृशं
न चान्यमद्राक्षमहं मुनिं क्वचित् ॥ ४८ ॥

श्रीगुरुवज्रिणः सूरीन्द्रस्य, शाहिः स्वपर्षदि इति प्रशंसां व्यधात्, इति कथं तदेवोत्तरार्धेनाह—क्रियासु धर्मकर्त्तव्यरूपासु, वाक्येषु सत्यभाषणरूपेषु, तुल्यं ईदृशं अन्यं मुनिं व्रतिनं, अहं नाऽद्राक्षं नाऽपश्यमिति ॥ ४८ ॥

अथो गुरूणां पुरि तत्र तस्थुषां
निशम्य शाहिर्महिमानमद्भुतम् ।
दधद् मुदं पर्युषणादिनाऽभय-
प्रदेशनाख्यान् पटहानवीवदत् ॥ ४९ ॥

तत्र पुरि आगराख्ये, तस्थुषां तेषां गुरूणां, अद्भुतं महिमानं निशम्य मुदं दधत् शाहिः पर्युषणादिनाऽभयप्रदेशनाख्यान् संवत्सरपर्वसम्बन्धिवासरामारिप्रवर्त्तकान् पटहान् अवीवदत् सेवकैर्वादयामास, पर्युषणापर्वसत्कामष्टाहिकां यावज्जीवामारिं कारयामासेति भावार्थः ॥ ४९ ॥

धराधिपाज्ञागतभूरितूरसत्-
स्वनैर्भवद्भिर्बधिरीकृताम्बरे ।
ददद्भिरर्थिप्रकरेभ्य ईप्सितां
श्रियं महेभ्यैरतिचारुचत्वरे ॥ ४५ ॥

महोत्सवे गायनगीतगौरवे
प्रभूतपद्माढ्यमलञ्चकार तम् ।
विमानमानर्द्धिमुपाश्रयं गुरुः
स मानसौका इव मानसं सरः ॥ ४६ ॥

धराधिपस्य अकब्बरस्याऽऽज्ञया आगतानि भूरीणि यानि तूराणि वादित्राणि तेषां सत्स्वनैः शोभनध्वानैः, बधिरीकृतमम्बरमाकाशं यस्मिन् तस्मिन्, महोत्सवे जायमाने सतीतिशेषः । पुनर्महोत्सवे कीदृशे, अर्थिप्रकरेभ्यो याचकव्रजेभ्यः, ईप्सितां वाञ्छितां, श्रियं ददद्भिर्महेभ्यैरतिचारूणि मनोहराणि चत्वराणि यत्र तत्र ॥ ४५ ॥ पुनर्महोत्सवे किं०, गायनगीतानां गौरवं यत्र तत्र, गुरुस्तमुपाश्रयं अलञ्चकार, किं०, प्रभूतपद्माढ्यं भूरिशोभाढ्यं, अन्यत्र भूरिपङ्कजाढ्यं, पुनः, विमानमाना स्वर्भवनप्रमाणा ऋद्धिर्यत्र तं, दृष्टान्तमाह—मानसौका राजहंस इव, मानसाख्यं सर इवेति यथा । इति युग्मव्याख्या ॥ ४६ ॥

दिनान्युषित्वा कतिचित् फतेपुरे
प्रजाप्रभुप्रेमपयोनिधौ विधुः ।
स आगराख्ये नगरे गरीयसि

क्रमाच्चतुर्मासकमासितो गुरुः ॥ ४७ ॥

स गुरुः फतेपुरे कतिचिद् दिनानि उषित्वा स्थित्वा, ततो योजनत्रिकान्तरिते आगराख्ये नगरे शाहिसाम्राज्यराजधानीरूपे, पुनः, गरीयसि महति, चतुर्मासकं आसितः स्थितः, गुरुः किं०, प्रजाप्रभुरकब्बरस्तत्प्रेमपयोनिधौ विधुश्चन्द्रस्तदुल्लासवृद्धिकारित्वादिति ॥ ४७ ॥

निरन्तरं श्रीगुरुवज्रिणो व्यधात्
प्रशंसनं शाहिरिति स्वपर्षदि ।
क्रियासु वाक्येषु च तुल्यमीदृशं
न चान्यमद्राक्षमहं मुनिं क्वचित् ॥ ४८ ॥

श्रीगुरुवज्रिणः सूरीन्द्रस्य, शाहिः स्वपर्षदि इति प्रशंसां व्यधात्, इति कथं तदेवोत्तरार्धेनाह–क्रियासु धर्मकर्त्तव्यरूपासु, वाक्येषु सत्यभाषणरूपेषु, तुल्यं ईदृशं अन्यं मुनिं व्रतिनं, अहं नाऽद्राक्षं नाऽपश्यमिति ॥ ४८ ॥

अथो गुरूणां पुरि तत्र तस्थुषां
निशम्य शाहिर्महिमानमद्भुतम् ।
दधद् मुदं पर्युषणादिनाऽभय-
प्रदेशनाख्यान् पटहानवीवदत् ॥ ४९ ॥

तत्र पुरि आगराख्ये, तस्थुषां तेषां गुरूणां, अद्भुतं महिमानं निशम्य मुदं दधत् शाहिः पर्युषणादिनाऽभयप्रदेशनाख्यान् संवत्सरपर्वसम्बन्धिवासरामारिप्रवर्त्तकान् पटहान् अवीवदत् सेवकैर्वादयामास, पर्युषणापर्वसत्कामष्टाहिकां यावज्जीवामारिं कारयामासेति भावार्थः ॥ ४९ ॥

विधाय शौरीपुरपुर्यथो यदू-

द्वहस्य यात्रामतिमात्रसंघभृत् ।

जिनप्रतिष्ठां प्रचकार पारणे

पुरेऽथ तत्रैव पवित्रदृग् गुरुः ॥ ५० ॥

अथो गुरुः, किं०, अतिमात्रसंघभृद् भूरितरसंघसंयुतः सन्, चतुर्मासकपारणे जाते सति शौर्यपुरे कुशावर्त्तदेशस्थे श्रीनेमिजन्मभूमौ यदूद्वहस्य नेमेः, यात्रां विधाय, पुनस्तत्राऽऽगत्य जिनप्रतिष्ठां श्रीचिंतामणिपार्श्वनाथप्रतिष्ठां, कृतवान् ॥ ५० ॥

उपेयिवांसोऽथ पुनः फतेपुरं

गुरुप्रबर्हाः स्वपरिच्छदान्विताः ।

तमो हरन्तः सुरराजदिक्शिलो-

च्चयोच्चमूर्धानमिवाब्जबन्धवः ॥ ५१ ॥

अथोग्रसेनपुरात् पुनः गुरुप्रबर्हा गुरुमुख्याः, स्वपरिच्छदेन पूर्वोक्तपण्डितपरिकरेणाऽन्विताः, अब्जबन्धवः सूर्या इव तमो हरन्तः तमः पापं ध्वान्तं चेति हरन्तो दूरीकुर्वन्तः सन्तः, सुरराजदिक्शिलोच्चयोच्चमूर्धानं पूर्वपर्वतशृङ्गमिव, फतेपुरं शाहिनाऽलङ्कृतं सीकरीतिनामकं नगरं उपेयिवांसः प्राप्ता न्ति ॥ ५१ ॥

निशम्य सूरिं पुनरागतं पुरे

फतेपुरे द्राग् मिलनोत्सुकोऽच्छदृग् ।

बभूव भूपः सुकृताभिलाषुको

गुरुर्गरिष्ठोऽप्यजनिष्ट तन्मनाः ॥ ५२ ॥

तस्या वचनानि श्रुत्वा हर्षितो नलः स्वपटप्रान्तं छित्वा दम-यन्त्याः पादे पट्टबन्धं व्यधात् । अहो ! महदाश्चर्यम् ।

यथा—

"पट्टबन्धः पुरा मूर्धन्यभूद् भैम्यास्तदा पुनः ।
नलेन पादयोश्चक्रे दारं दारं स्वमंशुकम्" ॥ १ ॥

एवं तावुभावपि वार्तां कुर्वन्तौ मार्गे संचेरतुः । अग्रे एकं महत् सरो दृष्टम् । तत्रोभावपि स्नात्वा शीतलं पयः पीत्वा एकस्य तरोस्तले पथश्रान्तौ सुषुपतुः । तत्र सुखसुप्ता भैमी नलं बभाषे—हे आर्यपुत्र ! यावत्ते ग्रहबलं साऽनुकूलं न, इदं च व्यसनं दुनोति, तावत्त्वं श्वशुरकुलमलङ्कुरुष्व । यदि मयि प्रसादं विधातुमिच्छसि, तर्हि भीमभूपालगृहाभिमुखो भव, इति कथमपि भीमपुत्र्या रतिसमये प्रार्थ्यमानो नलो विमलकुलोत्पन्नो नृपतिलकः सपदि त्रपामवाप । स नलो दमयन्त्या समं तन्निशामुखे कुशपत्रस्रस्तरमशिश्रियत् । अथाऽस्ताचलशिरःसीम्नि कमलिनीपतिरर्धबिम्बतां प्राप । ततस्तिमिरनिकरेण प्लाविते सकले विश्वे पक्षिगणो महीरुहां शिखराण्यारोहन्ति स्म । लोका अचक्षुर्विषयाऽऽलोकाश्चतुरिन्द्रिया इव बभूवुः। भैम्या सह सुप्तो नलश्चिन्तयति—अहो ! मया संप्रति क्व गन्तव्यम् ?, मया दिनाः कथं निर्गमनीयाः ?। निश्चितं धनहीनानां नृणां न साध्यम्, न च साधनं किमप्यस्ति ।

यतः—

"हसन्ति दुर्जनाः स्वैरमङ्गीकुर्वन्ति वैरिणः ।
सहायाश्च विमुञ्चन्ति नरं धनविवर्जितम्" ॥ १ ॥

अथ किं मम जीवितेन ?। सांप्रतं छलज्ञा मम शत्रवो मामेकाकिनं हत्वा भैमीं समादाय स्वस्थानं यास्यन्ति, तदा मम लोकापवादो भविष्यति। अहो ! शत्रुभिर्नलं हत्वा भैमी समानी-

ता इति हास्यं लोके स्यात्। अतो भैमीं कुत्रापि मुक्त्वाऽहं देशान्तरं यामि, अथवा शत्रुसंघातं विनाऽपि भीमजा मार्गे मम दुःसहा। अस्याः सुकुमाराङ्ग्या दुःखमीक्षितुमहं क्षमो न भवामि। यत इयं पथि श्रान्ताऽपि मम शुश्रूषां न मुञ्चति, पुनरेषा मां त्यक्त्वा पितृगृहं प्रहिताऽपि न याति, अस्याः पितृगृहे गन्तुं स्पृहाऽपि नास्ति। पूर्वं चतुरङ्गिण्या सेनया सहितो भैमीं परिणेतुं गतोऽभवम्, अथात्मानमीदृशावस्थं संप्रति कथं दर्शयिष्यामि ?। कदर्याणां नृणां श्वशुरावासवासिनां पितृनाम्ना समं महत्त्वं याति।

यतः—

"उत्तमोऽमुक इत्युक्तोऽमुकसूरिति मध्यमः।
जामेय इत्यप्यधमो जामातेयोऽधमाधमः" ॥ १ ॥

इयं कदाचित् पितृगृहं याति तदा मम किमपि चिन्ता न स्यात्, तर्हि एनां कुत्रापि मुक्त्वा पश्चात् स्वस्थचित्तो यत्र कुत्रापि यस्य कस्यचित् सन्निधौ यथा तथा कालं निर्गमयाम्यहम्। यद्येषा स्वस्थानं प्राप्ता भवति, तदा मम कश्चिदपि शत्रुभ्यः पराभवो न स्यात्, तर्हि एनां केनाप्युपायेन वने त्यजामि; यथैषा एकाकिनी पितृगृहं यास्यति। इयं सर्वथैव मया अनिर्वाह्या, मम समीपे न घटते, क्लीबस्य करेऽसिपत्रिकेव। तत् कपटेन वञ्चयित्वा परिहरामि। अथ सुप्ता दमयन्ती समीपस्था चलच्चित्तं तं दृष्ट्वा विरहविधुरा इङ्गितज्ञा इङ्गितैर्ज्ञात्वा चिन्तयति—नूनमेष नलो मां हित्वा यास्यति। तथा मे दक्षिणं चक्षुर्वारं वारं प्रस्फुरति, तेनाहं जानामि मम सर्वथा दयितविरहो भावी। हा हा! हतास्मि, किं करिष्यामि दयितं विना ?। एवं सापि चलच्चित्ता शयने सुष्वाप। तां व्याकुलां दयितां दृष्ट्वा नलो बभाषे—हे प्रिये! अहं नलस्त्वां सुखसुप्तां मुक्त्वा कुत्रापि न यास्यामि, त्वं विश्वस्ता भव, शुचं मुञ्च, निद्रां

भज, जागरूकोऽहं तव रक्षां करिष्ये; इत्यादिवचनानि श्रुत्वा नलपरिधानांशुकमधो विस्तार्य तदुपरि सुप्ता निद्रां चकार। नलोऽपि तस्याः समीपे सुखं सुष्वाप। उभावपि तत्रस्थौ शुशुभाते।

यथा—

"अथ तन्मिथुनं रेजे दुकूलवलयस्थितम्।
एकशम्बासमुत्पन्नमिव मुक्ताफलद्वयम्" ॥ १ ॥

तयोः सुखसुप्तयोर्भैमीभालस्थलविशेषकशिखित्विषस्तिमिरं जर्जरीचक्रुः। पुनर्नलश्चिन्तयति—भैमीं परिहरामि, अहं कथं परिहरामि ?। एनां पथश्रान्तां सुखसुप्तां दीनाननां विश्वस्तां सुकुलोत्पन्नां चन्द्राननां भीमतनयां परित्यजतो मम लोकापवादो भविष्यति। पुनश्चिन्तयति—लोकापवादाद् भीतेन किम् ?। द्यूतावेशवशेन यथा राज्यं गतं, लक्ष्मीर्गता, रथोऽपि गतः, तथा भैम्यपि गतेति निश्चित्य कटितटात् क्षुरिकां समाकृष्याऽधस्तनपटं प्रेमपाशेन साकं छित्त्वा दमयन्त्याः पटप्रान्ते निजरुधिरेणेमामक्षरावलीं लिलेख।

यथा—

"वामतोऽयं वटेनाऽध्वा विदर्भामुपतिष्ठते।
दक्षिणेन पुनः स्मेरैः किंशुकैः कोशलां पुरीम् ॥ १ ॥
देवि ! तत्र व्रजेद् यत्र कुत्रापि प्रतिभाति ते।
अहं तु न खलु क्वापि मुखं दर्शयितुं क्षमः" ॥ २ ॥

इति वर्णावलीं लिखित्वा सुप्तां भैमीं पश्यन् मन्दं मन्दं रुदन् वलिताननश्चचाल। दूरे गत्वा पुनः प्रत्यावृत्तो नलः सुखसुप्तां भैमीमालोक्य निर्भरं जगाद—रे ! दैव यदि त्वयेयं विहिता, तर्हि एतावतीं दीनामवस्थां कथं प्रापिता ?, अन्योऽपि स्वयमारोपितां बदरीमपि न छिनत्ति, तर्हि वाञ्छितार्थप्रदा-

यिनीं पुनः कल्पवल्लरीं को विद्वान् छिनत्ति ?। एषा तु कल्पवल्ली-तुल्या, ईदृशानि सुखानि दत्त्वा पुनरीदृगवस्थां कथं प्रापिता ?। इत्युक्त्वा नलस्तावद् गच्छति, यावद् दमयन्ती अदृश्यतामगात्। अहो ! मया किं कृतम् ? विश्वस्ता वने मुक्ता, अस्यां सुप्तायां वन्यसत्त्वोद्भवः कोऽप्युपद्रवो मा भूदित्यालोच्य पुनः प्रत्यावृत्तो वृक्षवल्ल्यन्तरितः सुखसुप्तां दयितां रक्षति, तां भूमिशायिनीं निरीक्ष्य नलश्चिन्तयति—

यथा—

"हा ! दुरात्मन् ! नल ! क्षिप्रं कथं यासि न भस्मसात् ?।
इत्याद्यालोचयत्यस्मिन् विरराम विभावरी" ॥ १ ॥

विभातायां विभावर्यां तमो दिगन्तेषु तुच्छत्वमगमत् । अथ स किं करोति ?, यावद् रविर्नोदेति, यावत् प्रिया न जागर्ति, तावद् नलः साश्रुनेत्रस्तं प्रदेशमुल्लङ्घयामास । अग्रे गच्छन् मार्गे धूमस्तोमसमन्वितं वनपावकमपश्यत् । तस्मिन् पावके दह्यमानेष्वनेकेषु जन्तुषु कश्चिद् मानुषभाषया गच्छन्तं नलं समभिलोक्य एवमवोचत् ।

यथा—

"ऐक्ष्वाक ! नलभूपाल ! जगत्यार्तैकबान्धव ! ।
दावाग्निदह्यमानाङ्गं महात्मन् ! रक्ष रक्ष माम्" ॥१॥

तां मनुष्यवाचां श्रुत्वा तदनुसारेण इतस्ततो विलोकयन् नलो वन्यवल्लीमध्यस्थं ज्वालापरिवेष्टितमेकं भुजङ्गमं ददर्श । नलराट् तं भुजङ्गेन्द्रं जगाद—भो भुजगेन्द्र ! त्वं मनुजभाषया इत्थं कथं ब्रूषे ?। अहिर्बभाषे—अहं पूर्वजन्मनि मनुष्योऽभवम्, तत्संस्कारादस्मिन्नपि भवे मम सरस्वती मानुषी। तथा ममावधि-ज्ञानमप्यस्ति, हे भूपते ! तेन ज्ञानेन विश्वं चराचरं करस्थमिव पश्यामि, तत् त्रायस्व महाराज !। महाऽग्निना वेष्टितोऽहम्, ममाऽ-

स्मिन् वने अन्यः कोऽपि त्वां विना रक्षको नास्ति, अतस्त्वं मां रक्ष रक्ष । अहमपि त्वां किमप्युपकारं करिष्ये । तदा नलेन करुणासागरेण स्वमुत्तरीयं वल्लिनिकुञ्जे क्षिप्तम्, स भोगी तदुत्तरीयं वपुषा संवेष्ट्य स्थितः, नलस्तदुत्तरीयं भुजगवेष्टितं समाचकर्ष । ततस्तं पन्नगेन्द्रं नीत्वा निरुपद्रवस्थाने कस्मिंश्चिद् वने यावद् मुमोच, तावत् तेन भुजगेन्द्रेण नलकरे दश्यते स्म । नलोऽपि तं सर्पं करमाच्छोट्य भूमितलेऽपातयत् । ततश्चोक्तम्—भो भुजगेन्द्र ! त्वयोक्तमहमप्युपकारं करिष्ये, भवता महोपकारः कृतो यदहं पाणौ दष्टः । यस्त्वज्जातीयेभ्यः क्षीरं पाययेत्, तैः स एव दश्यते । एषा तवोपकारिता । इत्याद्युक्ते सति तदीयविषवैभवतो राजा नलः कुब्जो जातः । तेन कुब्जत्वेन वामनवेषेण विडम्बितो नलो वैराग्यमापन्नो जीवितव्यादुद्विग्नो यावदभूत्, तावत् स पन्नगो दिव्यं देवरूपं विधायैवमवोचत्—हे भूपाल ! विषादं मा विधेहि, अहं तव पिता वीरसेननामा । तदा तपस्यामादायाऽत्युग्रं तपस्तप्त्वाऽन्तेऽनशनेन मासान्ते मृत्वा पञ्चमदेवलोके महर्द्धिकोऽहं देवोऽभवम् । अवधिज्ञानेन तवेदं व्यसनोदयं परिज्ञाय अहमत्र समागतः । एतत्सर्वं मम मायाविजृम्भितं तव विरूपादिविहितं तव रक्षायै । यतस्तव शत्रवोऽनेके वर्तन्ते, अनेन नलरूपेण त्वामुपलक्ष्य उपद्रवं करिष्यन्तीति भिया मया तव दिव्यानुभावतो विरूपं रूपं विहितम् । त्वं चिन्तां मा विधेहि, वैराग्याद् मरणाभिमुखः परिव्रज्याभिमुखो वा साम्प्रतं मा भव । हे वत्स ! यदा ते परिव्रज्यासमयो भविष्यति, तदाहं ज्ञापयिष्यामि, निमित्तज्ञ इव । अतस्त्वं स्वस्थो भव, इदं करण्डकं एकं च बिल्वफलं मदर्पितं गृहाण । एतद्द्वयं त्वं प्रयत्नतो रक्षेः, यदा तवात्मीयरूपकरणेच्छा भवेत्, तदा बिल्वफलं भित्त्वा दिव्यदुकूलानि समाकृषेः । तथाऽस्मात्करण्डकाद् हाराऽर्धहाराद्याभरणोत्करं समाकृष्य

परिधेयाः। तव तत्क्षणादेव दिव्यं नलरूपं भविष्यति। इत्युक्त्वा देवस्तद्द्वयं समर्प्य पुनः प्रोवाच—त्वं कियितस्ततो वने भ्राम्यसि? यत्र तवेच्छा वर्तते, तत्र क्षणेन त्वां नयामि, ब्रूहि। नलेनोक्तम्—हे तात! तर्हि त्वं मां सुंसुमारपुरे नय। देवेनोक्तम्-अहं त्वां राज्यादिकं ददामि, परं किं करोमि?, तव पूर्वकृतं कर्म केनाप्युल्लङ्घयितुं न क्षमम्; इत्युक्त्वा देवेन तदोत्पाट्य नलः सुंसुमारपुरद्वारे मुक्तः। स्वयं देवः स्वर्गं गतः। ततो नलो यावद् नगरीं प्रविशेत्, तावत्तस्यां नगर्यां कश्चिद् बहलः कोलाहलः समभवत्। पलायध्वं पलायध्वं इति सर्वे लोकाः प्रासादशिखरगवाक्षस्था बाढं पूत्कुर्वन्ति स्म। नलश्चिन्तयति—किमेते लोकाः पूत्कुर्वन्ति? एवं यावता चिन्तयति, तावदेकं गजमन्यगजभ्रान्त्या स्वच्छायायां प्रहारं कुर्वन्तम्, गगनगामिनं पक्षिसमूहं कराग्रेण गृह्णन्तम्, मठाट्टालशालाट्टमन्दिरादीनि पातयन्तम्, उद्यानकाननपादपान् भञ्जयन्तम्, प्राकारगोपुराद्यारूढपुरुषैर्वीक्षितम्, चकितैर्निरीक्षितं यमस्य सहोदरम्, द्रुमेभ्यो दत्तझम्पान् हस्तिपकान् हिंसन्तम्, बालस्त्रीवृद्धादीन् त्रासयन्तम्, फूत्कारसीकरासारकृतझञ्झासमीरणम्, सिन्दूरपूरपूरितशिरःकम्पनेन पिञ्जरीकृतदिगन्तरम्, सप्तश्रोतस्स्रवन्मदेन पङ्किलीकृतभूतलम्, सप्तकरोन्नतमेवंविधं गजेन्द्रं दृष्ट्वा नलेन चिन्तितम्—नूनमेतस्य भयात् सर्वे लोका इतस्ततः प्रणश्यन्ति, गजानुपदिकस्तन्नगराधीशो राजा दधिपर्णस्तुरङ्गारूढः सैन्यपरिवृतो बाढस्वरेणैवं भारतीं व्याजहार—भो लोकाः! कोऽप्येनं गजेन्द्रं वशमानयति तस्याऽहं मनोभीष्टां ग्रामपञ्चशतीं ददामि। एवं वारं वारं पूत्कुर्वन्तं भूपालं दृष्ट्वा गजेन्द्राभिमुखं कोऽपि गजं वशमानेतुं मरणभयाद् भीतो नायाति।

यतः—

'मरणसमं नत्थि भयं दारिद्दसमो य परिभवो नत्थि।

पन्थसमा नत्थि जरा खुहासमा वेअणा नत्थि " ॥ १ ॥

एवं वदति भूपाले यावत् कोऽपि नायाति, तावद् नलः कल्लोलितविक्रमः पादाभ्यां भुवमस्पृशन्निव गजाभिमुखो वेगादधावत्। तावल्लोको बभाषे—भोः कुब्जक! गजाभिमुखो मा याहि, एष गजस्तवान्तं करिष्यति। एवं बहुशो निषिद्धोऽपि नलः सिंहवद् गजाभिमुखो ययौ। तत्र गजसमीपे गत्वा गजं तर्जयन्नेवं बभाषे--रे रे मातङ्ग! मातङ्गवद् किं बालवृद्धग्लानतपस्विदुर्बलहिंसां करिष्यसि ?। यदि तव पराक्रमं भवति, तर्ह्येतान् सर्वान् लोकानुत्सृज्य ममाऽभिमुखो भव। तत् श्रुत्वा नलं प्रति धावितो गजः। नलेनापि लेष्टुयष्ट्यादिभिस्ताडितो भृशं चुकोप। अथ धावितो गजः क्रोधारुणलोचनः साक्षाद् विन्ध्याद्रिरिव महाकायो वातोद्धूतो नलसमं युयुधे। नलोऽपि कदाचिद् धावति,कदाचित् परितो भ्रमति, कदाचिद् लेष्टुभिस्ताडयति,कदाचिल्लुठति,कदाचित्स्वपिति, कदाचित् कठोरवचोभिस्तर्जयति, कदाचित् कराभ्यां दृढं पुच्छमादाय चक्रवद् भ्रमति। एवं नलो गजेन्द्रं खेदयित्वा जनानां कोलाहलेऽपि सुदृढमना निजोत्तरीयं कुण्डलीकृत्य गजपुरतः क्षिपति स्म। ततो गजः पुरुषभ्रान्त्या दन्ताभ्यां प्रहारं दातुं शिरोऽनामयत्, तावत् कुब्जस्तद्दन्तयोः पादौ दत्त्वा कुम्भिकुम्भस्थले समारुरोह। ततो नलो गजकण्ठवरत्रायां चरणौ प्रक्षिप्य करैः कुञ्जरकुम्भस्थलमास्फालयत्। तं गजेन्द्रं सान्त्वयामास। पश्चाद् गजरक्षाकारकैर्मेण्ठपुरुषैरुल्लोलितां सृणिं नलः समादाय गजेन्द्रमालानस्तम्भे समानयत्। तत्रालानस्तम्भे गजं बध्नता नलेन नगरलोकः सर्वोऽपि स्वस्थचित्तः कृतः। तं कुब्जरूपं नलं दृष्ट्वा सर्वोऽपि नागरिकलोको विस्मयविस्मेरमुखश्चिन्तयति।

यथा—

"मायाकुब्जसुरः कोऽपि किमेष भुवमागतः ?।

ऽऽऽऽ हस्तिमल्लस्य प्रतिमल्लमिमं वशे " ॥ १ ॥

राजाऽपि एतच्चरित्रं कुब्जस्य दृष्ट्वा मोहितो निजकण्ठाद् महामूल्यं रत्नावलीहारं समादाय कुब्जकण्ठे स्वयं निचिक्षेप। कुब्जपराक्रमं समालोक्य लोका वारं वारं प्रशंसन्ति स्म। राज्ञा दधिपर्णेनाऽऽहूतः कुब्जो राज्ञः समीपे वयस्यवदुपाविशत्। ततस्तुष्टो राट् तस्मै अलङ्कारान् दुकूलानि च परिधापयति स्म। ततो गरीयसा गौरवेण स्वान्तिके स्थापयामास, गुणवान् सर्वत्र पूज्यते।

यतः–

" गुणेष्वनादरं भ्रातः! पूर्णश्रीरपि मा कृथाः।
संपूर्णोऽपि घटः कूपे गुणच्छेदात् पतत्यधः ॥ १ ॥
गुणेष्वेवादरः कार्यः किमाटोपैः प्रयोजनम्?।
विक्रीयन्ते न घण्टाभिर्गावः क्षीरविवर्जिताः ॥ २ ॥
संधयेत् सरला सूची वक्रा छेदाय कर्तरी।
अतो विमुच्य वक्रत्वं गुणानेव समाश्रय " ॥ ३ ॥

अथ राजा दधिपर्णो गुणवन्तं गुणज्ञं कुब्जं ज्ञात्वा आत्मना सह गृहे निनाय। तं स्नापयित्वा सह भोजनं कारयित्वा ततः सर्वं राजा पृच्छति–भोः कुब्जक! तव विकलाङ्गस्यापि महापुरुषस्येव गजशिक्षाकलाकौशल्यं कुतः समागतम्?, त्वं कोऽसि?, कुत्र वास्तव्योऽसि?, त्वयि अन्याऽपि काचित्कला संभाव्यते। कुब्जको बभाषे–अहं नलस्य राज्ञो हुण्डिकनामा सूपकारोऽस्मि। मम जन्मभूः कोशला। मम स्वजनवर्गोऽपि सर्वस्तत्रैवाऽस्ति। नलस्याहं प्रेमपात्रमात्मतुल्यस्तेन कारणेन राज्ञा नलेन एषा गजशिक्षा ममाऽध्यापिता, तथाऽन्याऽपि सर्वा कला मयि न्यस्ता। पुना राज्ञा प्रोक्तम्–भोः कुब्जक! नलः सूर्यपाकां रसवतीं वेत्ति, त्वमपि तां रसवतीं जानासि?। तेनोक्तम्–सूर्यपाकां रसवतीमहमपि तस्यानुभावतो जानामि। दधिप-

र्णेन राज्ञा प्रोक्तम्—स नलः कुत्रास्ति ? । तेनोक्तम्—नलकूबरौ सर्वैर्वार्यमाणावपि दुरोदरं रेमाते । ततः सकलं पृथिव्यादिकं जित्वा कूबरेण निष्कासितो नलो दमयन्त्या समं निर्गत्य वने गतः । ततो न ज्ञायते मृतो वा, जीवति वा । अहमपि नलस्य प्रेमपात्रं मित्रम्, अतोऽहं मायिनं कूबरं त्यक्त्वा तव कीर्तिं श्रुत्वाऽत्राऽऽगतोऽस्मि । दधिपर्णो राजा तां नलकथां श्रुत्वा भृशं रुदंस्तस्य प्रेतकृत्यं चकार । ततस्त्रिदिनं गीतनृत्यवाद्यादि निषिध्य पुनरपि राजा तथैव नलमित्रकुब्जेन समं सुखं बुभुजे । अन्यदा दधिपर्णो राट् सूर्यपाकायां रसवत्यां कुतूहली हुण्डिकसूपकाराय शालिप्रमुखं भोज्यं सर्वं समार्पयत् । कुब्जोऽपि तद्भोज्यं स्थाल्यां निधाय आतपे धृत्वा सूर्यमन्त्रं सस्मार । तस्यानुभावतोऽशेषरसपेशलां दिव्यां रसवतीं कुब्जस्तत्क्षणादेव निर्ममे । तया रसवत्या कुब्जो राजानं सपरिकरं भोजयामास । ततस्तुष्टेन राज्ञा हुण्डिकाय पारितोषिकं वस्त्राभरणादिकं दत्त्वा तदुपरि लक्षमेकं सौवर्णस्य पञ्चशती ग्रामाणामपि दत्ता । हुण्डिकेन ग्रामान् विना स्वर्णादिकं सर्वमप्याददे । भूयोऽपि भूपेनोक्तम्—भोः कुब्जक ! यत्त्वं वाञ्छसि, तत्सर्वं ददामि । कुब्जकेनोक्तम्—राजेन्द्र ! यावतीं भुवं ते भुजादण्डः प्रशास्ति, तावत्यां भुवि द्यूतं मांसं मद्यं तथाचाऽऽखेटको निषिध्यताम्, एतदेव प्रार्थयामि । कुब्जप्रार्थितं राज्ञा सर्वं कृतं स्वदेशेषु । एवं तत्र दिनानि यान्ति कुब्जस्य । अथ दमयन्त्या वृत्तान्तो यथा—इतश्च यत्र रात्रौ नलेन दमयन्ती त्यक्ता तत्रस्थां प्रभातेऽपि दमयन्तीं सखीव निद्रा न तत्याज । अथ रात्रिपर्यन्ते दमयन्ती स्वप्नं ददर्श—यदहमेकं सहकारतरुं पत्रलं बद्धमञ्जरीकं सषट्पदं फलितमारूढा, तस्य फलानि यावद् गृह्णामि तावत्तत्र कश्चित् करीन्द्रः समागात्; तेन सहकारतरुर्मूलादुन्मूलितः, अहं ततो भुवस्तले पतिता । एवंविधं स्वप्नं लब्ध्वा

दमयन्ती जागरिता प्रियमदृष्ट्वा चिन्तयति स्म—कुत्र गतो मे प्राणेशः ? नूनं मदर्थं सलिलमानेतुं जलाश्रये गतः, अथवा शरीरशौचार्थं वनान्तरे गतः। एवं बहु विलोकितोऽपि नलो यदा नायाति स्म, तदा दमयन्त्या पुनश्चिन्तितम्—नूनमेष नलो रूपाहृतचित्तया कयाऽपि विद्याधर्या हृतः, अथवाऽन्याभिर्देवीभिर्हृतः ॥

यतः—

"रन्तुं विद्याधरी काचित् कापि वा वनदेवता ।
सुभगं तमथाऽहार्षीत् सोऽन्यथा न जहाति माम्" ॥१॥

अथवा हास्येन क्वापि वल्ल्यन्तरितो भविष्यति, तर्हि इत उत्थाय पश्यामि, ममाग्रे क्व यास्यति ? । इति विचिन्त्य समुत्थिता दमयन्ती इतस्ततो विलोकयन्ती प्रेमग्रथिला मार्गमहीरुहान् पृच्छति—भो महीमण्डना वृक्षसमूहाः ! भवद्भिर्दृष्टः कुत्रापि मम प्राणप्रियो नलः ? । इत्यादि वारं वारं महीरुहान् पृच्छन्ती वनं बभ्राम। तत एकं महावृक्षं समारुह्य गाढस्वरेण पूत्करोति स्म । हे प्राणेश ! एहि, तव विरहे मम हृदयं द्विधा भविष्यति, बहु हास्यं कुत्रापि शर्मदं न भवति। एवं बहून् वारान् कथयन्ती इतस्ततो भ्रान्त्वा पुनस्तत्राऽऽगता यत्र पूर्वं सुप्ताऽभूत्। तत्र स्थित्वा स्वप्नार्थो विचारितः ।

यथा—

"यश्चूतो मत्प्रियः सोऽयं राज्यं पुष्पफलादिकम् ।
तद्भोगश्च फलास्वादः षट्पदाश्च परिच्छदः ॥ १ ॥

मूलादुन्मूलनं यच्च चूतस्य वनदन्तिना ।
मदीयप्रेयसो राज्याद् भ्रंशनं कूबरेण तत् ॥ २ ॥

यच्चाहं पतिता चूतात् प्रियेण विरहः स मे ।
स्वप्नेनाऽमुना नूनं वल्लभो दुर्लभोऽधुना" ॥ ३ ॥

इत्याद्यालोच्य दुःखभारभराक्रान्ता नलप्रिया मूर्छामगमत्। क्षणं स्थित्वा वनमारुतेन प्राप्तचैतन्या सा दमयन्ती भृशं रुरोद। हा नाथ! तवाहं किं भारहेतवेऽभूवम्?, यतः स्थूले अपि निजे शृङ्गे वृषभस्य किं भाराय भवतः?। हा नाथ! हा निषधकुलोत्तंस! विवेकिनां सात्त्विकानामयं क्वापि पन्थाः केनापि दृष्टः? यदीदृशे वने पाणिगृहीती प्रिया त्यज्यते। अथवा मम कर्मविलसितं ह्येतत्, येन त्वं सुकुलोत्पन्न ईदृशे भयङ्करे वने एकाकिनीं दीनामनाथां मां मुक्त्वा गतः, यद्वा ज्ञातं द्यूतग्रहग्रस्तानां साहसिकशिरोमणीनां भवतां मतिविपर्यासोऽभूत्। एवं वारं वारं पूत्कुर्वती दमयन्ती वने पादपान् श्वापदानप्यरोदयत्। तदैवं विरहव्याकुला कथयति स्म।

यथा--

"राज्यभ्रंशस्य नो दुःखं प्रवासोऽपि न दुस्सहः।
अयं प्रियवियोगस्तु विधत्ते हृदयं द्विधा ॥ १ ॥
सायं वल्लभयुक्ताऽहं प्रातः प्रियविवर्जिता।
अहो! तादात्विकः कोऽपि विपाको दुष्टकर्मणाम्"॥२॥

एवं विलपन्ती दमयन्ती पट्टकूलाञ्चलेन यावता नयनजलमपाकरोति, तावता पट्टकूलाञ्चले शोणितेन नलनृपलिखितां वर्णपङ्क्तिं ददर्श। तां दृष्ट्वा दमयन्ती चिन्तयति स्म--नूनं नलो मां मुक्त्वा कुत्रापि देशान्तरे गतः, तर्हि नलशिक्षयाऽहमपि न्यग्रोधाध्वना पितुर्वेश्मनि व्रजामि, यतो नारीणां पतिं विना पितैव शरणम्। अतो पितुर्गृहे यामि। साऽपि प्रियादेशं कर्तुं दमयन्ती वटमार्गेण कुण्डिनं प्रति चचाल। हृदये दुःखाक्रान्ता पतिविरहाज्जीवितनिरपेक्षा मार्गे निःशङ्कैव ययौ। अग्रे गच्छन्त्यास्तस्या मार्गे सहसा पुरतः केशरी समागात्। तद्भालस्थलतिलकज्वालाताडित्ताण्डवडम्बरनिर्धाटितः केसरी निष्फलतामगात्। तस्या दमयन्त्या अनुभावतो मार्गे कोऽपि दुष्टः श्वापदजीवः पीडां

कर्तुं न शशाक । यथा—जाङ्गुलीमिव भोगीन्द्रा जानन्ति, वनद्विपास्तां सिंहीमिव मानयन्ति, व्याघ्रास्तां वह्निज्वालामिव दुरालोकां वीक्ष्य दुद्रुवुः । मार्गे सा चिन्तयति स्म—अहो ! मे प्रियस्यादेशं वहन्त्या जीवितं तिष्ठति, अथवा आशापाशनिबद्धं मे वक्षो द्विधा न भवति। एवं मार्गे वहन्त्यास्तस्याः सकलमपि दिनं गतम् । सायं पुष्पफलाहारान् विधाय रात्रावेकस्यां गिरेर्गुहायां निद्रां चकार । अथ तस्यां प्रसुप्तायां रविस्तद्दुःखमसहमानोऽस्तमियाय । पुनः सूर्यो दमयन्त्याः पन्थानं दर्शयितुकाम इवोदयाचलचूलामध्यास्ते स्म । ततोऽपि जागरिता देवान् गुरून्नमस्कृत्य पुनः कुण्डिनपुरमार्गे चचाल । एवं मार्गे यान्ती भैमी पुनः कस्यचिद् गिरेर्गुहायां रात्रौ सुष्वाप। एकदा रात्रौ सुखसुप्ता दमयन्ती अजगरेण ग्रस्ता जागरिता भृशं विह्वलाऽपि अजगरमुखमध्यस्था आनाभि यावद् ग्रस्ता चिन्तयति स्म—धिग् विधिम्, हे विधे ! राज्यं हृत्वा राज्याधिष्ठायिनं नलं च हृत्वा न सन्तुष्टः, अथ मां दीनामबलां हर्तुमिच्छसि ?। तदा तत्तुण्डकुहरात् सा तु तन्वी निर्गमं न लेभे, पङ्काद् गजवधूरिव । तस्मिन्नरकोपमे तस्य जठरे पतिता वक्त्रशेषाऽभवत् । ततः कण्ठगतप्राणा मृत्युमागतं ज्ञात्वा धर्मस्य शरणं विधायोच्चैश्चक्रन्द, तावत्तस्याः कण्ठगतप्राणाया आक्रन्दं श्रुत्वा कश्चिद् भिल्लनायकोऽतुलकरुणातरलितचेताः शीघ्रमागत्य प्राप्तराहुशरीरावस्थामिव मुखशेषां तां दृष्ट्वा तस्या एवाकर्षणाय पर्शुना तस्य पुच्छं चिच्छेद, यतो मर्मावित् पुच्छे बलं हि अजगराणाम्, पुच्छच्छेदे बलं याति । ततो भिल्लेनाऽजगरमुखाद् निष्काशिता तामक्षताङ्गीं समादाय जलाश्रये गत्वा स्नपयित्वा तस्या वपुः शुचीचकार । एवं तां स्वस्थां विधाय खर्जूरनालिकेरबीजपूरादिभिः सत्फलैर्भोजयित्वा विहिताचमनां तां ज्ञात्वा तस्याः पादौ कोमलकमलोपमौ करतलाभ्यां संवाहयामास ।

ततस्तस्या अङ्गचङ्गिमानं निरीक्ष्य भिल्लनायकः स्वकुलोचितां वाचमुवाच—हे सुभ्रु ! त्वमस्यामटव्यां कं शरणं करिष्यसि ?, अतस्तवोपकारिणं मां भजस्व ।

यथा—

"विविक्तोऽयं वनोद्देशः पद्मशय्या च कोमला ।
न विलम्बक्षमः कालः किं मन्दाक्ष्यं निषेव्यते ? ॥१॥
न चुकोप निजिह्माय न च प्रत्युत्तरं ददौ ।
श्रुत्वा तद्वचनं देवी हृदि त्वेवमचिन्तयत् ॥ २ ॥

अहह ! नलकलत्रं वीरसेनस्नुषाऽहं
जगति दमनजामिर्भीमभूपालपुत्री ।
किमपरमयि ! जाता पात्रमेवंविधानां
जयति तदिह कालः क्रूरता कर्मणां च" ॥ ३ ॥

अहो ! कर्मणां वैचित्र्यम्, यदनेन मदर्थमजगरो हतः, तन्मुखादहं रिरंसया कर्षिता । ततोऽसौ लम्पटः शबरः सर्वथा शोभनो नास्ति । अथ मौनावलम्बिनीं तां विलोक्य स्मरबाणव्यथापीडिताङ्गः शबरो बभाषे—हे मुग्धे ! त्वं किं मौनमालम्ब्य स्थिता निःश्वासैरेवोत्तरं विदधासि ? । अत्रैव वने त्वं मया सह निःशङ्कं रमस्व, मया सह क्रीडन्त्यास्तव किमपि दुःखावहं न भविष्यति । अथ भीमजाऽवोचत्—अहो महाभाग ! अस्मिन् महारौद्रे भीषणेभ्योऽपि भीषणेऽरण्ये भिल्लेष्वपि त्वमेव दयालुर्वर्तसे, येन त्वया ममेदं जीवितं दत्तम्, जीवितव्यादप्यधिकं किमस्ति ? यदहं तव ददामि । अहं तव परोपकारैकशिरोमणेः किं प्रत्युपकरोमि ? कमिव कथयामि ? ।

यथा—

"पितरं वा पितृव्यं वा भ्रातरं वा सहोदरम् ।
कमिव व्याहरामि त्वामेकयैव हि जिह्वया ?" ॥ १ ॥

हे महाभाग! धन्येभ्योऽपि ते धन्याः, ये त्वमिव परोपकारं कुर्वन्ति स्वार्थं विनैव धर्मबान्धवाः परदारपराङ्मुखाः, परं तान् धिक् ये परदारानभिलषन्ति।

यतः—

"निन्दामूलं घृणाहेतुर्मृत्युद्वारं त्रपास्पदम्।
तथापि मूढचित्तानां प्रीतये पारदारिकम्" ॥ १ ॥

अतो हे महन्! रक्ता वा विरक्ता वा महापुरुषैः परस्त्री सर्वथा त्याज्या। यतो "रक्ता हरति सर्वस्वं विरक्ता विषवल्लरी" हे महाभाग! इति हेतोः परस्त्री सर्वथा त्याज्या। इत्यादीनि दमयन्तीवचनानि निशम्य वनेचरो धार्ष्ट्यमालम्ब्य तां प्रत्युवाच--हे सुभ्रु! पापिनि पुरुषे कोऽयं धर्मोपदेशः?, वृक्षमूले सिक्तं जलं कियत् स्थिरं तिष्ठति?, तथैवैष तव धर्मोपदेशलेशो मम हृदये कियत्तिष्ठति?। मम हृदये इदं नरकादपि महद् दुःखम्, यत् त्वादृशं स्त्रीरत्नं मया कदापि नोपभुक्तम्। हे बाले! त्वं किं मह्यं पाप्मने नरकादिविभीषिकां दर्शयसि? इह मम त्वयि बलात्कारं कुर्वतः को निवारयितुं समर्थः?। एवं कामातुरो भिल्लनायको यावत् तदध्यवसायाद् न विरराम, किन्तु तां दमयन्तीं बलात्कारेण रन्तुं पाणिना करग्राहमकरोत्, तावद् दमयन्त्याः स्मृतमात्रोपगतेन पूर्वाराधितहरिदेवेन विद्युत्पाताद् भस्मराशीकृतः पल्लीशो नरकस्याऽतिथिर्जातः। स देवो पल्लीपतिं शिक्षयित्वा स्वस्थानं गतः। सा दमयन्ती चिन्तयति—अहो! मम कर्मवैचित्र्यम्, यः कोऽपि संप्रति ममोपकारं करोति, सोऽपि वराको देवतया हन्यते। एवं शोकं कुर्वती दमयन्ती पुनरपि मार्गे संचचार। सा मार्गे संचरन्ती रात्रौ पथश्रान्ताऽपि निद्रां न करोति, यतो निद्रातो मम पत्युर्वियोगोऽभूत्, तथा निद्रातोऽजगरेणापि गलिता, तस्माद् रात्रौ गिरेर्गुहायां स्थिता पञ्चानां परमेष्ठिनां मन्त्रं हृदये वारं वारं सस्मार। नमस्कारमन्त्रानु-

भावतः शीलानुभावतश्च तस्याः कोऽपि किमपि कर्तुं न शक्नोति स्म। व्याघ्रसिंहश्वापदादयो विरूपं नाचरन्ति स्म। तस्या हृद्येकं महद् दुःखं वर्तते--यद् मदर्थं मृतो वराको वनेचरः। इत्थं पथि गच्छन्त्याः कियत्यपि काले धनपूर्णस्य वणिक्सार्थवाहस्य संगमो बभूव। सा दमयन्ती तेन सार्थवाहेन समं मार्गे विचरन्ती रात्रौ दुरारोहे विकटतटोद्देशे संतस्थे। तस्यां च रात्रौ सुप्तेषु सकलसार्थलोकेषु जनतागन्धात् क्रोधान्धो वनसिन्धुरो न्यपतत्। तेन गजेन्द्रेण गजयूथसहितेन चूर्णितानि वस्तुभाण्डानि, भग्नानि भाजनानि, तदा त्रस्ताः केऽपि मनुष्याः, मृताः केऽपि मनुष्याः। एवं वृषा अपि सर्वे नंष्ट्वा दिशोदिशं जग्मुः। पुनस्तथैव एकाकिनी वनदेवतेवेतस्ततो भ्रान्त्वा एकस्य तरोरधो विशश्राम। ततः सा दमयन्ती खेदखिन्ना चिन्तयति स्म--अहो! भाग्यविपर्यासः, येन समं मार्गे गच्छामि तस्यापि कुशलं नास्त्येव। एवं चिन्तयन्ती भैमी समुत्थाय खिन्नापि सत्त्वमवलम्ब्य शनैः शनैर्गिरिशृङ्गमयं मार्गमारुरोह। मार्गखिन्ना निराशा व्यग्रा कर्मवशा श्रान्ता भीता त्रस्ताङ्गी, एवंविधा सा सुन्दरी क्वापि रतिं न लेभे। अग्रे यान्ती भैमी मार्गेऽशोकवृक्षतले मुनीनां चारणश्रमणानां वृन्दं ददर्श। तेषां मुनीनां श्लक्ष्णसूक्ष्मप्रावरणानां समीपे गता दमयन्ती अनुजानीहि मां भगवन्! इत्युक्त्वा सा तन्मध्यगतं धीरं महौजसं धर्मघोषाभिधानं महामुनिं प्रणनाम। मुनिनोक्तम्--भो भद्रे! तव धर्मलाभोऽस्तु, हे कल्याणि! इतः पश्य--एते चारणश्रमणाः साधवो वैताढ्यपर्वतादेत्य तीर्थं वन्दितुं समागताः। एतत्तीर्थं भाविश्रीशान्तिनाथषोडशजिनस्य देवासुरैर्नमस्कृतं मुक्तिद्वारं नाम्ना महातीर्थम्। त्वं एकाकिनी अत्र वने कथं समागता?, इदं तीर्थं प्रायो भूगोचराणामगम्यम्, अज्ञातः कोऽप्यत्रागन्तुं न शक्नोति। हे सुकुमाराङ्गि! हे मुग्धे! त्वामविधवामेकाकिनीं वीक्ष्य मम

महान् विस्मयो जातः, त्वं देवकन्या न, नैव लक्ष्मीः, नैव सावित्री, नैवेन्द्राणी, नैव पार्वती, मेषोन्मेषस्तव चक्षुषि यतो वर्तते। त्वं काऽसि?, कस्याऽसि प्रिया?, केन हेतुना वने एकाकिनी दीनानना विचरसि?, एतत् सर्वं मम समाख्याहि। भगवन्! अहं दुर्दशापतिताऽपि भाग्यवत्यस्मि, यद् मयाऽस्मिन् भीषणे वने भवतो दर्शनं प्राप्तम्। तथापि मम वृत्तान्तं शृणु--अयोध्यायां नगर्यां वीरसेनो नरेश्वरोऽस्ति। तत्पुत्रः शत्रुकालानलो नलो नाम राजा द्यूते हारितसर्वस्वो भ्रात्रा कुबरेण समं क्रीडंस्ततः कूबरेण निर्विषयीकृतो दमयन्त्यभिधानया पत्न्या मया समं देशान्तरे गतः। एकस्यामटव्यां मां सुप्तां मुक्त्वा निष्करुणो न ज्ञायते कुत्र गतः?, मां अनाथां परित्यज्य तथा गतो यथा भूयो न वीक्षितः। ततोऽहं नलमार्गं विलोकयन्ती क्वापि वनगिरिगह्वरे सुप्ता, तत्राऽप्यजगरेण गिलिता एकेन भिल्लेन मोचिता। ततोऽहं सार्थेन सह मिलिता, सोऽपि सार्थो वनदन्तिना पीडितः। ततोऽप्यहं निर्गता दक्षिणाधिपतेर्भीमराज्ञो मम पितुर्गृहे यान्त्यस्मि। अत्र श्रीशान्तिनाथप्रासादे समागता यूयं मिलिताः। मया यूयं वन्दिताः। एष मे वृत्तान्तः। मुनिनोक्तम्--हे धर्मशीले! तव शीलमाहात्म्यतः सर्वे उपद्रवा दूरे यास्यन्ति। इत्युक्त्वा स तैश्चारणमुनिभिर्युतस्तपोलब्ध्या गगनमार्गेण स्वस्थानं गतः। अथ दमयन्ती मार्गे संचरन्ती यावता कतिपयभुवं गता, तावन्मार्गे पुनरपि कश्चित् सार्थो मिलितः, तत्र सार्थेन साकं संतुष्टमना यावत् कतिपयभुवं गता, तावत् स सार्थो भिल्लसेनयाऽरोधि। ततः सार्थाधिपतेः सुभटा भिल्लसेनया समं द्वन्द्वयुद्धेन युयुधिरे। एवं परस्परं युद्धं दृष्ट्वा भैमी सार्थपतिसेवकान् भग्नप्रायानालोक्याऽग्रे भूत्वा सिंहीव हुङ्कारानकरोत्। तस्य शीलानुभावतो मुनिवचनाच्च ते भिल्लनायकाः सर्वे पलाय्य स्वस्थानं जग्मुः। तं भैम्याः पराक्रमं विलोक्य सार्थपति-

स्तां दमयन्तीं प्रोचे—हे कल्याणि! त्वं महिमैकभूः काऽसि ?, अस्मिन्निर्जने वने एकाकिनी त्वं किमितस्ततो भ्राम्यसि ?। तया दमयन्त्या सार्थपत्यग्रे यथार्थमुक्तम्—अथाहं कुण्डिनपुरं प्रति मार्गे यामि, तत्र मे जनको भीमराड् भीमपराक्रमो वर्तते, तस्याहं पुत्री, अतस्तत्र यामि; मार्गे त्वं मां मिलितो मया शीलमाहात्म्याद् हुङ्कारमात्रेण तव सार्थो रक्षितः। तेनोक्तम्—अहं वसन्तसार्थवाहोऽस्मि, तव भर्तुर्नलभूपतेः सेवकोऽहम्; अथाहं तव रक्षां करिष्ये, यतस्त्वं ममोपकारिणी सार्थरक्षणाद्, नलपत्नीत्वाच्च त्वं मम पूज्या मान्या च, इत्युक्त्वा वसन्तसार्थवाहेन भैमी निजां पटकुटीं निन्ये, सार्थवाहो भैम्या भक्तिं करोति स्म।

यथा—

"स्नानभुक्त्यादिना तत्र गतश्रान्तिमधारयत्।
स तैस्तैरुपचारैस्तामाराध्यन् देवतामिव" ॥ १ ॥

अथ तत्र स्थिता कतिचिद्दिनानि, तदा वने वने जनेभ्यः शिखण्डिनां नृत्यं दर्शयन्ती प्रावृट् प्रववृते। त्रिरात्रिं यावत् मुशलधाराभिर्विरामरहितो मेघो पुष्करावर्त्तकोपमो वर्षितुं प्रवृत्तः। तद्वर्षाप्रान्ते दिनत्रयानन्तरं भैमी मार्गभङ्गभयात् कालक्षेपं ज्ञात्वा केनाऽप्यविज्ञाता वृष्टिपर्यन्ते निर्ययौ। मार्गे यान्ती नलप्रिया महाश्याममञ्जनगिरिसोदरं नरास्थिभूषणं दंष्ट्राकरालं कर्त्तिकाकरं भैमी कञ्चित् राक्षसमैक्षिष्ट। स राक्षसो भीतितरलेक्षणां भैमीं बभाषे— हे बालिके! त्वं क्व यासि ?, तिष्ठ तिष्ठ सप्तदिनबुभुक्षितेन मया त्वं लब्धा, अथाऽहं त्वां भक्षयिष्यामि। तत् श्रुत्वा भीता दमयन्ती सत्त्वमालम्ब्य राक्षसं प्रति जगाद—भो भद्र! त्वं मां मा स्पृश, त्वं मां स्पृशन्नेव भस्मसाद् भविष्यसि, सतीशापात् क्षयं यास्यसि; यदि कल्याणं काङ्क्षसि तर्हि इतो याहि। तां सतीं ज्ञात्वा भीतः पलादो भैमीं बभाषे—

हे भद्रे ! तव शीलेन सत्त्वेन च तुष्टोऽहम्, यद् रोचते तद् याचस्व ।

> " यदि तुष्टोऽसि भद्र ! त्वं राक्षस ! व्यन्तरेश्वर ! ।
> तदा ब्रूहि कदा भावी पत्या मम समागमः ? ॥ १ ॥
> विलोक्याऽवधिना सद्यस्तामवोचद् निशाचरः ।
> अतिक्रम्य परित्यागदिनाद् द्वादशहायनीम् " ॥ २ ॥

तथा तव पितृगृहे पत्या सह समागमो भविष्यति । यदि त्वमादिशसि तर्हि क्षणेन तत्राहं त्वां नयामि । देवी भैम्यूचे-भो देवराज ! इह जगति तव किमसाध्यमस्ति ? , परमहं परपुरुषैः सार्धं क्वचिद् नैव व्रजामि। तद्भैम्या वचनं श्रुत्वा देवो दिव्यरूपं विधाय भैम्याः शिरस्युपरि पुष्पवृष्टिं विरचय्य भैमीं स्तुत्वा नत्वा च स्वस्थानमगमत्। द्वादशवर्षान्ते पतिसंगमं विज्ञाय भैमी सतीव्रतोत्तंसा इमानभिग्रहानग्रहीत् । तद्यथा--रक्तवासांसि, ताम्बूलं, कुसुमानि, आभरणानि, विकृतीश्च प्रियदर्शनादर्वागहं न ग्रहीष्ये । ततश्चलिता दमयन्ती एकाकिनी पुण्यसहाया कस्याचिद् गिरेश्चेतःस्वास्थ्यकरीं कन्दरां प्राप । तस्यां गुहायां वर्षाकालं निर्गमयितुं दमयन्ती अवस्थानं चकार। तत्रस्था दमयन्ती पुण्योपदेशस्मृत्या मृन्मयीमेकां श्रीशान्तेः भाविषोडशजिनस्य प्रतिमां कृत्वा नमस्कारत्रयेण संस्थाप्य गुहायाः कोणे न्यवीविशत् । ततः सा दमयन्ती प्रतिवासरं वर्यपुष्पैस्तां जिनप्रतिमां स्वयमार्चयत्।एवं धर्मध्यानपरायणा तस्यां गुहायां वासरान् निर्गमयामास । यावदहं स्वदृष्ट्या नलं न विलोकयामि, तावदहं चतुर्थान्तःपारणं न करोमि, इत्यभिग्रहं गृहीत्वा चतुर्थषष्ठाष्टमाद्यनेकतपः कुर्वाणा गलितपतितपुष्पफलाहारैः पारणं वितन्वानैकाकिनी निर्भीका परमेष्ठिमहामन्त्रस्मरणपरायणा कालमत्यगात् । अथ वसन्तसार्थपतिस्तां भैमीं तत्राऽपश्यन्नितस्ततः सार्थमध्ये सर्वत्र विलोकयन् तस्या अनुपदि-

कस्तां कन्दरां समागात् । तत्र कन्दरान्तः समभिलोकयन् श्रीमच्छान्तिजिनमूर्त्तेः पूजां कुर्वतीं नलदयितां ददर्श । नलदयिताऽपि सार्थपतेः कुसुमादि समर्प्य शान्तिजिनपतेः पूजां कारयति स्म। ततः स्वागतप्रश्नपूर्वकं सार्थपतिमवार्तयत् । वसन्तः प्रोचे—हे दमयन्ति ! कस्य देवस्यैषा मूर्तिस्त्वयाऽर्च्यते ?। साऽपि भाविश्रीशान्तिजिनपतेः षोडशस्येत्यचीकथत् । तयोर्वाचं समाकर्ण्य तद्गिरेः समीपस्थास्तापसास्तत्र समाजग्मुः । ततः सा दमयन्ती तेषां तापसानां वसन्तसार्थपतेश्च विचित्रमार्हतं धर्मं समाख्यत् । यथा—

"त्रैकाल्यं जिनवन्दनं प्रतिदिनं सङ्घस्य संमाननं
स्वाध्यायो गुरुसेवनं च विधिना दानं तथाऽऽवश्यकम् ।
शक्त्या च व्रतपालनं वरतपो ज्ञानस्य पाठस्तथा
सैष श्रावकपुङ्गवस्य कथितो धर्मो जिनेन्द्रागमे ॥ १ ॥
जन्तूनामवनं जिनेशमहनं भक्त्याऽऽगमाऽऽकर्णनं
साधूनां नमनं मदापनयनं सम्यग् गुरोर्माननम् ।
मायाया हननं क्रुधश्च शमनं लोभद्रुमोन्मूलनं
चेतःशोधनमिन्द्रियाश्वदमनमेतच्छिवोपायनम् ॥ २ ॥
देवोऽर्हन् सद्गुरुः साधुर्धर्मः श्रीजिनभाषितः ।
सर्वजीवदयामूलः सैष धर्मः सनातनः ॥ ३ ॥
धर्मो जगतः सारः सर्वसुखानां प्रधानहेतुत्वात् ।
तस्योत्पत्तिर्मनुजात् सारं तेनैव मानुष्यम् " ॥ ४ ॥

भो भविकाः ! एवंविधं सारं मानुष्यमवाप्य धर्मे यत्नो विधेयः। एतद्धर्मं श्रुत्वा हर्षितः सार्थपतिः, हर्षिताः सर्वे तापसास्तं दमयन्त्योक्तं जैनं धर्मं वारं वारं यावत् प्रशशंसुः, तावद् नभसि धाराधोरणीभिर्मेघो वर्षितुमारेभे। विद्युद्वलयिगर्जारवैर्मुखरितदिगन्तो मेघस्तान् तापसान् धाराभिः सिञ्चन् विद्रावयायास ।

ततस्ते तापसा मेघधाराऽभिद्रुता इतस्ततः पलाययामासुः। तान् पलायमानान् ज्ञात्वा करे दण्डं धृत्वा भैमी तान् परितो यष्ट्या कुण्डमकरोत्। कृत्वा कुण्डमेवमवोचत्-यद्यहं परमार्हत्यस्मि, यद्यहं शीलवत्यस्मि, तर्हि अस्मिन् दण्डकृते कुण्डे वर्षा मा वर्षतु। तत् तथैव दृष्ट्वा ते तापसा विस्मिता दमयन्त्याख्यातं जैनं धर्मं प्रपेदिरे। स वसन्तसार्थवाहोऽपि श्रावकोऽभूत्। तेन सार्थवाहेन तत्र भाविजिनश्रीशान्तिनाथस्य चैत्यं कारितम्। तत्र चैत्ये सार्थलोकाः सर्वे पूजां कुर्वन्ति स्म; ते तापसाः पञ्चशतसंख्या दमयन्त्या वचसा प्रतिबुद्धास्तत्र वने निवसन्ति स्म। तत्र सार्थवाहेन नगरं वासितम्। अथ तापसा यतोऽस्मिन्नगरे प्रतिबुद्धास्ततस्तद् नगरं तापसपुरमिति पृथिव्यां पप्रथे। सर्वे सार्थलोका अपि तत्र गृहाणि कृत्वा स्वजनैः सह सुखं रेमिरे। एवमुच्चावचाः प्रजाः सर्वा गृहाणि कृत्वा सुखं विहरन्ति स्म। परं तन्नगरवासिनो लोकाः प्रायशोऽर्हद्धर्मपरायणा बभूवुः। एवं काले याति सति एकस्यां रात्रौ द्विप्रहरसमये तस्यैवाऽद्रेः शिरसि जितमार्तण्डमण्डलानुकार्युद्द्योतो नलकान्तया ऐक्ष्यत। तदनु तत्रैव नगे देवासुरा नभश्चरा उत्पतन्त आपतन्तो नलकान्तया विस्मयस्मेराननया ऐक्ष्यन्त। तत्संपातसमुत्पन्नैः कोलाहलैर्जागरिताः प्रजाः सविस्मया गिरिशिखरमारुरुहुः। एवं नलप्रियाऽपि गिरिशिखरं समारुरोह। तापसाश्च सर्वेऽपि तं गिरिं समारुरुहुः। सिंहकेसरिणः साधोस्तदैवोत्पन्नकेवलस्य देवैर्महिमानं क्रियमाणं देवोद्द्योते सति सर्वे ददृशुः। सुरकृतकनककमले निविष्टः केवली सर्वेषां जनानामार्हतं धर्ममाचख्यौ। ततस्ते भैमीसार्थवाहतापसप्रभृतयो लोकास्तत्र गत्वा धर्मं शृण्वन्ति स्म।

यथा—

भक्तिः श्रीवीतरागे भगवति करुणा प्राणिवर्गे समग्रे

दीनादिभ्यः प्रदानं श्रवणमनुदिनं श्रद्धया सुश्रुतीनाम् ।
पापापोहे समीहा भवभयमसमं मुक्तिमार्गानुरागः
सङ्गो निस्सङ्गचित्तैर्विषयविमुखता हर्म्यिणामेष धर्मः" ॥१॥

सम्यक्त्वमूलद्वादशव्रतरूपः श्राद्धधर्मः, पञ्चमहाव्रतादिरूपः साधुधर्मश्च, एवं द्वावपि धर्मौ केवलिनोक्तौ । तदानीं श्रीयशोभद्रसूरयः सिंहकेसरिकेवलिगुरवोऽपि च्छद्मस्थाः केवलिसमीपे स्थितास्तेऽपि धर्मं शृण्वन्तो विनयावनम्रा विहरन्ति स्म। देशनान्ते पुनः केवली प्राह-

"यदाऽऽख्यद् दमयन्तीयं धर्मतत्त्वमनुत्तरम् ।
तत्तथैव, न कर्त्तव्यः संशयोऽस्मिन् मनागपि" ॥ १ ॥

इयं परमार्हती, इयं धार्मिकी, इयं पूतवाक्; अस्याः शीलमाहात्म्यतस्तस्करा नाशं ययुः; अम्भोदवृष्टिः स्तम्भिता; राक्षसो वशमागतः। एते भावा भवद्भिः प्रत्यक्षमेव दृष्टाः, तस्मादियं महासती सर्वैरपि माननीया, याऽस्मिन् महावने व्याघ्रभिल्लचित्रकाकुले एकाकिनी गुहायां तिष्ठति। इत्यादि केवलिनो वचनं श्रुत्वा दमयन्त्या वचसि जातप्रत्ययः कुलपतिः केवलिनं नत्वा विमलमतिर्दीक्षां ययाचे । केवल्यूचे--एष यशोभद्रसूरिर्महामतिस्ते दीक्षां दास्यति, यतो ममाप्येष गुरुः। ततः कुलपतिर्विमलमतिः केवलिनं बभाषे--हे प्रभो! भवता बाल्ये वयसि कथं दीक्षा गृहीता? केवल्यूचे- श्रूयताम्, कोशलायां नलो राजाऽभवत्, यदीयाऽयं दमयन्ती दयिता तव धर्मदायिका। तस्य लघुबान्धवः कूबरो नाम, यः साम्प्रतं नलाद् द्यूते जितं राज्यं करोति; तस्याहं तनयः सिंहकेसरी नामा। सोऽहं संगीतपुराधीशस्य केसरिणः पुत्रीं बन्धुमतीं विवाह्य विहितविवाहमङ्गलः स्वां नगरीमयोध्यां प्रति प्रत्यावृत्तः। अस्मिन् वने यावताऽहं समागमम्, तावद् मम भाग्यत एष यशोभद्रसूरिर्मया ऽत्र वने दृष्टो वन्दितश्च । अनेन गुरुणा संसाराऽनित्यतामयी देशना दत्ता। देशनान्ते गुरवो मया पृष्टाः--भगवन्!

ममायुः कियदस्ति ?। अनेन ज्ञानवता श्रीयशोभद्रगुरुणा प्रोक्तम्-तवायुः पञ्च दिनानीति। तत् श्रुत्वा मरणभयाद् भीतोऽहम्, गुरुणोक्तम्--वत्स ! मा भैषीः, साम्प्रतं संयमव्रतमादत्स्व, एकदिनस्यापि संयमो मोक्षमादत्ते; यदि मोक्षं नाप्नोति तर्हि वैमानिकदेवत्वस्य तु कथनं नास्ति, तत्तु निश्चयेन भवत्येव।

यतः--

"[१]एगादिवसंपि जीवो पव्वज्जमुवागओ अणुन्नमणो।
जइवि न पावइ मोक्खं अवस्स वेमाणिओ होइ" ॥१॥

तद्गुरुवचनं श्रुत्वा बन्धुमतीं सपरिकरां त्यक्त्वाऽस्यैव गुरोः पार्श्वे मया व्रतं जगृहे। एतस्यादेशतोऽहमस्य गिरेः शृङ्गमारूढवान्, अद्यैवं पञ्चमं दिनम्, मयाऽद्य घातिकर्माणि निहत्य केवलज्ञानं प्राप्तम्। एवं वार्त्तां कुर्वन्नेव चतुर्दशं गुणस्थानमारूढः सन् मोक्षमाससाद। सुरास्तत्कायस्य पुण्यक्षेत्रेऽग्निसंस्कारं व्यधुः। अथ स कुलपतिर्विमलमतिः पञ्चशततापसपरिवृतो यशोभद्रगुर्वन्तिके व्रतमग्रहीत्। वैदर्भी व्रतं याचमानां गुरुरब्रवीत्--साम्प्रतं तव दीक्षा न युज्यते, यतस्तवाऽद्यापि भोगफलं वर्तते, त्वमद्यापि नलेन समं भोगान् भोक्ष्यसे। दमयन्त्या पृष्टम्--भो भगवन्! मया पूर्वभवे किमकार्यमकारि?; येन मे द्वादश वर्षाणि भर्तुर्विरहोऽभवत्। अथ नलदमयन्त्योः पूर्वभवानाह स्म--प्राग्भवे नलो राजा मम्मणनामा महीपतिरभूत्। हे दमयन्ति! त्वं वीरमतीनामा तस्यैव दयिताऽऽसीत्। युवाभ्यां मृगयाक्रीडावने गच्छद्भ्यां सार्थेन सह गच्छन्नेको मुनिर्दृष्टः। राज्ञा चिन्तितम्--एष मुनिः संमुखो मिलितस्तेनापशकुनं जातम्, ममाखेटको निष्फलो भविष्यति, इति भिया तं मुनिं स्वपत्तिभिः संग्राह्य ततः स्वगृहं प्रति प्रत्यावृत्तः। कथञ्चित् तं कोपाटोपं विस्मृत्य तं

---

१ एकदिवसमपि जीवः प्रव्रज्यामुपागतोऽनुन्नमनाः।
यद्यपि न प्राप्नोति मोक्षमवश्यं वैमानिको भवति ॥ १ ॥

मुनिमाकार्याऽवार्तयत्--भो मुने! त्वं कुत आगात्? क्व गन्तासि ?। मुनिनोक्तम्--अहं चम्पात आगाम्, तीर्थान्नमस्कर्तुं संमेते यास्यामि। तत् श्रुत्वा तौ दुःखितौ जातौ-अहो! अस्माभिः सार्थेन सह गच्छन् मुनी रुद्धः। ततो मुक्तः। तेन मुनिना तयोः श्राद्धधर्मो दत्तः। पुनः स साधुर्मम्मणराज्ञा सार्थेन सह मेलितः। यत् पूर्वं साधुर्द्वादश नाडिका युवाभ्यां रुद्धस्तेन युवयोर्द्वादश वर्षाणि विरहो जज्ञे। हे वैदर्भि! द्वादशवर्षान्ते नलेन सार्धं समागमो भविष्यति, पुनस्त्वं तादृशान्येव सुखानि भोक्ष्यसे। इति यशोभद्रगुरुगिरं श्रुत्वा हर्षिता दमयन्ती तस्यां गिरिगुहायां जिनोपास्तिपरायणा तत्र स्थिता दिनानि निर्गमयामास। अथ यशोभद्राभिधानो गुरुस्तद्गिरिशिरसः समुत्तीर्य तत्तापसपुरमलङ्करोति स्म। तत्र शान्तेश्चैत्यं प्रतिष्ठाप्य कोटिशः पौरलोकस्य देशनाजलैः संसिच्य कृषीबलवत् सम्यक्त्वव्रतबीजारोपणं चक्रे। भैम्यपि तस्यां गुहायां सप्तहायनीमतीयाय। अन्यदा कश्चित् पुमान् गुहाद्वारमभ्येत्य नलवल्लभामुवाच--हे वैदर्भि! त्वत्पतिर्मया नातिदूरदेशे ईक्षितः। मम सार्थो न प्रतीक्षते, अतोऽहं गन्तुमुत्सुकोऽस्मि, त्वं शीघ्रमेहि, अहं यामि; इत्युक्त्वा यावता स गतो दूरदेशं तावता तद्गुहातो निर्गता भैमी--तिष्ठ तिष्ठ भो भद्र! इति भाषिणी तं पान्थमनुधावन्ती पुनरपि भीषणे काननेऽपतत्। अहो! विधिश्चिन्तितादन्यत् करोति।

यतः—

"निदाघे संतप्तः प्रवरतरतृष्णातुरमनाः
सरः पूर्णं दृष्ट्वा त्वरितमुपयातः करिवरः।
तथा पङ्के मग्नस्तटनिकटवर्त्तिन्यपि यथा
न नीरं नो तीरं द्वयमपि विनष्टं विधिवशात्" ॥१॥

अथ भैम्यपि शून्ये कानने नलं गवेषयन्ती पुनस्तापसपुराभिमुखी यावच्चचाल, तावद् मार्गपरिभ्रष्टा महाकानने

वने पतिता चिन्तयति स्म--अहो ! दैवो रुष्टोऽद्यापि मम पृष्ठं न मुञ्चति, न ज्ञायतेऽथ किं करिष्यति ? इत्याकुलितमना भैमी अश्रुपूरप्लावितविलोचना मार्गे ययौ। इतस्ततः कानने भ्राम्यन्ती पुनः पुनर्मार्गे पतन्ती भूमौ लुठन्ती दैवोपालम्भान् ददती दमयन्ती मार्गे एकां निशाचरीमपश्यत्। ततः सा निशाचरी भैमीं बभाषे--हे बाले ! अहं क्षुधार्त्ता भवन्तीं भक्षयिष्यामि । तां राक्षसीं समभिलोक्य भयसंभ्रान्ता भीमनन्दनी ऊचे ।

यथा--

"ममाऽर्हन्नेव देवश्चेद् गुरवश्चेत् सुसाधवः ।
रतिश्चेज्जैनधर्मे च हताशा भव राक्षसि !" ॥ १ ॥

इति तस्या वचनं श्रुत्वा सा भैमीं नत्वा स्वस्थानमगमत्। एवं मार्गे यान्ती भैमी तृषाऽऽक्रान्ता एकां शुष्कां गिरिनदीं समभिलोक्य तृषाऽर्दिता एवमवोचत्--यद्यहं जैनी शीलालङ्कृता भवेयम्, तर्हि अस्यां नद्यां शीतं स्वादु अमृतोपमं जलं भवतु, इत्युक्त्वा दमयन्ती पार्ष्णिना महीतलमताडयत्। ततस्तस्यां शीतलं स्वादु जलं प्रादुर्बभूव। भैमी तत्र स्नानं कृत्वा पयः पीत्वा परिश्रमक्षयं निन्ये। एवं पुरो यान्ती भैमी पथि श्रान्ता एकस्य न्यग्रोधस्य तले निविष्टा केनचित् पथिकेन दृष्टा, पृष्टा च--भद्रे ! काऽसि त्वम्, केन हेतुना एकाकिनी अस्य वटस्याधो निविष्टा ?, वटवासिनी किं देव्यसि ?, किं वा मानुष्यसि ?। तयोक्तम्--नाहं देवी, किं तु अहं मानुषी वणिक्पुत्री पत्या समं पितुर्गृहे यान्ती केनापि हेतुना स मां सुप्तामेकाकिनीं वने त्यक्त्वा देशान्तरं गतः। ततोऽहमितस्ततो भ्रमन्ती मार्गे भ्रष्टाऽत्राऽस्मिन् वटे समागता; अथ त्वं मम धर्मबान्धवोऽधुना तापसपुरमार्गं दर्शय। तेनाऽध्वगेनोक्तम्--हे बाले ! यत्र सूर्योऽस्तमेति तत्र त्वं याहि; एष तापसपुरमार्गः, अनेन मार्गेण याहि, त्वं तापसपुरं प्राप्स्यसि। अहमुत्सुकस्तव मार्गं दर्शयितुं न समर्थः। भैम्योक्तम्--त्वं कुत-

आयातः ?। तेन पुरुषेणोक्तम्—अहं जलार्थी सार्थादागतोऽस्मि, यदि त्वमस्मत्सार्थे समायासि, तर्हि त्वां कुत्रापि वासस्थाने नेष्यामि। अथ सा दमयन्ती तेन सार्धं सार्थेऽगात्। तेन पथिकेन सार्थेशाय तस्याः सर्वः स पूर्वोक्तवृत्तान्तो निवेदितः। तं वृत्तान्तं श्रुत्वा सार्थवाहस्तां पुत्रीवत् संमान्य स्नानादिभिः सत्कृत्य रात्रौ तत्र स्थित्वा प्रभातसमये यानमारोप्य मार्गे संचरन्नचलपुरं प्राप। तत्राऽचलपुरद्वारे यानात् समुत्तार्यैनां मुमोच। अथ दमयन्ती मार्गश्रान्ता तृषाऽऽक्रान्ता पुरद्वारि वाप्यम्भसि स्नानं कर्तुं जलं पातुं मध्ये प्रविष्टा यावता स्नानं करोति स्म, तावत् तस्या वामपादाङ्गुष्ठो गोधया जगृहे। ततस्तस्याः करुणध्वनिं श्रुत्वा जलहारिण्यस्तां गोधां हक्कयामासुः। अथ दमयन्ती स्वस्थमनाः स्नानं कृत्वा जलं पीत्वा स्वेच्छया वाप्या बहिराययौ। इतश्च तस्मिन् नगरे ऋतुपर्णो राजा; चन्द्रोपमयशाश्चन्द्रयशा नाम तस्य पट्टराज्यस्ति। सा दमयन्तीमातृष्वसा। तस्या दास्यो जलार्थमागताः, तस्या भैम्या रूपं निरीक्ष्य मोहिता निजस्वामिन्यै चन्द्रयशसे कथयामासुः। ततश्चन्द्रयशा राज्ञी ता दासीः प्रेष्य दमयन्तीमानाययामास। दासीभिर्गत्वा प्रोक्तम्—हे शुभे! एहि, अस्मत्स्वामिनी चन्द्रयशास्त्वामाह्वयति पुत्रीप्रीत्या, पुनः पुनः कथयति—शीघ्रं समागच्छ, इत्युक्त्वा तां करे धृत्वा शान्तवचनैः समाश्वासिता। ततस्ताभिः परिवृता भैमी राजमन्दिराभिमुखी अचलत्। भैमी मार्गे चिन्तयति स्म—एषा चन्द्रयशा मम मातुःस्वसा वर्त्तते, परमेषा मां बाल्ये दृष्टामपि नोपलक्षयति; अज्ञातैव दासीभिः समं तत्रागात्। चन्द्रयशा राज्ञी भैमीं निरीक्ष्य सिंहासनात्समुत्थाय समायान्तीं संमुखमागत्य पुत्रीप्रेम्णा समालिलिङ्ग। साऽपि मातृस्नेहेन तस्या अंह्रिसरोरुहे शिरः प्रक्षिप्य पादौ प्रणनाम। हे वत्से! यथा मे पुत्री चन्द्रवत्यस्ति तथा त्वमपि मे धर्मपुत्र्यसि, अद्यप्रभृति मे गृहे उभे अपि लक्ष्मी-

सरस्वत्याविव सुखं क्रीडां कुर्वाताम्। पुनश्चन्द्रयशाः प्रोचे--हे पुत्रि! त्वमात्मस्वरूपं कथय। तयोक्तम्--अहं वणिक्पुत्री पत्या सह पितुर्गृहं यान्ती मार्गे मत्पतिर्मामेकाकिनीं सुप्तां मुक्त्वा देशान्तरं गतः। ततोऽहं ग्रामाद् ग्रामान्तरं भ्रान्त्वाऽत्रागता, तव दास्या इहानीता; साऽहम्। अथ चन्द्रयशा नगराद् बहिः सुकृतोद्धारे सत्रागारे दानं ददाति स्म। भैम्यूचे--हे मातः! तवाज्ञयाऽहं सत्रागारे दानं ददामि। ततो भैमी चन्द्रयशस आदेशात् सत्रागारे दीनादिभ्यो दानं ददाना विहरति स्म। भैमी अन्येद्युराहतडिण्डिममारक्षकैर्नीयमानं विकटबन्धनबद्धमेकं महाचौरमपश्यत्। चौरोऽपि भैमीं वीक्ष्य--रक्ष मां देवि! इति कृत्वा सत्रागाराग्रे निपतितः। भैम्यूचे--भोस्तलवर! अमुं चौरं मुञ्च मुञ्च। तलवरेणोक्तम्--अमुना चन्द्रवत्या रत्नकरण्डिका जह्रे, तेनैष राजादेशाद् विरसडिण्डिमवादनपूर्वकं वधभूमिकां नीयते। ततः साऽवोचत्--भो आरक्षक! एनं मुञ्च मुञ्च, अहं राज्ञ उत्तरं करिष्ये; इत्युक्तेऽपि यावत्स न मुञ्चति स्म तावत्सा सतीत्वश्रावणपूर्वकं त्रिभिरम्बुचुलुकैस्तमाच्छोटयत्। तत्सतीत्वानुभावतस्तस्य बन्धनानि झटिति तुत्रुटुः। ततः समस्तलोकानां महान् हर्षकोलाहलः संजज्ञे। तं कोलाहलं श्रुत्वा महीपतिस्तत्रागात्। तद्भैमीकौतुकं दृष्ट्वा हृष्टो राजा एवमुवाच--हे वत्से! क्षोणीभृतामेष धर्मः--शिष्टपालनं दुष्टनिग्रहश्च; एष चौरो दुष्टः, एष निग्रहार्हः, अतो मया निगृह्यते; राज्ञा निग्रहणार्हो निगृह्यते; अतो मां निग्रहं कुर्वन्तं मा निषेधय। हे तात! यदि मया दृष्टोऽप्यसौ दस्युर्विपद्येत तर्हि अर्हद्धर्मवेदिन्या मम केयं कृपालुता?। तस्या आग्रहं ज्ञात्वा राजा तं दस्युं मुमोच। महासत्यो भूमीभुजामपि माननीयाः। चौरो बभाषे--हे भैमि! जीवितदानात्त्वं मम माताऽसि, येन हेतुनाऽहं त्वया मोचितः। वैदर्भ्योक्तम्-त्वं कोऽसि?। तेनोक्तम्-वसन्तसार्थवाहस्याहं पिङ्गलनामा

दासोऽस्मि। मया कर्मवशतस्तस्यैव गृहे खात्रं दत्त्वा धनमपहृतम्;
हृत्वा धनं पलायितो मार्गे गच्छन् चौरैः सर्वं लुण्टितम्, लुण्टित-
सर्वस्वोऽहमत्रायातः; अत्र राजसेवां कुर्वाणो वारं वारं राजगृहान्तः
प्रविशन्नेकस्मिन् दिनेऽनिवारितो राजमन्दिरे राजपुत्र्या-
श्चन्द्रवत्या आभरणकरण्डकं संवीक्ष्य शून्यं दृष्ट्वाऽपाहार्षम्।
तं करण्डकं कक्षायां प्रक्षिपन् कथञ्चित् राज्ञा दृष्टः; ततोऽहं सेवकै-
र्ग्राहितः; तत् करण्डकं लात्वा मां वध्यमादिशत्। तत्पुम्भिर्नीय-
मानोऽहं त्वया स्वामिन्या मोचितः; अतो हे स्वामिनि! तवाहं
कथमनृणीभवामि?; यथा कादम्बिन्याः जीवलोकः कथमनृणी-
भवेत्?। अन्यच्च-हे देवि! यदा त्वं तापसपुरान्निर्गता तदा वसन्त-
सार्थवाहस्त्वामितस्ततो विलोक्य त्रीणि दिनानि दुःखार्तः
सुधीर्भुक्तिमत्यजत्, ततः श्रीयशोभद्रगुरुणा बोधितोऽन्यैर्जनैश्च
बोधितो बुभुजे। ततः स वसन्त उपायनमुपादाय कोशलाऽधिनाथं
कूबरं सिषेवे। बहुमणिमाणिक्योपायनैः संतुष्टश्छत्रचामरादि
दत्त्वा शिरसि तिलकं च कृत्वा छत्रचामरैर्लाञ्छितस्तन्नगर-
लोकैर्वाञ्छितो वसन्तश्रीशेखर इति विहितनामा निस्वाननिनादैः
पूरितदिगन्तो बन्दिजनैः स्तूयमानस्तेभ्यो दानं ददानः
स्वपुरमागात्। स वसन्तश्रीशेखरस्तत्पुरं पालयन् तत्र राज्यं
करोति; पुनस्तस्य चौरस्य भैम्योक्तम्–भो धर्मपुत्र! सांप्रतं
त्वं दीक्षां कक्षीकुरु, अथाऽऽत्मार्थं साधय। यदि त्वं विधिना
जीवन्मुक्तोऽसि, अतो धर्मं कुरु।

यतः—

"राज्यं सुसंपदो भोगाः कुले जन्म सुरूपता।
पाण्डित्यमायुरारोग्यं धर्मस्यैतत् फलं विदुः॥ १॥
धराऽन्तःस्थं तरोर्मूलमुच्छ्रयेणानुमीयते।
तथा पूर्वकृतो धर्मोऽप्यनुमीयेत संपदा॥ २॥
आरोग्यं सौभाग्यं धनाढ्यता नायकत्वमानन्दः।

कृतपुण्यस्य स्यादिह सदाजयो वाञ्छिताऽवाप्तिः " ॥३॥

इत्यादि भैमीमुखाद् धर्ममहिमानं श्रुत्वा स पिङ्गलचौरो मुनिसमीपे जैनीं दीक्षां ययाचे। मुनिनाऽपि तं योग्यं ज्ञात्वा जिनचैत्ये नीत्वा प्रव्राजितः। ततः सर्वेऽपि साधवोऽन्यत्र जग्मुः। भैमी तत्रैव सत्रागारे चन्द्रयशस आज्ञया दानं ददाना विहरति स्म।

यतः—

"संपत्तौ नियमः शक्तौ सहनं यौवने व्रतम्।
दारिद्र्ये दानमत्यल्पमतिलाभाय जायते ॥ १ ॥
अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात्प्रतिनिवर्त्तते।
स तस्मै दुष्कृतं दत्त्वा पुण्यमादाय गच्छति " ॥ २ ॥

एवं जानाना दमयन्ती सर्वेभ्यो दानं ददाति स्म। इतश्चैकस्मिन् दिने भीमेन राज्ञा कस्यापि समीपे श्रुतम्--नलकूबरयोर्द्यूतक्रीडा जाता, तस्मिन् द्यूते कूबरेण जितम्; नलेन सर्वं राज्यादि हारितम्। ततः कूबरेण देशान्नलो बहिष्कृतः, नलो भैमीं पुरस्कृत्य निर्गतः सन् वने भैमीं सुप्तामेकाकिनीं मुक्त्वा कुत्रापि गतः। एतत् सर्वं भीमेन राज्ञा श्रुतम्। ततो भीमेन राज्ञा स्वगृहदेवार्चको हरिमित्रो नाम तन्नलदमयन्तीशुद्धिकृते प्रेषितः। स इतस्ततो भ्राम्यन् अचलपुरे समागतः। तत्र भूमीपतिमृतुपर्णं नत्वा राज्याश्चन्द्रयशसोऽन्तिके गतः, तत्राशिषं दत्त्वा यावता पुरो निषण्णस्तावच्चन्द्रयशोराज्या पृष्टम्—मम भगिन्याः पुष्पदन्त्याः कुशलमस्ति?। हरिमित्रेणोक्तम्--राजराज्योः सनातनी क्षेमलक्ष्मीरस्ति। परं राजराज्योर्नलस्य भैम्याश्च चिन्ता वर्तते। चन्द्रयशोराज्योचे--नलदमयन्त्योः का चिन्ता?। हरिमित्रेणोक्तम्--श्रूयताम्—नलः कूबरेण समं द्यूते क्रीडितो हारितराज्यो भैमीं पुरस्कृत्य पुरान्निःसृतो भैमीमेकाकिनीं मुक्त्वा कुत्रापि गतो न ज्ञायते कुत्रास्ति ?। तयोः क्वापि कोऽपि वार्त्तामपि न क-

ोति। तयावात्ता श्रुत्वा राजराज्ञ्या मुमूर्छतुः। अस्मद्राज्ञा राज्ञ्या-
तद् दुःखं वर्तते। चन्द्रयशा अपि तत् श्रुत्वा भृशं रुरोद। हरि-
मेत्रेणोक्तम्--अहमपि तयोर्विलोकनाय भीमराजानुज्ञया देशान्त-
भ्रमन् प्रत्यरण्यं प्रतिग्रामं भ्रमन्नत्रागतोऽस्मि। परं तयोर्वार्त्ता-
ात्रमपि नाऽश्रौषम्। तेन मम इतस्ततो भ्रमणं केवलं क्लेशफल-
ावाभवत्। हरिमित्रमुखादेतन्नलदमयन्तीक्लेशवार्त्तां श्रुत्वा चन्द्र-
ाशा दुःखभारभराऽऽक्रान्ता भृशं रुरोद। अहो! नलेन किं कृतं?
त् सुप्तां दीनामेकाकिनीं दमयन्तीं वने मुक्त्वा क्वापि गतः; इत्या-
दि नलनिन्दां कुर्वतीं चन्द्रयशोराज्ञीं श्रुत्वा तत्सेवका अपि
थैव रोदनं कुर्वन्ति स्म। तान् सर्वराजलोकान् समभिलोक्य
ुभुक्षितो विप्रश्चन्द्रयशोराज्ञीं बभाषे--अहो! यूयं सर्वेऽपि नल-
ःखदुःखिता रोदनं कुरुध्वम्। अथाऽहं क्षुधितोऽस्मि। चन्द्र-
ाशोराज्ञ्यूचे--भो विप्र! त्वं दानशालां याहि, त्वं तत्र सत्रागारे
ोजनं लप्स्यसे। ततः स विप्रः क्षुत्क्षामकुक्षी राज्ञो मन्दिरा-
न्निर्गत्य भोजनाऽऽकाङ्क्षी तां दानशालां जगाम। तस्यां दानशा-
ायां तां भैमीं दानमानतत्परां प्रेक्ष्य उत्फुल्ललोचनो हरिमि-
विप्रो बभाषे--हे भैमि! भवदर्थेऽहं बहूनि ग्रामाकरपुरनगराणि
भ्रान्त्वा भ्रान्त्वा बहुभिर्दिनैरत्रागतोऽस्मि, इत्युक्त्वा भैम्याः पा-
ुपङ्करुहेऽपतत्। अद्यप्रभृति सकलोऽपि ते स्वजनवर्गो जीवित-
ाप्स्यति तव दर्शनादाकर्णनाच्च। ततः स विप्रश्चन्द्रयशोऽन्तिके
मागत्य चन्द्रयशसं वर्द्धापयामास। हे देवि! चन्द्रयशोराज्ञि!
भैम्या दर्शनात् त्वं मया वर्द्धाप्यसे। तयोक्तम्--भो विप्र! क्वास्ति
भैमी?। तेनोक्तम्--या तव दानशालायां दानं ददाति सैव दमयन्ती।
त् श्रुत्वा चन्द्रयशास्तत्क्षणं तत्रागात्। यत्र दमयन्ती तत्रा-
ात्य भैमीं समालिङ्ग्य साश्रुवदना चन्द्रयशाः प्रोवाच--हे
ुत्रि! त्वया एतावत्कालं आत्मा कथं गोपितः?; ममाग्रे त्वया
कथं न प्रकाशितम्?; अहं किं तव कथनार्हा नाभवं यत् त्वया-

ऽऽत्माऽवगूहितः ? अथवा तव को दोषः ? ममैव दोषः, यत्त्वं मम गृहे समागताऽपि मया न ज्ञाता। हा हा धिग् माम् । पूर्वं दृष्टाऽपि नोपलक्षिता । हे वत्से ! त्वयाऽहं कथं वञ्चिता एतावत्कालं ? मातृष्वसाऽपि मातैव, अत्र का त्रपा ? । हे पुत्रि ! त्वं नलेन किं त्यक्ताऽसि? अथवा त्वया किं नलस्त्यक्तः ?। अथ सूर्यातिरेकप्रकाशस्ते ललाटतिलकः क ?। भैम्यापि सनिष्ठीवेन पाणिना निजं भालं मार्ष्टि स्म । ततः स विडम्बितसहस्रांशुर्ललाटतिलकः प्रादुर्बभूव । ततो नरेन्द्रवल्लभा तां करे धृत्वा गृहे समाहूय सुगन्धवारिभिस्तस्याः स्नानं कारयित्वा चन्द्रज्योत्स्ने दुकूले परिधाप्य तैस्तैः प्रेमोपचारैस्तां भैमीमानन्दयत् । तां भैमीं करे धृत्वा राज्ञः समीपे राज्ञी समानयत् । राजाऽपि तां भैमीं राज्यभ्रंशादिकां कथामपृच्छत् । दमयन्त्यपि पूर्वानुभूतां स्वां कथां द्यूतक्रीडादिकां सर्वामचीकथत् । ततः शोकाकुलां रुदतीं दमयन्तीं तस्या एवोत्तरवाससा नयनयोरश्रूण्युन्मार्जयन्नुवाच--हे वत्से ! मा खिद्यस्व, बलीयान् को नाम कर्मभ्यः?। एवं तेषां सर्वेषां राजराज्ञीभैमीप्रभृतिस्वजनानां वार्त्तां कुर्वतां रविरस्तं ययौ । परं वैदर्भीतिलकानुभावतस्तत्प्रदेशे दमयन्त्याऽऽश्रितस्थाने उद्द्योतेन प्रसृतम् ; कराच्छादिते पुनस्तिलके ध्वान्तेन प्रसृतम् ; पुनः पाणौ दूरीकृते तिलकोद्द्योतेन द्योतितम् । तद् दृष्ट्वा विस्मितो राजा । तस्यां रात्रौ कश्चिद्देवो द्युतिभासुरो भैमीं नमस्कृत्य पुरो निषण्णस्तामित्यवोचत्–हे देवि ! दमयन्ति ! सोऽहं पिङ्गलकनामा चौरो यस्त्वया पुरा मोचितो मरणाद्रक्षितो दीक्षां ग्राहितो विहारं कुर्वन् पुनस्तापसपुरं गतो रात्रौ प्रतिमया श्मशाने स्थितः; तत्र वनवह्निना वेष्टितः सम्यगाराधनां विधाय तया ज्वालया दग्धवपुः सौधर्मे महर्द्धिके विमानाधिपो देवोऽभवम् ; सोऽहं पिङ्गलनामा देवः। यदि त्वं तदा मां दीक्षां नाऽग्राहयिष्यथास्तदा मे स्तैन्यपापेन नरके गतस्य क

गतिर्भवित्री?, क्व चैमा देवश्रियोऽभविष्यन् ?। हे मातः ! एष सर्वस्तव प्रसादो यदहमेवंविधां देवश्रियं प्राप्तोऽस्मि । अथाहं तव किमुपकारं करोमि? । तयोक्तम्—यदि मम हृदये जिनोदितो धर्मो वर्त्तते तर्हि मम सर्वं वर्त्तते; त्वमपि जैनं धर्मं समाराधय । यथा तव पुनरुत्तरोत्तरा ऋद्धिर्भवति, इत्युक्त्वा दमयन्ती तूष्णीं बभूव। देवोऽवोचत्—न मोघं देवदर्शनम्; एवं कथयित्वा हेम्नः सप्तकोटीः प्रवृष्य देवः स्वस्थानं गतः । तद्धर्मफलं दृष्ट्वा राजा ऋतुपर्णः सम्यक्त्वमूलं द्वादशव्रतरूपं जिनधर्मं भेजे । अथैकदाऽवसरमासाद्य हरिमित्र ऊचे—हे राजन् ! भैमी अत्र सुचिरं स्थिता, तवाज्ञयाऽथ पितुर्गृहे यातु; अस्या माता पुष्पदन्ती, पिता भीमराट् एतस्याः प्रवासश्रवणादेव दुःखितौ तिष्ठतः। ततो राजा ऋतुपर्णश्चन्द्रयशसा सह भैमीं सुखासने समारोप्य महासेनया सह कुण्डिनपुरं प्रति प्राहिणोत् । भीमभूपतिः सुतां दमयन्तीमायान्तीं श्रुत्वा हर्षाश्रुलोचनः सैन्यपरिवृतः पुष्पदन्त्याऽन्वितः पुत्रादिभिः सहितः कतिपयभुवं संमुखमागात् । दमयन्त्यपि पितरं संमुखमागतं ज्ञात्वा दूरतो यानमत्यजत् । भैमी रभसाद्धावित्वा पितुः पादयोरपतत् ; पश्चान्मातरं पुष्पदन्तीं कण्ठे लगित्वा दमयन्ती तारतारं रुरोद । मिलनानन्तरं भीमराट् सुतां पुरस्कृत्य महोत्सवपुरःसरं कुण्डिनपुरं प्राविशत् । पुत्रीसमागमनहर्षितो भीमराट् स्वपुरे जिनचैत्येऽष्टाह्निकोत्सवमकारयत् । अथैकस्मिन् दिने भीमराट् दमयन्तीमपृच्छत्—किं किं जातम् ? नलेन किं किं कृतम् ?। ततो भैम्या द्यूतादारभ्य यावद्वने त्यक्ता, ततस्तापसपुरे सप्त वर्षाणि स्थिता; ततोऽचलपुरे स्थिता; तत्र मातृष्वसा चन्द्रयशा मिलिता; तत्र हरिमित्रनामा विप्रो मिलितस्तेनात्र समानीता इति वृत्तान्तः कथितः । अथ भीमराजोवाच—हे पुत्रि ! अथ त्वमस्मत्सदने स्थिता धर्मं समाराधय । धर्मस्यानुभावतस्तवात्रैव भर्त्रा नलेन

सह सङ्गमो भविष्यति । अहमप्यतःपरं कश्चिदुपक्रमं करिष्ये, यथा कुतश्चिदभ्येत्य तव पतिर्मिलिष्यति, इत्युक्त्वा तां भैमीं पुष्पदन्त्याः समीपे स्थापयामास। हरिमित्रविप्राय राज्ञा भीमेन तुष्टेन दमयन्त्यागमवर्द्धापनेन ग्रामपञ्चशती ददे। पुनस्तुष्टोऽभ्यधात्–नलागमे तुभ्यं राज्यार्द्धं दास्ये, इत्युक्त्वा तोषितः। सोऽपि स्वस्थानं गतः । एवं दिनानि यान्ति स्म । एकस्मिन् दिने नलदुःखेन पीडितां भैमीं दृष्ट्वा भीम उवाच–हे पुत्रि ! अथ तव का चिन्ता ? त्वं राज्यस्वामिनी वर्त्तसे। भैम्योक्तम्--हे राजेन्द्र ! हे तात ! तव जामातरं विना किं मे जीवितेन ?, किं राज्येन ?; वीरसेनसुतं विना मम सर्वं शून्यम् ?। कियन्ति वत्सराणि जातानि तस्य नलस्य काऽपि वार्त्ताऽपि न श्रुता ?। अद्यापि किं जीवति वा मृतो वा ? इति चेतसि चिन्ता वर्तते। अथाहं नलस्य चिन्तां करिष्ये त्वं स्वस्था भव इत्युक्त्वा भीमेन स्वसेवकानाहूय इत्युक्तम्--भोः सेवकाः ! यो नलवृत्तान्तं ज्ञात्वा समानयाति तस्याहं गोसहस्रं दास्ये इत्युक्त्वा स्वसेवकाः सर्वासु दिक्षु प्रेषिताः। तदा दमयन्ती नलसंकेतसंबद्धं चित्तक्षोभकारि, इति श्लोकद्वयं तान् सेवकान् शिक्षयामास ।

यथा—

"पटं छित्त्वा प्रनष्टोऽसि वने सुप्तां विहाय माम् ।
हृदयाद् यदि मे यासि तद्वेद्मि तव पौरुषम् ॥ १ ॥
तव प्रिय ! कलत्रे च मित्रे च ममता गता ।
स्थितो योगीव निर्लोभस्त्वं देव ! द्यूतदीक्षया " ॥२॥

इत्थं श्लोकद्वयार्थेनावधारितसंकेताः भीमसेवकाश्चतुर्दिक्षु नलं गवेषयितुं प्रवृत्ताः। ततस्तैर्भीमसेवकैर्ग्रामाकरपुरादिषु सर्वत्र भ्रान्त्वा भ्रान्त्वा विलोकितम्, परं क्वापि नलस्य शुद्धिरपि न लब्धा; तदा ते सेवकाः प्रत्यागता भीमं राजानमूचुः। तदा दमयन्त्यपि शृणोति स्म । यथा--हे राजन् ! अस्माभिस्तवाज्ञया

मेव । अन्योऽन्यव्याप्तितो जात्यन्तरात्मकत्वेन भेदाभेदपक्षे तदसंभवात् केवलाकारानुपपत्तेः, इतरानुविद्धस्य च प्रश्नानर्हत्वादिति ॥

धर्माणामपीत्यादि । धर्माणामपि ज्ञेयत्वादीनाम्, तदभावे धर्म्यभावे, निराश्रयत्वाद् निराधारत्वात्, तथा केवलानां ग्रहणानुपपत्तेस्तथाननुभवेन, तथा तदितराननुवेधाज्ज्ञेयत्वादीनां सत्त्वाद्यननुवेधात्, अभाव एव इत्येवम्, तदसत्त्वापत्तिर्धर्मधर्मिणोरसत्त्वापत्तिः। **एकान्ताभेद इति,** तथा **एकान्तेत्यादि** । एकान्ताभेदेऽपि तदसत्त्वापत्तिरेवेति वक्ष्यमाणक्रियायोगः । कुत इत्याह– **अन्यतराभावतः** एकान्ताभेदे हि धर्मिमात्रं वा स्यात्, धर्ममात्रं वा, इत्यन्यतराभावः । ततः किमित्याह–**तन्नान्तरीयकत्वात्** यदभावस्तन्नान्तरीयकत्वात् कारणात्, धर्मनान्तरीयको धर्मी, धर्मिनान्तरीयकश्च धर्म इति कृत्वा । किमित्याह– **तद्व्यतिरेकेण** धर्माद्यभावेन, तत्स्वरूपानुपपत्तेर्धर्म्यादिस्वरूपायोगात्, अन्यतरस्याप्यभाव एवेति संबन्धः, धर्माभावे धर्मिणोऽप्यभावः, धर्म्यभावे च धर्मस्याऽप्यभाव एवेति कृत्वा, तदसत्त्वापत्तिरेव, धर्मधर्मिणोरसत्त्वापत्तिरेव । कल्पितो धर्मधर्मिभाव इत्याशङ्काऽपोहायाह– **निर्बीजकल्पनाऽसंभवात्** एकान्तैकस्वभावे वस्तुनि प्रवृत्तिनिमित्तमन्तरेण धर्मधर्मिकल्पनाऽसंभवात्, असंभवश्च अतिप्रसङ्गाऽव्याहतेर्वान्ध्येयखरविषाणकल्पनासंभवात्, उभयत्र कल्पनाबीजाभावाऽविशेषात्। **अन्यतरेत्यादि** । अन्यतरभावस्यैव धर्माद्यन्यतरसत्ताया एव, अन्यतरकल्पनाबीजत्वायोगाद् धर्माद्यन्यतरकल्पनाकारणत्वायोगात्, अयोगश्च एकान्तैकस्वभावत्वहानेः, न ह्येकान्तैकस्वभावमनेककल्पनाबीजम् । **तथाविधेत्यादि** । तथाविधैकस्वभावत्वस्य धर्मधर्मिकल्पनाबीजैकस्वभावत्वस्य, न्यायविरुद्धत्वाद् युक्तिविरुद्धत्वात्; न्यायविरुद्धत्वं च शक्तिभेदमन्तरेण कार्यभेदासिद्धेः रेकशक्तिकात् ततो धर्मधर्मिकल्पनाकार्यभेदानुपपत्तेः। **तदितरेत्यादि।** तदितरव्यावृत्तेरपि धर्मधर्मिव्यावृत्तेरपि, तत्त्वतः परमार्थतः, तदव्यति-

रेकादेकस्वभाववस्त्वव्यतिरेकात्, तद्भेदे च व्यावृत्तिभेदे च, तद्भेदोपपत्तेर्व्यावृत्तवस्तुभेदोपपत्तेः, एवं चाभिधानभेदतोऽभिधानभेदेन व्यावृत्तिलक्षणेन, धर्मसिद्धिप्रसङ्गाद् व्यावृत्तीनामेव धर्मत्वेन तथा वस्तूनां भेदभावेन; न चैतदिष्यत इति, अन्यतरस्याप्यभाव एवेति तदसत्त्वापत्तिरेवेति व्याख्यातमेतत्। एतेनेत्यादि । एतेनानन्तरोदितेन विरोधपरिहारेण, अथ येनाऽप्याकारेण भेदस्तेनापि भेदश्चाभेदश्चेत्याद्यपि पूर्वपक्षवचनं, निराकृतमेव । कुत इत्याह– **अन्योन्यव्याप्तितो जात्यन्तरात्मकत्वेन भेदाभेदपक्षे तदसंभवात्** तस्य अथ येनाप्याकारेणेत्यादेर्विकल्पजातस्य, असंभवात्। उपपत्तिमाह– **केवलाकारानुपपत्तेः** अनन्तरोदितभेदाभेदपक्षे । इतरानुविद्धस्य च भेदाकारानुविद्धस्य चाभेदाकारस्य, प्रश्नानर्हत्वात् कैवल्याभावेन नरसिंहे सिंहप्रश्नतुल्यत्वादिति ॥

यच्चोक्तम्–किं च भेदाभेदमभ्युपगच्छताऽवश्यमेवेदमङ्गीकर्तव्यम्–इह धर्मधर्मिणोर्धर्मधर्मितया भेदः, स्वभावतः पुनरभेद इत्यादि। तदप्येकधर्मिप्रतिबद्धत्वेऽपि धर्माणां मिथो भेदाद् धर्मधर्मिभावेन भेदः, मिथो भेदेऽपि चाशेषधर्माणां धर्मिणा व्याप्तेर्विशिष्टान्योन्यानुवेधतोऽभेद इत्यादिना प्रत्युक्तम्, प्रकारान्तरेण भेदाभेदसिद्धेः ।

तथा चोक्तम्—

"नाभेदो भेदरहितो भेदो वाऽभेदवर्जितः ।
केवलोऽस्ति, यतस्तेन कुतस्तत्र विकल्पनम् ? ॥ १ ॥
येनाकारेण भेदः किं तेनासावेव, किं द्वयम् ? ।
असत्त्वात् केवलस्येह सतश्च कथितत्वतः ॥ २ ॥
यतश्च तत्प्रमाणेन गम्यते ह्युभयात्मकम् ।
अतोऽपि जातिमात्रं तदनवस्थादिदूषणम् ॥ ३ ॥
एवं ह्युभयदोषादिदोषा अपि न दूषणम् ।
सम्यग्जात्यन्तरत्वेन भेदाभेदप्रसिद्धितः ॥ ४ ॥
तेनानेकान्तवादोऽयमज्ञैः सम्प्रकल्पितः ।

न युज्यते वचो वक्तुमिति न्यायानुसारिणः" ॥ ५ ॥

यच्चोक्तं पूर्वपक्षग्रन्थे, किंच भेदाभेदमभ्युपगच्छताऽवश्यमेवे-दमङ्गीकर्तव्यमिह धर्मधर्मिणोर्धर्मधर्मितया भेदः, स्वभावतः पुनरभेद इत्यादि । तदप्येकधर्मिप्रतिबद्धत्वेऽपि धर्माणां मिथो भेदाद् धर्मधर्मि-भावेन भेदः, मिथो भेदेऽपि चाशेषधर्माणां धर्मिणा व्याप्तेर्विशिष्टा-न्योन्यानुवेधतोऽभेद इत्यादिना पूर्वोक्तेन, प्रत्युक्तम् । कथमित्याह- **प्रकारान्तरेण** अन्योन्यानुवेधलक्षणेन, भेदाभेदसिद्धेः । तथा चोक्तं वृद्धैः । नाभेदो धर्मधर्मिणोः, भेदरहितः, भेदो वा तयोरेवाऽभेदवर्जितः केव-लोऽस्ति, यतस्तेन कारणेन, कुतस्तत्र भेदेऽभेदे वा विकल्पनम् । किंभूतमि-त्याह- **येनेत्यादि** । येनाकारेण भेदः किं तेनाऽसावेव भेद एव, किं द्वयं भेदश्चाभेदश्च किम् । इत्येवं विकल्पनमयुक्तमित्याह- **असत्त्वात् केव-लस्येह** भेदस्याभेदस्य वा, सतश्चेतरानुविद्धतया शबलस्य, कथिततत्वतः कारणादिति । **यतश्चेत्यादि** । यतश्च यस्माच्च कारणात्, तद् वस्तु, प्रमा-णेन प्रत्यक्षेण, गम्यत एव, उभयात्मकं धर्मिधर्मात्मकम्, तथा प्रतीतेः । अतोऽपि कारणात्, जातिमात्रं तत् । किमित्याह- **अनवस्थादिदूषणं** सति तस्मिंस्तदनवस्थिततया प्रमाणाप्रवृत्तेः । **एवं हीत्यादि** । एवमेव, उभयदोषादिदोषा अपि न दूषणम्, आदिशब्दाद् वैयधिकरण्यपरिग्रहः । कुतो न दूषणमित्याह- **सम्यगित्यादि** । सम्यग् न्यायोपपन्नतया, जात्य-न्तरत्वेन हेतुना, भेदाभेदप्रसिद्धितः कारणादिति । येनैतदेवम्, **तेनेत्यादि** । तेन कारणेन, अनेकान्तवादोऽयमज्ञैः समुपकल्पितः न युज्यते वचो वक्तुमित्येवम्, न्यायानुसारिण इति ॥

अपरस्त्वाह—सदसद्रूपं वस्त्वित्यत्र कथं धर्मधर्मिभावः ? । कथं च न स्यात् ?, सदसत्त्वयोर्धर्मत्वे तद्व्यतिरिक्तस्य वस्तुनोऽ-भावाद् धर्म्यसिद्धेः, तद्धर्मिभावे वा वस्तुत्वेन तद्व्यतिरिक्तधर्मा-नुपपत्तेरिति ॥

अपरस्त्वाह- **सदसद्रूपं वस्त्वित्यत्र**ोभयरूपे तत्त्वे, **कथं धर्मधर्मि-भावः** कथमिति क्षेपे, नैवेत्यभिप्रायः । सिद्धान्तवाद्याह- **कथं च न स्याद्**

धर्मधर्मिभाव इति । अत्राह–सदसत्त्वयोरित्यादि । सदसत्त्वयोर्धर्मत्वे सति, तद्व्यतिरिक्तस्य सदसत्त्वव्यतिरिक्तस्य, वस्तुनोऽभावाद्-परस्य, तदुभयमात्रतया तस्येति भावः। धर्म्यसिद्धेः कारणाद्, न धर्मिधर्मभावः। तद्धर्मिभावे वा तयोः सदसत्त्वयोर्धर्मित्वे वा, वस्तुत्वेन हेतुना, तयोरेव वस्तुत्वादित्यभिप्रायः। किमित्याह-- तद्व्यतिरिक्तधर्मानुपपत्तेः सदसद्रूपवस्तुधर्मिव्यतिरिक्तधर्मानुपपत्तेः, न धर्मधर्मिभाव-इति न सदसत्त्वमात्रे वस्तुनि धर्मिण्यपरधर्मभाव इत्यर्थः ॥

अत्रोच्यते–सदसत्त्वयोर्धर्मत्वे तत्समानपरिणामस्य वस्तुत्वाभिधानस्य धर्मित्वप्रतिज्ञानात्,तस्य च कथञ्चित्सदसत्त्वाभ्यामन्यत्वाद् धर्मधर्मिभावः। तथाहि-कथञ्चित् सदसत्त्वाभ्यामन्य एव तत्साधारणात्मा वस्तुत्वपरिणामः, तथानुभवसिद्धत्वाद्,वस्त्वित्येकरूपतया प्रतीतेः । न चेयं तदुभयमात्रनिबन्धनैव, प्रतिभासभेदात् । एवमपि तन्निबन्धनत्वाभ्युपगमेऽतिप्रङ्गात् , रूपमात्रादेव तद्रसादिप्रतीतिसिद्धेः । न चैतदतन्त्रानुपाति, तुल्यांशस्य द्रव्यत्वाभ्युपगमात् , अस्य च तद्भावोपपत्तेरिति । तद्धर्मिभावेऽपि वस्तुत्वेन चेतनत्वाचेतनत्वमूर्तत्वामूर्तत्वज्ञेयत्वप्रमेयत्वादिधर्मसिद्धेर्धर्मधर्मिभावोपपत्तिरेव । न च सदसती एव चेतनत्वादि, तन्मात्रतत्त्वे सर्वत्र तद्भावप्रसङ्गात् साङ्कर्येण चेतनत्वाद्यभावः। न च विशिष्टे सदसती एव तत्, भेदकमन्तरेण विशिष्टत्वासिद्धेः, तन्मात्रत्वाविशेषात् ; इति कथञ्चित्तदतिरिक्तचेतनत्वादिसिद्धिः। अन्यथा तज्ज्ञानायोगाद् निर्विषयत्वात् शक्तिभेदमन्तरेणैकतोऽनेककार्यासिद्धेरिति। एवमितरेतरानुविद्धतुल्येतराऽनेकान्तात्मकत्वे वस्तुनः प्रतिपत्त्रनुरोधतस्तथा धर्मधर्मिभावो न विरुध्यत इति॥

अत्रोच्यते सदसत्त्वयोर्धर्मत्वे सति। किमित्याह–तदित्यादि। तत्समानपरिणामस्य तयोः सदसत्त्वयोस्तुल्यपरिणामस्य। किंभूतस्येत्याह–वस्तुत्वाभिधानस्य एतदभिधेयस्येत्यर्थः । किमित्याह–धर्मित्वप्रति-

ज्ञानात् कारणात्, तस्य च वस्तुसमानपरिणामस्य, कथञ्चित् प्रतिभासभेदादिहेतुतया, सदसत्त्वाभ्यां सकाशात्, अन्यत्वात्। किमित्याह— **धर्मधर्मिभावः** तत्समानपरिणामस्य धर्मित्वात्, तयोश्च धर्मत्वादित्यर्थः । एतदेव भावयति— **तथाहीत्यादिना** । तथाहीति पूर्ववत्, कथञ्चित् केनचित् प्रकारेण, सदसत्त्वाभ्यां सकाशात्, अन्य एव तत्साधारणात्मा सदसत्त्वसाधारणात्मा, वस्तुत्वपरिणामो धर्मिरूपः। कुत इत्याह— **तथाऽनुभवसिद्धत्वात्** तथा तद्देशनियततया तदतिरिक्तानुभवसिद्धत्वात्। एतदेवाह— **वस्त्वित्येवम्**, एकरूपतया प्रतीतेः कारणात्। न चेयं प्रतीतिः, तदुभयमात्रनिबन्धनैव सदसत्त्वोभयमात्रकारणैवैकान्तेन। कुत इत्याह— **प्रतिभासभेदात्** प्रतिभास आकारः । एवमपि प्रतिभासभेदेऽपि सति, तन्निबन्धनत्वाभ्युपगमे प्रक्रमाद् वस्त्विति प्रतीतेस्तदुभयमात्रनिबन्धनत्वाङ्गीकरणे। किमित्याह— **अतिप्रसङ्गात्** । एनमेवाह— **रूपमात्रादेव** सकाशात्, तद्रसादिप्रतीतिसिद्धेस्तस्मिन्नधिकृतवस्तुनि रसादिप्रतीतिसिद्धेः, अन्यत एवान्याकारविज्ञानभावेन; एवं च रसाद्यभावप्रसङ्ग इति भावनीयम्। **न चैतदित्यादि** । न चैतत् समानपरिणामस्य वस्तुनो धर्मित्वप्रतिज्ञानम्, अतन्त्रानुपाति तन्त्रविरोधीत्यर्थः। कुत इत्याह— **तुल्यांशस्य द्रव्यत्वाभ्युपगमात्** द्रव्यार्थपर्यायार्थचिन्तायां वृद्धग्रन्थेषु, अस्य च तत्समानपरिणामस्य, तद्भावोपपत्तेस्तुल्यांशत्वोपपत्तेरिति । पक्षान्तरमाधिकृत्य समाधिमाह— **तद्धर्मिभावेऽपीत्यादिना** तद्धर्मिभावेऽपि तयोः सदसत्त्वयोर्धर्मित्वेऽपि, वस्तुत्वेन हेतुना । किमित्याह—**चेतनत्वाचेतनत्वमूर्तत्वामूर्तत्वज्ञेयत्वप्रमेयत्वादिधर्मसिद्धेः** विज्ञानघटादिषु, धर्मधर्मिभावोपपत्तिरेव सदसत्त्वयोर्धर्मित्वे चेतनत्वादीनां धर्मत्वादिति। **न चेत्यादि**। न च सदसती एव सत्त्वमसत्त्वं चेत्यर्थः । किमित्याह— **चेतनत्वादि** चेतनत्वमचेतनत्वं चेत्यादि। कुत इत्याह— **तन्मात्रेत्यादि**। तन्मात्रतत्त्वे तन्मात्रस्य सदसन्मात्रस्य तत्त्वे चेतनादित्वे, सर्वत्रा-

ऽविशेषेण, तद्भावप्रसङ्गात् चेतनत्वादिभावप्रसङ्गात्, एवं च सर्वत्र त-द्भावे सांकर्येण हेतुना, चेतनत्वाद्यभावश्चेतनत्वाचेतनत्वाद्यभावः, मिथो विरुद्धानामन्योन्यात्मनाऽभावादित्यर्थः । **न चेत्यादि**। न च विशिष्टे केनचिद्रूपेण, सदसती एव, तत् चेतनत्वादि । कुत, इत्याह– **भेद-कमन्तरेण वस्त्वन्तरविशिष्टत्वासिद्धेः**। अत्रैव युक्तिमाह– **तन्मात्र-त्वाविशेषात्** सदसन्मात्रत्वाभेदाद् भावनीयमेतत, इत्येवम्, कथञ्चित् केनचित् प्रकारेण तद्भेदकत्वलक्षणेन, तदतिरिक्तचेतनत्वादिसिद्धिः सद्-सदतिरिक्तचेतनत्वादिसिद्धिः । इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यमित्याह– **अन्यथे-त्यादि**। अन्यथैवमनभ्युपगमे, तज्ज्ञानायोगात् चेतनत्वादिज्ञानायो-गात्, अयोगश्च निर्विषयत्वान् सदसतोस्तदभावेन । अथ सदसती एव विषय इत्याशङ्क्याह– **शक्तिभेदमन्तरेणैकतः** सदसदादेः, अने-ककार्यासिद्धेस्तच्चेतनत्वाद्यनेकज्ञानकार्यासिद्धेरिति । उपसंहरन्नाह— **एवमित्यादि**। एवमुक्तेन प्रकारेण, इतरेतरानुविद्धाश्च ते तुल्येतराने-कान्ताश्चेति विग्रहस्तदात्मकत्वे सति, वस्तुनः प्रतिपत्त्रनुरोधतो यो यथा प्रतिपत्ता तदनुरोधेन, तथा तथोक्तवत् तेन तेन प्रकारेण, धर्मधर्मिभावो न विरुध्यते उभयनिमित्तयोगादिति ॥

यदप्युक्तम्– संविन्निष्ठा विषयव्यवस्थितयः, न च सदसद्रूपं वस्तु संवेद्यते, उभयरूपस्य संवेदनस्याभावादित्यादि । तदप्य-साम्प्रतम्, उभयरूपस्य संवेदनस्याभावाऽसिद्धेः, सदसद्रूपस्य वस्तुनो व्यवस्थापितत्वात्, संवेदनस्यापि च वस्तुत्वात्, तथा युक्तिसिद्धेश्च । तथाहि--संवेदनं पुरोऽवस्थिते घटादौ तद्भावेतरा-भावाध्यवसायरूपमेवोपजायते, तद्भावमात्रस्येतराभावाननुविद्ध-स्याभावापत्तितस्तदनुवेधे वस्तुस्थित्या स्वप्रतिभासिसंवेदनाज-नकत्वे तद्ग्रहणानुपपत्तेः । न च सदसद्रूपे वस्तुनि सन्मा-त्रप्रतिभास्येव तत्त्वतस्तत्प्रतिभासि, संपूर्णार्थोऽप्रतिभासनाद्, नरसिंहे सिंहसंवेदनवत् । न चैतदुभयप्रतिभासि न संवेद्यते,

तदन्यविविक्तताविशिष्टस्यैव संवित्तेः, तदन्यविविक्तता चाभाव-इति सूक्ष्मधिया भावनीयम् ।

यदप्युक्तं पूर्वपक्षग्रन्थे, संविन्निष्ठा विषयव्यवस्थितयः, न च सदसद्रूपं वस्तु संवेद्यते, उभयरूपस्य संवेदनस्याभावादित्यादि । तदप्यसांप्रतमशोभनम् । कुत इत्याह— **उभयरूपस्य संवेदनस्याभावाऽसिद्धेः** कारणात्, असिद्धिरपि सदसद्रूपस्य वस्तुनो व्यवस्थापितत्वात्, तथा संवेदनस्यापि च वस्तुत्वात्, तथा युक्तिसिद्धेश्च । एनामेव दर्शयति— **तथाहीत्यादिना** । तथाहीत्युपप्रदर्शने, संवेदनं विज्ञानम्, पुरोऽवस्थिते घटादौ विषये, तद्भावेतराऽभावाध्यवसायरूपमेव घटभावाऽघटाभावपरिच्छेदरूपमेव, उपजायते, तद्भावमात्रस्य घटभावमात्रस्य, इतराभावाननुविद्धस्याऽघटाभावाननुविद्धस्य । किमित्याह— **अभावापत्तितो** वस्तुस्थित्याऽघटत्वेन, तदनुवेधेऽन्यासत्त्वानुवेधे सति, वस्तुस्थित्या स्वप्रतिभासिसंवेदनाजनकत्वे उभयरूपसंवेदनाजनकत्वे इत्यर्थः । किमित्याह— **तद्ग्रहणानुपपत्ते**स्तस्योभयरूपस्य वस्तुनो ग्रहणानुपपत्तेरिति, यद् यथारूपं तत् तथाऽगृह्यमाणं कथं गृहीतं नाम ? इति भावनीयम् । **न चेत्यादि** । न च सदसद्रूपे वस्तुन्युभयात्मके, सन्मात्रप्रतिभास्येव संवेदनमिति गम्यते, तत्त्वतस्तत्प्रतिभासि सदसद्रूपवस्तुप्रतिभासि । कुत-इत्याह— **संपूर्णार्थाऽप्रतिभासनात्** असत्त्वाप्रतिभासनेन, नरसिंहे सिंहसंवेदनवदिति निदर्शनम्, न सिंहसंवेदनं नरसिंहप्रतिभासि, एवं च वस्तुनोऽग्रहणमेवेति । **न चेत्यादि** । न चैतत् संवेदनम्, उभयप्रतिभासि प्रक्रमात् सदसदुभयप्रतिभासनशीलम्, न संवेद्यते किन्तु संवेद्यत-एव । युक्तिमाह— **तदन्यविवक्तताविशिष्टस्यैव** संवेदनान्तरविवक्तताविशिष्टस्यैव, संवित्तेः कारणात्, तदन्यविविक्तता चाऽभावस्तदन्येषां तत्र, इति सूक्ष्मधिया भावनीयमुक्तनीत्यैव न ह्यसति चेतनात्वेऽणुश्चेतनास्वभावो नामेत्यादिलक्षणया ॥

किन्तु तदेवासहायत्वं सहायाभावं भेदकमन्तरेण ससहायस्यैव न युज्यत इति ब्रूमः । असहायं च घटोऽयं न पटादीति क्षयोपशमानुरूपमपरित्यक्तान्योऽन्यगर्भं संवेदनमाविद्वदङ्गनादि प्रतीतम्, इत्यविषयोऽयं विवादस्य। न चैतदनर्थजम्, तद्भावभावित्वोपलब्धेः, तदन्यस्य तु तदाभासत्वात्, तस्यापि च कदाचित् तथाविधानुभवनिबन्धनत्वेनाऽनिमित्तत्वायोगादिति ॥

तदेवेत्यादि। तदेवाधिकृतं संवेदनम्, असहायमन्यरहितम्, तदन्यविविक्तं संवेदनान्तरविविक्तम्, इति चेत्। एतदाशङ्क्याह—**को वा किमाह** इत्थमेवैतदित्यर्थः। **किन्त्वित्यादि**। किन्तु तदेवासहायत्वमन्यरहितत्वम्, सहायाभावं मुख्यम्, भेदकमन्तरेण विना, ससहायस्येवापरस्य, न युज्यत इति ब्रूमो न तु किञ्चिदन्यत्। प्रकृतयोजनामाह-**असहायं चेत्यादि**। असहायं च तदन्यविविक्तं च। कथमित्याह—**घटोऽयं न पटादीति** एवम्, क्षयोपशमानुरूपं तदनन्तधर्मकत्वेऽपि नियमप्रवृत्त्या, अपरित्यक्तान्योन्यगर्भमितरेतरानुवेधात् संवेदनमिति विशेष्यम्, आविद्वदङ्गनादि प्रतीतं सकललोकप्रसिद्धमित्यर्थः। इत्येवं प्रतीतत्वादेव, अविषयोऽयं विवादस्य, अतो यादृशमिदं तादृशोऽर्थोऽपीति भावः। **न चैतदित्यादि**। न चैतदनन्तरोदितं संवेदनम्, अनर्थजमवस्तुनिमित्तम्। कुत इत्याह— **तद्भावभावित्वोपलब्धेः** अर्थभावे भावित्वोपलब्धेरस्य परिणाम्यर्थग्रहणस्वभावतया न विरुद्धैवेयमिति भावनीयम्। क्वचिदेतदर्थाभावेऽपि भवति विकल्पजमित्याशङ्कानिरासार्थमाह— **तदन्यस्येत्यादि**। तदन्यस्य त्वनर्थजस्याधिकृतसंवेदनतुल्यस्य तु, तदाभासत्वात् संवेदनाभासत्वात्, तथाविधनिर्विकल्पकवदिति हृदयम्। तस्यापि च तदाभासस्य, कदाचिदिह वाऽमुत्र वा, तथाविधानुभवनिबन्धनत्वेन तत्तदध्यारोपानुभवनिबन्धनत्वेन हेतुना। किमित्याह— **अनिमित्तत्वायोगात्** कारणात्, न चैतदनर्थजमिति योगः॥

अत्राह—अस्त्येतदुभयविधं संवेदनम् , नाऽस्याऽपह्नुतिरास्थीयते; किन्त्वेतदपास्तकल्पनानुबन्धेन संवेदनेनैकस्वभाव एवावबुद्धे बोध्ये तदनुभवसामर्थ्यसमुत्थापितं विकल्पद्वयम् , न पुनर्भावाभावात्मकवस्तुप्रभवम् , इति न सूक्ष्मधिय आस्थामनोरथं पूरयति; यतोऽभावस्य कृत्यक्रियासूपरतव्यापारतयाऽभावत्वम् , यद्यसावपि कार्यक्रियासु कक्षां बध्नीयात् , को भावादभावस्य भवता विशेषो दर्शितः स्यात् ? अतो व्युपरतेऽक्षव्यापारेऽर्थपरिच्छेदानुभवसंस्कारप्रसूतो नास्तिताविकल्पः स्वातन्त्र्यं परिहरतीति॥

अत्राह—अस्त्येतदुभयविधमुभयप्रकारम् , संवेदनम् , नाऽस्यापह्नुतिरास्थीयतेऽस्माभिः, किन्त्वेतदुभयविधं संवेदनम् , अपास्तकल्पनानुबन्धेन निरस्तकल्पनासंबन्धेन, निर्विकल्पकेनेत्यर्थः, संवेदनेन विज्ञानेन, एकस्वभाव एव न नानास्वभावे, अवबुद्धे अवगते, बोध्ये वस्तुनि, भूयस्तदनुभवसामर्थ्यसमुत्थापितं यथोदितानुभववीर्यजनितम् , विकल्पद्वयं घटोऽयं न पटादीत्येतदिह वर्तते, न पुनर्भावाभावात्मकवस्तुप्रभवं निर्विषयत्वाद् विकल्पानाम् , इत्येवम् , न सूक्ष्मधियो निपुणमतेः, आस्थामनोरथं पूरयति एतद्विकल्पद्वयम् । अत्रैव युक्तिमाह— यत इत्यादिना । यतो यस्मात् , अभावस्य कृत्यक्रियास्वर्थक्रियासु, उपरतव्यापारतया कारणेन, अभावत्वं नान्यथा । इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यमित्याह— यद्यसावपि अभावः, कार्यक्रियास्वर्थक्रियासु, कक्षां बध्नीयात् यत्नं कुर्यात् , कस्तर्हि, भावात् सकाशात् , अभावस्य तुच्छस्य, भवता भावाभावात्मकवस्तुवादिना, विशेषो दर्शितः स्याद् न कश्चिदित्यर्थः । अतोऽस्मात् कारणात् , व्युपरतेऽक्षव्यापारे तदुत्तरकालमर्थपरिच्छेदानुभवसंस्कारप्रसूतो निर्विकल्पकसामर्थ्योद्भूत इत्यर्थः, नास्तिताविकल्पः न पटादीत्यादिरूपः, स्वातन्त्र्यं परिहरतीति अभावाक्षसंबन्धाभावेन भावमात्रवस्त्वनुभवपरतन्त्र इत्यभिप्रायः । एष पूर्वपक्षः ॥

अत्रोच्यते— तदनुभवसामर्थ्यसमुत्थापितं विकल्पद्वयमित्यनवद्यमेव, किन्तु न तद्द्वयनिमित्तस्वभावतामन्तरेणाऽस्माद्

द्वयप्रसूतिः, हेत्वभेदेऽपि फलभेदाभ्युपगमेऽभ्युपगमविरोधात् । उपादानहेत्वभेदे सति स विरोधः, न च तत्सामर्थ्यमुपादानमस्य; अहेतुकं तर्ह्येतत् सौत्रान्तिकपक्षे, तदपरस्याभावात्, तस्यैव वासनादित्वात् । न च तत्त्वतस्तन्नीतावुपादानेतरहेत्वोर्भेदसिद्धिः, हेतुलक्षणाविशेषात्, विशिष्टलक्षणायोगाच्च ॥

अत्रोच्यते समाधिः, तदनुभवसामर्थ्यसमुत्थापितं विकल्पद्वयमित्यनवद्यमेव अपापमेव, किन्त्विदमवद्यम्—न तद्द्वयनिमित्तस्वभावतामन्तरेण नेति प्रतिषेधे, तच्च तद् द्वयं च तद्द्वयमधिकृतविकल्पद्वयं तस्य निमित्तस्वभावता कारणस्वभावता तद्द्वयनिमित्तस्वभावता ताम्, अन्तरेण विना, अस्मादर्थपरिच्छेदानुभवसंस्कारात्, द्वयप्रसूतिः द्वयमिति विकल्पद्वयम् । कुतो न प्रसूतिरित्याह— **हेत्वभेदेऽपि** सति, **फलभेदाभ्युपगमे** क्रियमाणे, **अभ्युपगमविरोधात्** "अयमेव हि भेदो भेदहेतुर्वा भावानां यदुत विरुद्धधर्माध्यासः कारणभेदश्च" इत्यभ्युपगमात् । उपादानहेत्वभेदे सति, स विरोधोऽभ्युपगमविरोधः, न च तत्सामर्थ्यमर्थपरिच्छेदानुभवसंस्कारलक्षणम्, उपादानमस्याधिकृतविकल्पद्वयस्य, अतोऽयं न दोष इत्यभिप्रायः । एतदाशङ्क्याह— **अहेतुकं तर्ह्येतत्** विकल्पद्वयम् । कुत इत्याह— **सौत्रान्तिकपक्षे** बाह्यार्थवादिमते, **तदपरस्य** यथोदितसामर्थ्यातिरिक्तस्य, **अभावात्** कारणात् । वासनादि तदित्याशङ्कापोहायाह— **तस्यैव वासनादित्वात्** न ह्यधिकृतसामर्थ्यातिरिक्तमन्यद् वासनादि, अनभ्युपगमात् । योगाचारपक्षे त्वालयमधिकृत्योपरिष्टाद् वक्ष्यामः । **न चेत्यादि** । न च तत्त्वतस्तन्नीतौ सामान्येनैव, उपादानेतरहेत्वोर्नाममात्रकल्पितयोः, भेदसिद्धिः । कुत इत्याह—**हेतुलक्षणाविशेषात्** सामान्येन, **विशिष्टलक्षणायोगाच्च** द्वयोरपि ॥

न चासाधारणादिहेतुतया तत्सिद्धिः, आद्यस्यासंभवात्, एकस्यैवानेककार्यकृत्त्वात् सर्वबुद्धैर्ज्ञप्तेः, अन्यथा तदतत्त्वप्रसङ्गः । स्वभावभेदमन्तरेण चाधिकृतसामर्थ्यस्यापि तदुभयनिमित्तत्वानुपपत्तेस्तदेकत्वापत्तिः । तथाहि— येन स्वभावेन तदेकस्य

निमित्तं तेनैवापरस्येति तद्वत् तदितरस्यापि तत्त्वम्, तत्तत्त्वा-न्यथाऽयोगात्, तदुभयनिमित्तत्वैकभावत्वे चित्रतया तद्भेद-सिद्धेः, इति भावाभावात्मकवस्तुप्रभवमेव तद्विकल्पद्वयम्, पा-रम्पर्येण तन्निमित्तत्वात्, अतोऽत्यन्तसूक्ष्मधियः किं नास्था-मनोरथं पूरयतीति वाच्यम्? ॥

न चेत्यादि। न चाऽसाधारणादिहेतुतया असाधारण उपादा-नहेतुः साधारणस्त्वितर इत्येवंभूतया, तत्सिद्धिरुपादानेतरहेत्वोर्भेद-सिद्धिः। कुत इत्याह– **आद्यस्य** असाधारणस्य हेतोः, असंभवात्। कथ-मसंभव इत्याह– **एकस्यैवेत्यादि**। एकस्यैव वस्तुनः, अनेककार्यकृत्त्वात् अनेककार्यकरणशीलत्वात्। एतदेवाह– **सर्वबुद्धैः** सर्वज्ञैः, ज्ञप्तेरेकस्य। इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यमित्याह— **अन्यथेत्यादि**। अन्यथैवमनभ्यु-पगमे, तदतत्त्वप्रसङ्गस्तेषां बुद्धानामबुद्धत्वप्रसङ्गः, तदेकापरिज्ञाने तत्स-र्वज्ञत्वाभावादित्यर्थः। प्रकृतमेवाधिकृत्याह– **स्वभावेत्यादि**। स्व-भावभेदमन्तरेण चाऽधिकृतसामर्थ्यस्याऽभ्युपन्यस्तविकल्पद्वयनिमि-त्तस्य, तदुभयनिमित्तत्वानुपपत्तेः तच्च तद् उभयं च तदुभयं प्रक्रान्त-विकल्पोभयं तत्कारणत्वानुपपत्तेः कारणात्। किमित्याह– **तदेकत्वा-पत्तिः** तस्य प्रक्रान्तविकल्पोभयस्यैकत्वापत्तिः। एतदेव भावयति– **तथाहीत्यादिना**। तथाहीत्युपप्रदर्शने, येन स्वभावेन तदधिकृतसा-मर्थ्यम्, एकस्य निमित्तं प्रक्रमात् विकल्पस्य, तेनैव स्वभावेन, अपरस्य विकल्पस्य, इत्येवम्, तद्वदेकविकल्पवत्, तदितरस्याऽप्यपरविकल्पस्या-पि, तत्त्वमेकविकल्पत्वम्। कुत इत्याह– **तत्तत्त्वान्यथायोगात्** तस्या-धिकृतसामर्थ्यस्वभावस्य तत्त्वं येनैव तेनैवेत्यनेन प्रकारेणैकत्वं त-त्तत्त्वं तदन्यथायोगात्, न हि तदेवाऽकुर्वतस्तत्तत्त्वमिति भावनीयम्। तदुभयनिमित्तत्वैकस्वभावत्वेऽस्याऽदोष इति विभ्रमव्यपोहायाह— **तदुभयेत्यादि**। तदुभयनिमित्तत्वमधिकृतविकल्पोभयनिमित्तत्वमे-वैको भावः स्वभावो यस्याधिकृतसामर्थ्यस्य तत्तदुभयनिमित्तत्वै-कभावं तद्भावस्तस्मिन् सति, चित्रतया कारणेन, न ह्यनेकगर्भमेकम-

चित्रं नामेत्यर्थः, तद्भेदसिद्धेः प्रक्रमादधिकृतसामर्थ्यस्य स्वभावभेदसिद्धेः, इत्येवमुक्तनीत्या, भावाभावात्मकवस्तुप्रभवमेव तदधिकृतविकल्पद्वयम्। कुत इत्याह- **पारम्पर्येण तन्निमित्तत्वात्** तदुद्भवाद् निर्विकल्पकादुत्पत्तेरिति, न हि शुक्लवस्तुप्रभवादविकल्पाच्छुक्लपीतविकल्पद्वयप्रभव इत्यालोचनीयम्। **अत** इत्यादि। अतोऽस्मात् कारणात्, अत्यन्तसूक्ष्मधिय इत्थमालोचकस्य, किं नास्थामनोरथं पूरयतीति वाच्यं पूरयत्येवेत्यर्थः ॥

यदपि चोक्तम्-यतोऽभावस्य कृत्यक्रियासूपरतव्यापारतयाऽभावत्वमिति; एतदपि न नो बाधायै, पररूपेणार्थक्रियाऽकरणात्, तद्रूपस्य च तत्राऽभावात्। ततश्च यद्यसावपि कार्यक्रियासु कक्षां बध्नीयात् को भावादभावस्य भवता विशेषो दर्शितः स्यादित्येतदप्यत्राऽनवकाशमेव, तथा कार्यक्रियाऽकरणादिति। अतो व्युपरतेऽप्यक्षव्यापारेऽर्थपरिच्छेदानुभवसंस्कारप्रसूतो नास्तिताविकल्पस्तत्प्रसूतत्वादेव कथं स्वातन्त्र्यं परिहरति? इति चिन्तनीयम्, अन्यथाभूतेऽर्थे तथापरिच्छेदानुभवसंस्कारानुपपत्तेः, अतथाभूताच्च ततो न नास्तिताविकल्पप्रसूतिरिति भावनीयम्। एतेन यदि प्रत्यक्षं प्रमाणं पदार्थमात्रास्वेव लब्धप्रतिष्ठं तासामेवावगमो युक्तस्तत्र व्यापारसम्भवात् अव्यापारेऽपि परिच्छेदे रूपप्रवृत्तेऽपि रसावसायोऽशक्यपरिहारः संपद्येतेति यदुच्यते परैः, तदपि प्रतिक्षिप्तमिति, पदार्थमात्राणामेवोक्तवद्भावाभावात्मकत्वात्, अन्यथा तन्मात्रतानुपपत्तेः, इतरेतराभावात्मकत्वे तत्तद्भावसिद्धेः ॥

यदपि चोक्तं पूर्वपक्षे, यतोऽभावस्य कृत्याक्रियासूपरतव्यापारतयाऽभावत्वमिति। एतदपि न नः नास्माकम्, बाधायै। कुत इत्याह- **पररूपेणाऽर्थक्रियाऽकरणात्, तद्रूपस्य च** पररूपस्य च, **तत्र** वस्तुनि, **अभावात्**। ततश्च यद्यसावपि कार्यक्रियासु कक्षां बध्नीयात् को भावादभावस्य भवता विशेषो दर्शितः स्यादित्येतदप्यत्रोदितपक्षे, अन-

वकाशमेव। कुत इत्याह– **तथा** तेन पररूपभावप्रकारेण, कार्यक्रियाऽकरणादिति। अतो व्युपरतेऽप्यक्षव्यापारे परनीत्याऽपि, अर्थपरिच्छेदानुभवसंस्कारप्रसूतो नास्तिताविकल्पस्तत्प्रसूतत्वादेवार्थपरिच्छेदानुभवसंस्कारप्रसूतत्वादेव, कथं स्वातन्त्र्यं परिहरति भावमात्रवस्त्वनुभवपारतन्त्र्यासिद्धेः, इति चिन्तनीयम्। एतदेव भावयति– **अन्यथाभूतेऽर्थे** भावमात्रे, तथा उभयविकल्पजनकत्वेन, परिच्छेदानुभवसंस्कारानुपपत्तेः कारणात्, **अतथाभूताच्च** ततस्तथापरिच्छेदानुभवसंस्कारात्, **न नास्तिताविकल्पप्रसूतिः**, न हि शुक्लपरिच्छेदानुभवसंस्कारात् पीतविकल्पप्रसूतिरिति भावनीयम्। **एतेनेत्यादि**। एतेनाऽनन्तरोदितेन न्यायेन, यदि प्रत्यक्षं प्रमाणं पदार्थमात्रास्वेव स्वलक्षणरूपासु, लब्धप्रतिष्ठं वर्तते, ततस्तासामेव पदार्थमात्राणाम्, अवगमो युक्तः।कुत इत्याह– **तत्रेत्यादि**। तत्र तासु पदार्थमात्रासु, व्यापारसंभवात् प्रत्यक्षस्य, अव्यापारेऽपि न विद्यते व्यापारो यस्मिन् प्रक्रमात् प्रत्यक्षस्य तदव्यापारं विषयान्तरमभावादि तस्मिन्नपि तद्विषयेऽपि, परिच्छेदेऽभ्युपगम्यमाने सामर्थ्यात् प्रत्यक्षस्यैव। किमित्याह– **रूपप्रवृत्तेऽपि** परिच्छेदकत्वेन प्रत्यक्षे, रसावसायो रसपरिच्छेदः। किमित्याह– **अशक्यपरिहारः संपद्येत** अव्यापारेऽपि विषये तत्परिच्छेदसिद्धेरित्यभिप्रायः, इत्येतद् यदुच्यते परैः स्याद्वादभङ्गादौ दिवाकरादिभिः, तदपि प्रतिक्षिप्तं निराकृतमेवेति। कुत इत्याह– **पदार्थमात्राणामेवोक्तवद्भावाभावात्मकत्वात्** कारणात्। इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यमित्याह– **अन्यथा तन्मात्रतानुपपत्तेः** पदार्थमात्रतानुपपत्तेः। कथमित्याह– **इतरेत्यादि**। इतरेतराभावात्मकत्वे सति, तत्तद्भावसिद्धेः पदार्थमात्राणां पदार्थमात्रभावसिद्धेः, अन्यथा तत्सांकर्यमनिवारणीयमित्यर्थः॥

ततश्च प्रत्यक्षं प्रमाणं पदार्थमात्रास्वेव लब्धप्रतिष्ठं तासामेवावगमो युक्तस्तत्र व्यापारसम्भवादित्यत्राविसंवाद एव, किन्तु यथावस्थितानामवगमे कथमेकरूपताऽवगमस्य? इति चिन्तनीयम्। अभावे व्यापाराभावादिति चेत्। न, भावानुविद्धत्वेन

चित्रं नामेत्यर्थः, तद्भेदसिद्धेः अक्रमादधिकृतसामर्थ्यस्य स्वभावभेद-सिद्धेः, इत्येवमुक्तनीत्या, भावाभावात्मकवस्तुप्रभवमेव तदधिकृतविक-ल्पद्वयम्। कुत इत्याह- **पारम्पर्येण तन्निमित्तत्वात्** तदुद्भवाद् निर्विक-ल्पकादुत्पत्तेरिति, न हि शुक्लवस्तुप्रभवादविकल्पाच्छुक्लपीतविकल्पद्व-यप्रभव इत्यालोचनीयम्। अत इत्यादि। अतोऽस्मात् कारणात्, अत्यन्तसूक्ष्मधिय इत्थमालोचकस्य, किं नास्थामनोरथं पूरयतीति वाच्यं पूरयत्येवेत्यर्थः ॥

यदपि चोक्तम्-यतोऽभावस्य कृत्यक्रियासूपरतव्यापारत-याऽभावत्वमिति; एतदपि न नो बाधायै, पररूपेणार्थक्रियाऽक-रणात्, तद्रूपस्य च तत्राऽभावात्। ततश्च यद्यसावपि कार्यक्रि-यासु कक्षां बध्नीयात् को भावादभावस्य भवता विशेषो दर्शितः स्यादित्येतदप्यत्राऽनवकाशमेव, तथा कार्यक्रियाऽकरणा-दिति। अतो व्युपरतेऽप्यक्षव्यापारेऽर्थपरिच्छेदानुभवसंस्का-रप्रसूतो नास्तिताविकल्पस्तत्प्रसूतत्वादेव कथं स्वातन्त्र्यं परि-हराति? इति चिन्तनीयम्, अन्यथाभूतेऽर्थे तथापरिच्छेदानुभव-संस्कारानुपपत्तेः, अतथाभूताच्च ततो न नास्तिताविकल्पप्रसू-तिरिति भावनीयम्। एतेन यदि प्रत्यक्षं प्रमाणं पदार्थमात्रा-स्वेव लब्धप्रतिष्ठं तासामेवावगमो युक्तस्तत्र व्यापारसम्भवात् अव्यापारेऽपि परिच्छेदे रूपप्रवृत्तेऽपि रसावसायोऽशक्यपरि-हारः संपद्येतेति यदुच्यते परैः, तदपि प्रतिक्षिप्तमिति, पदा-र्थमात्राणामेवोक्तवद्भावाभावात्मकत्वात्, अन्यथा तन्मात्रता-नुपपत्तेः, इतरेतराभावात्मकत्वे तत्तद्भावसिद्धेः ॥

यदपि चोक्तं पूर्वपक्षे, यतोऽभावस्य कृत्याक्रियासूपरतव्यापार-तयाऽभावत्वमिति। एतदपि न नः नास्माकम्, बाधायै। कुत इत्याह- **पररूपेणाऽर्थक्रियाऽकरणात्, तद्रूपस्य च** पररूपस्य च, **तत्र** वस्तुनि, **अभावात्। ततश्च यद्यसावपि कार्यक्रियासु कक्षां बध्नीयात् को भा-वादभावस्य भवता विशेषो दर्शितः स्यादित्येतदप्यत्र**ोदितपक्षे, **अन-**

वकाशमेव । कुत इत्याह– **तथा** तेन पररूपभावप्रकारेण, कार्यक्रियाऽकरणादिति । अतो व्युपरतेऽप्यक्षव्यापारे परनीत्याऽपि, अर्थपरिच्छेदानुभवसंस्कारप्रसूतो नास्तिताविकल्पस्तत्प्रसूतत्वादेवार्थपरिच्छेदानुभवसंस्कारप्रसूतत्वादेव, कथं स्वातन्त्र्यं परिहरति भावमात्रवस्त्वनुभवपारतन्त्र्यासिद्धेः, इति चिन्तनीयम् । एतदेव भावयति– **अन्यथाभूतेऽर्थे** भावमात्रे, तथा उभयविकल्पजनकत्वेन, परिच्छेदानुभवसंस्कारानुपपत्तेः कारणात्, अतथाभूताच्च ततस्तथापरिच्छेदानुभवसंस्कारात्, न नास्तिताविकल्पप्रसूतिः, न हि शुक्लपरिच्छेदानुभवसंस्कारात् पीतविकल्पप्रसूतिरिति भावनीयम् । **एतेनेत्यादि** । एतेनाऽनन्तरोदितेन न्यायेन, यदि प्रत्यक्षं प्रमाणं पदार्थमात्रास्वेव स्वलक्षणरूपासु, लब्धप्रतिष्ठं वर्तते, ततस्तासामेव पदार्थमात्राणाम्, अवगमो युक्तः।कुत इत्याह– **तत्रेत्यादि** । तत्र तासु पदार्थमात्रासु, व्यापारसंभवात् प्रत्यक्षस्य, अव्यापारेऽपि न विद्यते व्यापारो यस्मिन् प्रक्रमात् प्रत्यक्षस्य तदव्यापारं विषयान्तरमभावादि तस्मिन्नपि तद्विषयेऽपि, परिच्छेदेऽभ्युपगम्यमाने सामर्थ्यात् प्रत्यक्षस्यैव । किमित्याह– **रूपप्रवृत्तेऽपि** परिच्छेदकत्वेन प्रत्यक्षे, रसावसायो रसपरिच्छेदः । किमित्याह– **अशक्यपरिहारः संपद्येत** अव्यापारेऽपि विषये तत्परिच्छेदसिद्धेरित्यभिप्रायः, इत्येतद् यदुच्यते परैः स्याद्वादभङ्गादौ दिवाकरादिभिः, तदपि प्रतिक्षिप्तं निराकृतमेवेति । कुत इत्याह– **पदार्थमात्राणामेवोक्तवद्भावाभावात्मकत्वात्** कारणात् । इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यमित्याह– **अन्यथा तन्मात्रतानुपपत्तेः** पदार्थमात्रतानुपपत्तेः । कथमित्याह– **इतरेत्यादि** । इतरेतराभावात्मकत्वे सति, तत्तद्भावसिद्धेः पदार्थमात्राणां पदार्थमात्रभावसिद्धेः, अन्यथा तत्सांकर्यमनिवारणीयमित्यर्थः ॥

ततश्च प्रत्यक्षं प्रमाणं पदार्थमात्रास्वेव लब्धप्रतिष्ठं तासामेवावगमो युक्तस्तत्र व्यापारसम्भवादित्यत्राविसंवाद एव, किन्तु यथावस्थितानामवगमे कथमेकरूपताऽवगमस्य ? इति चिन्तनीयम् । अभावे व्यापाराभावादिति चेत् । न, भावानुविद्धत्वेन

तस्य व्यापाराभावासिद्धेः, यथावस्थितार्थप्रकाशनस्वभावत्वात्, तासां च तथाऽवस्थितत्वात्; अन्यथा तद्ग्रहणायोगात्। एवं चाव्यापारेऽपि परिच्छेदे रूपप्रवृत्तेऽपि रसावसायोऽशक्यपरिहारः संपद्येतेत्येतदुक्तिमात्रम्, अभिमतविषये व्यापारस्य दर्शितत्वात्। न चैवमनभिमते रसादावसौ, तस्य तत्प्रकाशनस्वभावत्वासिद्धेः, इति न तत्र रसावसायापत्तिरेव, कुतोऽस्याशक्यपरिहारता? इति। अतो भावमात्रस्यैवाभावत्वानुपपत्तेः, लोकानुभवयुक्तिविरोधात्, अन्यविवेकविशिष्टतायाश्च परपक्षेऽयोगात्, तुच्छत्वेन तस्य तेन संबन्धानुपपत्तेः, तादात्म्यतदुत्पत्त्यभावात्, विवेकस्य वस्तुताशक्तेः, अप्रतिबद्धस्य च विशेषणत्वायोगात्, अतिप्रसङ्गात्, उभयरूपमेव तदिति प्रतिपत्तव्यम्, अन्यथा तदनुपपत्तेरिति॥

ततश्चेत्यादि। ततश्चैवं च सति, प्रत्यक्षं प्रमाणं पदार्थमात्रास्वेव लब्धप्रतिष्ठं तासामेवावगमो युक्तस्तत्र व्यापारसंभवादित्यत्राऽविसंवाद एव वस्तुस्थित्याऽऽवयोः, किन्तु यथावस्थितानां पदार्थमात्राणाम्, अवगमे कथमेकरूपताऽवगमस्योभयरूपत्वात् तासाम्, इति चिन्तनीयमेतत्। पराभिप्रायमाह— अभावे व्यापाराभावादिति चेत्, एकस्वरूपताऽवगमस्य। इत्येतदाशङ्क्याह— नेत्यादि। न नैतदेवम्, भावानुविद्धत्वेन हेतुना, तस्याऽभावस्य, व्यापाराभावासिद्धेस्तत्रावगमस्येति। असिद्धिमेवाह— तथावस्थितार्थप्रकाशनस्वभावत्वात् अवगमस्येति प्रक्रमः, तासां च पदार्थमात्राणां, तथोभयरूपतयाऽवस्थितत्वात्। इत्थञ्चैतदङ्गीकर्त्तव्यमित्याह— अन्यथा उभयरूपतानभ्युपगमे, तद्ग्रहणायोगात् पदार्थमात्राणां ग्रहणायोगात्, भावमात्रतयेति भावः। एवं च सति अव्यापारेऽपि परिच्छेदे रूपप्रवृत्तेऽपि रसावसायोऽशक्यपरिहारः संपद्येतेत्येतत् पूर्वपक्षोदितम्, उक्तिमात्रं निरर्थकम्। कुत इत्याह— अभिमतविषये अभावाख्ये, व्यापारस्यावगमसंबन्धिनः, दर्शितत्वात्। न चैवमित्यादि। न चैवमभाववत्, अनभिमते रसादौ

विषये, असाववगमव्यापारः। कुत इत्याह– **तस्येत्यादि**। तस्य प्रक्रमाद् रूपावगमस्य, तत्प्रकाशनस्वभावत्वासिद्धेः रसप्रकाशनस्वभावत्वासिद्धेः, इत्येवम्, न तत्र रसावसायापत्तिरेवातत्स्वभावतया; कुतोऽस्य रसावसायस्य, अशक्यपरिहारतेति नैवेत्यर्थः । **अत इत्यादि**। अतः स्थितमेतदुभयरूपमेव तदिति प्रतिपत्तव्यमिति योगः । हेतूनाह— **भावमात्रस्यैव** अभावाविशिष्टस्य, अभावत्वानुपपत्तेः; अनुपपत्तिश्च लोकानुभवयुक्तिविरोधात्, भावस्य ह्यभावत्वे लोकादिविरोधः प्रकटः। अन्यविवेकविशिष्टो भावोऽभाव इति मोहापोहायाह–**अन्यविवेकविशिष्टतायाश्च** भावगतायाः, परपक्षेऽयोगात्। अयोगे कारणमाह–**तुच्छत्वेन** तस्याऽन्यविवेकाभावस्य, तेन भावेन सह, संबन्धानुपपत्तेः; अनुपपत्तिश्च तादात्म्यतदुत्पत्त्यभावाद् भावविवेकयोरिति। इहैव युक्तिमाह– **विवेकस्य वस्तुताशक्तेः** प्रतिबन्धासिद्ध्यैव। अप्रतिबद्ध एवायं विशेषणं भविष्यतीत्याशङ्कानिरासार्थमाह–**अप्रतिबद्धस्य च** अन्यविवेकस्य, विशेषणत्वायोगाद् भावं प्रति; अयोगश्चातिप्रसङ्गाद् यस्य कस्यचिद् विशेषणत्वापत्तेः। अत उभयरूपमेव भावाभावारूपतया, तद् वस्तु, इत्येवम्, प्रतिपत्तव्यम्। अन्यथैवमनभ्युपगमे, तदनुपपत्तेर्वस्त्वनुपपत्तेरिति ॥

आह–एवमप्यस्तिनास्तीतिविकल्पौ स्वस्वरूपनियतौ न युज्येते, तत्त्वतः शबलवस्तुबलोत्पत्तेरिति। उच्यते– को वा किमाह ?, किन्तु नेमौ स्वस्वरूपनियतावेव, क्षयोपशमभेदात्, प्रधानोपसर्जनभावत इतरेतराक्षेपेण प्रवृत्तेरिति ।

उक्तं च—

"अयमस्तीति यो ह्येष भावे भवति निश्चयः ।
नैष वस्त्वन्तराभावसंवित्त्यनुगमादृते ॥ १ ॥
नास्तीत्यपि न संवित्तिर्न वस्त्वनुगमं विना ।
ज्ञानं न जायते किञ्चिदुपष्टम्भनवर्जितम्" ॥२॥ इति ।

एतेन यौगपद्यमपि प्रत्युक्तम्, क्षयोपशमवैचित्र्यादिति ॥

आहेत्यादि। आहैवमप्यस्तिनास्तीतिविकल्पौ यथोदितौ, स्वस्वरूपनियतौ प्रत्येकरूपतया, न युज्येते। कुत इत्याह— तत्त्वतः परमार्थेन, शबलवस्तुबलोत्पत्तेः सदसद्रूपवस्तुसामर्थ्योत्पत्तेर्द्वयोरपीति। उच्यते अत्र समाधिः, को वा किमाह इत्थमेवैतत्, किन्तु नेमौ अस्तिनास्तीतिविकल्पौ, स्वस्वरूपनियतावेवैकान्ततः प्रत्येकरूपतया। कुत इत्याह— क्षयोपशमभेदाद् द्रव्यादिनिमित्तात्, प्रधानोपसर्जनभावतः इतरेतराक्षेपेणाऽस्तित्वाद्यपेक्षया प्रवृत्तेस्तयोरिति। उक्तं चान्यैरपि, अयमस्तीत्येवम्, यो ह्येष भावे सत्तारूपे, भवति निश्चयस्तदुत्थः, नैष भवति, वस्त्वन्तराभावसंवित्त्यनुगमादृते तत्तदभावसंवित्पूर्वक इत्यर्थः। नास्तीत्यपि च संवित्तिर्न वस्त्वनुगमं विना तुच्छाऽसदाश्रयैव, एवं विज्ञानं न जायते, किंचिदुपष्टम्भनवर्जितं निरालम्बनमिति। एतेनेत्यादि। एतेन तत्त्वतः क्षयोपशमभेदनिबन्धनगर्भेणाऽनन्तरोदितपरिहारेण, यौगपद्यमप्यनन्तरोदितविकल्पयोः, अपिशब्दादेकत्वमपि निमित्ताभेदद्वाराऽऽयातम्, प्रत्युक्तं निराकृतम्। कुत इत्याह— क्षयोपशमवैचित्र्यात् स ह्यनेकधर्मात्मके वस्तुनि कस्यचित् कश्चिद् यस्तथा प्राथम्यादिभेदेन तद्धेतुरिति ॥

यच्चोक्तम्— न च कार्यद्वारेणापि सदसद्रूपं वस्तु प्रतिपत्तुं शक्यते, यतो नोभयरूपं कार्यमुपलभ्यत इत्यादि। एतदप्यनवकाशम्, वस्तुस्थित्योभयरूपस्योपलम्भस्य साधितत्वात्। न च तत् कार्यकरणे प्रवर्तमानं केनचिदाकारेण करोति, केनचिद् न करोति, एकस्य करणाकरणविरोधादित्याद्यप्यसारम्, विरोधासिद्धेः। तथाहि— पर्यायात्मना करोति, द्रव्यात्मना न करोतीति कुत एकस्य करणाकरणविरोधः? इति। अथवा स्वकार्यकर्तृत्वेन करोति, कार्यान्तराकर्तृत्वेन न करोति, अतः केनाचिदाकारेण करोति, केनचिद् न करोतीति कोऽत्र विरोधः?॥

अधिपस्त्वीशो नेता परिवृढोऽधिभूः ॥ २२ ॥
पतीन्द्रस्वामिनाथार्याः प्रभुर्भर्तेश्वरो विभुः ।
ईशितेनो नायकश्च

अधिपातीति अधिपः ॥ १ ॥ ईष्टे ईशः ॥ २ ॥ नयति नियुङ्क्ते नेता ॥३॥ परिवर्हति परिवृंहति वा परिवृढः "क्षुब्धविरिब्ध-" ॥४।४।७०॥ इति साधुः॥४॥ अधि उपरि भवति अधिभूः ॥ ५ ॥ २२ ॥ पातीति पतिः "पातेर्वा" ॥ (उणा--६५९) ॥ इति किदतिः ॥६॥ इन्दनाद् इन्द्रः "भीवृधि-" ॥ (उणा--३८७) ॥ इति रः ॥ ७ ॥ स्वमस्यास्तीति स्वामी "स्वाद् मिन्नीशे" ॥ ७।२।४९ ॥ इति मिन् दीर्घश्च ॥ ८ ॥ नाथति ईष्टे नाथः॥९॥ अर्यते सेव्यते अर्यः "स्वामिवैश्येऽर्यः" ॥ ५।१।३३ ॥ इति साधुः ॥ १० ॥ प्रभवति प्रभुः "शंसंस्वयंविप्राद् भुवो डुः" ॥ ५।२।८४ ॥ इति डुः ॥ ११ ॥ बिभर्ति पुष्णाति भर्ता ॥ १२ ॥ ईशनशीलः ईश्वरः ॥ १३ ॥ विभवति विभुः ॥ १४॥ ईष्टे ईशिता ॥ १५ ॥ एति स्वामित्वमिनः "जीण्शी-" ॥ (उणा--२६१) ॥ इति नक् ॥ १६ ॥ नयति नायकः ॥ १७ ॥

नियोज्यः परिचारकः ॥ २३ ॥
डिङ्गरः किङ्करो भृत्यश्चेटो गोप्यः पराचितः ।
दासः प्रेष्यः परिस्कन्दो भुजिष्यपरिकर्मिणौ ॥ २४ ॥
परान्नः परपिण्डादः परजातः परैधितः ।

नियोक्तुं शक्यो नियोज्यः॥१॥ परिचरति परिचारकः, प्रतिचरोऽपि॥२॥२३॥ डिप्यते क्षिप्यते डिङ्गरः "जठरकक्कर-" ॥ (उणा--४०३) ॥ इत्यादिशब्दाद् निपात्यते ॥३॥ किं करोमीत्याज्ञां प्रतीक्षते किंकरः "किंयत्तद्बहोरः" ॥५।१।१०१॥ इति अः ॥ ४ ॥ भरणीयो भृत्यः "भृगोऽसंज्ञायाम्" ॥ ५ । १ । ४५ ॥ इति क्यप् ॥ ५ ॥ चेटति चेटः ॥ ६ ॥ गोपनीयो गोप्यः ॥ ७ ॥ परैराचीयते बध्यते पराचितः ॥ ८ ॥ दासते सुखं स्वामिनेऽर्चि दासः ॥ ९ ॥ प्रेषणीयः प्रेष्यः ॥ १० ॥ परिस्कन्दते आक्रम्य नियुज्यते परिस्कन्दः ॥ ११ ॥ भुङ्क्ते स्वाम्युच्छिष्टं भुजिष्यः "रुचिभुजिभ्यां किष्यः" ॥ (उणा—३८४) ॥ इति किष्यः ॥ १२ ॥ परितः कर्माऽस्यास्ति परिकर्मी, शिखादित्वादिन् ॥ १३ ॥ २४ ॥ परस्याऽन्नमस्य परान्नः ॥ १४ ॥ परस्य पिण्डमत्ति परपिण्डादः ॥ १५ ॥ परेण जातः परजातः ॥ १६ ॥ परैरेध्यते वर्ध्यते परैधितः ॥ १७ ॥ परान्नादयश्चत्वारः पृथगेकार्था इत्यन्ये ॥

भृतके भृतिभुग् वैतानिकः कर्मकरोऽपि च ॥ २५ ॥

भ्रियते स्म स्वार्थे के भृतकः, तत्र ॥ १ ॥ भृतिर्वेतनं भुङ्क्ते भृतिभुक् ॥ २ ॥

वेतनेन जीवति वैतनिकः " वेतनादेर्जीवति" ॥ ६ । ४ । १५ ॥ इतीकण् ॥ ३ ॥ कर्म करोति कर्मकरः " भृतौ कर्मणः" ॥ ५।१।१०४ ॥ इति टः ॥ ४ ॥ २५ ॥

स निर्भृतिः कर्मकारः

स भृतको निर्वेतनः कर्म कुर्वन् कर्मकारः ॥ १ ॥

भृतिः स्याद् निष्क्रयः पणः ।
कर्मण्या वेतनं मूल्यं निर्वेशो भरणं विधा ॥ २६ ॥
भर्मण्या भर्म भृत्या च

भ्रियतेऽनया भृतिः ॥ १ ॥ निष्क्रयणं निष्क्रयः ॥ २ ॥ पण्यते आभाष्यते पणः "पणेर्माने" ॥ ५ । ३ । ३२ ॥ इत्यल् ॥ ३ ॥ कर्माणि साधुः कर्मण्या ॥ ४ ॥ वीयतेऽश्यते वेतनं " वीपतिंपटिभ्यस्तनः" ॥ (उणा–२९२) ॥ इति तनः ॥ ५ ॥ मूलेन आनाम्यं मूल्यं " हृद्यपद्य-" ॥ ७ । १ । ११ ॥ इति यः ॥ ६ ॥ निर्विश्यते भुज्यते निर्वेशः ॥ ७ ॥ भ्रियतेऽनेन भरणम् ॥ ८ ॥ विधीयतेऽनया विधा ॥ ९ ॥ २६ ॥ भर्मणि साधुर्भर्मण्या ॥ १० ॥ भ्रियतेऽनेन भर्म " मन् "॥ (उणा– ९११) ॥ इति मन् ॥ ११ ॥ भ्रियतेऽनया भृत्या "भृगो नाम्नि" ॥ ५ । ३ । ९८ ॥ इति क्यप् ॥ १२ ॥

भोगस्तु गणिकाभृतिः ।

भुज्यते भोगः , गणिकाया भृतिर्वेतनम् ॥ १ ॥

शेषश्चात्र– भाटिस्तु गणिकाभृतौ ॥

खलपूः स्याद् बहुकरः

खलं पुनाति खलपूः ॥ १ ॥ बहु करोति बहुकरः संमार्जकः, बहुधान्यार्जक इत्यन्ये ॥ २ ॥

भारवाहस्तु भारिकः ॥ २७ ॥

भारं वहति भारवाहः ॥ १ ॥ भारोऽस्त्यस्य भारिकः ॥ २ ॥ २७ ॥

वार्तावहे वैवधिकः

वृत्तिर्जीविकाऽस्त्यस्यां वार्ता अन्नाद्यम् , वार्ताया वहो वार्तावहः, तत्र ॥ १ ॥ वधो भारः पर्याहारो वा तेन हरति वैवधिकः, विवधवीवधिकावपि; " विववीवधाद् वा" ॥ ६ । ४ । २५ ॥ इतीकण् ॥ २ ॥

भारे विवधवीवधौ ।

विवध्यते विवधः "न जनवधः" ॥ ४ । ३ । ५४ ॥ इति घञि वृद्धेरभावः, घञि उपसर्गस्य दीर्घत्वे वीवधः ॥ २ ॥ ३ ॥

काचः शिक्य तदालम्बः ।

कच्यते बध्यतेऽनेन काचः ॥ १ ॥ शक्नोति वोढुं शिक्यम् "शिक्यास्याढ्य-" ॥ (उणा-३६४) ॥ इति यान्तो निपात्यते। तस्य भारस्याऽऽलम्बनं तदालम्बनं तदालम्बो यत्र रज्जुपञ्जरे वोढव्यमास्ते ॥ २ ॥

भारयष्टिर्विहङ्गिका ॥ २८ ॥

भारोद्वहनार्था चतुर्दण्डिका यष्टिर्भारयष्टिः शिक्याधारः, स्कन्धग्राह्यः लगुड इति द्रमिलाः; विहङ्गप्रतिकृतिश्चर्म्मादिमयी विहङ्गिका, या भित्त्यादौ लम्बमाना स्थाप्यते, प्रयाणके च संधार्यते । विहङ्गमेत्येके ॥ १ ॥ २८ ॥

शूरश्चारभटो वीरो विक्रान्तश्च

शूरयते शूरः ॥ १ ॥ चारेण गमनेन भटति युद्धमाकाङ्क्षति चारभटः ॥ २ ॥ अजति क्षिपति शत्रून् वीरः "ऋज्यजि-" ॥ (उणा-३८८) ॥ इति रक्, वीरयत इति वा ॥ ३ ॥ विक्रामति उत्सहते स्म विक्रान्तः ॥ ४ ॥

अथ कातरः ।

दरितश्चकितो भीतो भीरुभीरुकभीलुकाः ॥ २९ ॥

कायति कातरः "अनिकाभ्यां तरः" ॥ (उणा-४३७) ॥ इति तरः, ईषत्तरति वा कातरः ॥१॥ दरः संजातोऽस्य दरितः॥२॥चकति बिभेति स्म चकितः॥३॥बिभेति स्म भीतः ॥ ४ ॥ बिभेतीत्येवंशीलो भीरुः, भीरुकः, भीलुकः "भियो रुरुकलुकम्" ॥५।२।७६॥ इति साधवः ॥५॥६॥७॥ "अधीरे कातरः" इत्यमरः॥२९॥

शेषश्चात्र—

त्रस्नुत्रस्तौ तु चकिते ॥

विहस्तव्याकुलौ व्यग्रे

विगतौ किङ्कर्तव्यतामूढत्वाद् हस्तावस्य विहस्तः ॥ १ ॥ विशेषेणाकुलो व्याकुलः ॥ २ ॥ विगतमग्रमस्य व्यग्रस्तत्र विशेषेण अगति वा ॥ ३ ॥

कान्दिशीको भयद्रुते ।

कां दिशं व्रजामि इत्याकुलः कान्दिशीकः, पृषोदरादित्वात्साधुः, भयेन द्रुतः पलायितो भयद्रुतः, तत्र ॥ १ ॥

उत्पिञ्जलसमुत्पिञ्जपिञ्जला भृशमाकुले ॥ ३० ॥

उत्पिञ्जयतीति उत्पिञ्जलः ॥१॥ समुत्पिञ्जयति समुत्पिञ्जः ॥ २ ॥ पिञ्जयति पिञ्जलः, भृशमत्यर्थमाकुले ॥ ३ ॥ ३० ॥

महेच्छे तूद्भटोदारोदात्तोदीर्णमहाशयाः ।
महामना महात्मा च

महती इच्छा अस्य महेच्छस्तत्र ॥ १ ॥ उद्भटति उद्भटत्युद्भटः ॥ २ ॥ साधुभिरुदर्यते गम्यते उदारः ॥ ३ ॥ उत्कर्षेणादीयते गम्यते उदात्तः ॥ ४ ॥ उदीर्यते स्म उदीर्णः ॥ ५ ॥ महानाशयोऽस्य महाशयः ॥ ६ ॥ महद् मनोऽस्य महामनाः ॥ ७ ॥ महान् आत्माऽस्य महात्मा ॥ ८ ॥

कृपणस्तु मितम्पचः ॥ ३१ ॥
कीनाशस्तद्धनः क्षुद्रकदर्यदृढमुष्टयः ।
किम्पचानः

कल्पते कृपणः "कॄगॄपॄकृपि-" ॥ (उणा–१८८) ॥ इति अणक् ॥ १ ॥ मितं पचति मितंपचः "परिमाणार्थमितनखात् पचः" ॥ ५ । १ । १०९ ॥ इति खः ॥२॥३१॥ कनति दीप्यते तृष्णया कीनाशः "कनेरीश्चातः" ॥ (उणा–५३४) ॥ इत्याशः ॥ ३ ॥ तदेव धनमस्य तद्धनः ॥ ४ ॥ क्षुद्यतेऽल्पत्वात् क्षुद्रः "ऋज्याजि-" ॥ (उणा–३८८) ॥ इति रक् ॥ ५ ॥ कुत्सितोऽर्यः स्वामी कदर्यः ॥ ६ ॥ दृढा मुष्टिरस्य दृढमुष्टिः ॥ ७ ॥ किञ्चित् पचति किम्पचानः "मुमुचान-" ॥ (उणा–२७८) ॥ इति बहुवचनादानान्तो निपात्यते ॥ ८ ॥

दयालुस्तु कृपालुः करुणापरः ॥ ३२ ॥
सूरतः

दयत इत्येवंशीलो दयालुः "शीङ्श्रद्धानिद्रा-" ॥ ५ । २ । ३७ ॥ इत्यालुः ॥ १ ॥ कृपाऽस्त्यस्य कृपालुः "कृपाहृदयादालुः" ॥ ७ । २ । ४२ ॥ इत्यालुः ॥ २ ॥ करुणायां परः करुणापरः ॥३॥३२॥ सुष्ठु रमते कृपायां सूरतः "पुतपित्त-" ॥ (उणा–२०४) ॥ इति तान्तो निपात्यते ॥ ४ ॥

अथ दया शूकः कारुण्यं करुणा घृणा ।
कृपाऽनुकम्पाऽनुक्रोशः

दयन्तेऽनया दया, भिदादित्वादङ् ॥ १ ॥ शवन्ति गच्छन्ति परदुःखप्रहाणेच्छामनेन शूकः पुंक्लीबलिङ्गः "घुयुहिपितुशोर्दीर्घश्च" ॥ (उणा–२४) ॥ इति कः ॥ २ ॥ करुणस्य भावः कारुण्यम्, करुणैव वा भेषजादित्वात् स्वार्थे ट्यण् ॥३॥ किरति चित्तं करुणा "ऋकृवृ-" ॥ (उणा–१९६) ॥ इत्युणः ॥ ४ ॥ घ्रियन्तेऽनया घृणा; घृण्यन्तेऽनयेति वा ॥ ५ ॥ कृपणं कृपा "मृगयेच्छा-"॥५।३।१०१॥

इति साधुः ॥ ६ ॥ अनुकम्पनं अनुकम्पा ॥ ७ ॥ अनुक्रोशन्ति समदुःखा भवन्त्य-
नेन अनुक्रोशः ॥ ८ ॥

हिंस्रे शरारुघातुकौ ॥ ३३ ॥

हिंसनशीलो हिंस्रः " स्म्यजसहिंस- " ॥ ५।३।७९ ॥ इति रः, तत्र ॥ १ ॥
शृणातीत्येवंशीलः शरारुः " शृवन्देरारुः " ॥ ५।२।३५ ॥ इत्यारुः ॥ २ ॥ हन्ती-
ति घातुकः " शृकमगम- " ॥५।२।४०॥ इत्युकण् ॥ ३ ॥ ३३ ॥

व्यापादनं विशरणं प्रमयः प्रमापणं
निर्ग्रन्थनं प्रमथनं कदनं निबर्हणम् ।
निस्तर्हणं विशसनं क्षणनं परासनं
प्रोज्जासनं प्रशमनं प्रतिघातनं वधः ॥ ३४ ॥
प्रवासनोद्वासनघातनिर्वा-
सनानि संज्ञप्तिनिशुम्भहिंसाः ।
निर्वापणालम्भनिसूदनानि
निर्यातनोन्मन्थसमापनानि ॥ ३५ ॥
अपासनं वर्जनमारपिञ्जा-
निष्कारणक्राथविशारणानि ।

अत्र अहिंसार्था अपि धातवः उपसर्गवशाद् हिंसार्था ज्ञेयाः, अकर्मकास्तु
णिजा सकर्मकाः; व्यापादनमिति विआङ्पूर्वात् पदेर्णिग्यनट् ॥ १ ॥ शृश् हिंसायां
विशरणम् ॥२॥ मीग्श् हिंसायामलि प्रमयः पुंक्लीबलिङ्गः " कदनं प्रमयोऽस्त्रियाम्"
इत्यमरशेषः ॥ ३ ॥ मीनातेरेव स्वार्थे णिचि " मिग्मीगोऽखलचलि " ॥४।२।८॥
इत्यात्वेऽनटि च प्रमापणम् ॥ ४ ॥ ग्रथुङ् कौटिल्ये निर्ग्रन्थनम् ॥ ५ ॥ मथे वि-
लोडने प्रमथनम् ॥ ६ ॥ कदेः सौत्रस्य कदनम् ॥ ७ ॥ निपूर्वाद् बृहेर्बर्हेर्वा निब-
र्हणम् ॥ ८ ॥ तृहेर्हिंसार्थस्य निष्पूर्वस्य, स्तृहेर्वा निपूर्वस्य निस्तर्हणम् ॥ ९ ॥ शसू
हिंसायां विशसनम् ॥ १० ॥ क्षणूग् हिंसायां क्षणनम् ॥ ११ ॥ परापूर्वस्याऽस्यतेः
परासनम् ॥ १२ ॥ जसण् हिंसायां प्रोज्जासनम् ॥ १३ ॥ प्रशमेः प्रशमनम् ॥१४॥
हन्तेः स्वार्थणिजन्तस्य प्रतिघातनम् ॥ १५ ॥ हननं वधः " हनो वा वध् च "
॥ ५।३।४६ ॥ इत्यल् ॥ १६ ॥ ३४ ॥ प्रवसतः प्रयुक्तिः प्रवासनम्, एवमुद्वासनम्
॥ १७ ॥ १८ ॥ हननं घातः ॥ १९ ॥ निर्वसतः प्रयुक्तिर्निर्वासनम् ॥ २० ॥
संज्ञपनं संज्ञप्तिः " सातिहेति- " ॥ ५।३।९४ ॥ इति क्तिः ॥२१॥ निशुम्भनं नि-
शुम्भः ॥ २२ ॥ हिंसनं हिंसा ॥ २३ ॥ पैं ओवैं शोषणे इत्यस्य निष्पूर्वस्य णिगि

निर्वापणम् ॥ २४ ॥ आलम्भनमालम्भः ॥ २५ ॥ षूदि क्षरणे निसूदनम् ॥२६॥ निष्पूर्वस्य यतणो णिचि निर्यातनम् ॥ २७ ॥ उन्मथ्नातेर्घञि उन्मन्थः ॥ २८ ॥ संपूर्वस्य आप्नोतेः समापनम् ॥ २९ ॥ ३५ ॥ अपादस्यतेरपासनम् ॥ ३० ॥ वर्ज्यते वर्जनम् ॥ ३१ ॥ मृश् हिंसायां स्वार्थणिचि अलि च मारः ॥ ३२ ॥ पिजुण् हिंसादौ अलि पिञ्जः ॥ ३३ ॥ कृश् हिंसायाम् स्वार्थणिचि निष्कारणम् ॥३४॥ क्रथण् हिंसायां अचि क्राथः ॥ ३५ ॥ शृश् हिंसायां स्वार्थणिचि विशारणम् ॥३६॥

स्युः कर्तने कल्पनवर्धने च

छेदश्च

कृत्यते कर्तनम्, तत्र ॥१॥ कल्प्यते कल्पनम् ॥२॥ वर्ध्यते वर्धनम् ॥ ३ ॥ छेदनं छेदः ॥ ४ ॥

घातोद्यत आततायी ॥ ३६ ॥

घातोद्यतो वधोद्युक्तः संनद्धः सन् यो वधार्थमुद्यतः स आततः, तादृशः सन् एति वधार्थं धावत्याततायी, आततं पलायमानं वा तयते आततायी, वध उपलक्षणं यत्स्मृतिः—

"अग्निदो गरदश्चैव शस्त्रपाणिर्धनापहः ।
क्षेत्रदारहरश्चैव षडेते आततायिनः" ॥ १ ॥ ३६ ॥

स शैर्षच्छेदिकः शीर्षच्छेद्यो यो वधमर्हति ।

शीर्षच्छेदमर्हति शैर्षच्छेदिकः "तमर्हति-" ॥ ६ । ४ । १७७ ॥ इतीकण् ॥ १ ॥ शीर्षच्छेद्यः "शीर्षच्छेदाद् यो वा" ॥६।४।१८४॥ इति यः ॥ २ ॥

प्रमीत उपसम्पन्नः परेतप्रेतसंस्थिताः ॥ ३७ ॥

नामालेख्ययशःशेषो व्यापन्नोपगतौ मृतः ।

परासुः

प्रमीयते स्म प्रमीतः ॥ १ ॥ उपसंपद्यते स्म उपसंपन्नः ॥ २ परैति लोकान्तरे परेतः ॥ ३ ॥ प्रैति स्म प्रेतः ॥ ४ ॥ संतिष्ठते स्म संस्थितः ॥ ५ ॥ ३७ ॥ नामालेख्ययशःशब्देभ्यः परः शेषः, तेन नामशेषः, आलेख्यशेषः, यशःशेषः, नामैव शेषमस्येत्यादि कृत्वा ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ व्यापद्यते स्म व्यापन्नः ॥ ९ ॥ उपगच्छति स्म उपगतः ॥ १० ॥ म्रियते स्म मृतः ॥ ११ ॥ परागता असवः प्राणा अस्य परासुः ॥ १२ ॥

तदहे दानं तदर्थमौर्ध्वदेहिकम् ॥ ३८ ॥

तस्य मृतस्य अह्नि दिवसे, तमुद्दिश्य दानं पिण्डोदकादि, ऊर्ध्वं देहाद् भवमौ-

र्ध्वदेहिकम्, अध्यात्मादित्वादिकण्, एकदेशविकृतत्वादूर्ध्वदेहिकम्, अनुशतिकादिपाठमताश्रयणे तु उभयपदवृद्धौ और्ध्वदैहिकमपि ॥ १ ॥ ३८ ॥

मृतस्नानमपस्नानं

मृते स्नानं मृतस्नानम्, अपकृष्टं स्नानमपस्नानम् ॥ १ ॥

निवापः पितृतर्पणम् ।

नितरामुप्यते दीयते निवापः, पितॄणां तर्पणम् पितृतर्पणम् ॥ १ ॥

चितिचित्याचितास्तुल्या

चीयते चितिः ॥ १ ॥ चितैव चित्या, मर्तादित्वाद् यः ॥२॥ चीयते चिता ॥ ३ ॥ एते प्रेतदाहार्थे अग्न्याधाने वर्तन्ते ॥

ऋजुस्तु प्राञ्जलोऽञ्जसः ॥ ३९ ॥

अर्ज्यते ऋजुः "अर्जेर्ऋज् च" ॥ (उणा--७२२) ॥ इति उः ॥ १ ॥ प्राञ्जलयति अञ्जलिं प्रबध्नाति प्राञ्जलः, प्राज्यते अभिगम्यते इति वा ॥ २ ॥ अञ्जोऽस्त्यस्य अञ्जसः ॥ ३ ॥ ३९ ॥

दक्षिणे सरलोदारौ

दक्षते दक्षिणः "द्रुहृवृहिदक्षिभ्य इनः" ॥ (उणा–१९४) ॥ इति इनः, तत्र ॥ १ ॥ सरति सरलः "मृदिकन्दि-" ॥ (उणा–४६५) इत्यलः ॥ २ ॥ उदर्यते उदारः ॥ ३ ॥

शठस्तु निकृतोऽनृजुः ।

शठ कैतवे च, शठति शठः, शाम्यतीति वा "शमेर्ढक् च वा" ॥ (उणा–१६५) ॥ इति ठः, एकदेशविकृतत्वात् शण्ठोऽपि ॥ १ ॥ निकृणोति हिनस्ति निकृतः ॥ २ ॥ न ऋजुः अनृजुः ॥ ३ ॥

क्रूरे नृशंसनिस्त्रिंशपापाः

कृन्ततीति क्रूरः "कृतेः कृकृच्छ्रौ च" ॥ (उणा–३९५) ॥ इति रः, तत्र ॥ १ ॥ नॄन् शंसति हिनस्ति नृशंसः ॥ २ ॥ निस्त्रिंश इव घातुकत्वाद् निस्त्रिंशः ॥ ३ ॥ पापमस्यास्ति पापः ॥ ४ ॥

धूर्तस्तु वञ्चकः ॥ ४० ॥

व्यंसकः कुहको दाण्डाजिनिको मायिजालिकौ ।

धूर्वति हिनस्ति धूर्तः "शॄरी-" ॥ (उणा–२०१) इति तः कित् ॥ १ ॥

वञ्चयते वञ्चकः ॥ २ ॥ ४० ॥ व्यंसयति च्छलयति व्यंसकः, विगतावंसौ यस्
व्यंसः, तत्तुल्यो वा ॥ ३ ॥ कुहयते विस्मापयते कुहकः, कुहकमिन्द्रजालं वा य
स्यास्ति ॥ ४ ॥ दण्डश्च अजिनं च दम्भोपलक्षणत्वाद् दण्डाजिनं दम्भः, ते
अन्वेष्टा " दाण्डाजिनिका- " ॥ ७।१।१७१ ॥ इत्यादिना निपात्यते ॥ ५ ॥ म
याऽस्ति अस्य मायी, व्रीह्यादित्वात् इन्, मायाविमायिकावपि ॥ ६ ॥ जाले
चरति जालिकः ॥ ७ ॥

माया तु शठता शाठ्यं कुसृतिर्निकृतिश्च सा॥ ४१ ॥

मातिअनया माया " स्थाछामासा-" ॥ (उणा--३५७) इति यः ॥ १
शठस्य भावः शठता शाठ्यम् ॥२॥३॥ कुत्सिता सृतिर्हिंसार्थे कुसृतिः ॥ ४ ॥ नि
कृष्टा कृतिः निकृतिः ॥ ५ ॥ ४१ ॥

कपटं कैतवं दम्भः कूटं छद्मोपधिश्छलम् ।
व्यपदेशो मिषं लक्षं निभं व्याजः

कम्पयत्यनेन कपटं पुंक्लीबलिङ्गः " कपटकीकटादयः " ॥ (उणा--१४४)
इति साधुः, के मूर्ध्नि पटमिवाच्छादकमिति वा ॥ १ ॥ कितवस्य कर्म कैतवं, युवा
दित्वादण् ॥ २ ॥ दम्भनं दम्भः ॥ ३ ॥ कूटयति दहति अनेन कूटं पुंक्ली
बलिङ्गः ॥ ४ ॥ छाद्यते रूपमनेन छद्म " छदेरिस्मन्त्रट्क्वौ " ॥ ४ । २ । ३३
इति मनि ह्रस्वः ॥ ५ ॥ उपधीयते स्फटिकस्येव सिन्दूरमुपधिः, उपधा अपि ॥ ६
छयति छिनत्त्यनेन छलम् " छोर्डग् गादिर्वा " ॥ (उणा--४७१) ॥ इति किद
॥ ७ ॥ व्यपदिश्यते व्यपदेशोऽतद्रूपस्य ताद्रूप्यम् ॥ ८ ॥ क्रीडार्थे वञ्चनेन य
मिषति मिषम् ॥ ९ ॥ स इव लक्ष्यतेऽनेन लक्षं पुंक्लीबलिङ्गः ॥ १० ॥ नित
तदिव भाति निभम् ॥ ११ ॥ व्यजन्ति विक्षिपन्त्यनेन व्याजः स्वरूपाच्छादनम्
यल्लक्ष्यम्--"ध्यानव्याजमुपेत्य चेतयसि किम्" ॥ १२ ॥ मायादयः कपटादयः
एकार्था इत्येके, कपटादयो व्यपदेशादयश्च भिन्नार्था इत्यमरः ॥

अथ कुक्कुटिः ॥ ४२ ॥
कुहना दम्भचर्या च

कुक्कुट इव आचरति कुक्कुटति दम्भेन निभृतं चरति, कुक्कुटनं कुक्कुटि
"स्वरेभ्य इः" ॥ (उणा--६०६) ॥१॥४२॥ कुहयतेऽनया कुहना, दम्भेन परविस्मा
पनार्थं मिथ्याकल्पना ॥ २ ॥ दम्भेन चरणं " समजनिपद् ॥ ५।३।९९
इति क्यप् ॥ ३ ॥

वञ्चनं तु प्रतारणम् ।
व्यलीकमतिसन्धानं

तदन्यत्वादिविकल्पानुपपत्तेः- तयोः प्रथमक्षणस्थितिद्वितीयादिक्षणाऽस्थित्योरन्यत्वादिविकल्पैरघटमानत्वात् क्षणस्थितिधर्मसत्तायाः, तथाहि-तयोः प्रथमक्षणस्थितिद्वितीयादिक्षणाऽस्थित्योरन्यत्वम्, अनन्यत्वम्, अन्यानन्यत्वम्, अवाच्यत्वं वा स्यात्?। अन्यत्वे क्षणान्तरस्थितेरिव प्रस्तुतास्थित्यविरोधात् क्षणास्थितित्वाभावः। अनन्यत्वे प्रथमक्षणेऽप्यस्थितिः, द्वितीयादिष्वपि वा स्थितिः, अन्यथाऽनन्यत्वायोगात्, तयोरैक्ये ह्यनन्यत्वमिति भावनीयम्। अन्यानन्यत्वे विरोधः, सहानवस्थानात्। अवाच्यत्वे स्ववचनविरोधः, अवाच्यत्वेनैव वाच्यत्वात्। **स्यादेतदित्यादि**। स्यादेतदथैवं मन्यसे, द्वितीयादिक्षणास्थितौ सत्यां, प्रथमक्षणस्थितेरभावात् कारणात्, भावे वा प्रथमक्षणस्थितेः, तदनुपपत्तेर्द्वितीयादिक्षणास्थित्यनुपपत्तेः, तस्याऽसावस्थितिरिति कृत्वा। किमित्याह-**प्रतियोग्यभावात्** पक्षद्वयेऽपि, तदन्यत्वादिविकल्पानुपपत्तिः तयोः प्रथमक्षणस्थितिद्वितीयादिक्षणास्थित्योरन्यत्वादिविककल्पाऽघटमानता। एतद्भावनायैवाह-**तथाहीत्यादि**। तथाहीत्युपप्रदर्शने, द्वितीयक्षणे तदेव न भवति यत् प्रथमक्षणेऽभूदिति। उक्तं च धर्मकीर्त्तिना- न तत्र किञ्चिद् भवति न भवत्येव केवलमिति वार्त्तिके॥

नन्वेवमपि भवनादूर्ध्वमभवनात् तत्कादाचित्कत्वतस्तदुत्पत्तेः, अत एव नाशाद् भवनोन्मज्जनप्रसङ्गः। स्यादेतत्, न भवतीति भवनक्रियाप्रतिषेधमात्रमहेतुकमदः, तत्कथमस्य कादाचित्कत्वादि?। उच्यते- भवनकादाचित्कतया तत्पूर्वकत्वेन तद्धेतुत्वोपपत्तेः, अन्यथा भवनेऽप्युत्पत्त्याद्यभावः, तस्याप्यभवनक्रियाप्रतिषेधमात्रत्वात्, उभयत्र तदतिरिक्तक्रियाऽभावात्, सत्स्वभावादिजन्याजनकत्वेन हेत्वयोगतोऽहेतुकत्वापत्तेश्च। न चायं भवनक्रियाप्रतिषेधो ज्यायान्, विकल्पानुपपत्तेः, स हि भवनस्वभावस्य, अभवनस्वभावस्य वा क्रियेत?। न तावद् भवनस्वभावस्य, अशक्यत्वात्, अन्यथा भवनस्वभावत्वविरोधात्। अभवनस्व-

भावभवनक्रियाप्रतिषेधे तु प्रयासवैयर्थ्यम्, भवनापत्तिर्वा, इत्येवं च तदेव न भवतीति वाङ्मात्रमेतत्। शब्दार्थानुपपत्तेश्च, तथाहि—तदेवेति भवनस्वभावं परामृश्य न भवतीत्यभिदधतः शब्दार्थविरोधः। यदा न भवति न तदा भवनस्वभावमिति चेत्। अभवनस्वभावं तर्हि न भवतीति तदेवेति न शोभन उपन्यासः। तत् क्षणभवनस्वभावमिति चेत्। कथं द्वितीयक्षणे न भवति?। एकक्षणभवनस्वभावमिति चेत्। न ह्यसावपि नैकः। तदेकक्षणभवनस्वभावमिति चेत्। नासौ तदतिरेकेण कश्चित्। इति निबन्धनाभावतो यत्किञ्चिदेतत्॥

एतदाशङ्क्याह— नन्वेवमपीत्यादि। नन्वेवमपि तदेव न भवतीत्यस्मिन्नपि पक्षे, भवनादूर्ध्वमभवनात् कारणात्, तत्कादाचित्कत्वतस्तस्याऽभवनस्य कादाचित्कत्वेन हेतुना, तदुत्पत्तेरभवनोत्पत्तेः कारणात्, अत एवोत्पत्तेरेव हेतोः। किमित्याह—नाशात् अभवनस्य भवनोन्मज्जनप्रसङ्गः, तदभवननाशान्यथानुपपत्तेरिति भावनीयम्। स्यादेतदित्यादि। अथैवं मन्यसे, न भवतीति भवनक्रियाप्रतिषेधमात्रम्, अहेतुकमद एतत्, तत् कथमस्याऽभवनस्य, कादाचित्कत्वादि हेतुभावाधीनत्वात् कादाचित्कत्वस्य, आदिशब्दात् तन्नाशभवनोन्मज्जनग्रहः। उच्यतेऽत्र समाधिः, भवनकादाचित्कतया कारणेन, तत्पूर्वकत्वेन भवनपूर्वकत्वेन हेतुना, तद्धेतुत्वोपपत्तेः—भवनहेतुत्वोपपत्तेः, अभवनस्य यद्भवनानन्तरं तत् स एव तस्य हेतुरिति। अन्यथेत्यादि। अन्यथैवमनभ्युपगमे, भवनेऽप्युत्पत्त्याद्यभाव उत्पत्तिनाशाभावः। कुत इत्याह—तस्यापि भवनस्य, अभवनक्रियाप्रतिषेधमात्रत्वात् कारणात्। काऽभवनस्य क्रियेत्याशङ्क्याह— उभयत्र भवनेऽभवने च, तदतिरिक्तक्रियाभावाद् भवनाभवनातिरिक्तक्रियाऽभावात्। अभवनस्य नाशत्वेन हेत्वयोग इत्येतदपि समानमित्यभिधातुमाह—सत्स्वभावादिजन्याजनकत्वेन कारणेन, हेत्वयोगतः कारणात्, अहेतुकत्वापत्तेश्च भवनस्य, उत्पत्त्याद्यभाव इति क्रियायोगः, तथाहि—भवनं

जन्योत्पादः, तस्यापि हेतुर्न युज्यत एवेति, स हि सत्स्वभावजन्यजनकः, असत्स्वभावजन्यजनकः, उभयस्वभावजन्यजनकः, अनुभयस्वभावजन्यजनको वा भवेत् ? सर्वथापि दोषः-यदि सत्स्वभावं जन्यं, कथं तज्जनकः ?। अथाऽसत्स्वभावमेव तत्, तथापि कथं तज्जनकः ?। उभयस्वभावत्वे विरोधः। अनुभयस्वभावत्वे अवस्तुता; इत्युत्पादहेत्वभाव इति भावनीयम्। दोषान्तरमाह- **न चायमित्यादि**। न चायं भवनक्रियाप्रतिषेधो ज्यायान् शोभनः। कुत इत्याह-**विकल्पानुपपत्तेः** कारणात्। एनामेवाह-**स हीत्यादिना**। स यस्माद्, भवनक्रियाप्रतिषेधः, भवनस्वभावस्य सतः, अभवनस्वभावस्य वा क्रियेत ? किञ्चातः ? उभयथाऽपि दोष इत्याह-**न तावद् भवनस्वभावस्य भवनक्रियाप्रतिषेधः**। कुत इत्याह- **अशक्यत्वात्**, भवनस्वभावस्य तत्त्वं निषेद्धुमशक्यमिति। अत एवाह- **अन्यथा भवनस्वभावत्वविरोधात् न तत्क्रियानिषेध इति**। अभवनस्वभावभवनक्रियाप्रतिषेधे त्वभ्युपगम्यमाने, प्रयासवैयर्थ्यं यतो नाभवनस्वभावं भवनमिति। तथा भवनापत्तिर्वेति-अभवनस्वभावभवनक्रियाप्रतिषेधे बलाद् भवनापत्तिः। एवं च तदेव न भवतीति वाङ्मात्रमेतत् उक्तवदभवनायोगात्। तथा शब्दार्थानुपपत्तेश्च तदेव न भवतीत्यत्र। एनामेव दर्शयति-**तथाहीत्यादिना**। तथाहीति पूर्ववत्, तदेवेति भवनस्वभावं परामृश्य वस्तु, न भवतीत्यभिदधतः सतः, शब्दार्थविरोधः प्रकट एव, यदा न भवति तत् न तदा भवनस्वभावं सद् न भवति, इत्येवम्, चेत् मन्यसे। एतदाशङ्क्याह- **अभवनस्वभावं तर्हि न भवतीति एवम्**, तदेवेति न शोभन उपन्यासः, तदेवेत्यनेन भवनस्वभावस्याऽभिधानात्। तद् भवनं, क्षणभवनस्वभावमिति चेत्। एतदाशङ्क्याह-**कथं द्वितीयक्षणे न भवति** तस्यापि क्षणत्वादित्यभिप्रायः। एकक्षणस्थितिस्वभावमिति चेत्। एतदाशङ्क्याह- **न ह्यसावपि नैकः**। किन्तर्हि, एक एव। तदेकक्षणभवनस्वभावं तस्मिन्नेवैकस्मिन् क्षणे भवनं स्वभावो यस्य तत् तथा, इत्येवं, चेद् मन्यसे। एतदाशङ्क्याह- **नासौ**

क्षणः, तदतिरेकेण भवनातिरेकेण कश्चित्, तदक्षणिकत्वप्रसङ्गात्, तदैव तदपरक्षणाभावादनवस्थापत्तेरिति भावनीयम्। इति निबन्धनाभावतः कारणात्, यत्किञ्चिदेतद् यदुत तदेकक्षणभवनस्वभावमिति ॥

एवं च तदतिरिक्तोत्पत्त्यभावादविशिष्टभवनानन्तरमभवनमिति प्राप्तम्, तथा च सति क्षणिकत्वेऽप्यनिश्चयः, तत्कादाचित्कतया तु तदुत्पत्त्याद्यपरिहृतमेव। न नश्वरमभवनम्, तुच्छत्वादिति चेत्। भवनेऽप्यतुच्छतया समानमेतत्। न समानम्, तस्याऽभवनविरोधात्। अभवनस्य भवने को विरोधः?। नीरूपस्य सरूपतापत्तिरिति चेत्। सरूपस्य कथं नीरूपतापत्तिरिति वाच्यम्?। स्वहेतोस्तत्स्वभावादिति चेत्। अभवनस्यैवं स्वभावभवनेऽपि को दोषः?। हेत्वभावनिःस्वभावत्वे इति चेत्। न, तद्भवनस्यैव तद्धेतुत्वात्, तद्भावभावित्वात्, भावाभवनस्याभावभवनात्, तुच्छतया तद्भावसिद्धेः, अन्यथा तन्नाशायोगादिति ॥

एवं चेत्यादि। एवं चोक्तनीत्या, तदतिरिक्तोत्पत्त्यभावात्, भवनातिरिक्तोत्पत्त्यभावात्, अविशिष्टभवनानन्तरभवनमिति प्राप्तं न्यायतः। तथा च सति किमित्याह—क्षणिकत्वेऽप्यनिश्चयः अविशिष्टभवनमात्रसिद्धेः, तत् कादाचित्कतया तु-अभवनकादाचित्कतया तु, तदनन्तरभावेन तदुत्पत्त्यादि-अभवनोत्पत्तिनाशोत्तरोन्मज्जनाख्यम्, अपरिहृतमेव उक्तनीतितादवस्थ्यादिति। पराभिप्रायमाह—नेत्यादि। न नश्वरमभवनं भवनानन्तरमपि भवत्। कुत इत्याह— तुच्छत्वात् निःस्वभावत्वादिति चेत्। एतदाशङ्क्याह—भवनेऽप्यतुच्छतया सत्स्वभावत्वेन,समानमेतदनश्वरत्वम्।न समानम्,तस्य भवनस्य,अभवनविरोधात् कारणात्। एतदाशङ्क्याह—अभवनस्य भवने को विरोधः?। नीरूपस्य अभवनस्य, सरूपतापत्तिर्विरोध इति चेत्। एतदाशङ्क्याह— सरूपस्य भवनस्य, कथं नीरूपतापत्तिरित्येतद्वाच्यं समानमेतदित्यभिप्रायः। न समानमित्यावेदयति—स्वहेतोरित्यादिना। स्वहेतोः

सकाशात्, तत्स्वभावभावात् क्षणादूर्ध्वं नीरूपतास्वभावोत्पाद।दिति चेत्। एतदाशङ्क्याह- अभवनस्थैर्यं स्वभावभवने क्षणादूर्ध्वं स्वरूपतास्वभावोत्पादे, को दोषः? न कश्चिदित्यर्थः। हेत्वभावनिःस्वभावते दोष इति चेत्। एतदाशङ्क्याह-नेत्यादि। नैतदेवं यदुक्तं भवता। कुत इत्याह-तद्भवनस्यैव यद्भवनमेतत् तस्यैवेत्यर्थः। किमित्याह-तद्धेतुत्वात् अभवनहेतुत्वात्। कुत एतदेवमित्याशङ्क्याह-तद्भावभावित्वात् भवनभावभावित्वादभवनस्य। कस्तुच्छस्य भाव इत्याशङ्कापोहायाह-भावाभवनस्य तुच्छस्य, अभावभवनात्, एतदेव ह्यभावभवनं यद्भावाभवनमिति। एवं च तुच्छतया नीरूपतया, तद्भावसिद्धेरभवनभावासिद्धेः, अभवनं च भावश्चेति विरुद्धम्। भाव एव नाश इति तु कथं न विरुद्धम्? तत्क्षणस्थितिधर्मकत्वेन, अभवनमपि तत् कादाचित्कतयेत्यत एवाह-अन्यथा तन्नाशायोगादिति भवननाशायोगादिति॥

न च तन्निःस्वभावमेव, तुच्छज्ञेयस्वभावत्वात्, अन्यथा तज्ज्ञानानुपपत्तेस्तदेव न भवतीत्यज्ञातोक्तप्रसङ्गात्, तज्ज्ञानेनाभवनाज्ञानात्, कालभेदेन तदतत्त्वादिति। तस्यैव क्षणादूर्ध्वमभवनस्वभावत्वात् प्रत्यक्षेण तथाग्रहणाद् यथार्थे तत्प्रवृत्तेरभवनज्ञानादुक्तदोषाभाव इति चेत्। न, विहितोत्तरत्वात्, कालभेदेन तदतत्त्वात्, अन्यथा तदनुपपत्तेः, भाविनश्चेन्द्रियेणाग्रहणात्, अतिप्रसङ्गात्, नीरूपत्वाच्च। न चानेन क्वचिद्भवनवदभवनग्रहः, तथानिश्चयाभावात्। न च निरंशानुभवभावेऽपि विभ्रमात् तदभावः, भवननिश्चयस्याप्यभावापत्तेः। न च तन्निबन्धनानुभवे न विभ्रमः, तस्यैव तत्त्वात्। न चैकस्य क्वचिद् विभ्रमः, क्वचिद् नेति, एकत्वविरोधात्। न चान्तेऽभवननिश्चयात् तद्गतिः, तत्रापि तदयोगात्। न च कपालभवननिश्चय एव घटाभवननिश्चयः, तदभवनस्य निरुपाख्यत्वात्। न च तद्द्वारेण, तेन तस्य प्रतिबन्धासिद्धेः। न च तदभवनधर्मकमेव कपालभवनम्, अनभ्युपगमात्। इति तत्तुच्छत्वेऽपि नश्वरत्वादिसिद्धिः। उत्पा-

दादिमत्त्वे भवनाभवनयोरभेद इति चेत्। न, तुच्छेतरत्वाविशेषात्, निवृत्तिभेदात्, ग्रहणनानात्वात्; इति कुतोऽस्य क्षणस्थितिधर्मकत्वमेव? क्षणान्तरेऽपि स्थित्यापत्तेः। इत्यलं विस्तरेण। तदेवमिहापि विज्ञानादिकार्यायोग इति स्थितम्॥

अभ्युच्चयमाह-न चेत्यादिना। न च तन्निःस्वभावमेवाऽभवनम्। कुत इत्याह- तुच्छज्ञेयस्वभावत्वात्, अन्यथा तज्ज्ञानानुपपत्तेः अभवनज्ञानानुपपत्तेः। ततः किमित्याह- तदेव न भवतीत्यज्ञातोक्तिप्रसङ्गात् प्रसङ्गश्च तज्ज्ञानेन भवनज्ञानेन, अभवनाज्ञानात् अज्ञानं च कालभेदेन भवनाभवनयोस्तत्तत्त्वाद् भवनस्यैवाऽभवनत्वादिति। पराभिप्रायमाह- तस्यैवेत्यादि। तस्यैव भवनस्य वस्तुनः, क्षणादूर्ध्वमभवनस्वभावत्वात् कारणात्। यदि नामैवं ततः किमित्याह- प्रत्यक्षेण तथाग्रहणात्। क्षणादूर्ध्वमभवनस्वभावतया ग्रहणात्। किमेतदेवमित्याह- यथार्थं तत्प्रवृत्तेः प्रत्यक्षप्रवृत्तेः। किमित्याह- अभवनज्ञानात् कारणात्, उक्तदोषाभावः- तज्ज्ञानेनाभवनाज्ञानादित्यादिदोषाभाव इति चेत्। एतदाशङ्क्याह-नेत्यादि। न नैतदेवम्। कुत- इत्याह- विहितोत्तरत्वात्। तदेव स्मारयति- कालभेदेनेत्यादिना। कालभेदेन भवनाभवनयोस्तत्तत्त्वाद् भवनस्यैवाऽभवनत्वात्। अन्यथैवमनभ्युपगमे, तदनुपपत्तेः-अभवनानुपपत्तेः, तत्कालभाविभवनाभिन्नमभवनं च भवनमेवेति तदनुपपत्तिः। यदि नामैवं ततः किमित्याह- भाविनश्च अभवनस्य, इन्द्रियेणाऽग्रहणात्। ग्रहणे दोषमाह- अतिप्रसङ्गात् तद्वदन्यस्यापि ग्रहणेन। दोषान्तरमाह- नीरूपत्वाच्च अभवनस्य नीरूपत्वं नीरूपसत्त्वाद्युपलक्षणमिति। अभ्युच्चयमभिधातुमाह- न चेत्यादि। न चानेन प्रत्यक्षेण, क्वचिदेकत्र सर्वत्र वा क्वचिदपि, भवनवद् यथा भवने तथा अभवने ग्रहः। कुतो नेत्याह-तथानिश्चयाभावात् भवन इव निश्चयाभावात्। अभवने आशङ्कान्तरापोहायाह- न चेत्यादि। न च निरंशानुभवभावेऽपि सति, विभ्रमाद् हेतोः, तदभावोऽभवननिश्चयाभावः। कुत इत्याह-भवननिश्चयस्यापि तन्निब-

न्धनस्याऽभावापत्तेः कारणात् । आशङ्कान्तरापोहायाह- न चेत्यादि । न च तन्निबन्धनानुभवे भवननिश्चयनिबन्धनानुभवे, न विभ्रमः। कुत इत्याह-तस्यैव अभवननिश्चयनिबन्धनानुभवस्यैव, तत्त्वाद् भवननिश्चयनिबन्धनत्वाद्, न चैकस्य सतोऽनुभवस्य, कचिद् विभ्रमः, कचिन्नेत्येतत् । कुत इत्याह- एकत्रविरोधात् । निरंशमेवैकं न तस्य कचिदिति विभागः । न चेत्यादि । न चान्ते संतानविनाशे, अभवननिश्चयात् कारणात्, तद्गतिरभवनगतिः। कुत इत्याह- तत्रापीत्यादि। तत्राप्यन्ते तदयोगादभवननिश्चयायोगात् । न चेत्यादि। न च कपालभवननिश्चय एव कपालग्रहणं भस्माद्युपलक्षणम्, घटाभवननिश्चयः घटाभवनं काष्ठाभवनादिसूचकम्। कुतो नेत्याह- तदभवनस्य घटाद्यभवनस्य,निरुपाख्यत्वात् तुच्छत्वात्। न च तद्द्वारेण कपालभवनद्वारेण, घटाभवननिश्चय इति वर्तते । कुतो नेत्याह-तेनेत्यादि।तेन कपालभवनेन सह, तस्य घटाभवनस्य। किमित्याह- प्रतिबन्धासिद्धेः तादात्म्याद्यनभ्युपगमात्। न च तदभवनधर्मकमेव घटाभवनधर्मकमेव, कपालभवनम् । कुत इत्याह-अनभ्युपगमादिति एवम्, तत्तुच्छत्वेऽप्यभवनतुच्छत्वेऽपि सति, नश्वरत्वादिसिद्धिः-उत्पत्तिनाशोत्तरोन्मज्जनसिद्धिः। पराभिप्रायमाह- उत्पादादिमत्त्वे सति, भवनाभवनयोरभेदस्तुल्यधर्मतयेति चेत् । एतदाशङ्क्याह-नेत्यादि । न नैतदेवम् । कुत इति हेतूनाह- तुच्छेतरत्वाविशेषात् भवनाभवनयोः, तथाहि-तुच्छमभवनम्, अतुच्छं भवनमिति विशेषः । तथा निवृत्तिभेदात् भवनस्य ह्यभवनं निवृत्तिर्भवनं त्वभवनस्य, तथा ग्रहणनानात्वादेकमतुच्छतया गृह्यते अन्यत्तुच्छतया; इत्येवमुत्पादादिसाम्येऽपि भवनाभवनयो रूपरसादेरिव भेदः। सर्वोपसंहारमाह-इति एवमुक्तनीतेः, कुतोऽस्य वस्तुनः, क्षणस्थितिधर्मकत्वमेव । अभवने कारणमाह- क्षणान्तरेऽपि अस्थितिव्यतिरेकादिना स्थित्यापत्तेः, इत्यलं विस्तरेण । तदेवमिहापि क्षणस्थितिधर्मके वस्तुनि, विज्ञानादिकार्यायोग इति स्थितम् ॥

नित्यानित्यं पुनः कथञ्चिदवस्थितत्वात्, अनेकस्वभावत्वात्,

निबन्धनोपपत्तेर्जनयति विज्ञानादिकमित्यवगम्यते । नित्यानित्यत्वं च वस्तुनो द्रव्यपर्यायोभयरूपत्वात्, अनुवृत्तव्यावृत्ताकारसंवेदनग्राह्यत्वात् प्रत्यक्षसिद्धमेवेति, तथाहि– मृत्पिण्डशिवकस्थासकघटकपालादिष्वविशेषेण सर्वत्राऽनुवृत्तो मृदन्वयः संवेद्यते, प्रतिभेदं च पर्यायव्यावृत्तिः, तथा च न यथाप्रतिभासं मृत्पिण्डादिसंवेदनम्, तथाप्रतिभासमेव शिवकादिषु, आकारभेदानुभवात् । न च यथाप्रतिभासभेदं तद्विजातीयेषूदकदहनपवनादिषु, तथाप्रतिभासभेदमेव शिवकादिषु, मृदन्वयानुभवात् । न चास्य स्वसंवेद्यस्यापि संवेदनस्यापह्नवः कर्तुं युज्यते, प्रतीतिविरोधात् । न च निराकारमेव संवेदनम्, अर्थान्तरस्येव ततो विवक्षितार्थापरिच्छेदात्; न ह्यर्थाकारानुभवव्यतिरेकेणापरोऽर्थपरिच्छेद इति, अतिप्रसङ्गात्, सर्वस्य सर्वार्थपरिच्छेत्तृत्वापत्तेश्च ॥

स्वपक्षमधिकृत्याह–नित्यानित्यं पुनः वस्तु, कथञ्चिदवस्थितत्वात् तत्तथाभवनेन, तथा अनेकस्वभावत्वाद् निमित्तोपादानहेतुस्वभावभेदेन, निबन्धनोपपत्तेस्तत्तत्स्वभावभावेन, जनयति विज्ञानादिकं कार्यम्, आदिशब्दात् स्वोपादानकार्यग्रहः, इत्येवम्, अवगम्यते ज्ञायते। एवं ज्ञानोपाय उक्तः, अधुना नित्यानित्यत्वमाह– **नित्यानित्यत्वं च वस्तुनो द्रव्यपर्यायोभयरूपत्वात्** कारणात्, द्रव्यपर्यायोभयरूपत्वं च अनुवृत्तव्यावृत्ताकारसंवेदनग्राह्यत्वात् । किमित्याह– **प्रत्यक्षसिद्धमेवेति** । एतदेव भावयति–**तथाहीत्यादिना** तथाहीत्युपप्रदर्शने, मृत्पिण्डशिवकस्थासकघटकपालादिषु भेदेषु, अविशेषेण सामान्येन, सर्वत्राऽनुवृत्तो मृदन्वयः संवेद्यते तथानुभवात् । प्रतिभेदं च भेदं भेदं प्रति च, मृत्पिण्डादिपर्यायव्यावृत्तिः, संवेद्यत इति वर्तते । एतद्भावनायैवाह– **तथा चेत्यादि** । तथा च न यथाप्रतिभासं न यथाकारं, मृत्पिण्डादिसंवेदनम्, तथाप्रतिभासमेव शिवकादिषु, संवेदनमिति वर्तते । कुतो नेत्याह– **आकारभेदानुभवात्** कारणात्,

न च यथाप्रतिभासभेदं तद्विजातीयेषु मृत्पिण्डादिविजातीयेषु । केष्वि-त्याह- उदकदहनपवनादिषु भेदेषु,तथाप्रतिभासभेदमेव शिवकादिषु। कुत इत्याह- मृदन्वयानुभवात् कारणात् । न चास्य स्वसंवेद्यस्यापि संवेदनस्यापह्नवोऽपलापः, कर्तुं युज्यते, प्रतीतिविरोधात्। न चेत्यादि। न च निराकारमेवैकान्तेन,स्वसंवेदनम् । कुत इत्याह- अर्थान्तरस्यैव अविषयाभिमतस्य, ततः संवेदनात्। किमित्याह- विवक्षितार्था-परिच्छेदात् । एतद्भावनायाह- न हीत्यादि । न यस्मादर्थाकारा-नुभवव्यतिरेकेणाऽपरोऽन्योऽर्थपरिच्छेद इति, अतिप्रसङ्गात्, अति-प्रसङ्गश्च तदाकारताऽभावे तद्वदपरपरिच्छेदेन । दोषान्तरमाह-सर्वस्य संवेदनस्येति प्रक्रमः, सर्वार्थपरिच्छेत्तृत्वापत्तेश्च परिच्छेद्यवदपरिच्छे-द्याकारशून्यत्वाविशेषादिति हृदयम् ॥

प्रदीपवत्प्रतिनियतार्थप्रकाशकस्वभावत्वात् तस्यायमदोष-इति चेत् । न, तद्धर्मातिक्रमात्, तदवगुण्ठितपदार्थस्यापरेणाप्र-तीतेः, तथानुभवाभावात्, तस्यापि च ज्ञानत्वेनोक्तदोषानतिवृत्तेः। प्रकाशकं ग्राहकमेवेति चेत् । अतदाकारं कथं तद्ग्राहकमिति वाच्यम्?। किमत्रोच्यते ? तस्यार्थाकारतानुपपत्तेः, अर्थात् तस्य व्यतिरिक्तेतरविकल्पायोगेन तत्रासम्भवात्-व्यतिरिक्तत्वे, ना-सावर्थस्य, सङ्गानुपपत्तेः; अव्यतिरिक्तत्वे तु न संवेदने, अर्था-त्मकत्वात्, अर्थतुल्याकारताया अप्यमूर्त्तस्योपरञ्जकयोगाभावे-नाभावादिति। यत्किञ्चिदेतत्, अभिप्रायापरिज्ञानात्, संवेदना-र्थग्रहणपरिणामस्यार्थाकारताभ्युपगमात्, तथा चोक्तदोषानुप-पत्तेः, तस्यैव तथारूपत्वादिति । उक्तं च वादिमुख्येन-"न विषयग्रहणपरिणामादृतेऽपरः संवेदने विषयप्रतिभासो युज्यते, युक्त्ययोगात्" इति ॥

पराभिप्रायमाह- प्रदीपवदित्यादिना । प्रदीपवदिति दृष्टान्तः, प्रतिनियतार्थप्रकाशकस्वभावत्वात् कारणात्, तस्य संवेदनस्य, अय-मनन्तरोदितो दोषः, अदोष इति चेत् । एतदाशङ्क्याह- नेत्यादि

न नैतदेवम् । कुत इत्याह– **तद्धर्मातिक्रमात्** प्रकाशकधर्मातिक्रमात् संवेदनस्य, अतिक्रमश्च तदवगुण्ठितपदार्थस्य संवदने संवेदनप्रभोपचारात् संवेदनावगुण्ठितपदार्थस्य,अपरेण तदर्थान्तरभूतेन केनचित्,अप्रतीतेः कारणात्, अप्रतीतिश्च तथानुभवाभावात्, तस्यापि चापरस्य, ज्ञानत्वेन हेतुना, उक्तदोषानतिवृत्तेस्तद्धर्मातिक्रमानतिवृत्तेः, प्रदीपस्तु स्वभावगुण्ठितं तदपरेण संवेदनेन प्रत्याययतीत्येवं प्रकाशक इति तद्धर्मातिक्रमः । पराभिप्रायमाह– **प्रकाशकं ग्राहकमेवेति चेत्** निदर्शनमात्रं तु प्रदीपः । एतदाशङ्क्याह– **अतदाकारमिति** प्रक्रमादनर्थाकारमर्थाकारशून्यं,कथं तद्ग्राहकमर्थग्राहकम् ,इति वाच्यमेतत् । आह– **किमत्रोच्यते, तस्येति** प्रक्रमात् संवेदनस्य, अर्थाकारतानुपपत्तेः, अनुपपत्तिश्च अर्थात् सकाशात्, तस्याऽऽकारस्य,व्यतिरिक्तेतरविकल्पायोगेन हेतुना, तत्र संवेदने, असंभवात् कारणात् । एतदेव भावयति– **व्यतिरिक्तत्व इत्यादिना** । व्यतिरिक्तत्वेऽर्थाकारस्याभ्युपगम्यमाने, नासावर्थस्याऽऽकारः । कुत इत्याह– **सङ्गानुपपत्तेः** तस्येति संबन्धाभावात् । अव्यतिरिक्तत्वे तु न संवेदनेऽर्थाकारः । कुत इत्याह– **अर्थात्मकत्वात्** अर्थ एवाऽसाविति । अर्थतुल्याकारताऽर्थाकारतेत्यप्यसदित्यावेदयन्नाह– **अर्थेत्यादिना** । अर्थतुल्याकारताया अपि । किमित्याह– **अमूर्तस्य** संवेदनस्य, उपरञ्जकयोगाभावेन च्छायाण्वादिसंबन्धाभावेनेत्यर्थः, अभावात् कारणात्, अर्थाकारतानुपपत्तिरिति क्रिया । एतदाशङ्क्याह–**यत्किञ्चिदेतत्** अनन्तरोदितम् । कुत इत्याह– **अभिप्रायापरिज्ञानात्** । एतदेवाह–**संवेदनेत्यादिना** संवेदनस्याऽर्थग्रहणपरिणामस्तथानुभवसिद्धो बहिर्मुखावभासः संवेदनार्थग्रहणपरिणामस्तस्यार्थाकारताभ्युपगमात् । तथा च एवं च, उक्तदोषानुपपत्तेः,अनुपपत्तिश्च तस्यैव संवेदनस्य, तथारूपत्वात् अर्थग्रहणपरिणामरूपत्वात् । न चैतत्स्वमनीषिकयोच्यत इति ज्ञापकमाह– **उक्तं च वादिमुख्येन** श्रीमल्लवादिना सम्मतौ । किमित्याह– **न विषयग्रहणपरिणामादृतेऽपरोऽन्यः**, संवेदने विषयप्रतिभासस्तत्प्रतिबिम्बादिरूपः ।

एकान्तनित्यत्वानुपपत्तेः। तथा चोक्तमिति ज्ञापकमाह– भावेष्वे-कान्तनित्येषु अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभावेषु, नान्वयव्यतिरेकवत् संवेदनं भवेत्। कुत इत्याह–धर्मभेदाभावात् पर्यायभेदाभावात्, इह स्फुटमित्यादि। तथैकान्तनश्वरेष्वपि, भावेष्विति प्रक्रमः। नाधिकृतसंवे-दनभावो युज्यते अधिकृतमन्वयव्यतिरेकवत्। कुतो न युज्यत इत्याह– अनुवृत्ताकारनिबन्धनस्य द्रव्यान्वयस्याऽभावात्॥

न च निरन्वयनश्वरवादिनस्ततस्तत्सदृशान्यप्रभवः संभवति, सर्वथा हेतुनिवृत्तावहेतुकत्वप्रसङ्गात्, अन्यथाऽन्वयसिद्धेरिति।

उक्तं च–

"सर्वथा कारणोच्छेदाद् भवेत् कार्यमहेतुकम्।
तच्छक्त्यवयवाधारस्वभावानामनन्वयात्"॥१॥इत्यादि।

न चास्य संवेदनस्य बाधकः प्रत्ययोऽस्ति, कदाचिदप्य-नुपलब्धेः। न च योगिप्रत्ययो बाधक इति युज्यते वक्तुम्, प्रमाणाभावात्।

उक्तं च–

"नित्यं योगी विजानाति क्षणिकं नेति का प्रमा?।
देशनाया विनेयानुगुण्येनापि प्रवृत्तितः"॥१॥इत्यादि॥

तस्मादन्वयाविनाभूतो व्यतिरेकः, व्यतिरेकाविनाभूतश्चा-न्वय इति वस्तुस्वभावः।

तथा चोक्तम्–

"नान्वयस्तद् विभेदत्वाद् न भेदोऽन्वयवृत्तितः।
मृद्भेदद्वयसंसर्गवृत्ति जात्यन्तरं हि तत्" ॥१॥

तस्मात् तद् यत एव नित्यम्, अत एवानित्यं द्रव्यात्मना नित्यत्वात्, तस्य चाभ्यन्तरीकृतपर्यायत्वात्; यत एव चानित्यम्, अत एव नित्यं पर्यायात्मनाऽनित्यत्वात्, तस्य चाभ्यन्तरीकृत-द्रव्यत्वात्। उभयरूपस्य चानुभवसिद्धत्वात्, एकान्तभिन्नस्य चोभयस्याभावात्, तथानुपलब्धेः।

न्तरमेव तद्वस्त्वित्यादिपूर्वपक्षग्रन्थयोजनामाह-यस्मादेवम्, तस्मादित्यादि । तस्मात् तद् वस्तु, यत एव नित्यमनुवृत्ताकारप्रत्ययग्राह्यम्, अतएवानित्यं व्यावृत्ताकारप्रत्ययग्राह्यम् । उपपत्तिमाह— द्रव्यात्मना नित्यत्वात् कारणात्, तस्य च द्रव्यात्मनः, अभ्यन्तरीकृतपर्यायत्वात्, अन्यथा द्रवणानुपपत्तिरिति भावना । यत एव चानित्यमतएव नित्यमिति पूर्ववत् । उपपत्तिश्च पर्यायात्मनाऽनित्यत्वात् कारणात्, तस्य च पर्यायात्मनः, अभ्यन्तरीकृतद्रव्यत्वात्, अन्यथा पर्ययणायोग इति हृदयम् । उभयरूपस्य च द्रव्यपर्यायोभयापक्षया, अनुभवसिद्धत्वात् अनुवृत्तव्यावृत्ताकारसंवेदनभावेन । एकान्तभिन्नस्य चोभयस्य द्रव्यपर्यायलक्षणस्य । किमित्याह— अभावात् । अभावश्च तथानुपलब्धेस्तथेतीतरेतरविविक्ततयाऽदर्शनात् । उक्तं चेति ज्ञापकमाह— द्रव्यं पर्यायवियुतं एकान्तेन, तथा पर्याया द्रव्यवर्जिता एकान्तेनैव, क्व देशे, कदा काले, केन प्रमात्रा, किंरूपा इतरेतरवैकल्येन नीरूपतापत्तेरित्यर्थः, दृष्टा उपलब्धाः, मानेन केन वा प्रत्यक्षादिना ? इत्यादि ॥

स्यादेतत् पर्यायनिवृत्तौ द्रव्यनिवृत्तिर्भवति, किंवा न ? इति, किञ्चातः ? यदि भवति, अनित्यमेव तत्, निवृत्तिमत्त्वात्, पर्यायस्वात्मवत् । अथ न भवति, हन्त ! तर्हि द्रव्यपर्याययोर्भेदप्रसङ्गः, तथाहि—पर्यायेभ्योऽन्यद् द्रव्यम्, तन्निवृत्तावपि तस्यानिवृत्तेः, क्रमेलकादिव कर्क इति । एतदप्ययुक्तम्, कथञ्चिन्निवृत्तिभावात्, तत्तन्निवृत्तेः, संबन्धबीजभावात्; अनुभवसिद्धश्चायम्, तथाहि—द्रव्यपर्यायोभयरूपं वस्तु, इतरेतरविनिर्मुक्तस्योभयस्याग्रहणात्; युक्त्यनुपपत्तेश्च, अनुपपत्तिश्चोर्ध्वाद्याकाररहितस्य मृद्द्रव्यस्याऽसंभवात्, ऊर्ध्वाद्याकारस्यापि मृद्द्रव्यरहितस्य, न हि मुकुलितार्धमुकुलिताद्याकारशून्यं वियत्कुसुमद्रव्यमस्ति; न चाद्रव्यास्तन्मुकुलितादयः । इत्यन्योन्यानुविद्धोभयरूपवस्तुसिद्धिः ॥

स्यादेतत् अथैवं मन्यसे, पर्यायनिवृत्तौ सत्यां, द्रव्यनिवृत्तिर्भवति, किंवा नेति, किञ्चातः । यदि भवत्यनित्यमेव तद् द्रव्यम्, निवृ-

त्तिमत्त्वात् कारणात्, पर्यायस्वात्मवदिति दृष्टान्तः । अथ न भवति हन्त तर्हि द्रव्यपर्याययोर्भेदप्रसङ्गः । एतदेव भावयति- **तथाहीत्यादिना** । तथाहि- पर्यायेभ्यः सकाशात्, अन्यद् द्रव्यम्, तन्निवृत्तावपि पर्यायनिवृत्तावपि, तस्यानिवृत्तेर्द्रव्यस्य अनिवृत्तेः कारणात्, क्रमेलकादुष्ट्रादिव कर्कोऽश्व विशेष इति निदर्शनमिति । एतदाशङ्क्याह-**एतदप्ययुक्तम्**।कुत इत्याह-**कथञ्चित्** केनचित् प्रकारेण तन्निमित्तत्वलक्षणेन, निवृत्तिभावात् । कुत इत्याह- **तत्तन्निवृत्तेः** तस्य द्रव्यस्य पर्यायनिवृत्तेः। यदि नामैवं ततः किमित्याह-**संबन्धबीजभावात्** तस्य निवृत्त इति तत्र संबन्धबीजभावः । अनुभवसिद्धश्चायं कथञ्चिन्निवृत्तिभावः । एतदेव दर्शयति- **तथाहीत्यादिना** । तथाहीत्युपप्रदर्शने, द्रव्यपर्यायोभयरूपं वस्तु इतरेतरविनिर्मुक्तस्योभयस्याग्रहणादित्युक्तप्रायम् । तथा युक्त्यनुपपत्तेश्च, अनुपपत्तिश्चोर्ध्वाद्याकाररहितस्य मृद्द्रव्यस्याऽसंभवात्- न मूर्त्तमनाकारमित्यनुमानमेतत्, ऊर्ध्वाद्याकारस्यापि मृद्द्रव्यरहितस्य, असंभवादिति वर्तते । **न हीत्यादि** । निदर्शनम्, न हि मुकुलितार्धमुकुलिताद्याकारशून्यं वियत्कुसुमद्रव्यमस्ति सर्वाविसंवादात्। न चाद्रव्यास्तन्मुकुलितादयो वियत्कुसुममुकुलितादयः। इत्येवम्, अन्योन्यानुविद्धोभयरूपवस्तुसिद्धिः ॥

अत एव घटपर्यायनिवृत्तौ कपालकालेऽपि तद्बुद्ध्या मृदनुभूयते, मृन्निवृत्तौ चोर्ध्वादिपर्यायवद् नानुभूयेत । मृदनिवृत्तावप्यूर्ध्वादिनिवृत्तित एव तद्भेदसिद्धिरिति चेत् । न, ऊर्ध्वादेः मृदः सर्वथा भेदासिद्धेः, तत्स्वरूपाननुविद्धस्यानुपलम्भात् । क्षीरोदकादिभिर्व्यभिचार इति चेत् । न, तेषां पूर्वं पश्चाच्च भेदेनापि सिद्धेः, भिन्नोपादानत्वेन च तन्निवृत्तावपि पृथग्मृदस्तद्विकारापत्तेश्च । कपालाद्याकार एव तद्विकार इति चेत् । न, तस्यापि मृदः सर्वथा भेदासिद्धेः । अत एव कथञ्चिदूर्ध्वादिनिवृत्तिः, तदात्मभूतकपालाद्याकारानिवृत्तेः, मृदोऽपि च निवृत्तिः,तथाविधोर्ध्वाद्यपृथग्भवनात्मस्वभावनिवृत्तेः, इति सर्व-

वञ्च्यते वञ्चनम् ॥ १ ॥ प्रतार्यते प्रतारणम् ॥ २ ॥ विशिष्टमलीकमत्र व्यलीकम् ॥ ३ ॥ अति संधीयतेऽतिसंधानम् ॥ ४ ॥

साधौ सभ्यार्यसज्जनाः ॥ ४३ ॥

साधयति कार्याणीति साधुः "कृवापाजि-" ॥ (उणा–१) ॥ इति उण्, तत्र ॥ १ ॥ सभायां साधुः सभ्यः ॥ २ ॥ अर्यतेऽभिगम्यते आर्यः ॥ ३ ॥ सत् शोभनं जनयति सज्जनः, संश्चासौ जनश्चेति वा सज्जनः ॥ ४ ॥ ४३ ॥

दोषैकदृक् पुरोभागी

दोषे एव एकस्मिन् दृग् ज्ञानं यस्य स दोषैकदृक् । यत्कात्यः–दोषैकग्राहिहृदयः पुरोभागीति कथ्यते ॥ १ ॥ पुरोऽग्रं सर्पवद् भजतीत्येवंशीलः पुरोभागी "युजभुजभज-" ॥ ५ । २ । ५० ॥ इति घिनण् ॥ २ ॥

कर्णेजपस्तु दुर्जनः ।

पिशुनः सूचको नीचो द्विजिह्वो मत्सरी खलः ॥ ४४ ॥

कर्णे जपति सूचयति कर्णेजपः "शोकापनुदतुन्दपरिमृज-"॥५।१।१४३॥ इति के निपात्यते ॥ १ ॥ दुष्टो जनो दुष्टं जनयति वा दुर्जनः ॥ २ ॥ पिंशति एकदेशेन सूचयति पिशुनः "पिशिमिथिक्षुधिभ्यः कित्" ॥ (उणा--२९०) ॥ इत्युनः, पिशुनयतीति वा, अपिशुनति वा पृषोदरादित्वात्, अपिश्यति खण्डयतीति भोजः ॥ ३ ॥ सूचयतीति सूचकः ॥ ४ ॥ निकृष्टमञ्चति नीचः "न्युद्भ्यामञ्चेः-" ॥ (उणा-१००३) ॥ इति के टावद्भावे च "अच्च् प्राग्दीर्घश्च" ॥ २ । १ । १०४ ॥ इति साधुः ॥ ५ ॥ द्वे जिह्वे वचने अस्य द्विजिह्वः ॥ ६ ॥ मत्सरोऽस्त्यस्य मत्सरी ॥ ७ ॥ खनति साधुहृदयं खलः पुंक्लीबलिङ्गः, आश्रयलिङ्ग-इत्यन्ये "मृजिखन्याहनिभ्यो डित्" ॥ (उणा-४७२)॥ इत्यलः, खलति संचिनोति पापम्, खलति गुणेभ्य इति वा, खं शून्यं लातीति वा ॥ ८ ॥

शेषश्चात्र—अथ क्षुद्रप्रखलौ खले ॥ ४४ ॥

व्यसनार्तस्तूपरक्तः

व्यसति श्रेयोमार्गाद् व्यसनं तेन ऋतः व्यसनार्तः "ऋते तृतीयासमासे" ॥ १ । २ । ८ ॥ इत्यार् ॥ १ ॥ उपरज्यते स्म उपरक्तः ॥ २ ॥

चोरस्तु प्रतिरोधकः ।

दस्युः पाटच्चरः स्तेनस्तस्करः पारिपन्थिकः ॥ ४५ ॥

परिमोषिपरास्कन्द्यैकागारिकमलिम्लुचाः ।

चोरयति चोरः, प्रज्ञाद्यणि चौरोऽपि ॥ १ ॥ प्रतिरुणद्धि प्रतिरोधकः ॥ २ ।

दसति उपक्षयतीति दस्युः "यजिशुन्धिदहिदसि-" ॥ (उणा-८०१) ॥ इति युः ॥ ३ ॥ पाटयंश्चरति पाटच्चरः, पृषोदरादित्वात्, पटच्चरे जीर्णवस्त्रे भवो वा पाटच्चरः, पटच्चोर इत्येके ॥ ४ ॥ स्तेनयति स्तेनः पुंक्लीबलिङ्गः ॥ ५ ॥ तत् करोतीति तस्करः, वर्चस्कादित्वात् साधुः ॥ ६ ॥ परिपन्थं तिष्ठति हन्ति वा पारिपन्थिकः "परिपन्थात् तिष्ठति च "॥६।४।३२॥ इति इकण् ॥७॥४५॥ परिमुष्णातीत्येवंशीलः परिमोषी ॥ ८ ॥ परानास्कन्दति परास्कन्दी ॥ ९ ॥ एकमसहायमगारं प्रयोजनमस्य ऐकागारिकः "एकागाराच्चौरे" ॥ ६।४।११८ ॥ इति इकण् ॥१०॥ मलिनं म्लोचति मलिम्लुचः ॥ ११ ॥

शेषश्चात्र—चौरे तु चोरडो रात्रिंचरः ॥

यः पश्यतो हरेदर्थं स चौरः पश्यतोहरः ॥ ४६ ॥

"पश्यद्वाग्दिशो हरयुक्तिदण्डे" ॥३।२।३२॥ इति षष्ठ्या अलुप् ॥१॥४६॥

चौर्यं तु चौरिका स्तेयं

चौरस्य भावः कर्म वा चौर्यम्, राजादित्वात् व्यण् ॥ १ ॥ चोरस्यापि चौरिका स्त्रीक्लीबलिङ्गः ॥ २ ॥ स्तेनस्य भावः स्तेयं "स्तेनाद् नलुक् च" ॥७।१।६४॥ इति यः, राजादित्वात् व्याणि स्तैन्यमपि ॥ ३ ॥

लोप्त्रं त्वपहृतं धनम् ।

लुप्यते लोप्त्रं चौर्यधनं "हुयामा-" ॥ (उणा--४५१) ॥ इति त्रः ॥ १ ॥

यद्भविष्यो दैवपरः

यद् भविष्यति तद् भवत्वित्येवमाचष्टे यद्भविष्यः ॥ १ ॥ दैवपरो दैववादी दैवप्रमाणकः ॥ २ ॥

अथाऽऽलस्यः शीतकोऽलसः ॥ ४७ ॥

मन्दस्तुन्दपरिमृजोऽनुष्णः

आलस्यमस्त्यस्य आलस्यः, अभ्रादित्वादः ॥१॥ शीतं मन्दं करोतीति शीतकः "शीताच्च कारिणि "॥७।१।१८६॥ इति कः ॥ २ ॥ न लसत्यलसः, अलतीति वा "तप्याणि-"॥ (उणा-५६९)॥ इत्यसः ॥३॥४७॥ मन्दते स्वपितीव मन्दः, अत एव मदि जाड्ये इति चान्द्रो धातुः, मन्यते वा " शाशपिमनि-" ॥ (उणा--२३७) ॥ इति दः ॥ ४ ॥ तुन्दं परिमार्ष्टि तुन्दपरिमृजः "शोकापनुदतुन्दपरिमृज-" ॥ ५ ॥ १ ॥ १४३ ॥ इति कः ॥ ५ ॥ न उष्णः अनुष्णः ॥ ६ ॥

दक्षस्तु पेशलः ।

दृष्णोष्णकसूत्थानचतुराश्च

दक्षते शीघ्रं करोति दक्षः ॥ १ ॥ पिष्टत्यकदेशेन सर्वं करोति पेशलः "मृदिकन्दि-" ॥ (उणा-४६५) इत्यलः ॥ २ ॥ पटति पटुः ॥ ३ ॥ ओषति दहतीति उष्णः "घृवीह्वा-" ॥ (उणा-१८३) ॥ इति णक् ॥ ४ ॥ उष्णं क्षिप्रं करोति इत्युष्णकः "शीताच्च कारिणि" ॥७।१।१८६॥ इति कः ॥ ५ ॥ सुष्ठु उत्थानमुद्योगोऽस्य सूत्थानः ॥ ६ ॥ चतते कर्म चतुरः ॥ ७ ॥

अथ तत्परः ॥ ४८ ॥

आसक्तः प्रवणः प्रह्वः प्रसितश्च परायणः ।

तत्परमस्य तत्परस्तन्निष्ठः ॥१॥४८॥ आसजति स्म आसक्तः ॥ २ ॥ प्रकर्षेण वनति संभजते प्रवणः ॥ ३ ॥ प्रह्वयते कार्ये स्पर्धते प्रह्वः "उपसर्गादातो डोऽश्यः" ॥ ५।१।५६ ॥ इति डः ॥ ४ ॥ प्रसिनोति स्म प्रसितः ॥ ५ ॥ परं कार्यं पारमयते परायणः ॥ ६ ॥

दातोदारः

ददाति दाता ॥ १ ॥ उदर्यते उदारः ॥ २ ॥

स्थूललक्षदानशौण्डौ बहुप्रदे ॥ ४९ ॥

स्थूलं लक्षयति आलोचयति ददाति इति यावत् स्थूललक्षः ॥ १ ॥ दाने प्रसक्तः शौण्ड इव दानशौण्डः ॥ २ ॥ बहु प्रदत्ते बहुप्रदः, तत्र ॥ ३ ॥ ४९ ॥

दानमुत्सर्जनं त्यागः प्रदेशनविसर्जने ।

विहायितं वितरणं स्पर्शनं प्रतिपादनम् ॥ ५० ॥

विश्राणनं निर्वपणमपवर्जनमंहतिः ।

दीयते दानम् ॥ १ ॥ उत्सृज्यते उत्सर्जनम् ॥ ॥ २ ॥ त्यजनं त्यागः ॥ ३ ॥ प्रदिश्यते प्रदेशनम्, प्रादेशनमपि ॥ ४ ॥ विसृज्यते विसर्जनम् ॥ ५ ॥ हिनोतेर्ण्यन्तस्य क्ते विहायितम् ॥ ६ ॥ वितीर्यते वितरणम् ॥ ७ ॥ स्पृश्यते स्पर्शनं दानमुपचारात्, पुच्छादौ गवादिकं स्पृष्ट्वा हि दीयते ॥ ८ ॥ प्रतिपाद्यते प्रतिपादनम् ॥९॥५०॥ विश्राण्यते विश्राणनम् ॥१०॥ निरुप्यते निर्वपणम्, निर्वापणमपि ॥ ११ ॥ अपवृज्यतेऽपवर्जनम् ॥१२॥ हन्यते दौर्गत्यमनया अंहतिः, स्त्रीलिङ्गः "हन्तेरंह च" ॥ (उणा-६५४) ॥ इत्यतिः; स्वतः, उपसर्गवशाच्चैते दानार्थाः ॥ १३ ॥

अर्थव्ययज्ञः सुकलः

अर्थव्ययं जानाति अर्थव्ययज्ञो दाता भोक्ता च, शोभना कलाऽस्य सुकलः ॥ १ ॥

याचकस्तु वनीपकः ॥ ५१ ॥
मार्गणोऽर्थी याचनकस्तर्कुकः

याचते याचकः ॥ १ ॥ वनुते याचते वनीपकः "कीचकपेचक-" ॥ (उणा-३३) ॥ इत्यादिशब्दादकान्तो निपात्यते ॥२॥५१॥ मार्गति मार्गणः ॥ ३ ॥ अर्थनशीलोऽर्थी, अर्थोऽस्यास्तीति वा "अर्थार्थान्ताद्भावात्" ॥७।२।८॥ इतीन् ॥ ४ ॥ याचते याचनः स्वार्थे के याचनकः ॥ ५ ॥ चतते तर्कुकः "कञ्चुकांशुक-" ॥(उणा–५७) ॥ इत्युकान्तो निपात्यते ॥ ६ ॥

अथार्थनैषणा ।
अर्दना प्रणयो याच्ञा याचनाध्येषणा सनिः ॥ ५२ ॥

अर्थनमर्थना ॥ १ ॥ एषणमेषणा "इषोऽनिच्छायाम्" ॥ ५।३।११२ ॥ इत्यनः ॥ २ ॥ अर्दनमर्दना ॥ ३ ॥ प्रणयनं प्रणयः ॥ ४ ॥ याचनं याच्ञा "मृगयेच्छायाच्ञा-" ॥५।३।१०१॥ इति साधुः ॥ ५ ॥ याचेः स्वार्थेण्यन्तस्याऽने याचना ॥ ६ ॥ अध्येषणमध्येषणा "पर्यधेर्वा" ॥ ५।३।११३ ॥ इत्यनः ॥ ७ ॥ सन्यते सनिः "पदिपठि-" ॥ (उणा-६०७) ॥ इति इः, स्त्रीलिङ्गोऽयं, पुंस्यपि वैजयन्ती, यदाह—'भिक्षा च सनिरक्ली स्यात्' इति । 'सनिस्त्वध्येषणा' इति गुर्वादेः क्वचिदर्थे प्रार्थनया नियोजनमित्यमरः पृथगाह ॥ ८ ॥ ५२ ॥

शेषश्चात्र–

याच्ञा तु भिक्षणा । अभिषस्तिर्मार्गणा च ॥

उत्पतिष्णुस्तूत्पतिता

उत्पतति ऊर्ध्वं गच्छतीत्येवंशील उत्पतिष्णुः "उदः पचिपतिपदिमदेः" ॥ ५।२।२९ ॥ इतीष्णुः ॥ १ ॥ २ ॥

अलङ्करिष्णुस्तु मण्डनः ।

अलंकरोतीत्येवंशीलोऽलङ्करिष्णुः "भ्राज्यलङ्कृग्-" ॥५।२।२८॥ इतीष्णुः ॥१॥ मण्डयति तच्छीलो मण्डनः "भूषाक्रोधार्थ-" ॥५।२।४२॥ इत्यनः ॥ २ ॥

भविष्णुर्भविता भूष्णुः

भवतीत्येवंशीलो भविष्णुः, इष्णुः ॥ १ ॥ भवतीति भविता ॥ २ ॥ भवतीत्येवंशीलो भूष्णुः "भूजेः ष्णुक्" ॥५।२।३०॥ इति ष्णुक् ॥ ३ ॥

समौ वर्तिष्णुवर्तनौ ॥ ५३ ॥

इष्णुः ॥ १ ॥ "इङितः-" ॥ ५।२।४४ ॥ इत्यनश्च ॥ २ ॥ ५३ ॥

विसृत्वरो विसृमरः प्रसारी च विसारिणि ।

विसरतीत्येवंशीलो विसृत्वरः " सृजिण्-" ॥ ५।२।७७ ॥ इति कित् ट्वरप् ॥१॥ विस्मरः " सृघस्यदः-"॥५।२।७३॥ इति मरक् ॥ २ ॥ प्रसारी " विपरि-प्रात् सर्तेः " ॥ ५।२।५५ ॥ इति घिनण् तत्र ॥ ३ ॥ ४ ॥

लज्जाशीलोऽपत्रपिष्णुः

लज्जाशीलमस्य लज्जाशीलः लज्जालुः ॥ १ ॥ अपत्रपते अपत्रपिष्णुः, इष्णुः ॥ २ ॥

सहिष्णुः क्षमिता क्षमी ॥ ५४ ॥

तितिक्षुः सहनः क्षन्ता

सहेः शीलाद्यर्थे इष्णौ सहिष्णुः ॥ १ ॥ क्षमेस्तृनीटि च क्षमिता ॥ २ ॥ " शमष्टकाद् " ॥५।२।४९॥ इति घिनणि क्षमी ॥ ३ ॥ ५४ ॥ तिजेः "गुप्तिज-" ॥३।४।५॥ इति सनि " सन्भिक्षा-" ॥ ५।२।३३ ॥ इत्युप्रत्यये च तितिक्षुः ॥४॥ सहेरने सहनः ॥ ५ ॥ क्षमेरौदित्त्वाद् वेट्त्वे क्षन्ता ॥ ६ ॥

तितिक्षा सहनं क्षमा ।

तितिक्षणं तितिक्षा ॥ १ ॥ सह्यते सहनम् ॥ २ ॥ क्षमणं क्षमा " षितो-ऽङ् " ॥ ५।३।१०७ ॥ इत्यङ्, क्षान्तिरित्यपि ॥ ३ ॥

ईर्ष्यालुः कुहनः

ईर्ष्यति ईर्ष्यालुः "लस्जीर्ष्यिशलेरालुः" ॥ (उणा–८२२) ॥ इत्यालुः ॥ १ ॥ कुहयते विस्मापयते कुहनः ॥ २ ॥

अक्षान्तिरीर्ष्या

ईर्ष्यणमीर्ष्या भार्यादेः परदर्शनासहने रूढा । कश्चित्तु परोत्कर्षासहनं मात्स-र्यमीर्ष्या मन्यते यथा–" य ईर्ष्युः परवित्तेषु " इति ॥ १ ॥ २ ॥

क्रोधी तु रोषणः ॥ ५५ ॥

अमर्षणः क्रोधनश्च

क्रुध्यति क्रोधी ॥ १ ॥ रुष्यतीत्येवंशीलो रोषणः ॥ २ ॥ ५५ ॥ न मृष्यति अमर्षणः ॥ ३ ॥ क्रुध्यति क्रोधनः " भूषाक्रोधार्थ-" ॥ ५।२।४२ ॥ इत्यनः, कोपनोऽपि ॥ ४ ॥

चण्डस्त्वत्यन्तकोपनः ।

चडुङ् कोपे चण्डते चण्डः, चणति शब्दायते वा " पञ्चमाड्डः ॥ (उणा–१६८) ॥ इति डः ॥ १ ॥

बुभुक्षितः स्यात् क्षुधितो जिघत्सुरशनायितः ॥ ५६ ॥

बुभुक्षा संजाताऽस्य बुभुक्षितः, तारकादित्वादितः ॥ १ ॥ क्षुध्यति क्षुधितः, क्षुत् संजाताऽस्य वा ॥ २ ॥ अत्तुमिच्छुः जिघत्सुः ॥ ३ ॥ अशनमिच्छति आत्मन- इति "अमाव्ययात्-" ॥३।४।२३॥ इति क्यनि "क्षुत्तृड्गर्ध-"॥४।३।११३॥ इत्यात्वम्, ततः क्तेऽशनायितः ॥ ४ ॥ ॥ ५६ ॥

बुभुक्षायामशनाया जिघत्सा रोचको रुचिः ।

भोक्तुमिच्छा बुभुक्षा, तस्याम् ॥ १ ॥ अशनेच्छा अशनाया ॥ २ ॥ अत्तुमिच्छा जिघत्सा "घस्लृ सनद्यतनी-" ॥ ४।४।१७ ॥ इति सन्यदेर्घसादेशः ॥३॥ रोचनम्, रोचतेऽस्मिन्निति वा रोचकः पुंक्लीबलिङ्गः "नाम्नि पुंसि च"॥५।३।१२१॥ इति णकः ॥ ४ ॥ एवं रुचिः, स्त्रीलिङ्गः "नाम्युपान्त्य-" ॥ (उणा-६०९) ॥ इति किः ॥ ५ ॥

शेषश्चात्र-बुभुक्षायां क्षुधाक्षुधौ ॥

पिपासुस्तृषितस्तृष्णक्

पातुमिच्छुः पिपासुः, पिपासितोऽपि ॥ १ ॥ तृष्यति तृष्यितः ञ्यनुबन्धत्वात् सति क्तः, तृट् संजाताऽस्य वा तर्षितोऽपि ॥ २ ॥ तृष्यतीत्येवंशीलः तृष्णक् "तृषि-धृषि-" ॥ ५।२।८० ॥ इति नजिङ् ॥ ३ ॥

तृष्णा तर्षोऽपलासिका ॥ ५७ ॥

पिपासा तृट् तृषोदन्या धीतिः पाने

तर्षणं तृष्णा "मृगयेच्छा-" ॥ ५ । ३ । १०१ ॥ इति नङ् ॥१॥ घञि तर्षः ॥ २ ॥ अपकृष्टं लसत्यनया अपलासिका "नाम्नि पुंसि च"॥५।३।१२१॥ इति णकः ॥ ३ ॥ ५७ ॥ पातुमिच्छा पिपासा ॥ ४ ॥ तर्षणं तृट्, तृषा ॥५॥६॥ उदकेच्छा उदन्या क्यनि "क्षुत्तृड्गर्ध-" ॥४।३।११३ ॥ इत्युदकस्योदन् ॥ ७ ॥ ट्धें पाने धयनं धीतिः ॥ ८ ॥ पीयते पानं, तत्र ॥ ९ ॥

अथ शोषणम् ।

रसादानं

शुष्यते शोषणम् ॥ १ ॥ रसानामादानं रसादानम् ॥ २ ॥

भक्षकस्तु घस्मरोऽद्मर आशितः ॥ ५८ ॥

भक्षयति भक्षकः ॥ १ ॥ घसतीत्येवंशीलो घस्मरः, अत्ति अद्मरः "सृघस्यदो-" ॥५।२।७३ ॥ इति मरक् ॥ २ ॥ ३ ॥ आ समन्तात् अश्नाति आशितः, आशिरोऽपि ॥ ४ ॥ ५८ ॥

भक्तमन्नं कूरमन्धो भिस्सा दीदिविरोदनः ।

अशनं जीवनकं च याजो वाजः प्रसादनम् ॥ ५९ ॥

भज्यते भक्तम् ॥१॥ अनित्यनेन अन्नं "प्याधापन्यनि-"॥ (उणा–२५८) ॥ इति नः, अद्यते वा ॥ २ ॥ कौत्यनेन कूरं पुंक्लीबलिङ्गः, "खुरक्षुर-" ॥ (उणा–३९६) ॥ इति रान्तो निपात्यते ॥ ३ ॥ अद्यते अन्धः "अदेरन्ध् च वा" ॥ (उणा–९६३) ॥ इत्यस् ॥ ४ ॥ अभिप्सायते भक्ष्यते भिस्सा, पृषोदरादित्वात् साधुः ॥ ५ ॥ दीव्यन्त्यनेन दीदिविः पुंलिङ्गः, स्त्रियामपि वैजयन्ती, यदाह— "भिस्सा स्त्री दीदिविर्ने षण्" न षण्ढ इत्यर्थः, "छविच्छिवि-" ॥ (उणा–७०६)॥ इति व्यन्तो निपात्यते ॥ ६ ॥ उनत्ति क्लिद्यत्योदनः "उन्देर्नलुक् च" ॥ (उणा–२७१) ॥ इत्यनः ॥ ७ ॥ अश्यते एतादित्यशनं पुंक्लीबलिङ्गौ, भुज्यादित्वादनट् ॥ ८ ॥ जीव्यतेऽनेन अनटि स्वार्थे के जीवनकम् ॥ ९ ॥ इज्यतेऽनेन याजः, घञि "यजेर्यज्ञाङ्गे" ॥४।१।११४॥ इति गत्वाभावः ॥ १० ॥ वज्यते वाजः ॥ ११ ॥ प्रसाद्यतेऽनेनात्मा प्रसादनम् ॥ १२ ॥ ५९ ॥

भिस्सटा दग्धिका

कुत्सिता भिस्सा भिस्सटा लक्षानुरोधाट्टः, यथा--ओदनभिस्सटा, स्वर्गटी, ग्रामटी, वधूटीत्यादि ॥ १ ॥ कुत्सिता दग्धा दग्धिका ॥ २ ॥

सर्वरसाग्रं मण्डं

सर्वरसानां द्रवद्रव्याणामग्रं मुख्यं मण्डयति मण्डं पुंक्लीबलिङ्गः ॥ १ ॥

अत्र तु ।

दधिजे मस्तु

अत्र तु मण्डे, दधिसंभवे मस्यति परिणमते मस्तु क्लीबलिङ्गः "कृसिकम्यमि-" ॥ (उणा--७७३) ॥ इति तुन् ॥ १ ॥

भक्तोत्थे निःस्रावाचाममासराः ॥ ६० ॥

मण्डे भक्तसमुद्भवे निःस्राव्यते निःस्रावः ॥ १ ॥ आचाम्यते आचामः ॥ २ ॥ मीयते मासरः "मीज्यजिमा-" ॥ (उणा–४३९) ॥ इति सरः ॥ ३ ॥

शेषश्चात्र—

भक्तमण्डे तु प्रस्रावप्रस्रवाच्छोटनास्रवाः ॥ ६० ॥

श्राणा विलेपी तरला यवागूरुष्णिकाऽपि च ।

श्रायते स्म श्राणा "व्यञ्जनान्तस्थातः-" ॥ ४ । २ । ७१ ॥ इति क्तस्य नत्वम् ॥ १ ॥ विलिम्पति विलेपी, विलेप्याऽपि ॥ २ ॥ तरला लेह्यत्वाच्चपला, स्त्रीक्लीबलिङ्गः॥३॥ यूयते पिप्पल्यादिना यवागूः स्त्रीलिङ्गः "योरागूः"॥ (उणा–८५०)

इति आगूः ॥४॥ उष्णादग्नेरचिरोद्धृता उष्णिका "उष्णात्" ॥ ७।१।१८५॥ इति संज्ञायां कः ॥ ५ ॥

सूपः स्यात्प्रहितं सूदः

सुन्वन्त्येनं सूपः "युसुकुरुतुच्युस्त्वादेरूच्च" ॥ (उणा-२९७) ॥ इति पः पुंस्ययम्, क्लीबेऽपि वैजयन्ती, यदाह-'सूपोऽस्त्री प्रहितं सूदः' इति ॥१॥ प्रकर्षेण हितं प्रहितम् ॥ २ ॥ सूद्यते सूदः ॥ ३ ॥

व्यञ्जनं तु घृतादिकम् ॥ ६१ ॥

व्यज्यन्ते रसविशेषा अत्र व्यञ्जनम् ॥ १ ॥ ६१ ॥

तुल्यौ तिलान्ने कृसरत्रिसरौ

तिलैर्मिश्रमन्नं तिलान्नं तत्र क्रियते पर्वणीति कृसरः "कृधूतन्यृषिभ्यः कित्" ॥ (उणा-४४०)॥ इति सरः ॥ १ ॥ त्रीन् सरति त्रिसरः, पुंस्त्रीलिङ्गौ, क्लीबेऽपि वैजयन्ती, यदाह—'तिलतन्दुलमाषैस्तु कृसरा त्रिसरा त्रयी' इति ॥ २ ॥

अथ पिष्टकः ।

पूपोऽपूपः

पिष्टस्य विकारः पिष्टकः "नाम्नि कः" ॥६।२।५४॥ इति कः पुंक्लीबलिङ्गः, पिष्ट एव वा स्वार्थे कः ॥ १ ॥ पूयते पूपः "क्षुकुंपिपूभ्यः कित्-" ॥ (उणा— ३०१) ॥ इति पः ॥ २ ॥ अश्नुते अपूपः "अश ऊपः पश्च" ॥ (उणा–३१२) ॥ इत्यूपः, 'अद्भिरुप्यते' इति नैरुक्ताः ॥ ३ ॥

शेषश्चात्र—अपूपे पारिशोलः ॥

पूलिका तु पोलिकापोलिपूपिकाः ॥ ६२ ॥

पूपली

पूलति संहता भवति पूलिका ॥ १ ॥ पोलति वर्धते पोलिका ॥ २ ॥ पोल्यते वर्ध्यते पोलिः "स्वरेभ्य इः" ॥ (उणा—६०६) ॥ इति इः, ङ्यां तु पोली ॥ ३ ॥ ह्रस्वः पूपः पूपिका ॥४॥६२॥ पूयते पूपली "मुरलोरल-" ॥ (उणा— ४७४) ॥ इत्यले निपात्यते ॥ ५ ॥

अथेषत्पक्वे स्युरभ्यूषाभ्योषपौलयः ।

ईषत्पक्वं ईषद्भृष्टम्, तत्र, अभ्यूषति भजत्यभ्यूषः ॥ १ ॥ अभ्यूष्यते पच्यते अभ्योषः ॥ २ ॥ पोलति वर्धते पोलिः, पृषोदरादित्वात् ॥ ३ ॥

निष्ठानं तु तेमनं स्यात्

राज्ञः सभायामभ्येयुः श्रीनन्दिविजयादयः ॥८८॥

पाण्डित्यपेशलाः पण्डितपदेन दक्षत्वेन च पेशला मनोज्ञाः, श्रीनन्दिविजयादयो गुरुशिष्याः, राज्ञोऽकब्बरस्य, सभायामभ्येयुः ॥ ८८ ॥

रम्यायां मण्डलाऽखण्डाऽऽखण्डलाऽखिलमुद्गलैः ।
संकुलायां महाभट्टोद्भटविप्रादिकोविदैः ॥ ८९ ॥

मण्डलस्य देशस्य अखण्डाः संपूर्णा आखण्डला इन्द्रा मण्डलेन्द्रा महाराजान एकदेशाधीशा मरुस्थलीमण्डनमण्डोवरकोट्टपतिराजेन्द्रश्रीमन्मल्लदेवपुत्रश्रीउदयसिंहप्रभृतयः कच्छवाहकषष्टिसहस्रसैन्येश्वरराजश्रीमानसिंहप्रमुखाश्च, पुनरखिलास्तुरुष्काः खानश्रीखानखानाख्यश्रीशेखअबजलफजलश्रीआजमखानप्रमुखाः शाहिमहामान्याः श्रीजालोरनगरीयस्वर्णगिरिमहादुर्गाधीशश्रीगजनीखानमुख्याश्च तैर्मण्डलाखण्डाखण्डलाखिलमुद्गलैः, रम्यायां, पुनः, संकुलायां, कैरित्याह—महाभट्टाश्चिन्तामणिपर्यन्तप्रमाणपाठिनः शाहिमान्याः पण्डिताः, पुनरुद्भटा उद्धता विप्रादयो वेदवेदाङ्गज्ञा ब्राह्मणाः, आदिशब्दात् काजीकायस्थप्रभृतयः, पुनः कोविदा नैषधान्तकाव्यपञ्चकप्रभृतिप्रभूतसाहित्यशास्त्रपण्डितास्तैः ॥ ८९ ॥

सभायां भूपतेरष्टाऽवधानान्यद्भुतान्यथ ।
साधयाञ्चक्रिरे नन्दिविजयैर्विबुधोत्तमैः ॥ ९० ॥

ईदृश्यां भूपतेरकब्बरस्य सभायां, श्रीगुरुशिष्यैर्नन्दिविजयैः, किं०, विबुधोत्तमैः सुधीश्रेष्ठैः, अष्टाऽवधानानि महाप्राज्ञसाध्यानि, अत एव अद्भुतानि आश्चर्यकारीणि, साधयाञ्चक्रिरे साधितानीति ॥ इति युग्मव्याख्या ॥ ९० ॥

वीक्ष्यैतच्चातुरीं चित्तचमत्कारकरीं भृशम् ।

स्वयं प्रशंसयामास मुहुर्मुहुर्गुरुं नृपः ॥ ९१ ॥

एतच्चातुरीं; किं०, चित्तचमत्कारकरीं, आश्चर्यकारिणीं, वीक्ष्य नृपः स्वयं स्वमुखेन, मुहुर्मुहुर्वारं वारं, गुरुं प्रशंसयामासाऽवर्णयत् ॥ ९१ ॥

अस्मिन्नष्टाऽवधानानि सति साधयति द्रुतम् ।
आसीदाश्चर्यभृत् पर्षद् वर्षत्यब्देऽम्मयीव भूः ॥९२॥

किं बहुना ?, अस्मिन् सति पण्डिते, अष्टाऽवधानानि साधयति सति, पर्षत् सभा, आश्चर्यभृत् चमत्कारवती, आसीत् । यथा भूः पृथ्वी, अब्दे मेघे वर्षति, अम्मयी अम्भोमयी, भवतीति दृष्टान्तः ॥ ९२ ॥

अथ ज्येष्ठस्य दिवसे द्वादश्यामेणभृद्भृति ।
प्राविशत् प्रौढमाहात्म्यः प्रभुर्लाभपुरं पुरम् ॥९३ ॥

ज्येष्ठमासस्य द्वादश्यां दिवसे तिथौ, किं०, एणभृद्भृति सचन्द्रे शुक्ले इति, प्रभुर्लाभपुरं प्राविशत् ॥ ९३ ॥

अथैकादशभिः श्लोकैर्गुरोः संमुखोत्सवं वर्णयति–

तदा च संमुखं सूरेरागच्छद्भिर्द्विपैरभूत् ।
पुरस्य वीथी पृथ्वीव विन्ध्यस्य वसुधाभृतः ॥ ९४ ॥

तदा तत्रोत्सवे, सूरेः संमुखं आगच्छद्भिः द्विपैर्हस्तिभिः, शताधिकैरिति श्रुतिः, पुरस्य लाहोरनगरस्य, वीथी रथ्या, विन्ध्यस्य वसुधाभृतो विन्ध्याचलस्य, पृथ्वीवाऽभूद्, गजमयीत्यर्थः ॥ ९४ ॥

मौक्तिकैः पतितैर्दानवारिभिः सामजन्मनाम् ।
तदा वीथी बभौ सङ्गे गङ्गायमुनयोरिव ॥ ९५ ॥

व्यवहारिणां मिथः संघर्षात् पतितैर्मौक्तिकैः, पुनः, सामजन्मनां हस्तिनां, दानवारिभिर्मदजलैः, वीथी बभौ शुशुभे । इव यथा, गङ्गायमुनयोर्नद्योः, सङ्गे मेलापके, वीथी शोभते । अत्र मौक्तिकानां धवलानां गङ्गोपमा, मदजलानां च श्यामलानां यमुनोपमा चेत्युपमालङ्कारः ॥ ९५ ॥

अनश्ववाराः सुस्फाराः सशृङ्गारास्तुरङ्गमाः ।
अभ्येयुः श्रीगुरोरुच्चैः किमुच्चैःश्रवसोऽनुजाः? ॥९६॥

तुरङ्गमाः, किं०, अनश्ववारा असादिनः, पुनः किं०, सुस्फाराः यतः सशृङ्गाराः श्रीगुरोः संमुखं अभ्येयुः आगताः, किं उच्चैःश्रवसः शक्रतुरङ्गमस्य, अनुजा लघुभ्रातर इवेत्युत्प्रेक्षालङ्कारोऽत्रेति ॥ ९६ ॥

पुष्पाणां तत्र सन् पञ्चवर्णानां प्रकरस्तदा ।
बभौ बाणधनुःशस्त्रलक्षणं स्वमिवाऽऽङ्गजम् ॥ ९७ ॥

तत्रोत्सवे, पञ्चवर्णानां पुष्पाणां प्रकरः पुञ्जः, बभौ शुशुभे। इवोत्प्रेक्ष्यते—बाणधनुःशस्त्रलक्षणं, आङ्गजं कान्दर्पं, स्वं धनं, यतोऽनङ्गस्य पुष्पबाणत्वात् पुष्पधन्वत्वात् पुष्पास्त्रत्वात्, ततो निजजेतृगुर्वागमाद् भीतेन तेनाऽनङ्गसुभटेन पुष्परूपं स्वबाणधनुरस्त्रादि सर्वं स्वं त्यक्तमिति निर्गलितार्थः ॥ ९७ ॥

तत्रोत्तुङ्गानि विविधवर्णभृत्तोरणान्यलम् ।
स्थाने स्थाने विभान्ति स्म धनूंषीव दिवस्पतेः ॥९८॥

तत्र विविधवर्णभृत्तोरणानि, स्थाने स्थाने, इवोत्प्रेक्ष्यते–दिवस्पतेः शक्रस्य, धनूंषीव इन्द्रायुधानीव, शोभयेति शेषः ॥९८॥

निर्घोषैर्वैर्यतूर्याणां पौराणां तुमुलैस्तथा ।
निर्विवादमभूत् तत्र तदा शब्दगुणं नभः ॥ ९९ ॥

तदा तत्रोत्सवे, वर्यतूर्याणां निर्घोषैः शब्दैः, पुनः, पौराणां नागराणां, तुमुलैः कोलाहलैः, नभो गगनं यच्छब्दगुणं तार्किका वदन्ति तद् निर्विवादमभूत्, यत्र तत्र शब्दानामेव श्रूयमाणत्वात् केवलं शब्दमयं जगज्जातमिति भावः ॥९९॥

दिव्यैर्दुकूलपटलैरुल्लासितनुयष्टयः ।
मौक्तिकैः काञ्चनैरात्नैर्भूषणैर्भ्राजिमूर्तयः ॥ १०० ॥
तदा पूर्णघटश्रेष्ठमूर्धानोऽभुर्मृगीदृशः ।
पूर्णेन्दुसुन्दरैर्नैकैराका रूपैरिवाऽऽगता ॥ १०१ ॥

दुकूलानां पटलैः प्रभूतैः पट्टकूलैरुल्लासिनी तनुयष्टिर्वपुर्लता यासां ताः, पुनः किं०, मौक्तिकैर्भूषणैर्मुक्ताफलमालादिभिः, काञ्चनैर्ग्रैवेयकमुद्रिकादिभिः, रात्नैस्तिलकनासिकाभरणकर्णाभरणविशेषैः, भ्राजिनी मूर्तिर्यासां ताः ॥ १०० ॥ पुनः किं०, पूर्णघटैः पानीयभृतैः कुम्भैः श्रेष्ठं मूर्धा, शीर्षं यासां ताः, मृगीदृशः स्त्रियः, अभुः शोभन्ते स्म । इवोत्प्रेक्ष्यते—नैकैरनेकैः, रूपैः, किं०, पूर्णेन्दुसुन्दरैः संपूर्णचन्द्रमण्डलमण्डितैः,राका पूर्णिमेव, आगता, मस्तकस्थायिघटच्छलात् पूर्णचन्द्रवती बहुरूपिणी राकेवाऽऽगतेति भावार्थः ॥ युग्मव्याख्येति ॥१०१॥

लोकैर्दानान्यदीयन्त धनकाञ्चनवाससाम् ।
तदा वित्तस्वर्णवस्त्रवारिवाहैरिवाऽपरैः ॥ १०२ ॥

धनकाञ्चनानि प्रतीतानि वासांसि वस्त्राणि तेषां दानानि लोकैः अदीयन्त दत्तानि, अर्थिभ्य इति गम्यम् । तदेवोत्तरार्धेन द्रढयति—लोकैः; किं०, वित्तस्वर्णवस्त्राणां वारिवाहैर्मेघैः, अत्र प्रत्येकं वारिवाहशब्दः प्रयोज्यस्तेन वित्तवारिवाहैः स्वर्णवारिवाहैः वस्त्रवारिवाहैरपरैरर्थिनां जातैरिति भावः ॥१०२॥

प्रतिमार्गं प्रतिस्थानं प्रत्यट्टं च मनोरमाः ।
ध्वजा रेजुस्तदा तत्र वैजयन्तात्मजा इव ॥ १०३॥

तदा तत्र लाभपुरे, प्रतिमार्गं वीथीं वीथीं प्रति, पुनः, प्रतिस्थानं गृहं गृहं प्रति, अथवा पदं पदं प्रति, पुनः, प्रत्यट्टं हट्टं हट्टं प्रति, ध्वजा रेजुः शोभन्ते स्म । इवोत्प्रेक्ष्यते—वैजयन्तस्य इन्द्रध्वजस्य आत्मजा नन्दना इव "वैजयन्तौ तु प्रासादध्वजौ" इति नामकोशवाक्यादिति ॥ १०३ ॥

जगुर्मङ्गलमञ्जूनि गीतानि चलचक्षुषः ।
पुंस्कोकिलकलारावा अस्वप्नप्रमदा इव ॥ १०४ ॥

मङ्गलेन धर्मधर्मिणोरभेदाद् मङ्गलहेतुना ध्वनिना नादेन मञ्जूनि मनोहराणि, गीतानि गातव्यपदानि मङ्गलगीतानि, चलचक्षुषः स्त्रियः, जगुर्गायन्ति स्मेत्यन्वयः । किं०, पुंस्कोकिलः पिकस्तद्वत् कलो मनोज्ञः पटुर्वा आरावो यासां ताः । इवोत्प्रेक्ष्यते— अस्वप्नप्रमदा देवाङ्गना इव, नादेन रूपेणेवेति भावार्थः ॥ १०४ ॥

प्रविश्येत्युत्सवोत्साहमाडम्बरपुरस्सरम् ।
श्रीदः प्रभामिव द्रङ्गोत्तुङ्गं वै-श्रमणेश्वरः ॥ १०५ ॥
श्रीअकब्बरभूपस्य शेखनामनियोगिनः ।
आचार्यः श्रीअबजलफयजस्य गृहं ययौ ॥ १०६ ॥

इति व्यावर्णितप्रकारेण, उत्सवोत्साहो यत्र प्रवेशने इति क्रियाविशेषणम्, अत एवाऽऽडम्बरस्तत्पूर्वकं आचार्यः, श्रीविजयसेनसूरिः, लाभपुरं पुरं, किं०, द्रङ्गोत्तुङ्गं प्रविश्य, कः कामिवेत्याह—श्रीदो धनदः, प्रभां अलकानगरीमिव, किं०, वैश्रमणश्चासौ ईश्वरश्चेति धनवत्त्वाद् वैश्रमणेश्वरः, आचार्यः । किं०, वै

निश्चितं श्रमणेश्वर इति॥१०५॥ पुरं प्रविश्य क्व गतवानित्याह–श्रीअबजलफयजस्य; किं०, श्रीअकब्बरभूपस्य शाहेः, शेखेतिनाम्ना ख्यातस्य नियोगिन इत्यधिकारिणः, गृहं ययौ जगामेति ॥ इति युग्मव्याख्या ॥ १०६ ॥

अथ श्रीशाहिना शेखधाम्न्यनूचानहस्तिनः ।
विज्ञायाऽऽगमनं लेभे मुदमन्दतमा तदा ॥ १०७ ॥

अथ प्रवेशाद्युत्सवे प्रवृत्ते सति, शेखश्रीअबजलफयजधाम्नि, अनूचानहस्तिनः सूरिसिन्धुरस्य, आगमनं विज्ञाय ज्ञात्वा, श्रीशाहिनाऽकब्बरसुरत्राणेन, मुत्, कीदृशी, अमन्दतमा स्फुरद्रूपा प्रमोदप्रकर्षः, प्राप्त इति; तदा तत्राऽवसरे ॥ १०७ ॥

मुत्प्राप्तिलक्षणं लक्षयन्नाह–

स्वानंशानिव सश्रीकान् सेवकान् महतो बहून् ।
सद्यः सूरीन्द्रचन्द्रस्याऽऽहूतये प्राहिणोद् नृपः॥१०८॥

नृपः पातिशाहिः, सूरीन्द्रचन्द्रस्य, आहूतये आकारणाय, स्वगृहानिति गम्यम्, बहून् सेवकान् प्राहिणोत्, किंलक्षणान्, इवोत्प्रेक्ष्यते–स्वान् निजान्, अंशान् अत एव महतो गरीयसः, पुनः, अत एव सश्रीकान् सशोभान् " श्रीः शोभायाम् " इति श्रीहैमं वच इति ॥ १०८ ॥

गुरुरप्यात्मनः प्रोच्चैःपदसंपत्तिकारणम् ।
धाम विज्ञाय राज्ञः सबहुमानमुपेयिवान् ॥ १०९ ॥

श्रीशाहिना गुरोराह्वाने कृते गुरुरपि राज्ञो नृपतेः, धाम वेश्म, आत्मनः स्वस्य, प्रोच्चैःपदसंपत्तिकारणं उच्चैःपदं उच्चत्वस्थानं तदेव संपत्तिः संपद् गुणोत्कर्षस्तत्कारणं अत्युत्कर्षप्रौढिमूलं, विज्ञाय ज्ञानविषयीकृत्य, सबहुमानं सादरं,

उपेयिवान् आगत इति, पक्षे गुरुर्बृहस्पतिः, राज्ञश्चन्द्रस्य, धाम कर्काख्यराशिं, स्वोच्चताकारणं मत्वोपेत्येवेति संगतं, ज्योतिः-शास्त्रे कर्कस्वामी चन्द्रस्तद्धाम्नि समागतो गुरुरुच्च इति प्रतीयते ॥ १०९ ॥

गुरुमायान्तमालोक्य राजोल्लासिमना अभूत् ।
सज्जीवस्येक्षणात् स्थाने मुत् सोमस्याऽऽवनीपतेः॥११०॥

राजाऽकब्बरः, गुरुं किं०, आयान्तं स्वसौधं प्रत्यागच्छन्तं, दृष्ट्वा उल्लासिमना अभूत्, अमुमेवार्थं समर्थयति-स्थाने इति युक्त एवायमर्थः, सज्जीवस्य श्रेष्ठगुरोः, ईक्षणाद् विलोकनात्, सोमस्य चन्द्रस्य, मिथो वैराभावेन, पक्षे सोमस्य सकीर्तेः सकान्तेर्वा "उमा कीर्तिः, कान्तिश्च" इति अनेकार्थः, ततः सह उमया वर्तते यः स सोमस्तेन सोमस्य अवनीपतेर्मुद् भवत्येवेति शब्दश्लेष इति ॥ ११० ॥

सत्कारि गुरूराज्ञा स्वागतप्रश्नपूर्वकम् ।
तत्स्थाने मान्यतेऽनेन यत् सर्वज्ञसुहृत् प्रभुः॥१११॥

श्रीसूरेर्नयनातिथीकरणानन्तरं गुरूराज्ञा सदकारि सत्कृत इति क्रियासंबन्धः । कथमिति स्वागतप्रश्नपूर्वकं स्वागतं सुखेनागतमित्यादिप्रश्नपूर्वकं, तत्स्थाने तद् युक्तं, यत्प्रभुरनेन राज्ञा मान्यते मानस्थानं विधीयते, यतः स सर्वज्ञसुहृत् सर्वज्ञः शिवस्तस्य सुहृद् मित्रं स्वाश्रयमित्रत्वेन, राज्ञा चन्द्रेण, मान्यत एव, तत्त्वतस्तु सर्वे ज्ञाः पण्डितास्तेषां सुहृन्मित्रम्, अथवा सर्वज्ञो जिनेन्द्रस्तेन तस्मिन् वा सुशोभनं हृद् यस्येति कृत्वाऽयमर्थः समर्थ इति ॥ १११ ॥

महाव्रतिनमत्यस्तमन्युं दक्षमनोहरम् ।
वीक्ष्याऽहृष्यद् गुरुं शाहेः सभा सीमन्तिनी सती॥११२

शाहिसत्कारसंप्राप्तौ शाहेः सभारूपा सीमन्तिनी स्त्री, गुरुं विलोक्याऽहृष्यद् हृष्टेत्यन्वयः, सती विद्यमाना शोभना वा, गुरुं किं०, महान्ति व्रतानि सर्वप्राणातिपातविरमणादीनि यस्येति तं, तथाऽत्यतिशयेनाऽस्तो मन्युः क्रोधो येनेति तं, तथा दक्षाणां मनांसि हरतीति तं, पक्षे सती पार्वती महाव्रतिनमीश्वरं वीक्ष्य हृष्यति, किं०, अत्यस्तो मन्युर्दैत्यो यज्ञो वा येनेति तं "मन्युर्दैत्ये क्रतौ क्रुधि" इत्यनेकार्थ इति, पुनः किं०, दक्षस्य पार्वतीपितुर्मनो हरतीति तं, गुरुं गरिष्ठं, सभा सकान्तिरिति पार्वतीविशेषणम् ॥ ११२ ॥

निस्सरद्दशनज्योतिर्मौक्तिकैः प्राभृतं सृजन् ।
शाहिः स्माह सुरचनैर्वचनैर्विनयी नयी ॥ ११३ ॥

शाहिसूर्योर्मेलापके शाहिर्गुरुं, प्रतीत्यध्याहारे, स्माह प्रोक्तवानित्यन्वयः । सुरचनैः सुघटैः, वचनैर्वाक्यैः, शाहिः किं०, विनयी, विनयवान्, अत एव नयी न्यायवान्, कथं स्माह, निःसरन्ति दशनानां दन्तानां ज्योतींषि तान्येव मौक्तिकानि तैः, प्राभृतं सृजन् रचयन्निवेति ॥ ११३ ॥

अस्ति शस्तं शरीरे वः परिवारे च पेशले ।
इहाऽऽगतिकृतामासीद् युष्माकं क्षेममध्वनि ॥११४॥

किं स्माहेति दर्शयति—हे गुरवः! वः शरीरे, च पुनः, पेशले परिवारे शस्तं मङ्गलमस्तीत्यन्वयः । प्रश्नान्तरम्—इहाऽऽगतिकृतां अस्मिन् देशे आगतिकृतां समागच्छतां, युष्माकमध्वनि मार्गे, क्षेमं कल्याणमासीदिति ॥ ११४ ॥

क्व सन्ति सकलप्राणिप्रीणनप्रवणाशयाः ।
श्रीहीरविजयाः सूरिसिन्धुराः साधुबन्धुराः ?॥११५॥

अथ श्रीपरमगुरूनुद्दिश्य प्रश्नविशेषः—श्रीहीरविजयाः सूरिसिन्धुरा हस्तिनः, साधुषु बन्धुरा मनोज्ञाः, क्व कुत्र देशे नगरादौ, सन्तीति संबन्धः। कुत इयती पृच्छा ?, यतस्ते किं०, समस्तप्राणिनां प्रीणने प्रीत्युत्पादने प्रवणस्तत्पर आशयोऽध्यवसायो येषां ते ॥ ११५ ॥

ते पूज्यकुञ्जराः किञ्च कुर्वन्तः सन्ति सम्प्रति ।
तेषां चाऽस्ति समाधानं शरीरे सुकृतार्थिनाम् ?॥११६॥

किञ्चेति पुनः प्रश्ने, ते पूज्यकुञ्जराः, किं कुर्वन्तः सन्ति संप्रत्यधुनेति, तेषां, च सुकृतमेवार्थो येषां तेषां, शरीरे समाधानमस्तीति ॥ ११६ ॥

दन्तद्युतिपयःपूरक्षालिताखिलदिङ्मुखः ।
अथ ब्रूते स्म श्रमणाधीश्वरः पृथिवीश्वरम् ॥११७॥

अथेति शाहिप्रश्नानन्तरम्, श्रमणाधीश्वरः सूरिः, पृथिवीश्वरं राजानं, ब्रूते स्माऽवदत् । किं०, दन्तानां द्युतिरूपपयःपूरेण क्षालितान्यखिलदिशां मुखानि येनेति ॥ ११७ ॥

अथ यथा राज्ञा पृष्टं तथाऽनुक्रमेणैव गुरुरप्याह—

भवेत् कुवलयोल्लासो नूनं राज्ञोऽनुभावतः ।
तेनाऽस्ति सातमस्माकं तदन्तर्वर्तिनां बहु ॥ ११८ ॥

नूनं निश्चयेन, राज्ञश्चन्द्रस्य, अनुभावतः कुवलयानां चन्द्रविकासिकमलानां उल्लासो भवेत्, तेन हेतुना, तवापि राज्ञोऽनुभावात्, तदन्तर्वर्तिनां कुवलयान्तर्वर्तिनां भूवलयान्तःस्थायिनां, अस्माकमपि बहु सातमस्तीति श्लेषव्याख्या ॥ ११८ ॥

राजन् ! व्योम्नीव तरणौ धरणौ तपति त्वयि ।
द्विषदूघूकैः समं नष्टं भयान्धतमसैरिह ॥ ११९ ॥

हे राजन्! व्योम्नि तरणाविव, धरणौ भूमौ, त्वयि तपति सति, द्विषद्घूकैर्वैरिकौशिकैः, समं भयान्येव अन्धतमसानि तैः, इहेति सर्वजगति, नष्टं गतमिति ॥ ११९ ॥

त्वत्प्रभावात् ततः शाहे! सर्वेषां कुशलं पथि ।
अकिञ्चनानामस्माकं निर्ग्रन्थानां तु का कथा?॥१२०॥

हे शाहे! ततो हेतोस्त्वत्प्रभावात् पथि सर्वेषां कुशलमस्ति; तेनैवाऽकिञ्चनानां तत एव निर्ग्रन्थानां, अस्माकं का कथा? ये सकिञ्चनास्तेऽपि त्वत्प्रभावतः सकुशलाः सन्ति, तर्हि वयं निर्ग्रन्थाः सुतरां कुशलेन वर्तामहे ॥ १२० ॥

सूरिश्रीहीरविजया गूर्जरत्रासरोजिनीम् ।
भूषयन्तोऽधुना सन्ति राजहंसा इवामलाः ॥१२१॥

श्रीपरमगुरून् प्रत्युद्दिश्य प्रश्नप्रतिवचः प्रपञ्चयति, यथा–सूरिश्रीहीरविजयाः, गूर्जरत्रारूपा या सरोजिनी तां, राजहंसा–इवाऽधुना भूषयन्तः सन्ति, शेषं स्पष्टमिति ॥ १२१ ॥

सच्चिन्तनधृतिध्याननिध्यानधनधारिणः ।
श्रीपारमेश्वरोपास्तिप्रह्वास्ते सन्त्यहर्निशम् ॥ १२२ ॥

अथ ते परमपूज्याः, किं कुर्वन्तीत्यादिप्रश्नप्रत्युत्तरं वितरति यथा–ते पूज्याः किं०, सदिति अत्र सच्छब्दः प्रत्येकं योज्यः, तेन सच्चिन्तनं सम्यग् भावनं, पुनः, सती या धृतिः संतोषस्तत्प्रधानं यद् ध्यानं जापरूपं, तथा सद् निध्यानं सदवलोकनं देवादिदर्शनं तदेव धनं तद् धरन्तीति, अत एव श्रीपरमेश्वरसंबन्धिनी या उपास्तिः सेवा तस्यां प्रह्वाः सन्तीति ॥ १२२ ॥

सर्वेषामपि धर्माणां नीतिरीत्यनुसारिणाम् ।
राजैव रक्षकः सेतुरिव कासारपाथसाम् ॥ १२३ ॥

मत्वेति सार्वभौमत्वात् त्वां सर्वत्रोपकारिणम् ।
आशीर्भिरभिनन्दन्तस्ते सन्ति यतिसत्तमाः ॥

सर्वेषां समस्तानामपि धर्माणां दानादिभेदभिन्नानां नीतिर्नयो रीतिर्मर्यादा, यद्वा नीतेर्नीत्या वा रीतिस्तदनुसारिणां, राजैव रक्षकः, कासारपाथसां सेतुरिव—यथा सेतुः पालिः,सरःपयसां रक्षक इति ॥ १२३ ॥ हे शाहे ! इति मत्वा त्वां सार्वभौमत्वात् सार्वभौम इव सार्वभौमस्तस्य भावः सार्वभौमत्वं तस्मात्, सर्वत्राप्युपकारिणं ज्ञात्वा आशीर्भिरभिनन्दन्तस्ते यतिसत्तमाः मुनिश्रेष्ठाः, सन्तिः तव धर्माशिषं ददानाः सन्तीति संगतिः ॥ इति युग्मव्याख्यानम् ॥ १२४ ॥

सर्वेषामपि धर्माणां जननात् परिपालनात् ।
दयैवाऽभिमता माता द्रुमाणामिव मेदिनी ॥ १२५ ॥

हे राजन् ! सकलधर्माणां जननं निष्पादनं पुनस्तत्परिपालनं दययैवाऽऽतन्यते, तस्मात् समस्तधर्माणां माता दयाऽभिमता, यथा—द्रुमाणां माता मेदिनी, जननपालनादिकर्तृत्वं मातुरेवेति ॥ १२५ ॥

सुकृतेषु समस्तेषु मुनीनां मनसो मता ।
करुणा हरिणाङ्कस्य नक्षत्रेष्विव रोहिणी ॥१२६॥

समस्तेषु पुण्येषु मुनीनां मनसः करुणाऽभीष्टेति समग्रधर्माचरणेषु दयायाः प्राधान्यं मन्वते, यथा—हरिणाङ्कस्य चन्द्रस्य, सकलनक्षत्रेषु, रोहिणी मतेति ॥ १२६ ॥

सा कृपा त्वद्वचःपाथःपूरैः पल्लविता भृशम् ।
व्यानशे सांप्रतं विश्वं विश्वं वल्लीव मण्डपम् ॥१२७॥

हे नृप ! एवं वर्णिता सा कृपा त्वद्वचःपाथःपूरैर्भृशमति-

शयेन, पल्लविता सांप्रतमधुना, विश्वं समस्तं, विश्वं जगद्, व्यानशे व्याप्नोति स्मेति, यथा वल्ली मण्डपं व्याप्नोतीति ॥ १२७ ॥

अनया दयया तेषां तुष्टिरस्त्यतिभूयसी ।
सत्वरं शरदाऽनल्पं नैर्मल्यमिव पाथसाम् ॥ १२८॥

हे भूप ! अनया त्वत्तः प्रसृतया, दयया; तेषां परमपूज्यानां श्रीगुरूणां, भूयसी बह्वी तुष्टिरस्तीत्यन्वयः । यथा—पाथसां पानीयानां, शरदा शरत्कालेन, अनल्पं नैर्मल्यं निर्मलत्वं, तथेति ॥ १२८ ॥



धर्मस्येव दयाऽमुष्या मूलं च त्वां नरेश्वरम् ।
ज्ञात्वा ते सूरयः सन्ति त्वयि कल्याणकाङ्क्षिणः॥१२

तेषां गुरूणां दयाया अभीष्टत्वेन हे राजन् ! यथा धर्मस्य मूलं दया, चकारः पुनरर्थे, तथा अमुष्या दयायाः. मूलं त्वां नरेश्वरं ज्ञात्वा ते सूरयस्त्वयि कल्याणकाङ्क्षिणो मङ्गलेच्छवः, सन्ति यथा शाहेः सर्वदा कल्याणं स्यात् तथैव स्पृहयन्तीति भावः ॥ १२९ ॥

तथा तेषां तपोध्यानाऽध्ययनप्रमुखा क्रिया ।
समस्ता स्वस्तिमत्यस्ति घनसिक्तेव वल्लरी ॥ १३० ॥

तथा पुनः, तेषां हीरसूरीणां, तपो द्वादशधाऽनशनादि, ध्यानं स्वाध्यायसूरिमन्त्रादिगणनरूपं, अध्ययनं पठनपाठनादि, तत्प्रमुखा, क्रिया दिवानक्तं कर्तव्यरूपा सामाचारी, समस्ता स्वस्तिमती सुकल्याणा, अस्तीति; यथा घनेन मेघेन, सिक्ता, वल्लरी सकल्याणा स्यादिति ॥ १३० ॥

इति सूरिसभाचन्द्रवचनैरमृतैरिव ।
निपीतैरवनीजानिचकोरः प्रमना अभूत् ॥ १३१ ॥

इत्युक्तरूपैः, सूरीणां सभा तस्यां द्योतकत्वाच्चन्द्र इव चन्द्रस्तस्य वचनैः, उत्प्रेक्ष्यते—अमृतैरिव चन्द्रस्यामृतमयत्वात्, निपीतैः; अवनीजानिर्नृपः स एव चकोरः, प्रमनाः प्रमुदितोऽभूदित्यर्थः ॥ १३१ ॥

अहो ! मनीषैषाऽमीषामहो ! वचनचातुरी ।
चिन्तयन्निति चित्तान्तः पार्थिवः पुनरभ्यधात् ॥१३२॥

प्रमोदप्राप्तेरेवेति चित्तान्तश्चिन्तयन् पार्थिवः पुनरभ्यधात् प्रोवाचेति। किमिति ?, अहो ! अमीषां ज्ञानजुषां मनीषा, अहो ! चतुराणां वचनचातुरीति ॥ १३२ ॥

किमभ्यधादित्याह—

तेषामष्टावधानानां दिदृक्षाऽस्ति सभासदाम् ।
लतेव पयसां सेकात् सद्यः साऽस्तु फलेग्रहिः ॥१३३॥

तेषां पूर्वदृष्टानां, अष्टसंख्यानां अवधानानां, सभासदां सयजनानां, दिदृक्षा दर्शनेच्छा, अस्तीतिः हे सूरे ! अध्याहारात्, सा दिदृक्षा, फलेग्रहिः फलवत्यस्तु, यथा—पयसां सेकात् लता फलवती भवतीति ॥ १३३ ॥

ततः श्रीनन्दिविजयाभिधोऽथ विबुधोत्तमः ।
पूर्ववत् साधयामासाऽष्टाऽवधानानि सत्वरम् ॥१३४॥

ततः शाहेर्वचनादनु, श्रीगुरुशिष्यः श्रीनन्दिविजयाख्यो विबुधोत्तमो विद्वद्वरः, पूर्ववत् पूर्वरीत्या, अष्टावधानानि साधयामास साधितवान्, सत्वरमिति शीघ्रं, पण्डितप्रयोज्येषु प्रयोजनेषु पण्डिता न विलम्बन्त इति ॥ १३४ ॥

तत्कलारञ्जितो राजा समक्षं समपर्षदः ।
बिरुदं खुशफेमेति ददावस्मै मनीषिणे ॥ १३५ ॥

तस्य श्रीगुरुविनेयस्य कलयाऽष्टासु स्थानेषु सावधानता-कलितया दृष्ट्या सत्या, राजाऽकब्बरशाहिः, रञ्जितः सन्, समपर्षदः सकलसभायाः समक्षं, अस्मै मनीषिणे विबुधाय, खुशफेमेति बिरुदं, ददौ दत्तवानिति ॥ १३५ ॥

रञ्जितराजेन्द्रलक्षणान्यथो दर्शयति–

अथ शाहिप्रदत्तोद्यद्वाद्यवादनपूर्वकम् ।
सश्रीकैः श्रावकैः क्लृप्तमहोत्सवपुरस्सरम् ॥ १३६ ॥
उपाश्रयमलञ्चक्रे श्रीअनूचानचक्रभृत् ।
वैजयन्तमिव स्वर्गिस्वामी जयसुखाश्रयम् ॥ १३७ ॥

शाहिना प्रदत्तानि यानि उद्यद्वाद्यानि स्फुरन्निःस्वानादीनि तद्वादनपूर्वकं, तथा सश्रीकैः समृद्धिसंपन्नैः, श्राद्धैः क्लृप्तो रचितो यो महानुत्सवस्तत्पुरस्सरं यदा श्रीशाहिः सबहुमानं स्ववाद्यादि प्रदत्ते तदा शुभंभावुकाः श्रावकाः सुतरां महोत्सवादि रचयन्ति, यतः पूज्यः सर्वत्र पूज्यत इति ॥ १३६ ॥ अथ शाहिसन्मानप्राप्त्यनन्तरं, श्रीअनूचानेषु चक्रभृत्, उपाश्रयं पौषधागारम्, अलञ्चक्रेऽलङ्कृतवानिति, कः कमिवेत्याह– स्वर्गिस्वामी शक्र इव, वैजयन्तं निजनिवासप्रासादमिव, किं०, जयसुखयोराश्रयं, पक्षे जय इन्द्रसुतस्तस्य सुखाश्रयं सुखस्थानमिति ॥ इति युग्मव्याख्या ॥ १३७ ॥

रूप्यरूपैः प्रकुर्वाणः सुप्रसिद्धां प्रभावनाम् ।
श्रीसंघस्तद्दिनात् तत्र चक्रेऽथाष्टाह्निकोत्सवम् ॥१३८॥

अथेति श्रीगुरूणामुपाश्रयागमनादनु, श्रीसंघस्तद्दिनादारभ्य, अष्टाह्निकोत्सवं अष्टदिनान् यावदुत्सवं, चक्रे। कथमिति?, रूप्यरूपै रजतनाणकैः, सुप्रसिद्धां सर्वलोकगम्यां, प्रभावनां प्रकुर्वाण इति ॥ १३८ ॥

अष्टाह्निकोत्सवो भूयान् यदाऽभूत् तत्र चित्रकृत् ।
एकच्छत्रमिवाऽज्ञायि राज्यं जैनं जनैस्तदा ॥१३९॥

तदा सकलसंघकृताष्टाह्निकोत्सवसमये, जनैरन्यतीर्थीयैः, नं राज्यमेकच्छत्रमिवाऽज्ञायि ज्ञातमिति, शेषं सुबोधम् ॥१३९॥

सर्वतः कमलोल्लासकारिणं कान्तिहारिणम् ।
प्रकाशमिव घर्मांशोर्महिमानमिमं गुरोः ॥ १४० ॥
संवीक्ष्याऽसहमानेन केनचिद् दुर्द्विजन्मना ।
प्रत्यपादि पुरः पृथ्वीपतेरिति महामतेः ॥ १४१ ॥

युगपद् द्वयोर्व्याख्या—इमं यथावर्णितं, गुरोर्महिमानं संक्ष्य दृष्ट्वा, असहमानेन केनचिद् दुर्द्विजन्मना दुष्टब्राह्मणेन, थ्वीपतेः शाहेः, पुर इति, इत्यग्रे मोच्यमानं, प्रत्यपादि प्रोक्तमिति, हिमानं किं०, सर्वतः सामस्त्येन, कमलाया उल्लासस्तत्काणं, पुनः किं, कान्त्या शोभया हारिणं मनोहरं, घर्मांशोः प्रशमिव यथा घर्मांशोः सूर्यस्य प्रकाशमसहमानेन केनचिद् ष्टेन द्विजन्मना कौशिकेनेति, प्रकाशं किं०, कमलानां पङ्कजामुल्लासकारिणं कान्तिर्द्युतिस्तया हारिणमिति श्लेषः ॥ इति ग्मव्याख्या ॥ १४० ॥ १४१ ॥

निरञ्जनं निराकारं निर्विकारं निरंहसम् ।
निराधारं निराबाधं नीरागं निष्परिग्रहम् ॥ १४२ ॥

पुनः—

पापपुञ्जस्य हर्तारं कर्तारं च सुखश्रियः ।
नाऽनभिज्ञा अमी जैना मन्यन्ते परमेश्वरम् ॥१४३॥

इयमपि युग्मव्याख्या—दुष्टः किमाचष्टेत्याह—हे शाहे ! अमी

जैना अनभिज्ञा मूढाः, परमेश्वरं न मन्यन्त इत्यन्वयः । परमेश्वरं किंविशिष्टमित्याह—निर्गतं अञ्जनं लेपनं प्रसङ्गात् कर्मणां यस्मात् तं निरञ्जनं, पुनः किं०, निराकारं आकारो हस्तपादाद्यवयवरचनारूपस्तेन रहितं, पुनः किं०, निर्विकारं विकारो दुष्प्रवृत्तमानसिकादिस्तद्रिक्तं, पुनः किं०, निरंहसं निष्पापं, पुनः किं०, निराधारं आधारः परकायाश्रयस्तेन रहितं, पुनः किं०, निराबाधं आबाधा रागद्वेषकषायरूपा, अथवा शरीरमानसपीडा तया रहितं, पुनः किं०, नीरागं यत एव निराबाधं तत एव नीरागं, पुनः किं०, निष्परिग्रहं परिग्रहो बाह्याऽऽन्तरप्रतिबन्धस्तद्रहितं, अत एव पापपुञ्जस्य हर्तारं, च पुनः, सुखश्रियः कर्तारं, ईदृशं जगत्कर्तारं न जैना मन्यन्त इति ॥ इति युग्मव्याख्यानम् ॥ ॥ १४२ ॥ १४३ ॥

परमेश्वरं न मन्यन्त एतावता किमित्याह—

जगन्मूलं न मन्यन्ते ये मूढाः परमेश्वरम् ।
तेषां पन्थाः वृथाऽङ्केन विना बिन्दुरिव ध्रुवम् ॥ १४४ ॥

ये मूढा अज्ञानिनो जगन्मूलं जगज्जनकं, परमेश्वरं जगदीश्वरं, न मन्यन्ते; तेषां पन्थाः पुण्याचरणरूपो मार्गः, वृथाऽकिञ्चित्कर इति, यतो जगदीश्वरसत्ताव्यतिरेकेण ते यत्किञ्चित् सुकृताचरणं कुर्वन्ति, तत् तेषां निष्फलमेव, यथा अङ्केन विना बिन्दुर्नाऽभीष्टसंख्यापूरकः स्यादिति दृष्टान्तः ॥ १४४ ॥

तेन शाहिसभाभानो ! त्वादृशामवनीभुजाम् ।
नैतेषां दर्शनं श्रेयः स्त्रीणामृतुभृतामिव ॥ १४५ ॥

हे शाहिसभाभानो ! तेन प्राक्प्रणीतेन हेतुना, त्वादृशां अवनीभुजां भवादृशां राज्ञां, न एतेषां जैनानां, दर्शनं श्रेयः प्र-

ह्रस्यं, यथा ऋतुभृतां स्त्रीणां, दर्शनमश्लाघीयस्तथा तवाऽप्यमीषां दर्शनमनर्हमिति भावः ॥ १४५ ॥

अज्वलद् भूपकोपाग्निरिति तद्वचनेन्धनैः ।
यत् पार्श्वरूपभाग् राज्ञां हृत् स्यादच्छ इव ध्रुवम्॥१४६॥

इति प्रोक्ततद्वचनेन्धनैः भूपस्य शाहेः कोपाग्निः, अज्वलद् जज्वालेति। यदिति हेतोः, राज्ञां हृचेतः, पार्श्वरूपभाक् पार्श्ववर्ति यद्रूपं तद्भजतीति पार्श्वरूपभाक्, क इवेत्याह—अच्छ इव स्फटिकरत्नमिवेति ॥ १४६ ॥

और्वमग्निमिवाऽम्भोधिर्भूपोऽन्तः कोपमुद्वहन् ।
प्रस्तावेऽथ समायातानूचेऽनूचानपुङ्गवान् ॥ १४७ ॥

अथेति प्रस्तावे, भूपः; अन्तः कोपं उद्वहन् समायातान् अनूचानपुङ्गवान् ऊचे प्रोक्तवानिति, यथा अम्भोधिः समुद्रः, और्वमग्निं वडवानलं, प्रच्छन्नं वहति तथा गुप्तक्रोधं वहन् भूपः सूरीन् समये समायातान् प्रोवाचेति ॥ १४७ ॥

बाह्यक्रियाकलापेन व्यंसका विश्वभूस्पृशाम् ।
अमी नैव महात्मानो मन्यन्ते परमेश्वरम् ॥ १४८ ॥

क्षारादिव सिचस्तैलमालिन्यं मम मानसात् ।
शङ्का प्रयातु प्रलयं गुरो ! त्वद्वचनादियम् ॥१४९॥

बाह्या लोकप्रत्ययोत्पादिनी न तु मनःशुद्धिविधायिनी या क्रिया तस्याः कलापेन, विश्वभूस्पृशां समस्तप्राणिनां, व्यंसका विप्रतारकाः, अमी महात्मान औज्वालिकाः; नाम्नैव महात्मानः, परमेश्वरं नैव मन्यन्ते ॥ १४८ ॥ हे गुरो ! इयं विद्वत्योक्ता, शङ्का मम मानसात् त्वद्वचनात् प्रलयं नाशं प्रयातु, यथा—क्षारात् क्षारसंपर्कात्, सिचस्तैलमालिन्यं वस्त्रस्य तैलच्छटोत्पन्नं मलिनत्वं, प्रयातीति ॥ इति युग्मव्याख्या ॥ १४९ ॥

पयःपूर्णपयोवाहगर्जितं तर्जयन् गिरा ।
जगाद जगतीनाथं मुनिनाथोऽथ धीरधीः ॥१५०॥

अथ शाहिनेत्युक्ते सति, धीरधीर्निश्चलमतिः साहसिकक्ष्मापतिः, मुनिनाथः श्रीविजयसेनसूरिः, जगतीनाथमकब्बरशाहिं, पयःपूर्णपयोवाहगर्जितं सजलजलधरध्वनिं, गिरा वाण्या, तर्जयन् जगादाऽब्रवीदिति ॥ १५० ॥

किं सूरिरुवाचेत्याह—

अस्मन्मनःसरोजन्मविकासनविवस्वतः ।
शृणु शाहे ! सावधानः स्वरूपं परमात्मनः ॥१५१॥

हे शाहे ! त्वं सावधानः शृणु, अस्मन्मनोरूपस्य सरोजन्मनः कमलस्य विकासने विवस्वतः सूर्यस्य, परमात्मनः परमेश्वरस्य, स्वरूपं; यादृशः परमात्माऽस्माभिर्मन्यते तादृशं तत्स्वरूपं त्वं शृण्विति ॥ १५१ ॥

अथाऽतः प्रत्येकं क्रियाऽन्वययोगेऽपि अर्थतस्त्रयोविंशत्या कुलकेन परमेश्वरस्वरूपं प्रकटयति यथा—

आमोदामृतसहितां न श्रीशान्तो रसाधिपः ।
विजहाति दृशं यस्य हंसः पाथोजिनीमिव ॥१५२॥

यस्य दृशं शान्तो रसाधिपः न विजहाति न त्यजतीत्यन्वयः । दृशं किं०, आमोदामृतेन हर्षपीयूषेण सहितां पूरितामिति, कः कामिव, हंसः पाथोजिनीं पद्मिनीं, न मुञ्चति तथेति ॥ १५२ ॥

प्रसन्नं वदनं यस्य बिम्बमिन्दोरिवाऽनघम् ।
प्रदत्ते जगतां बह्वीं संपत्तिं कुमुदामिव ॥ १५३ ॥

यस्य वदनं जगतां बह्वीं संपत्तिं परमप्रमोदरूपां, प्रदत्ते;

यतः प्रसन्नं प्रसत्तिमत्, यथा इन्दोश्चन्द्रस्य, बिम्बं कुमुदां कैरवाणां, प्रोल्लासरूपां संपत्तिं दत्ते, उभयमप्यनघं निर्मलमिति ॥ १५३ ॥

चक्रकोदण्डदण्डास्त्रत्रिशूलप्रमुखायुधैः ।
प्रद्वेषपिशुनैः पाणी यस्य न स्तः कलङ्कितौ ॥१५४॥

तथा यस्य पाणी हस्तौ, चक्रकोदण्डदण्डास्त्रत्रिशूलैः प्रतीतैरित्याद्यायुधैः प्रहरणैः, किं०, प्रद्वेषस्य पिशुनैः सूचकैः, कलङ्कितौ न स्तो न भवतः, यत्करौ द्वेषसूचकोपकरणैरसंपृक्ताविति ॥ १५४ ॥

हावैर्भावैर्विभावैश्च स्मरस्मरणकारणम् ।
भवन्ति किल यस्याङ्के नाऽलङ्काराय सुभ्रुवः ॥१५५॥

द्वेषचिह्नोपकरणराहित्यं प्रदर्श्य रागाङ्गराहित्यं प्रदर्शयति–यस्याङ्के सुभ्रुवो नालङ्काराय भवन्ति, सुभ्रुवः स्त्रियः, किं०, हावो मुखविकारः, "भावश्चित्तसमुद्भवः" इति वचनादाभ्यन्तरो रागोद्रेकः, विभावो वचःप्रकाश्यहार्दप्रेमरसः, तैः कृत्वा स्मरस्य स्मरणं स्मृतिस्तत्कारणं, कामिन्यो हि हावादिभिः कामं स्मारयन्ति, ता यदङ्के न दृश्यन्त इति ॥ १५५ ॥

वाहनं तुरगच्छागविहङ्गवृषभादिकम् ।
अलीवाऽगन्धि पुष्पं योऽध्यास्ते नाऽऽमोदमेदुरः॥१५६॥

यो वाहनं यानं; किं०, तुरगा अश्वाः, छागा मेषाः, विहङ्गा मयूरमरालादयः, वृषभाः प्रतीतास्तदादिकं न अध्यास्ते नारोहति, यथाऽलिरिवालीत्यपि, तेन अली भृङ्ग इवाऽगन्धि गन्धवर्जितं, पुष्पं नाऽध्यास्ते, किं०, आमोदेन हर्षेण मेदुरः पुष्टः, पक्षे, आमोदेन गन्धेन मेदुर इति ॥ १५६ ॥

अपारक्लेशाकूपारनिमज्जननिबन्धनम् ।
मित्रपुत्रकलत्रादिर्यस्य नास्ति परिग्रहः ॥ १५७ ॥

मित्रपुत्रकलात्रादिर्यस्य परिग्रहो नास्तीति, परिग्रहः किं०, अपारः क्लेश एवाऽकूपारः समुद्रस्तत्र यन्मज्जनं ब्रुडनं तस्य निबन्धनं निदानमिति ॥ १५७ ॥

त्रिकाललिङ्गवचनस्वरूपाखिलवस्तुभृत् ।
यस्य ज्ञानमहाम्भोधौ त्रिलोकी शफरीयति ॥१५८॥

तथा यस्य ज्ञानरूपो महाम्भोधिर्महार्णवस्तस्मिन् त्रिलोकी त्रिजगती,शफरी मत्सी तद्वदाचरतीति शफरीयति,त्रिलोकी किं०, त्रिकाले अतीतानागतवर्तमानलक्षणे, त्रिलिङ्गे पुंस्त्रीनपुंसकरूपे, त्रिवचने एकद्विबहुत्वरूपे, अथवाऽन्यदर्थयुष्मदर्थाऽस्मदर्थरूपे, स्वरूपेणाऽखिलं वस्तु बिभर्तीति त्रिकाललिङ्गवचनस्वरूपाखिलवस्तुभृत्, एतावता त्रिजगद्गताशेषभूतभविष्यद्भाविवस्तुप्रकाशकं, यज्ज्ञानमस्तीति भावार्थः ॥ १५८ ॥

दौर्गत्यमिव मन्दारे शीतिमेव विवस्वति ।
न कोपः प्रकटाटोपः कर्हिचिद् यत्र दोष्मति॥१५९॥

तथा यत्र दोष्मति समर्थेऽपि, न कोपः प्रकटाटोपः स्फुरद्रूपोऽस्तीति संटङ्कः। यथा मन्दारे कल्पपादपे, दौर्गत्यं दारिद्र्यं, पुनः, यथा विवस्वति सूर्ये, शीतिमा शैत्यं अत्यन्ताभावेन, तथा यस्मिन् कोपलेशोऽपि नास्तीति ॥ १५९ ॥

पुमर्थसार्थसामर्थ्यवारणं क्लेशकारणम् ।
प्रभुं प्रमीला नाऽभ्येति कामिनी कुपितेव यम् ॥१६०॥

तथा यं प्रभुं प्रमीला निद्रा, नाभ्येति नायातीत्यन्वयः । कीदृशी, पुमर्थसार्थस्य पुरुषार्थसार्थस्य सामर्थ्यं समर्थता तद्वारणं.

पुनः, क्लेशस्य कारणं निद्राऽपि प्रमादान्तःपातित्वेन क्लेशस्यैव मूलं, यथा–कुपिता कामिनी कान्ता, कान्तं नाभ्येतीति दृष्टान्तः ॥ १६० ॥

प्रद्योतनः सदुद्द्योतः खद्योत इव राजते ।
यज्ज्ञानपरभागस्य पुरस्तादतिशायिनः॥ १६१ ॥

तथा यज्ज्ञानपरभागस्य यदीयज्ञानगुणोत्कर्षस्य, पुरस्तात् प्रद्योतनः सूर्यः, खद्योत इव राजते, यतोऽतिशायिनः सर्वोत्कृष्टस्येति ॥ १६१ ॥

अस्तोकलोकेष्वालोककरीणां यद्गिरां पुरः ।
राजते राजताऽऽदर्शी इवेन्दुरतिसुन्दरः ॥ १६२ ॥

यद्गिरां यद्वाचां, पुरः पुरस्तात्, राजतादर्श इव रूप्यमयदर्पण इव, इन्दुश्चन्द्रोऽतिसुन्दरोऽपि राजते, राजतदर्पणस्य हि न तादृक् प्रकाशकत्वम्, तस्माद् यद्वाण्याः पुरश्चन्द्रस्तादृश एव प्रतिभासते, यतो यद्गिरां किं०, अस्तोकेषु समस्तेषु लोकेषु आलोककरीणां प्रकाशकारिणीनामिति ॥ १६२ ॥

वेश्मश्यामाव्योमरत्नरोचिषांश्रीविजित्वरः ।
यज्ज्ञानातिशयो नित्यः संहरन्नान्तरं तमः ॥ १६३ ॥

यज्ज्ञानातिशयः, किं०, वेश्मनः श्यामायाः व्योम्नो रत्नं वेश्मरत्नं दीपः, श्यामारत्नं चन्द्रमाः, व्योमरत्नं सूर्यः, एषां रोचिषां भाणां श्रियः शोभाया विजित्वरो जेता वर्तत इत्यन्वयः तो ज्ञानातिशयो नित्यः, अविनाशी, पुनः, आन्तरं मानसिकं मः संहरन्, वेश्मरत्नादितेजांसि तु विनश्वराणि बाह्यकिञ्चिद्‍ात्रतमोविनाशकानीति तद्विजेता यस्य ज्ञानातिशय इति ॥१६३

ईदृग्ज्ञानोत्कर्षवतोऽतिशयमाह–

भवद् भविष्यद् भूतं च सर्वं वस्तु सविस्तरम् ।

यस्य हस्ततलन्यस्तमुक्तेवाऽस्ति धियोऽध्वनि ॥१६४॥

भवद् वर्तमानं, भविष्यदनागतं, भूतमतीतमिति त्रिकाल-वर्ति, सर्वं सविस्तरं वस्तु यस्य हस्ततलन्यस्तमुक्तेव करतलकृतमुक्ताफलवत्, अस्ति; धियोऽध्वनि ज्ञानमार्गे ॥ १६४ ॥

अस्ति प्रमाणविज्ञेयः कालेषु त्रिषु यो गुणी ।
आकाश इव निर्मूर्तिरग्राह्यश्चर्मचक्षुषाम् ॥ १६५ ॥

अथ परमेश्वरस्याऽद्भुतातिशयत्वं प्रदर्शयति—यो गुणी त्रिषु कालेषु अतीतानागतवर्तमानकालेषु, प्रमाणविज्ञेयोऽनुमानादिप्रमाणपरिज्ञेयः, अस्तीत्यन्वयः, अत्रानुमानादिना सर्वज्ञसाधनं श्रीस्याद्वादरत्नाकरादेरवधार्यम्, यः किं०, आकाश इव निर्मूर्तिः रूपरसगन्धस्पर्शात्मकमूर्तिरहितः, अत एव चर्मचक्षुषां बाह्यदृशामग्राह्योऽस्तीति भावः ॥ १६५ ॥

अथाऽमूर्तत्वं व्योमवद् निरूप्य तद्वदेवाऽनन्तत्वं निरूपयति-

जराधिविविधव्याधिक्लेशावेशादिकारणम् ।
य आकाश इवादत्ते जन्माऽनन्तो न जातुचित्॥१६६॥

योऽनन्तः प्रान्तरहितः, न जन्म आदत्तेऽपुनर्भवो भवतीत्यर्थः, जन्म किं० जरा च आधिश्च विविधो व्याधिश्च तैः कृत्वा यः क्लेशावेशादिस्तस्य कारणमिति ॥ १६६ ॥

न स्पृश्यो रजसाऽऽदर्शप्रतिबिम्ब इवास्ति यः ।
न च भेद्यो न च च्छेद्यो योऽस्ति भानोरिवाऽऽतपः॥१६७॥

तथा यत एवाऽमूर्तोऽनन्तस्तत एव यो रजसा पापेन, पांसुना वा, न स्पृश्योऽस्पर्श इत्यर्थः, आदर्शे प्रतिबिम्ब, इव दर्पणसंक्रान्तप्रतिरूपमिव, रजसापि स्प्रष्टुं न शक्यते, तत एव

यो भानोरातप इव, न भेद्यो न च च्छेद्यो भेत्तुं छेत्तुं चाऽशक्यो-द्विधाकर्तुमनर्ह इति यावत् ॥ १६७ ॥

यः सदा विद्यमानोऽपि मलक्लेदनिदानया ।
स्पृश्यते नाऽऽपदा काल इवाऽत्यप्रतिरूपया ॥१६८॥

तथा यः सदा सर्वकालं, विद्यमानोऽपि काल इवाऽति अ-प्रतिरूपया आपदा न स्पृश्यते, तथा च कालवत् सर्वदा अ-क्षीण इति, आपदा किं०, मलक्लेदस्य पापश्रमस्य निदानया हेतुभूतयेति ॥ १६८ ॥

स्त्रैणे तृणे मणौ रेणौ मित्रे शत्रौ पुरे पथि ।
राज्ञि रङ्के सुखे दुःखे यः समानमनाः सना ॥१६९॥

तथा यः समानमना अस्तीत्यन्वयः । कुत्र कुत्रेत्याह—स्त्रैणे स्त्रीणां समूहे, तृणे प्रतीते, मणौ रत्ने, रेणौ धूल्यां, मित्रे तथा शत्रौ, तथा पुरे पथि वर्त्मनि, राज्ञि नृपे, रङ्के प्रतीते, सुखे तथा दुःखे इत्यादिषु, सर्वदा समपरिणाम इति ॥ १६९ ॥

शब्दरूपरसस्पर्शगन्धाः पञ्च न सन्ति च ।
यत्रोन्मादादयः पाञ्चबाणा बाणा इवात्मनि ॥१७०॥

यत्र यस्मिन्, शब्दरूपरसस्पर्शगन्धाः पञ्चाऽपि विषया न सन्ति, चकारः पुनरर्थे, तथा यत्रात्मनि आत्मरूपे,पाञ्चबाणाः का-दर्पाः, बाणा इव, उन्मादादयः पञ्चापि प्रमादा न सन्तीति॥१७०॥

यत्रेषदपि नातङ्कः सर्वदा समवर्तिनः ।
वर्तते वासराधीश इव ध्वान्तोदयः क्वचित् ॥१७१॥

तथा यत्र ईषदपि स्तोकोऽपि, समवर्तिनो यमस्य, आतङ्को न वर्तते यथा वासराधीशे रवौ, ध्वान्तोदय इति दृष्टान्तः॥१७१॥

विघ्नविद्वेषमिथ्यात्वहास्यरत्यरतिस्मरैः ।
निद्रानिन्दाशुगज्ञानरागासंयमसाध्वसैः ॥ १७२ ॥
भूयो निन्द्यतमाचारैः सर्वदा खलविभ्रमैः ।
न सेव्यते यः सारङ्गैरिव दग्धवनाश्रयः ॥ १७३ ॥

विघ्नाः पञ्चान्तरायास्तदादिभिरष्टादशभिरेकश्लोकनिरूपितै-
मीभिर्दोषैरिति, शेषं स्पष्टम् ॥ १७२ ॥ सारङ्गैर्मृगैः, दग्धवना-
य इव, यो भगवान् न सेव्यते इति, अपरं सुगमम् ॥ इति
ग्मव्याख्यानम् ॥ १७३ ॥

तमव्ययं चिदात्मानमचिन्त्यात्मानमीश्वरम् ।
मन्यामहेऽनघं नित्यमीदृशं परमेश्वरम् ॥ १७४ ॥

इत्यादिवर्णितस्वरूपं तं परमेश्वरं मन्यामहे वयमिति, तं
के०, अव्ययं नित्यं, चिदात्मानं ज्ञानस्वरूपं, तथाऽचिन्त्यात्मा-
अचिन्त्यस्वरूपं, ईश्वरं स्वामिनं, तथा, अनघं निष्पापं, एवंविधं
रमात्मानं वयं मन्यामहे, हे राजन्! इति स्वरूपार्थतस्त्रयोविंशत्या
श्लोकैर्जगदीश्वरस्वरूपं प्रकाशितम् ॥ १७४ ॥

अथ किञ्चित्पिशुनवचःप्रपञ्चप्रचारप्रतिबन्धकयुक्त्या गु-
भाषते—

किञ्च शाहिशिरोरत्न! सकर्णाऽऽकर्णयाऽधुना ।
कुजन्मानो द्विजन्मानो यद् वदन्त्यसमञ्जसम् ॥१७५॥

हे शाहिशिरोरत्न! हे सकर्ण! निपुण!, अधुना संप्रति, आ-
र्णय शृणु, किमाकर्णयेत्याह—यत् कुजन्मानः कुत्सितावताराः,
द्विजन्मानो विप्राः, असमञ्जसं वदन्ति अस्मान् प्रतीति
योज्यम् ॥ १७५ ॥

किमसमञ्जसमित्याह–

परमात्मनोऽङ्गीकारो नैतेषामस्ति दर्शने ।
तुङ्गानामपि शैलानां मौलौ न स्थितिरम्भसः ॥१७६॥

एतेषां जैनानां, दर्शने परमात्मनः परमेश्वरस्य, अङ्गीकारः स्वीकारः, नास्तीत्यन्वयः । यथा शैलानां गिरीणां, तुङ्गानामुच्चानामपि, मौलौ न अम्भसः पानीयस्य, स्थितिस्तथा महतामपि जैनानां दर्शने न जगदीश्वराऽभ्युपगम इति ॥ १७६ ॥

बिभर्ति तदजाकण्ठकुचकेलिमुदीरितम् ।
अमीभिरपि यत् प्रोक्तः प्रेयान् नः परमेश्वरः ॥१७७॥

तद् वाडवोदीरितं वचः, अजाकण्ठकुचस्य केलिः क्रीडा तां बिभर्तीति गलस्तनीस्तनप्रायमकिञ्चित्करमित्यर्थः, यद् यतो-हेतोः, अपेर्निश्चयार्थत्वात्, अमीभिरेव नोऽस्माकं, प्रेयानभीष्टः परमेश्वरः प्रोक्तोऽस्तीति कृत्वा सूत्रकण्ठोक्तमुल्लुण्ठप्रलपितमिव व्यर्थमेवेति ॥ १७७ ॥

तदीयग्रन्थसंमत्या तदेवोपदर्शयति–

यं शैवाः समुपासते शिव इति ब्रह्मेति वेदान्तिनो
बौद्धा बुद्ध इति प्रमाणपटवः कर्मेति मीमांसकाः ।
अर्हन्नित्यथ जैनशासनरताः कर्तेति नैयायिकाः
सोऽयं वो विदधातु वाञ्छितफलं त्रैलोक्यनाथो हरिः॥१७८॥

हनूमन्नाटकगतस्याऽप्यस्य वृत्तस्यावसराऽऽयातत्वेन किञ्चिद् व्याख्यानं यथा–यं कमप्यचिन्त्यात्मानं परमात्मानं, शैवा नैयायिकजातीयाः, शिव शिवेति कृत्वा समुपासते सेवन्ते, तथा वेदान्तिनो ब्रह्माद्वैतवादिनः, ब्रह्मेति कृत्वा; तथा बौद्धाः प्रमाणे तर्के पटवो बुद्ध बुद्धेति कृत्वा; तथा मीमांसकाः कर्मेति कर्मरूप-

मिति कृत्वा; अथ जैनशासनरता जैनाः अर्हन्नर्हन् इति कृत्वा; तथा नैयायिकाः कर्ता कर्तेति कृत्वा; सोऽयं भगवान् अनेकैरनेकात्मकतया ध्यातः, त्रैलोक्यनाथो हरिर्नारायणः, वाञ्छितफलं विदधातु निष्पादयत्विति समासार्थः ॥ १७८ ॥

सामान्यतः परमेश्वरस्वरूपं प्रकाश्याऽथ विशेषतोऽतिशयादिस्वरूपनिरूपणेन परमेश्वरस्वीकारं समर्थयन्नाह—

किञ्चाऽस्माकं महात्मैष द्विधाऽस्ति परमेश्वरः ।
सम्यगाराधितो ध्यातोऽभ्यर्चितो यो विमुक्तिकृत् ॥१७९॥

हे शाहे ! एष महात्मा योऽस्माकं अर्हन्निति नाम्नाऽभिप्रेतो विप्रैः प्रोक्तः परमेश्वरः, सोऽस्माकं द्विधा द्विप्रकारोऽस्तीत्यन्वयः । यः सम्यक् आराधितः ध्यातः अभ्यर्चितः विमुक्तिर्मोचनमष्टकर्मबन्धनेभ्यस्तां करोतीति मुक्तिप्रापक इति ॥ १७९ ॥

द्विधेति पदं प्रस्तावयति—

तत्राद्यः सोऽस्ति समवसरणे शरणं श्रियाम् ।
सुरासुरनरश्रेणिसेविताङ्घ्रिद्वयः स्थितः ॥ १८० ॥

तत्र प्रकारद्वये, स आद्यः परमात्मा, समवसरणे स्थितोऽवस्थितिभाक्, अस्ति, किं०, श्रियां ज्ञानादिश्रीणां, शोभानां वा, शरणं धाम विहरमाण इत्यर्थः, अत एव सुरासुरनराणां श्रेण्या सेविताङ्घ्रिद्वय इति ॥ १८० ॥

यत्कायः फलिनीहेमपद्ममुक्ताञ्जनप्रभः ।
अक्षालितः शुचिर्दत्ते सर्वेषां मुदमद्भुतः ॥ १८१ ॥

चतुस्त्रिंशदतिशयस्वरूपवर्णनप्रारम्भे प्रथमं, यत्कायः, किं०, साधारणवर्णनगत्या फलिनी प्रियङ्गुनामा नीलवर्णस्तरुः, हेमेति स्वर्णं पीतं, पद्मेति पद्मरागो रक्तवर्णमणिविशेषः, मुक्तेति उज्ज्व-

लमुक्ताफलानि, तथा अञ्जनं प्रतीतं, तद्वत्प्रभा यस्येति सः, तथा अक्षालितोऽधौतः सन्, शुचिः पवित्रः, अत एवाऽद्भुतः, सर्वेषां द्रष्टॄणां, मुदं दत्ते प्रमोदमुत्पादयतीत्यर्थः ॥ १८१ ॥

यस्याऽऽस्यश्वासः कर्पूरकस्तूरीकमलादिजित् ।
सेव्यते भ्रमरैर्मर्त्यामरैरिव समीपभूः ॥ १८२ ॥

यस्याऽर्हतः, आस्यश्वासः किं०, कर्पूरकस्तूरीकमलादिसुगन्धिपदार्थजित्, आदिशब्दाद् बालककुमुदकुन्दविचिकिलपाटलाप्रमुखपरिमलजेतृत्वेन प्रतीत इति, अत एव भ्रमरैः सेव्यते मर्त्यामरैर्नरसुरैः, यथा समीपभूः पार्श्वं, सेव्यत इति दृष्टान्तः ।१८२।

यस्य गोदुग्धदुग्धाब्धिफेनवत् पाण्डुरप्रभः ।
प्रवाह इव गङ्गाया मांसासृक्पटलः शुचिः ॥१८३॥

यस्य मांसाऽसृक्पटलो मांसशोणितपूरः, गङ्गायाः प्रवाह इव शुचिरस्तीति, किं०, गोदुग्धदुग्धाब्धिफेनवत् पाण्डुरा धवला प्रभा यस्येति सः, पटलशब्दस्त्रिलिङ्ग इति ॥ १८३ ॥

यस्य नाहारनीहारविधिर्दृग्गोचरो नृणाम् ।
लोकोत्तरचरित्रात्मवाससेव तिरोहितः ॥ १८४ ॥

तथा यस्य आहारनीहारयोर्विधिः करणं, नृणां दृग्गोचरो नास्तीति, उत्प्रेक्ष्यते—लोकोत्तरचरित्रस्वरूपवाससा तिरोहित इवाऽऽच्छादित इवेति ॥ १८४ ॥

यस्येति सन्ति चत्वारोऽतिशयाः सहजा अमी ।
मुखा इव पयोजन्मजन्मनो विस्मयावहाः ॥१८५॥

इत्यनया रीत्या वर्णिताः, चत्वारोऽतिशया अमी, यस्याऽर्हतः, सहजा जन्मना सह जाताः सन्तीत्यन्वयः । उत्प्रेक्ष्यते—

प्रयोजनमजन्मनो ब्रह्मणः, मुखा इव विस्मयावहाश्चमत्कृतिकारिण इति ॥ १८५ ॥

अथ कर्मक्षयोत्थपातकांशात्यन्ताभावव्यञ्जकानेकादशाऽतिशयान् दर्शयति—

योजनोर्व्यां नरा देवास्तिर्यञ्चश्चापि यज्जुषि ।
तिष्ठन्ति कोटिशः कामं परस्परमबाधया ॥ १८६ ॥

यज्जुषि योजनप्रमितोर्व्यां यदाश्रितयोजनामितभुवि, नरा देवास्तिर्यञ्चः कोटिशः कोटिसंख्याकाः, तिष्ठन्तीत्यन्वयः । चकारः पुनरर्थे, अपिर्विस्मयार्थे, ये च तिष्ठन्ति ते परस्परमबाधया, काममत्यर्थममिति ॥ १८६ ॥

तिर्यञ्चस्त्रिदशा मर्त्या यस्य योजनगामिनीम् ।
भाषां भाषामिव स्वां स्वां विदन्ति विगतभ्रमाः॥१८७॥

यस्य भगवतः, भाषां तिर्यञ्चस्तथा त्रिदशा देवास्तथा मर्त्याः स्वां स्वां भाषामिव विदन्ति; विगतभ्रमा भ्रमरहिताः, जानन्तीति, भाषां किं०, योजनगामिनीं योजनावधिक्षेत्रविस्तारिणीमित्यतिशयद्वयी ॥ १८७ ॥

भामण्डलं च यन्मौलिपृष्ठे तिष्ठत्यतिस्फुरत् ।
ह्रीणः प्रतापतः स्तोम इवैषोऽतुहिनत्विषाम् ॥१८८॥

चकारस्तुर्यातिशयख्यापनार्थः, यन्मौलिपृष्ठे यस्य शिरःप्रदेशपृष्ठे, भामण्डलं ज्योतिःसमूहः, तिष्ठति; किंभूतं, अतिस्फुरद् देदीप्यमानं, इवेत्युत्प्रेक्ष्यते—प्रतापतो ह्रीणो लज्जितः, एषः, अतुहिनत्विषां सूर्याणां, स्तोमः पृष्ठे तिष्ठतीति ॥ १८८ ॥

रोगवृष्ट्यतिवृष्टीतिवैरदुर्भिक्षमारयः ।
साग्रगव्यूतिद्विशत्यां भीश्चात्मपरचक्रयोः ॥ १८९ ॥

न भवन्ति सदा यस्य महिम्नाऽमी उपद्रवाः ।
कर्मघातभवा एकादशैतेऽतिशयाः प्रभोः ॥ १९० ॥

यदाश्रितभूमेः सार्धशतद्वयगव्यूतिप्रमिते क्षेत्रे भगवत्प्रभावेण रोगाश्चाऽवृष्टिश्चातिवृष्टिश्चेतिश्च वैरं च दुर्भिक्षं च मारिश्चेत्यादयः, तथा स्वपरचक्रयोर्भीर्भयं चेति ॥ १८९ ॥ यस्य महिम्ना यथोक्ता अमी उपद्रवा न भवन्ति, लोकानामिति गम्यं, इत्येकादशाऽतिशयाः प्रभोः कर्मघातभवाः केवलज्ञानोत्पत्तिप्रभावसूचकाः ॥ इति युग्मव्याख्या ॥ १९० ॥

अथार्हतः सुरकृतातिशयानुपदिशन् गुरुः परमात्मनो गौरवं निर्दिशति–

आतपत्त्रत्रयं मूर्ध्नि परितो वरणत्रयम् ।
यस्य चिह्नं जगत्त्रय्यैश्वर्यपालनयोरिव ॥ १९१ ॥

यस्य परमेश्वरस्य, मूर्ध्नि आतपत्त्रत्रयं छत्त्रत्रयं, तथा परितो वरणत्रयं वप्रत्रयं, भातीत्यध्याहारः, उत्प्रेक्ष्यते–जगत्त्रय्या ऐश्वर्यं पालनं चेत्युभयोश्चिह्नमभिज्ञानमिव, अयं प्रभुरैश्वर्यत्रयीसद्भावाज्जगत्त्रयीश्वरः, पुनर्वप्रत्रयीसद्भावाच्च जगत्त्रयीपालकश्चास्तीति ॥ १९१ ॥

चक्रं रुग्दीप्रदिक्चक्रं महांश्चेन्द्रध्वजः पुरः ।
यस्य राज्ययशोलक्ष्मीपुण्ड्रग्रैवेयके इव ॥ १९२ ॥

यस्य पुरश्चक्रमिति धर्मचक्रं; किं०, रुग्भिः प्रभाभिर्दीप्रं दिक्चक्रं यस्मात् तत्, चः पुनरर्थे, महानुच्चैस्तर इन्द्रध्वजश्चलतीत्यन्वयः। उत्प्रेक्ष्यते–राज्यलक्ष्म्या धर्मराज्यलक्ष्म्याः यशोलक्ष्म्याश्च पुण्ड्रग्रैवेयके भालभूषणकण्ठभूषणे इव, पुण्ड्रस्थानीयं चक्रं वृत्तत्वात्, ग्रैवेयकाकारश्चेन्द्रध्वज इति ॥ १९२ ॥

नवानि नव यस्यांह्रिन्यासे पद्मानि भान्त्यलम् ।
स्वामिन्नादत्स्व नो वक्तुमित्यागुः किं कुनाभयः? ॥१९३॥

यस्यांह्रिन्यासे पदस्थापने, नवानि नवसंख्याकानि च, पद्मानि भान्ति शोभन्ते, किमित्युत्प्रेक्षायाम्, उत्प्रेक्ष्यते—कुनाभयो नवाऽपि निधयः, इति वक्तुं आगुः आगताः, इति किं०, हे स्वामिन्! नोऽस्मान् आदत्स्व त्वं गृहाणेति ॥ १९३ ॥

घनच्छायः स्फुरत्पत्रश्चैत्यद्रुर्यस्य भासते ।
प्रभुप्रीत्यै समायातो नन्दनस्येव नन्दनः ॥ १९४ ॥

शिरसि इत्यध्याहार्यं, यस्य शिरसि चैत्यद्रुरशोकवृक्षः, भासते इति, कीदृशः, घना निचिता च्छाया यस्य सः, पुनः, स्फुरन्ति पत्राणि यस्य सः, उत्प्रेक्ष्यते—प्रभुप्रीत्यै नन्दनाख्यस्य वनस्य, नन्दनः पुत्रः, समायातः प्राप्त इति ॥ १९४ ॥

यः सिंहासनमध्यास्ते स्वर्णरत्नविनिर्मितम् ।
चण्डांशोर्मण्डलमिव काञ्चनाचलचूलिकाम् ॥१९५॥

यः प्रभुः, सिंहासनं स्वर्णरत्नाभ्यां विनिर्मितं रचितं, अध्यास्तेऽधितिष्ठति, यथा—चण्डांशोः सूर्यस्य, मण्डलं काञ्चनाचलस्य मेरोश्चूलिकां अध्यास्ते इति दृष्टान्तालङ्कृतिः ॥ १९५ ॥

भवन्त्यधोमुखा यस्य कण्टकाः पथि गच्छतः ।
विद्यया दलितोन्मादा वादिव्राता इवाऽधिकम् ॥१९६॥

यस्य पथि मार्गे, गच्छतः कण्टका अधोमुखा नीचैःकृताननाः भवन्ति, उत्प्रेक्ष्यते—विद्यया ज्ञानातिशयेन, दलितः खण्डित उन्मादो येषां ते, एवंविधा वादिव्राताः परवादिसमूहा इव, ये हि दलितदर्पास्तेऽधोमुखा एव भवन्तीत्युत्प्रेक्षा,

अथवा, इव यथा, विद्यया दलितोन्मादा वादिनोऽधोवदना भवन्तीति दृष्टान्तालङ्कारोऽपि ॥ १९६ ॥

भातो यस्येन्दुरुचिरे चामरे पार्श्वयोर्द्वयोः ।
आस्याऽम्भोरुहसेवायै राजहंसाविवागतौ ॥ १९७ ॥

यस्य द्वयोः पार्श्वयोरिन्दुरुचिरे चामरे भात इति, उत्प्रेक्ष्यते–आस्यं मुखमेवाम्भोरुहं कमलं तत्सेवायै राजहंसावागताविव, औज्ज्वल्येन राजहंसोपमानं, तथा हंसानां कमलसेवापि संगतैवेति ॥ १९७ ॥

धर्मोपदेशप्रस्तावे भवेद् यश्चतुराननः ।
चतुर्गतिपुरद्वारो द्राक् पिधातुमिवोत्सुकः ॥ १९८ ॥

यः प्रभुः, धर्मोपदेशप्रस्तावे चतुराननश्चतुर्मुखः, भवेत्; उत्प्रेक्ष्यते–चतुर्गतिरेव पुरं तस्य द्वारो द्वाराणि मुखानि द्राक् शीघ्रं, पिधातुं लोकानां गतिचतुष्टयीमाच्छादयितुमुत्सुक इव, यो हि भगवद्धर्मोपदेशं शृणोति स प्रायश्चतुर्गतिद्वाराणि पिधत्ते ॥ १९८ ॥

सचेतनाः सन्तु दूरे यं नमस्यन्त्यसंज्ञिनः ।
द्रुमा अप्यनुभावेन महता नामिता इव ॥ १९९ ॥

सह चेतनया वर्तन्ते ये ते सचेतनाः, ते दूरे सन्तु, ते तु भगवन्तं नमन्त्येव, परमसंज्ञिनो द्रुमा अपि ये अचेतनास्तरवस्तेऽपि, यं नमस्यन्ति, उत्प्रेक्ष्यते–महताऽनुभावेन भगवदतिशयेन, नामिता नम्रीकृता इति ॥ १९९ ॥

यस्याग्रतो नदत्युच्चैर्दिवि दैवतदुन्दुभिः ।
विश्वविश्वाधिपत्यस्य प्रथिमानं वदन्निव ॥ २०० ॥

यस्याऽग्रतः पुरतः, दैवतदुन्दुभिर्देवदुन्दुभिः, दिवि नभसि,

नदति शब्दायते, उत्प्रेक्ष्यते—विश्वस्य समस्तस्य विश्वस्य जगतो यदाधिपत्यं प्रभुत्वं तस्य, प्रथिमानं विस्तारं, वदन् कथयन्निवेति, अयं प्रभुः समग्रजगदाधिपत्यभोक्ताऽस्तीत्युत्प्रेक्षालङ्कारः॥२००॥

देवा मनुष्यास्तिर्यञ्चः सन्तु दूरे सचेतनाः ।
यस्याऽऽनुकूल्यं कुरुते स्पर्शग्राह्योऽपि मारुतः ॥२०१॥

देवा इति पूर्वार्धं सुबोधं, यस्य भगवतः स्पर्शग्राह्यः स्पर्शानुमेयः,मारुतोऽपि वायुरपि,आनुकूल्यमनुकूलचारित्वं, कुरुते ।२०१।

जानुदघ्नी प्रसूनानां नानावर्णविराजिनाम् ।
अधोवृन्तात्मनां वृष्टिर्यत्स्थाने जायतेऽभितः ॥२०२॥

यत्स्थाने यदाऽऽश्रिते स्थाने समवसरणे, नानावर्णविराजिनां दशार्धवर्णशोभिनां, प्रसूनानां पुष्पाणां, वृष्टिर्जायतेऽभितः, सर्वतः, वृष्टिः किं०, जानुदघ्नी जानुप्रमाणेति ॥ २०२ ॥

सत्सौरभ्यैरपां पूरैः पतद्भिः परितः प्रभोः ।
प्रशमं रजसां स्तोमो नीयते वचनैरिव ॥ २०३ ॥

प्रभोः परितः पतद्भिरपां जलानां, पूरैः, किं०, सद् विद्यमानं वा साधु वा सौरभ्यं सुरभित्वं येषु तैः, रजसां स्तोमः समूहः, प्रशमं नीयते उपशाम्यत इति, इवेति दृष्टान्ते, यथा प्रभोर्वचनै-रजसां पापानां, स्तोमः प्रशमं नीयते ॥ २०३ ॥

महतीं महिमां यस्य वयं वक्तुं न हि क्षमाः ।
यद् व्रजन्त्यनिशं यस्य पक्षिणोऽपि प्रदक्षिणम् ॥२०४॥

यस्य महिमां, कीदृशीं, महतीं, वक्तुं न हि वयं क्षमाः, यदिति यतो हेतोः, पक्षिणोऽपि विवेकविकलाः, प्रदक्षिणं यस्य व्रजन्ति भगवन्माहात्म्यबोधिता इवानुकूल्येन संचरन्तीत्यर्थः॥२०४॥

नखानां श्मश्रुणो रोम्णां केशानां च जगत्प्रभोः ।
न वृद्धिर्जायते यस्य सततं पाप्मनामिव ॥ २०५ ॥

यस्य जगत्प्रभोः, नखानां श्मश्रुणः कूर्चस्य, रोम्णां तनुरुहाणां, च पुनः, केशानां शिरोजानां, वृद्धिर्न जायते, एते न वर्धन्ते, यथा देहशोभा भवति तथैव तेऽवतिष्ठन्ते, यथा पाप्मनां पापानां, वृद्धिर्न जायते तथेति दृष्टान्तः ॥ २०५ ॥

कोटिस्तिष्ठति सोत्कण्ठा निर्जराणां जघन्यतः ।
यस्याऽभ्यर्णे सुधारश्मेर्भानां राशिरिवाऽनिशम् ॥२०६॥

तथा यस्याभ्यर्णे समीपे, निर्जराणां देवानां, कोटिस्तिष्ठति कथं, जघन्यतो यदैवं विज्ञायते– सांप्रतं भगवतो विजनं पार्श्वमस्ति, तदापि समीपे चतुर्निकायवर्तिदेवानां एका कोटिर्भवत्येव, इवेत्युपनये, यथा सुधारश्मेश्चन्द्रस्य सन्निधौ, भानां नक्षत्राणां, राशिरनिशं नित्यं, तिष्ठति उडुपतित्वादिति भावार्थः ॥२०६॥

इन्द्रियार्थाश्च पञ्चापि ऋतवः षडपि प्रभोः ।
यस्याऽऽनुकूल्यं कुर्वन्ति स्वामिनः सेवका इव ॥२०७॥

तथा यस्य प्रभोरिन्द्रियार्थाः पञ्चापि पञ्चसंख्याका अपि इन्द्रियार्था इन्द्रियविषयाः, चकारः पुनरर्थे, षडपि ऋतवो हेमन्ताद्याः, आनुकूल्यमनुकूलत्वं कुर्वन्ति, यथा स्वामिनः सेवकाइति ॥ २०७ ॥

अमी अतिशया यस्यैकोनविंशतिरद्भुताः ।
देवैः कृताः समीपे स्युः सहस्रांशोरिवांशवः ॥२०८॥

यस्याऽर्हतः, अमी तावदनन्तरोक्ताः, एकोनविंशतिरतिशया देवैः कृता अद्भुता आश्चर्यकारिणः, समीपे स्युः, इवेति

-उपनयालङ्कारे, यथा सहस्रांशोः सूर्यस्य, अंशवः किरणाः, समीपे भवन्तीति ॥ २०८ ॥

अप्येकं वचनं यस्य पञ्चत्रिंशद्गुणास्पदम् ।
युगपज्जगतां हन्ति शङ्कां तापमिवैणभृत् ॥ २०९ ॥

तथा यस्यैकमपि वचनं युगपत् समकालं, जगतां जगद्वर्तिजन्तूनां, शङ्कां संशयं, हन्ति; वचनं किं०, पञ्चत्रिंशत्संख्याका गुणाः संस्कारवत्त्वादयोऽखेदित्वपर्यन्तास्तेषामास्पदं स्थानं, उक्तमर्थमुपनयेन समर्थयति—यथा तापं निदाघादिदाघं, एणभृच्चन्द्रमाः, हन्तीति ॥ २०९ ॥

इति परमार्थयुक्तयुक्त्या परमात्मस्वरूपं निरूपणविषयीकृत्य शाहेः पुरस्तादुपसंहारवचनमाह—

त्रिलोकीतिलकाकारमनन्तगुणभाजनम् ।
मन्यामहे तमीदृक्षं भवस्थं परमेश्वरम् ॥ २१० ॥

हे शाहे! तं यथावर्णितं, भवस्थं समवसरणस्थं, साकारं परमेश्वरं, ईदृक्षं वयं मन्यामहे; किं०, त्रिलोक्यास्तिलकाकारं तिलकभूतमिति सावधारणं विशेषणमाह, यतोऽनन्तानां गुणानां भाजनं पात्रमिति ॥ २१० ॥

द्विधास्ति परमेश्वर इत्यादिमभेदभाव्यभवस्थपरमेश्वरस्वरूपं प्रकाश्य सूरिः शाहेः पुरस्ताद् द्वितीयभेदभावनीयं वर्णयति—

सदानादिमजन्मानं मुक्तात्मानं च चिन्मयम् ।
द्वितीयमद्वितीयं तं वदामः परमेश्वरम् ॥ २११ ॥

तं कमप्यचिन्त्यं, द्वितीयं परमेश्वरं वदामः कथयाम इति, तं किं०, अनादिं न विद्यते आदिर्यस्येति तं, पुनरजन्मानं अत एव मुक्तात्मानं मुक्तः संसाराद्व्युच्छिन्न आत्मा यस्येति तं, तेनैव

हेतुना चिन्मयं ज्ञानमयं पञ्चविधशरीरपरित्यागात्, तथाऽद्वितीयमनुपममित्यर्थः ॥ २११॥

इत्यभूद् वचसा सूरेः शाहिचित्तमसंशयम् ।
मार्तण्डमण्डल इवाऽजडिमा मधुनर्तुना ॥ २१२ ॥

इतीति प्रकाशितरीत्या, सूरेर्वचसा शाहिचित्तं असंशयं निःसंदेहं, अभूज्जातमिति, इव यथा, मार्तण्डमण्डलः सूर्यबिम्बः, मधुना ऋतुना वसन्तेन, अजडिमा अजाड्यभाग्, भवतीति तथेदमपीति ॥ २१२ ॥

वादिनामेव सर्वेषां वदनानि विसारिणा ।
सद्यः पिदधिरे सूरेः स्फूर्जन्महात्म्यवाससा ॥२१३॥

यथावस्थितपरमेश्वरस्वरूपप्रकटीकरणाच्छाहिचेतसो निःशङ्कीभवने किं जातम्?, इह एवेति निश्चये, सर्वेषां वादिनां वदनानि मुखानि, सूरेः स्फूर्जद् जाग्रद् यन्माहात्म्यं तदेव वासो वस्त्रं तेन विसारिणा प्रसरणशीलेन, सद्यः शीघ्रं, पिदधिरे च्छन्नानीति ॥ २१३ ॥

असत्प्रलापिभिः किं फलं लब्धमित्याह—

अर्हन्मतैकप्रासादपिप्पलाः कुप्रलापिनः ।
धिक्चक्रिरे द्विजन्मानः सर्वेऽमी शाहिनाऽमुना ॥२१४॥

अमी द्विजन्मानो विप्राः, अमुना प्रत्यक्षेण शाहिना, धिक्चक्रिरे धिक्कृता इति, किंलक्षणा इत्याह—अर्हन्मतं जिनमतं तद्रूप एकोऽद्वितीयो यः प्रासादस्तत्र विनाशहेतुत्वात् पिप्पला इव पिप्पलाः, अत एव कुप्रलापिनः, ये च कुप्रलापिनस्ते धिक्कारं लभन्तएव, इति जगत्प्रतीतोऽयं न्याय इति ॥ २१४ ॥

धिक्कृताः कथं ज्ञायन्त इत्याह—

पृथौ शाहिसभापूर्वदिशि सूर्यायिते गुरौ ।
नश्यन्ति स्म समे भट्टा निशाटा इव दुर्दृशः॥२१५॥

शाहेः सभैव पूर्वदिक् तस्यां सूर्य इवाचरितः सूर्यायितस्तस्मिन् सूर्यायिते, गुरौ सति, समे सर्वे, भट्टा निशाटा घूका इव, नश्यन्ति स्म प्रणेशुरिति; भट्टाः किं०, दुष्टा दृग् मतिर्येषां ते, घूकाः किं०, दुष्टा अन्धत्वभवनाद् दोषदूषिता दृग् दृष्टिर्येषां ते इति ॥ २१५ ॥

सूरिणा निर्जिता जाता अबला वादिनस्तदा ।
चित्रं न तेऽत्र पौराणां कामानन्दनिबन्धनम् ॥२१६॥

तदा तत्रावसरे, सूरिणा निर्जिताः सन्तः, वादिनोऽबलानिर्बलाः, स्त्रियश्च जाता इत्यन्वयः, तथापि ते अबला सन्तोऽपि पौराणां न कामानन्दनिबन्धनं भवन्तीति चित्रं, पक्षे काममत्यर्थमानन्दस्तस्य निबन्धनं निदानमिति ॥ २१६ ॥

श्रीअकब्बरभूपस्य सभासीमन्तिनीहृदि ।
तत्कीर्तिमौक्तिकीभूता वादिवृन्दजयाब्धिजा ॥२१७॥

अथ दुर्वादिनिर्मदीकरणेन तत्कीर्तिर्गुरोः कीर्तिः, अकब्बरभूपस्य सभैव सीमान्तिनी रमणी तस्या हृदि, मौक्तिकीभूता मुक्ताफलोपमा जातेति, अत एव कीर्तिः किं०, वादिवृन्दस्य जय एव अब्धिः समुद्रस्तज्जा तस्मादुद्भूता, अन्यदपि मौक्तिकं समुद्रादुद्भवतीति सुस्थम् ॥२१७॥

जित्वा द्विजान् पुरः शाहेः कैलास इव मूर्तिमान् ।
तैरुदीच्यां यशःस्तम्भः स्वो निचख्ने सुधोज्ज्वलः॥२१८॥

शाहेः पुरः शाहिसमक्षं, द्विजान् विप्रान्, जित्वा, तैः सूरिभिः, स्वो यशःस्तम्भ उदीच्यां उत्तरस्यां, दिशि निचख्ने निखात इति, उत्प्रेक्ष्यते—मूर्तिमान् कैलास इव, अत एव सुधोज्ज्वलः सुधाधवल इति ॥ २१८ ॥

शाहिना सत्कृताः सम्यक् संस्तुताश्च मुहुर्मुहुः ।
साडम्बरमलञ्चक्रुरनूचानाः प्रतिश्रयम् ॥२१९॥

अथेति गम्यं, अथानूचानाः श्रीआचार्याः, साडम्बरं प्रतिश्रयमुपाश्रयम्, अलञ्चक्रुरलङ्कृतवन्तः, किं०, शाहिनाऽकब्बरेण, सत्कृता दुर्वादिजयोद्भूतप्रभूतविस्मयादेव, मुहुर्मुहुर्वारं वारं, संस्तुता इति ॥ २१९ ॥

यमीहितकरश्छायापेशलः कान्तिसंकुलः ।
मङ्गलौकसि तत्रैष माहात्म्यमिन ईयिवान् ॥२२०॥

तत्र तस्मिन् लाभपुरे, इनः स्वामी, एष श्रीसूरिः, माहात्म्यं प्रौढिरूपं, ईयिवान् गतवानिति, तत्र कीदृशे, मङ्गलानां कल्याणानां ओकसि गृहे, इनः किं०, यमिनां व्रतिनां ईहितं करोतीति सः, पुनः किं०, छाया शोभा तया पेशलो मनोज्ञः, पुनः, कान्त्या संकुलो व्याप्त इति, पक्षे, इनः सूर्यस्तत्र विवक्षिते मङ्गलौकसि मङ्गलग्रहगेहे मेषे, माहात्म्यमीयिवान् मेषस्थितः सूर्य उच्चत्वेन प्रतीयते "मेषादीशाः कुजः शुक्रः" इति वचनाद्, मेषः कुजगेहं तथा "अर्काद्युच्चानि अजवृष-" इति वचनादुच्चस्थानीयत्वात् प्रौढिं प्राप्नोत्येव, इनः सूर्यः, किं०, यमीहितकरो यमी यमुना तस्या हितकरस्तज्जनकत्वादिति, पुनः, छायानाम्नी स्वपत्नी तया पेशलः, कान्तिसंकुलश्चेति प्राग्वदिति श्लेषालङ्कारः ॥२२०॥

तत्र तस्य कलावन्तं राजानं पश्यतः सतः ।
सौम्यस्याऽभूद् रतिर्बह्वी चित्रं चेतसि चाऽस्ति नः ॥२२१

तत्र तस्मिन्नगरे, तस्य सौम्यस्याक्रूरस्य शुभात्मनोऽर्थाद् गुरोरिति, तं राजानं, किं०, कलावन्तं दयार्द्रत्वाद् धर्मकलाशालिनं श्रीअकब्बरं, पश्यतोऽवलोकयतः सतो मिलनादिना, बह्वी रतिरभूत्, तदित्यध्याहारे, नोऽस्माकं चेतसि, तच्चित्रमस्ति, यतः शब्दश्लेषे राजानं चन्द्रं कलावन्तं पश्यतोऽपि सौम्यस्य बुधस्य, रतिर्लेशतोऽपि न भवति, बुधापेक्षया चन्द्रस्य शत्रुत्वाद् "बुधस्य मित्रे शुक्रार्कौ शत्रुरिन्दुः" इति वचनात्, अथैतस्य सौम्यस्यापि राजानं पश्यतो रतिरुत्पन्नेति चित्रमाश्चर्यमस्तीति॥२२१॥

महेलाभावमापन्ना स्थितिस्तत्र व्रतीशितुः ।
हन्ति स्म कामशक्तिं यद् वादिनामेष विस्मयः ॥२२२॥

तत्र पुरे, व्रतीशितुरनूचानस्य, स्थितिर्महेलाभावं स्त्रीत्वं, पक्षे, महती या ईडा स्तुतिस्तद्भावो लीला डलयोरैक्याद्, महेलाभावमापन्नापि प्राप्तापि, यद्वादिनां कामशक्तिं हन्ति स्मैष विस्मयः, महेला हि कामशक्तिं प्रगुणीकुर्वन्ति, परमेषा तथाभूतापि न तथा, तदर्थे काममत्यर्थं, शक्तिं सामर्थ्यं, प्रतिवचःप्रदानेऽपीति ॥ २२२ ॥

तत्र स्थिताः किं किं सुकृतकृत्यं चक्रुरित्यादि दर्शयति—

तत्राऽथ भानुचन्द्राणां वाचकानां महोत्सवैः ।
आनन्दिमनसा नन्दिश्चक्रेऽनूचानचक्रिणा ॥ २२३ ॥

अथास्मिन्नवसरे, भानुचन्द्राख्यवाचकानां महोत्सवैः अनूचानचक्रिणा नन्दिर्वाचकपदस्येति चक्रे कृतेति ॥२२३॥

शेखाख्यो धीसखः शाहेः प्रभुमाहात्म्यरञ्जितः ।
तत्रोत्सवे जगद्वित्तं वित्तव्ययमजीघटत् ॥ २२४ ॥

तत्रोत्सवे तस्मिन्नन्दिमहे, शाहेः धीसखः पातिशाहिमन्त्री, शेखाख्यः शेखश्रीअब्रजलफयजनामा, जगद्वित्तं विश्वज्ञातं, वित्तव्ययं अजीघटदकार्षीदित्यन्वयः । कथमेष शेखो वित्तव्ययं चकारेत्याह–प्रभोर्गुरोः माहात्म्यं तेन रञ्जित इति ॥ २२४ ॥

विदां मूलं मघोनेव प्रवृत्तिं प्रीतचेतसा ।
सृजतः शाहिना सार्धमव्रजन् वासरा गुरोः ॥२२५॥

तथा शाहिनाऽकब्बरेण, किं०, प्रीतचेतसा संतुष्टमनसा, सार्धं प्रवृत्तिं धार्मिकवार्तां, सृजतः कुर्वतः, गुरोर्वासरा अव्रजन् जग्मुरित्यन्वयः, प्रवृत्तिं किं०, विदां ज्ञानानां, मूलं, पक्षे इवेत्युपनये यथा, गुरोर्बृहस्पतेः, मघोना शक्रेण, सार्धं प्रवृत्तिं सृजतो वासरा व्रजन्तीति ॥ २२५ ॥

धर्मप्रवृत्तितः प्रीतचेतस्कत्वफलमुपदर्शयति–

अथैकदा कृपाप्रेमवल्लभं वल्लभं भुवाम् ।
दृष्ट्वाऽभाषिष्ट स गुरुर्गिरा पीयूषपुण्यया ॥ २२६ ॥

अथेति करुणारसोल्लासकसदुपदेशवार्ताप्रस्तावे सति, एकदा स गुरुर्भुवां वल्लभं नृपं, कीदृशं, कृपायाः प्रेमवल्लभं प्रेमप्रियं, दृष्ट्वा पीयूषपुण्यया गिरा वाण्या, अभाषिष्टाऽभाषतेति ॥ २२६ ॥

किमभाषतेत्याह–

सुरभ्याः सौरभेयस्य सैरिभ्याः सैरिभस्य च ।
न हिंसा नः प्रमोदाय पृथिव्याः पातरि त्वयि॥२२७॥

हे शाहे ! त्वयि पृथिव्याः पातरि पालके सति, सुरभ्याः सौरभेयस्य सैरिभ्याः सैरिभस्य च, हिंसा नोऽस्माकं, प्रमोदाय नेति नास्ति, गोवृषभमहिषीमहिषाणां हिंसा हननं न हर्षायाऽस्तीति ॥ २२७ ॥

तत् ते नैषाममन्तूनां जन्तूनां हतिरर्हति ।
दुग्धवीवधनिर्वाहैर्जगतामुपकारिणाम् ॥२२८॥

तत्तस्मात् कारणात्, ते तव, शांहे ! एषां सुरभ्यादीनां जन्तूनां किं०, अमन्तूनां निरपराधानां, हतिर्हिंसा, नाऽर्हति न योग्याऽस्तीति, यत एषां कथं भूतानां, दुग्धवीवधनिर्वाहैर्दुग्धदानं च वीवधो भारस्तन्निर्वाहश्चेति, सुरभीमहिषीणां दुग्धदायित्वं, वृषभमहिषाणां भारनिर्वाहित्वं तैः कृत्वा, जगतामुपकारिणां विश्वोपकारकारिणामिति ॥ २२८ ॥

मृतानां द्रविणादानं वन्धे च ग्रहणं नृणाम् ।
न ते निर्लोभसौम्यस्य सार्वभौमस्य कीर्तये ॥२२९॥

तथा हे राजन् ! ते तव, निर्लोभश्चासौ सौम्यश्चेति तस्य तथारूपस्य, सार्वभौम इव सार्वभौमस्तस्य, मृतानां नृणां द्रविणादानं द्रव्यग्रहणं, तथा बन्धे नृणां ग्रहणं बन्दिग्रहणम्, इति न कीर्तये ख्यातये नास्ति ॥ २२९ ॥

एतत् कृत्यद्वयं शाहे ! तत् तवाञ्चति नौचितीम् ।
अत्याजि भवता शुल्को जीजिआख्यश्च यत् करः॥२३०॥

हे शांहे ! तत् ततः कारणात्, एतदनन्तरोक्तं, कृत्यद्वयं श्लोकद्वयप्रणीतं, तव नौचितीमुचितत्वमञ्चति गच्छति नोचितमिति, यद् यतो हेतोर्भवता शुल्को लोके दांणनामा, अत्याजि त्यक्तः, चकारः पुनरर्थे, भवता जीजिआख्यः करो मुक्तश्चेति, ततो येन बहुद्रव्योत्पत्तिनिमित्तं जीजिआशुल्कयोस्त्यजनं कृतं तस्यैतत् कियदिति ॥ २३० ॥

सूरिणाऽभिहिता जल्पा अमी षडपि भूभुजः ।
अभवंस्तुष्टये जीवलोकस्य ऋतवो यथा ॥२३१॥

६२

सूरिणाऽभिहिताः प्रोक्ताः, अमी सुरभ्यादिवधनिषेधरूप-मृतस्वमोचनबन्दिच्छोटनरूपाः, षडपि जल्पाः भूभुजः नृपस्य, तुष्टयेऽभवन् जाता इति, यथा जीवलोकस्य षडपि ऋतवो हेमन्ताद्याः, तुष्टये भवन्तीति ॥ २३१ ॥

एतत्षड्जल्पपिशुनं स्फुरन्मानं स्फुरद्गुणम् ।
श्रीअनूचाननाम्नैव सर्वत्र प्राहिणोद् नृपः ॥ २३२ ॥

नृपः श्रीअनुचाननाम्ना, एवेति निश्चये, एतेषां प्राग्भणितानां षण्णां जल्पानां पिशुनं सूचकं, स्फुरन्मानं सर्वत्र स्वाज्ञावर्तिषु देशेषु, प्राहिणोत् प्रेषयामासेति ॥ २३२ ॥

एषां षण्णां च जल्पानां पत्रं तत् सकलामिलाम् ।
व्यानशे सुन्दरं बिन्दुस्तैलस्य सलिलं यथा ॥२३३॥

षण्णां जल्पानां पत्रं स्फुरन्माननामकं तत् सकलामिलां व्यानशे समग्रभूमौ व्याप्तमिति, अत्र सप्तम्यर्थे द्वितीयेति, यथा तैलबिन्दुर्जलं व्याप्नोतीति ॥ २३३ ॥

इत्यादिबहुलाभप्राप्तौ किं कृतवानिति निर्दिशति–

कृपापुटकिनीपूष्णा शाहिना बहुमानितः ।
तच्चतुर्मासकं चक्रे पुरे तत्रैव सूरिराट् ॥ २३४ ॥

तत्रैव पुरे लाभपुरे, तच्चतुर्मासकं सूरिराट् चक्रे, कीदृशः, कृपैव पुटकिनी पद्मिनी, तस्यां पूष्णा सूर्येण, शाहिना श्रीमदकब्बरेण, बहुमानितोऽत्यर्थं संमानभाजनं कृतः, संमानिताः सन्तो लाभहृष्टास्तिष्ठन्त्येवेति ॥ २३४ ॥

विद्याविनोदवैराग्यविज्ञानवसुवारिधेः ।
गुरोः परिचयात् प्राप्तप्रसिद्धेः पृथिवीपतेः ॥ २३५ ॥

आग्रहादथ गुरुणा श्रीसंघप्रीतिकारिणा ।
तत्रैव नगरे चक्रे चतुर्मासं द्वितीयकम् ॥ २३६ ॥

अनयोर्द्वयोर्व्याख्या– अथेति प्रथमचतुर्मासककरणानन्तरं वर्षान्तरे गुरुणा तत्रैव नगरे द्वितीयकं चतुर्मासकं चक्रे कृतमित्यन्वयः, ननु किमर्थं द्वितीयमपि चतुर्मासकं तत्रैव कृतमित्याह–पृथिवीपतेर्भूभर्तुराग्रहात्, अहो ! सोऽपि कथमेतावन्तमाग्रहं कृतवानित्याह– पृथिवीपतेः किंविशिष्टस्य, विद्याया विनोदो वैराग्यं च विज्ञानं विशिष्टज्ञानं तद्रूपवस्तूनां वारिधेः समुद्रस्य गुरोः परिचयात् प्राप्ता प्रसिद्धिः सार्वत्रिकख्यातिर्येनेति कृत्वा, यो हि यस्मात् प्रसिद्धिं प्राप्नोति स तमाग्रहेण रक्षत्येवेति, यथा पुरा श्रीहेमसूरिं श्रीकुमारपालक्ष्मापाल इति ॥ इति युग्मम् ॥२३५॥२३६॥

अधिकतरावस्थाने किं जातमित्याह–

दिदीपेऽथ दया शाहेराचार्यवचनामृतैः ।
संसिक्ता पयसां पूरैर्वल्ली विद्युत्वतो यथा ॥ २३७ ॥

अथेति प्रचुरतरप्रसङ्गे सति, आचार्यवचनामृतैः शाहेरर्थान्मनसि, दया दिदीपे दीप्तिमाप्तेति, यथा विद्युत्वतो मेघस्य, पयसां पूरैः संसिक्ता वल्ली दीप्तिमाप्नोतीति दृष्टान्तः ॥२३७॥

साग्रया श्लोकद्विशत्या सर्गं निर्मायाऽथ मालिन्योपसंहरति–

गगनमिव हिमांशौ कौशिकानन्दिमूर्तौ
नलिनवनमिवोष्णज्योतिषि स्मेरपद्मे ।
तदनघमनघश्रीसंघराजीवसूर्ये
स्थितवति यतिराजे पत्तनं चारु रेजे ॥२३८॥

तत्पत्तनं लाभपुरं, चारु यथा स्यात्तथा, यतिराजे सूरौ, स्थितवति सति, रेजेऽशुभदित्यन्वयः । कस्मिन् सति किमिवेत्याह–

यथा हिमांशौ चन्द्रे सति, गगनमिव, कीदृशे चन्द्रे गुरौ चेत्याह–कौशिकस्य घूकस्य आनन्दिनी मूर्तिर्यस्य तस्मिन्, गुरुपक्षे, कौशिकस्य शक्रस्यानन्दिनीति, शेषं स्पष्टम्, पुनः, उष्णज्योतिषि सूर्ये सति, नलिनवनं यथा, कीदृशे सूर्ये गुरौ च, स्मेराणि पद्मानि पङ्कजानि यस्मात् तस्मिन्, गुरुपक्षे, स्मेरा पद्मा श्रीर्यस्मात् तस्मिन्निति समानधर्मोपनयालङ्कृतिरिति ॥ २३८ ॥

. . . .

इतीति सकलं कण्ठ्यम् ।

इति सकलसुविहितसभासार्वभौमसमानपण्डितमण्डलीमौलिमौलीयमानपण्डितश्रीकमलविजयगणिसुशिष्यमुख्यपण्डितपुरन्दरमुख्यपण्डितश्रीविद्याविजयगणिविनेयवाचकश्रीगुणविजयगणिविरचितायां विजयप्रदीपिकाभिधानधारिकायां सुखावबोधिकायां श्रीविजयप्रशस्तिमहाकाव्यटीकायां द्वादशः सर्गोऽर्थतः समर्थितः ॥



अर्हम्

अथ त्रयोदशः सर्गः ।



अथ त्रयोदशः सर्गः समारभ्यते, तत्र श्रीहीरविजयसूरिवृत्तवर्णनात्मकं प्रथमं वृत्तं यथा–

इतश्च भट्टारककोटिकोटी-
कोटीरहीरप्रभुसूरिहीरः ।
कृत्वोत्सवोत्साहविलासवर्यां
ज्येष्ठस्थितिं पत्तननामपुर्याम् ॥ १ ॥

अत्यार्तिकृद्दुर्गतिदुःखहन्त्रीं
कैवल्यकान्तारतिरङ्गदूतीम् ।
श्रीतीर्थशत्रुञ्जयशैलराज-
यात्रां विधातुं प्रगुणीबभूव ॥ २ ॥

इतश्चेति श्रीअनूचाने लाहोरनगरे स्थितिशालिनि सत्यस्मिन्नवसरे, भट्टारककोटिकोटिषु कोटीरतुल्या ये भट्टारकास्तेषु भूषकत्वाद् हीर इव हीरः प्रभुश्चासौ हीरश्च प्रभुसूरिहीरः श्रीहीरविजयसूरिः, पत्तननामपुर्यां पत्तननगरे, ज्येष्ठास्थितिं चतुर्मासीरूपां, किं०, उत्सवोत्साहयोः पत्तनवासिलोकसंबन्धिनोर्यो विलासस्तेन वर्यां, कृत्वा विधायेति ॥ १ ॥ किं कृतवानित्यग्रेतनवृत्ते प्राह—अत्यर्तिकृत् अतिपीडाकारिणी या दुर्गतिस्तस्या दुःखानां हन्त्रीं, पुनः, कैवल्यं मुक्तिः सैव कान्ता तया समं यो रतिरङ्गः प्रेमरङ्गस्तत्र दूतीं दूतीतुल्यां तत्संयोजकत्वात्, एवंभूतां श्रीतीर्थशत्रुञ्जयशैलराजयात्रां विधातुं निर्मातुं, प्रगुणीबभूव सोद्यमः संजातः ॥ इति युग्मव्याख्या ॥ २ ॥

अथ षड्भिरिन्द्रवज्रावृत्तैः शत्रुञ्जयं वर्णयति—

देवेन्द्रवृन्दप्रणतांह्रिपद्मः
श्रीमारुदेवप्रभुरादिदेवः ।
यं नन्दनन्दाङ्कितपूर्ववारान्
सर्वाद्रिश्रृङ्गारमलञ्चकार ॥ ३ ॥

यं विमलाचलं, मरुदेवाया अपत्यं मारुदेवः प्रभुः, श्रीआदिदेवोऽलञ्चकार भूषयामासेत्यन्वयः; कति वारान्, नन्दनन्दाङ्कितानि नवकद्विकप्रमितानि पूर्वाणि तद्गतवर्षसत्कवीसरमितवारान्, कोऽर्थः ?—नवनवतिपूर्वैर्यावन्तः संवत्सराः स्यु-

स्तावतां संवत्सराणां यावन्तो दिनास्तत्प्रमाणवारानिति निर्गलितार्थः, प्रभुः किं०, देवेन्द्रवृन्देन प्रणतांह्रिपद्मः, शत्रुञ्जयं किं०, सर्वाद्रीणां सकलगिरीणां शृङ्गार इव शृङ्गारस्तमिति ॥ ३ ॥

उत्तुङ्गता यस्य न धीनिधीना-
मध्वानमायाति सरस्वतीनाम् ।
संस्पृश्यते यल्लघुकैरपीह
लोकाग्रभूमिस्तरसाऽधिरूढैः ॥ ४ ॥

यस्याऽद्रेः, उत्तुङ्गता उच्चैस्तरता, धीनिधीनां पण्डितानां सरस्वतीनां, गिरामध्वानं मार्गं, नायाति; यद् यतो हेतोः, इह गिरावधिरूढैर्लघुकैरपि, तरसा वेगेन, लोकाग्रभूमिः संस्पृश्यते, इहाऽधिरूढा लघवो हि कर्मणा लघवो लोकाग्रभूमिं मुक्तिं जवाद् यान्तीति भावः ॥ ४ ॥

पूतः प्रकामं हरशेखराया-
अद्भ्यः सदा यत्पथपांसुपूरः ।
आत्मानमन्तः कुरुते पवित्रं
स्पृष्टः शरीरेऽध्वनि गच्छतां यः ॥५॥

यत्पथपांसुपूरो यस्य गिरेर्मार्गस्य रजोव्रजः, हरशेखराया गङ्गायाः, अद्भ्यः पानीयेभ्यः, पूतः पवित्रः, प्रतीयत इति योगः। कथमित्याह—यो गिरिपथपांसुपूरः, अध्वनि गच्छतां मार्गे व्रजतां, शरीरे स्पृष्टः सन्नन्तः आत्मानं, पवित्रं कुरुते, अन्यो हि गङ्गाप्रवाहो देहनैर्मल्यमात्रमेव कुरुते परमयं अभ्यन्तरात्मानं, तेनायं प्रकामं पूत इति ॥ ५ ॥

दप्यस्ति विस्तारमितः प्रशस्तः ।
श्यामं तमोमण्डलमर्तिकृद् यद्
येनाऽङ्गलग्नेन समूलमस्तम् ॥ ६ ॥

तरणेः सूर्यस्य, प्रकाशादपि यद्वर्त्मरेणुर्विस्तारमितो विस्तृतिं प्राप्तः, प्रशस्तोऽस्तीत्यन्वयः । निदानमाह—यद् यतः कारणाद्, येनाऽङ्गलग्नेन तमोमण्डलं समूलमस्तं अपुनर्भावेन तमसः पापस्य मण्डलं ध्वस्तमिति, कीदृशं, श्यामं कृष्णं, पुनः, अर्तिकृत् पीडाकरं, सूर्यप्रकाशेन हि समूलं तमो न निरस्यते पुनरप्यन्धकाराविर्भावात्, तथा गिरिगह्वरादीनां तमसस्तादवस्थ्यात्, अनेन तु गिरिमार्गरेणुना स्पृष्टेनापि समूलं तमो निहन्यते, ततस्तरणितेजसोऽपि प्रशस्तो यत्पंथरेणुरिति तात्पर्यम् ॥ ६ ॥

गङ्गाप्रवाहादपि यस्य वर्त्म-
पांसुप्रपञ्चोऽस्त्यधिकत्वशाली ।
योऽभूच्छिवोल्लासकविप्रमोद-
श्रीपत्यदभ्रोत्सवमूलमुच्चैः ॥ ७ ॥

यस्य वर्त्मपांसुप्रपञ्चः गङ्गाप्रवाहादपि अधिकत्वशाली अतिशयवान्, अस्तीत्यन्वयः । यतोऽयं शिवस्य मोक्षस्योल्लासः शिवोल्लासः, पुनः, कवीनां पण्डितानां प्रमोदः कविप्रमोदः, पुनः, श्रीपतीनां धनिनां अदभ्रोत्सवो महोत्सवस्तेषां शिवोल्लासकविप्रमोदश्रीपत्यदभ्रोत्सवानां मूलमासीदिति, श्लेषपक्षे तु शिवोल्लासो महादेवोल्लासः; कवेर्ब्रह्मणः प्रमोदः कविप्रमोदः, श्रीपतेर्नारायणस्यादभ्रोत्सवस्तन्मूलमभूदित्याधिक्यभाक्, गङ्गाप्रवाहस्तु शिवोल्लासः श्रूयते, न तु कविप्रमोदश्रीपत्यदभ्रोत्सवमूलमिति न्यूनत्वभाक् ॥ ७ ॥

आरोहमार्गोऽत्र विभाति शैले
आरोढुमुच्चैस्तरसिद्धिसंज्ञम् ।
सौधं धुताबाधमनाधिमाशु
निश्रेणिसोपानपरम्परेव ॥ ८ ॥

अत्र शैले श्रीशत्रुञ्जये, आरोहमार्गः पद्यारूपः, विभातीत्यन्वयः। इवोत्प्रेक्ष्यते—उच्चैस्तरं सिद्धिसंज्ञं सौधं, किं०, धुता आबाधा वपुर्व्यथा यत्र तत्, तथाऽनाधिं न विद्यते आधिर्मानसी व्यथा यत्रेति, अत्र सौधशब्दस्य पुंक्लीबलिङ्गत्वादनाधिमित्यदुष्टम्, आरोढुं, निश्रेणेः सोपानपरम्परा तया हि सुखेन सौधमारुह्यते ॥८॥

तारोत्करैरिन्दुरिवातिसौम्यो
भासां भरैरर्क इव प्रतापी ।
भूयोभिरागादृषिभिर्वृतः श्री-
सूरिस्ततस्तत्तलहट्टिकायाम् ॥ ९ ॥

ततः श्रीपत्तनतः प्रस्थानादनुक्रमेण, तस्याऽद्रेस्तलहट्टिकायां, भूयोभिर्बहुभिर्ऋषिभिर्वृतः श्रीसूरिः आगादित्यन्वयः । कैः क इव, तारोत्करैरिन्दुरिव, गुरुरिन्दुश्च कीदृशः, अतिसौम्यः, पुनः, भासां भरैरर्क इव, गुरुरर्कश्च कीदृशः, प्रतापी, इति समानधर्मोपमेति ॥ ९ ॥

दानैरमानैर्धनकाञ्चनानां
गीतैः सुगीतैः कुलकामिनीनाम् ।
तूर्यैश्च वर्यैर्मुरजानकाद्यैः
कुर्वद्भिरुत्साहकृदुत्सवालीम् ॥ १० ॥

मेवातसन्मालवमेदपाट-

श्रीगूर्जरत्रामरुमुख्यसंघैः ।
सार्धं महस्वी मघवेव देवै-
रध्यारुरोहाऽद्रिमसौ मुनीशः ॥ ११ ॥

अनयोर्व्याख्या यथा—असौ मुनीशः श्रीहीरसूरिः, अद्रिं गिरिं श्रीशत्रुञ्जयाद्रिं, अध्यारुरोहेत्यारूढ इत्यन्वयः। कथं, सार्धं, कैः, मेवातमालवमेदपाटश्रीगूर्जरत्रामरुस्थलीप्रमुखसंघैः प्रतीतैः, यदैते संघास्तत्र प्राप्तास्तदानीमेव श्रीगुरवोऽपि चैत्र्यां तत्रारूढाः, अतस्तैः सार्धं, संघैः किं कुर्वद्भिः, उत्साहकृत्सवालीं कुर्वद्भिः उत्सवाद्वैतं कुर्वाणैरिति, कैः कृत्वा, धनकाञ्चनानां प्रमानैर्दानैः, अर्थादर्थिनामिति, तथा कुलकामिनीनां कुलस्त्रीणां, सुष्ठुतया गीतैः सुगीतैः, गीतैः, तथा मुरजो मृदङ्ग आनको दुन्दुभिस्तदाद्यैर्वर्यैस्तूर्यैरिति जैनं शासनं प्रभावयद्भिः संघैः समं विमलाचलमारूढवान् गुरुरिति ॥ इति युग्मव्याख्या ॥१०॥११॥

त्रिस्तत्र नाथं प्रथमं परीय
नत्वा च नुत्वा च यथाप्रमोदम् ।
स्थित्वा पुनः कत्यपि वासराणि
श्रीतीर्थसेवामसमां च कृत्वा ॥ १२ ॥

तत्र शत्रुञ्जये, प्रथमं नाथं श्रीऋषभदेवं, त्रिः परीय त्रिवारं प्रदक्षिणीकृत्य, तथा नत्वा कायेन प्रणम्य, चः पुनरर्थे, नुत्वा वाचा स्तुतिस्तोत्रादिभिः स्तुत्वा, कथं, यथाप्रमोदमिति क्रियाविशेषणं, पुनः, कत्यपि वासराणि स्थित्वाऽधिकारात् पादलिप्तपुरादौ, अत्र पुंनपुंसकत्वाद् वासराणीत्यदुष्टं, तथाऽसमां तीर्थसेवां कृत्वेति ॥ १२ ॥

ततः किं कृतवानित्याह—

सौवर्णटङ्कादिभिरर्चितः श्री-

संघेन सद्भक्ति सहस्रसंख्यैः ।
भट्टारकेन्द्रो विजहार हीरः
शत्रुञ्जयात् तीर्थवरात् ततोऽथ ॥ १३ ॥

भट्टारकेन्द्रो हीरः श्रीहीरसूरिः, किं०, श्रीसंघेन सहस्रसंख्यैः सौवर्णटङ्कादिभिः आदिशब्दाद् मालवदेशसंघेन महार्घ्याभरणैर्नवाङ्गेषु सद्भक्तिर्यथा स्यात् तथाऽर्चितः पूजितः, सत्ति समये ततः श्रीशत्रुञ्जयात् तीर्थवरात्, विजहार विहारं कृतवानित्यर्थः ॥ १३ ॥

विहृत्य कां दिशं पवित्रयामासेत्याह—

मत्वा प्रभूताग्रहमुन्नताह्व-
द्रङ्गस्थसंघस्य सदाऽनघस्य ।
हंसः शरत्कालमकालबर्हः
क्ष्मायामिव सैति गुरुः स तत्र ॥ १४ ॥

स गुरुस्तत्रोन्नतद्रङ्गे, सैति प्राप्त इत्यन्वयः। किं कृत्वा, उन्नताह्वद्रङ्गस्थसंघस्य उन्नतपुरीयश्राद्धवर्गस्य प्रभूतं बहुतरमाग्रहं मत्वा ज्ञात्वा, यथा हंसः क्ष्मायां इहत्यतटाकतटिनीभूमौ शरत्कालं मत्वा मानसादभ्येति, गुरुर्हंसश्च कीदृशः,अकालबर्हो धवलच्छदः, गुरुपक्षेऽकालबर्हो निर्मलपरिवारः "बर्हः पर्णे परीवारे कलापे च" इत्यनेकार्थ इति ॥ १४ ॥

ज्ञात्वा लाभमदभ्रमभ्रतटिनीरङ्गत्तरङ्गोल्लस-
त्कीर्तिस्फूर्तिपयःप्रवाहपटलप्रक्षालितक्ष्मातलाः ।
ते भट्टारककोटिकोटिमुकुटाश्चक्रुश्चतुर्मासकं
तत् तत्रैव पुरे पुरन्दरपुरप्रख्ये सुपर्वप्रिये॥१५॥

ते प्रागुपवर्णिता भट्टारकाणां कोटिकोटयस्तासां तासु वा मुकुटाः श्रीसूरयः, पुरन्दरपुरममरावती तत्प्रख्ये तत्तुल्ये, अत-एव सुपर्वणां देवानां प्रिये, पक्षे शोभनपर्वभिः सुमहोत्सवैः प्रिये, तत्रैव पुरे उन्नताख्यपुरे, चतुर्मासकं चक्रुरित्यन्वयः । तत्र कथ-मतिष्ठन्नित्याह—लाभं धर्मोन्नतिविशेषं, ज्ञात्वा, ते किं०, अभ्रतटि-न्या गङ्गाया रङ्गन्तश्च ते तरङ्गाश्च तद्वदुल्लसन्ती या कीर्तिस्तस्याः या स्फुर्तिस्तद्रूपो यः पयःप्रवाहपटलस्तेन प्रक्षालितं क्ष्मातलं यैस्ते तथा ॥ १५ ॥

अजस्रं दस्राभ्यामिव वरतरैर्वैद्यककरै-
भिषग्भिर्भूयोभिः सततयतनैर्भेषजभरैः ।
विबुध्याऽसाध्यां स्वां रुजमिति निदानेन महता
द्वितीयां ज्येष्ठास्यां पुनरकृत तस्यां पुरि गुरुः॥१६॥

पुनः, वर्षान्तरे गुरुस्तस्यां पुरि, महता निदानेन कारणेन, द्वितीयां ज्येष्ठास्यां द्वितीयं चतुर्मासकं, अकृत कृतवान्, किमि-ति निदानं तदाह—दस्रौ अश्विनीपुत्रौ, दस्रशब्दो द्विवचनवाची, ततस्ताभ्यामिव भूयोभिर्भिषग्भिर्वैद्यैः, किं०, वरतरैः श्रेष्ठतरैः, पुनः, वैद्यकं कुर्वन्तीति, तैः कैः कृत्वाऽसाध्यामित्याह—भेषजानां तद्रोगोपशामकौषधानां भरैः, अत एव भिषग्भिः सततं नित्यं, यतना सत्यापना, अर्थाद् गुरोर्येषां तैर्बहुभिरप्युपचारैः, निजतनु-रोगमसाध्यं, विबुध्य ज्ञात्वा, इति कारणाश्रयणेन तत्रोन्नतदङ्ग-एव तस्थुरिति ॥ १६ ॥

सरसि जलजस्तोमः सूर्योदिवोदयदिग्जुषो
वनभुवि तरुव्रातः सर्वोऽनिलादिव मालयात् ।
निवसातिकृतः कामं कम्रात् प्रसत्तिभराद् गुरोः
समजनि पुरे पौरस्तस्मिन् सुखी सकलोऽपि हि॥१७॥

गुरोः श्रीहीरसूरेः, किं०, निवसतिकृतः स्थितिकारिणः, प्र
सत्तिभरात् प्रसादातिशयात्, तस्मिन् पुरे सकलोऽपि पौरः पुर
वासी लोकः, सुखी समजनि, प्रसत्तिभरात् कथं, काममत्यर्थं, कस्र
द्ध मनोज्ञात्, कस्मात् क इव किस्मिन्नित्याह—सूर्यात् किं०, उदय
दिग्जुषोऽभ्युदिताद्, यथा सरसि सरोवरे, जलजस्तोमः क
मलपटलः, पुनः, यथा मालयाद् मलयाचलोद्भवाद्, अनिलात
वायोः, वनभुवि सर्वस्तरुव्रात इव, तथा गुरोः प्रभावात् पौरवर्ग
सुखभाग् जात इत्यर्थः ॥ १७ ॥

अत्रेन्द्रवज्रा प्रायः, अन्त्ये वृत्तत्रये तु शार्दूलविक्रीडितं शिख
रिणी हरिणीति पृथक् पृथक् छन्दांसि ज्ञेयानीति, तेषां लक्षणानि
तु पूर्वमुक्तानीति ।

• •

इतीति स्पष्टम् ।

इति सकलसुविहितसभासार्वभौमसमानपण्डितमण्डलीमौलिमौ-
लीयमानपण्डितश्रीकमलविजयगणिसुशिष्यमुख्यपण्डितपुरन्द-
रप्रख्यपण्डितश्रीविद्याविजयगणिविनेयवाचकश्रीगुणवि-
जयगणिविरचितायां विजयप्रदीपिकाभिधानधारि-
कायां सुखावबोधिकायां श्रीविजयप्रशस्तिमहा-
काव्यटीकायां त्रयोदशः सर्गोऽर्थतः
समर्थितः ॥

अर्हम्

अथ चतुर्दशः सर्गः

थ चतुर्दशः सर्गः समारभ्यते—

अथो विशां भर्तुरकब्बरस्य

मनःपयोजन्मविलासहंसः ।

ततः पुरादर्जितवर्यकीर्त्ति-

र्विहर्तुकामोऽजनि सूरिसिंहः ॥ १ ॥

अथाऽस्मिन्नवसरे श्रीहीरविजयसूरयो वपुरपाटवादुन्नतपुरे ज्येष्ठस्थितिं कर्तुकामा आसंस्तत्रावसरे, सूरिसिंहः श्रीविजयसेनसूरिः, ततः पुराल्लाभपुराद्, विहर्तुकामोऽजनि, कीदृशः, विशां नृणां भर्तुरकब्बरशाहेः, मन एव पयोजन्म कमलं तस्मिन् यो विलासस्तत्र हंसः, पुनः, अर्जिता वर्या कीर्तिर्येन सः ॥ १ ॥

धराधिपं नीतिलतावितान-

पयोदमापृच्छ्य सदाऽऽदराढ्यम् ।

बुधं च नन्देर्विजयोत्तराह्वं

विमुच्य तत्राऽवनिपोपरोधात् ॥ २ ॥

जयेन्दिरासुन्दरदोर्लताभ्यां

निकामनिष्पीडितकण्ठपीठः ।

गुरुर्व्यहार्षील् पुरतस्ततोऽथ

कुपाक्षिकाम्भोदभिदासमीरः ॥ ३ ॥

अनयोर्व्याख्या यथा—अथावसरे शुभे सति, ततः पुराद्

लाहोरनराद्, गुरुर्व्यहार्षीद् विहारमकरोत्, किं कृत्वा, नीतिरेव लता तस्या विताने पयोदं मेघं, धराधिपं नृपं, आपृच्छय पृष्ट्वा, कथं तस्य प्रश्न इत्याह—सदादराढ्यं बह्वादरवन्तं, तर्हि कथं विहारानुज्ञां दत्तवानित्याह—नन्देर्विजयाह्वं बुधं, तत्र शाहिसमीपे, अवनिपोपरोधाद् नृपाग्रहाद्, विमुच्येति, गुरुः कथं०, जयेन्दिराया जयलक्ष्म्याः सुन्दरे दोर्लते ताभ्यां निकाममत्यर्थं निष्पीडितः कण्ठपीठो यस्येति सः, मिथ्यात्वव्यथिताऽन्यतीर्थिकाहङ्कारतिरस्कारकरणादर्जितजयश्रीक इति, अत एव कुपाक्षिकाम्भोदभिदायां समीरो वायुरिति ॥ इति युग्मव्याख्या ॥ २ ॥ ३ ॥

निजैः पदाम्भोजरजोभिरुच्चैः
शुचिं सृजन् भूमिमिमामशेषाम् ।
गुरुः क्रमाच्छ्रीमहिमाभिधानं
पुरं पुरप्रष्ठमलञ्चकार ॥ ४ ॥

निजैः पदाम्भोजरजोभिः इमां अध्यक्षां, अशेषां समस्तां, भूमिं शुचिं पवित्रां, सृजन् कुर्वन्, गुरुः श्रीसूरिः, क्रमाद् लाभपुरात् प्रस्थितोऽनुक्रमेण, महिमनामकं नगरमलञ्चकार चतुर्मासकतिष्ठासया तत्र तस्थाविति शेषः ॥ ४ ॥

इतश्च भट्टारकहीरसूरेः
पुरोत्तमादुन्नतनामधेयात् ।
इयाय लेखो वपुषोऽसमाधे-
रुदन्तवादी च हवात्मकश्च ॥ ५ ॥

इतश्चेत्यस्मिन्नवसरे, श्रीहीरसूरेरुन्नतनामधेयाद् नगराद्, लेखः, किं०, वपुषः शरीरस्याऽसमाधेः उदन्तवादी वपुष्पीडासमाचारकथकः, पुनः, गुरोर्हवात्मक आकारणात्मकः, इया-

याऽऽगतवानिति, अत्र चकारद्वयमसमाधेराकारणस्य चाधिक्यसूचकमिति ॥ ५ ॥

ततः पुरादात्मगुरोः स पाद-
द्वयीं दिदृक्षुर्नलिनीमिवाऽली ।
प्रदत्तखेदं तदुदन्तमेतं
विचिन्त्य चित्तेऽचलदार्यवर्यः ॥ ६ ॥

तल्लेखोदन्तं किं०, एतं प्राप्तं, पुनः, प्रदत्तखेदं गुरुबाधासूचकत्वादिति, चित्ते विचिन्त्य ततः पुराद् महिमनगरात्, आत्मगुरोः श्रीहीरसूरेः, पादद्वयीं, नलिनीमिवाऽली भृङ्ग इव, दिदृक्षुर्द्रष्टुमिच्छुः, आर्यवर्यः सः, अचलच्चालेति ॥ ६ ॥

अतः परमर्थतः सूत्रतश्च पञ्चभिः कुलकेन गुरुं वर्णयन्नाह—

पदे पदेऽतुच्छमहोत्सवौघां
विभूषयन्नंह्रिरजोभिरुर्वीम् ।
जनं समग्रं सुखयन् मनोज्ञा-
गमस्तडिल्वानिव गोविलासैः ॥ ७ ॥

भयं सृजन् वादिनिशाचराणां
स्वतेजसा पङ्कजिनीशितेव ।
पुरे पुरे श्रावकसंघमुच्चैः-
श्रियं नयन् सिन्धुमिवौषधीशः ॥ ८

स्फुरद्दशो दीप इवाऽङ्गभाजां
हरंश्च मिथ्यात्वतमःसमूहम् ।
पथि स्मयं घ्नन् कुमतिव्रजानां

महामृगाणामिव सिंहशावः ॥ ९ ॥

मलं दलन्नध्वानि दैवताध्व-

धुनीव सर्वज्ञमनोज्ञवृत्तिः ।

समूलमुत्तालमहार्यवीर्यैः

प्रकम्पयन् पापतरून् करीव ॥ १० ॥

मुदां निदानं गुरु गूर्जरत्रा-

वधूललाटे तिलकायमानम् ।

श्रियां निधानं सुकृतप्रधानं

प्रभुः क्रमात् पत्तनमाससाद ॥ ११ ॥

स्थाने स्थाने अतुच्छा महान्तश्च ये उत्सवास्तेषामोघः समूहो यस्यां तां, गुर्वागमादिति शेषः, उर्वीं पृथ्वीं, अंह्रिरजोभिर्विभूषयन्, पुनः, गोविलासैर्वाग्विलासैः, समग्रं जनं सुखयन्, क इव, तडित्वानिव मेघ इव, तत्पक्षे, गोविलासैर्जलविलासैः, "गौरुदके" इत्यनेकार्थत्वादिति, गुरुर्मेघश्च किं०, मनोज्ञागमः प्रियागमन इति ॥ ७ ॥ पुनः, पङ्कजिनीशिता सूर्य इव, वादिन एव निशाचरा उलूकाश्चौरा वा तेषां भयं सृजन्, तथा पुरे पुरे श्रावकसंघमुच्चैरतिशयेन, श्रियं शोभां, नयन् प्रापयन्, कः कमिवेत्युपनयमाह—सिन्धुं समुद्रं, औषधीशश्चन्द्रमाः, इव यथेति ॥ ८ ॥ च पुनः, दीप इव किं०, स्फुरन्ती दशाऽवस्था यस्येति सः, पक्षे दशा वर्तिर्यस्येति सः, अङ्गभाजां मिथ्यात्वमेव तमस्तत्समूहं हरन्, पुनः, पथि मार्गे, कुमतिव्रजानां स्वयमहंकारं, घ्नन् विनाशयन्, यथा सिंहशावः केसरिकिशोरकः, महामृगाणां हस्तिनां, स्वयं हन्ति तथेति ॥ ९ ॥ पुनः, दैवताध्वधुनीव गङ्गेव, किं०, सर्वज्ञस्य महादेवस्य, पक्षे सर्वेषां ज्ञानां पण्डि-

तानां मनोज्ञवृत्तिः, मलं दलन् स्वपदन्यासैरध्वानं निर्मली-
कुर्वन्निति, पुनर्गुरुः किं०, अहार्यवीर्यः, अत एव करीव गज-
इव, समूलमुत्तालं चेति क्रियाविशेषणद्वयं, पापतरून् प्रकम्पयन्
उन्मूलयन्निति ॥ १० ॥ प्रभुः श्रीअनूचानः, क्रमात् पत्तनं
पत्तननामकं नगरं, आससाद प्रापेति, किंलक्षणं, मुदां हर्षाणां,
निदानं, गुरु महत् , गूर्जरत्रावध्वा ललाटे तिलकसमानं, तथा
श्रियां निधानं, पुनः, सुकृतेन प्रधानं, एतावन्नगरवर्णनं पुण्य-
प्रधानत्वाद् गुरुपावितत्वाच्चेति ॥ इति पञ्चानां वृत्तानां व्या-
ख्यानम् ॥ ११ ॥

महोत्सवोत्साहसमुत्सुकस्या-
ऽनघस्य संघस्य सदादरस्य ।
वरं पुरं तद् गुरुणाऽऽग्रहेण
कियद्दिनान् पट्टधरोऽधितष्ठौ ॥ १२ ॥

तद् वरं पुरं पत्तननाम, कियद् दिनान् यावत् , पट्टधरः सूरिः,
अधितष्ठौ स्थितः, केन, संघस्य गुरुणाऽऽग्रहेण, संघस्य किं०,
महोत्सवानामुत्साहः करणलक्षणस्तत्र समुत्सुकस्य, पुनः, सदा
सर्वदाऽनघस्य निष्पापस्य, अत एव सन् विद्यमान आदरो-
ऽर्थाद् देवगुरुभक्तौ यस्येति ॥ १२ ॥

अत्रान्तरे किं जातमित्याह—

तपाधिराजः प्रभुहीरसूरिः
पुरे वसन्नुन्नतनाम्नि तत्र ।
सुपर्वशाखीव मनोऽभिलाषान्
प्रपूरयामास महाजनस्य ॥ १३ ॥

तपागणस्वामी प्रभुहीरसूरिः, तत्रोन्नतद्रङ्गे वसन्, महा-

जनस्य संघस्य, सुपर्वशाखी कल्पद्रुरिव, मनोऽभिलाषान् प्रपूरयामासाऽपूरयदिति ॥ १३ ॥

रुजं दुरन्तामधिगम्य सम्यक्
तथाऽऽयुषोऽत्यन्तसुखस्य चान्तम् ।
प्रभुश्चकार प्रमनाश्चरित्र-
गृहध्वजाराधनयाऽन्त्यकृत्यम् ॥ १४ ॥

प्रभुः श्रीहीरगुरुः, स्ववपुषि दुरन्तां दुःसाध्यां, रुजं रोगम्, अधिगम्य मत्वा, तथाऽत्यन्तसुखस्याऽऽयुषोऽपि, चकारोऽप्यर्थः, भवति हि संयमजीवितव्यादत्यन्तसुखं मुक्तिसुखादि, तेन सार्थकमिदं विशेषणं; अन्तं प्रान्तसमयं ज्ञात्वा, प्रमनाः सन्, अन्त्यकृत्यं चतुरशीतिलक्षजीवयोनिक्षामणचतुःशरणस्वीकरणरूपं, चकाराऽकरोत्, कया, चरित्रं चारित्रधर्मः स एव गृहं तत्र ध्वजोपमा याऽऽराधना तया, निरतीचारं चारित्रं प्रपाल्य प्रान्तसमयोचितयाऽऽराधनया चारित्रमन्दिरं सध्वजीस्यादिति तत्त्वम् ॥१४॥

व्यधाद् विभुः स्वं तपसाऽग्निनेव
सुवर्णमात्मानमतीद्धभासम् ।
तदा बभौ चाऽस्तमलोऽस्य कायः
खरत्विषो बिम्ब इवाऽभ्रमुक्तः ॥ १५ ॥

विभुः हीरः, स्वमात्मानं, अतीद्धा दीप्ता भाः कान्तिर्यस्य तं, व्यधात्, केन, तपसा द्वादशविधेनापि, यथाऽग्निना सुवर्णमिति, तदा चाऽस्य प्रभोः, कायः किं०, अस्तमलः सन् बभौ, यथाऽभ्रमुक्तः खरत्विषो रवेः, बिम्बः शोभते, बिम्बशब्दः पुंनपुंसक इति ॥ १५ ॥

स सर्वथा क्षीणबलं विचिन्त्य

सितेतरे पक्ष इवोडुपं स्वम् ।
मुनीन् समग्रान् गृहमेधिनश्च
प्रभुः प्रभूताद्भुतधीरिमाऽवक् ॥ १६ ॥

संलेखनातपोनिर्मापणेन स्वं आत्मानं, सर्वथा क्षीणबलमबलं, विचिन्त्य यथा सितेतरे कृष्णे पक्षे, उडुपं चन्द्रं, तथा विज्ञाय स प्रभुः समग्रान् मुनीन् निजनिकटस्थान्, च पुनः, गृहमेधिनो गृहस्थांश्चाऽऽकार्य, प्रभूताद्भुतधीरिमाऽवक् विस्मयकारिधैर्यः सन्नुवाचेति ॥ १६ ॥

यदुवाच तदाह—

अवश्यभाविन्यवसानकेऽस्मिन्
न मेऽस्ति चिन्ता विहितात्मवृत्तेः ।
इदं भयं भेत्तुमलं निरन्त-
बला अपि स्युर्न हि तीर्थनाथाः ॥ १७ ॥

हे मुनयः! हे श्रद्धालवः!, अवश्यं निश्चयेन, भाविन्यस्मिन् अवसानके मे मम, चिन्ता नास्ति, यतो मे किं०, विहिता आत्मनो वृत्तिरर्थाद् धर्मानुष्ठानादौ येनेति पूर्वार्धम् । उत्तरार्धेनाऽवश्यभावित्वमेवाह—हि यतः, इदं मरणभयं भेत्तुं निरन्तबला-अनन्तबलाः, तीर्थनाथा अर्हन्तोऽपि, नाऽलं समर्थाः स्युः यदार्षम्—

"तित्थयरा गणहारी सुरवइणो चक्किकेसवा रामा ।
संहरिआ हयविहिणा का गणणा इयरलोगाणं ?" ॥१॥

इत्याद्युक्तेरिति ॥ १७ ॥

पुनः किमाहेत्याह—

अमुत्र सर्वत्र हितोद्यमानां

न कापि चिन्ता भवतामिहास्ति ।
प्रभुः स वः पट्टधरो मदीयो
महानुडूनामिव कौमुदीशः ॥ १८ ॥

इह सांप्रतीनसंयमाराधने, भवतां न कापि चिन्ताऽस्ति यतो भवतां किं०, अमुत्र भवान्तरनिमित्तं सर्वत्र विधेये हितानुष्ठानादावुद्यमो येषां तेषां, येन भवन्तो हितोद्यमिनस्तेन भवतां न काप्यर्तिरस्ति, पुनरपि हितार्थकं वचनम्—यतः स मदीयः पट्टधरः श्रीविजयसेनसूरिः, वो युष्माकं, प्रभुरस्ति; इवेत्युपनये, यथा उडूनां नक्षत्राणां, कौमुदीशः प्रभुर्वर्तते तथा भवतामसौ महान् प्रभुरिति ॥ १८ ॥

भवद्भिराचार्य उदारधीर-
स्ततोऽभिगम्योऽहमिवाभिरूपैः ।
अनुप्लवानामयमस्ति पन्था-
निषेव्यते यत् तनयः पितेव ॥ १९ ॥

ततः कारणाद् भवद्भिः, किं०, अभिरूपैः पण्डितैः, उदारश्चासौ धीरश्चेत्युदारधीरः, आचार्योऽहमिव अभिगम्यः सेवनीयो यथाऽहं भवद्भिरभिगम्ये तथा मदाचार्योऽपि भवद्भिरभिगम्य- इति, यद् यतो हेतोः, अनुप्लवानां सेवकानां, अयं पन्था अस्ति यत्तनयः पुत्रः, पितेवाऽनुगम्यते निषेव्यते चेति ॥ १९ ॥

गुरोर्वचस्तच्छिरसा समस्तैः
प्रतिश्रुतं माल्यमिवेद्धवर्णम् ।
सुखं प्रसूते दिविषद्गवीव
प्रपालिताऽऽज्ञा प्रसभं प्रभूणाम् ॥ २० ॥

तदनन्तरोक्तं, गुरोर्वचः माल्यमिवेद्धवर्णं दीप्तवर्णं वचः, क्षे, वर्णा अक्षराणि, माल्यपक्षे वर्णाः शुक्लादयः, समस्तैः शि-सा प्रतिश्रुतं प्रतिपेदे, यत इति हेतोः, प्रभूणां आज्ञा प्रपा-लेता सती, प्रसभं हठेन, दिविषद्गवीव कामधेनुरिव, सुखं सूते ॥ २० ॥

तदाऽभिधायेति हितान्यमीषां
वचांसि भूयांसि विभुः समेषाम् ।
उवाच संसारविकारकार-
स्करद्विपः सोऽनशनं विधित्सुः ॥ २१ ॥

तदाऽस्मिन् समये, अमीषां मुनीनां श्रद्धालूनां, समेषां सर्वेषाम्, इति हितानि वचांसि अभिधाय स प्रभुरनशनं वि-धेत्सुरुवाच, स कथं, संसारविकार एव कारस्करस्तरुस्तत्र द्वि-पो हस्ती, निरीहो भूत्वाऽनशनेच्छुरित्यूचिवान् ॥ २१ ॥

अधीतनानाविधवाङ्मयानां
महामुनीनामिदमस्ति वर्त्म ।
विधीयतेऽभ्यागत आयुषोऽन्ते
यदर्तिहन्ताऽनशनाधिकारः ॥ २२ ॥

अधीतं पठितं नानाविधं वाङ्मयं यैस्तेषां महामुनीनां महर्षीणां, इदं वक्ष्यमाणं, वर्त्म मार्गोऽस्ति, किमिदं, यदायुषोऽन्ते-ऽभ्यागते भवार्तिहन्ताऽनशनाधिकारो विधीयते प्रान्तेऽनशनं क्रियत इति ॥ २२ ॥

इह क्षणे सांप्रतमन्धसां मे
निरोध उच्चैः सुकृताभिबोधः ।

इतीरितं मे शृणुताऽऽश्रवा भो

निराश्रवाः ! संयमिशर्वरीशाः ! ॥ २३ ॥

सांप्रतमिह क्षणे मे मम, अन्धसां भक्तानामशनादीनां, निरोधः, किं०, सुकृतस्याऽभिबोधो जागरणं यस्मादिति, अस्तीत्यन्वयः। भोः संयमिषु शर्वरीशाश्चन्द्राः ! पुनः, भो आश्रवा वचसि स्थिताः कथितकारिण इति, पुनः, भो निराश्रवा निर्गता-आश्रवाः कर्मद्वाराणि येभ्यस्ते साधवः! मे मम,इतीरितं जल्पितं, शृणुतेति ॥ २३ ॥

शिवात्मकृत्याय कृतोद्यमस्य

भवन्तु विघ्ना मम मा भवन्तः ।

जगत्प्रमोदार्थमुपागतस्य

घनाघनस्येव मरुत्प्रवाहाः ॥ २४ ॥

भो महात्मानः ! मम शिवात्म शिवहेतुर्यत् कृत्यं तस्मै कृतोद्यमस्य, भवन्तो विघ्ना मा भवन्तु निषेधनादिद्वारेणेति, जगतः प्रमोदाय उपागतस्य, घनाघनस्य मेघस्य, मरुत्प्रवाहा इव यथेति दृष्टान्तः ॥ २४ ॥

वचोभिरित्यद्भुतभेषजाभैः

शनैः शनैः शुद्धरसायनज्ञः ।

गुरुर्भिषक् सौवपरिच्छदस्य

कदाग्रहव्याधिमपाचकार ॥ २५ ॥

इत्युक्तैर्वचोभिः, किं०, अद्भुतभेषजाभैः, गुरुर्भिषक् वद्यः, , शुद्धरसायनं समतामार्गरूपं जानातीति सः, सौवपरि-स्य स्वपरिवारस्य, कदाग्रहोऽनशननिवारणरूपस्तद्रूपव्या-, अपाचकाराऽपाकृतवानिति ॥ २५ ॥

गुरुं निरीक्ष्याऽनशनक्रियायां
सुमेरुचूलामिव धैर्यपात्रम् ।
विनेयवृन्देषु शुगात्मशङ्कु-
निविद्धमूर्तिष्विव मूर्च्छितेषु ॥ २६ ॥

इति प्रभोर्व्याहरणाप्रमाण-
समीरणश्रेणिभवानुभावात् ।
विनेयपूगप्रमदप्रदीपे
रुचां चयं मुञ्चति सुप्रकाशम् ॥ २७ ॥

इतिं प्रभोर्वाग्रजनीकरस्यो-
दयात् समुल्लासितपुण्यवार्धेः ।
विनेयवर्गेक्षणचन्द्रकान्त-
मणीषु मुञ्चत्सु जलानि बाढम् ॥ २८ ॥

इति प्रभूक्त्या शरदा समन्ताद्
विनिर्मितानल्पकपङ्कहान्या ।
कृते समस्तान्तिषदां विषाद-
तुषाररश्मावतिदीप्रदीप्तौ ॥ २९ ॥

तदेति सूरेर्वचनप्रपञ्च-
पयोमुचां संचयतः सपङ्काम् ।
विनेयचेतःसरसीं विहाय
गतेषु शर्मात्मसितच्छदेषु ॥ ३० ॥

भवार्त्यकूपारपयस्तितीर्षुः
प्रभुः प्रचेताः परमेष्ठिसाक्ष्यम् ।
चरित्रचैत्योपरि हेमकुम्भं
स्वयं निरीहोऽनशनं चकार ॥ ३१ ॥

गुरुं श्रीहीरम्, अनशनक्रियायां सुमेरुचूलामिव धैर्यपात्रं धीरं, निरीक्ष्य विनेयवृन्देषु शिष्यसमूहेषु, मूर्च्छितेषु, उत्प्रेक्ष्यते–शुक् शोकः श्रीगुरोरनशनकरणात् तदात्मा तत्स्वरूपः शङ्कुः कीलकस्तेन विद्धा मूर्तिर्येषां तेष्विव, अन्योऽपि बाणादिविद्धो मूर्च्छत्येवेति ॥२६॥ प्रभोर्गुरोः, इतीत्यनशनक्रियारूपं व्याहरणं भाषणं तल्लक्षणोऽप्रमाणः समीरणो वायुस्तस्य या श्रेणिस्तद्भवानुभावात्, विनेयानां पूगः प्रकरस्तस्य यः प्रमद एव प्रदीपस्तस्मिन्, सुप्रकाशं रुचां चयं कान्तिभरं, मुञ्चति सतीति ॥ २७ ॥ इति प्रभोः सूरेः, अनशनत्वस्वीकाररूपा या वाग् तद्रूपो रजनीकरश्चन्द्रमास्तस्योदयात्, किं०, समुल्लासितः पुण्यवार्धिर्येन तस्मात्, विनेयवर्गस्य ईक्षणानि नेत्राणि तान्येव चन्द्रकान्तमणयस्तेषु, बाढं जलानि मुञ्चत्स्विति गुरोरशनत्यागश्रवणसमुत्पन्नशोकाद् रुदत्सु ॥ २८ ॥ इति प्रागुक्तप्रभूक्त्या शरदा शरत्कालेन, समस्तान्तिषदां सर्वशिष्याणां, विषाद एव तुषाररश्मिश्चन्द्रस्तस्मिन्, अतिदीप्रदीप्तौ देदीप्यमाने कृते सति, प्रभूक्त्या शरदा किं०, समन्ततो विनिर्मिताऽनल्पकस्य पङ्कस्य पापस्य कर्दमस्य च हानिर्ययेति ॥ २९ ॥ तदा सूरेरिति प्राग्व्याख्यातवचनप्रपञ्चा एव पयोमुचो मेघास्तेषां, संचयतो विनेयानां चेतःसरसीं सपङ्कां शोकरूपकर्दमकलुषां, विहाय त्यक्त्वा, शर्मात्मानः सुखरूपाः सितच्छदा हंसास्तेषु, गतेष्विति, हंसा हि वर्षर्तौ सपङ्कं सरो विमुच्याऽन्यतो यान्तीति प्रसिद्धिरिति, ततो गुरूणामनशनगिरा संजातशुचा विगलत्सुखेषु शिष्ये-

ष्वित्यर्थः ॥ ३० ॥ प्रभुः सूरिः, प्रचेता प्रमनाः सन्, परमेष्ठिसाक्ष्यं पञ्चपरमेष्ठिसाक्षिकं, अनशनं चकार, कथमौत्सुक्यात्तदकरोदित्याह–भवार्तिरूपो यः अकूपारः सागरस्तस्य पयो जलं तितीर्षुस्तरीतुमिच्छुः, अत एव किं०, निर्गता देहादेरपि ईहा यस्येति सः, तथाऽनशनं किं०, चरित्रं चारित्रं तद्रूपं चैत्यं प्रासादस्तदुपरि हेमकुम्भं प्रान्तेऽनशनस्वीकाराच्चारित्रमति शोभते ॥ इति षण्णां व्याख्या ॥ ३१ ॥

अकारि यः श्राद्धजनैर्महीयां-
स्तदोत्सवः प्रीणितविश्वविश्वः ।
तमीक्षितुं वर्णयितुं च शक्तौ
पुलोमजाराजभुजङ्गराजौ ॥ ३२ ॥

तदा तत्र समये श्रीगुरूणां अनशनाङ्गीकारावसरे, यः श्राद्धजनैरुत्सवः, किं०, महीयान्, अकारि कृतः, तमुत्सवं, ईक्षितुं वर्णयितुं च पुलोमजाराजभुजङ्गराजौ शक्रशेषनागौ तावेव, शक्तौ समर्थौ, एकः सहस्राक्षत्वात्, एकः सहस्रजिह्वत्वात्; नान्ये केचनाऽप्यस्मदादय इति ॥ ३२ ॥

स्मरन् नमस्कारमपारपापा-
पहं महानन्दसुखावहं च ।
मनोवचःकायकृतानि निन्दन्
पुनः पुनः पुण्यमना अघानि ॥ ३३ ॥

महोदयस्त्रीरतिदानदूतीं
भजन् समस्तेष्वसुमत्सु मैत्रीम् ।
जराजनुर्मृत्युभियां निदानं

त्यजन् शरीरेऽपि ममत्वमुच्चैः ॥ ३४ ॥

भुजाशुगर्तुद्विजराण्मितेऽब्दे

श्रियां पदे भाद्रपदे च मासे ।

तिथौ तथा शङ्करसंमितायां

सितद्युतेर्दीधितिबन्धुरायाम् ॥ ३५ ॥

विहाय नित्यं मलिनामिहत्यां

तनुं मनोज्ञां च सुपर्वयोनेः ।

गुरुर्गुणी ग्रामधुनीं विमुच्य

नभोनदीं हंस इव प्रपेदे ॥ ३६ ॥

चतुर्णां युगपद् व्याख्या यथा—अपारपापापहं, पुनः, मह नन्दस्य मोक्षस्य सुखावहं, नमस्कारं स्मरन्, च पुनः, मनोवच कायकृतानि अघानि पापानि, निन्दन् ॥ ३३ ॥ पुनः, महोद-यस्त्री मुक्तिकान्ता तस्या या रतिस्तद्दाने दूतीव दूती तां, दूती-द्वारा हि स्त्रियः सुखं लभ्यन्ते । तस्माद् मुक्तिवधूरतिदानदूतीं, समस्तेषु असुमत्सु प्राणिषु, मैत्रीं भजन्, पुनः, जरा च जनुश्च जन्म च मृत्युर्मरणं चेत्येषां भीर्भीतिस्तासां, निदानं, शरीरे ममत्वं त्यजन्निति ॥ ३४ ॥ भुजौ द्वौ, आशुगा बाणाः पञ्च, ऋतवः षट्, द्विजराट् चन्द्र एकः, ततोऽङ्कानां वामगत्या १६५२ वर्षे, च पुनः, श्रियां पदे भाद्रपदे मासे, तथा शङ्करा रुद्रा एकादश, तत्संमितायां तिथौ सितद्युतेश्चन्द्रस्य, दीधि-तिभिः कान्तिभिर्बन्धुरायां तिथौ शुक्लायामेकादश्यामिति ॥ ३५ ॥ गुरुः श्रीहीरसूरिः, इहत्यां इहभवसंबन्धिनीं, नित्यं मलिनां तनुं विहाय त्यक्त्वा, सुपर्वयोनेर्देवयोनेश्च, मनोज्ञां तनुं प्रपेदे प्रतिपन्नवान्, अत्र मध्यस्थस्तनुशब्द उभयत्र योजनां

लभते देहलीप्रदीपवदित्यन्वयः । दृष्टान्तमाह—यथा हंसो राजहंसः, ग्रामधुनीं सामान्यनदीं, विमुच्य नभोनदीं गङ्गां, प्रपद्यते तथेत्यर्थः ॥ इति चतुर्भिरर्थः समर्थितः ॥ ३६ ॥

सुगन्धसारैर्घनसारमिश्रैः

सकुङ्कुमैर्बन्धुरगन्धधूल्या ।

युतैश्च धूपैरभिरूपरूपै-

श्चतुःसमैर्मञ्जुलमौक्तिकैश्च ॥ ३७ ॥

ससौरभैः पेशलपुष्पपुञ्जै-

र्मुहुर्मुहुः काञ्चनरूप्यरूपैः ।

तदा च तादृग् वपुरार्यभर्तुः

सदर्चमानर्च समस्तसंघः ॥ ३८ ॥

अनयोर्व्याख्या—तदा च श्रीहीरगुरौ दिवं प्राप्ते सति, तादृगवशिष्टं आर्यभर्तुः सूरेः, वपुः समस्तसंघो द्वीपबन्दिरवास्तव्यस्तत्रत्यश्च, सदर्चं यथा स्यात् तथा, घनसारमिश्रैः सुगन्धसारैः शोभनचन्दनैः, च पुनः, चतुःसमैश्चन्दनागुरुकस्तुरीकुङ्कुमलक्षणैः पूर्वोक्तैः, पुनर्वारं वारं, काञ्चनरूप्याणां रूपैर्नाणकैः, इत्यादि शेषं सुगमम् ॥ इति युग्मव्याख्या ॥ ३७॥३८ ॥

अगारिवर्गः शिबिकां विशालां

वरैर्दुकूलै रचयाञ्चकार ।

प्रभोः शरीरस्य कृते सुधर्मा-

ऽनुजामिवोच्चैः सुमनोमनोज्ञाम् ॥ ३९ ।

प्रभोः शरीरस्य कृते निवेशनायेति, अगारिवर्गः श्राद्धवर्गः, वरैर्दुकूलैः पट्टकूलैः, विशालां विस्तीर्णां, विशालानाम्नीं

वा, शिबिकां,रचयाञ्चकाराऽरचयदित्यन्वयः, उत्प्रेक्ष्यते–सुधर्मा शक्रसभा तस्या अनुजामिव, तत एव कीदृशीं, सुमनोभिः पुष्पैर्मनोज्ञां, सभापक्षे देवैरिति ॥ ३९॥

अगारिणश्चन्दनचर्चिताङ्ग
यथोचितन्यस्तमहर्षिवेषम् ।
हृदीव जीवन्तमनिन्द्यमूर्ति
न्यवेशयंस्तच्छिबिकान्तरे तम् ॥४०॥

तस्याः शिबिकाया अन्तरे, तं गुरुं, हृदीव अगारिणो वेशयन् अस्थापयन्, तं किं०, जीवन्तमिव, आनिन्द्या मूर्तिर्यस्येति तं, पुनः, चन्दनेन चर्चितमङ्गं हस्तादि यस्येति तं, तथा यथोचितं न्यस्तो महर्षिवेषो यत्रेति तं, कालधर्मप्राप्तस्य मुनेर्मुनिवेषवत एव संस्कार इति ॥ ४० ॥

पदे पदे मूर्च्छदपारबाष्पा
महेभ्यमुख्या गृहमेधिनश्च ।
महोत्सवाडम्बरसुन्दरं ते
सुरा इवैनां शिबिकामथोहुः ॥ ४१ ॥

अथेति प्रस्तावे, महेभ्यमुख्या महाव्यवहारिणः, समीपस्थद्वीपबन्दिरवासिनश्चकारादन्येऽप्यल्पर्धयो गृहमेधिनः, महोत्सवाडम्बरसुन्दरं यथा स्यात्तथेति, एनां शिबिकां, सुरा इव ऊहुरवहन्निति, ते किं०, पदे पदे महर्षिशोकाद् मूर्च्छन्त उद्भवन्तोऽपारा बाष्पा येषां ते मूर्च्छदपारबाष्पा इति ॥ ४१ ॥

सगन्धसाराऽगुरुमुख्यदारु-
भराचितायां शुचिमञ्चितायाम् ।

तदाऽथ संस्कारमकार्षुरेते

प्रभोस्तनोः किं तमसो निजस्य? ॥ ४२ ॥

तदेति संस्कारभूमिप्राप्त्यनन्तरं, अथेति चतुरतरनरनिकरनिर्मापितशरीरार्चाविरामे, प्रभोः सूरेः श्रीहीरस्य, तनोः शरीरस्य, एतेऽगारिणः, सगन्धसाराऽगुरुमुख्यदारुभरैराचितायां व्याप्तायां, शुचिमती अग्निमती या चिता तस्यां, संस्कारं अकार्षुः, उत्प्रेक्ष्यते—किं०, निजस्य स्वकीयस्य, तमसः पापस्य, संस्कृतिं कृतवन्त इति ॥ ४२ ॥

ततः पुरादुन्नतनामधेया-

दुदन्तमेतं प्रथयन् पृथिव्याम् ।

श्रियां खनौ पत्तनराजधान्या-

मियाय लेखः कृतदुःखलेखः ॥ ४३ ॥

ततस्तस्मादुन्नतनाम्नः पुरात्, एतं उदन्तं पृथिव्यां प्रथयन् श्रीहीरस्वर्गमनसमाचारं विस्तारयन्, कृता दुःखानां लेखा श्रेणिर्येन सः, लेखः, पत्तनराजधान्यां पत्तननगरे, इयायाऽऽगत इति ॥ ४३ ॥

अथाक्षरैर्लेखगतैरुदन्ता-

वबोधतः श्रीयुवराजराजः ।

भुजङ्गमालोकनतः प्रदीप-

शिखेव विच्छायरुचिर्बभूव ॥ ४४ ॥

अथ लेखगतैरक्षरैरुदन्ताऽवबोधतः श्रीहीरस्वःप्राप्त्युदन्ताकलनतः, श्रीयुवराजराजः किं०, विच्छाया रुचिर्यस्य सः, एवंविधो बभूव, कस्मात् क इव, भुजङ्गमालोकनतः सर्पेक्षणात्, दीपशिखेवेति ॥ ४४ ॥

स्वकः किमप्येष बभूव लेखो
　　रवेरसौ चेतसि नोऽस्ति तर्कः ।
अभूदनूचानदृगुत्पलश्री-
　　भरं हरन् यज्जगदिन्दुभाहृत् ॥ ४५ ॥

एष श्रीगुरूदन्तसूचको लेखः, किमपि रवेः सूर्यस्य, स्वकः ीयः, बभूव; असौ तर्को नोऽस्माकं, चेतस्यस्तीति कविवचः, य। यस्य स्वकः स्यात् स तदुचितकर्मनिर्माता भवेत्, तत आह-यद् यस्माद्धेतोः, अनूचानस्य दृगेवोत्पलं तस्य श्रीभरं हरन्, तथा जगदेवेन्दुस्तस्य भां हरतीति जगदिन्दुभाहृत्, अभूत्; सूर्यो हि उत्पलश्रियं चन्द्रविकाशिकमलशोभां, तथेन्दोर्द्युतिं हरति तथैषोऽपि लेखस्तथा जात इति ॥ ४५ ॥

तदाऽभवद् योऽसुखदो विषादो
　　मनस्यनूचानमहीमघोनः ।
अलं स एवाऽवगमे तदीये
　　समे समेताऽमलकेवलो वा ॥ ४६ ॥

तदा श्रीगुरुविरहोदन्तपिशुनलेखाक्षरदर्शनावसरे, यो विषादः, किं०, असुखदः, अनूचानमहीमघोनः श्रीआचार्यराजस्य, मनसि अभवज्जातः, तदीये समे समग्रे, अवगमे तद्विषादावबोधे, स एव प्रभुरलं समर्थः, नान्यः कश्चिदिति, वा अथवा, समेतामलकेवलः प्राप्तोज्ज्वलकेवलः केवल्येव, अलं समर्थ इति तत्त्वम् ।४६।

अथाचार्यधुर्यो विषादोद्गाररचनानि यानि वचनान्यवादीत्, तानि काव्यद्वात्रिंशिकया प्रदर्शयति–

ममानिशं यत् त्वमवोच ईश !
　　सुत ! त्वमास्से मम चेतसीति ।

ययावजाकण्ठकुचोपमां तत्

समस्तमुच्चैरभिजात! तात! ॥ ४७ ॥

अये सुत! त्वं मम चेतसि मच्चित्ते, आस्से वर्तसे, इति यत् त्वं हे ईश! ममाऽनिशं अवोचः अब्रवीः, तत् समस्तं, हे अभिजात! कुलीन!, हे तात! अजाकण्ठकुचोपमां ययौ निरर्थकं जातमित्यर्थः ॥ ४७ ॥

कथं ज्ञातं तदित्यग्रेतनवृत्तेनाह—

यदर्धनिर्वर्णितमङ्गनानां

दिवो दिदृक्षुः प्रसभं प्रसन्नम् ।

भवाम्मि यावत्पदपद्मभृङ्ग-

स्तवात्र तावद् न विलम्बितस्त्वम् ॥ ४८ ॥

यद् यतः कारणात्, हे तात! यावदहं तव पदपद्मभृङ्गो भवामि दूरदेशादागत्य त्वत्सेवां करोमि, तावत् त्वं न विलम्बितः, यद्यहं भवच्चित्ते भवामि तदा त्वं विलम्बं करोष्येव । औत्सुक्यनिदानं निरूपयन्नाह—त्वं कथं, दिवोऽङ्गनानां स्वर्गाङ्गनानां, अर्धनिवर्णितं अर्धालोकनं कटाक्षोत्क्षेपरूपमिति यावत्, दिदृक्षुर्द्रष्टुमिच्छुरिति ॥ ४८ ॥

ममाऽभवद् या भगवंस्त्वदंह्रि-

सरोजयोः श्रीः पुरतः स्थितस्य ।

त्वदाननन्यस्तविलोचनस्य

सुदुर्लभा साऽथ नभोलतेव ॥ ४९ ॥

हे भगवन्! त्वदंह्रिसरोजयोः पुरतः स्थितस्य, पुनस्त्वदाननन्यस्तविलोचनस्य भवन्मुखस्थापितनेत्रस्य मम, या श्रीः

शोभा, अभवत्; सा श्रीः, अथ त्वद्विरहे नभोलतेव गगनवल्लीव, सुदुर्लभा ॥ ४९ ॥

विधाय भूमीस्पृशि भालभागे-
ऽञ्जलिं मम प्राञ्जलमञ्जुलस्य ।
भवन्निदेशं सृजतोऽभवद् मुत्
क्व साऽथ नाथाऽमृतभुग्लतेव ? ॥ ५० ॥

हे नाथ ! प्राञ्जलः सरलश्चासौ मञ्जुलश्च, उत प्राञ्जलेषु मञ्जुलस्तस्य मम, भूमीस्पृशि भालभागे अञ्जलिं विधाय भवन्निदेशं त्वच्छासनं, सृजतो या मुत् अभवत्, निर्देश इव निदेशशब्दोऽपि शासनवाचकोस्तीऽति, अथ त्वन्मुक्तस्य सा मुत्, अमृतभुग्लतेव कल्पवल्लीव, क्व ? न क्वापीत्यर्थः ॥ ५० ॥

पुरातनर्षिव्रजराजराजं
विना भवन्तं भुवनैकदीपम् ।
कमत्र तातेति भणन्नभीक्ष्ण-
महं भविष्यामि विनीतविद्यः ? ॥ ५१ ॥

हे भगवन् ! भवन्तं विनाऽत्र भवे, अभीक्ष्णं वारं वारं, तात तातेति कं प्रति भणन्, विनीतविद्योऽभ्यस्तविद्यः, भविष्यामि, अपि तु न कोऽप्येवंभूतोऽस्ति यमित्थं भणामि, भवन्तं किं०, पुरातनाः पुराणा ऋषिव्रजास्तेषु राजराजो नृपेन्द्रश्चन्द्रो वा तं प्रकृष्टत्वेन तदाचारचारित्वात्, अत एव पुनर्भुवने जगति एकोऽद्वितीयो दीपस्तमिति ॥ ५१ ॥

रतिर्ममासीदममेश ! योच्चैः
प्रपश्यतस्त्वन्मुखपुण्डरीकम् ।

अथाब्जिनीवाऽश्मनि सा भवित्री

कथं कथं नाथ! हृदीति मन्ये ? ॥ ५२ ॥

हे अममेश निर्ममेश! त्वन्मुखपुण्डरीकं मपश्यतो मम या रतिरासीत्, अथ हे नाथ! सा रतिर्मम कथं कथं भवित्री ? अपि तु न कथमपि, इति हृदि मन्ये, केव, अब्जिनीव यथा अश्मनि दृषदि, अब्जिनी कमलिनी, कथं भवति, तथेति ॥ ५२ ॥

करोत्करस्येव रविं भवन्त-

मभूद् मम श्रीरनुगच्छतो या ।

लतेव सिक्ताऽम्बुधरैः कदा सा

पुरा भवत्युन्नतिभाक् प्रकामम्? ॥५३॥

हे तात! भवन्तमनुगच्छतो मम या श्रीरभूत्, यथा रविं सूर्यं, अनुगच्छतः करोत्करस्य किरणगणस्य, सा श्रीः, उन्नतिभाक् कदा पुरा भवति, अत्र वर्तमानापि पुरायोगाद् भविष्यदर्थं समर्थयति, केव, अम्बुधरैः सिक्ता लतेव यथा मेघसिक्ता लतोन्नतिभाग् भवति, तथा सा कदा पुरा भवति, अपि तु न भाविनीत्यर्थः ॥ ५३ ॥

व्रजाऽभिधेह्येहि भणेति भव्यै-

र्वचोभिरासंस्तव या मुदो मे ।

न तल्लवोऽप्यर्थिजनप्रणीतै-

स्त्वमेधिथा जीव जयेतिवाक्यैः ॥ ५४ ॥

हे गुरो! त्वं व्रज, अभिधेहि, एहि, भण, इति तव वचोभिर्या मम मुद आसन्, अथ त्वं एधिथाः, जीव, जयेति अर्थिजनप्रणीतैर्वाक्यैः, न तल्लवोऽपि, विद्यत इति शेषः ॥ ५४ ॥

विना तवाज्ञामथ मुक्तिकान्ता-
निषङ्गदूतीं निजमूर्ध्नि कस्य ।
निदेशमेणीनयनेव पुण्ड्रं
श्रियः पदं नित्यमहं निधास्ये? ॥ ५५ ॥

हे तात ! अथ तवाज्ञां विना कस्य निदेशं निजमूर्ध्नि निधास्ये, तवाज्ञां किं०, मुक्तिरेव कान्ता तस्या निषङ्गः सङ्गस्तत्र दूतीं, केव, एणीनयनेव कामिनीव, पुण्ड्रं तिलकं, निदेशं तिलकं च किं०, श्रियः पदमिति स्पष्टम् ॥ ५५ ॥

त्वयि प्रयातेऽस्तमनन्तकान्तौ
पयोजिनीभर्तरि भव्यपद्मे ।
ध्रुवं भवित्री भरतावनीयं
कुपाक्षिकोल्लूकतमःप्रसारा ॥ ५६

हे प्रभो ! त्वयि पयोजिनीभर्तरि सूर्ये, अस्तं प्रयाते सति, कीदृशे त्वयि, अनन्ता कान्तिर्यस्य तस्मिन्, पक्षे अनन्ते आकाशे कान्तिर्यस्येति तस्मिन्, पुनः किं०, भव्या श्लाघ्या, अथवा भव्यानां प्राणिनां, अथवा भव्यस्य भद्रस्य पद्मा श्रीर्यस्मात् तस्मिन्, पक्षे भव्यानि पद्मानि यस्मादिति तस्मिन्, इयं भरतावनी, कुपाक्षिका एवोलूकास्तमांसि च तेषां प्रसारो यस्यां सेति, ध्रुवं भवित्रीति ॥ ५६ ॥

विना भवन्तं गृहरत्नमीश !
सुदीप्तमाधाय कमुत्प्रकाशः ।
शिवाध्वनीनो हृदि धाम्नि भावी
जनः समस्तो भरतावनीजः? ॥ ५७ ॥

हे ईश! भवन्तं सुदीप्तं गृहरत्नं दीपं, विना शिवाऽध्वनीनः परमपदपथिकः, भरतावनीजो भरतक्षेत्रोद्भवः, जनो हृदि धाम्नि कमपरं नरमाधाय स्थापयित्वा, उत्प्राबल्येन प्रकाशो यस्याऽसावुत्प्रकाशः, भावी, अपि तु न कमपि, शिवाध्वनीन् इति पदेन मिथ्यात्विनिरास उक्तः॥ ५७॥

सुधर्ममुख्यर्षिमतङ्गजानां
धृता त्वया वामगतेन या धूः।
कथं मयैकेन च दक्षिणेन
धरिष्यते सा ननु तर्णकेन?॥ ५८॥

हे गुरो! सुधर्मस्वामिमुख्यर्षयः सूरयस्त एव मतङ्गजास्तेषां, वामगतेन वामांसस्थेन, मनोज्ञगतिना वा; या धूर्धृता, नन्विति प्रश्ने, सा धूः, एकेन दक्षिणेन दक्षिणांसस्थेन, सरलेन वा; तर्णकेन वत्सकेन, कथं धरिष्यते?॥ ५८॥

अचिन्तयित्वेति मदाकृतिं द्राक्
त्वमप्सरःकेलिरसानसेवीः।
न चेद् भवादृग्हितकारिपित्रा
विमुच्यते किं पृथुको लघीयान्?॥ ५९॥

इति पूर्वोक्तां, मदाकृतिं लघीयोभावरूपां, अचिन्तयित्वाऽविचार्य, हे गुरो! त्वं अप्सरसां केलिरसान् असेवीः, इत्थं चेद् न स्यात् तदा मादृक् पृथुको बालः, किं०, लघीयानतिशयेनाऽणुः, भवादृग् हितकारी चाऽसौ पिता चेति तेन, किं विमुच्यते? अपि तु नेति॥ ५९॥

अकब्बरोऽयं नरराजरत्नं

'भवांश्च सर्वर्षिजनावतंसः ।
मिथश्च योऽभूद् युवयोर्निषङ्गः
सुवर्णमण्योरिव वर्णनीयः ॥ ६० ॥

हे गुरो ! एकतोऽयमकब्बरो नरराजरत्नं, परतश्च सर्वर्षिजनाऽवतंसो भवान् , अनयोर्युवयोर्मिथोऽन्योन्यं, यो निषङ्गः सङ्गः, कीदृशः, सुवर्णमण्योरिव वर्णनीयो वर्णनार्ह इति, अभूत् संजातः ॥ ६० ॥

स जातवान् दत्तसमस्तसंपद्
नृणां कृषीणामिव वारिवाहः ।
प्रकाशभाग् भानुमतेव लोको
महस्विना तेन बभूव सर्वः ॥ ६१ ॥

स युवयोः सङ्गः, नृणां दत्ता समस्ता संपद् येनेति सः, यथा वारिवाहो मेघः, कृषीणां दत्तसमस्तसंपद् भवति,अत्र पुनरित्यध्याहार्यं, तेन पुनस्तेन युवयोः सङ्गेन, भानुमतेव महस्विना सर्वो लोको भव्यजनः, प्रकाशभाग् धर्मोद्द्योतेन स्फुटः, बभूवेति ॥ ६१ ॥

मरुष्विवामर्त्यमहीरुहः स
जनेषु चासीत् सततं हिताय ।
कदाऽथ भावी सुखकृत् प्रजानां
पयोरुहां पूष्ण इवोदयः सः ? ॥ ६२ ॥

तथा स सङ्गो जनेषु सततं हिताय आसीत् , चकारोऽपरार्थाक्षेपे, यथाऽमर्त्यमहीरुहः कल्पद्रुः, मरुषु मरुस्थलेषु, अथ त्वयि दिवं प्राप्ते, स युवयोः सङ्गः, प्रजानां लोकानां, कदा सुखकृद्

भावी ? अपि तु तत्संभावनापि नेति, सुखकृत् क इव, पयोरुहां पङ्कजानां, पूष्णः सूर्यस्य, उदय इवेति ॥ ६२ ॥



शशीव पक्षेण सितेतरेण
कलाकलापं क्रमतो घ्नतेह ।
स नाशितस्त्वां हरता विधात्रा
जगत्पयोराशिविलासमूलम् ॥ ६३ ॥

हे गुरो ! त्वां हरता विधात्रा स युवयोः सङ्गः, इह क्षेत्रे, नाशितः, केन कमिवेत्याह–इव यथा, शशी सितेतरेण पक्षेण ह्रियते, पक्षेण किं कुर्वता, क्रमतः कलाकलापं घ्नता, सङ्गः शशी च कीदृक्, जगदेव पयोराशिः समुद्रस्तस्य विलासानां मूलम् ॥ ६३ ॥

विवाहिता श्रीमदकब्बराय
वराय तात ? त्वयका द्विजेन ।
कृपाकनी रूपबलर्द्धिबीजं
तथा यथार्थाद्भुतमन्त्रभाजा ॥ ६४ ॥
यथा युतौ नित्यमिमावभूतां
सुदम्पती भावरसान् प्रपन्नौ ।
विनाऽस्ति न त्वां स परत्र मन्त्रः
स्मरन्नदस्तापमुपैम्यहं ही ! ॥ ६५ ॥

हे तात ! त्वयका त्वया, द्विजेनेव द्विजेन श्रीअकब्बराय वराय कृपारूपा कनी, कीदृशी, रूपबलर्द्धीनां बीजं, त्वया किं०, यथार्थोऽद्भुतो मन्त्रो विवाहमन्त्रस्तं भजतीति तेन तथा, विवाहिताऽस्तीति ॥ ६४ ॥ यथा इमौ सुदम्पती वधूवरौ, नित्यं युतौ

निर्वियोगिनौ, अभूताम्, गुरोर्मिलनाद् नृपमनसः कृपा न कदापि दूरीभूताऽस्तीति,इमौ किं०, भावश्चित्तोन्नतिस्तद्रसान् प्रपन्नौ, अथेत्यध्याह्रियते, अथ स विवाहमन्त्रः, त्वां विना परत्र परस्मिन्, नास्ति; ततश्चादः प्रत्यक्षं, स्मरन् अहं तापमुपैमीति, हीति खेदवाचकोऽव्ययः ॥ अर्थतो युग्मम् ॥ ६५ ॥

अकब्बरो बब्बरवंशजन्मा
त्वयीद्धबुद्धिर्भृशमस्ति भूपः ।
सुभक्तिभाजस्त्वयि येऽसुभाजः
स तानसून् स्वानिव पाति नित्यम् ॥६६॥

हे गुरो! बब्बरवंशजन्माऽकब्बरः शाहिः, त्वयि भृशं इद्धबुद्धिर्दीप्तमतिः, अस्ति; तस्माद् येऽसुभाजः प्राणिनः, त्वयि सुभक्तिभाजः सन्ति स भूपस्तान् स्वान् असूनिव निजप्राणानिव, पाति रक्षतीत्यनिष्टोपद्रवेभ्य इति ॥ ६६ ॥

अभूद् यदारोह इहास्तिकानां
सुदुर्लभः कल्प इवाऽनयानाम् ।
स सिद्धशैलो भगवन्! भवद्वाक्-
प्रदीपसोद्द्योतहृदा व्यधायि ॥ ६७ ॥
अकब्बरेणाऽवनिवल्लभेन
यदार्हतानां करसाद् नितान्तम् ।
सुधांशुतुल्या तव कीर्तिरेषा
विशेषविद्भिर्लिखिताऽर्कबिम्बे ॥ ६८ ॥

अनयोर्व्याख्या—हे भगवन्! अनयानां अभाग्यानां नराणां, कल्पतरुरिव, अथवाऽनयानां नयहीनानां, कल्प आचार इव,

यदारोहो यस्यारोहः, इह आस्तिकानां श्रद्धालूनां, सुदुर्लभोऽभूत्, स सिद्धशैलः श्रीशत्रुञ्जयः, अकब्बरेणाऽवनिवल्लभेन राज्ञा, किं०, भवद्वाक्प्रदीपेन सोद्द्योतं हृद् यस्येति तेन, यन्नितान्तं आर्हतानां जैनानां, करसाद् हस्तायत्तः, व्यधायि कृतः, एषा तव कीर्तिः सुधांशुतुल्या शशिसमा, विशेषविद्भिरर्कबिम्बे लिखिता, एतावताऽर्कं यावत् तव कीर्तिरपि स्थास्यतीत्यर्थः ॥ इति युग्मम् ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

कुपाक्षिकव्यूहवचोऽम्बुवाहात्
सपङ्कमासीज्जनचित्ततोयम् ।
विभो ! भवद्वाक्कतकाऽच्छचूर्ण-
प्रयोगतस्तद् विमलं बभूव ॥ ६९ ॥
ततस्तदन्तः सदसच्च वस्तु
जिनोदितं तात! तवाऽनुभावात् ।
उपैति सर्वं प्रतिबिम्बभावं
पयोनिधौ बिम्बमिवाऽमृतांशोः ॥ ७० ॥

हे विभो! यज्जनचित्ततोयं, कुपाक्षिकाणां व्यूहः समूहस्तस्य वच एव अम्बुवाहस्तस्मात्, सपङ्कमासीत्, तद् भवद्वागेव कतकस्य कतकफलस्य अच्छं चूर्णं तत्प्रयोगतः, विमलं बभूव; जनचित्ततोयमित्यत्र एकत्वं जात्यपेक्षयेति ॥६९॥ ततो हेतोः, जिनोदितं सद्रूपं असद्रूपं च सर्वं वस्तु, हे तात! तवाऽनुभावात् तदन्तस्तन्मध्ये, प्रतिबिम्बभावं उपैति–भगवदुक्तं वस्तुजातं भवद्वचसा सर्वं तेषां मनसि प्रतिभाति; कस्मिन् किमिव, पयोनिधौ-समुद्रे, अमृतांशोश्चन्द्रस्य, बिम्बमिवेत्यर्थः ॥ इति युग्मम् ॥७०॥

त्वयि प्रदीपे प्रकटप्रभावे

गतेऽस्तमस्तान्ध्यभरप्रसारे ।
अथातिमात्रं कलिकालदोषा-
गमात् तमो भूरि भविष्यतीह ॥ ७१ ॥

हे प्रभो ! प्रकटप्रभावे त्वयि प्रदीपे, अस्तङ्गते सति, कीदृशे, अस्त आन्ध्यभरप्रसारो येनेति, अथेह कलिकालदोषागमाद् भूरि तमो भविष्यतीति, यतः प्रदीपे विध्याते हि तमोऽतिमात्रं प्रसरत्येवेति ॥ ७१ ॥

मुदं मम त्वन्मुखपुण्डरीकं
निपीय या दृग्भ्रमरी बभार ।
अनन्यवृत्तेस्तदभावतोऽस्या
मरौ मराल्या इव किं रतिः स्यात् ? ॥७२॥

हे गुरो ! मम या दृग्भ्रमरी त्वन्मुखमेव पुण्डरीकं, निपीयेति पीत्वा, मुदं बभार; अथाऽस्यास्तदभावतः किं रतिः स्यात्? अपि तु न स्यादेवेत्यर्थः, यतोऽस्याः किं०, अनन्यवृत्तेर्न विद्यतेऽन्यस्मिन् अन्या वा वृत्तिर्यस्यास्तस्या इति। दृष्टान्तोऽत्र—यथा मरौ मरुस्थलीदेशे, मराल्या हंस्याः, किं रतिः स्यात्? इति॥७२॥

चिरं शुचिर्या मम दृक्चकोर-
द्वयी पपौ त्वद्वदनेन्दुबिम्बम् ।
अथेयमस्याः प्रलयं प्रयाता
कथं पिपासा बहुकालजन्मा ? ॥ ७३ ॥

हे नाथ ! या मम दृक्चकोरद्वयी त्वद्वदनेन्दुबिम्बं चिरं पपौ, अथ त्वद्विरहे, अस्या इयं बहुकालजन्मा पिपासा, कथं प्रलयं प्रयाता सा पिपासा कथमुपशमिष्यति ? इति ॥ ७३ ॥

पितस्तवाऽत्यद्भुतसंयमस्य
फलं स्फुरद् निर्वृतिरेव वच्मः ।
यदप्सरोभूसुखभूरभूस्त्वं
कलेर्बलीयः किल जृम्भितं तत् ॥ ७४ ॥

हे पितः! तवाऽत्यद्भुतो यः संयमस्तस्य तावकस्य चारित्रस्य, निर्वृतिर्मुक्तिरेव, स्फुरत् फलं वच्मः, तवैवंविधात्युग्रचारित्रस्याऽस्मिन्नेव भवे निर्वृतिसंभवात्; परं यत् त्वं अप्सरोभूसुखभूः सुराङ्गनाजातसुखस्थानं, अभूः; तत्किलेति संभावये, कलेः कलिकालस्य, बलीयो बलिष्ठं, जृम्भितं विलसितमिति॥७४॥

तपो जपो ब्रह्म च हर्षकृद् मे
मुमुक्षुधर्मः सुभगः प्रियश्च ।
यदित्यभाणीर्भगवन्! मुधा तद्
विहाय सर्वं यदभूः स्वरिच्छुः ॥ ७५ ॥

हे भगवन्! मे मम, तप उपवासादि, जपो जापः, ब्रह्म च ज्ञानं, ब्रह्मचर्यं वा; मोक्षो वा हर्षकृद् वर्तते, तथा मुमुक्षुधर्मः साधुधर्मः सुभगः प्रियश्च लगतीत्यादि यत् त्वं अभाणीर्भणन्नासीः, तत्सर्वं मुधा जातमेव, यतो हेतोः, त्वं स्वरिच्छुरभूः, यदि तव तपःप्रभृतीनि प्रियाणि स्युस्तदा दिवि कथं यासि? इति ॥ ७५ ॥

नवो भवच्छोचनदन्दशूको
दुरन्तसंतापविषापहारि ।
तवाभिधानं स्मरतां निहन्ति
यदाशु चैतन्यमशेषमेषः ॥ ७६ ॥

हे गुरो! भवतः शोचनदन्दशूकः शोकपन्नगः, नवो नवी-

नः, अस्ति; यद्व यतो हेतोः, दुरन्तो यः संतापस्तद्रूपविषापहारि, तवाऽभिधानं स्मरतां मादृशां विशां, चैतन्यं अशेषमप्येष निहन्ति, अपरो हि दन्दशूको विषापहारिमन्त्रस्मरणाच्चैतन्यं प्रकटयति नायं तथा, इति नव इति ॥ ७६ ॥

त्वया प्रदीपेन तमोहरेण
प्रकाशितं यज्जिनशासनौकः ।
न तत्र मिथ्यात्विभुजङ्गचक्षु-
र्हतिस्तदीयाहतये बभूव ॥ ७७ ॥

हे प्रभो ! तमोहरेण त्वया प्रदीपेन यज्जिनशासनमेव ओको गृहं, प्रकाशितं तत्र जिनशासनगृहे, मिथ्यात्विरूपो यो भुजङ्गस्तच्चक्षुर्हतिस्तन्नेत्रहतिः, तदीयाहतये तदुपघाताय, न बभूवेति ॥ ७७ ॥

यदीयहृद्यस्ति तवाभिधानं
मुनीन्द्र ! तेषां त्वमिहासि साक्षात् ।
निरीक्ष्य लेखाक्षरमत्र लोको
वयस्यमायातमिवाऽवगच्छेत् ॥ ७८ ॥

हे मुनीन्द्र ! यदीयहृदि तवाऽभिधानमस्ति ये त्वन्नाम स्मरन्तीति, तेषां त्वं साक्षादसि प्रत्यक्षोऽसि, हेतुरूपं वचनमाह-अत्र प्रत्यक्षे, लेखाक्षरं निरीक्ष्य लोको वयस्यं मित्रम्, आयातमिव अवगच्छेज्जानीयादिति ॥ ७८ ॥

इति द्वात्रिंशद्वृत्तैः खेदमेदुरविरहविलापवचांस्युपदर्श्याऽथ सौस्थ्यवचनानि निर्दिशति—

इति क्षरन्नाक्षिजलं विलापा-
दवग्रहादब्द इवाऽम्बुवृष्टेः ।

समस्तसंघाग्रहतो व्यरंसीत्

सुधीरनूचानशिरोऽवतंसः ॥ ७९ ॥

इति पूर्वप्रपञ्चितविलापान्, समस्तसंघस्य चतुर्विधस्याग्रहतः, अनूचानशिरोवतंसः, किं०, सुधीः, अत एव व्यरंसीद् विरराम; यथाऽम्बुवृष्टेर्जलवर्षणात्, अब्दो मेघः, अवग्रहाद् विघ्नाद् मेघविघ्नरूपाद् वृष्टिरोधाद्, विरमतीति ॥ ७९ ॥

निवेदयन्नात्मसतत्त्वमेवं

तदा स शोकः शिथिलीबभूव ।

अहं महानप्यमहान् भवामि

सतां मनस्यद्रिरिवात्मदर्शे ॥ ८० ॥

तदा विलापविरामसमये, स शोक एवं आत्मसतत्त्वं निवेदयन्, अत्र इवेत्युत्प्रेक्षालक्षणं पदमध्याहार्यम्, शिथिलीबभूव, एवमिति किं०, अहं महानपि अमहान् भवामि, कस्मिन्, सतां मनसि महतां चेतसि, लघुर्भवामि यथात्मदर्शे दर्पणे, अद्रिर्गिरिः, इवेति दृष्टान्तः ॥ ८० ॥

अथ किं जातमित्याह—

गतेऽतिथित्वं त्रिदशाङ्गनानां

गुरावनूचानमियाय संपत् ।

तदोजसामस्तमिते सहस्र-

रुचाविवान्यैरहता हुताशम् ॥ ८१ ॥

गुरौ श्रीहीरे, त्रिदशाङ्गनानां देववधूनां, अतिथित्वं गते सति, तदोजसां तत्तेजसां, संपत् अनूचानमाचार्यं श्रीविजयसेनसूरिं, इयायाऽऽगता, इवेति दृष्टान्ते, यथा सहस्ररुचौ रवौ,

अस्तमिते सति, तत्तेजःश्रीः, अन्यैरहृता सती, हुताशं वह्निं, समेतीति ॥ ८१ ॥

गुरोरिताऽस्मिन् शुशुभेतरां श्री-
महस्विनी श्रीयुवराजि यूनि ।
किमत्र चित्रं वनिता नवीना
विभाति यत् पुंसि वयस्थवर्ये ? ॥ ८२

अस्मिन् गुरौ श्रीयुवराजि, पुनः, यूनि, इता प्राप्ता, गुरोः श्रीर्महस्विनी तेजस्वती, शुशुभेऽभात्, अत्रार्थे किं चित्रम्? यतो नवीना वनिता वयःस्थवर्ये पुरुषे, प्राप्ता सती, विभात्येवेति॥८२॥

निरस्य तं शोकमशेषमोको
मुदामुदासीनहृदां वरेण्यः ।
श्रियं बिभर्ति स्म समस्तपूर्व-
मुनीमघोनां महतीमघोनाम् ॥

तं शोकं अशेषं निरस्य निवार्य, अत एव मुदां हर्षाणां, ओको मन्दिरं, तथा, आसन्नशुग्निदानत्वादुदासीनहृदां वरेण्यः सूरिः, समस्तपूर्वमुनीमघोनां निःशेषप्राच्यमुनीन्द्राणां, मुनिरिव मुनीशब्दोऽप्यस्ति, श्रियं बिभर्ति स्म, कीदृशीं, महतीं, तथा अघेन पापेन ऊनां अघोनां निष्पापामिति ॥ ८३ ॥

अनेन गुर्वी तपगच्छधूर्वी
तरस्विना श्रीगुरुणेव दध्रे ।
हरेस्तनूजो हरिरेव यत् स्यात्
सतां प्रसूते न हि विस्मयं तत् ॥ ८४ ॥

अनेन सूरिणा, गुर्वी महीयसी, तपगच्छस्य धुरा श्रीगुरु-

णेव तरस्विना बलवता, दध्रे श्रीहीरसूरिणेव धृतेत्यर्थः, तत् सतां विस्मयं न प्रसूते, यद् यतः कारणात्, हरेः सिंहस्य, तनूजो हरिः सिंह एव स्यादिति ॥ ८४ ॥

यमाप्य नेतारमहार्यवीर्यं
न गच्छलक्ष्मीरितरेच्छुरासीत् ।
भुवः सुतैच्छद् न पतिं यदन्यं
विहाय रामं सतताऽनुकूलम् ॥ ८५ ॥

यं नेतारं स्वामिनं, आप्य प्राप्य, गच्छलक्ष्मीः इतरेच्छुर्नासीद् नापराभिलाषिणी जातेति, कथमिति, यं कथं, अहार्यं हर्तुमशक्यं वीर्यं बलं यस्येति तं, ईदृशं पतिं त्यक्त्वा कथमपरमिच्छेदिति, उक्तमर्थमुपनयेन समर्थयति—यत् सतताऽनुकूलं रामं दाशरथिं, पतिं विहाय त्यक्त्वा, भुवः सुता सीता, अन्यं नैच्छद् नावाञ्छदिति, युक्तोऽयमर्थो यत् अनन्यरमणीरते भर्तरि अनुकूले सति तद्भार्यापि नापरं वाञ्छति, तथा गच्छानुकूलमिममाचार्यं प्राप्य गच्छश्रीरप्यपरं न वाञ्छत्येवेत्यर्थः ॥८५॥

स्थितैतदंसे श्रियमेत्यसौ धूर्-
महीयसी मांसलतुङ्गवृत्ते ।
भगीरथांसेन विनेतरत्र
किमौचितीमञ्चति जह्नुकन्या ? ॥ ८६ ॥

एतस्य सूरेरंसे स्कन्धे, स्थिताऽसौ धूस्तपागणभारोद्धरणरूपा धुरा, महीयसी महत्तरा, श्रियमेति, एतदंसे कथं, मांसलश्च तुङ्गश्च वृत्तश्चेति मांसलतुङ्गवृत्ते; इदं युक्तमेव, यतो भगीरथाख्यनृपस्य सगरचक्रधरपौत्रस्य, अंसेन विना जह्नुकन्या गङ्गा, किं इतरत्राऽपरस्थाने, औचितीमुचितत्वमञ्चति गच्छति ? न गच्छतीत्यर्थः ॥८६॥

अथ वसन्ततिलकाभिधानेन च्छन्दसा श्रीसूरिराजराज्यं कविर्वर्णयति—

राज्ये विराजिकमले समभूद् मृषादृक्-
खद्योतपोतपटलं गतधाम कामम् ।
यस्योदयं श्रितवति द्युतिमालिनीव
प्रोल्लासिभासि दलिताखिलतामसौघे ॥८७॥

यस्य गुरो राज्ये द्युतिमालिनीव सूर्य इव, उदयं श्रितवति उदिते सति, कीदृशे राज्ये सूर्ये च, विराजिनी कमला ज्ञानादिश्रीर्यत्र तत्र, पक्षे विराजि कमलं यत्र यस्मादिति वा, पुनः, प्रोल्लासिभासि दीप्रमहसि, पुनः दलितस्तामसः पापसंबन्धी, पक्षे ध्वान्तसंबन्धी ओघो येन तत्र, मृषादृशो मिथ्यादृश एव खद्योतपोतास्तेषां पटलं मण्डलं, गतधाम निस्तेजः, समभूत्, मिथ्यात्ववतां हीनता जातेत्यर्थः ॥ ८७ ॥

यद्राज्यवारिमुचि काममितेऽपि नित्य-
मौन्नत्यमत्र मुदितव्रतभृन्मयूरे ।
चित्रं वितीर्णकमलेऽप्यजडं यदासीद्
विश्वं नितान्तपरितोषितविश्वविश्वे ॥८८॥

अत्र क्षेत्रे, यद्राज्यवारिमुचि यत्साम्राज्यमेघे, किं०, औन्नत्यं नित्यं इतेऽपि, पुनः किं०, मुदिता व्रतभृतः साधव एव मयूरा यस्मात् तस्मिन्, पुनः, वितीर्णा कमला येन, पक्षे कमलं जलं येन; तथापीदं चित्रमाश्चर्यं यद् विश्वं अजडं आसीद् न विद्यते जडो यस्मिन्निति, पक्षे डलयोरैक्याज्जलमिति, तथा च यद्राज्यमेघे पुनः किं०, परितोषिता विश्वाविश्वा समस्तपृथ्वी येन तस्मिन्निति चित्रश्लेषालङ्कारः ॥ ८८ ॥

सद्बुद्धिसिद्धतटिनीतुहिनाचले श्री-
शालिन्यनीतिसहितेऽपि यदीयराज्ये।
चित्रं न कस्यचिदभूदनयप्रवृत्ति-
र्भूच्छायसंस्थितिरिवोष्णमयूखबिम्बे ॥ ८९ ॥

यदीयराज्ये, कीदृशे, सद्बुद्धिरेव सिद्धतटिनी गङ्गा तस्यां तुहिनाचले हिमाद्रौ, तदुत्पत्तिहेतुत्वादिति, पुनः, श्रीशालिनीति स्पष्टं, इदं चित्रं यत् अनीतिसहितेऽपि कस्यचिदनयप्रवृत्ति-रन्यायस्य प्रवृत्तिर्नाऽभूत्, अनीतिसहिते हि अनयप्रवृत्तिः कथं न स्यात्? अपि तु स्यादेवेति, परमत्र कोऽर्थः? न ईतिः अनीतिः ईतेरभावस्तेन सहिते, यदीये राज्ये अनीत्यभावोऽप्यभूद्, यथा उष्णमयूखस्य रवेर्बिम्बे, भूच्छायस्य तमसः संस्थितिर्न स्यादिति दृष्टान्तश्लेषशब्दच्छलालङ्कारा इति ॥ ८९ ॥

जाता जिता यदबला अमुनैष नस्तद्
वेषोऽर्हति स्मितदृशां प्रविधाय वेषम् ।
यद्राज्य इत्यगुरदिव्यदृशः कुवादि-
व्राताः परं विषयमुद्धतकामचारम् ॥९०॥

अमुना सूरिणा जिताः सन्तो वयं यद् अबला निर्बलाः स्त्रियश्च जाताः, तत् ततः, नोऽस्माकं, एष वक्ष्यमाणवेषोऽर्हति योग्यतामेति, इति हेतोः, स्मितदृशां स्त्रीणां, वेषं प्रविधाय यद्राज्ये कुवादिव्राताः, किं०, अदिव्यदृशः असारमतयोऽसारदृशश्च, परं विषयं देशान्तरं, अगुः प्राप्ता इति, स्त्रीरूपा हि परं विषयं व्रजन्त्येव, किं०, उद्धत उग्रः कामस्य चारः प्रचारो यस्मिन्। इति वीराद्भुतश्लेषाद्यलङ्कारसंकर इति ॥ ९० ॥

मा पश्यताद् यदितरः पितरं विना मां

मत्वा वृषाश्रयममर्त्यपतेस्तनूजः ।
यद्राज्यमात्मजनकप्रणयादिवैष
भेजेऽनिशं सुमनसां सुखमूलमुच्चैः ॥ ९१ ॥

पितरं विना इतरः कोऽपि मां मा पश्यतादित्यतोऽमर्त्यपतेस्तनूजो जयनामा, यद्राज्यपक्षे वृषः पुण्यं, पक्षे वृषा शक्र इति, यद्राज्यं वृषाश्रयं मत्वा आत्मजनकस्य प्रणयादिव भेजे, यद्राज्ये स्वजनकप्रणायिता कथमित्याह—यद्राज्यं किं०, सुमनसां सतां, पक्षे देवानां सुखस्य मूलम् । उत्प्रेक्षाश्लेषालङ्कारः ॥९१॥

यो हारतां दिगबलाहृदयेष्ववाप
श्यामात्मरन्ध्ररहितोऽपि गुणीह भूत्वा ।
नव्यो विभाति शुचिमौक्तिकराशिरुच्चै-
राज्यं यदीयमतिशायिमहस्समूहम् ॥ ९२ ॥

अतिशायिमहस्समूहं यद्राज्यं, नव्यः शुचिमौक्तिकराशिर्विभाति, नव्यत्वमेव भावयति—यः श्यामात्म यद् रन्ध्रं छिद्रं तद्रहितोऽपि, गुणी भूत्वा दिश एवाऽबला दिगबलास्तासां हृदयेषु, हारतामवाप, परो हि मौक्तिकराशिः श्यामरन्ध्रसहितो गुणी, हारपक्षे गुणस्तन्तुः, राज्यपक्षे गुणा ज्ञानादयस्तद्वान् भूत्वा हारत्वं प्राप्नोति नायं तथेति नव्यत्वम्, राज्यस्य हारोपमा तु चतुर्दिशां शोभाहेतुत्वादिति ॥ ९२ ॥

व्यापादनग्रहणभीतिदुरुक्तिहेतु-
रत्रापि यच्छबरधीवरभीरुसङ्गः ।
यद्राज्य इत्यसुखमस्ति वनेचरत्वे-
ऽप्युच्चैः कुवादिनिवहस्य मदावहस्य ॥९३॥

यद्राज्ये मदावहस्य कुवादिनिवहस्य वनेचरत्वेऽपि असुखमस्ति कोऽर्थः ? वनेचरत्वमरण्यचारित्वमेकोऽर्थः, वनेचरत्वं जलचारित्वं द्विवीयोऽर्थः, वनेचरत्वं गृहचारित्वमिति तृतीयोऽर्थः, अत्रार्थत्रयरूपे वनेचरत्वे शबरधीवरभीरुसङ्गः, कीदृशः, व्यापादनग्रहणभीतिदुरुक्तिहेतुरिति प्रत्येकं योजनीयं, यथा वनेचरत्वेऽरण्यचारित्वे शबरेभ्यो भिल्लेभ्यो व्यापादनभीर्मृत्युभीः, तथा वनेचरत्वे जलचारित्वे धीवरेभ्यो ग्रहणभीतिः, तथा वनेचरत्वे गृहचारित्वे भीरुभिः स्त्रीभिः कातरैश्च वा सङ्गो दुरुक्तिहेतुः कुवचनकारणमिति; यदीये राज्ये कुवादिनां वनेचरत्वेऽप्यसुखमस्तीति भावार्थः ॥ ९३ ॥

अस्माभिरत्र यदकारि तदेक एष-
चक्रे चतुर्दिगवनं सततं स्वराज्यात् ।
इत्यप्सरःपितृपयोधननायका य-
द्राज्यं विदन्त्यधिकमस्तसमस्तशत्रु ॥ ९४ ॥

यद्राज्यं इति हेतोः, अप्सरःपितृपयोधननायकाः क्रमेण शक्रयमवरुणकुबेराः, स्वराज्यात् अधिकं विदन्ति जानन्तीति, इति किमित्याह—अस्माभिश्चतुर्भिरपि संभूय यच्चतुर्दिशां अवनं रक्षणं, चतुर्दिगवनं अकारि कृतम्, तच्चतुर्दिगवनं "अवनं रक्षणे प्रीणने च" इत्यनेकार्थत्वात्, चतुर्दिशां अवनं प्रीणनं एष गुरुः, एक एव चक्रे इति हेतोर्माहात्म्यदर्शनादधिकं यद्राज्यमिति उत्प्रेक्ष्यते ॥ ९४ ॥

तन्वन् मनांसि जगतामतिविस्मितानि
यत्कीर्तिमौक्तिकततिष्वभवत् प्रवेशः ।
अच्छिद्रभृत्स्वपि गुणस्य नवीनराज्य-
क्षीराब्धिजासु सुमहोभरभासुरासु ॥ ९५ ॥

यत् कीर्तय एव मौक्तिकततयस्तासु गुणस्य प्रवेशोऽभवदित्यन्वयः, यत्कीर्तिमौक्तिकततिषु किं०, नवीनराज्यमेव क्षीराब्धिः क्षीरसमुद्रस्तस्माज्जायन्त इति तासु अन्यापि मुक्ताली समुद्रजा भवतीति, तथाऽच्छिद्रभृत्सु कथं अपिर्विस्मये, यतः सच्छिद्रे एव प्रवेशः स्याद् न परमच्छिद्रे, ततो गुणस्य प्रवेशः किं कुर्वन् जगतां मनांसि अतिविस्मितानि तन्वन्, यत्कीर्तिः किं०, सुमहोभरेण भासुरासु एतावता यद्राज्ये गुणयुक्तैव कीर्तिरभूद् न तु दोषदुष्टेति भावः ॥ ९५ ॥

नैर्मल्यभृद्गुणगणैः कुमुदेन्दुकुन्द-
कर्पूरकम्बुविशदैः परिक्लृप्तयोच्चैः ।
यद्राज्यशोभनसिचापिहिता तथैषा
भूभामिनी नहि यथान्तरुदीक्ष्यतेऽस्याः ॥९६॥

यद्राज्यरूपशोभनसिचा, एषा भूभामिनी तथा पिहिता यथाऽस्या अन्तर्नह्युदीक्ष्यते एकत्र अन्तरवयवः, अन्यत्र अन्तर्मध्यं प्रान्तो वेति वास्तवार्थः, यद्राज्यसिचा कथं, नैर्मल्यभृद्गुणगणैः किं०, कुमुदेन्दुकुन्दकर्पूरकम्बुविशदैः परिक्लृप्तया रचितया, तथाऽन्यापि निर्मलगुणग्रथितवस्त्रेणाच्छादिता नान्तर्निरीक्ष्यत एवेति ॥ ९६ ॥

पञ्चत्वमाप स कुवादिगृहे तदीया-
मर्षाद् वृषः स्थितिमियाय यदीयराज्ये ।
श्रद्धावतां मतिमतां चतुरः प्रकारा-
नाधाय धामसु सदा भुवि दानमुख्यान् ॥९७॥

यदीयराज्ये श्रद्धावतां मतिमतां धामसु गृहेषु, दानमुख्यान् दानादिकांश्चतुरः प्रकारानाधाय यो वृषो धर्मः, स्थितिमियाय प्राप्तः, उत्प्रेक्ष्यते—तदीयामर्षात् चतुष्प्रकारमाप्तवृषाऽमर्षादुत

श्रद्धावदमर्षात्, कुवादिगृहे स वृषः पञ्चत्वमाप मृत इति, कुवादिनां गृहात् पुण्यं गतमिति तत्त्वम् ॥ ९७ ॥

माहात्म्यमञ्जुलमहाव्रतिचित्तवृत्ति-
मुल्लासिनीं वितनुतेऽनिशमुत्तमायाः ।
यद्राज्यनीतिरनघा रसराजरक्ता
भातीत्यनन्ततटिनीव पवित्रताढ्या ॥ ९८ ॥

इति हेतोर्यद्राज्यनीतिः अनन्ततटिनीव गङ्गेव, भातीति, कीदृशी, रसराजे शान्तरसे रक्ता, गङ्गापक्षे रसराजः समुद्रस्तत्राऽपरं स्पष्टं, इतीति कुत इत्याह—या राज्यनीतिर्माहात्म्यमञ्जुला-महाव्रतिनो यतयस्तेषां चित्तवृत्तिमुल्लासिनीं वितनुते, पक्षे महाव्रती महादेवः; शेषं सुगमम् ॥ ९८ ॥

सद्धर्मतर्णकमसूत विनैव गर्भं
याऽदाद् यशःशुचिपयश्च कुचैर्विना या ।
याति स्म याऽतिरुचिरं चरणोज्झितापि
यद्राज्यनीतिरजनीति जने नवा गौः ॥९९॥

यद्राज्यनीतिः, इति हेतोः, नवा नूतना गौः, अजनि; इतीति किं०, या गर्भं विनैव सद्धर्म एव तर्णको वत्सस्तमसूत, अपरा गौर्गर्भधारणादिना तर्णकादि प्रसूते, तथा या यश एव शुचिपयो दुग्धं कुचैर्विनाऽदात्, परा हि क्षीरं कुचैरेव दत्ते, तथा या चरणोज्झितापि कलहोज्झितापि, याति स्म शब्दच्छलाच्चरणोज्झितापीति चित्रम्, अन्या च चरणैरेव चलतीति नवीनत्वम् ॥९९॥

शाक्री सभेव विबुधस्थितिरुत्तमास्या
कान्तेव देवतटिनीव महाव्रतीहा ।
सिन्धोः सुतेव पुरुषोत्तमदत्तहर्षा

विभ्राजते जगति यद्गुरुराज्यनीतिः॥१००॥

यद्गुरुराज्यनीतिर्विभ्राजते, कथं शक्रस्येयं शाक्री सभेव कीदृशी, विबुधानां पण्डितानां, पक्षे देवानां स्थितिर्यस्यां सा, तथा कान्तेव उत्तमं आस्यं मुखं यस्याः सा, पक्षे उत्तमानां आस्या स्थितिर्यस्यां सा, तथा देवतटिनीव महाव्रतीहेति स्पष्टम्; तथा सिन्धोः सुतेव पुरुषोत्तमानां दत्तो हर्षो यया, पक्षे पुरुषोत्तमस्य हरेरिति ॥ १०० ॥

यः प्राप्य हीरविजयव्रतिराजराज्यं
शोभां बिभर्ति भृशमस्ततमःसमूहः ।
स्तोमैर्गवां कुवलयोत्सवहेतुरुच्चैः
पक्षं शितीतरमिवौषधिजीवितशः ॥ १०१ ॥

यः श्रीसूरिः श्रीहीरविजयव्रतिराजस्य राज्यं प्राप्य शोभां बिभर्ति,कः कमिव,शितीतरं शुक्लं पक्षं प्राप्य औषधिजीवितेशश्चन्द्र इव, सूरिश्चन्द्रश्च किं०, अस्तः तमसः पापस्य अन्धकारस्य च समूहो येन सः, तथा गवां वाचां किरणानां च स्तोमैर्वृन्दैः कुवलयस्य भूवलयस्य कुवलयानां चोत्पलानां उत्सवहेतुरिति; शेषं सुगमम् ॥ १०१ ॥

जज्ञे राज्ञि नवे प्रभौ व्रतवतां सद्योऽमृतध्वंसकृद्
नोद्वेगस्तमसो भियामयमभूद् न स्फूर्तिमान् विस्मयः।
एतच्चित्रमतीव विस्तरवतीं वार्त्तां वरां गाहते
यत् सङ्गं सकलाः कला विदधिरे कामोत्सवे हेतवः॥१०२॥

व्रतवतां मुनीनां प्रभौ अस्मिन्नव्ये राज्ञि सति, तमसो राहोः पापस्य च, भियां उद्वेगो न जज्ञे, कीदृशः, अमृतस्य मोक्षस्य, पक्षे सुधाया ध्वंसकृत् अयं न विस्मयोऽस्तीति, कथं नव्ये

मत्त्वादिति, परं एतच्चित्रं अतीव विस्तरवतीं वार्त्तां गाहते, एतदिति किं०, यन्नवे राज्ञि सकलाः कलाः सङ्गं विदधिरे, किं०, कामोत्सवे हेतवः कारणमिति नवं हि राजानं चन्द्रं कला युगपत् सर्वा अपि न गच्छन्ति कलाद्वयशेषभृत्त्वादित्यद्भुतम् ॥१०२॥

अभूदस्मिन् लक्ष्मीरतिरतिकरी हीरविजय-
व्रतीन्द्रस्यैश्वर्यं श्रितवति गुरौ गौरवगृहे ।
सहस्रांशोरुस्रोत्करमिव वरं दीपकलिका-
ङ्कुरे स्फाराकारे कलयति जनोल्लासजननी ॥१०३॥

अस्मिन् श्रीविजयसेनसूरौ, श्रीहीरविजयव्रतीन्द्रस्यैश्वर्यं प्रभुत्वं, श्रितवति लक्ष्मीर्जिनशासनप्रभुता रूपा, अतिरतिकरी, अभूद् जातेति, इवेति दृष्टान्ते, यथा सहस्रांशोः सूर्यस्य, उस्रोत्करं रुचिभरं, दीपकलिकाङ्कुरे कलयति सति, लक्ष्मीर्भवति, कीदृशी, जनोल्लासजननीति विशदम्, अत्र सर्गे उपेन्द्रवज्राख्यं छन्दः, अन्त्ययोर्वृत्तयोः प्रथमे शार्दूलविक्रीडितं द्वितीये शिखरिणी चेति, तल्लक्षणं तु प्रागुक्तमेव ॥ १०३ ॥

• •

इतीति सर्वमवदातम् ।

इति सकलसुविहितसभासार्वभौमसमानपण्डितमण्डलीमौलिमौलीयमानपण्डितश्रीकमलविजयगणिशिष्यमुख्यपण्डितपुरन्दरप्रख्यपण्डितश्रीविद्याविजयगणिविनयवाचकश्रीगुणविजयगणिविरचितायां विजयप्रदीपिकाभिधानधारिकायां सुखावबोधिकायां श्रीविजयप्रशस्तिमहाकाव्यटीकायां चतुर्दशः सर्गोऽर्थतः समर्थितः॥

अर्हम्

अथ पञ्चदशः सर्गः ।



अथ पञ्चदशः सर्गः प्रारभ्यते—

अथ गुरुस्तपगच्छपरम्परा-
पुटकिनीतुहिनेतरदीधितिः ।
विहरति स्म शुभेऽहनि पत्तना-
दतमसं विदधद् वसुधामिमाम् ॥ १ ॥

अथ भट्टारकत्वप्राप्तौ, गुरुः श्रीविजयसेनसूरिः, किं०, तपगच्छपरम्परैव पुटकिनी पद्मिनी तस्यां तुहिनेतरदीधितिरुष्णरश्मिः सूर्य इति यावत्, किं कुर्वन्, इमां वसुधां अतमसं सोद्द्योतां निष्पापां वा, विदधत् शुभेऽहनि पत्तनाद् विहरति स्मेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ त्रिभिर्वृत्तैरर्थं समर्थयति—

रय इव द्युसदां सरितो गवां
समुदयैः सुखिताखिलभूतलः ।
कृतमहाव्रतिचित्तसमुन्नतिः
सुमनसां प्रचुरप्रमदैकभूः ॥ २ ॥

स विचरन् क्रमतो वसुधावधू-
तिलकतुल्यमतुल्यमहोदयम् ।
क्षितिषु तीर्थमिति प्रिययाह्वया
प्रथितमुत्तमसंपदभङ्गुरम् ॥ ३ ॥

नगरमब्धितरङ्गविराजितं
सकलमङ्गलमञ्जुलमागमत् ।
तदतिलङ्कमकार्यजडादरं
पुरमसौ विशति स्म गुरूत्तमः ॥ ४ ॥

द्युसदां सरितो गङ्गायाः, रयः प्रवाह इव, गवां वाचां, समुदयैः, पक्षे गवां पाथसां, समुदयैः, सुखितं अखिलं भूतलं येन सः, कृता महाव्रतिनो महाव्रतिनां च चित्तसमुन्नतिर्येन सः, पुनः, सुमनसां सतां सुराणां च, प्रचुरप्रमदस्यैकं भूः स्थानम् ॥२॥ स क्रमतो विचरन् वसुधावध्वास्तिलकतुल्यं, पुनः, अतुल्यो महोदयो यत्रेति क्षितिषु तीर्थमिति स्तम्भतीर्थमिति, प्रियया आह्वया रुचिरया संज्ञया, प्रथितं, पुनः, उत्तमा या संपत् तया अभङ्गुरमविनाशि ॥ ३ ॥ गुरूत्तमः श्रीसूरिः, तन्नगरं स्तम्भतीर्थाख्यं, किं०, अब्धेः समुद्रस्य तरङ्गैर्विराजितं, पुनः, सकलमङ्गलैर्मञ्जुलं, पुनः, कार्ये जडाः कार्यजडा मूर्खा न विद्यते कार्यजडानां आदरो यत्र तत् अकार्यजडादरं, अत एवं अतिलङ्कं अतिक्रान्ता लङ्का येनेति तत्, लङ्का हि कानां नीराणां अर्यः पतिः कार्यः समुद्रस्तस्य, जले न विद्यते आदरो यस्याः सा ईदृशी न स्यात्, विशति स्मेति प्राविशत् ॥ इति त्रयाणां व्याख्या ॥ ४ ॥

भवदतुच्छमहोत्सवपेशलं
नगरमेत्य तदद्भुतमङ्गलम् ।
प्रविदधे बृहतीं स्थितिमाग्रहाद्
गृहवतां स इहैव गुरुस्तदा ॥ ५ ॥

भवन्तो येऽतुच्छा महोत्सवास्तैः पेशलं, तन्नगरं तीर्थाख्यं,

अद्भुतमङ्गलं यथा स्यात्तथा, एत्यागत्य, गृहवतां अगारिणां, आग्रहाद् बृहतीं स्थितिं ज्येष्ठास्थितिं, प्रविदधे ॥ ५ ॥

अथ च तत्र पुरे वसतः प्रभो-
रजनि लाभ उदारमहा महान् ।
कुसुमकाण्डभिदः सुहृदो दिगो-
कसि तमिस्ररिपोरिव तस्थुषः ॥ ६ ॥

अथ चतुर्मासस्थित्या, तत्र प्रभोर्वसतः सतः, उदारं महस्तेजः उत्सवो वा यत्र सः, लाभो महान् अजनि जात इति, यथा तमिस्ररिपो रवेः, कुसुमकाण्डभिदः स्मरारेः, सुहृदो धनदस्य, दिगोकसि उत्तरस्यां, तस्थुषः स्थितवत इति उत्तरायणे हि सूर्यस्य तेजोवृद्धिः स्यादेवेति ॥ ६ ॥

पुरि च तत्र विधाय बहुस्थितिं
सततसुस्थितधर्मपथस्थितः ।
गुरुवरो विजहार ततः पुरात्
प्रमुदिताखिललोकपरम्परात् ॥ ७ ॥

तत्र पुरे, बहुस्थितिं विधाय बहून् मासान् स्थित्वा, गुरुवरः किं०, सततं सुस्थिते धर्मपथे मर्यादारूपे स्थितः, ततः पुरात् किं०, गुरुस्थितेरेव प्रमुदिताऽखिललोकपरम्परात्, विजहार विहृतवानिति ॥ ७ ॥

अथ च निर्जरनिर्झरिणीरया-
दतिपवित्रतया प्रथितैः सदा ।
भुवमिमां परितः परिपावयन्
पदपयोरुहपांसुभिरात्तरात् ॥ ८ ॥

सुमनसां प्रियवृत्तिरुदारदृक्
त्रिदशसाल इवेहितदायकः ।
क्रमत आर्यतमंक्रमविक्रमो-
ऽकमिपुरं नगरं गुरुराययौ ॥ ९ ॥

अथ आप्तेषु राड् मुख्यः, किं कुर्वन्, पदपयोरुहपांसुभिः क्रमकमलरेणुभिः, किं०, निर्जरनिर्झरिणी गङ्गा तस्या रयात्प्रवाहादतिपवित्रतया प्रथितैः ख्यातैः, भुवं पृथ्वीं, पावयन् पवित्रयन् ॥८॥ गुरुः किं०, सुमनसां प्रिया वृत्तिर्यस्य सः, त्रिदशसालः कल्पद्रुरिव, ईहितदायकः, पुनः, आर्यतमः प्रशस्यतमः क्रमविक्रमः परम्परासामर्थ्यं यस्य सः,क्रमतोऽनुक्रमात्,अकमिपुरं नगरं अहम्मदावादं नगरं, आययौ ॥ इति युग्मव्याख्या ॥९॥

शुशुभिरे कलसाः किल काञ्चनाः
प्रतिपथं पुरि तत्र महस्विनः ।
प्रचुररूपभृदर्क इवाभ्यगाद्
गुरुमुखात्मवयस्य दिदृक्षया ॥ १० ॥

तत्र तस्यां पुरि, सूरेः प्रवेशावसरे काञ्चनाः कलसाः प्रतिपथं शुशुभिरेऽशोभन्तेति । उत्प्रेक्ष्यते—गुरुमुख एव आत्मवयस्यः पद्मः, अथवा मुखस्यापि सूर्योपमासद्भावाद् गुरुमुख एव आत्मवयस्यो बन्धुस्तस्य, दिदृक्षया प्रचुररूपभृद् बहुरूपवान्, अर्कः सूर्य इव, अभ्यगात् प्राप्तः, अत एव कलसा महस्विनस्तेजस्विन इति ॥ १० ॥

विविधवर्णधरैर्वरतोरणैः
श्रियमवाप पुरं तदनर्गलाम् ।
जलधरस्य समागमनक्षणे

नभ इव त्रिदशाधिपधन्वभिः ॥ ११ ॥

तत् पुरं तदा विविधवर्णैर्वरतोरणैः श्रियं अनर्गलां अवाप, किमिव, नभ इव, यथा नभो जलधरस्याऽऽगमनावसरे त्रिदशाऽधिपधन्वभिरिन्द्रधनुर्भिरिति ॥ ११ ॥

स्मितदृशां मुदभूद् धवलध्वनिः
पुरि तदाऽत्र महोत्सवकारणम् ।
वनभुवीव वनप्रिययोषितां
मदभृतामतुलं कलकूजितम् ॥ १२ ॥

तत्प्रवेशोत्सवेऽत्र पुरि महोत्सवकारणं स्मितदृशां स्त्रीणां, धवलध्वनिः उदभूत् प्रकटित इति, यथा वनप्रिययोषितां कोकिलानां, कलकूजितं वनभूमौ वसन्तागमे भवतीति ॥ १२ ॥

श्रियमधात् पुरि तत्र मृगीदृशां
ततिरतीव तदाभरणाद्भुता ।
गुरुघनोदयदर्शनकाङ्क्षिणी
फणिभुजां सरसीजदृशामिव ॥ १३ ॥

तदा तत्प्रवेशोत्सवे, तत्र पुरि मृगीदृशां स्त्रीणां ततिः, अतीव श्रियं शोभां, अधात्; किं०, आभरणाद्भुता, पुनः, गुरोर्यो घनोदयस्तद्दर्शनस्य काङ्क्षिणी, यथा फणिभुजां मयूराणां, सरसीजदृशां स्त्रीणां मयूरीणां, ततिर्गुरुर्महान् यो घनोदयो मेघोदयस्तद्दर्शनकाङ्क्षिणी, श्रियं उत्साहरूपां, धत्ते तथेति ॥ १३ ॥

विविधवर्णधरध्वजधोरणी
पुरि च तत्र विभातितमां तदा ।
वरदुकूलवती ततिरागता

गुरुमिवेक्षितुमप्सरसामियम् ॥ १४ ॥

तदा गुर्वागमक्षणे, तत्र पुरि विविधवर्णधरध्वजानां धोरणी
ाणी, विभातितमां ; उत्प्रेक्ष्यते–अप्सरसां ततिर्गुरुमीक्षितुमाग-
ाब, कीदृशी, वरदुकूलवती प्रधानपट्टकूलपरिधाना सुराङ्गना
ृता इवेति । इति गुरुप्रवेशोत्सववर्णनम् ॥ १४ ॥

रजतकाञ्चनमुख्यधनार्पण-

प्रमुदितार्थिभिरास्तिकहस्तिभिः ।

भृतममर्त्यनगैरिव नन्दनं

विबुधरम्यमुदारवृषादरम् ॥ १५ ॥

इति मनोज्ञमहोर्मिपरम्परं

पुरमिदं पुरुषोत्तमवल्लभम् ।

गुरुरघौघहरो हरशेखरा-

रय इव प्रविवेश पयोनिधिम् ॥ १६ ॥

अनयोर्द्वयोर्व्याख्या यथा–इति वर्णितरीत्या, मनोज्ञा ये
ाहा उत्सवास्तद्रूपा ये ऊर्मयो वीचयस्तेषां परम्परा यस्मिन्
ात्, पुनः, पुरुषोत्तमैर्नरोत्तमैः, पक्षे पुरुषोत्तमस्य विष्णोः प्रियं
मत एव पयोनिधिं, हरशेखरारय इव गङ्गाप्रवाह इव, गुरुः किं०,
मघौघहर इति द्वयोर्विशेषणम्, इदं पुरं पूर्वोक्ताहं, प्रविवेशाऽविशत् ;
ुरं किं०, अमर्त्यनगैः कल्पवृक्षैः, नन्दनवनमिव आस्तिकहस्तिभिः
ाद्धवृद्धैः, भृतं, कीदृशैः, रजतकाञ्चनप्रमुखवित्तार्पणेन प्रमुदिता-
मर्थिनो यैस्तैः, अतस्तेषां कल्पतरूपमेति, नन्दनं नगरं च किं०,
वेबुधैः पण्डितैः देवैश्च रम्यम्, अग्रगं स्पष्टम् ॥ इति युग्मव्या-
ख्या ॥ १५ ॥ १६ ॥

संमणिभिः कनकैरनगारराड्

गुरुरपूजि गृहस्थमतङ्गजैः ।
अमरभूमिरुहः कुसुमोत्करै-
र्मखभुजामधिभूरिव भूरिभिः ॥ १७ ॥

स नगरमागतो गुरुः, अनगारराड् मुनीन्द्रः, गृहस्थेषु मतङ्गजा हस्तिनस्तैः, समणिभिः सरत्नैः, कनकैः स्वर्णटङ्ककैः, अपूजि पूजितः, इवेत्युपनये, यथा मखभुजां सुराणां, अधिभूः स्वामी शक्रः, अमरभूमिरुहः सुरद्रोः, कुसुमोत्करैः पूज्यत इति ॥१७॥

महसि तत्र तदा गृहमेधिभि-
र्वितरणं विदधेऽर्थिषु संपदाम् ।
अनशदाशु यथा सहरेर्वनाद्
मृग इवाऽधनता तदगारतः ॥ १८ ॥

तत्र महसि गृहमेधिभिर्गृहस्थैः, अर्थिषु संपदां वितरणं तथा विदधे मार्गणेभ्यः स्वर्णादि तथा दत्तं, यथा तदगारतस्तद्गेहात्, अधनता, दारिद्र्यं, आशु शीघ्रं, अनशद् नष्टेति, यथा सहरेः ससिंहात्, वनाद् मृगो नश्यति तथेति ॥ १८ ॥

स्थितिमितेऽथ गुरौ सुखमासमा-
सदृगभूत् सुषमासुषमास्पदम् ।
शरदपारसुखा पुरि तत्र सा
भवति शर्म पदे यदमूदृशाम् ॥ १९ ॥

तत्र पुरि गुरौ स्थितिमिते स्थिते सति, सा शरत् सुषमासमासदृक् अभूत् तद्वर्षे अतिसुखवज्जातं सर्वेषां लोकानामिति, तत एव शरत्, कथं०, सुषमायाः परमशोभायाः सुषमं रुचिरमास्पदम्, तथाऽपारं सुखं यत्र सा, यद् यतः, अमूदृशां महतां पदे शर्म भवत्येवेति ॥ १९ ॥

सुकृतदेशनया सुगुरोस्तदा
सुकृतधीर्जनताऽजनि भूयसी ।
प्रसरता मरुता मलयोद्भुवा
फलदलाभिमुखेव वनावली ॥ २० ॥

तदा तत्रस्थस्य सुगुरोः सुकृतदेशनया भूयसी जनता जनसंहतिः, सुकृते धर्मे धीर्यस्याः सा, अजनि जाता, यथा मलयोद्भुवा मरुता मलयाचलजेन पवनेन, प्रसरता सता, वनावली फलदलाभिमुखी भवति ॥ २० ॥

बहुरभूत् पुरि तत्र धनव्ययः
सुकृतकर्मणि मुक्तिफलस्तदा ।
सलिलवृष्टिरिवातुलतापहृत्
क्षितितले मधुरा मुदिरागमे ॥ २१ ॥

तदा गुरोस्तत्र स्थितौ सत्यां, तत्र सुकृतकर्मणि, धनव्ययो बहुरभूत्, इवेति दृष्टान्ते, यथा मुदिरागमे मेघागमे, सलिलवृष्टिः किं०, अतुलतापहृद् भवतीति ॥ २१ ॥

सुगुरुचारुवचोभिरुदञ्चितः
सुकृतभूमिषु वप्तुमनाः श्रियः ।
भविकभाजनभोटकसंज्ञकः
सशिवसाधुशिवान्वयचन्द्रमाः ॥ २२ ॥

निजभुजार्जितसुन्दरसंपदां
पदमहम्मदपूर्वपुरस्थितिः ।
बलिषु शालिषु शीलिषु चाग्रणी-

रिह विभाति भुवस्तलभूषणम् ॥ २३ ॥

अनयोर्व्याख्या--सुगुरोः चारुवचोभिः उदञ्चितो रोमाङ्कुरित उत्साहित इति, अत एव सुकृतभूमिषु धर्मस्थानेषु श्रियो वप्तुकाम इति, पुनः किं०, भविकस्य मङ्गलस्य भाजनम्, एवंभूतो भोटकसंज्ञः साधुभोटाख्यः श्राद्धः, पुनः किं०, सशिवः सकुशलो यः साधुः शिवस्तत्पिता तस्याऽन्वये चन्द्रमाः ॥ २२ ॥ पुनः किं०, निजभुजाभ्यां अर्जिता याः सुन्दराः संपदस्तासां पदं, पुनः, अहम्मदपूर्वं यत् पुरं अहम्मदपुरं तत्र स्थितिर्यस्येत्यहम्मदपुरवास्तव्य इति, तथा वलिषु बलवत्सु, शालिषु शोभनेषु, शीलिषु शीलवत्सु, अग्रणीर्मुख्यः ; अत एव भुवस्तलभूषणं, इहावसरे, विभातीति ॥ इति युग्मव्याख्या ॥ २३ ॥

अथ च तेन महेभ्यबिडौजसा

सुकृतिना कृतिनाऽऽशु विधापितम् ।

घनधनव्ययचारुमहोत्सवै-

र्यतिपतिर्जिनबिम्बमतिष्ठिपत् ॥ २४ ॥

अथेति लाग्निकदिवसे माघशुक्लपञ्चम्यां, तेन सा० भोटाख्येन, किं०, महेभ्येषु बिडौजसा इन्द्रेण, पुनः, सुकृतिना, पुनः, कृतिना, विधापितं जिनबिम्बं घनधनव्ययचारुभिर्महोत्सवैर्यतिपतिर्गुरुः, अतिष्ठिपत्प्रतिष्ठाविषयीकुरुते स्मेति ॥ २४ ॥

कुमतिकुञ्जरकेसरिणस्तदा

विबुधलब्धिपुरस्सरसागराः ।

विदधिरेऽथ तपस्विपुरन्दरै-

र्गुणगणप्रवरैः खलु वाचकाः ॥ २५ ॥

तदा सा० भोटाख्यव्यवहारिप्रतिष्ठादिने, गुणगणप्रवरैस्त-

पस्विपुरन्दरैः सूरिभिः, विबुधलब्धिपुरस्सरसागराः पं०लब्धि-सागराः, वाचका विदधिरे, यतस्ते किं०, कुमतिकुञ्जरकेसरिण इति, तेषां संघाग्रहात् श्रीगुरुभिरुपाध्यायपदं प्रदत्तमिति ॥२५॥

अथाहम्मदावादे प्रतिष्ठामाह—

पुरवरेऽत्र महेभ्यवछाभिधो
जवहरीर्हरिमन्त्रिसमो धिया ।
श्रियमियर्ति य आर्यमनोरथो
जिनवचस्सरसीरुहषट्पदः ॥ २६ ॥

अथाऽस्मिन् पुरवरेऽकमिपुरे, महेभ्यः वछाभिधो जवहरीः, श्रियं इयर्तीत्यन्वयः, कथं०, यो व्यवहारी आर्या मनोरथा यस्येति, पुनः किं०, जिनवच एव सरसीरुहं तत्र षट्पदो भृङ्गः, तत एव हरिमन्त्री बृहस्पतिस्तत्समो धियास्तीति ॥ २६ ॥

अथ च तेन विधापितमुत्तमं
जिनपबिम्बमघाब्धिघटोद्भवम् ।
सकलसूरिशिरोमणितां गतो
गुरुरुरूत्सवपूर्वमतिष्ठिपत् ॥ २७ ॥

तेन जवहरिवच्छाभिधानेन, विधापितं जिनपबिम्बं, किं०, अघाब्धौ पापपाथोधौ घटोद्भवोऽगस्तिस्तं, गुरुः किं०, सकलसूरिषु शिरोमणितां गतः प्राप्तः श्रीविजयसेनसूरिः, उरूत्सवपूर्वं अतिष्ठिपत् ॥ २७ ॥

इतरदप्यनगारपुरन्दराः
सुकृतकृत्यमकृत्यगजाङ्कुशाः ।
विदधिरे बहु तत्र पुरे सुखं

दिनसमृद्धिमिवाम्बरकेतवः ॥ २८ ॥

तत्राकमिपुरे, अनगारपुरन्दराः श्रीगुरवः, इतरदपि नाना विधं, सुकृतकृत्यं पञ्चमहाव्रताणुव्रतब्रह्मव्रतारोपणादि, विदधिरे; गुरवः किं०, अकृत्यरूपगजस्य अङ्कुशाः, यथा अम्बरकेतवः पूज्यत्वाद् बहुत्वं सूर्या दिनसमृद्धिं विदधत इति ॥२८॥

सुखमशेषमखण्डलविक्रमा
बुभुजिरे पुरि तत्र गुरूत्तमाः ।
प्रचुरपौरपयोजपरम्परा-
प्रणयपूरणपङ्कजिनीप्रियाः ॥ २९ ॥

तत्र पुरि गुरूत्तमाः किं०, अखण्डलविक्रमाः केनाप्यखण्डितपराक्रमाः, पुनः, प्रचुरेति स्पष्टम्, अशेषं सुखं बुभुजिरे सदैः सुखिनोऽभूवन्निति ॥ २९ ॥

गुरुमुदीक्ष्य सुपुण्यपयोनिधि-
प्रणयदं च महाव्रतिवल्लभम् ।
मुदमियाय जनोऽत्र महीयसीं
हिमरुचिं चलचञ्चुरिवोच्चकैः ॥ ३० ॥

अत्र नगरे गुरुमुदीक्ष्य दृष्ट्वा, जनो महीयसीं मुदं, इयाय, कमिव, चञ्चलचञ्चुश्चकोरो यथा हिमरुचिं चन्द्रं, गुरुं च चन्द्रं किं०,सुपुण्यरूपः पयोनिधिः समुद्रस्तस्य प्रणयदं प्रीतिप्रदमिति परोऽपि पयोधिप्रणयप्रदो भवति, तथा महाव्रतिनां वल्लभं, प महाव्रतिनो हरस्य तेन मूर्ध्नि धृतत्वादिति ॥ ३० ॥

द्रुतविलम्बितच्छन्दसा सर्गं निर्माय हरिण्योपसंहरति–

श्रितवति गुरौ चङ्गं द्रङ्गं तमुल्वणदोर्बले
दृगजनितमां द्राग् निस्तेजाः कुपाक्षिकभूस्पृशाम्

गगनमनघं पत्यौ भासां सभास्यधितष्ठुषि
प्रभवति महः काकारीणां कियान् यदघात्मनाम्?॥३१॥

गुरौ तं चङ्गं द्रङ्गं श्रितवति सति, कुपाक्षिका ये भूस्पृशः माणिनस्तेषां, दृग् दृष्टिः, द्राग् निस्तेजा अजनि जातेति, गुरौ किं०, उल्वणं दोर्बलं यस्येति, यद् यतो हेतोः, भासां पत्यौ रवौ, गगनं अधितष्ठुषि स्थिते, अघात्मनां पापिनां, काकारीणां घूकानां, कियान् मह उत्सवः, प्रभवति? अपि तु न भवतीत्यर्थ इति ॥३१॥

• •

इतीति कण्ठ्यम् ॥

इति सकलसुविहितसभासार्वभौमसमानपण्डितमण्डलीमौलिमौलीयमानपण्डितश्रीकमलविजयगणिसुशिष्यमुख्यपण्डितपुरन्दरप्रख्यपण्डितश्रीविद्याविजयगणिविनेयवाचकश्रीगुणविजयगणिविरचितायां श्रीविजयप्रदीपिकाभिधानधारिकायां सुखावबोधिकायां श्रीविजयप्रशस्तिमहाकाव्यटीकायां पञ्चदशः सर्गोऽर्थतः समर्थितः ॥

अर्हम्

अथ षोडशः सर्गः ।

अथ षोडशः सर्गः समारभ्यते—

श्रीमत्यत्र पुरे पुरन्दरपुरप्रख्ये सुपर्वादरे
विश्वोल्लासकरैर्घनैरिव महे रम्यं चतुर्मासकम् ।
कृत्वा कान्तसरस्वतीपरिचयः प्रान्तेऽथ वर्षास्थितेः

प्रापत् कृष्णपुरं मराल इव भूलोकं सपद्मं प्रभुः॥१॥

अत्राऽकमिपुरे पुरे, श्रीमति शोभावति, चतुर्मासकं कृत्वा वर्षास्थितेः प्रान्ते कृष्णपुरं कालूपुरं नाम शाखापुरं, प्रभुः प्रापत्; पुरे किं०, पुरन्दरपुरप्रख्ये स्वर्गतुल्ये, अतः सुपर्वादरे सु-शोभनानां पर्वणामुत्सवानामादरो यत्रेति, पक्षे सुपर्वाणो देवास्तेषामादरो यस्मिन्निति, चतुर्मासकं किं०, घनैर्मेघैरिव महै रम्यं, मेघैर्महैश्च किं०, विश्वोल्लासकरैरित्युभयोस्तुल्यत्वं, प्रभुः किं०, कान्तः सरस्वत्याः श्रुतदेव्या अर्थात् सर्वज्ञवाचां परिचयो यस्येति, क इव, मराल-इव, तत्पक्षे कान्तः सरस्वत्या नद्याः परिचयोऽथवा सरस्वत्याः वाग्देव्या वाहनत्वात् परिचयो यस्येति, यथा मरालो वर्षास्थितेः प्रान्ते भूलोकं प्राप्नोति, कृष्णपुरं भूलोकं च कथं०, सपद्मं सह पद्मया वर्तते यत् तत् सपद्मं, पक्षे सपद्मं सकमलमिति ॥ १ ॥

तत्र चित्रकृत् किं जातमित्याह—

सोऽश्रौषीद् नगरान्तरस्ति भगवान् श्रीपार्श्वचिन्तामणिः
प्रौढे ढींकुकपाटके विनिहितस्तत्रैकदेति स्थितः ।
जज्ञे स्वप्ननिमित्तशस्तशकुनैः पूरैरपां भूरिभि-
र्वृष्टिं वारिमुचामिवात्यविरलां सम्यक् च तत् सूरिराट्॥२॥

एकदा एकत्र समये, तत्र कृष्णपुरे, स्थितः स सूरिराट्, परम्परया इत्यश्रौषीत् शुश्राव, इतीति किं ? तदाह—नगरान्तः श्रीअहम्मदावादमध्ये, ढींकुआख्ये पाटके, श्रीचिन्तामणिपार्श्वो भगवान् भूमध्ये केनापि पुरा विनिहितोऽस्ति, तच्च स्वप्ननिमित्त-शस्तशकुनैः सम्यक् सत्यं, जज्ञे ज्ञातवान्, यथा भूरिभिरपां पयसां नदीसंबन्धिनां, पूरैर्वारिमुचां घनानां दूरदेशान्तरवृष्टा-नामपि, वृष्टिं जानन्तीति तथेति ॥ २ ॥

प्रत्यर्थिक्षितिपालपङ्कजदृशां वैधव्यदीक्षागुरोः

शाहिश्रीमदकब्बरावनिभुजः प्रोच्चैःप्रसादास्पदम् ।
त्रासन्नधिकारिणोऽथ पुरि ये काजीहुसेनादय-
स्तेषां संमतमास्तिकैः प्रविदधे प्रौढिः प्रभोश्चोक्तिभिः ॥३॥

अथेति समये, तत्र पुरि राजनगरे, प्रत्यर्थिक्षितिपाला वै-
रेराजानस्तेषां पङ्कजदृशः स्त्रियस्तासां वैधव्यं विधवात्वं तस्य
दीक्षागुरोर्वैरिनारीरण्डात्वप्रापकस्येति समस्तशत्रुसंहारणादेवंभू-
तस्य, शाहिश्रीमदकब्बराऽवनिभुजोऽकब्बरनृपतेः, प्रोच्चैःप्रसा-
दास्पदं अधिकारिणो ये काजीहुसेनादय आसन् बभूवुः, तेषां
संमतं प्रभोर्गुरोश्चोक्तिभिर्वाग्भिः, आस्तिकैः प्रौढिः उद्यमोऽर्थो-
प्रकटीकरणरूपः, प्रविदधे निर्मितेति ॥ ३ ॥

आरोग्यं बहुलं सुभिक्षमतुलं क्षेमं च राज्ञः सुखं
ज्ञात्वा गूर्जरमण्डलस्य नगरग्रामादिषु प्रत्यहम् ।
दत्त्वाऽब्दे युगपत्रिपार्थिवमिते यः स्वप्नमस्वप्नराट्-
पूज्यः प्रादुरभूद् मनोरथवनीविस्तारधाराधरः ॥ ४ ॥

गूर्जरमण्डलस्य नगरग्रामादिषु प्रत्यहं अहर्निशं, आरोग्यं
नीरोगित्वं, बहुलं, च पुनः, सुभिक्षं, अत एवाऽतुलं क्षेमं, चः पुन-
रर्थे, तेन राज्ञः सुखं ज्ञात्वा युगानि चत्वारि, पत्रिणो बाणाः
पञ्च, पार्थिवाः षोडश इति वामगतिगणितैरङ्कैः १६५४प्रमितेऽब्दे
वर्षे, शिष्टपुंसां स्वप्नं दत्त्वा अस्वप्नराडिन्द्रस्तत्पूज्यः, पुनः किं०,
मनोरथवनीनां विस्तारे धाराधरो मेघः, श्रीपार्श्वः प्रादुरभूत्
प्रकटीबभूवेति ॥ ४ ॥

एतद्राज्यमकार्यपङ्कजवनव्रातैकचन्द्रातपः
स्फूर्जद् मन्महिमेव भूरि भविता स्थैर्यस्थितेरास्पदम् ।

इत्युच्चैरचलासु सूचनचणश्चिन्तामणिः श्रीजिनः
पार्श्वः प्रादुरभूत् प्रभावभवनं राज्येऽत्र यस्य प्रभोः ॥५॥

अत्र नगरे, यस्य प्रभोर्गुरोः, राज्ये श्रीचिन्तामणिः पार्श्वजिनः किं०, प्रभावस्य प्रतापस्य भवनं गृहं, प्रादुरभूत्, कथं०, अचलासु भूमिषु, इति सूचनचणः वक्ष्यमाणसूचकः, इतीति किं, एतद्राज्यं मन्महिमेव स्फूर्जत्स्थैर्यस्थितेरास्पदं भूरि भविता, कीदृशं, अकार्यमेव पङ्कजवनं तद्व्राते चन्द्रातपः, यथा चन्द्रातपेन पङ्कजवनं संकुचति तथैतद्राज्येऽकार्यमिति ॥ ५ ॥

चक्राह्वो विहगोऽब्जिनीपतिमिवोल्लासं सृजन्तं दृशां
विश्वानन्दिनमौषधीप्रणयिनं पूर्णं चकोरो यथा ।
यद्वद् वारिदमञ्जनालिफलिनीश्यामं शिखण्डी शिशुः
पार्श्वं प्रेक्ष्य जनस्तथात्र समभूच्चिन्तामणिं मुन्मयः॥६॥

अत्र नगरे, जनश्चिन्तामणिं पार्श्वं प्रेक्ष्य तथा मुन्मयो हर्षितः, समभूत्, कथमित्याह—यथा चक्राह्वो विहगश्चक्रवाकः, अब्जिनीपतिं सूर्यमिव, पुनः, प्रेक्षकाणां दृशां उल्लासं सृजन्तं, अत एव विश्वानन्दिनं, पुनः, पूर्णं, औषधीप्रणयिनं चन्द्रं, चकोर इव, पुनः, अञ्जनालिफलिनीश्यामं कज्जलभ्रमरप्रियङ्गुश्यामलं, वारिदं मेघं, शिखण्डी शिशुर्मयूरार्भक इव, एतानेते दृष्ट्वा यथा हर्षुला भवन्ति तथा तं भगवन्तं निभाल्य भव्यजनः प्रमुदितोऽभूदिति ॥ ६ ॥

स्वस्मिन् स्वान्त इवाश्वसेनतनयं संघोऽनघोऽतिष्ठिपत्
तं तीर्थाधिपतिं सिकन्दरपुरे प्राज्यैरतुच्छोत्सवैः ।
तस्यासीद् महिमा महान् पुरवरे तस्मिन् प्रभोस्तस्थुषः
प्राप्तस्येव घनात्यये दिनपतेः स्फातिस्त्विषां भूयसी ॥७॥

तमश्वसेनतनयं पार्श्वं तीर्थाधिपतिं, सिकन्दरपुरे संघोऽतिष्ठिपत् स्थापयामास, कैः, प्राज्यैरतुच्छोत्सवैः, उत्प्रेक्ष्यते—स्वस्मिन् स्वान्ते मनसीव, तस्मिन् पुरवरे प्रभोः पार्श्वस्य तस्थुषः महान् महिमा आसीज्जात इति, यथा घनात्यये शरदि, प्राप्तस्य दिनपतेः त्विषां रुचां, भूयसी स्फातिर्भवति तथेति ॥ ७ ॥

श्रीभट्टारककोटिकोटिमुकुटोऽन्येद्युर्धियां मन्दिरैः
प्रौढैः प्राज्ञपुरन्दरैः परिवृतः प्राप्तः परप्रीतिभृत् ।
कम्रानम्रनरेन्द्रवासवशिरःकोटीरकोटीमणी-
शाणोद्घृष्टनखात्मदर्शनिकरं पार्श्वेशमित्यस्तवीत् ॥८॥

श्रीभट्टारककोटिकोटिमुकुटः श्रीविजयसेनसूरिः, अन्येद्युः एकत्र प्रस्तावे, धियां मन्दिरैः प्राज्ञपुरन्दरैः, परिवृतस्तत्र पार्श्वभवने, प्राप्तः सन्, परप्रीतिभृत्, पार्श्वेशं कीदृशं, कम्रा भक्तिमत्त्वात् आनम्रा नरेन्द्रवासवास्तेषां शिरांसि तेषु कोटीरकोटीमणीशाणे उद्घृष्टो नखात्मदर्शनिकरो यस्येति तमिति, अस्तवीत् स्तौति स्मेति ॥ ८ ॥

अथैकविंशत्या वृत्तैः पार्श्वप्रभोः स्तुतिं संकलयन्नाह—

श्रीपार्श्वं प्रणयिप्रसन्नमनसं पद्मावतीपन्नग-
स्वामिभ्यां सहितं समीहितहितश्रीदानचिन्तामणिम् ।
प्रीतिप्रह्वसुपर्वपुङ्गवमनोऽम्भोधित्रियामामणिं
श्रीचिन्तामणिसंज्ञमञ्जनघनश्यामाभिरामं स्तुमः ॥९॥

श्रीचिन्तामणिसंज्ञं श्रीपार्श्वं, स्तुम इत्यन्वयः; किं०, प्रणयिषु प्रसन्नं मनो यस्येति भक्तवत्सलत्वात्, तथा पद्मावती शासनदेवी, पन्नगस्वामी धरणेन्द्रस्ताभ्यां सहितं नित्यसेवकत्वेन समीपवर्तित्वात्, तथा समीहितहितश्रीणां दाने चिन्ता-

मणिरिव तं, पुनः, प्रीत्या प्रह्वस्तदासक्तः सुपर्वपुङ्गव इन्द्रस्तन्मन-एवाम्भोधिस्तत्र त्रियामामणिं चन्द्रं, पुनः, अञ्जनघनश्यामाः कज्जलजलदफलिन्यस्तद्वत् अभिरामं, कान्त्येति शेषः ॥ ९ ॥

कासश्वासभगन्दरज्वरकफश्लेष्मक्षयाद्या गदा
दुस्साध्या भिषजां भरैर्बहुतरैरप्यौषधैः सद्विधैः ।
यन्नामस्मरणात् प्रयान्ति निधनं सिंहादिवाशु द्विपाः
पार्श्वः पुण्यपयोजिनीदिनमणिश्चिन्तामणिः पातु वः॥१०॥

यस्य नामस्मरणात् कासश्वासभगन्दरज्वरकफश्लेष्मक्षयाद्या गदा रोगाः, भिषजां भरैर्वैद्यानां गणैः, सद्विधैर्बहुतरैरप्यौषधैर्दुस्साध्याः, तेऽपि निधनं प्रणाशं, प्रयान्ति; यथा सिंहाद् द्विपा गजाः, नश्यन्ति, स पार्श्वश्चिन्तामणिरितिनामा, किं०, पुण्यमेव पयोजिनी तत्र दिनमणिः सूर्यः, वो युष्मान्, पातु पायादिति।१०॥

कल्पान्तानिलचक्रवालबहलव्यालोलकल्लोलभृ-
त्पानीयेन नभोलिहं भयगृहं गाढोर्जितैर्गर्जितैः ।
यन्नामस्मरणाद् व्रजन्ति मनुजा उल्लङ्घ्य वारांनिधिं
पार्श्वः पुण्यपयोजिनीदिनमणिश्चिन्तामणिः पातु वः॥११॥

यन्नामस्मरणाद् मनुजा वारांनिधिं उल्लङ्घ्य व्रजन्ति, स्वस्थानं क्षेमेणेति गम्यं, वारांनिधिं किं०, कल्पान्तस्य योऽनिलचक्रवालो वायुविस्तारस्तेन बहलं व्यालोला अतिचपला ये कल्लोलास्तान् बिभर्तीति कल्पान्तानिलचक्रवालबहलव्यालोलकल्लोलभृद् यत्पानीयं तेन, नभोलिहं व्योमस्पृशं, अत एव गाढोर्जितैर्गर्जितैर्भयगृहं, शेषं प्राग्वत् सुबोधम् ॥ ११ ॥

ज्वालोल्काज्वलिताखिलद्रुमदलप्रोद्भूतधूमोद्धत-
ध्वान्तान्धीकृतवन्यजन्तुनयनः प्रत्यम्बरं प्रोच्छलन् ।

यन्नामस्मरणेन शाम्यति जवाद् दावाग्निरद्भिर्यथा
पार्श्वः पुण्यपयोजिनीदिनमणिश्चिन्तामणिः पातु वः ॥१२॥

यन्नामस्मरणेन अद्भिः पानीयैः, इव यथा, तथा दावाग्निः शाम्यति, कीदृशः, ज्वालोल्काभिर्ज्वलितेभ्योऽखिलद्रुमदलेभ्यो यः प्रोद्भूतो धूमस्तेनोद्धतं यद् ध्वान्तं तेन अन्धीकृतानि वन्यजन्तूनां वनेचरजन्तूनां नयनानि येन सः, पुनः, अम्बरं अम्बरं प्रति प्रत्यम्बरं प्रोच्छलन्, स पार्श्व इति प्राग्वत् ॥ १२ ॥

द्वे दीर्घे रसने मुखौकसि वहन् द्वौ दीर्घपृष्ठाविव
स्फूर्जत्फूत्कृतिरुत्फणः स्फुरदुरुस्थामास्थिरक्रोधवान् ।
यन्नामस्मरणाद् न कीटक इव त्रासाय भोगी भवेत्
पार्श्वः पुण्यपयोजिनीदिनमणिश्चिन्तामणिः पातु वः ॥१३॥

यन्नामस्मरणात् कीटक इव भोगी सर्पः, त्रासाय न भवेदित्यन्वयः; भक्तानामिति, भोगी कथं०, मुखौकसि वदनगेहे, द्वे दीर्घे रसने जिह्वे, वहन्, इवोत्प्रेक्ष्यते–द्वौ दीर्घपृष्ठौ नागाविव, तथा स्फूर्जन्ती फूत्कृतिर्यस्येति, तथा उत्फणः, तथा स्फुरच्च उरु च स्थाम यस्य सः, तथा स्थिरः शाश्वतः क्रोधोऽस्यास्तीति, स पार्श्व इति० ॥ १३ ॥

उद्भिन्नद्विपकुम्भनिर्मलगलन्मुक्ताफलश्रेणिभि-
र्भूयोभूषितभूतलाद् बहुचलद्दृग्युग्मनुन्नाशनेः ।
यन्नामस्मरणाद् मृगादिव मृगारातेर्नृणां नैव भीः
पार्श्वः पुण्यपयोजिनीदिनमणिश्चिन्तामणिः पातु वः ॥१४॥

यन्नामस्मरणाद् मृगादिव यथा, तथा मृगारातेः सिंहात्, नृणां भीर्भयं, न भवतीति, मृगारातेः कथं०, उद्भिन्नेभ्यो द्विपकु-

म्भेभ्यो निर्मलानि गलन्ति च यानि मुक्ताफलानि तेषां श्रेणिभिर्भूयो भूषितं भूतलं येनेति तस्मात्, पुनः, बहुचलता दृग्युग्मेन नुन्ना निर्जिताऽशनिर्विद्युद् येन तस्मात्, पार्श्व इति० ॥ १४ ॥

स्फूर्जद्गर्जिततर्जितोर्जितपयोवाहोंऽह्रिघातानम-
त्क्ष्मापीठः प्रचुरक्षरन्मदजलव्यालोलगल्लस्थलः ।
यन्नामस्मरणाद् गजोऽङ्गज इव स्थाणोर्हतौजा भवेत्
पार्श्वः पुण्यपयोजिनीदिनमणिश्चिन्तामणिः पातु वः॥१

यन्नामस्मरणात् स्थाणोर्हरात्, अङ्गज इव, गजो हतौजा निर्बलो भवेदित्यन्वयः; कीदृशः, स्फूर्जता गर्जितेन तर्जित ऊर्जितः सजलत्वात् सबलः पयोवाहो मेघो येन सः, पुनः, अंह्रिघातेन आनमत् क्ष्मापीठं यस्मात् सः, पुनः, प्रचुरं क्षरच्च यद् मदजलं तेन व्यालोलं गल्लस्थलं यस्य सः, पार्श्व इति० ॥१५॥

हुङ्कारैर्बधिरीकृताखिलजगत्पादप्रहारोत्पत-
त्पांसूपूरतिरोहिताम्बरतला नानास्त्रविस्तारिणी ।
यन्नामस्मरणाद् मलिम्लुचचमूर्वायोरिवाऽब्दो मुधा
पार्श्वः पुण्यपयोजिनीदिनमणिश्चिन्तामणिः पातु वः॥१६॥

यन्नामस्मरणाद् मलिम्लुचचमूस्तस्करसेना, वायोः अब्द इव मुधा भवेदिति योगः, कीदृशी, हुङ्कारैर्बधिरीकृतं अखिलं जगद् ययेति सा, तथा पादप्रहारैरुत्पतत्पांसूत्पूरस्तेन तिरोहितं अम्बरतलं यया सा, तथा नानास्त्रविस्तारिणीति, पार्श्व इति० ॥१६॥

उद्दण्डद्विपगण्डमुण्डनिपतत्खण्डप्रचण्डोच्छल-
त्स्रोतःशोणितपङ्किलक्षितितले भ्राम्यद्विहङ्गाकुले ।
यन्नाम स्मरतां सतां तनुमतां युद्धे जयो जायते

पार्श्वः पुण्यपयोजिनीदिनमणिश्चिन्तामणिः पातु वः॥ १७॥

यन्नाम स्मरतां युद्धे जयो जायत इति, कीदृशे, उद्दण्डा द्विपास्तेषां गण्डमुण्डानि गल्लस्थलमस्तकानि तेषां निपतन्ति यानि खण्डानि तेभ्यः प्रचण्डं च उच्छलच्च स्रोत इव स्रोतः प्रवाहरूपं यत् शोणितं रुधिरं तेन पङ्किलं क्षितितलं यस्मिन्निति, अत एव भ्राम्यन्तो ये विहङ्गास्तैराकुले, पार्श्वः० ॥ १७ ॥

कामं शृङ्खलकोटिकृष्टकरणक्लेशस्तृषार्तः क्षुधा-
क्षामाक्षो निगडैर्निबद्धचरणः काराधिकारार्दितः ।
यन्नामस्मरणाद् भवादिव भवी बन्धाद् द्रुतं मुच्यते
पार्श्वः पुण्यपयोजिनीदिनमणिश्चिन्तामणिः पातु वः॥१८॥

यन्नामस्मरणाद् भवी प्राणी, भवादिव यथा, तथा बन्धाद् मुच्यत इति, कीदृशः, शृङ्खलकोटिभिः शृङ्खलाग्रैः कृष्टः करणक्लेशो यस्येति सः, पुनः, तृषार्तः, पुनः, क्षुधाक्षामाक्षः बुभुक्षाग्लानेन्द्रियः, पुनः, निगडैर्निबद्धौ चरणौ यस्येति, पुनः, काराधिकारेण अर्दितः पीडितः, एवंभूतो भवी यत्प्रभावाद् मोक्षं लभत- इति, पार्श्व इत्यादि० ॥ १८ ॥

पित्रोः पादपयोजपांसुपटलीपूतोत्तमाङ्गान् कृपा-
पारावारतुषाररश्मिसदृशान् सौन्दर्यमीनध्वजान् ।
यन्नामस्मरणादपत्यरहिताः पुत्राँल्लभन्तेऽद्भुतान्
पार्श्वः पुण्यपयोजिनीदिनमणिश्चिन्तामणिः पातु वः॥१९।

यन्नामस्मरणात् अपत्यरहिता नरा अद्भुतान् पुत्रान् लभन्ते, किं०, पित्रोः पादपयोजपांसुपटल्या पूतं उत्तमाङ्गं येषां तान् नित्यं प्रणामपरान् इति, पुनः, कृपापारावारे तुषाररश्मिश्चन्द्र-

स्तत्सदृशान् करुणापूर्णान् इति, पुनः, सौन्दर्येण मीनध्वजाननङ्गा-
ववारानिति, पार्श्वः पात्विति० ॥ १९ ॥

भोगत्यागनिबन्धनं परिजनप्रेमप्रसादाऽऽस्पदं
वाल्भ्यप्रसवा पुमर्थपृथिवीकन्दैककादम्बिनी ।
यन्नामस्मरणात् करोति कमला कान्तेव केलिं कुले
पार्श्वः पुण्यपयोजिनीदिनमणिश्चिन्तामणिः पातु वः ॥२०

यन्नामस्मरणात् कमला कान्तेव केलिं करोति, कमला किं०,
भोगश्च त्यागश्च दानं तयोर्निबन्धनं कारणं, पुनः, परिजनस्य
प्रेमप्रसादयोरास्पदं, पुनः, वाल्भ्यस्य प्रसवो यस्याः सेति, पुनः,
पुमर्था धर्मार्थकामास्त एव पृथिवीकन्दास्तेषु कादम्बिनी मेघ-
माला, पार्श्वः० ॥ २० ॥

तन्वी त्रस्तकुरङ्गशावनयना मत्तेभकुम्भस्तनी
बिम्बोष्ठी कनकच्छविः कृशकटिः पूर्णेन्दुपुण्याऽऽनना ।
यन्नामस्मरणाद् गृहे सुगृहिणी स्याच्छीललीलाऽन्विता
पार्श्वः पुण्यपयोजिनीदिनमणिश्चिन्तामणिः पातु वः ॥२१

यन्नामस्मरणाद् गृहे सुगृहिणी शीललीलाऽन्विता शीलवती
स्यादिति, पुनः कीदृशी, तन्वीत्याद्यशेषं सुगमम् ॥ २१ ॥

वल्गद्वाजिविराजितं गजघटाघण्टाटणत्कारभू-
रङ्गत्तुङ्गरथं पदातिपटलीपूर्णं प्रतापाऽऽस्पदम् ।
यन्नामस्मृतिमन्तमेति मनुजं राज्यं धुनीवाऽम्बुधिं
पार्श्वः पुण्यपयोजिनीदिनमणिश्चिन्तामणिः पातु वः ॥२२

यन्नामस्मृतिरस्याऽस्तीति यन्नामस्मृतिमन्तं मनुजं, राज्यं,
किं०, वल्गन्तो ये वाजिनस्तैर्विराजितं, पुनः, गजानां घटास्तासां

घण्टास्तासां टणत्कारस्तस्य भूः स्थानं, पुनः, रङ्गन्तस्तुङ्गा रथा यत्र, तथा पदातिपटलीभिः पूर्णं, तथा प्रतापस्याऽऽस्पदं, एत्यागच्छति, अम्बुधिं समुद्रं, धुनी नदीवेति दृष्टान्तः, पार्श्व इति०॥२२॥

भूतप्रेतपिशाचमुद्गलबलव्यालादिबाधाधुनी-
ग्रीष्मो भीष्मतमाऽऽमयादिविकृतिस्थामत्रियामाऽर्यमा ।
यन्नामस्मरणेन सिध्यति विधिः सन्मन्त्रतन्त्रादिगः
पार्श्वः पुण्यपयोजिनीदिनमणिश्चिन्तामणिः पातु वः ॥२३॥

यन्नामस्मरणेन सन्मन्त्रतन्त्रादिगो विधिः सिध्यति; किं०, भूतप्रेतपिशाचमुद्गलानां यद्बलं, पुनर्व्यालादीनां बाधा पीडा सैव धुनी नदी तस्यां ग्रीष्मस्तच्छोषकत्वात्, तथा भीष्मतमा ये आमयाऽऽदयस्तेषां यद्विकृतिस्थाम तद्रूपा त्रियामा रात्रिस्तत्र अर्यमा सूर्यस्तद्व्यपोहकत्वादिति, पार्श्वः० ॥ २३ ॥

श्रीस्पर्धासु पराङ्मुखी क्षितिभुजां चेतश्चमत्कारिणी
सर्वांशोदयिनी यशोधवलितब्रह्माण्डभाण्डोदरा ।
यन्नामस्मरणात् समेति वदने विद्याऽनवद्यादरा
पार्श्वः पुण्यपयोजिनीदिनमणिश्चिन्तामणिः पातु वः ॥२४॥

यन्नामस्मरणात् अनवद्यादरा विद्या वदने समेति; कीदृशी, श्रीस्पर्धासु पराङ्मुखी भगवन्नामस्मरणाद् या विद्या लभ्यते तद्विद्याऽनुभावेन श्रीरपि प्राप्यते इति श्रियोऽस्पर्धिता, तथा क्षितिभुजां राज्ञां, चेतश्चमत्कारिणी; पुनः, सर्वांशैरुदयिनी, यशसा धवलितं ब्रह्माण्डभाण्डोदरं ययेति सा, पार्श्व इति० ॥ २४ ॥

प्रत्यर्थिक्षितिराजवारिजदृशां वैधव्यदीक्षास्पृशां
सर्वैश्वर्यभुजां भुजार्जितलसन्निःशेषदिक्संपदाम्

यन्नामस्मरणाद् नृणामनुदिनं राज्ञां पुरो गौरवं
पार्श्वः पुण्यपयोजिनीदिनमणिश्चिन्तामणिः पातु वः ॥२५॥

यन्नामस्मरणाद् नृणां राज्ञां पुरोऽनुदिनं गौरवं भवति राजप्रसादः स्यादिति, राज्ञां किं०, प्रत्यर्थिक्षितिराजवारिजदृशां वैरिनृपनारीणां, वैधव्यदीक्षास्पृशां विधवत्वदायिनां, पुनः, सर्वैश्वर्यं समग्रप्रभुत्वं भुञ्जन्तीति तेषां, पुनः, भुजाभ्यामर्जिता लसन्त्यो निःशेषदिक्संपदो यैस्तेषामिति, पार्श्वः० ॥ २५ ॥

अष्टोत्कृष्टतपःसुरद्रुकुसुमं शक्तिस्फुरद्व्यक्तयो
देवानामपि दुर्लभाः सुमहिमानीरन्ध्रनीराब्धयः ।
यन्नामस्मरणाद् भवन्ति वशगाः सर्वर्द्धयः सिद्धयः
पार्श्वः पुण्यपयोजिनीदिनमणिश्चिन्तामणिः पातु वः ॥२६॥

यन्नामस्मरणात् अष्टसिद्धयो वशगा भवन्ति, किंलक्षणाः, उत्कृष्टं यत्तपस्तद्रूपो यः सुरद्रुः कल्पवृक्षस्तत्कुसुमं तपःप्रभावादेवैता जायन्ते, तथा शक्त्या स्फुरन्त्यो व्यक्तयो विशेषा यासां ताः, तथा देवानामपि दुर्लभास्तपस्विभिरेव लभ्यत्वात्, तथा सुमहिमारूपनीरन्ध्रनीरस्याऽब्धय इति, तथा सर्वा ऋद्धयो याभ्यस्ताः, पार्श्वः पा० ॥ २६ ॥

प्रत्यर्थिव्रजवक्त्रचन्द्रतमसः कर्पूरकुन्दोज्ज्वल-
क्षीरक्षालितऋक्षराजरुचयः संरुद्धविश्वोदराः ।
यन्नामस्मरणाद् भवन्ति भुवने सस्फूर्तयः कीर्तयः
पार्श्वः पुण्यपयोजिनीदिनमणिश्चिन्तामणिः पातु वः ॥२७॥

यन्नामस्मरणात् कीर्तयः सस्फूर्तयः सदीप्तयः, भवन्ति ; किंलक्षणाः, प्रत्यर्थिव्रजो वैरिव्रजस्तस्य वक्त्रचन्द्रे तमसो राहुरूपा-

स्तद्ग्रासकृत्त्वात्, तथा कर्पूरकुन्दोज्ज्वलक्षीरक्षालितऋक्षराजश्च-न्द्रस्तद्वद् रुचिर्यासां ताः, तथा संरुद्धं विश्वस्योदरं याभिस्ताः, पार्श्व इति०॥ २७ ॥

पूर्वस्थप्रणवेन कामदरमाबीजौजसाऽर्हंजुषा
श्रीचिन्तामणिपार्श्वनाथपटुना प्रान्ते नमःस्वाहिना ।
यन्नामस्मरणेन मन्त्रविधिना स्वीस्यादवश्यं जगत्
पार्श्वः पुण्यपयोजिनीदिनमणिश्चिन्तामणिः पातु वः॥२८॥

यन्नामस्मरणेन मन्त्रविधिना जगत् स्वीस्याद् वशीभवति, मन्त्रविधिना किं०, पूर्वस्थः प्रथमस्थायी प्रणव ओङ्कारो यत्र तेन, तथा कामदं रमाबीजं तयोर्ह्रींकारश्रींकारयोः ओजो बलं यस्मिंस्तेनेति, तथा अर्हं इति पदजुषा, तथा श्रीचिन्तामणिपार्श्वनाथ इति नाम्ना पटुना, तथा प्रान्ते नमःस्वाहेति पदद्वयी यस्मिंस्तेनेति, 'ओं ह्रीं श्रीं अर्हं श्रीचिन्तामणिपार्श्वनाथाय नमः स्वाहा' इत्यनेन मन्त्रेण, श्रीपार्श्वनामस्मृतेर्महिम्ना जगद् वशे भवति; पार्श्व इत्यादि० ॥ २८ ॥

यक्ष्माऽऽद्युग्ररुजाविकारनिकरध्वंसैकधन्वन्तरिः
फुल्लद्वालतमालतालफलिनीनीलोत्पलश्यामलः ।
अस्तु स्वस्तिमनोमनोरथरमादानैकदेवद्रुमः
प्रत्यग्रः प्रथितः प्रभुः प्रकटितश्चिन्तामणिः शर्मणे॥२९॥

चिन्तामणिः प्रभुः प्रत्यग्रो नवः, प्रकटितः प्रथितः शर्मणेऽस्तु; कीदृशः, यक्ष्माऽऽद्युग्ररुजाविकारनिकरस्य राजयक्ष्माऽऽदिदुर्वाररोगव्रजस्य ध्वंसे एकधन्वन्तरिः, पुनः, फुल्लद्वाला ये तमालतालाश्च फलिनी नीलोत्पलानि च तद्वत् श्यामलः श्यामो नीलवर्णः श्यामनीलयोरैक्यात्, पुनः, स्वस्तिमनसां कल्याणी-

त्मनां सुमनसामिति मनोरथरमादाने एकोऽद्वितीयो देवद्रुमः कल्पद्रुरिति ॥ इदं स्तोत्रं पञ्चत्रिंशद्वृत्तप्रमाणं ग्रन्थकर्त्रैव कृतमस्ति, परमत्रैतावदेव योजितं, तेन तद्देव व्याख्यातमिति ॥२९॥

इत्यामोदमनोहरैर्बहुतरैर्निर्वर्ण्य वर्णैर्नवैः
काव्यैः पुष्पभरैरिवोत्तमगुणैरभ्यर्च्य रुच्यं जिनम् ।
सूरिः सङ्घसमक्षमक्षतसुखोत्कर्षं सहर्षं तदा
नामाऽमुष्य जिनेशितुर्विजययुक्चिन्तामणीति व्यधात्३०

इति प्रदर्शितरीत्या, आमोदेन हर्षेण परिमलेन च मनोहरैः, पुनः, बहुतरैर्निर्वर्ण्यवर्णैः नवैः, पुष्पभरैरिव उत्तमगुणैः काव्यैः रुच्यं जिनं अभ्यर्च्य प्रपूज्य, सूरिः अमुष्य जिनेशितुः प्रकटितस्य चिन्तामणिपार्श्वस्य, विजयराज्ये प्रादुर्भूतत्वाद् विजययुक्चिन्तामणीति विजयचिन्तामणिरिति नाम, सङ्घसमक्षं अक्षतसुखोत्कर्षं, पुनः, सहर्षं व्यधादकरोदिति ॥ ३० ॥

मत्वाऽत्याग्रहमाप्तमार्गदिविषन्मार्गाभ्रमार्गध्वजः
साध्वाचारविचारचारुरचनाचातुर्यभृत् सूरिराट् ।
श्रीसूरीश्वरहीरहीरविजयश्रीपादुकापाविते
सङ्घोल्लासकरे सिकन्दरपुरे चक्रे चतुर्मासकम् ॥३१॥

सूरिराट् ततः सिकन्दपुरेऽत्याग्रहं मत्वाऽर्थात् सङ्घस्य, चतुर्मासकं चक्रे; किंलक्षणे पुरे, श्रीसूरीश्वरहीरहीरविजयास्तेषां श्रीपादुकाभ्यां पाविते, अतः सङ्घोल्लासकरे, सूरिः किं०, आप्तानां मार्ग आचारः स एव दिविषन्मार्गो व्योम तत्र अभ्रमार्गध्वजः सूर्यः, तथा साधूनामाचारविचारस्य चार्वी या रचना तस्यां चातुर्यभृत् ॥ ३१ ॥

तृतीयप्रतिष्ठाऽधिकारमाह—

तत्राभूल्लहुआऽभिधः सदभिधः श्राद्धः सुधर्मैकधी-
रर्हद्वाक्कतकेन पावनमनःपाथाः सनाथः श्रिया ।
बिम्बं कारितवांश्च स स्वविभवैः श्रीवैश्वसेनिप्रभोः
सन्मम्माणिखनेर्दलेन दलितक्लेशः सदोदारदृक् ॥३२॥

तत्र सिकन्दरपुरे, लहुआऽभिधः सदभिधः सत्ख्यातिः, श्राद्धोऽभूत्, स श्रीवैश्वसेनिप्रभोः शान्तेः, सन्मम्माणिखनिदलेन स्वविभवैर्बिम्बं कारितवान्, स किं०, अर्हतां वागेव कतकं तेन पावनं मनःपाथो यस्येति सः, शेषं स्पष्टम् ॥३२॥

सङ्घस्वान्तशिखण्डिशावसुखदैर्वृन्दैरिवाम्भोभृतां
विश्वानन्दकरैर्महामहभरैः प्रष्ठां प्रतिष्ठां तदा ।
तस्यात्यद्भुतवैभवव्रजभुवो देवस्य दिव्यश्रियः
सान्द्राऽऽनन्दनिबन्धनेऽहनि शुभे श्रीसूरिसिंहो व्यधात् ३३

तदा बिम्बनिष्पत्तेरवसरे, तस्य दिव्याश्रियो देवस्य श्रीशान्तेः, प्रतिष्ठां श्रीसूरिसिंहो महामहभरैः प्रष्ठां शुभेऽहनि व्यधात्; महभरैः किं०, सङ्घस्य स्वान्तमेव शिखण्डिशावो मयूरबालस्तस्य सुखदैः अम्भोभृतां मेघानां वृन्दैरिव, तथा विश्वानन्दकैरिति, देवस्य किं०, अत्यद्भुतस्य वैभवव्रजस्य भुवः स्थानस्येति, अहनि किं०, सान्द्रानन्दस्य निबन्धने निदाने ॥ ३३ ॥

तस्यां प्रतिष्ठायामन्यत् किं कृतवान्? तदाह—

तस्मिन्नेव दिने दिनेशमहसां मित्रे सदामोदभृ-
त्पद्मोल्लासिनि विज्ञनन्दिविजये श्रीवाचकीयं पदम् ।
सूरीन्द्रः प्रददौ सदोदयकरीं विद्यामिवावद्यहां

श्रीविद्याविजयाभिधेऽपिच गणौ विद्वत्पदं श्रीपदम् ॥३४॥

सूरीन्द्रस्तस्मिन्नेव दिने प्रतिष्ठादिने, किं०, दिनेशमहसां मित्रे सूर्यमहतुल्ये, सूर्यमहसि दिने च किं०, सन् आमोदो हर्षः गन्धश्च तद्युक्ता या पद्मा लक्ष्मीः, अन्यत्र तद्युक्तं यत् पद्मं, इत्यादि शेषं सुगमम्; विज्ञनन्दिविजये श्रीवाचकीयं पदम्, अपिच पुनरर्थे, विद्याविजयाभिधे गणौ स्वशिष्ये सूरिपदयोग्ये, विद्वत्पदं पण्डितपदं, प्रददौ; उत्प्रेक्ष्यते–अवद्यहां पापापहां, पुनः, सदोदयकरीं विद्यामिवेति स्पष्टम् ॥ ३४ ॥

निर्ग्रन्थेन्द्रसभासभासु सुभगस्तस्माद् विजह्रे पुरात्
स्तोमं सांतमसं हरन् हरिरिव व्रातैर्गवां सर्वतः ।
धर्मर्द्ध्योऽनघसूरिमन्त्रजविधेराराधनालालसो
लाटापल्लिपुरीं महेभ्यमनुजां स्मैति प्रभासंनिभाम् ॥३५॥

निर्ग्रन्थेन्द्रसभासभासु सूरिसभासमूहेषु, "सभा समूहे" इत्यनेकार्थत्वात्, सुभगः श्रीसूरिस्तस्मात् पुरात् विजह्रे विहृतवान्; किं कुर्वन्, सांतमसं आन्धकारं स्तोमं, गुरुपक्षे भावान्धकारस्तोमं, हरिरिव सूर्य इव, हरन्, कैरित्याह–गवां गिरां कान्तीनां च व्रातैरिति, क जगामेत्याह–लाटापल्लिपुरीं लाडोलिनाम्नीं पुरीं, गुरुः किं०, सूरिमन्त्रजविधेः आराधनालालसः, पुरीं किं०, प्रभासंनिभां अलकातुल्यां, श्रियेति, शेषं स्पष्टम् ॥३५॥

जीवानामभयप्रदानपटहस्योद्घोषणाभूषिते
श्रीसङ्घादरराजिते प्रवरदृक्पौरोत्करभ्राजिते ।
लाटापल्लिपुरे पुराऽहितपुरे भास्वत्कलाभृद्वरे
तस्थौ ध्यानकृते दिनेऽथ दिनकृत्तुल्ये तमोभ्रे गुरुः ॥३६

पूर्वार्धं सुगमम्, उत्तरार्धव्याख्या यथा–लाटापल्लिपुरे किं०,

पुराऽहितो महादेवस्तत्पुरे तत्तुल्ये, तद्विशेषणं यथा–एकत्र भास्वत्कलाभृद्भिः, अन्यत्र भास्वत्कलाभृता चन्द्रेण वरे श्रेष्ठे, पुनर्दिने किं०, तमोघ्ने एकत्र पापहरे, अन्यत्र तिमिरघ्ने, अथ गुरुर्ध्यानकृते तस्थौ ॥ ३६ ॥

मुञ्चन् षड् विकृतीः सृजन्नतिशयात् षष्ठाष्टमाद्यं तपः
प्रोज्झंश्चाऽनवधानतामवदलन् क्लेशालयं संलयम् ।
कार्याण्यक्षरपद्धतेर्लिखनतश्चाज्ञापयन्नात्मनः
शिष्याणामथ मन्त्रराजमनघं नक्तं दिवा च स्मरन् ॥३७॥

सुश्लिष्टोष्ठपुटः सुखासनसमासीनः प्रसन्नाननो
नासान्यस्तविलोचनः परिहरन् स्पर्शं रदानां रदैः ।
कामं कम्रमना मनोहरतरामाकल्पकेलिं वहं-
स्तिष्ठन्निन्द्रदिशि त्यजन् गिरि रतिं ध्यानं दधौ श्रीगुरुः ३८

अनयोर्व्याख्या–श्रीगुरुर्ध्यानं दधौ ; किं कुर्वन्, षड् विकृतीः मुञ्चन् त्यजन्, पुनः, अतिशयात् आधिक्येन, षष्ठाऽष्टमाद्यं तपः सृजन् निर्मापयन्, चः पुनरर्थे, अनवधानतां वैयग्र्यं प्रोज्झन्, तथा क्लेशालयं संलयं निद्रां अवदलन्, पुनः, कार्याणि आहारनीहारादीनि, आत्मनः शिष्याणां अक्षरपद्धतेर्लिखनतः आज्ञापयन्, तथाऽनघं मन्त्रराजं सूरिमन्त्रं, नक्तं रात्रौ, दिवा च स्मरन् ॥३७॥ पुनर्गुरुः किं०, सुश्लिष्टं ओष्ठपुटं यस्य सः, पुनः, सुखासने समासीनः, तथा प्रसन्नाननः, तथा नासान्यस्तविलोचनः, पुनः, रदैः दन्तैः, रदान् असंस्पृशन् कामं अत्यर्थं, कम्रं मनो यस्येति सः, पुनः, मनोहरतराम् आकल्पकेलिं ध्यानयोग्यवेषलीलां, वहन्, पुनः, इन्द्रादिशि पूर्वदिशि, तिष्ठन्, तथा गिरि रतिं त्यजन् वचनोच्चारं परिहरन्निति ॥ युग्मव्याख्येयम् ॥ ३८ ॥

ध्यानी सूरिवरः समाहितमना मुद्रामनिद्रां वहं-
श्चूलेवर्भुगिरेः स्थिरत्वभृदरं भ्रेजे सुवर्णर्द्धिभूः ।
मेने चात्र जनैर्विरञ्चिरिव यः पद्मासनस्थो गुरुः
साक्षात् कैश्चिदमानि मन्युभिदयं स्वामी पिनाकीव ॥३९॥

ध्यानी ध्यानवान्, पुनः, समाहितं समाधिसंपन्नं मनो यस्य सः, तथा अनिद्रां जागरूकां मुद्रां वहन्, सूरिवरः ऋभुगिरेर्मेरोः, चूलेव स्थिरत्वभृत्, भ्रेजेऽशुभत्, अत एव सुवर्णाः शोभना ऋद्धयस्तासां भूः, पक्षे सुवर्णर्द्धिभूः स्पष्टं, चः पुनरर्थे, यः पुनर्गुरुः पद्मासनस्थः सन्, जनैर्विरञ्चिरिव मेने ब्रह्मेव ज्ञातः, तथा कैश्चित् अयं स्वामी साक्षात् पिनाकी महेश इव, किं०, मन्युभिद् यज्ञभित्, पक्षे कोपभित्, अमानि मेने ॥ ३९ ॥

साक्षाद्दीप इव प्रकाशनिपुणः श्रीसूरिमन्त्रो मनः-
सद्मन्यस्य विभोर्बभौ तततमःपूरं हरन् भानुवत् ।
भाति स्मेन्दुरिव प्रसिद्धिपटुना च्छायाधरत्वेन च
स्वर्वापीवहवत् क्षिपन् घनमघं सर्वज्ञचेतोहरः ॥४०॥

अस्य गुरोर्मनःसद्मनि सूरिमन्त्रः साक्षाद्दीप इव प्रकाशनिपुणो बभौ, किं कुर्वन्, भानुवत् तततमसां विस्तीर्णपापानां ध्वान्तानां च, पूरं हरन्, पुनः, छायाधरत्वेन इन्दुरिव, पुनः, स्वर्वाप्या वहवत् गङ्गाप्रवाह इव, भाति स्मेति, शेषं सुगमम् ॥४०॥

ध्यानं धन्यतमं तदत्र सृजतस्तस्य प्रभावात्प्रभोः
संपूर्णं भवति स्म विस्मयमयैः शस्तैः समस्तं जगत् ।
तेजोभिर्दलितान्धकारनिकरैः सामोदपद्माकरै-
र्भासां भर्तुरिवोदयं विदधतः सस्फूर्तिमूर्तिश्रियः ॥४१॥

अत्र तद् ध्यानं सृजतः प्रभोस्तस्य प्रभावात् जगद् विस्मयमयैः शस्तैः मङ्गलैः, पूर्णं भवति स्म ; इवेत्युपनये, यथा उदयं विदधतो भासां भर्तुः सूर्यस्य, तेजोभिर्जगत् संपूर्णं भवति, तेजोभिः किं०, दलितोऽन्धकारनिकरो यैरिति, सामोदः पद्माकरो येभ्यस्तैरिति, शेषं सुगमम् ॥ ४१ ॥

एवं संस्मरतः स्मरस्मयभिदादिग्वाससश्चेतस-
श्चिन्ताऽतीतफलप्रदाननिपुणं श्रीसूरिमन्त्रं गुरोः ।
सद्यः प्रादुरभूत् सुविंशतिभुजभ्राजिष्णुदृग् यक्षराड्
यक्षाधीश इवर्द्धिकृद् मुकुटयन् हस्तौ विहस्तेतरः॥४२॥

एवं अनया रीत्या, गुरोः किं०, स्मरस्मयभिदायां दिग्वाससः शम्भोः, सूरिमन्त्रं संस्मरतः किं०, चेतसश्चिन्ताऽतीतफलप्रदाननिपुणं जपतः सतः, त्रिभिर्मासैः, सुविंशतिभुजैर्भ्राजिष्णुर्दृग् दर्शनं यस्येति सः, यक्षराट् प्रादुरभूत् प्रकटीभूत इति, किं०, विहस्तेतरोऽव्याकुल इति, किं०, हस्तौ मुकुटयन् कृताञ्जलिरिति, पुनः, यक्षाधीश इव धनदवत् ऋद्धिकृत्, स हि श्रीद इति, प्रसिद्धश्चेति ॥ ४२ ॥

मुक्तालीमिव दन्तकान्तिपटलीं प्रादुष्प्रकुर्वन् पुरः
प्रोचे पुण्यजनो जनोन्नतिकृती देयः स्वपट्टः प्रभो! ।
श्रीविद्याविजयाभिधस्य विदुषस्त्वद्बिम्बमेवास्त्ययं
प्रोच्यैवं च तिरोदधे दधियशा दक्षः स यक्षाग्रणीः॥४३॥

प्रादुर्भूय किमुवाचेत्याह—हे प्रभो! श्रीसूरे!, श्रीविद्याविजयाभिधस्य विदुषः पण्डितस्य, स्वपट्टो देय इति, पुण्यजनो यक्षः, जनोन्नतौ कृती विज्ञः, मुक्तालीमिव दन्तकान्तिपटलीं प्रादुष्प्रकुर्वन् प्रकटयन्, पुरोऽर्थाद् गुरोः, प्रोचे उक्तवानिति, अयं वि-

द्वान् त्वद्बिम्बमेवास्ति, एवं प्रोच्य चोक्त्वा, तिरोदधे अन्तरितोऽभूत्, दधिवदुज्ज्वलं यशो यस्य सः, दक्षो यक्षाग्रणीर्यक्षमुख्य इति ॥ ४३ ॥

दक्षां यक्षपतेर्विचारचतुरां वाचं स वाचंयमा-
धीशस्तां च निशम्य हृष्टहृदभूत् केकीव मेघध्वनिम् ।
निष्प्रत्यूहमभूदथेप्सितधना ध्यानस्य पूर्तिः प्रभोः
शस्तैः संघमनोरथैर्जलधरैः क्षेत्रस्य धात्र्या यथा॥४४॥

स वाचंयमाधीशः सूरिः, च पुनः, तां यक्षपतेर्दक्षां विचारचतुरां वाचं निशम्य मेघध्वनिं केकीव हृष्टहृद् अभूत्; अथेति अवधिप्राप्तौ, प्रभोः ईप्सितधना निष्प्रत्यूहं ध्यानस्य पूर्तिः अभूत्, कैः, शस्तैः प्रशस्तैः, संघमनोरथैः, यथा क्षेत्रस्य धात्र्याः पूर्तिर्जलधरैः स्यादिति ॥ ४४ ॥

चञ्चच्चीवररम्यरत्नरजतस्वर्णादिसद्वस्तुनो
दानैरर्थिषु वर्यतूर्यनिनदैः सन्मौक्तिकस्वस्तिकैः ।
गीतैश्चञ्चलचक्षुषामिति महान् संघेऽनघे कुर्वति
ध्यानाऽऽस्थानगृहाद् घनादिव शशी मुद्भूः प्रभुर्निर्ययौ४५

चञ्चद् मनोज्ञं चीवरादि यद्वस्तु तस्य प्रतीतस्य, अर्थिषु दानैः, तथा वर्यतूर्यनिनदैः, तथा सन्मौक्तिकानां स्वस्तिकैः, पुनः, चञ्चलचक्षुषां सधवस्त्रीणां, गीतैः, इत्यादिरीत्या महान् उत्सवान्, अनघे संघे कुर्वति सति, प्रभुः श्रीसूरिः, ध्यानाऽऽस्थानगृहाद् निर्ययौ निर्गतवान्, यथा घनात् शशी चन्द्रः, अतो मुद्भूः हर्षस्थानमिति ॥ ४५ ॥

संघस्वान्तसरोजराजिमभितः प्रीतिं नयंस्तामसं

स्तोमं घ्नंश्च कुवादिकौशिकदृशां सान्द्रां च निद्रां ददत् ।
शृङ्गं पूर्वगिरेरिव द्युतिपतिः सिंहासनं सूरिराट्
सद्योऽलङ्कृतवान् महर्षिवृषभैः संस्तूयमानो मुहुः ॥४६॥

सूरिराट् सिंहासनं अलङ्कृतवान् इत्यन्वयः; कः किमिव, द्युतिपतिः सूर्यः, पूर्वगिरेर्यथा शृङ्गं अलङ्कुरुते, सूरिः सूर्यश्च किं०, संघस्य स्वान्तरूपसरोजराजिम् अभितः सर्वतः, प्रीतिं नयन्, च पुनः, तामसं पापसंबन्धिनं ध्वान्तसंबन्धिनं च, स्तोमं समूहं, घ्नन्; तथा कुवादिकौशिकदृशां परवादिघूकनेत्राणां, सान्द्रां निद्रां ददद् ददानः, तथा महर्षिवृषभैरुपाध्यायादिभिः साधुभिः, पक्षे माठराद्यैः सूर्यपार्श्ववर्तिभिः, नव्यकाव्यकरणादिना मुहुर्वारं वारं, संस्तूयमानः; इति सूरिसूर्ययोः साधर्म्यात् समानमेव व्याख्यानम् ॥ ४६ ॥

ध्यानेनाऽर्तिविनाशिनाऽतिशुचिनेत्यात्मार्थसिद्धेः फलं
हृद्यं हृद्यवधार्य शौर्यसदनं श्रीसूरिकण्ठीरवः ।
अस्योद्यापनकं चिकीर्षुरिव स श्रीतीर्थयात्राभिधं
यात्रां कर्तुमनास्ततः पुरवरात् प्राचीचलत् पारणे ॥४७॥

श्रीसूरिषु कण्ठीरवः सिंहः, ध्यानेन अभ्यन्तरतपसा, अर्तिविनाशिनाऽतिशुचिना परमपवित्रेण, हृद्यं मनोज्ञं, आत्मनोऽर्थसिद्धेः फलं अवधार्य श्रीतीर्थयात्राऽभिधम् अस्य उद्यापनकं चिकीर्षुः कर्तुमिच्छुरिव, ततः पुराल्लाटापल्लिनाम्नः, यात्रां कर्तुमनाः पारणे चातुर्मासकस्य प्राचीचलत् चलति स्मेति ॥४७॥

भूयस्तीर्थनमस्यया फलमयं स्वं जन्म जन्मिप्रियः
कुर्वन् श्रीइलदुर्गनीवृति महातीर्थास्पदेऽथागमत् ।

श्रीजैनप्रतिमाः प्रभुः प्रतिपुरं साक्षादिव श्रीजिना-
नानम्य प्रभुपौरपूजितपदो देशाद् निवृत्तस्ततः ॥४८॥

अथ ततश्चलितः प्रभुर्भूयसां तीर्थानां नमस्यया स्वं जन्म फलमयं फलवत्, कुर्वन्; किं०, जन्मिप्रियः प्राणिवल्लभः, इलदुर्गनीवृति ईडरदेशे, महातीर्थानां गिरिशिरःस्थश्रीऋषभदेवादीनां आस्पदे, अगमत्; तत्र च प्रतिपुरं साक्षात् श्रीजिनानिव श्रीजैनप्रतिमा आनम्य, प्रभुः श्रीइलदुर्गराट् तेन, पौरैश्चामात्यादिभिः पूजितपदः सन्, ततो देशाद् निवृत्तो गूर्जरत्रासंमुखं चलित इति ॥ ४८ ॥

तारङ्गादिषु पुण्यपोषिषु महातीर्थेषु तीर्थङ्करान्
नत्वा संघसखः क्रमाक्रमविदां मुख्यो महर्षीश्वरः ।
नीवृन्निर्जरगूर्जराख्यविषयालङ्कारहारीभवन्
सिन्धुः सिन्धुमिवाऽपराङ्कमविशत् सौराष्ट्रराष्ट्रं क्रमात् ४

क्रमविदां कल्पविदां मुख्यः, स महर्षीश्वरः सूरिः, पुण्यपोषिषु तारङ्गादिषु महातीर्थेषु, तीर्थङ्करान् श्रीअजितनाथादीन्, नत्वा सङ्घसखः सन्, क्रमाद् नीवृत्सु देशेषु निर्जरो देव इव निवृन्निर्जरो यो गूर्जराख्यविषयस्तस्यालङ्काराय हारीभवन गूर्जरमण्डलं पावयन्, सौराष्ट्रनामानं राष्ट्रं देशम्, आविशत् प्रविष्टवानिति, यथा सिन्धुनाम्नी नदी, अपराङ्कं पश्चिमाभूषणं, सिन्धुं समुद्रं, विशति तथेत्यर्थः ॥ ४९ ॥

श्रीमत्सङ्घयुतेन तत्प्रथमतः श्रीभूरिणा सूरिणा
यात्रा सिद्धधराधरस्य विदधे तीर्थस्य तीर्थेशितुः ।
सूरिः सूरिजगद्गुरोः पदयुगन्यासश्रियाऽभ्युन्नते
श्रीमत्युन्नतनामधेयनगरे गन्तुं प्रवृत्तस्ततः ॥ ५० ॥

तत्र तत्प्रथमतः सङ्घयुतेन श्रीभूरिणा श्रीसूरिणा तीर्थेशितुस्तीर्थराजस्य, श्रीसिद्धधराधरस्य शत्रुञ्जयस्य तीर्थस्य, यात्रा विदधे कृतेति; ततः सूरिः श्रीविजयसेनसूरिः, सूरिजगद्गुरोः श्रीहीरसूरेः, पदयुगन्यासश्रियाऽभ्युन्नते श्रीउन्नतनामधेयनगरे ऊनाख्ये, गन्तुं प्रवृत्त इति ॥ ५० ॥

गत्वा हीरजगद्गुरोः पदयुगोपास्त्या स्वमासूत्रयन्
पूतं तत्र कियद्दिनीं दिनकरोत्सर्पत्प्रतापः प्रभुः ।
श्रीसङ्घानघसिद्धिसिद्धतटिनीगौरीगुरुः श्रीगुरुः
पद्मोल्लासकरैः करैरिव रवेश्चक्रे प्रतिष्ठां क्षणैः ॥५१॥

तत्र गत्वा कियद्दिनीं यावत् हीरजगद्गुरोः पदयुगोपास्त्या स्वम् आत्मानं पूतं पवित्रम्, आसूत्रयन् रचयन्, प्रभुः क्षणैरुत्सवैः, किं०, एकत्र पद्मायाः, अन्यत्र पद्मानां पङ्कजानां उल्लासकरैः, अत एव रवेः करैरिव सूर्यकिरणैरिव, प्रतिष्ठां चक्रे, प्रभुः किं०, दिनकरस्तद्वदुत्सर्पत्प्रतापः, तथा श्रीसङ्घस्याऽनघा सिद्धिरेव सिद्धतटिनी गङ्गा तस्यां गौरीगुरुर्भवानीगुरुर्हिमाद्रिरिति यावत् ॥ ५१ ॥

सूर्येणेव नभः पुनः पुनरिदं नाभीशितुः सूनुना
स्वैः पादैरधिगम्यते स्म विभुना तीर्थं सदाऽनर्थहृत् ।
सेवाऽस्याऽसुखवल्लिपल्लवहिमं तत् सांप्रतं नः पुनर्मत्वेवं पुनरीयिवान् मुनिपतिः शत्रुञ्जयोर्वीधरम् ॥५२॥

इदं तीर्थं नाभीशितुः सूनुना श्रीऋषभदेवेन, पुनः पुनः स्वैः पादैः अधिगम्यते स्माऽऽश्रितमिति, यथा सूर्येण नभइवेति दृष्टान्तः, तत् तस्मात्, अस्य सेवा, किं०, असुखवल्लिपल्लवेषु हिममिव हिमं, एषां नः सांप्रतं युक्ता, एवं मत्वा मुनिपतिः

सूरिः पुनरपि शत्रुञ्जयोर्वीधरम् ईर्यिवान् आगतवानिति ॥५२॥

पाथोजन्मकरं गवां गणधरं प्रौढप्रतापोद्धुरं
दृष्ट्वा सूरिवरं तदा मुमुदिरे यात्रार्थमभ्यागताः ।
लोका मालवमेदपाटमरुभूमुख्या असंख्या भृशं
सामोदाः कमलाश्रयाः सदलिकाः पद्मा इवाऽहर्मणिम्॥५३॥

तदा तस्मिन्नवसरे, गुरुं दृष्ट्वा मालवमेदपाटमरुभूमुख्या-असंख्या लोका ये यात्रार्थमभ्यागतास्ते तदा मुमुदिरे हर्षं प्राप्ता इति, अहर्मणिं सूर्यं, पद्मा इव, यथा पद्मा अहर्मणिं दृष्ट्वा मोदन्ते; सूरिवरं सूर्यं च किं०, पाथोजन्म कमलं तद्वत् करौ यस्य, रवेस्तु पद्मपाणित्वात्, तथा गवां रुचां वाचां च गणं धरतीति, प्रौढप्रतापोद्धुरं स्पष्टं, पद्मा लोकाश्च सामोदाः कमलाश्रया इति तु विशेषणद्वयं सुबोधम्, सदलिका एकत्र सल्लाटाः, अन्यत्र सद्भ्रमरका इत्यादि ॥ ५३ ॥

श्रीसिद्धाद्रिरसावितः सुखकरः सूरीश्वरोऽसावितः
श्रीसंघे युगपद् बभूवतुरुभौ प्रीत्यै तदा संगतौ ।
कामोल्लासकरौ कुचाविव पयःपूर्णौ स्वमातुः शिशा-
वभ्येतौ मधुमाधवाविव जने यद्वा वसन्ताऽऽगमे ॥५४॥

इतोऽसौ श्रीसिद्धाद्रिः शत्रुञ्जयः, इतोऽसौ सुखकरः सूरीश्वरः, एतौ उभौ तदा संगतौ युगपत् समकालं, श्रीसंघे प्रीत्यै बभूवतुः, इवेति दृष्टान्तोपनये, यथा शिशौ मातुः पयःपूर्णौ, पुनः, कामोल्लासकरौ, कुचौ भवतः; यद्वाऽथवा, जने वसन्ताऽऽगमे मधुमाधवौ चैत्रवैशाखौ, अभ्येतौ प्रीत्यै भवत-इति ॥ ५४ ॥

सेवां साधु विधाय तीर्थतिलके भूयस्तरां सादरैः

पौरैः पूजितपादपद्मयमलः श्रीपादलिप्तात् पुरात् ।
वातात् पूरितपोतवद् यतिपतिः श्रीस्तम्भतीर्थाश्रय-
श्रीसङ्घाग्रहतश्चचाल नगरं श्रीस्तम्भतीर्थं प्रति ॥५५॥

यतिपतिः सूरिः, यथा वातात् पूरितः पोतः, तथा श्रीस्तम्भतीर्थीयसङ्घाग्रहतः श्रीस्तम्भतीर्थं नगरं प्रति चचालेत्यन्वयः । कुत इत्याह—श्रीपादलिप्तात् पालीताणाऽऽख्यात् पुरात् कथं, तीर्थतिलके विमलाचले, साधु सेवां विधायेति, अन्यत् सुगमम् ॥ ५५ ॥

प्रेयःपुण्यपरिच्छदः सुकमलः कामं लसन्मानसः
सूरीशः कविचित्तचारुगमनः पद्माकरप्रीतिभाक् ।
हंसोऽम्भोजवनीमिवाऽवनिमलङ्कुर्वन् क्रमाद् विक्रमी
गाङ्गं कूलमिवाऽनुकूलचरणः श्रीस्तम्भतीर्थं ययौ ॥५६॥

सूरीशः अवनिं भूमिं, अलङ्कुर्वन् श्रीस्तम्भतीर्थं ययावित्यन्वयः, इव यथा, हंसः अम्भोजवनीं अलङ्कुर्वन् गाङ्गं कूलं यातीति, सूरीशो हंसश्च किं०, प्रेयो वल्लभं पुण्यमेव परिच्छदो यस्य, अथवा प्रेयान् पुण्यः परिच्छदो यस्येति द्वयोः समम्; पुनः सुकमल इत्यपि द्वयोः स्पष्टम्, तथा कामम् अत्यर्थं, लसद् मानसं मनः सरश्च यस्येति, तथा कवीनां चित्ते, तथा कवेः ब्रह्मणश्चित्ते चारु गमनं गतिर्यस्येति कविहृदयसंक्रान्तत्वात्, तद्गतिकत्वाच्च; तथा पद्माकरे ज्ञानादिलक्ष्म्याकरे, पक्षे तडागे कमलनिकरे वा प्रीतिभाक्; तथाऽनुकूलचरण इत्यपि द्वयोस्तुल्यम्, शेषं सुगमम् ॥ ५६ ॥

अथ गुरोः संमुखोत्सवं वर्णयति—

आगच्छद्भिरगोपमैरभिमुखं दन्तावलैः सद्बलैः

---

१ 'श्रीस्तम्भतीर्थीयसच्छ्री-' इति पाठान्तरम् ।

सिक्ता भूर्मदवारिभिर्मृगमदस्तोमैरिवोत्सौरभैः ।
कुम्भेभ्यः प्रचुरैः पतद्भिरभितः सिन्दूरपूरैरभूद्
भू रक्ताभिनवैर्भरैरिव रुचां पाथोजिनीप्रेयसः ॥ ५७ ॥

प्रभोः प्रवेशसमयेऽभिमुखं आगच्छद्भिः दन्तावलैः हस्तिभिः, किं०, अगोपमैः पर्वतप्रायैः, मदवारिभिः मृगमदस्तोमैरिव उत्सौरभैः प्रबलसौरभ्यैः, भूः सिक्ता; तथा पाथोजिनीप्रेयसः सूर्यस्य उद्गच्छत्त्वात् अभिनवैः रुचां भरैरिव कुम्भेभ्यः पतद्भिः प्रचुरैः सिन्दूरपूरैर्भू रक्ताऽभूदिति, क्वचिदिति गम्यम् ॥ ५७ ॥

रङ्गद्भिस्तुरगैः प्रभोः प्रविशतः पुर्या तदाऽध्वा बभौ
स्कन्धावार इव प्रमोदपृथिवीनाथस्य सार्थोन्नतेः ।
आसीत् पुण्यमनोरथैरिव रथै रथ्या सुरथ्या तदा
देवैर्द्यौरिव वर्यवेषवसनैर्लोकैः पुरं तद् बभौ ॥ ५८ ॥

तदा तत्र क्षणे, पुर्यां प्रभोः प्रविशतः अध्वा मार्गः, रङ्गद्भिरुच्छलद्भिः, तुरगैर्बभौ शोभते स्म, इवोत्प्रेक्ष्यते–प्रमोदपृथिवीनाथस्य स्कन्धावारो राजधानी, कीदृशस्य, सार्था उन्नतिः, अथवा सार्थस्य समुदायस्योन्नतिर्यस्येति; तथा तदा रथ्या पुण्यमनोरथैरिव रथैः सुरथ्या सार्थिका, आसीद् जाता, तथा वर्यवेषस्य वसनं आच्छादनं येषां तैः, लोकैः पौरैः, तत् पुरं द्यौः स्वर्गः, देवैरिव बभौ ॥ ५८ ॥

पुर्यां तत्र तदा प्रभोः प्रविशतः प्रोत्तम्भितैश्चत्वरे
रेजे काञ्चनकुम्भशालिभिरलं श्रीकारणैस्तोरणैः ।
बिभ्रत्यः कलसान् जलैर्गतमलैः पूर्णान् स्त्रियोऽभ्यागमन्
रूपैर्भूरिभिरष्टसिद्धय इव स्वःकुम्भभृन्मस्तकाः ॥५९॥

तदा तत्र पुर्यां प्रभोः सूरेः प्रविशतश्चत्वरे चत्वरे चतुष्पथे चतुष्पथे, काञ्चनकुम्भशालिभिः, पुनः, श्रीकारणैः तोरणैः प्रोत्तम्भितैः रेजे, तथा स्त्रियः निर्मलैर्जलैः पूर्णान् कलसान् बिभ्रत्योऽभ्यागमन् संमुखा आगता इति । इवोत्प्रेक्ष्यते—स्वःकुम्भभृन्मस्तकाः शिरःस्थकामकुम्भा अष्टसिद्धय इवाभ्यागता इति ५९॥

स्थाने स्थान उदारमौक्तिकभरैः क्लृप्तैर्लसत्स्वस्तिकै-
र्भेजे भ्रान्तिभरश्रमादिव तदोत्तीर्णं गणैर्ज्योतिषाम् ।
संरुद्धाम्बरकेतुकेतुभिरलं तीव्रातपोन्माथिभिः
सच्छायं पुरवर्त्म तत्र विदधे पाथोदवृन्दैरिव ॥ ६० ॥

गुरुप्रवेशे सति उदारैर्मौक्तिकभरैः क्लृप्तैः रचितैः, स्वस्तिकैः स्थाने स्थाने भ्रेजे । उत्प्रेक्ष्यते—तदा ज्योतिषां गणैः भ्रान्तिभरश्रमात् उत्तीर्णमिव, तथा तत्र संरुद्धोऽम्बरकेतुः सूर्यो यैस्तैरेवंभूतैः, केतुभिर्ध्वजैः, पुरवर्त्म सच्छायं विदधे, किं०, तीव्रातपोन्माथिभिरिति व्यक्तम्, पाथोदानां मेघानां वृन्दैरिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ ६० ॥

जीमूतैरिव चातकेषु पयसां पूराः प्रकामोन्नतै-
र्दीयन्ते स्म धनानि दानिविबुधैः श्राद्धैर्जनेष्वर्थिषु ।
वीणावेणुमृदङ्गमुख्यविविधाऽऽतोद्यैर्मुदा वादितैः
शब्दाद्वैतभृतं भृशं पुरमभूद् निःशेषमेतत् तदा ॥६१॥

तदा गुरोः प्रवेशे सति, दानिषु विबुधैर्विचक्षणैः देवैर्वा, श्राद्धैरर्थिषु जनेषु धनानि दीयन्ते स्म; यथा प्रकाममुन्नतैर्जीमूतैर्मेघैः, चातकेषु पयसां पूरा दीयन्ते, तथा तदा निःशेषमेतत् पुरं मुदा वादितैर्वीणावेणुमृदङ्गमुख्यविविधातोद्यैर्भृशं शब्दैरद्वैतमिव भृतं शब्दाद्वैतभृतम्, अभूत् ॥ ६१ ॥

इति महसि मनोज्ञे जायमाने जयश्री-
भुजयुगलविराजत्कन्धराबन्धुरोऽयम् ।
रय इव सुरसिन्धोः स्तम्भतीर्थाब्धितीर्थे
घनकमलविलासी सूरिसिंहो विवेश ॥ ६२ ॥

इति व्यावर्णितरीत्या, मनोज्ञे महसि उत्सवे, जायमाने सति, सूरिसिंहः श्रीविजयसेनसूरिः, किं०,जयश्रियो यद् भुजयुगलं तेन विराजन्ती कन्धरा तया बन्धुरो रम्यः, सर्वत्र जयलक्ष्म्याऽऽलिङ्गित इति, इत्थंभूतः सूरिः, स्तम्भतीर्थमेवाऽब्धितीर्थं, क इव, सुरसिन्धोर्गङ्गाया रय इव, विवेश प्रविष्टः, सूरिः रयश्च किं०, घना कमला येषां ते घनकमला महेभ्यास्तैर्विलसतीत्येवंशीलः, पक्षे घनं कमलं जलं तेन तत्र वा विलासीति, अशेषं शेषं सुगमम् ॥ ६२ ॥ अत्र सर्गे शार्दूलविक्रीडितं छन्दः, प्रान्ते तु मालिनी; तयोर्लक्षणं तु प्रागेवोक्तमिति ॥

• •

इतीति कण्ठ्यम् ॥

इति सकलसुविहितसभासार्वभौमसमानपण्डितमण्डलीमौलिमौलीयमानपण्डितश्रीकमलविजयगणिसुशिष्यमुख्यपण्डितपुरन्दरप्रख्यपण्डितश्रीविद्याविजयगणिविनेयवाचकश्रीगुणविजयगणिविरचितायां श्रीविजयप्रदीपिकाभिधानधारिकायां सुखावबोधिकायां श्रीविजयप्रशस्तिमहाकाव्यटीकायां षोडशः सर्गोऽर्थतः समर्थितः ॥

अर्हम

अथ सप्तदशः सर्गः ।



प्रणम्य प्रथमं सार्वं सर्वश्रेयःप्रपञ्चकम् ।
अथ विव्रियते किञ्चित् स्वोपज्ञं सर्गपञ्चकम् ॥ १ ॥

अथ मूलसंख्यातः सप्तदशः सर्गः समारभ्यते–

स्वामी मुनीनामथ मौक्तिकौघ-
स्वर्णादिसत्तोरणहारिणं सः ।
श्रेयाञ् श्रियोपाश्रयमस्तसाद-
माद्यन्मुदां मन्दिरमाससाद ॥ १ ॥

अथ स मुनीनां स्वामी, किं०, श्रिया चतुर्विधसङ्घशोभया, श्रेयान् अतिप्रशस्यः, पुनः, अस्तसादानां निर्विषादानां माद्यन्मुदां मन्दिरमुपाश्रयं, किं०, मौक्तिकैः स्वर्णादिभिश्च सन्ति प्रशस्तानि यानि तोरणानि तैर्हारिणं मनोज्ञम्, आससादेत्यागतवान् ॥१॥

वृत्तद्वयेन तमेव वर्णयति–

प्राचीपतेः संसदपि प्रसिद्धा
सौभाग्यमुग् यस्य पुरो बभूव ।
सालोकलोकस्य तमोनिहन्तुः
खद्योतपोतस्तरणेरिवोच्चैः ॥ २ ॥

यस्योपाश्रयस्य पुरः प्राचीपतेः शक्रस्यापि, संसत् सभा सुधर्मा नाम्नी, सौभाग्यमुग् बभूव स्वं सौभाग्यगर्वं मुमोचेत्यर्थः, इव यथा, तरणे रवेः पुरः, खद्योतपोतः, तरणेः उपाश्रयस्य च किं०, सालोका उपाश्रयपक्षे संज्ञाना लोका यस्माद् यत्र वा, तरणि-

पक्षे सालोकाः सोद्द्योता लोका यत्र तस्य, पुनस्तमसोऽघस्य, पक्षे ध्वान्तस्य च निहन्तुर्घातकस्येति दृष्टान्तः ॥ २ ॥

गतोंपमानप्रतिमानमेनं
दृष्ट्वेति नः स्पष्टतमोऽस्ति तर्कः ।
चक्रे भुवीमं ननु विश्वकर्मा
नान्यो यदीदृग् नयनाध्वनीतः ॥ ३ ॥

एनमुपाश्रयं, किं०, गते उपमानप्रतिमाने तुलाप्रतिबिम्बे यस्य तं निरुपमं निष्प्रतिबिम्बं चेत्यर्थः, दृष्ट्वा नोऽस्माकं, स्पष्टतमः स्फुटतरः,तर्को विचारोऽस्ति;तमेवोत्तरार्धेनाह ननु निश्चितम्,इममुपाश्रयं, विश्वकर्मा देववर्धकी, चक्रे, तत्रापि हेतुमाह–यद् ईदृक् अन्य उपाश्रयो नयनाऽध्वनि नेत्रपथे, न इतः प्राप्तो न दृष्ट इति ॥३॥

स्थाने मुनीनामिह तत्र सत्रे
श्रीणां स्थितः श्रीश्रमणाधिराजः ।
जन्मोदधौ पोतमिवाततान
मुत्संनिवेशं सुकृतोपदेशम् ॥ ४ ॥

तत्र मुनीनां स्थाने, किं०, श्रीणां सत्रे गृहे, श्रीश्रमणाधिराजः सूरिः, स्थितः सन्; इवोत्प्रेक्ष्यते–जन्मोदधौ भवार्णवे, पोतं प्रवहणमिव, तारकत्वात्, सुकृतोपदेशम्, किं०, मुदां संनिवेशम्, आततानेति कृतवान्, व्याख्यानमिति भावः ॥ ४ ॥

प्रासादबिम्बादिविधानपूर्वं
कारप्यते यद् भगवत्प्रतिष्ठा ।
श्रीतीर्थयात्रा क्रियतेऽतिगुर्वी
गच्छाधिपाचार्यपदोत्सवश्च ॥ ५ ॥

एकोऽयमुपदेशो यत्–प्रासादबिम्बादिनिर्माणपूर्वकं भगवत्प्रतिष्ठा काराप्यते विधाप्यते, द्वितीयश्चायं यत्–अतिगुर्वी महती, तीर्थयात्रा क्रियते, तृतीयश्चायम्–च पुनः, गच्छाधिपाचार्यपदव्या उत्सवो विधीयते चेति ॥ ५ ॥

न्यायार्जितानां निजसंपदां स-
ज्ज्ञानैर्जिनैः स्फारतमा फलानाम् ।
गार्हस्थ्यभाजां गदिता त्रयीयं
भूतोद्भवद्भाविभवत्रयश्रीः ॥ ६ ॥

सज्ज्ञानैर्ज्ञानवद्भिर्जिनैः, न्यायेन अर्जितानां निजसंपदां गार्हस्थ्यभाजां गृहमेधिनाम्, इयं फलानां त्रयी, किं०, भूतोद्भवद्भाविभवत्रये अतीतवर्तमानानागतरूपे जन्मत्रये श्रीर्यस्याः सा, स्फारतमाऽतिस्फारा, फलत्रयी उक्तपूर्वा, गदिता प्रोक्तेति ॥६॥

तत्र द्रुमाणामिव पारिजात-
आस्तेऽभिजातः सुदृशां वरेण्यः ।
गाम्भीर्यधैर्याऽऽदिगुणाब्धिमल्लः
श्रीमल्लनामाऽऽस्तिकहस्तिमल्लः ॥ ७ ॥

तत्र स्तम्भतीर्थे, द्रुमाणां पारिजात इव, सुदृशां सम्यग्दृष्टीनां,वरेण्यो वर्यः, पुनः,अभिजातः कुलीनः,श्रीमल्लनामा, किं०, आस्तिकेषु श्रद्धालुषु हस्तिमल्ल ऐरावणस्तन्मुख्यत्वात्, पुनः किं०, गाम्भीर्यधैर्यादयो ये गुणास्तद्रूपो योऽब्धिस्तत्र मल्लो मीनस्तन्निमग्नत्वात्, यदनेकार्थः "मल्लो मीने" इति, आस्ते वर्तते॥७॥

काव्यचतुष्टयेन तस्यैव वर्णनम्–

यत्कीर्तिरार्तिक्षितिकृत् समस्तं
व्याप्नोति विश्वं विशदाऽवतारा

जह्नोस्तनूजेव पिनाकपाणे-

मूर्धानमार्तेन्दुकलाविलासा ॥ ८ ॥

यस्य श्रीमल्लनाम्नः श्राद्धस्य कीर्त्तिः, पिनाकपाणेः शम्भोः, मूर्धानं जह्नोस्तनूजेव गङ्गेव, किं०, अर्तेः क्षयकरी, पुनः, विशदावतारा शुभ्रत्वात्, पुनः, अत एव आप्तः सत्यः इन्दुकलावद् विलासो यस्याः सा, गङ्गापक्षे आप्तः प्राप्तः इन्दुकलानामेकस्थानवर्तित्वाद् विलासो लीला ययेति सा, समस्तं विश्वं व्याप्नोतीति ॥८॥

दानैरमानैः प्रसभासमानैः

पुण्यानुरागैर्गरिमाऽमरागैः ।

यः श्रेष्ठिशिष्टः कलयन्निहास्ति

ख्यातिं ग्रहेष्वर्क इव प्रजासु ॥ ९ ॥

यः श्रेष्ठिशिष्टः अमानैर्घनैः दानैः, किं०, प्रसभमसमानैर्निरुपमैः, पुनः, पुण्याऽनुरागैर्धर्मरागैः, किं०, गरिमाऽमरागैर्माहात्म्यमेरुभिः, ग्रहेषु अर्क इव प्रजासु लोकेषु, ख्यातिं कलयन्नस्तीति ॥ ९ ॥

दानाऽऽदिभिर्यः सुकृतैर्विभाति

चतुर्भिरिभ्योत्तम उन्नताभैः ।

उन्मूलयन् क्लेशलतावितानं

दन्तैरिवाऽस्वप्नपतिद्विपेन्द्रः ॥ १० ॥

यः श्रीमल्लः, इभ्योत्तम आढ्यमुख्यः, दानादिभिश्चतुर्भिः सुकृतैर्दानशीलतपोभावैः, दन्तैः अस्वप्नपतिद्विपेन्द्रः इन्द्रहस्तीव, सुकृतैर्दन्तैश्च किं०, उन्नता आभा शोभा येषां तैरिति, किं कुर्वन्, क्लेशलतानां वितानं समूहम्, उन्मूलयन् विभातीत्युक्तिलेशः ॥१०॥

सर्वज्ञवाचां श्रवणैः प्रधान-
पूजाभिरर्हत्पदपङ्कजानाम् ।
संसेवनैश्च व्रतिसत्तमानां
रत्नत्रयीति क्रियतेऽमुनाऽर्घ्या ॥ ११ ॥

सर्वज्ञवाचां अर्हद्गिरां, श्रवणैः आकर्णनैः, पुनः, अर्हत्पद-पङ्कजानां जिनचरणकमलानां, प्रधानपूजाभिः विशिष्टार्चाभिः, च पुनः, व्रतिसत्तमानां साधूत्तमानां, संसेवनैर्भजनैः,इति व्याख्यात-स्वरूपैस्त्रिभिर्लक्षणैः, अमुना श्रेष्ठिना श्रीमल्लनाम्ना, ज्ञानदर्शनचा-रित्राऽऽराधनरूपा रत्नत्रयी, अर्घ्या शोभमाना, क्रियत इति ॥११॥

रत्नत्रयाऽऽवासनिवासरत्न-
मेनं गुरूणामुपदेशमाप्य ।
श्रेयोऽन्तरायक्षितिहस्तिमल्लः
श्रीमल्लसाधुः स हृदाऽतिहृष्टः ॥ १२ ॥

गुरूणां श्रीविजयसेनसूरीणाम्, एनं पूर्वोक्तम्,उपदेशं सुकृत-फलव्याख्यानलक्षणं, किं०, रत्नत्रयरूपो य आवासस्तत्र नि-वासरत्नं दीपं तदुद्द्योतकत्वात्, आप्य प्राप्य, श्रुत्वेति यावत्; स श्रीमल्लसाधुः, किं०, श्रेयसि धर्मे योऽन्तरायो विघ्नस्तस्य क्षितौ विघ्नध्वंसे हस्तिमल्लो गणेशः, "हस्तिमल्लो हेरम्बे" इत्यने-कार्थत्वात्, हृदा मनसा, अतिहृष्टोऽतिहर्षितवान् ॥ १२ ॥

अथ यच्चक्रे तद् वृत्तद्वयेनाह—

लक्ष्मीलतायाः फलमेतदेव
सम्यग् विदंश्चेतसि स प्रचेताः ।
श्रेष्ठीश आचार्यपदोत्सवार्थ-

मर्थव्ययं कर्तुमना मनस्वी ॥ १३ ॥

श्रीगूर्जरत्रामरुमेदपाट-

सौराष्ट्रसिन्ध्वादिषु मण्डलेषु ।

सर्वेष्वथो कुङ्कुमपत्रिकाणां

पात्रीचकाराऽखिलसङ्घलोकम् ॥ १४ ॥

लक्ष्मीलतायाः संपद्वल्लेः, एतदेव फलं चेतसि मनसि, विदन् जानन्, स श्रेष्ठीशः, किं०, प्रचेताः प्रमना हृष्टमानस इति, पुनः किं०, कर्तुमनाः कर्तुकाम इति, किं, अर्थव्ययं धनोत्सर्गं, किमर्थमित्याह—आचार्यपदोत्सवार्थं गुरुपट्टधरपदमहोत्सवायेति ॥ १३ ॥ श्रिया युक्ता गूर्जरत्रा प्रसिद्धा, मरवो मरुस्थलीनामका देशा नवकोट्टप्रतीताः, मेदपाटः प्राग्वर्णित इति, सौराष्ट्रः शत्रुञ्जयोज्जयन्ताद्रितीर्थपवित्रः, सिन्धुदेशः सिन्धुनाम्न्या नद्योपलक्षितः,आदिशब्दाद् मालवमेवाताऽऽदिग्रहः,तत इत्यादिमण्डलेषु देशेषु, सर्वेष्वपि समस्तेषु, अखिलसङ्घलोकं कुङ्कुमपत्रिकाणां लोके कुंकोतरीतिप्रतीतानां, पात्रीचकार हर्षपत्रकप्रेषणद्वारा आहूतवानिति ॥ इति युग्मव्याख्या ॥ १४ ॥

ते स्वस्वदेशाद् वरवस्त्रवेशाः

श्रेयोनिवेशाः समुपेयिवांसः ।

श्रीस्तम्भतीर्थे नगरेऽथ लोकाः

पान्था जलाऽऽढ्ये सरसीव शीघ्रम् ॥ १५ ॥

अथ ते लोकाः, किं०, वरवस्त्राणां वेशः परिधानं येषां, पुनः किं०, श्रेयोनिवेशाः सुकृतस्थानानि, स्वस्वदेशात् श्रीतम्भतीर्थे नगरे समुपेयिवांसः प्राप्ताः; यथा पान्थाः पथिकाः, ालीऽऽढ्ये सरसि तटाक इति ॥ १५ ॥

तत्राथ भूयांस उपेयिवांसो
निर्ग्रन्थसार्थाः सपरिच्छदाश्च
तुङ्गे विहङ्गाः फलपुष्पपत्र-
पूर्णे घनच्छाय इवावनीजे ॥ १६ ॥

अथ तत्र नगरे, च पुनः, गीतार्थसार्थाः पण्डितसङ्घाः, किं०, सपरिच्छदाः परिकरपरिवृताः, पुनः, भूयांसो बहवः, उपेयिवांस आगता इति, दृष्टान्तमुत्तरार्धेनाह–इव यथा, अवनीजे भूरुहे, किं०, तुङ्गे उच्चे, पुनः, फलपुष्पपत्रैः पूर्णे, पुनः, घनच्छाये छायाशालिनि, विहङ्गाः पक्षिण इति ॥ १६ ॥

तैरागतैः सङ्घजनैः श्रियाऽऽढ्यैः
सर्वैः सुवेषैः शुशुभे पुरं तत् ।
पाथोरुहौघैः सरसीव काम-
मामोदिभिः फुल्लतमाऽऽस्यकोशैः ॥ १७ ॥

तैः सङ्घजनैः श्रियाऽऽढ्यैः, पुनः, सुवेषैः शोभनवस्त्रैः, तत्र बन्दिरे आगतैः, तत् पुरं शुशुभ इत्यन्वयः; इव यथा, पाथोरुहौघैः पद्मप्रकरैः, सरसी सरः, विभाति, किं०, कामम्, आमोदिभिर्गन्धवद्भिः, सङ्घपक्षे हर्षवद्भिः, फुल्लतमाऽऽस्यकोशैः स्मेरतराननकुड्मलैरिति द्वयोस्तुल्यं विशेषणम् ॥ १७ ॥

श्रीसङ्घलोकैः सरलावलोकैः
कोकैरिवाम्भोरुहबन्धुबिम्बम् ।
वीक्ष्यैनमाचार्यमहार्यवीर्यं
लेभे प्रमोदः प्रगुणस्तदानीम् ॥ १८ ॥

श्रिया युक्ताः सङ्घलोकाः, साधुसाध्वीश्राद्धश्राद्धीरूपास्तैः,

अथवा प्राक्तने वृत्ते सङ्घजनैरिति पदस्य सद्भावात् तत्र श्राद्ध-श्राद्धीजनैरिति व्याख्येयम्, अत्र तु श्रीसङ्घलोकैरिति साधुसाध्वीलक्षणैः श्रीसङ्घलोकैः सप्तशतीमितैस्त्रिति शेषः । पुनः किं०, सरलावलोकैर्निष्कपटमार्गदर्शिभिः, एनमाचार्यं, किं०, अहार्यं हर्तुमशक्यं वीर्यं यस्य तं, वीक्ष्य, तदानीं प्रगुणः पटिष्ठः, प्रमोदं लेभे लब्ध इति, कोकैश्चक्रवाकैः, अम्भोरुहबन्धुबिम्बं सूर्यमण्डलमिवेति दृष्टान्तोत्प्रेक्षे ॥ १८ ॥

अथ दशभिः पदोत्सवसमये नगरवर्णनम्—

निर्दग्धकृष्णागुरुधूपधूम-
स्तत्रोर्ध्वमेति स्म तदा तथोच्चैः ।
जज्ञे यथा पथ्यपि निर्जराणां
जह्नोः सुतावत् तरणेस्तनूजा ॥ १९ ॥

तदा तस्मिन् महसि, तत्र स्तम्भतीर्थे, निर्दग्धो यः कृष्णगुरुधूपस्तस्य धूमः, तथा तेन प्रकारेण, ऊर्ध्वं एति स्म उच्चैर्गतवान्, यथा निर्जराणां पथि आकाशे, जह्नोः सुतावत् गङ्गावत् तरणेस्तनूजा यमुना, जज्ञे, श्यामधूमच्छलाद् गमने यमुनाऽजातेत्याश्चर्यम् ॥ १९ ॥

दुग्धेन सिक्ता पुरभूर्वधूभि-
र्बभौ तदास्यैः प्रतिबिम्बितैर्द्राक् ।
कार्तस्वरैस्तामरसैरनूना
स्रोतस्विनी मन्युभुजामिवागात् ॥ २० ॥

पुनः, वधूभिः स्त्रीभिः, तत्पुरभूस्तीर्थपृथ्वी, दुग्धेन सिक्त सती, तदास्यैस्तासां मुखैः, किं०, प्रतिबिम्बितैः संक्रान्तैः, भौ शोभते स्म, तत्र देशे हि वीवाहादौ दुग्धेन भूमिः सिच्य

इति समर्थोऽयमर्थः। इवोत्प्रेक्ष्यते—कार्तस्वरैः काञ्चनैः, तामरसैः कमलैः, अनूना पूर्णा, मन्युभुजां क्रतुभुजां सुराणामिति, स्रोतस्विनी तटिनी गङ्गा, आगतेति ॥ २० ॥

गानध्वनिस्तत्र पुरे तदाऽभात्
गान्धर्ववर्गस्य भृशं प्रशस्यः ।
भूभृद्वनोर्व्यामिव वारिवाह-
प्रोत्साहितस्याऽहिभुजां व्रजस्य ॥ २१ ॥

तदा तत्र नगरे, गान्धर्ववर्गस्य गायनगणस्य, गानध्वनिर्गीतनादः, अभात् शोभते स्मेत्यन्वयः; उत्तरार्धेन दृष्टान्तोत्प्रेक्षे प्राह—भूभृद्वनोर्व्यां गिरिवनभूमाविव, अहिभुजां मयूराणां, व्रजस्य, किं०, वारिवाहेन मेघेन प्रोत्साहितस्य प्रहृष्टचेतस इति।२१।

उत्तम्भिताः शालिदुकूलक्लृप्ता
रेजुर्ध्वजास्तत्र तदाऽतितुङ्गाः ।
एनां पुरीं भूषयितुं प्रकाम-
मागुस्तनूजा इव वैजयन्ताः ॥ २२ ॥

तत्र पुरे, तदाऽतितुङ्गा ध्वजाः केतवः, किं०, उत्तम्भिता गृहाट्टालकशृङ्गादौ लम्बिताः,पुनः किं०,शालिभिर्दुकूलैः पट्टकूलैः, क्लृप्ताः कृताः, रेजुः शोभन्ते स्मेत्यन्वयः; इवोत्प्रेक्ष्यते—एनां पुरीं भूषयितुं एतन्नगरविभूषाकरणाय, वैजयन्तस्य इन्द्रध्वजस्य तनूजाः पुत्रा इव वैजयन्तास्तनूजाः, आगुः प्राप्ता इहेति भावः ॥२२॥

सर्वत्र पुष्पप्रकरः प्रक्लृप्त-
स्तत्राबभौ भृङ्गभराभिरामः ।
पुण्यप्रकर्षैः प्रचुरैः प्रजानां

क्रीडावनं शाक्रमिवाजगाम ॥ २३ ॥

तत्र पुरे तदेति सर्वत्र संबन्धनीयं, तेन तत्र सर्वत्र पुष्पप्रकरः पञ्चवर्णप्रसूनव्रजः, किं०, भृङ्गभरैर्भ्रमरोत्करैरभिरामो रम्यः, पुनः, प्रक्लृप्तो रचितः सन्, आबभौ शुशुभे; इवोत्प्रेक्ष्यते–शक्रस्य इदं शाक्रं, क्रीडावनं नन्दनद्रुमं, प्रजानां लोकानां, पुण्यप्रकर्षैराजगाम प्राप्तमत्रेति भावः ॥ २३ ॥

सन्मौक्तिकस्वस्तिकपङ्क्तिरुच्चै-

स्तत्र प्रतिस्थानमभात् तदानीम् ।

रत्नाकरैरत्र महे निजर्द्धिः

शस्ता समस्तैरपि ढौकिता किम्? ॥ २४ ॥

तत्र प्रतिस्थानं प्रतिपदं प्रतिगृहं वा, सन्मौक्तिकस्वस्तिकपङ्क्तिः मुक्ताफलमयी स्वस्तिकावलिः, अभात् भाति स्मेति; किमित्युत्प्रेक्षायां, अत्र महे आचार्यपदोत्सवे, किं०, रत्नाकरैः समस्तैः समुद्रैरपि, निजर्द्धिः स्वा श्रीः मणिमुक्ताविद्रुमादिरूपा, ढौकिता प्राभृतीकृतेति ॥ २४ ॥

व्यभादसौ घौसृणघोललिप्तो

द्रङ्गः सरङ्गः सकलस्तदानीम् ।

ब्रह्मद्रुमोद्यानमिव प्रसून-

पुञ्जैः समाकीर्णमिहावतीर्णम् ॥ २५ ॥

असौ द्रङ्गः, किं०, घौसृणेन घोलेन कौङ्कुमलेपेन लिप्तः, अत एव सरङ्गः, सकलः समस्तोऽपि, व्यभात् शुशुभे; "पलाशो ब्रह्मपादपः" इति वचनाद् ब्रह्मद्रुमोद्यानं पलाशवनमिव, इह नगरे किं प्रसूनपुञ्जैः पुष्पोत्करैः, आकीर्णं अवतीर्णमुत्तीर्णमिति ॥२५॥

भेरीमुखैस्तूरभरैर्नदद्भिः ।
अभ्यर्णवर्त्यर्णवनादमिश्रै-
रासीत् तदा शब्दमयीव सा पूः ॥ २६ ॥

सती शोभना वल्लकी वीणा वेणुर्वंशवाद्यं लोके वांसलीति प्रतीतम्, मृदङ्गो मर्दलः, चङ्गोऽपि वाद्यविशेषो मरुदेशपूर्वदेशादिप्रसिद्धः, अथवा चङ्गा मनोज्ञा या भेरी दुन्दुभिः तत्प्रमुखैः, तूरभरैर्वाद्यव्रजैः, किं०, नदद्भिः वदद्भिः, पुनः किं०, अभ्यर्णवर्ती समीपस्थायी योऽर्णवः समुद्रः तन्नादेन मिश्रैः, सा पूर्नगरी अम्बावती, शब्दमयीव 'आसीत् केवलशब्दाद्वैता जातेति ॥ २६ ॥

गानैः प्रधानैर्मदिरेक्षणानां
सा पूर्बभौ मञ्जुलमङ्गलाऽऽढ्यैः ।
ताम्राक्षकान्ताकलकूजितौघै-
रुद्यानधात्रीव मधौ समृद्धे ॥ २७ ॥

मदिरेक्षणानां स्त्रीणां प्रधानैर्गानैः, पुनः किं०, मञ्जुलानि मनोहराणि मङ्गलानि मङ्गलमूलानि श्रीऋषभदेवश्रीशान्तिनाथविवाहप्रबन्धपुण्यप्रकाशरासादिरूपगीतानि तैराढ्यैः, सा पूर्नगरी, बभौ; इव यथा, मधौ वसन्ते, समृद्धे संपन्ने सति, ताम्राक्षकान्तानां कोकिलानां कलैः रम्यैः कूजितौघैः काकलीनिकरैः, उद्यानभूमिर्वनस्थलीत्यर्थः ॥ २७ ॥

नृत्तं वितेनुर्वरवारनार्यः
सर्वत्र तत्राद्भुतकृज्जनानाम् ।
गेहे सुराणामिव हृष्टनेत्राः
स्वाहाभुजां त्रस्तकुरङ्गनेत्राः ॥ २८ ॥

तत्र सर्वत्र वराः प्रधानपात्रीभूता वारनार्यो वाराङ्गनाः, नृत्तं नृत्यं, वितेनुश्चक्रुः, किं०, जनानामद्भुतकृत् आश्चर्यकारि, इव यथा, सुराणां गेहे स्वर्गे, हृष्टनेत्रा हर्षिताक्ष्यः, स्वाहाभुजां देवानां, त्रस्तकुरङ्गनेत्राः स्त्रियो देवाङ्गना इति ॥ २८ ॥

इत्युत्सवं विस्मयवल्लिकन्द-
कादम्बिनीकल्पमुदीक्ष्य लोकाः ।
सर्वे व्यमुञ्चन्निह सार्वभौम-
राज्याभिषेकोत्सवदर्शनेच्छाम् ॥ २९ ॥

इति काव्यदशकेन व्यावर्णितस्वरूपम्, उत्सवं सूरिपदप्रद नमहं, पुनः किं०, विस्मयवल्लेः कन्दस्तत्र कादम्बिनीकल्पं घमालातुल्यम्, उदीक्ष्य दृष्ट्वा, सर्वे लोका इह नगरे, सार्वभौमस चक्रवर्तिनो राज्याभिषेकस्य दर्शनेच्छां वीक्षणवाञ्छां, व्यमुञ्च मुञ्चन्ति स्मेति ॥ २९ ॥

अथैकादशभिः काव्यैः श्रीमल्लसाधुसत्कगृहमण्डपादि वर्णया

श्रीमल्लनामाऽथ महेभ्यमुख्यः
सौख्याय पौरप्रकरस्य सद्यः ।
सन्मण्डपं मण्डयति स्म सौव-
गेहाङ्गणे दिव्यदुकूलदृश्यम् ॥ ३० ॥

अथ पदमुहूर्त्तासन्ने दिवसे, श्रीमल्लनामा महेभ्यमुख पौरप्रकरस्य नागरनिकरस्य, सौख्याय सौवगेहाङ्गणे निज न्दिराजिरे, सन्मण्डपं, किं०, दिव्यदुकूलैः प्रशस्यपट्टकूलैर्दृ दर्शनीयं, मण्डयति स्मेत्यरचयत् ॥ ३० ॥

श्रीसङ्घरङ्गद्वृषकेलिधाम
श्रीमण्डपो मण्डनकृत् स रेजे ।

आखण्डलाखण्डलपर्षदात्म-

जन्मेव भूयःसुमनोमनोज्ञः ॥ ३१ ॥

स मण्डनकृत् शोभाकारी, श्रीमण्डपः आखण्डलाखण्डल-पर्षदात्मजन्मेव आखण्डलस्य इन्द्रस्य अखण्डला अखण्डा, यदु-क्तमभिधानचिन्तामणिनामकोशटीकायां श्रीहेमाचार्यचरणैः—"खण्डे खण्डलमपि" तेन न खण्डला अखण्डला अखण्डा, त्रिलि-ङ्गत्वादस्य शब्दस्य, अखण्डला या पर्षत् सभा तस्या आ-त्मजन्मेव सुधर्मासभानन्दन इव, रेजे राजति स्मेत्यन्वयः; किं०, श्रीसङ्घस्य रङ्गन् यो वृषो धर्मस्तस्य केलिधाम लीलावेश्म, पक्षे श्रीसङ्घ एव रङ्गन् यो वृषा इन्द्रस्तत्केलिधाम, पुनः किं०, भूयः-सुमनोभिर्बहुपण्डितैः बहुविधसुवर्णादिपुष्पैर्वा मनोज्ञः, पक्षे बहुदेवैरिति ॥ ३१ ॥

मुक्ताकलापैः कलितः कलाव-

त्कान्तः प्रकामं पुरुषोत्तमश्रीः ।

दुग्धोदधेर्मध्य इवोरुलक्ष्मीं

स मण्डपोऽखण्डतमां बभार ॥ ३२ ॥

स मण्डपः दुग्धोदधेः क्षीरसमुद्रस्य, मध्य इव अखण्डतमां संपूर्णाम्, उरुलक्ष्मीं विशालशोभां, बभारेत्यन्वयः; श्लिष्टविशेष-णैर्मण्डपं च दुग्धोदधिमध्यं च वर्णयति—किं०, मुक्ताकलापैर्मुक्ता-फलजालैः, कलितो युक्तः, इदं द्वयोरपि साम्यम्; पुनः किं०, कलावतां पण्डितानाम्, अथवा कलावद्भिः कान्तः प्रियः, अथवा कलावांश्चन्द्रमास्तद्वत् कान्त इति, मण्डपस्य वृत्तत्वात् आह्लादक-त्वाच्चायमपि विशेषणारोपः, पक्षे कलावता चन्द्रेण कान्तस्तस्य तत्रोत्पन्नत्वात्; पुनः, पुरुषोत्तमानां सज्जनानां श्रीर्यत्र, पक्षे पुरु-षोत्तमो विष्णुस्तस्य तेन वा श्रीर्यत्रेति, शेषं प्राग्वत् ॥ ३२ ॥

तत्र प्रतिस्तम्भमभुस्तदानीं
सत्सौमनस्या अनिमेषनेत्राः ।
पञ्चालिका अप्सरसः किमेता-
एता महं द्रष्टुमिमं महान्तम् ? ॥ ३३ ॥

तदा तत्र मण्डपे, प्रतिस्तम्भं पञ्चालिकाः पुत्रिकाः, अभुः शोभन्ते स्मेत्यन्वयः–किं०, सत्सौमनस्याः साधुचित्तोत्साहाः, पुनः किं०, अनिमेषनेत्रा निर्निमेषनयनाः, इवोत्प्रेक्ष्यते–इमं महान्तं महं द्रष्टुं एताः किम् अप्सरसः स्वर्वेश्याः, एताः प्राप्ताः, किं०, सत् प्रशस्यं विद्यमानं वा सौमनस्यं सुमनोभावः, अथवा सुमनसां पुष्पाणां कर्म अम्लानदामत्वाद् यासु ताः सत्सौनमस्याः, पुनः किं०, अनिमेषनेत्रा इति तु देवानां प्रतीतम्, एतद्विशेषणत्रयाविसंवादि स्याद्वादिवचोऽपि यथा–"अणिमिसनयणा मणकज्जसाहणा पुप्फदामअमिलाणा" इत्याद्युक्तेरिति ॥३३॥

सङ्घानघावस्थितये प्रपञ्चि-
मञ्चेषु पञ्चाननपीठपङ्क्तिः ।
चार्वी चिरश्रीः शुशुभे तदानीं
रम्या विमानालिरिवाऽऽगतैषा ॥ ३४ ॥

प्रपञ्चिनो विस्तारवन्तो ये मञ्चास्तेषु, पञ्चाननपीठपङ्क्तिः सिंहासनश्रेणिः, सङ्घस्य चतुर्विधस्य अनघाऽवस्थितये मनोज्ञाऽवस्थानाय, तदानीं शुशुभेऽशोभतेति योगः; इवोत्प्रेक्ष्यते–एषा विमानालिर्देववाहनश्रेणी, आगतेति ॥ ३४ ॥

रेजुः स्रजः षट्चरणै रणद्भि-
रालम्बितास्तत्र च सौरभाढ्याः ।
गानं सृजन्त्योऽप्सरसः किमीयु-

द्रष्टुं महं विस्मयमूलमेनम् ॥ ३५ ॥

च पुनः, तत्र मण्डपे, आलम्बिताः, पुनः, सौरभाढ्याः सत्सौगन्ध्याः, स्रजः पुष्पमालाः, षट्चरणैर्भ्रमरैः, किं कुर्वद्भिः, रणद्भिर्झङ्कारिभिः, रेजुः शोभन्ते स्मेति, किं०, विस्मयमूलं आश्चर्यकारणम्, एनं महं द्रष्टुं गानं सृजन्त्योऽप्सरसः सुराङ्गनाः, ईयुः प्राप्ता इत्युत्प्रेक्षा ॥ ३५ ॥

भान्ति स्म तत्राद्भुतशातकुम्भ-

कुम्भाः प्रतिद्वारगतोरणेषु ।

किं भाविनं गच्छपतिं दिदृक्षू

रूपैः सुरूपै रुचिमानियाय ? ॥ ३६ ॥

तत्र प्रतिद्वारगतेषु तोरणेषु, अद्भुतस्य शातकुम्भस्य सुवर्णस्य कुम्भाः कलसाः, भान्ति स्मेति संबन्धः; उत्प्रेक्षामाह–किं०, भाविनं भविष्यन्तं, गच्छपतिं दिदृक्षुर्द्रष्टुमिच्छुः, रुचिमान् सूर्यः, सुरूपैर्मनोहरैः रूपैः, इयायेत्यागतः, रूपैरित्यत्र बहुत्वाद् बहुभी रूपैरिति ज्ञेयम् ॥ ३६ ॥

मुक्तावचूलैर्नयनानुकूलै-

रालम्बितैः सोऽद्भुतमण्डपोऽभात् ।

अस्वप्नवर्त्मोडुभिराप्तदीप्त-

दीप्तिप्रसारैरिव शारदीनम् ॥ ३७ ॥

मुक्ताफलझुम्बनकगुच्छैः, किं०, नयनयोरनुकूलैराह्लादकत्वात्, पुनः किं०, आलम्बितैर्लम्बीकृतैः, स अद्भुतमण्डपः, अभात् शुशुभे, इवेति वितर्के, आप्तः प्राप्तो दीप्तो देदीप्यमानो दीप्तिप्रसारो द्युतिविस्तारो यैस्तैः, उडुभिर्नक्षत्रैः, शारदीनं शरत्कालिकम्, अस्वप्नवर्त्म गगनमित्युत्प्रेक्ष्यत इति भावः॥३७॥

भान्ति स्म तत्राद्भुतमात्मदर्शा
न्यस्ताः प्रतिस्तम्भमुदारभासः ।
साक्षादिवोद्द्योतकृते समस्ता-
अस्तान्धकारास्तपनाः समीयुः ॥ ३८ ॥

तत्र प्रतिस्तम्भं न्यस्ता आत्मदर्शा दर्पणाः, किं०, उदारभासः स्फारतेजसः, भान्ति; उद्द्योतकृते आलोककरणाय, समस्ताः किं तपनाः सूर्याः, किं०, अस्तान्धकाराः प्रहततमसः, समीयुरिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ ३८ ॥

चन्द्रोदयैस्तत्र विचित्रचित्रै-
रेजेतमामुज्ज्वलमण्डपोऽत्र
व्योम्नस्तलादुत्तरदस्ति पुष्पं
रूपैरनेकैरिव वर्णनीयैः ॥ २९ ॥

अत्र नगरे स उज्ज्वलमण्डपः, चन्द्रोदयैर्वितानैः, किं०, विचित्राणि विविधानि चित्राणि चित्रकृच्चित्रितानि नरनारीतुरङ्गमकरमृगशरभवृषभकुञ्जराऽजगरगिरितरुरुरुप्रभृतिभाक्तिशक्तिशूलतोमरमुद्गरकुठारपर्शुपरिघपाणिप्रभूतस्फारास्फाराडम्बरफरङ्गीरूपाणि येषु तैर्विचित्रचित्रैः, अथवा विचित्रचित्रैर्नानाश्चर्यकारिभिः, रेजेतमाम्, अत्र प्रकृष्टेऽर्थे तरतमाविति व्याकरणप्रयोगात् अतिशोभते स्मेति, अनेकैः, पुनः, वर्णनीयैः श्लाघनीयै रूपैः, "पुष्पं धनदस्य विमाने" इत्यनेकार्थत्वात् पुष्पं पुष्पकाभिधानं, विमानं व्योम्नस्तलाद् नभस्तलात्, उत्तरत अस्तीत्युत्प्रेक्ष्यते ॥ ३९ ॥

दिव्यैर्दुकूलैः कलधौतकान्ता-
लङ्कारभारैर्मणिमौक्तिकैश्च

कृत्वा विमानप्रतिमानमेवं
स्वं धाम धामैष मुदामुदारः ॥ ४०

पूज्या अनूचानपदप्रतिष्ठा-
कृत्यात् पवित्रीकुरुताऽङ्गणं मे ।
श्रीमल्लसाधुः शमिसार्थनाथा-
नेत्येत्यथो विज्ञपयाञ्चकार ॥ ४१ ॥

अनयोर्युगपद् व्याख्या–एष श्रीमल्लसाधुः स्वभ्रातृपुत्रेण ाधुसोमाख्येन सहितः, किं०, मुदां धाम, अत एव उदारः फाराकारः, स्वं धाम गृहं कृत्वा, किं०, विमानप्रतिमानं स्व-ानप्रतिबिम्बं, कैरित्याह–दिव्यैर्दुकूलैः, अन्यैरपि पञ्चवर्णव-त्रादिभिः, पुनः कैः, कलधौतेन कनकेन रूप्येण च कान्ता र-या येऽलङ्कारभारा भूषणभरास्तैः, पुनः, मणिमौक्तिकै रत्नमुक्ता-देभिः, कथम्? एवमितिवर्णितप्रकारेण, सर्वं निर्माय शमिसार्थना-ान् यतिव्रजनायकान् गुरून्, एत्य आगत्य, इति विज्ञपया-ञ्चकार विज्ञप्तवान्, तदेव द्वितीयवृत्तपूर्वार्धेन प्राह– हे पूज्याः ! नूचानपदप्रतिष्ठाकृत्यात् सूरिपदवीस्थापनाकार्यकरणात्, मे ाम, अङ्गणं गृहाङ्गणं, पवित्रीकुरुत पादावधारणेन पावनं वि-ीयतामिति वृत्तद्वयार्थः ॥ इति युग्मव्याख्या ॥ ४० ॥ ४१ ॥

श्रीसूरयोऽथो समुपेयिवांसः
सश्रीकमस्याऽऽलयमिभ्यभर्तुः ।
आमोददं मङ्क्षु वलक्षपक्षा-
स्ते राजहंसा इव पुण्डरीकम् ॥ ४२ ॥

अथो तेन श्रेष्ठिना विज्ञप्ताः सन्तः, श्रीसूरयो गुरवः, सप-रिकरा वाचकपञ्चकसपादशतमितपण्डितयुताः, अस्य इभ्यभर्तुः

श्रीमल्लनाम्नः, आलयं, किं०, सश्रीकं व्यावर्णितशोभाशालि-त्वात्, समुपेयिवांसो लग्नात्प्रथमदिवससन्ध्यायामिति शेषः, यथा राजहंसाः, किं०, वलक्षौ उज्ज्वलौ पक्षौ येषां ते, गुरुपक्षे पितृमातृरूपौ पक्षौ, हंसपक्षे पक्षौ पिच्छौ, पुण्डरीकं किं०, आमोदर्दं गन्धदायि, आलयं किं०, हर्षदायिनमिति दृष्टान्तः॥४२॥

अथाऽष्टभिः काव्यैः पदस्थापनावसरोत्सववर्णनपूर्वकं तद्वर्षमासपक्षतिथिवारनक्षत्रलग्नग्रहस्थितिकथनपट्टधराभिधानादि च निरूपयति—

दानेष्वमानेष्वथ दीयमाने-
ष्वर्थिव्रजे काञ्चनसञ्चयस्य ।
एणीदृशां भर्तृभृताङ्गणेषु
गानं सृजत्सूज्ज्वलमञ्जुलार्थम् ॥ ४३ ॥

तूर्येषु वर्येष्वथ वेणुवीणा-
भेर्यादिषूच्चैर्बहुशो नदत्सु ।
गायत्स्वथो गायनपुङ्गवेषु
तारस्वरं मञ्जुलमङ्गलानि ॥ ४४ ॥

भट्टेषु भूयस्सु भणत्सु शस्ता-
न्याशीर्वचांसि प्रसरन्महांसि ।
लोकेषु पश्यत्स्वथ सुप्रपञ्च-
मञ्चस्थितेषु प्रणयप्रियेषु ॥ ४५ ॥

सङ्घाग्रहाब्दोर्जितगर्जितेन
संप्रीणितस्वान्तशिखण्डिशावैः ।
सूरीश्वरैः कोडिमदेतनूजैः

पद्मातनूजैरिव रम्यरूपैः ॥ ४६ ॥

वर्षे षडक्षक्षितिपालसंख्ये
मासे पुनर्माधवनामधेये ।
पक्षे च पीयूषमयूखभाजि
तिथ्यां तथा ब्रह्ममुखैर्मितायाम् ॥ ४७ ॥

दिव्ये दिने प्रेयस औषधीनां
धिष्ण्ये मृगे लब्धमृगाङ्कयोगे ।
योगेऽतिगण्डे कुशलैरखण्डे
शकुन्तसार्थे सुखकृत्प्रचण्डे ॥ ४८ ॥

लग्ने वृषे सेन्दुनि कर्कराशौ
धात्रीसुते शक्रपुरोहिते च ।
आर्कौ तुलायां मकरे च राहौ
शुक्रे घटेऽजे बुधसूर्ययोश्च ॥ ४९ ॥

सन्नन्द्युपाध्यायपदप्रतिष्ठा-
पूर्वं च पूर्वर्षिसभावतंसैः ।
आरोपि विद्याविजयाभिरूपे
पट्टः स्वकोऽङ्कुर इवर्द्धिवल्लेः ॥ ५० ॥

अथ मुहूर्तवेलायां अर्थिव्रजे याचकनिकरे, काञ्चनसंच-
यस्य हेमस्तोमस्य कटककुण्डलकटीसूत्रकमुद्रिकादेरिति, दानेषु,
कें०, अमानेषु भूरिषु, दीयमानेषु सत्सु, पुनः, भर्तृभृत्कम् एणी-
शां सधववधूनां, गणेषु, उज्ज्वलेन शृङ्गाररसेन मञ्जुलो म
ोज्ञोऽर्थो यत्र, वीवाहादिवत् प्रतिष्ठादीक्षादिमङ्गल्यकार्येषु श्रू

ङ्गारस्यैव मुख्यत्वात्, उज्ज्वलमञ्जुलार्थं गानं गीतगानम्, अथवा उज्ज्वला विलासिनः निर्मला वा मञ्जुलाश्च मनोरमा अर्था यत्र तत्, सृजत्सु कुर्वत्सु ॥ ४३ ॥ अथ पुनः, वर्येषु वादित्रेषु, किं०, वेणुवीणाभेर्यादयः प्रतीतास्तेषु, आदिशब्दात् पञ्चशब्दवाद्यादिग्रहः, तेन बहुशो नदत्सु वाद्येषु वाद्यमानेष्विति, अथ गायनपुङ्गवेषु गान्धर्वमुख्येषु, तारस्वरं धीरध्वनिमधुरालापमूर्च्छनाघोलनादिपूर्वकं, मञ्जुलमङ्गलानि रम्यमङ्गलमयगीतानि, गायत्सु सत्सु ॥ ४४ ॥ पुनः, भट्टेषु भूरिषु आशीर्वचांसि जीव, चिरं नन्द, चिरं जयेत्यादिवचनानि, किं०, प्रसरद् महस्तेजो येषु तानि, भणत्सु सत्सु, अथ लोकेषु, किं०, सुप्रपञ्चाः सुविस्तारा ये मञ्चाः पर्यङ्कास्तेषु स्थितेषु, पुनः, प्रणयेन स्नेहेन प्रियेषु कान्तेषु, पश्यत्सु विलोकयत्सु, तन्मण्डपादिशोभामिति ॥ ४५ ॥ सङ्घस्य आग्रह एव यत् अब्दोर्जितगर्जितं मेघमहाध्वनिस्तेन, संप्रीणितो हृष्टः स्वान्तशिखण्डिशावो मनोमयूरार्भको येषां तैः, कैरित्याह—कोडिमदेतनूजैः सूरीश्वरैः श्रीविजयसेनसूरिभिः, किं०, पद्मातनूजैः कन्दर्पैरिव रम्यरूपैः ॥ ४६ ॥ वर्षे, किं०, षट् च, अक्षाणि पञ्च च, क्षितिपालाश्च षोडश, इत्यङ्कैर्वामगतिगणितैः संख्या यत्र तत्र १६५६ वर्षे इत्यागतं, पुनः, माधवनामधेये वैशाखाख्ये मासे, च पुनः, पक्षे किं०, पीयूषमयूखश्चन्द्रस्तद्भाजि शुक्ले पक्षे इति, तथा ब्रह्ममुखैश्चतुर्भिर्मितायां चतुर्थ्यां तिथ्यामिति ॥ ४७ ॥ पुनः, औषधीनां प्रेयसश्चन्द्रस्य, दिव्ये दिने सोमवारे इति, पुनः, मृगे मृगशीर्षनाम्नि नक्षत्रे, किं०, लब्धमृगाङ्कयोगे संप्राप्तशशिसंयोगे सति, अतोऽमृतसिद्धियोगे सतीति सूचितम्; पुनः, रवियोगे चतुर्थे सति, पुनः, कुशलैः अखण्डे अतिगण्डे दैवसिकयोगे, अखण्डे घटिकाऽप्रतीते सति, पुनः, शकुन्ताः शकुनास्तेषां सार्थे, किं०, सुखंकृत्सु प्रचण्डे प्रकृष्टे सतीति ॥४८॥ पुनः, लग्ने वृषे वहमाने

वृषलग्ने सति, किं०, सेन्दुनि सचन्द्रे मूर्तौ चन्द्रे सति, एक उच्चग्रहः, पुनः, कर्कराशौ कुलीरलग्ने, धात्रीसुते मङ्गले, शक्रपुरोहिते गुरौ च सति तृतीयभवनस्थे, इति द्वितीय उच्चग्रहः, पुनः, तुलायां षष्ठे भवने, आर्कौ शनौ सति, तृतीय उच्चः, पुनः, मकरे लग्ने नवमे भवने, राहौ स्वर्भाणौ सति, पुनः, घटे कुम्भे दशमे भवने, शुक्रे सति, "केन्द्रस्थो यो ग्रहः सौम्यः सोऽप्युच्च इव सत्फलः" इति जातकवचनादयमप्युच्चप्राय इति, पुनः, अजे मेषे द्वादशे भवने, बुधसूर्ययोर्द्वयोः सतोः, मेषस्थो रविरप्युच्च इति, एतेषां फलादिविचारस्तु फलग्रन्थेभ्यो बृहज्जातकलघुजातकरत्नमालाव्यवहारचर्यादिज्योतिःशास्त्रेभ्योऽवधेयः ।

सुखावबोधाय सूरिपदकुण्डलिकास्थापना यथा–

३
२ चं.
१ बु.र.
१२
४ मं.बृ.
५
श्रीः
११ शु.
६
८
रा.१०
श. ७
९

॥४९॥ च पुनः, सती नन्दिर्यत्र तत् सन्नन्दि यदुपाध्यायपदं वाचकपदं तस्य या प्रतिष्ठा तत्पूर्वकं, एतावता तदैव उपाध्यायपदनन्दीं निर्माय, ततः पूर्वर्षिसभावतंसैः पूर्वमुनिपर्षच्छेखरैः पूज्यैः, विद्याविजयाभिधानेऽभिरूपे पण्डिते प्राज्ञपदधारिणि, स्वकः पट्टः सूरिपदरूपः, आरोपि न्यस्त इति, ऋद्धिवल्लेः संपल्लतायाः, अङ्कुर इवेत्युत्प्रेक्षा ॥ इत्यष्टकव्याख्या ॥ ५० ॥

सिद्धार्थनन्दनजिनेन्द्रविशालतीर्थ-

राज्यर्द्धिसंवननमन्त्रमिवाऽनुकूलम् ।
नाम व्यधुर्विजयदेव इति प्रसिद्धं
पूज्या अथ प्रकटपट्टधरस्य तस्य ॥ ५१ ॥

अथ ते पूज्याः परमगुरवः, तस्य प्रकटपट्टधरस्य, विजयदेवसूरिरिति नाम व्यधुश्चक्रुरित्यन्वयः, उत्प्रेक्ष्यते–सिद्धार्थनन्दनजिनेन्द्रस्य श्रीमन्महावीरस्य यद्विशालं तीर्थं चतुर्विधसङ्घरूपं तस्य राज्यर्द्धेः साम्राज्यश्रियः संवननस्य वशीकारस्य अनुकूलं हितकारकं मन्त्रमिवेत्युत्प्रेक्षालङ्कारः। अत्र च्छन्दःपरावृत्तिः पट्टधरस्याऽखण्डितनामाऽऽनयनायेति तात्पर्यम् ॥५१॥

सर्वज्ञमूर्धाभरणं यदासीद्
राजा नवीनो नहि विस्मयोऽयम् ।
सर्वाः कलाः केलिमधुर्यदत्र
सद्यस्तदाश्चर्यमभूद् महीयः ॥ ५२ ॥

एष नवीनो राजाऽनूचानराद्, यत् सर्वज्ञमूर्धाभरणं सर्वे च ते ज्ञाः पण्डितास्तेषां मूर्धाभरणं मौलिभूषणं, आसीज्जातः, एष नोऽस्माकं, विस्मयो नास्ति, यतः कारणाद् नवीनो नूतनः, राजा चन्द्रः, सर्वज्ञस्य महादेवस्य मूर्धाभरणं भवत्येवेत्यत्र किमाश्चर्यम् ?, परं यदत्राऽस्मिन् नवे राज्ञि, सर्वाः कलाः केलिमधुश्चक्रुः, तद् महीयो महद्, आश्चर्यमभूज्जातम्, नवे हि चन्द्रे सर्वाः कला नोत्पद्यन्त इति, यतः "जीर्णश्चन्द्रो यत्कलाश्रेणिशाली" इत्यादिवचनादिति भावः ॥ ५२ ॥

न्यस्तः स्वकीयः स्म विभाति पूज्य-
पादैरनूचानवरेऽत्र पट्टः ।
भासां समूहस्तमसां सपत्नैः

प्रोल्लासिपद्मो विषमार्चिषीव ॥ ५३ ॥

पूज्यपादैर्गुरुभिः, अत्राऽस्मिन् अनूचानवरे श्रीविजयदेव-सूरौ, न्यस्तः पट्टः विभाति सेत्यन्वयः; भासां समूहः किरणगणः, किं०, प्रोल्लासिपद्मः विकाशिकमलः, पट्टपक्षे प्रोल्लासिनी पद्मा यत्र सः, तमसां सपत्नैः तमोऽरातिभिः सूर्यैरिति; विषमार्चिषि कृशानाविवेति दृष्टान्तः ॥ ५३ ॥

पट्टस्तपागच्छपतेः पटीयान्
शिष्येऽथ पट्टेऽत्र विभाति चैषः ।
अन्योन्यमासीदनयोर्बलर्द्ध्योः
शोभा द्विपद्विड्वनयोरिवोच्चैः ॥ ५४ ॥

तपागच्छपतेः श्रीविजयसेनसूरेः, पट्टः किं०, पटीयान् पटुः, अत्र श्रीआचार्ये शिष्ये विभाति, च पुनः, अत्र पट्टे गुरुपट्टे, एष शिष्यः श्रीअनूचानलक्षणः, विभातीत्यन्वयद्वयम्, अनयोर्द्वयोः पट्टानूचानयोः, किं०, बलर्द्ध्योर्बलस्य ऋद्धिः ययोस्तयोः बलशालिनोरिति, द्विपद्विड्वनयोरिव केसरिकाननयोरिव, शोभा आसीत्; कथम्?, अन्योन्यं परस्परं, यथा वनेन सिंहः, सिंहेन च वनम्; तथा पट्टेनाऽनूचानः, अनूचानेन च गुरुपट्ट इति, द्वयोः शोभा जातेति तत्त्वम् ॥ ५४ ॥

श्रीमल्लनाम्ना गृहिणा तदोच्चै-
र्द्वावर्चितौ श्रीतपगच्छनाथौ ।
भातः स्म तौ काञ्चनरूप्यरूपै-
र्दत्ताविवाऽस्वप्नतरुप्रसूनैः ॥ ५५

तदा तत्रोत्सवे, श्रीमल्लनाम्ना गृहिणा श्राद्धेन, तौ द्वौ श्रीतपगच्छनाथौ भट्टारकाचार्यौ, अर्चितौ पूजितौ सन्तौ, भातः

स्मेति, कैरित्याह—काञ्चनरूप्ययोः स्वर्णरजतयोः रूपैर्नाणकैः, यदाह श्रीहेमाचार्योऽनेकार्थसंग्रहे—"रूपं तु श्लोकशब्दयोः पशावाकारे सौन्दर्ये नाणके नाटकेऽपि च" इति; कैः काविवेति दृष्टान्तमाह—दस्रौ अश्विनीकुमाराविव, अस्वप्नतरुप्रसूनैः कल्पपादपपुष्पैरिति भावः ॥ ५५ ॥

'आसीत् तपागच्छ इहामुनैष
श्रीमाननूचानपुरन्दरेण ।
उद्द्योतवानम्बुजबन्धुनेव
लब्धावलोकः सकलोऽपि लोकः ॥ ५६ ॥

अमुनाऽनेन अनूचानपुरन्दरेण आचार्येन्द्रेण, इह जगति, एष तपागच्छः श्रीमान् आसीदित्यन्वयः, यथा सकलोऽपि लोकः, किं०, लब्धोऽधिगतोऽवलोको येन सः, अम्बुजबन्धुना सूर्येणेव, उद्द्योतवान् भवति तथेति ॥ ५६ ॥

नृणां स वात्सल्यमतुच्छमच्छ-
चेताश्चकाराऽथ महेभ्यमुख्यः ।
श्रीमल्लनामाऽत्यभिराममोज्यैः
पुष्पैरलीनामिव पुष्पकालः ॥ ५७ ॥

अथ स महेभ्यमुख्यः श्रीमल्लनामा, नृणां आगतानां नराणां, वात्सल्यं, किं०, अतुच्छं चित्तवित्तयोः पृथुत्वात्, अत्यभिरामै रम्यैः भोज्यैश्चकार कृतवान्, यथा पुष्पकालो वसन्तः, पुष्पैः प्रसूनैः, अलीनां भ्रमराणां, वात्सल्यं कुरुते तथेति ॥५७॥

संतोषयामास समस्तमेष
वेषैर्वरैः सङ्घमघाभिघाती ।
रत्नैर्जगत्कौतुककॢप्तयत्नै-

वृन्दारकाणामिव वृन्दमब्धिः ॥ ५८

एष श्रेष्ठी किं०, अघाभिघाती पापापहारी, समस्तं सङ्घं चतुर्विधमपि, वरैर्वेषैः यथार्हमहार्घ्यवस्त्रैः, संतोषयामास; इव यथा, रत्नैः किं०, जगतां यत्कौतुकं तत्र क्लृप्तो यत्नो यैस्तैश्चतुर्दशरत्नैर्लक्ष्मीकौस्तुभपारिजातधन्वन्तरिचन्द्रोच्चैःश्रवस्तुरङ्गमैरावणवारणरम्भाप्रभृतिभिः, वृन्दारकाणां देवानां, वृन्दं, अब्धिरिवेति दृष्टान्तः ॥ ५८ ॥

सङ्घाग्रहात् श्रीतपगच्छधुर्यैः
पूज्यैरुपाध्यायपदं प्रदत्तम् ।
मेघादिकानां विजयोत्तराणां
मेधाविनां तत्र महे महीयः ॥ ५९ ॥

तत्र महे श्रीतपगच्छधुर्यैः पूज्यैः परमगुरुभिः, सङ्घाग्रहात्, मेघादिकानां पुनः, विजयोत्तराणां मेधाविनां पण्डितानां मेघविजयानां विबुधानां, उपाध्यायपदं प्रदत्तमिति ॥ ५९ ॥

चक्रेऽथ कीकाभिधठक्कुरस्य
प्रौढा प्रतिष्ठा महता महेन ।
श्रीसूरिसिंहैर्विजयादिराजे
धीमत्युपाध्यायपदं ददे च ॥ ६० ॥

अथ तत्पट्टोत्सवानन्तरं सप्तमीदिवसे महता बृहता, महेनोत्सवेन, कीकाभिधठक्कुरस्य गृहे प्रौढा प्रतिष्ठाऽर्हतामिति चक्रे कृता, च पुनः, तस्यां प्रतिष्ठायां विजयादिराजे धीमति विजयराजविबुधे, उपाध्यायपदं श्रीसूरिसिंहैर्ददे दत्तमिति ॥ ६० ॥

श्रीमल्लनाम्नेभ्यपुरन्दरेण
तथैव कीकाभिधठक्कुरेण ।

प्रामोदि सर्वोऽप्यथ पारिजात-
संतानकाभ्यामिव सङ्घलोकः॥ ६१ ॥

श्रीमल्लनाम्नाऽऽचार्यपदोत्सवकारिणा, तथा कीकाभिधठक्कुरेण च, किं०, इभ्यपुरन्दरेण धनीन्द्रेण, सर्वोऽपि सङ्घलोकः पारिजातसंतानकाभ्यामिव कल्पद्रुमाभ्यामिव, प्रामोदि संतुष्टिभाक् कृत इति ॥ ६१ ॥

तत्रैव पुर्यां चतुरोऽपि मासान्
स्थित्वा तदन्ते यतिराजहंसः ।
श्रीपत्तनं सत्कमलाभिरामं
विश्वम्भरालोकमिवाजगाम ॥ ६२ ॥

तत्रैव तस्यामेव पुर्यां स्तम्भतीर्थनगर्यां, चतुरोऽपि मासान् स्थित्वा चतुर्मासीं विधाय, तदन्ते वर्षान्ते, स यतिराजहंसः विश्वम्भरालोकं भूमिलोकमिव, श्रीपत्तनं अणहिल्लपाटकनगरं, किं०, सत्कमलाऽभिरामं एकत्र कमलैः, अन्यत्र कमलयाऽभिरामं, आजगामाऽऽगत इति ॥ ६२ ॥

तत्राऽथ गच्छाधिपतिं स्वगच्छा-
नुज्ञामनूचानवराय दित्सुम् ।
ज्ञात्वा महेभ्योऽथ सहस्रवीरः
परीक्षकः स्वीयहृदीति दध्यौ ॥ ६३ ॥

अथ तत्र पत्तने, चतुर्मासकान्ते गच्छाधिपतिं परमगुरुं, किं०, स्वगच्छाऽनुज्ञां वन्दनकद्वयप्रदानपूर्वकनन्दीरूपां, अनूचानवराय श्रीविजयदेवसूरये, दित्सुं दातुमनसं, ज्ञात्वा, अथ तत्रत्यः सहस्रवीरः परीक्षकः प०सहस्रवीरनामा श्राद्धः स्वकीयहृदि निजे मनसि, इति वक्ष्यमाणं, दध्यौ चिन्तयामासेति ॥६३॥

यच्चिन्तयामास तदेवाह—

संपल्लताया अयमेव सम्य-
गावाल उच्चैः सुमनःप्रियायाः
अस्मिन् महे यत् क्रियते महीयान्
वित्तव्ययश्चारुयशोऽब्धिचन्द्रः ॥ ६४ ॥

संपल्लतायाः श्रीवल्लेः, किं०, सुमनसां सज्जनानां, अथवा सुमनोभिः कुसुमैः प्रियाया रम्यायाः, अयमेवोत्तरार्धेन वक्ष्यमाणोऽर्थव्ययः, सम्यक् शोभनः, आवालो वल्ल्यवस्थानस्थानरूपः, प्रोक्त इति, अयं क इत्याह—यदस्मिन् महे वन्दनप्रदानरूपे, वित्तव्ययः, क्रियते, किं०, चारुयशोऽब्धौ मनोज्ञकीर्तिसमुद्र चन्द्र इति तद्वृद्धिकृत्त्वात् ॥ ६४ ॥

मत्वेति तेनाथ परीक्षकेण
विद्युल्लता वर्ष इवासुखघ्ने ।
विश्वैकहर्षे प्रविधीयमाने-
ऽमाने महे हृष्टकलापिवृन्दे ॥ ६५ ॥

श्रीपत्तनं प्रौढतमं सुपर्व-
पूर्णं स्वरासीद् वृषदृक् च लोकः ।
सर्वोऽपि देवः स परीक्षकश्च
कल्पद्रुमः कामितदानदाता ॥ ६६ ॥

अथ तेन परीक्षकेणेति मत्वा ज्ञात्वा, अमानेऽप्रमाणे, महति महे प्रविधीयमाने क्रियमाणे सति, विद्युत्वता मेघेन, वर्षे वर्षण इव, किं०, असुखघ्न इति विशेषणं द्वयोरपि महमेघयोः प्रतीतम्; पुनः किं०, विश्वस्य जगत एकत्र, अन्यत्र च विश्वायाः पृथिव्या एकः श्रेष्ठो हर्षो यत्र यस्माद्वेति, पुनः

किं०, हृष्टं कलापिनां मयूराणां वा कं सुखं भवतु इत्यादिभाषिणां कलापिनां भट्टादीनां वृन्दं यस्य यस्मिन् वेति ॥ ६५ ॥ तत्र महे सति किं जातमित्याह—प्रौढतमं श्रीपत्तनं नगरं, किं०, सुपर्वभिः पूर्णं शोभनोत्सवैः पूरितं, नित्योत्सवमयत्वात् , स्वः स्वर्ग आसीत् पत्तनं तदा स्वर्गतुल्यं जातमिति, पुनः, लोकः सर्वोऽपि किं०, वृषे धर्मे दृग् धीर्यस्य, पक्षे वृषणि शक्रे दृग् दृष्टिर्यस्य सः, देव आसीत् देवोपमो लोक इति, स सहस्रवीरः परीक्षकः किं०, कामितदानदातेति कल्पद्रुम आसीत् ॥ इति युग्मव्याख्या ॥ ६६ ॥

वर्षेऽथ तार्क्ष्याक्षकलाप्रमाणे
मासे सहस्ये बहले च पक्षे ।
षष्ठ्यां तिथौ चोडुनि हस्तनाम्नि
घस्रे च पाथोरुहिणीप्रियस्य ॥ ६७ ॥

शस्ते मुहूर्तेऽत्र गुरुः स्वगच्छा-
नुज्ञामनुज्ञातमनोज्ञविद्यः ।
गुर्वीमनूचानवितानपीन-
पञ्चाननाय प्रवराननाय ॥ ६८ ॥

रोचिष्णुचेताः स भणन् पवित्रं
श्रीनन्दिसूत्रं गुणलक्ष्मिसत्रम् ।
दत्ते स्म शश्वज्जिनशासनश्री-
वश्यक्रियामन्त्रमिवातिमित्रम् ॥ ६९ ॥

अथ तार्क्ष्यास्तुरगाः सप्त, अक्षाणि इन्द्रियाणि पञ्च, कलाः षोडश, एतैरङ्कैर्वामगतिमीलितैः, प्रमाणं संख्या यत्र तत्र १६५७ वर्षे इति, पुनः, मासे सहस्ये पौषनाम्नि, च पुनः, बहले कृष्णे

पक्षे, च पुनः, षष्ठ्यां तिथौ, च पुनः, हस्तनाम्नि उडुनि नक्षत्रे, च पुनः, पाथोरुहिणीप्रियस्य सूर्यस्य, घस्रे दिवसे रविवार इति ॥६७॥ अत्राऽस्मिन्, शस्ते श्लाघ्ये, मुहूर्ते हस्तार्कयोगे, चकाराद् विंशे रवियोगे च, गुरुः श्रीविजयसेनसूरिः, किं०, अनुज्ञाता आज्ञाविषयीकृता मनोज्ञा विद्या पारम्पर्यागतस्मरणादिरूपा, अथवा षट्त्रिंशत्सहस्रीसहितषड्लक्षप्रमितग्रन्थाऽऽगमवाचनारूपा येन सः, इदं गुरुविशेषणम्, यतो निखिलसिद्धान्तसंबन्धिनीं वाचनां दत्त्वैव आचार्यपदनन्दीं कुरुत इति पारम्पर्याऽऽम्नायः, अनूचानविताने पीनः पुष्टः पञ्चाननः सिंहस्तस्मै सूरिकेसरिण इति, पुनः किं०, प्रवराननाय वर्यवदनायेति, स्वगच्छानुज्ञां तपागणाधिपत्यात्मिकां, दत्ते स्मेति अग्रेतनकाव्यगता क्रिया योज्येति ॥ ६८ ॥ पुनः० किं०कुर्वन्; स गुरुर्भणन् गुणयन्, नन्दिनिर्मापणे शिष्यस्य गुणलक्ष्मेः सत्रं स्थानम्, नन्दिसूत्रं बृहन्नन्द्यध्ययनं सप्तशतीमितं देवर्द्धिवाचककृतं श्रावयन्निति शेषः, स गुरुः किं०, रोचिष्णुचेताः प्रसन्नमनाः सन्, सूरयेऽनुज्ञां दत्तवान्, इवोत्प्रेक्ष्यते–जिनशासनश्रियो वश्यक्रियाया वशीकरणस्य मन्त्रमिव, किं०, अतिमित्रं व्यतीतसूर्यं, प्रतापेनेत्यर्थः ॥ इति त्रयाणां व्याख्या ॥ ६९ ॥

आचार्यवर्याय गुरुश्च गच्छा-
ऽनुज्ञानगर्या वरणं रणघ्नम् ।
कीर्तेरमत्रं वरसूरिमन्त्रं
प्रादाच्छ्रियां मूलमिवाऽनुकूलम् ॥ ७० ॥

च पुनः, गुरुराचार्यवर्याय गच्छानुज्ञैव नगरी तस्यावरणं प्राकारं तदाधारभूतत्वात्, पुनः, रणघ्नं क्लेशापहम्, पुनः, कीर्तेः अमत्रं पात्रं, वरं सूरिमन्त्रं पूर्वं श्रीगौतमस्वामिवारके एकविंशतिशताऽक्षरप्रमाणम्, यदुक्तं जिनप्रभीयगौतमस्तोत्रे–

'छावीससयक्खरसूरिमंतसरणाउ झत्ति सञ्जाया ।
आमोसहिविप्पोसहिपमुहा तुह लद्धिरिंछोली" त्ति ॥ १ ॥

सांप्रतं त्वेकादशश्लोकप्रमाणं गणनायकस्यैव गणनार्हं महामन्त्रम्, प्रादाद् दत्ते स्म, अनुकूलं हितं श्रियां मूलं कारणमिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ ७० ॥

द्रङ्गात् ततः पत्तनतः समेत्य
शङ्खेश्वरे तत्र जिनेन्द्रचैत्ये ।
प्रादादुपाध्यायपदं मुनीन्दुः
प्राज्ञे नयादौ विजयोत्तरे च ॥ ७१ ॥

ततः पत्तनतोऽणहिल्लपाटकद्रङ्गात्, क्रमेण चलन् शङ्खेश्वरे ग्रामे, समेत्यागत्य, तत्र जिनेन्द्रचैत्ये श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वनाथप्रासादे मुनीन्दुर्गुरुः, नयादौ विजयोत्तरे च प्राज्ञे नयविजयनाम्नि विबुधे लुम्पाककुमतमुन्मुच्य गुरुशिष्यत्वमाश्रिते, उपाध्यायपदं प्रादात् । अत्रान्तरे द्वादशशतगन्त्रीशोभितः सप्तशतीसुभटपञ्चशतीकरभानेकाश्ववारनैकनिस्वानाद्याडम्बरपरिवृतो मरुस्थलीयो महान् सङ्घपतिहेमराजसत्कसङ्घः शत्रुञ्जययात्रार्थं गच्छन् तत्र शङ्खेश्वरे सानूचानान् पूज्यपादान् महोत्सवेन प्राणमदिति ॥७१॥

निर्ग्रन्थनाथोऽथ पुरात् पुराणात्
शङ्खेश्वराख्याद् विजहार सुश्रीः ।
क्ष्मां पावयन् पादपयोजपांसु-
पूरैः क्षमाभूरिव गौतमर्षिः ॥ ७२ ॥

अथ पुराणात् पुरातनात्, शङ्खेश्वराख्यात् पुराद् निर्ग्रन्थनाथो गुरुः, विजहार विहृतवान्, किं०, सुश्रीः शोभनश्रीकः, किं कुर्वन्, पावयन् पवित्रयन्, कां, क्ष्मां पृथ्वीं, कैः, पादपयोजपांसुपूरैश्चरणकमलरेणुविस्तारैः, इवोत्प्रेक्ष्यते—गौतमर्षिः, किं०, क्षमया

क्षान्त्या भूरिव भूः, अथवा क्षमाया भूः स्थानं; गौतमपक्षे तु क्षमा पृथ्वी तस्या भवतीति क्षमाभूः पृथ्वीसुतत्वादिति; अथवा क्षमाभूः क्षान्तिस्थानमिति द्वयोरपि तुल्यं विशेषणम् ॥ ७२ ॥

कुर्वन् महः पूर्वमिवाद्रिमंशु-
रहम्मदावादमियाय भास्वान् ।
अस्येक्षणात् प्रीतिरवापि लोकैः
कोकैरिवास्तोकमशोकचित्तैः ॥ ७३ ॥

अथ गुरुर्विहरन् अहम्मदावादम्, इयाय आगतवान्, कः कमिवेत्याह—पूर्वमद्रिं पूर्वाचलम्, अंशुः सूर्य इव, किं०, भास्वान् कान्तिमान्, पुनः, महस्तेज उत्सवं च कुर्वन्, लोकानामिति गम्यम् । अस्येक्षणाद् गुरोः सूर्यस्य चेक्षणात्, लोकैः कोकैरिव अशोकचित्तैर्निःशोकहृदयैः, प्रीतिरवापि प्रमोदो लेभे ॥ ७३ ॥

इतीन्द्रवज्रया सर्गं पूर्णीकृत्य मालिन्या तमुपसंहरति—

अकमिपुरमथैष द्वेषिदृक्पद्मिनीन्दुः
सुगुरुरविशदार्यैश्वर्यवर्यावतारः ।
समहमघविनाशी राजहंसैर्विलासी
सकमलमिव सिन्धुं सिद्धसिन्धोः प्रवाहः॥७४॥

अथ एष सुगुरुः, किं०, द्वेषिदृक्पद्मिन्यां वैरिनयननलिन्यामिन्दुश्चन्द्रस्तन्मुकुलीकरणहेतुत्वात्, अकमिपुरमहम्मदावादनगरम्, अविशत् प्रविवेश; किं०, आर्याणां पूज्यानां यदैश्वर्यं साम्राज्यं तेन वर्योऽवतारो यस्येति सः; कथम्?, समहं सोत्सवम्, पुनः, किं०, अघविनाशी पातकप्रणाशकः; क इव कमित्ति दृष्टान्तेन प्रवेशं स्पष्टयति—इव यथा, सिन्धुं समुद्रं, किं०, सकमलं, नगरपक्षे सश्रीकं, समुद्रपक्षे तु सकमलं सजलम्, अथवा तत्रापि श्रियः

पित्वाए सश्रीकमिति तुल्यं विशेषणम्, सिद्धसिन्धोर्गङ्गायाः, प्रवाह इव, अघविनाशीति द्वयोस्तुल्यं विशेषणम्, यतो गङ्गाप्रवाहो लोके तीर्थत्वेन पापहारीति प्रतीतम्, पुनः किं०, गुरुगङ्गाप्रवाहश्च, राजहंसैर्मरालैः, पक्षे राजहंसैः नृपोत्तमैर्महाराजभिः संमुखागतैर्विलासीति स्पष्टम् ॥ ७४ ॥

• •

इतीति सर्वमवदातम् ।

इति सकलसुविहितसभासार्वभौमसमानपण्डितमण्डलीमौलिमौलीयमानपण्डितश्रीकमलविजयगणिसुशिष्यमुख्यपण्डितपुरन्दरमख्यपण्डितश्रीविद्याविजयगणिविनेयवाचकश्रीगुणविजयगणिविरचितायां श्रीविजयप्रदीपिकाभिधानधारिकायां सुखावबोधिकायां श्रीविजयप्रशस्तिमहाकाव्यटीकायां सप्तदशः सर्गोऽर्थतः समर्थितः ॥

अथाऽष्टादशः सर्गः ।

अथाऽष्टादशः सर्गः समारभ्यते-

अथ च तां नगरीमधि तस्थुषां
पुटकिनीमिव पाण्डुरपत्रिणाम् ।
प्रशमिभूमिभुजाममृतोदयै-
र्जनचयः सुमना वचनैरभूत् ॥ १ ॥

च पुनः, अथेति साम्प्रतम्, तां नगरीमधि अहम्मदावादं किं, तस्थुषां, कामिव केषामित्याह, पाण्डुरपत्रिणां मरालानाम्, पुटकिनीं पद्मिनीमिव, प्रशमिभूमिभुजां मुनिमहीपतीनां, वचनैः

किं०, अमृतोदयैः सुधोन्नतिभिः, अथवा मोक्षोदयैः, जैनचर्यी लोकसमुदयः, सुमनाः प्रहृष्टचेताः निर्जरश्चाऽभूत् ॥ १ ॥

जिनवरेन्द्रमुनीन्द्रमुखासु यः

सुकृतभूमिषु सद्विभवव्ययः ।

भवति शम्बरबिन्दुरिवाऽक्षयः

स निहितः सलिलेषु सरित्पतेः ॥ २

जिनवरेन्द्रमुनीन्द्रौ देवगुरू तत्प्रमुखासु, सुकृतभूमिषु पुण्यक्षेत्रेषु, यः सद्विभवव्ययो वरिष्ठधनत्यागो भवेत्, सोऽल्पोऽपि धनव्ययः, सरित्पतेः समुद्रस्य, सलिलेषु जलेषु, निहितः शम्बरबिन्दुर्वारिलव इव, अक्षयो भवतीति । अत्र काव्यद्वये द्रुतविलम्बितं छन्दः, तल्लक्षणं तूक्तपूर्वम्, इह सर्गे प्रायश्छन्दसां नैकता, इति प्रतिवृत्तं छन्दोभिन्नताऽभिधास्यते ॥ २ ॥

आकर्ण्यैत्याकर्णनीयाः प्रभूणां

वाचो वाचोयुक्तिहृत्प्रीतिपात्रम् ।

अर्हद्भक्त्या भावितः पुण्यपालः

श्राद्धः सज्जः कर्तुमासीत् प्रतिष्ठाम् ॥ ३ ॥

प्रभूणां पूज्यानां, वाचः, किं०, आकर्णनीयाः श्रवणार्हाः, पुनः, वाचोयुक्त्या वाक्चातुर्या हृदि प्रीतिपात्रं प्रेमपात्रम्, आकर्ण्य श्रुत्वा, अर्हद्भक्त्या भावितो वासितः, पुण्यपालो नाम श्राद्धोऽहम्मदावादवासी, प्रतिष्ठां कर्तुं सज्जोऽभूत् ॥ ३ ।

तद्भ्राताऽथो ठक्करः साधुरिद्ध-

श्रद्धः शुद्धं शम्भवस्वामिबिम्बम् ।

बाणस्रोतःप्राणनाथाङ्गुलीयं

श्रेयस्कामः स्वाख्ययाऽकारयत मः ॥ ४

किं०, त्रिषष्ठ्यङ्गुलमानमालिनी षष्ठ्यधिकत्र्यङ्गुलप्रमाणा, तैः, गुरुभिः प्रतिष्ठिता ॥ ८ ॥

तस्या मूर्तेर्नामाऽग्रेतनवृत्तेनाह—

गदाम्भोग्निभोगीभघोरारिचोरा-
ऽऽहवाद्युग्रभीभूमिसीरः प्रवीरः ।
स पार्श्वप्रभुः पुण्यपूर्णप्रभावः
कृतः स्तम्भनः संज्ञया सूरिसिंहैः ॥ ९ ॥

स पार्श्वप्रभुः किं०, गदा रोगाः, अम्भः पानीयम्, अग्निर्वह्निः, भोगी सर्पः, इभो हस्ती, घोरारयो विकरालवैरिणः, चोरास्तस्कराः, आहवः संग्रामः, आदिशब्दाद् मृगेन्द्रव्याघ्रभूतप्रेतादिग्रहः, तेनेत्यादिर्या उग्रभीर्महाभीतिः सैव भूमिस्तत्र सीरो हलं तच्छेदकत्वात्, अत एव प्रवीरः, पुनः किं०, पुण्येन पूर्णः प्रभावो महिमा प्रतापो वा यस्येति स इति, श्रीपार्श्वनाथस्य भयहरत्वेनाऽन्वर्थमिदं विशेषणम्। भयहरत्वं चैवं प्राहुः पूर्वाचार्या अपि—

"आधिव्याधिविरोधिवारिधियुधि व्यालस्फटालोरगे
भूतप्रेतमलिम्लुचादिषु भयं तस्येह नो जायते ।
नित्यं चेतसि पार्श्वनाथ इति हि स्वर्गापवर्गप्रदं
सन्मन्त्रं चतुरक्षरं प्रतिकलं यः पाठसिद्धं पठेत्" ॥१॥

श्रीमानतुङ्गाचार्यचरणा अप्याहुः—

"रोगजलजलणविसहरचोरारिमइन्दगयरणभयाइं ।
पासजिणनामसंकित्तणेण पसमन्ति सव्वाइं" ति ॥२॥

इत्याद्युक्तेः, भीतीनां स्तम्भकत्वेन सोऽपि श्रीपार्श्वनाथः या स्तम्भनः* कृतस्तैः सूरिसिंहैरिति, स तु स्तम्भनपार्श्वः सांप्रतं स्तम्भतीर्थे सागवटाख्यपाटके श्रीचिन्तामणि-

किं०, त्रिषष्ट्यङ्गुलमानमालिनी षष्ट्यधिकत्र्यङ्गुलप्रमाणा, तैः, गुरुभिः प्रतिष्ठिता ॥ ८ ॥

तस्या मूर्तेर्नामाऽग्रेतनवृत्तेनाह—

गदाम्भोऽग्निभोगीभघोरारिचोरा-

ऽऽहवाद्युग्रभीभूमिसीरः प्रवीरः ।

स पार्श्वप्रभुः पुण्यपूर्णप्रभावः

कृतः स्तम्भनः संज्ञया सूरिसिंहैः ॥ ९ ॥

स पार्श्वप्रभुः किं०, गदा रोगाः, अम्भः पानीयम्, अग्नि-र्वह्निः, भोगी सर्पः, इभो हस्ती, घोरारयो विकरालवैरिणः, चोरास्तस्कराः, आहवः संग्रामः, आदिशब्दाद् मृगेन्द्रव्याघ्रभूत-प्रेतादिग्रहः, तेनेत्यादिर्या उग्रभीर्महाभीतिः सैव भूमिस्तत्र सीरो हलं तच्छेदकत्वात्, अत एव प्रवीरः, पुनः किं०, पुण्येन पूर्णः प्रभावो महिमा प्रतापो वा यस्येति स इति, श्रीपार्श्वनाथस्य भयहरत्वेनाऽन्वर्थमिदं विशेषणम्। भयहरत्वं चैवं प्राहुः पूर्वाचार्या अपि—

"आधिव्याधिविरोधिवारिधियुधि व्यालस्फटालोरगे

भूतप्रेतमलिम्लुचादिषु भयं तस्येह नो जायते ।

नित्यं चेतसि पार्श्वनाथ इति हि स्वर्गापवर्गप्रदं

सन्मन्त्रं चतुरक्षरं प्रतिकलं यः पाठसिद्धं पठेत्" ॥१

श्रीमानतुङ्गाचार्यचरणा अप्याहुः—

"रोगजलजलणविसहरचोरारिमइन्दगयरणभयाइं ।

पासजिणनामसंकित्तणेण पसमन्ति सव्वाइं" ति ॥२॥

इत्याद्युक्तेः, भीतीनां स्तम्भकत्वेन सोऽपि श्रीपार्श्वना-

स्तम्भनः कृतस्तैः सूरिसिंहैरिति, स तु स्तम्भनपा-

सांप्रतं स्तम्भतीर्थे सागवटाख्यपाटके श्रीचिन्तामणि

पार्श्वनाथप्रासादभूमिगृहेऽस्तीति शेषः। इदं भुजङ्गप्रयातं छन्दः, तल्लक्षणं यथा—"भवेद् यैश्चतुर्भिर्भुजङ्गप्रयातम्" ॥ ९ ॥

चतुर्मासकं तत्र पुर्यामकार्षु-
स्तदाऽऽचार्यवर्या अहार्यौजसाऽऽर्याः ।
ततः पारणे सङ्घहृत्पद्ममोद-
प्रपञ्चप्रभाप्राणनाथा अथोचुः ॥ १० ॥

अहार्यौजसा अजेयबलेन आर्याः श्रेष्ठाः, आचार्यवर्याः श्रीसूरयः, तदा तत्र पुर्यामहम्मदावादे, चतुर्मासकमकार्षुश्चक्रुः, ततश्चतुर्मासकपारणे गुरवः, किं०, सङ्घहृत्पद्मस्य यो मोद-प्रपञ्चो हर्षप्रकर्षस्तत्र प्रभाप्राणनाथाः सूर्याः, अथ ऊचुः धर्मोपदेशं तत्रत्यसङ्घस्य दत्तवन्त इति। इदमपि भुजङ्गप्रयातं वृत्तम्॥१०॥

यदूचुस्तदग्रेतनवृत्ते प्राह—

दिङ्मुखोल्लासकृत्सौरभस्फूर्तिम-
त्कीर्तिपुष्पप्रदायाः श्रियो वीरुधः ।
एतदुच्चैः फलं यद् व्ययः श्रेयसे
मुक्तिमार्गप्रयाणैकपुण्याऽर्वणे ॥ ११ ॥

दिशां मुखेषु उल्लासं करोतीति दिङ्मुखोल्लासकृत्, पुनः, सौरभस्य सौगन्ध्यस्य स्फूर्तिर्विद्यते यत्र तत् सौरभस्फूर्तिमत्, एवंविधं यत् कीर्तिपुष्पं यशःकुसुमं तत्प्रदायाः, श्रियोवीरुधः लक्ष्म्या लतायाः, एतदुच्चैः फलं प्रोक्तम्, तदेवाह—यत् श्रेयसे धर्माय, व्ययो विधीयते इति, श्रेयसे किं०, मुक्तिमार्गे यत् प्रयाणं गमनं तत्र पुण्यः पवित्रः अर्वाऽश्वस्तस्मै मोक्षमार्गगमनतुरङ्गमायेत्यर्थः। इयं स्रग्विणी "रैश्चतुर्भिर्युता स्रग्विणी संमता" इति वचनात् ॥ ११ ॥

निशम्य रम्यं वचनं यतिप्रभो-
रिदं पुमर्थावसथैकदीपकम् ।
जहर्ष सोत्कर्षमनाः स सिङ्घजी-
नामा महेभ्यो नरनाथमानभाक् ॥ १२ ॥

यतिप्रभोः गुरोः, इदं वचनं, किं०, पुमर्थाः पुरुषार्थास्त्रयो धर्मार्थकामाख्या एव आवसथो गृहं तत्र दीपकम्, त्रिष्वपि तेषु धर्मस्यैव मुख्यत्वात्, द्वयोरपरयोरपि हेतुत्वाच्च, यदुक्तं पूर्वसूरिभिः—

"धर्मसिद्धौ ध्रुवं सिद्धिर्द्युम्नप्रद्युम्नयोरपि ।
दुग्धोपलम्भे सुलभा संपत्तिर्दधिसर्पिषोः" ॥ १ ॥

इत्याद्युक्तेः; रम्यं वचनं निशम्य सोत्कर्षमनाः प्रकृष्टचेताः, तत्रत्यः सिङ्घजीनामा महेभ्यः, किं०, नरनाथस्य राज्ञो मानभाक् राज्ञोऽपि मान्य इति, स जहर्ष हृष्टोऽभूदिति ॥ १२ ॥

तत्र प्रतिष्ठाऽतिमहैर्विधापिता-
ऽमुना महेभ्येन कृताऽथ सूरिभिः ।
शुभे मुहूर्ते बहुबिम्बबन्धुरा
द्वितीयतीर्थङ्करमूलबिम्बभाक् ॥ १३ ॥

तत्र नगरे, चतुर्मासकपारणके अमुना सिङ्घजीनाम्ना महेभ्येन, अतिमहैर्विधापिता कारिता, प्रतिष्ठा, किं०, द्वितीयोऽजितस्तीर्थङ्करस्तन्मूलबिम्बभाक्, पुनः बहुबिम्बैरपरैः बन्धुरा रम्येति शेषं स्पष्टम् ॥ इयं वृत्तद्वयी इन्द्रवंशावंशस्थयोरुपजातिजाता, तल्लक्षणं तु प्रागुक्तम् ॥ १३ ॥

श्रीपालाह्वः श्रीमतां मौलिरत्नं
जज्ञे सज्जोऽर्हत्प्रतिष्ठां प्रकर्तुम् ।

पार्श्वस्याथाऽकारयद् बिम्बमुच्चैः

स्फाराकारं सप्तषष्ट्यङ्गुलीयम् ॥ १४ ॥

अथाऽन्यदा श्रीमतां धनवतां मौलिरत्नं श्रीपालाह्वः श्रीपालनामा जवहरी तत्रत्य एव श्राद्धः, अर्हत्प्रतिष्ठां कर्तुं सज्जो जज्ञे जातः; ततः पार्श्वस्य बिम्बम्, किं०, स्फाराकारं दिव्याकृतियुतम्, पुनः, सप्तषष्ट्यङ्गुलीयं सप्ताधिकषष्ट्यङ्गुलप्रमाणम्, एकादशफणाविराजितं चेति, अकारयत् कारितवान् । इयमपि शालिनी ॥ १४ ॥

श्रीपार्श्वनाथप्रतिमामिमां स-

न्महोत्सवैरच्छमना मुनीशः ।

प्रातिष्ठिपत् तं च जिनेन्द्रपार्श्वं

चक्रे जगद्वल्लभनामधेयम् ॥ १५ ॥

इमां श्रीपार्श्वनाथप्रतिमां सन्महोत्सवैः मुनीशो गुरुः, किं०, अच्छमनाश्चोक्षचेताः, प्रातिष्ठिपत्, च पुनः, तं जिनेन्द्रपार्श्वं जगद्वल्लभनामधेयं चक्रे तस्य जगद्वल्लभ इति नाम दत्तमिति; स च साम्प्रतं श्रीश्यामलपार्श्वनाथचैत्यभूमिगृहेऽस्तीति शेषः । इयमुपजातिः ॥ १५ ॥

चारूंश्चक्रे चित्तवित्तानुसारा-

दात्मश्रीणां स व्ययानव्ययाऽऽशः ।

तत्र द्रङ्गे चङ्गचेतास्तथाऽयं

लोकैः कल्पद्रुर्यथेहाऽभ्यधायि ॥ १६ ॥

सः श्रीपालः, किं०, अव्ययाऽऽशः अक्षयस्पृहावान् सन्, तत्र द्रङ्गे आत्मश्रीणां स्वलक्ष्मीणां, चित्तवित्तयोर्धनमनसोः, अनुसारान् चित्तवित्ततुल्यान् व्ययान्, पुनः, चारून् मनोज्ञान्

धिक्के तथा कृतवान् यथा इह नगरे, स लोकैः, कल्पद्रुः अभ्यधायि कथित इति । इयमपि शालिनीति ॥ १६ ॥

श्रीस्तम्भतीर्थाह्वपुराधिवासि-
सौवर्णिकाग्रेसरतेजपालः ।
नाभेयदेवप्रतिमामचीकरद्
नन्दर्तुसंख्याङ्गुलमानमञ्जुलाम् ॥ १७ ॥

इहाऽवसरे श्रीस्तम्भतीर्थपुराधिवासी सौवर्णिकेषु अग्रेसरो मुख्यः तेजपालश्चेति सोनीतेजपालनामा श्रीशत्रुञ्जयशिखरस्थमूलचैत्योद्धारकारी, तत्रैव वत्सरे नन्दा नव, ऋतवः षट्, वामगत्या ऋतुनन्दा इति तत्संख्यैः अङ्गुलैर्मानेन प्रमाणेन मञ्जुलां मनोहराम्, एकोनसप्तत्यङ्गुलप्रमाणधारिणीम्, नाभेयदेवस्याऽऽदिनाथस्य, प्रतिमाम्, अचीकरत् कारयति स्मेति । इयमिन्द्रवज्रेन्द्रवंशयोरुपजातिः ॥ १७ ॥

श्रीपत्तनद्रङ्गनिवासितेजः-
पालश्च सौवर्णिकवर्णनीयः ।
अकारयत् सत्प्रतिमां हयाब्ध्य-
ङ्गुलैर्मितां सप्तमतीर्थभर्तुः ॥ १८ ॥

च पुनः, श्रीपत्तनद्रङ्गनिवासी यस्तेजःपालः, किं०, सौवर्णिकेषु वर्णनीयो धनादिना श्लाघ्यः, सोऽपि तत्र वर्षे, सप्तमतीर्थभर्तुः श्रीसुपार्श्वस्य, सत्प्रतिमाम्, किं०, हयाः सप्त, अब्धयश्चत्वारः, अथ तैर्वामैः संयुतैः सप्तचत्वारिंशदङ्गुलैर्मिताम्, अकारयदिति । इयमिन्द्रवज्रा पूर्वार्धेन, पश्चिमार्धेन तु उपेन्द्रवज्रा चेति ॥ १८ ॥

बिम्बाविमौ द्वावतिराजदन्तौ

श्रीपुष्पदन्ताविव कान्तिकान्तौ
प्रतिष्ठितौ चाऽप्रतिबिम्बसार्व-
बिम्बैः सहाऽन्यैर्मुनिराजधुर्यैः ॥ १९ ॥

बिम्बशब्दस्य पुंनपुंसकत्वादिमौ द्वौ बिम्बौ द्वाभ्यां तेजःपालाभ्यां कारितौ, किं०, अतिराजन्त अतिभ्राजमाना अन्ता-अवयवा ययोस्तौ, पुनः किं०, श्रीपुष्पदन्तौ चन्द्रसूर्यौ, यथा, तथा कान्तिकान्तौ कान्तभीमगुणेनेति भावः, अन्यैरपरैः श्रावकश्राविकाकारितैः, अप्रतिबिम्बसार्वबिम्बैः निरुपमार्हतबिम्बैः, सह मुनिराजधुर्यैर्गुरुभिः, प्रतिष्ठिताविति। इयमप्युपजातिः॥१९॥

सुक्षेत्रभूमाविव बीजमुप्तं
वित्तं बहु स्याद् व्ययितं सुतीर्थे।
वाचेति वाचंयमपुङ्गवानां
सूराभिधः श्रेष्ठ्यजनिष्ट हृष्टः ॥ २० ॥

यथा सुक्षेत्रभूमौ उप्तं बीजं तथा सुतीर्थे महातीर्थेऽर्बुदादौ, व्ययितं त्यागविषयीकृतं, वित्तं बहु स्याद् भूरि भवेत्, इति वाचंयमपुङ्गवानां मुनिवराणां, वाचा वाण्या, तद्वास्तव्यव्यवहारिवृन्दश्रेष्ठः सूरः श्रेष्ठी, हृष्टोऽजनिष्ट मुदित इति ॥ २० ॥

ततः स किं कृतवानित्याह—

सङ्घाधिपीभूय महर्द्धिपूरः
सूरश्चिकीर्षुश्चलति स्म चारु।
गुर्वीं गुणैरर्बुदशैलयात्रां
धात्रीं जिगीषुः कमितेव भूमेः ॥ २१ ॥

सङ्घाधिपीभूय सङ्घपतिर्भूत्वा, स सूरः श्रेष्ठी, किं०, महती